

paul baran

**büyümenin
ekonomi
politiği**

MAY YAYINLARI

BÜYÜMENİN EKONOMİ POLİTİĞİ/prof. paul a. baran'ın incele-
mesi/ingilizceden çeviren dr. ergin günce/copyright, monthly review
inc. 1957/prometheus editor, 1960/türkiye'de yayın hakkı dr. ergin
günce'ye aittir, izin alınmadan kısmen de yayınlanamaz/kapak düzeni,
fatin yılmaz/tashih, ahmet nergis . mustafa şahin/divan matbaacılık
tesislerinde dizilip basılmıştır/may yayınları, çağaloğlu, babıâli cad.
istanbul. telf. 277161

bilim, belge, araştırma dizisi: 31

1. basım, ekim 1974

Paul A. Baran

Büyümenin Ekonomi Politikası

Türkçesi: Ergin Günce

MAY YAYINLARI, İSTANBUL

Toplumbilim, ince eleyip sık dokuyan birtakım tekniklere daha az bel bağlamalı, temel sorunları gözden kaçırmamalı, tam tersine, onların üstüne üstüne gitme yürekliliğini göstermelidir! Ne var ki, bunları istemek, toplumbilime bugünkü yapısını kazandıran toplumsal nedenleri bilmezlikten gelmek olacaktır bir bakıma!

J. D. Bernal. *Science in History*

Oğlum Nicky için
P. A. B.

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Kısa Sözü	7
İlk Sözler	11
1962 Basımına Önsöz	17
BİR: Genel Bakış	69
İKİ: Ekonomik Artık Kavramı	103
ÜÇ: Tekelci Kapitalizmde Durgunluk ve Devrim I	139
DÖRT: Tekelci Kapitalizmde Durgunluk ve Devrim II	204
BEŞ: Gerikalmışlığın Kökenleri	276
ALTI: Gerikalmışlığın Yapısal Sorunları I	319
YEDİ: Gerikalmışlığın Yapısal Sorunları II	375
SEKİZ: Dik Yokuş	445
Neler Dediler	523

ÇEVİRENİN KISA SÖZÜ

Paul A. Baran, 1910 yılında, Rusya'da doğdu. Doğum yeri olan Vilna kasabası şimdi Polonya toprakları içindedir. Ünlü bir hekim olan babası, önce Vilna'da, sonra Almanya'nın bazı kentlerinde, daha sonra da Moskova'da çalıştı. Paul A. Baran, daha küçük yaşta, Lehçe'nin ve Yiddiş dilinin yanısıra Almanca ve Rusça öğrenme olanağını buldu.

Orta öğrenimini Almanya'da bitirdi ve 16 yaşında Moskova Üniversitesi'ne yazıldı. Bu üniversiteye bağlı Plehanof Ekonomi Enstitüsünü bitirdi ve ünlü ekonomist Dubrovski'ye asistan oldu. Hocasının sağladığı olanakla Almanya'ya gitti ve Berlin Üniversitesi'nde doktora yaptı. Öğrenimini sürdürdü ve sırasıyla Frankfurt Sosyal Bilimler Enstitüsünü, Harvard Üniversitesi'ni ve NewYork'taki Brookings Enstitüsünü bitirdi.

1933-38 yılları arasında, zengin kişiler olan amcalarıyla birlikte ticaret yaptı. 1939 yılında Polonya uyrukluğundan çıktı ve Amerika'ya yerleşti. Savaş yıllarında, Amerikan Stratejik Hizmetler Ofisinde uzman ekonomist olarak görev aldı. Savaş'tan sonra, Federal Reserve Bank (Amerikan Merkez Bankası) araştırma uzmanı oldu. Bu görevler ona, büyük gözlem olanakları verdi ve bunlara dayanarak özgün raporlar ve yazılar yayınladı.

1949 yılında Stanford Üniversitesi'ne ekonomi profesörü olarak atandı. 14 yıl, üstün başarıyla sürdürdüğü bu görevde kaldı. 1963 yılında, devrimci düşünceleri yüzünden görevinden çıkarıldı ve 1964 yılında bir kalb krizi sonunda öldü.

Başlıca eseri Büyümenin Ekonomi Politikası'dır. Paul

M. Sweezy ile ortak yazdıkları *Tekelci Kapitalizm, Baran'ın ölümünden sonra* yayınlandı. Marksizm ve Psikanaliz, Küba Devrimi Üstüne Düşünceler başlıklarını taşıyan 2 kitapçı ve 50 kadar yazısı yayınlanmıştır.

1949-63 yılları arasında birçok ülkede konferanslar vermiş, seminer ve kollokyum çalışmalarına katılmıştır. Küba ekonomisinin plânlanmasında danışmanlık etmiş, Hindistan'ın plânlama girişiminde yardımcı olmaya çalışmıştır.

Paul A. Baran'a göre, kalkınma köklü bir dönüşüm anlamına, bir başkalaşım anlamına gelir. Tarih boyunca da bu anlamlara gelmiştir. Ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıda köklü bir dönüşüm göze alınmadıkça kalkınma ve büyüme gerçekleştirilemez. Kalkınma sorunu ekonomi politik açılarından yaklaşmak zorunluluğu burada doğar. Hemen her toplumda büyük bir kalkınma-büyüme potansiyeli vardır. Öyleyse niçin kalkınma olmuyor? İşte Paul A. Baran'ın bu kitapta karşılığı aradığı ve bulduğu temel soru budur.

Profesör Baran'ı, Türk okuyucusuna tanıtmaya girişimi, trajik bir ölümle aramızdan ayrılan Doçent Dr. Nejat Bengül'den gelmiştir. Yıl 1957. S.B.F. Dergisi'nde çevirisi yayınlanan «Geriliğin Ekonomi Politikası Üstüne» adlı yazısından tanıdık Baran'ı. Türkiye'de ekonomi öğretimine Keynesci öğretinin yorum ve açıklamaları egemendi o günlerde. Bunalıma düşmüş ileri (kalkınmış) kapitalist ülkelerin sorunlarıyla (işsizliğin önlenmesi, ulusal gelirin artırılması, enflasyonun önlenmesi v.b.) uğraşan bu öğretinin geri kalmış bir ülkeye uyarlanması (adaptasyonu) için çabalar harcanıyordu. Bir parça da Neo-Klasik fiyat kuramı ve dış ticaret kuramı öğretiliyordu. Bu öğretilenler ile Türkiye'nin somut ekonomi sorunlarını yorumlayıp çözümleme olanağı yoktu ve bugün de yoktur.

Genel olarak bilimsel-toplumcu öğretisi ve özel olarak bu öğretinin önemli ögesi olan toplumcu ekonomi politik, bir «19. Yüzyıl bilimi» olarak öğrenciye sunulmaktaydı

ve bugün de böyle sunulmaktadır üniversitelerimizde. Toplumcu öğretisi, yaşayan, gittikçe zenginleşip güçlenen, yeni araştırma bulgularıyla beslenen bir nitelik taşımaktadır oysa. Bireyci ekonomi düşüncesi nasıl Adam Smith ile başlayıp bitmediyse, toplumcu ekonomi düşüncesi de Karl Marx ile başlayıp bitmemiştir. Başka deyişle, bireyci ekonomi düşüncesi de, toplumcu ekonomi düşüncesi de yaşayan ve çatışan varlıklardır. Bunlardan birini özümlemek için diğeri de iyice inceleyip kavramak gerekiyor; çünkü aralarında bir diyalektik bütünlük vardır.

Paul A. Baran, bu bütünlüğü iyi kavramış yazarlardandır. Kendi toplumcu ekonomi politikasını kurup geliştirirken, çağdaş bireyci ekonomi düşüncesini de özümlemiş, yorumlamış ve eleştirmiştir. Bu niteliği ile, yetişmekte olan genç toplumcu ekonomist adaylarına, önemli tutamak noktaları sunmaktadır.

Nitekim, Doçent Dr. Bengül, Baran'ı tanıtmakla, ekonomi öğrenmeyi ciddiye alan öğrencileri için bir çığır açmış oldu. Paul A. Baran, bizlere yeni bir düşünce dünyası gösteriyordu. 1957 yılında kendisine bir mektup yazdım, yazıtını okuduğumu, kitabını da okumak istediğimi bildirdim. Kısa süre sonra, kendisinden içtenlik dolu bir mektup aldım; ilimden kıvanç duymuş, bana kitabından gönderdiğini yazıyordu ve ekliyordu: «Sizin yaşlarınızda bir oğlum var, o da selâm eder.» Bir süre sonra kitap da geldi ve hemen okumaya başladım. İlk izlenim olarak dili bana ağır, hem de çok ağır geldi. Zamanla bu kitabı sökmeyi başardığımı ve düşünce dünyamın değiştiğini anımsıyorum. Bu kitabın bendeki öyküsü uzundur. Yıllar önce, bu kitabın çevirme iznini aldığım halde, hem yazarına hem de yazarın yakın dostu Leo Huberman'a, çevirmek için söz verdiğim halde, çeşitli nedenlerle bu çeviriyi ancak şimdi basıma verebiliyorum.

Kitabı çevirirken bir kez daha anladım ki, her İngilizce bilen, bu kitabı aslından okuyup anlamakta aynı kolaylığa sahip değildir. Yani İngilizce bilenler için bile Türkçeye çevrilmesi gerekir. Paul A. Baran, öyle sanıyo-

rum ki, bildiği bütün dillerle düşünüp sonucu İngilizce yazmıştır. Kitapla, yıllar yılı içli dışlı olduktan sonra bile çevirirken zorlanmış olmanın bir nedeni budur. Fakat bundan da önemli bir neden var: sonuna kadar irdeleyen ve eleştiren, diyalektik düşünceyi her cümleye, her kelimeye ağıdırıp yansıtan, çetrefil ve zengin bir dille yazıyor Baran. Renkli, tartışmacı, kılı kırk yaran, düşünmeye özendirici ve itici bir dildir bu. Yalnız bilgi değil, mantık ve düşünce yöntemi aktarmaya çalışan, başka klâsik kitaplarda da bu karmaşık, fakat derin ve aydınlık değişimi görürüz.

Hiç kuşkusuz, gelecek yüzyıllara uzanacak değerlerde bir kitaptır Büyümenin Ekonomi Politikası. Herkesin ekonomideki rolüne katkıda bulunabilecek nitelikte, herkesin bilgilerini yeniden gözden geçirmesine olanak verecek nitelikte bir kitaptır. Bu kitabı okuyup özümleyenlerin, genel olarak çağdaş ekonomi politik sorunlarını ve özel olarak kalkınma-kalkınamama sorunlarını yorumlayıp irdelemede ve «gerikalma» olgusunu yaratan güçlere karşı savaş vermede belli aşkınlıklar ve atılımlar kazanacakları kesindir.

Eğer yayılan bilginin özümlemesi aklın gelişmesine katkıda bulunuyorsa, okumakla yeni çözümlere ve yeni tutumlara ulaşabiliriz demektir. Eğer bunlar yoksa, dinlemek de okumak da boşunadır; bir çeşit yabancılaşma, bir çeşit «kitap kurtluğu», bir çeşit hayattan uzaklaşma anlamı taşıyacaktır. Öyle sanıyorum ki, bu kitabı okuyup özümleyenler, bilginin toplumun dönüştürmedeki işlevi konusunda da bir zihin açıklığı kazanacaklar.

Çeviride, yabancı söz dizininden uzaklaşmaya, yazarı Türkçe düşündürüp konuşturmaya çalıştım. Yer yer kısa açıklamalar eklemek zorunda kaldım. Bütün eklentileri çevirenin notu (ç.n.) olarak imzaladım. Bunun dışında tek bir kelime bile çıkarmadan, değiştirmeden, yoruma sapmadan çevirmeye çalıştım.

Dr. Ergin Günçe
Ankara, 1974

Bu kitabın elyazmaları 1955 Güzünde tamamlandı. Dünyada o günden bugüne olup bitenlerin pekçoğu, bu kitapta ele alınan konularla yakından ilgilidir. Basımevin-den gelen provalara bazı gerekli eklemeleri yapma konusunda içimden gelen güçlü dürtüye, işi büsbütün uzatmamak için direnerek, bunları İlk Sözler başlığı altında özetlemeye karar verdim.

İngiliz - Fransız elbirliği ile Mısır'a karşı girişilen askeri eylemde doruğuna varan Yakın Doğu olayları, bu kitabın başlıca tezlerinden birini doğrulamış oldu: çağdaş emperyalizm «hiç bir reforma uğramamıştır» ve az gelişmiş ülkelerin, ekonomik kalkınma çabalarında gösterecekleri her türlü özgün girişime karşı, emperyalizmin kalıtsal bir düşmanlığı vardır. Bu çatışmada Amerika Birleşik Devletlerinin oynadığı rol, emperyalist devletler arasındaki rekabetin bir türlü sona ermediğini gösterdiği gibi, eski emperyalist ulusların, Amerika'nın kendi etkisini ve gücünü durmadan genişletme çabası karşısında, eski yerlerini koruma yeteneklerinin kalmadığını da göstermektedir. Londra'da yayınlanan Economist Dergisinin acı söz-

leriyle, «Şunu iyice kafamıza yerleştirelim ki biz artık, Amerika'nın dengi değiliz ve olamayız. Asgarî ulusal çıkarlarımızı dile getirmek ve Amerika'nın bunlara saygı göstermesini beklemektir bütün hakkımız ve hukukumuz. Onlardan saygı görmek istiyorsak, bu kez de, dümen sularında gitmeye boyun eğmeliyiz!» (17 Kasım, 1956).

Amerika'nın, «hür» dünya üstünde patronluk savı, Britanya ve Fransa'yı (tabii bu arada Belçika, Hollanda ve Portekiz'i), Amerikan emperyalizminin küçük ortakları statüsüne indirmekle kalmıyor, azgelişmiş ülkelerin lehine sayılabilecek bazı sonuçlar da yaratıyor. Tıpkı yoksullaşmış bir işyerinde çalışırken zengin bir işyerinde çalışma olanağı doğmuş insanın umutlanması gibi, sömürgeler ve bağımlı devletler, yeni patronlarının daha az açgözlü, daha cömert ve daha ileri görüşlü olduğunu ummaktan kendilerini alamıyorlar. Geri ülkelerde, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın temel sorunları bakımından bu patron değişikliğinin ciddi bir fark yaratıp yaratmayacağı konusunda kuşkuvar bulunmakla birlikte, bu ülkelerin alinyazılarında belli bir iyileşme görülmesi büsbütün olanaklı da değildir.

Avrupa'nın sosyalist ülkelerindeki son gelişmeler, bu kitapta öne sürülen (ve varsayım olarak benimsenen) önermeler bakımından daha da tutarlı görünüyor. Kuruşcev'in, Stalin Yönetiminin bazı yönleri ile ilgili açıklamaları ve bunun arkasından Polonya'da ve Macaristan'da görülen olaylar, geri ülkelerin, daha iyi ve daha zengin bir toplum olmaları için ne kadar dik bir yokuşu tırmanmak zorunda bulunduklarını bir kez daha ortaya koymuştur. Şimdi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Sovyetler Birliğinde ve Savaştan sonra Doğu Avrupa ülkelerinde işlenen cinayetlerin ve yapılan yanlışlıkların bütün suçu, Stalin'in, Beria'nın ve yardımcılarının omuzlarına yüklenmek isteniyor; «kişilere tapınma» olarak yerilen eski uygulamaların eleştirileri hep bu kapıya çıkmaktadır. İşler bu kadar basit değil oysa; önderliğin başının altından çıktığı söyle-

nen bir sürü yanlışlığın sorumluluğunu aslında «bütün sisteme» yüklemek gerektiğini söyleyenleri anlayışla karşılamak durumundayız. Fakat, «bütün sistem» denilen şeyin **sosyalizm** olduğunu sanmak ve doğrudan doğruya sosyalizmi suçlamağa -kalkmak da büyük bir saçmalık olur. Çünkü, Stalin ve kuklalarının yaptıkları yanlış işlerden sosyalizm sorumlu değildir; sorumlu olan, sürekli yabancı istilası ve iç direnme tehdidi altında bulunan geri bir ülkede, çatlatan bir hızla kalkınmaya çalışmanın sonucunda ortaya çıkan **özel bir politik sistem**'dir. Hitler'in iktidara geçmesinden sonra, Rusya'da da tarihte benzeri olmayan birtakım koşullar ortaya çıktı ve bunlar söz konusu **politik sistemin** doğmasına yol açtı; Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinde, soğuk savaşın o korku veren koşulları sonucunda ortaya çıkan **politik sistem** de böyledir. Bütün bunlar, sosyalizmin, özünde, kalıtsal olarak, şiddet ve baskının zorunlu olarak bulunduğu bir düzen olduğunu «kanıtlamak» için yeterli değildir. Bu olayın yorumu, olsa olsa, şöyle yapılabilir: geri ve azgelişmiş ülkelerdeki sosyalizm de geri ve azgelişmiş bir sosyalizm olma konusunda güçlü bir eğilime sahiptir ve bu son derecede önemli bir tarih dersidir. **Sovyetler Birliğinde ve Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerinde olup bitenler**, «toplumsal, siyasal ve entellektüel hayatın genel karakterini» belirleyen toplumun üretici kaynaklarının olgunluk derecesidir, şeklinde özetlenebilecek temel Marx'cı önermeyi doğrulamaktadır. Bütün bu olaylar, Batı'da, sosyalizmin ne kadar akla uygun, ne kadar istenen ve ne kadar gerçekleşmesi mümkün bir dönüşüm olacağı konusunda ki Marx'cı yargıya da gölge düşürmez. Aslında, Batı'da sosyalizmin ne kadar âcil bir sistem olduğunu bile vurgular bu olaylar. Çünkü, ileri ülkelerde kurulacak bir sosyalist toplum düzeni, sanayileşme yolunda zorlama adımlar atma durumunda bulunmayacağı, sefalet derecesinde düşük gelirlerden geniş kısıntılar yaparak toplumsal tüketimi azaltma zorunda kalmayacağı ve zaten küçük olan top-

lam üretimden önemli parçaları askeri amaçlarla harcamaya zorlanmayacağı için, Batı'da sosyalizm bir an önce kurulmalıdır. Böyle bir sosyalist toplum, Batı'da bugün görülen israfın, akılsızlığın, kültürel ve moral çöküntünün önüne geçebileceği gibi, dünyanın az gelişmiş kesimlerindeki bütün o açlık, hastalık ve ihtiyaç içinde kıvrınma sorunlarının çözümüne yardımcı olmakta da bütün ağırlığını koyacaktır ortaya. Batı'da kurulacak sosyalizm, bir ke-re yerleşip oturduktan sonra, Doğu'daki sosyalizmin ilk aşamalarında görülen, siyasal ve toplumsal baskının yeniden ortaya çıkmasına yol açacak, bütün temelleri ve gereksinimleri de yerle bir edecektir. Demek ki, Batı'daki sosyalistler için, bütün varlığımızla, akıl, ilerleme ve özgürlük yolunda giriştiğimiz çabaları tazelemenin ve sosyalizmi ilerletme yolundaki girişimlerimizi iki katına çıkarmanın tam da zamanıdır; her zamankinden daha büyük bir ödevdir bu. Çünkü, insanlığın alinyazısı bu çabaların başarı kazanmasına bağlıdır; Batı da, Doğu da alinyazılarını bu çabalara borçlu olacaklardır. Ancak bu çabalarladır ki, dünyanın moral, ideolojik ve siyasal önderliği, yeniden, ekonomik yönden en ileri ülkelerin eline geçebilecektir; bugün için önderlik yitirilmiştir. Ancak, ileri ülkelerin, sosyalist demokrasi yolunda ilerlemeleri ve yol açmaları ile, insanlığın bugüne kadar çekmek zorunda bırakıldığı acılar bir son bulabilecektir.

Bu kitabın içindekiler, anahatlarıyla, Oxford Üniversitesinde 1953 Güz Döneminde bir dizi konferans olarak verilmiştir ilkin. Bu konferansları, yayınlamak üzere, yeniden gözden geçirdim ve hem biçim hem de öz yönünden bir sürü değişiklik yaptım. Yazma süreci öğrenme sürecidir; ilk ve kaba notlarımı, anlaşılabilir olduğunu umduğum bir biçimde sunmak için yazıya dönüştürürken, birçok konu benim için de daha açık-seçik duruma gelmiş oldu. Şimdi artık, «bütün konuları işlediğim» boş inancına kapıldığım sanılmasın; incelediğimiz alan çok geniştir ve her adımda karşılaştığımız güçlükler ve ayrıntılar

büyüktür ve çok sayıdadır; konuyu, kalın çizgileri ile ve böylece, asıl işin bir geçici haritasını yaparak sunduğumu, bu alanda yapılacak yeni gezintiler ve yeni buluşlar için başkalarını yüreklendirmiş olduğumu sanıyorum.

Kitabı yazarken, benzer sorunlar üstünde düşünen ve çalışan birçok iyi arkadaşımın ilişkide bulunmak gibi büyük bir şansa sahiptim. Bu kitabın konusuyla ilgili sorunları tartışmak, kitabın tümünü ya da bazı kesimlerini okumak için harcadıkları zaman ve dikkat için özellikle Charles Bettelheim'a, Maurice Dobb'a, Leo Huberman'a, Michal Kalecki'ye, Oskar Lange'ye ve Joan Robinson'a çok şey borçluyum. Yaptıkları yorumlara ve eleştirmelere paha biçilemez. Benim çalakalem yazdıklarımı, anlaşılır ve okunur bir İngilizce'ye çevirmekte gösterdiği yığıtçe çabadan ötürü John Rackliffe'e teşekkür etmek isterim; eğer o, tam bir başarı sağlamasaydı, kitabın dili kimbilir nasıl olurdu? Dizin'i hazırlayan Elizabeth Huberman'a ve kitabın basımı işiyle uğraşan Sybil May ile Catherine Winston'a nasıl teşekkür etsem azdır. En çok borçlu olduğum kişi ise, yirmi yıla yakın bir süredir cömert arkadaşlığından yararlandığım Paul M. Sweezy'dir. Onun, çalışmalarını, Savaş sonu Amerikan entellektüel tarihinin en parlak ışık kaynaklarından biri haline getiren yürekliliği, açık kafalılığı, açık sözlülüğü ve kendisini aklın gerektirdiği işlere adamakta gösterdiği kararlı tutumu, bütün bu süre içinde, benim için, coşkun bir pınar olmuştur; bir itici güç, bir cesaret pınarı. Onunla tartışmalarımızda, şu ya da bu vesileyle değinmediğimiz tek bir konu bulmak bile güçtür bu kitapta. Bu kitapta açıklanan düşüncelerden hangisi onundur, hangisi benimdir, bunu ayırmak bile olanaksız benim için. Fakat şunu hemen belirteyim ki, tartıştığım konularda öne sürdüklerim arasında görülebi-lecek yanlışlardan ve belirsizliklerden ötürü ne o, ne de bir başkası sorumludur.) Eğer böyle eksikler ve gedikler varsa, bunların bütün sorumlusu benim başarısızlığım ve bazan da inatçılığımıdır.

Yabancı yazarlardan alıntılar yaparken, ya İngilizce çevirilerine başvurdum ya da, bazı hallerde, orijinalini verdim ve parantez içinde İngilizce karşılığını koydum; böyle durumlarda, ilgili bölümleri kendim çevirdim.

Los Altos, California
Aralık, 1956.

P. A. B.

1962 BASIMINA ÖNSÖZ

Fransızca ve Almanca çevirileri ile yeni Amerikan basımına bir önsöz yazmak için bu kitabı yeniden gözden geçirirken, güçlü bir tutarsızlık duygusuna kapılıyorum. Bir yanda, kitabı, okuyucuya ilk biçimiyle bir kez daha sunmanın, hiç de alçakgönüllü olmayan bir tutum diye değerlendirileceğini düşünüyorum. Ne kitabın yazıldığı günden bugüne kadar geçen tarih olayları, ne de bunların sonucu ortaya çıkan düşünce ve incelemeler, **bir bütün olarak ele alındıklarında**, öne sürdüğüm görüşlerin, geçerliliklerinden hiç bir şey yitirmedikleri, konusundaki inancımı değiştirmiştir. Kitabın tümüyle ilgili olmayan, belli kesimlerini ilgilendiren eleştiriler konusunda ise aynı rahatlıkla konuşmıyorum. Kitabı şimdi oturup yeniden yazsaydım, şu anda bana zayıflık gibi görünen şeyleri siler atardım ve bazı konuları da daha kapsamlı ve daha inandırıcı bir biçimde kaleme alırdım. Fakat, konumuzla ilgisiz bulunmayan başka işlerin araya girmesi, böyle büyük bir girişimde bulunmamı olanaksız kıldı; o zaman, istemiye istemiye, «n'apalım, olan olmuş bir kez!» ilkesini benimsemek ve söz konusu tutarsızlığı, yani bütün ile par-

çalar arasındaki çatışmayı, kitabın yeniden gözden geçirilmeye ve eklemeler yapılmaya en çok gereksinme duyulan bölümleri konusunda bir önsöz notu ile başlangıç bölümüne koymak durumunda kaldım. Bu konuları ele alırken, taşıdıkları genel öneme göre değil, kitapta yer alış sıralarına göre inceleme yolunu tuttum.

I

Ekonomi Kuramının temel kavramlarından biri olan **tüketici egemenliği** konusunda görülen kafa karışıklığını sona erdirmek ve konuya açıklık getirmek için bütün gücümle çalıştığım halde, hiç de öyle parlak bir başarı elde edemedim. Gelenekçi ekonomistin, bocalama ve sınırlılıklarının, bu kadar açık, konuyu kavrama bakımından bu kadar zararlı olduğu pek az inceleme alanı vardır. Varolan ekonomik ve toplumsal düzeni olduğu gibi kabul etmeye, değiştirilemez olduğunu varsaymaya baştan razı olmuş ve kapitalist üretim ilişkilerini yansıtan kategorilerin içine kapanarak düşünmeğe alışmış en yetkin akademik ekonomist bile, burjuva düşüncesinin şu temel yargısının tuzağına düşmekten kendisini kurtaramıyor: **kişi, sürekli olarak, eşit derecede tehlikeli seçeneklerden birini benimsemek zorundadır.** Tıpkı, ölüm cezasına çarptırılmış ve kendisine asılmak ile kurşuna dizilmek arasında bir «seçme özgürlüğü» tanınmış adam gibi, burjuva ekonomisi, tekelliliğin akla aykırılığı ile yarışmacılığın anarşisi arasında bir seçim yapma, bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu bir çözüme bağlama sorunuyla ötedenberi başı belâda bir ekonomidir; bunun gibi, «Yokedici araç ve gereçlerin birikimini mi arttırmalı, yani bol bol silâh mı yapmalı, yoksa işsizliğe boyun mu eğmeli?», «Gelir ve servet dağılımında, zenginlerin bol tasarruf ve yatırım yapmalarına olanak veren, eşitsizlik mi daha iyidir, yoksa bunları daha hakçasına dağıtıp tasarruf ve yatı-

rımları büyük ölçüde azaltmak mı?» sorularındaki açmazlar ile sürekli karşılaşır burjuva ekonomisi. Tüketici egemenliği sorunu da, gene aynı şekilde, «Tüketici, eline geçen parayı canının istediği gibi mi harcasın, yoksa bir plânlı ekonomide, evine götüreceği sepete, **komiser** cinsinden bir adam, hangi malları koyuyorsa onları zorla kabul mü etsin?» Tabii, sorun bu şekle sokulurken, kapitalist ekonomilerde tüketicinin ne büyük bir reklâm baskısı altında tutulduğu, adına «yüksek basınç satıcılığı» denilen zorlamaların etkisiyle parasını harcamakta olduğu unutulmaktadır. Böyle bir **ikilem** (dilemma) karşısında kalan ekonomistin durumu, Hobson'un sözünü ettiği seçime götürür onu: «Tüketicinin açıklanmış tercihleri» denilen salt gerçek (!) karşısında korkuyla ve hayretle diz çökerken, bunun sonucu olan üretim bileşimi konusunda da sesini çıkaramaz ve dolayısıyla, kapitalist toplumu çok belirgin özellikleri olan israf ve kültürel çöküntü karşısında susar kalır. Diğer taraftan, «tüketicinin açıklanmış tercihlerine» saygı duymayı bir yana bırakarak, son sözü söyleme yetkisini hükûmete bırakır, onun alacağı birtakım kararlarla tüketim pazarının biçimlenmesini savunmaya başlar ki, bu da, birincisi kadar can sıkıcı bir durumdur ekonomist için; çünkü, bolluk ekonomisi denilen öğretinin bütün kurallarını çiğnemesi —ve daha önemlisi— ekonomistlerin haklı olarak yücelttikleri kişisel özgürlük ilkesine ters düşmesi gerekir bu sefer de. Aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık.

Bu ikilem karşısında tutucuların tepkisi iki türdür. Bir düşünce sistemine göre, sorunu yadsımakla, varlığını kabul etmemekle işin içinden sıyrılmak mümkündür. Bunlara göre, tüketici tercihlerinin, reklâm yoluyla ya da yüksek basınç satıcılığı ile iş çevreleri tarafından bir potada eritilip kalıplanması korku veren bir masaldan ibarettir, bir palavradır; çünkü, uzun dönemde, ne reklâm ne de üstün bir satıcılık politikası «insan doğasını» değiştirebilir (!). Üstelik —diye sürüp gider bu düşünce—, tüketi-

cilerin açıklanmış tercihlerinin verdiği sonuçlar tamamen yeterlidir ve öyle özel bir geliştirmeyi, bir yönlendirmeyi de hiç gerektirmez. (2)

Öteki tutucu düşünce sistemi de başka bir yol izler: Açıklanmış tüketici tercihleri ile geleneksel tüketici **egemenliği** kavramları arasında en ufak bir ortak nokta yoktur; dev şirketlerin gücü o kadar büyüktür ki, bunlar, tüketici zevklerini ve tercihlerini canlarının istediği, daha doğrusu kendi çıkarlarına en uygun gelen kalıplara dökerler; bütün bunların ise ekonomimiz ve toplumumuz üstünde zararlı etkileri olur. Profesör Carl Kaysen'in dediği gibi :

Büyük şirketlerin güçlerini aldıkları kaynaklardan biri, bunları yönetenlerin, bütün toplum için, bir zevk belirleyici ya da moda önderliği yapıcı olarak ortaya çıkmalarıdır. İş çevrelerinin zevklerimiz üstündeki etkileri, dolaysız (kullanacağımız malların neler olması gerektiğini belirleyerek) ya da dolaylı (kamu haberleşme araçları yoluyla neyi nasıl konuşacağımızı, neyi nasıl düşüneceğimizi belirleyerek) olmaktadır; hepimiz, her gün, bir moda, bir stil okuluna devam ediyor gibiyiz... Daha kısa söylenecek olursa, bir iş çevreleri toplumuyuz biz; dev şirketler, toplumumuzun istatistik bakımından en tipik kuruluşları olmasalar bile, asıl «özelliğini veren» kuruluşlarıdır... (3)

Bu ikinci düşünce sistemine bağlı yazarlar şüpheci ve gerçekçi oluyorlar; onlara göre, bütün bu akla aykırılıkların ve felâketlerin kökü, düzenin bozukluğunda yatmaktadır ve düzen denilince de tekelci kapitalizmin ekonomik ve toplumsal sistemi anlaşılmalıdır. «Şirketlere biraz derinden dokunmak demek, daha bir sürü şeye dokunmak demektir.» diyor Professor Mason (4) Günümüzde

ise, «bir sürü şeye dokunmak», ekonomistin harcı değildir.

İşte bir liberal, tam da bu noktadan bir başlama vuruşu yapmaktadır. Tüketicilerin açıklanmış tercihlerini, toplumumuzda kaynakların akılsızca dağıtılmasında baş sorumlu, moral ve kültürel çöküntüyü yaratan bir etmen olarak gören bir liberal, reklâmcılığın kötü etkilerini, mal farklılaştırılması denilen olayın kandırıcılığını ve bazı malların zamanından önce eskitilmeleri hilesini hoş karşılamaz elbette; eğitim sisteminin, Hollywood filmlerinin, gazetelerin, radyo ve TV ağının biçimlendirdikleri bozuk kültürden de yakını durur; bütün bu kötülükleri sayıp dökükten sonra öfkeyle ayağa kalkarak şöyle bir sonuca ulaşır: «seçim, tüketicinin mi, yoksa merkezi plâncının mı egemenlik kuracağı noktasında değildir; asıl iş, üreticinin, şu tüketicinin isteklerine boş verip, bu tüketicinin bütün istek ve tercihlerini karşılamağa kalkmasındaki saçmalığa bir son vermek, bu saçmalığı değiştirmek ya da azaltmaktır; elbet bir yolu vardır bunun!» (5) Bu son vermeyi, bu değiştirmeyi ya da azaltmayı gerçekleştirmek için birtakım «çareler ve politikalar» salık vermekten de geri durmaz bir liberal; düzenleyici önlemlerden (tedbirlerden), örneğin bir Gıda ve İlaç Müdürlüğü kurulmasından, opera ve tiyatrolara devlet yardımı yapılmasına kadar, Seçkin Yurttaşlar Komiteleri kurularak, kamu oyunun, akıllıca seçimlere ve daha üstün zevklere yöneltilmesine kadar uzayan bir listesi vardır elinde!

Birçokları için hiç de hoş gitmeyecek bir yargı olacak ama, kapitalist gelişmenin bugünkü aşamasında, tutucu «gerçekçinin», doğruya, orta yolcu liberalden çok daha yakın geldiğinden kimsenin kuşkusuna olmamalıdır. Savaşı hiç eleştirmeden, savaşta ölenlerin arkasından gözyaşı dökmek ne ise, reklâmcılık ve benzeri işlerden yakınmak ve bunların kaynak aldığı hastalığı görmezlikten gelmek de odur, ikisi de aynı derecede saçmalaktır bunların. Oysa hastalık, tekelci ve tekelimsi işletmelerin ve fiyat-dışı-

yarışma kuralını seçen iş çevreleri uygulamaların varlığında yatmaktadır; bunlar oldukça reklâm da, benzeri işler de olacaktır! İşin bu can alıcı noktasını gözden kaçırın Galbraith, Scitovsky ve diğer liberal eleştirmenlerin mangalda kül bırakmayan önerileri, aslında, dev şirketlere «derinden dokunmaktan» çok uzaktır; kimse onlardan daha uzak olamaz bu konuda, kafalarının içinde (hiç değilse kamu önündeki açıklamalarında) en ufak bir öneri yoktur çünkü dev şirketlere karşı; bu durumda, onların, salık verdikleri düzenleyici kuruluşlardan, hatta, Seçkin Yurttaşlar Komitelerine bizzat atanmalarından ne beklenebilir? Böyle düzenleyici kuruluşların, bugüne kadar yaptıkları uygulamalar, bunların büyük şirketleri düzenlediklerinden çok, büyük şirketlerin bunlara çekti düzen verdiklerini koyuyor ortaya. Gıda ve İlaç Müdürlüğünün, Federal Ticaret Komisyonunun ve Federal Haberleşme Komisyonunun başarısız olduklarını kanıtlamak için, bugüne kadar toplananlara yeni kanıtlar eklemek bilmem hiç gerekir miydi? (6) Başkan'ın gözbebeği olan Ulusal Amaçlar Komisyonu'nun, son işleri ve raporlarıyla, toplumu ne kadar derinden etkilediği (!) konusunu fazla kurcalamamak galiba en iyisi! (7) Fakat liberal orta yolcuya vız geliyor bütün bunlar. Devleti, toplumun başında durup onu gözeten bir bütün olarak ele alan, onun toplumun yalnız bir kesimi olduğunu görmeyen, toplum hedeflerini saptadığını sanan, üretimle gönlünün istediği gibi oynayıp da, yürürlükteki üretim ilişkilerinden etkilenmediğini kabul eden ve egemen çıkarların karşısında tam bir bağımsızlık sahibi olduğunu düşünen liberal kafalar, kaba bir akılçılığın tuzağına düşerler ve boş hayalleri besleyerek de **statükonun** kurulu düzenin sürüp gitmesine katkıda bulunmuş olurlar. (8) Böyle bir tutumla karşılaştırıldığında, Profesör Scitovsky'nin **magnum opusunda** (9) (şaheserinde) öne sürdüğü, «Siyaset kuramı ile ekonomi kuramının arasındaki sınırı aşmış bulunuyoruz; bu sınırı aşmayacağız.» sözleri, gene de anlaşılır, anlayışla karşılanabilir sözler olarak değerlendirilmelidir.

Liberal eleştirmeci, sorunun özüne inmek şöyle dursun, buna yaklaşabilmiş bile değildir. Bir kere, herkesten daha Keynes'ci olan o, tutarsızlıktan yakasını kurtaramaz; şirketlerin reklâm harcamalarına ve diğer satış eylemlerine devletin karışmasını ve bunlarda bir kısıntı yapılmasını istemekle Keynes'cilik bağdaşmaz çünkü. Bu bakımdan **The Wall Street Journal** (New York Borsasının gazetesi - c. n.) ve onun görüşlerini paylaşan «gerçekçi» ekonomistler daha sağlam bir yere basmaktadırlar ayaklarını. Çünkü, bunlara göre, «istenilmeyen» işletmecilik uygulamaları aslında satışları canlandırır ve artırırlar, dolaylı ya da dolaysız olarak toplam geliri ve çalıştırma düzeyini yükseltmede yardımcı olurlar. (10) Kentlerimizi boğsalar da, havamızı zehirleseler de otomobil satışlarının artırılması için gösterilen çabalar aynı kapağa çıkacaktır; silâh üretiminin artırılması ve siper kazma işlerine hız verilmesi de öyledir. Bu eylemlerin hiç birine, insan mutluluğunun artırılmasını sağlayan işler gözüyle bakılamaz; fakat üretimin gerilemesine ve işsizliğin artmasına karşı, bütün bunlar, birer çare niteliğindedir. (11) Ne yapalım, tarihsel sürecin diyalektiği böyle; **tekelci kapitalizmin çerçevesi içinde**, kapitalist düzenin en iğrenç, en yıkıcı yönleri, onun varlığını sürdürmesine temel olmaktadır - nasıl ki, kapitalizmin ortaya çıkabilmesi için kölelik, **zorunlu koşul** (conditio sine qua non) idiyse, aynı öyle!

«Gerçekçi» olan bir tutucu, tüketici egemenliği sorununu bütünüyle kavramakta da, liberal «iyilik meleğinden» daha üstündür. Çünkü tutucular, reklâmıcılığın, yüksek basıncı satıcılığının ve benzeri eylemlerin, tüketicilerin tercihleri ve seçimleri üstündeki etkilerinin abartılmasına karşı uyarılar yaptıkları için, son drecede güçlü bir duruma gelmişlerdir. Onların, «tüketiciler canlarının istediğini severler» ve «canlarının istediğini satın alırlar» şeklindeki sözleri, açık birer «malumu ilâm» olmakla birlikte, yani **totooloji** olmakla birlikte, doğrudurlar; çünkü totoolojiler doğru olurlar. Ancak bu söylediklerimizden, bazı iş-

letme ekonomistlerinin öne sürdükleri gibi «reklâmcılık ve satıcılık eylemlerinin bir ağ germesi ve tüketicinin de her zaman bu ağa takılması» olgusunun, onun ihtiyaçlarının biçimlenmesi üstünde bir etkisi yoktur sonucu çıkarılmamalı. Fakat, bu gibi işletme eylemlerinin, tüketicinin ne istediğini belirlemede en önemli etmen olduğunu öne sürmek de yersiz olur. Profesör Henry C. Wallich, işin bam telini yakalayanların başında geliyor bu konuda: «rek-lâm yoluyla yaratılan ihtiyaçların yapay olduklarını, gerçek tüketici ihtiyaçlarını yansıtmadıklarını söylemek konudan uzaklaşmak, işin içyüzünü görmemek olur; uygar yaşamın her yönü için, **yapaydır** denilebilir ve bu bizi bir yere götürmez.» (12) Böyle bir yargı da, hiç kuşkusuz, konuyu gereğinden çok büyütme oluyor. İnsan ihtiyaçlarının hepsi de tümüyle «yapay» değildir, Madison Avenue tarafından, bu yücelerden yüce kapitalist karargâhı tarafından yaratılmış (ya da Madison Avenue tarafından «arıtılmış» ve «soylulaştırılmış» yani aslında «yok edilmiş») değildir; hükûmetin düzenleyici kurulları, ve/veya Seçkin Yurttaşlar Komitelerine bağlı, İyi Bir Zevk Geliştirme Alt-Komite-si tarafından da yaratılmakta değildir. Yaratıldığını sananlar, «gri flânel elbiseler giyen adamların» yani işletmeleri yönetenlerin, şirketlerin yönetim bürolarını olduğu kadar, hükûmetin önemli dairelerini de işgal eden bazı adamların, etkisiyle, insanın her biçime sokulabileceğini, onunla istenildiği gibi oynanabileceğini düşünenlerdir. Fakat **bütün** insan ihtiyaçlarının, biyotik güdülerden kaynak aldığını da sanmamalı ve o **hiç değişmeyen** «insan doğası» masalına da inanmamalıyız; bu masala, bir metafizik karanlık gözüyle bakmalıyız, bütün tarihsel bilgi ve deneyimlere ters düşen karanlık bir masal! Aslına bakılırsa, halkın ihtiyaçları, karmaşık tarihsel olgulardır ve fizyolojik gereksinmeler ile yürürlükteki ekonomik ve toplumsal düzen arasındaki diyalektik etkileşimi yansıtır. (13) Bazan, fizyolojik gereksinmeler bilimsel amaçlarla soyutlanır, çünkü bunlar, pek değişmeyen, göresel olarak belirli şey-

lerdir. Eğer böyle bir soyutlama açıkça yapılır ve akıldan hiç çıkarılmazsa, insan ihtiyaçlarının yapıları bakımından **yapay** oldukları da düşünülebilir (hatta düşünülmelidir), yapay ya da sentetik demek, zaten, halkın içinde yaşadığı ekonomik ve toplumsal bir düzenin niteliği tarafından belirlenen şey, demektir. Profesör Wallich'in göremediği şu olsa gerek, konumuz, yürürlükteki ekonomik ve toplumsal düzenin, halkın «değerlerini», isteklerini ve tercihlerini belirleyip belirlemediğini aydınlatmak değildir. Bu konuda —hele Robinson Crusoe, ekonomi ders kitaplarından bir daha geri dönmek üzere çekip gittikten ve kendi adasına çekildikten sonra—, sorunun bütün ciddi inceleyicileri arasında tam bir uzlaşma, oybirliğine varan bir ortak anlayış vardır. Konumuz, daha çok, **toplumsal ve ekonomik düzenin niteliği** yardımıyla, bu düzenin biçim verdiği «değerlerin», isteklerin ve tercihlerin niteliğini aydınlatmakta düğümleniyor; nasıl oluyor da, belli bir düzen, egemenliği altında yaşattığı insanlarda, belli tutumlar yaratıyor? Tekelci kapitalizmin ekonomik ve toplumsal düzenini, bu kadar akla aykırı ve bu kadar yıkıcı kılan nedir; bireyin gelişimini ve mutluluğunu bu kadar sakatlaması nereden ileri geliyor? Anlamlı sorular ancak böyle sorulabilir. Yoksa, Profesör Wallich'in öne sürdüğü gibi, toplumsal ve ekonomik düzen bireyi etkiler mi, biçimlendirir mi, «bileşime ulaştırır mı» soruları anlam taşımıyor; her düzen yapar bunları çünkü; yapar ama, nasıl yapar, ne tür bir etki yaratır kişi üstünde, onu nasıl biçimlendirir, kurbanlarına nasıl bir «bileşime ulaşma» olanağı tanır? İş, bunları aydınlatmakta, ötekiler kolaydır.

Bu konunun açıklığa kavuşması ve iyi anlaşılması, başka bir konuya da açıklık getirmektedir. Tekelci kapitalizmin kanser hastalığı, kaynaklarının büyük bir kesimini savaş araç ve gereçlerinin üretimine yağmalattırmasından, şirketlerin bilince ve bilinç-altına yönelen reklamlarına izin vermesinden, bozuk ve çürük malları sokaklara döküp satmasından, insan hayatını, ahmaklaştıran eğlen-

ce programlarıyla sel gibi ezip geçmesinden, ticaret haline gelmiş din inançlarını ve aşağılık bir kültürü kullanmasından ve bütün bunların «ortaya çıkıvermiş bulunmasından» falan ileriye gelmiyor. Sistemin, insan ilerlemesinin karşısına korkunç bir engel olarak çıkan kanser hastalığı, bütün bunların kapitalist düzenin arada sırada baş gösteren birtakım süsleri olmasından değil, varlığının ve yaşama gücünün temelinin, bunlardan oluşmasından ileri geliyor. Durum böyle olunca, Gıda ve İlaç Müdürlükleri ne kadar iyi ve ne kadar büyük olursa olsun, Seçkin Yurttaşlar Komiteleri ne kadar yaygın ve kapsamlı olurlarsa olsunlar, ortalıktaki pisliği temizlemekten çok, üstünü örmekten başka bir işe yaramazlar. Eski bir kıyaslama yöntemini bir kez daha kullanalım: şa'salı mezarlıklar ve pahalı anıtlar kurmak, savaş kurbanları için böyle yatırımlar yapmak, bu kurbanların sayılarını azaltmaz. Böyle, sözüm ona insanca çabaların, en başarılı —yani en kötü— yanı, halkın vahşet ve zulüm karşısındaki duyurluğunu öldürmek, savaşın ürkütücülüğünü azaltmaktır.

Fakat yeniden, tartışmamızın başlangıç noktasına dönmeliyiz. Ne ben, ne de eserlerini bildiğim diğer Marksist yazarlar, tüketici egemenliğinin ortadan kaldırılmasını ve onun yerini bir komiserin emirlerinin, kararnamelelerinin almasını savunmuşlardır. Sosyalistlerin böyle bir şeyi savunduklarını onlara yakıştırmak, egemen güçlerin kılı kırk yararak uydurdukları bir Marksist düşünce karikatüründen ve cehaletinden başka bir şey değildir. Gerçek sorun tamamen başkadır: bireyin, beşikten mezara kadar, gözü kâra doymayan kapitalist girişimin kolayca yutabileceği bir av olmasını sağlayacak biçimde oluşturulmasını, kalıplanmasını ve «ayarlanmasını» ve giderek, kapitalist sömürünün ve aşağılamanın iyi işlemlerini sağlayan bir nesne hâline gelmesini yaratan bir ekonomik ve toplumsal düzene göz yumulacak mıdır, yumulmayacak mıdır? Marksist sosyalistler bu sorunun karşılığını vermekte hiç bir kuşkuyla kapılmazlar. İnsanlığın, artık bu

sistemi aşmasını ve yerine daha iyisini kurmasını mümkün kılan bir üretim verimliliğine ve bilgi düzeyine eriştiğini düşünerek, sosyalist, bireyin kâra ve pazara dayalı bir ekonomi ile değil, şirket yöneticilerinin ve onların kiralık kalemlerinin safsatalarıyla da değil, akla uygun olarak plânlanmış, kullanılabilir bir üretim sistemiyle, dayanışma, birlik ve özgürlükle belirlenip yönlendirilmiş bir sistemle biçimlendiği, etkilendiği ve eğitildiği bir toplumun geliştirilebileceğine inanır. Doğrusu, ancak böyle bir toplumda, birey olarak **insan varlığının** egemenliği sürdürülebilir; kapitalizmde, insan kişiliğinin parça parça olmasını yansıtan «tüketici» ya da «üretici» kavramlarına ve bunların egemenliklerine, kurulacak yeni düzende, elbette gerek yoktur. Çünkü ancak böyle bir düzende birey, başkalarıyla birlikte, yaptığı işi belirleyecek, üretimin ne kadarının tüketileceğini kararlaştıracak ve boş zamanlarını değerlendirme eylemlerinin neler olacağını saptayacaktır; hem de, gizli ya da açık, kendi çıkarlarını, kendi kârlarını korumaktan başka bir düşünceleri olmayan propagandacıların etkisinde kalmadan!

Şüpheli ya da «gerçekçi» bir tutumla, burada söylediklerime bıyık altından gülen ve burun kıvrıran, öne sürdüğüm toplum modelinin bir **utopia**'dan başka bir şey olmadığını söyleyen eleştirmenlerime de bir çift sözüm var. hepimiz —siz de sayın eleştirmenlerim, ben de— ütopyacıyız! Evet, onlar da ütopyacı, ben de. Onlar ütopyacı, çünkü, korumak istedikleri toplumsal ve ekonomik düzenin, birtakım el yordamlarıyla, birtakım ufak hilelerle, açık ve gittikçe artan akla aykırılığına, yıkıcılığına ve insana karşı oluşuna dokunmayı bile beceremeyen yüzeysel reformlarla ebediyen yaşatılabileceğine inanıyorlar; ben de ütopyacıyım, çünkü, ben de insanlığa, kapitalizmi yeryüzünün üçte birinden silip atmış olan insanlığa inanıyorum. zamanını başa harcamadan bu görevini, bu Herkül'ce görevini bitireceğine ve gerçek bir insan toplumu kurmayı başaracağına inanıyorum. Bu iki ütopyadan birini seçmek

durumunda kalınca ikinciyi tercih ediyorum ve Simone de Beauvoir'ın şu güzel sözlerini benimsemiş oluyorum. «Sosyalist Avrupa'nın bir ütopya olup olmadığını kendime sorduğum anlar oluyor. Henüz gerçekleşmemiş her fikir, bir ütopyayı andırıyor işin tuhafı; zaten, varolanın dışında hiç bir şey mümkün değildir, diye düşüncecek olsaydı, hiç bir şey yapamazdı insanoğlu!» (14)

II

Üçüncü ve Dördüncü Bölümlerde, tekelci kapitalizm ile ilgili açıklamalarıma bazı eklemeler yapmam gerekiyordu. Gerekli ekleme ve değişiklikler çok büyük değil, fakat —umarım ki— bu bölümlerin tutarlılık ve inandırıcılıklarına olumlu katkılarda bulunacak niteliktedir. Benim bu geniş konudaki düşüncelerim, Paul M. Sweezy ile birlikte yazdığımız bir başka eserde kristalleşmiş bulunuyor; bu eserin dayandığı inceleme ve tartışmalarımızın sonuçları, yakın bir gelecekte tamamlanacak bir kitapta okuyucuya sunulacaktır. Bu nedenle şimdilik yalnız iki konuyu ele alacağım burada ve okuyucunun bunları aklında tutmasını dileyeceğim.

Yukarda, tüketici egemenliği sorunu ile ilgili olarak, yüzeyde kalmamak, konunun derinliklerine inmek gerektiğini belirtmiştim. Kapitalizmin genel işleme ilkelerini anlamakta bir anahtar kavram saydığım «ekonomik artık» için de aynı uyarıyı yapmak isterim. Kitabımın ilk baskısında bu kavramı yeterince aydınlatamamış olduğumu, Nicholas Kaldor gibi seçkin bir eleştirmecinin bile, bunun anlam ve önemini kavrayamamış olmasından anlıyorum. (15)

Buradaki güçlüğün kökü, kapitalist ekonominin yüzeydeki görünüşlerine aldanan bütün diğer ekonomistler gibi, Bay Kaldor'un da, **ekonomik artığı, istatistiklerle gözlemlenebilir kârlarla özdeş saymakta ayak diremesinden** ileri geliyor. Eğer böyle bir özdeşlik olsaydı, «ekonomik

artık» diye yeni bir kavram ortaya atmaya hiç gerek yoktu; hele, **artan ekonomik artık**'tan söz etmek büsbütün yersiz kaçardı. Kârlar ile ekonomik artık özdeş değildir; işin can alıcı noktası da bu ya zaten; herkesin kullandığı bir benzetmeyle, kârlar, buzdağının görünen kısmıdır, diyebiliriz; buzdağının, çıplak gözle görülemeyen ve daha büyük olan bir de alt kısmı vardır. Ekonomi politüğün gelişmesinin ilk aşamalarında (ve kapitalizmin ilk döneminde), söz konusu ilişkilerin daha açık-seçik kavranıldığını, daha iyi anlaşılmakta olduğunu anımsayalım bu noktada. O zamanlar, yoğun bir kuramsal savaş veriliyordu: toprak rantı (ve parasal sermayenin getirdiği faiz), üretimin zorunlu maliyetleri olarak değil, ekonomik artığın öğeleri olarak görülüyordu. Daha sonraları ise, toprak ağasının ve tefecinin yerine kapitalist girişimci ve bankacı geçtiler ve bunların elde ettikleri gelirler, «ekonomik artığın parçası olma haksızlığından arıtılarak», kıt kaynakların zorunlu fiyatı rütbesine yükseltildi ya da «Bekleme», «Yoksun kalma» ve «Riske girme» karşılığında elde edilen, bir kaçınılmaz armağan olarak değerlendirilmeye başlandı. Doğrusu, John Stuart Mill'in yazdıklarında hâlâ baş köşeyi tutan «ekonomik artık» kavramı, yeni ekonomi bilimi tarafından istenilmeyen (non grata) ilân edildi; nerede bir gider varsa ve bu gider, yarışmacı bir pazarda alışveriş eden tüketicilerin açıklanmış tercihlerince onaylanıyorsa, o gider «gereklidir» düşüncesi, ekonomi bilimine yerleşti.

Tekelin yaygınlaşmasıyla durum daha da karmaşık bir hâl aldı; Marshall ile başlayan fakat sonradan Pigou'nun eserleriyle daha derinden etkilenen bir grup ekonomist, daha önceki bütün çalışma ve incelemelerini yarışmacı kapitalizm noktasından yaptıkları için, **tekeli kârlarını**, zorunlu üretim maliyetleri olarak kabule bir türlü yanaşmadılar. (16) Hiç kuşkusuz, ileriye doğru önemli bir adımdı bu; fakat ne de olsa, anlaşılması gerekli bir şeyin ilk başlarındaydık henüz. Çünkü tekelci kapitalizm, ekonomik

artığın ögeleri olarak yalnız kârları, rantı ve faizi doğurmakla kalmıyor, aynı zamanda, ekonomik artığın önemli bir kesimini, **maliyetler** başlığı altında gizleyebiliyordu. Bunun da nedeni, **gerekli üretici işçilerin** verimlilikleri ile bunların aldıkları ücret arasındaki farkın durmadan genişlemesiydi.

Burada basit bir sayısal örnek vermek yararlı olacaktır. I. Dönemde, 100 fırıncının 200 somun ekmek ürettiğini ve bunun 100 somununu ücret olarak kendilerine ayırdıklarını (yani ücretin adam başına bir somun ekmek olduğunu) varsayalım; geri kalan 100 somun da, kapitalistlerin mülkiyetine geçen artı-değerdir (kapitalistin kârı da, başkalarına ödediği rant ve faiz de bunun içindedir). Fırın işçilerinin verimliliği, adam başına 2 somun ekmektir; toplam gelir içindeki artı-değer oranı yüzde 50'dir, işçilerin toplam gelir içindeki payları da yüzde 50'dir. Şimdi II. Döneme geçelim ve fırıncıların verimliliklerinde yüzde 525 bir artış olduğunu yani adam başına 12.5 somunluk bir verimlilik düzeyine erişildiğini, buna karşılık ücretlerin yüzde 400 artarak, adam başına 5 somun ekmeğe yükseldiğini varsayalım. Gene varsayalım ki, ekmek yapma işinde artık 80 kişi çalışmaktadır, bunlar 1000 ekmek çıkarmaktadır, ve geriye kalan 20 kişi şu işleri yapmaktadır, 5 kişi, sürekli olarak, ekmeklere yeni biçimler bulma işiyle uğraşüyor, 1 kişi, hamura, ekmeğin bozulmasını hızlandıran bir kimyasal madde karıştırma işiyle görevlendirilmiştir; 4 kişi, yeni ekmek paketleme makinalarını yapma işiyle uğraşılıyor; 5 kişi, ekmek reklâmları hazırlama ve bunları eldeki tanıtma araçlarıyla kamu oyuna iletme işini yapmaktadır; 1 kişi, ekmek üretimi yapan diğer firmaların davranışlarını dikkatle gözleme görevine atanmıştır; 2 kişi, tröstlere karşı yürürlüğe konulan kanun ve yönetmelikleri izlemektedir; ve son olarak 2 kişi de, ekmek fabrikasının halkla ilişkilerini düzenleme işiyle görevlendirilmiştir. Bütün bu adamlara da, günde 5 somun ekmek ücret olarak verilmektedir. Bu yeni koşullar altın-

da, 80 fırıncının toplam üretimi 1000 somun, firmanın toplam işgücünü oluşturan 100 kişiye ödenen toplam ücret 500 somun, kâr artı rant artı faiz toplamı ise gene 500 somundur. ⁽¹⁷⁾ İlk bakışta, I. ve II. Dönemler arasında, toplam üretimin artışından başka, hiç bir şeyin değişmediği düşünülebilir. Toplam gelir içinde işgücünün payı gene yüzde 50'dir, artı-değer oranında da bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Eldeki istatistik bilgilerin değerlendirilmesiyle ulaşılabilecek böyle bir sonuç, biraz daha yakından incelenip eşelenince, tamamen yanlış çıkacak ve istatistiklerden çıkarılan sonuçların bazan ne kadar aldatıcı olabileceğini ortaya koyacaktır. Çünkü, I. ve II. Dönemler arasında, işgücü ile sermaye paylarının değişmemiş olmasının konumuz bakımından bir geçerliliği ve önemi yoktur. Kolayca anlaşılabileceği üzere, olan şudur: ilk dönemde, tamamen kârlara giden ve içinden rant ve faiz ödenen ekonomik artığın bir kesimi de, ikinci dönemde, fiyat-dışı-yarışmanın satış çabaları masraflarını karşılamak için kullanılmakta —başka bir deyimle— **çarcur edilmektedir**. ⁽¹⁸⁾

Bu açıklamalar ışığında, Bay Kaldor'un ve diğer eleştirmenlerimin, ulusal gelir içinde ücretlere ayrılan payın otuz kırk yıldır hiç değişmediğini söyleyerek, benim **artan ekonomik artık**'tan söz edemeyeceğimi öne sürmeleri, kendilerinin, ekonomik artık kavramını anlamakta başarısızlığa uğradıklarını gösteriyor. İşçilerin ulusal gelirden aldıkları payın değişmemesi, hatta giderek artması, ekonomik artığın da artması olgusuyla pekâlâ bağdaşır; çünkü ekonomik artıktaki fazlalık, **israfın** büyümesi anlamına gelir böyle bir durumda. İsraf «üretimini» arttırmak için bile işgücü gerekeceğinden, eğer ulusal gelir içinde israfın payı artıyorsa, işgücünün payı (toplam ücretler) de pekâlâ artacaktır. Verimli emek ile verimsiz emeği aynı kaba koyup, **işgücü** başlığı altında toplarsak ve kârları ekonomik artık ile özdeş sayarsak, oldukça basit bir önermeyi karanlığa itmiş oluruz.

Yukardaki ayırıma karşı da bazı eleştiriler öne sürü-

lebilir. Her şeyden önce, verimli emek - verimsiz emek ayırımının yersiz olduğu ya da toplumsal bakımdan gerekli üretim ile israf üretimi arasında bir ayırımın «nesnel» ölçütlere dayandırılmasının olanaksız bulunduğu söylenecektir. İkinci savın doğruluğunu hiç çekinmeden ve vakit geçirmeden kabul edebiliriz. Fakat, bir şişede konyak ile suyun karışık bulunması ve hangi oranlarda bulunduklarının bilinmemesi, şişede bunların birarada bulunmaları, karıştırılmış olmaları gerçeğini değiştirmez. Şu da söylenebilir ki şişe, iki sıvı yerine yalnız biri tarafından doldurulmuş olsaydı, bu kadar dolu olmayacaktı. Şimdilik, buğdayı samandan ayırmakta tam anlamıyla başarılı olamıyoruz, yani, toplumumuzda, toplumsal bakımdan gerekli üretim ile ekonomik artığı birbirinden iyice seçip ayıramıyoruz; evet ama, tekelci kapitalizmin yarattığı ekonomik ve toplumsal düzenin sonuçlarından biri de budur zaten. Nasıl ki, tüketici egemenliği sorunu, bir komiserin tüketici ihtiyaçlarını bir bir gözden geçirmesi ve onlara iyi zevkler aşılması sorunu değilse ve tam tersine, farklı yönlerde ve farklı ihtiyaç ve zevklere sahip bireylerin ortaya çıkmasına olanak verecek bir toplumsal ve ekonomik düzenin yaratılması ise ve bizleri eleştiren ekonomistler bunları yanlış anlıyorlarsa, aynı şekilde, bugünkü verimsiz işçileri ve bugünkü israfın hacmini ve aldığı biçimleri de yanlış yorumluyorlar; bütün bunları doğru dürüst anlayabilmek için, insanın, herşeyden önce, gerçekten de anlamaya çalışması gerekir çünkü. Bugünkü koşullar altında, böyle bir ayırımı yapabilmek için gerekli ve yeterli bilgi ve bulguların bulunmayışı (bulunmasına da olanak yoktur.) gibi hiç de önemsiz olmayan bir olgunun sonucu, böyle bir ayırım için sınır çizme olanaksızlığı ortaya çıkmakta ve her ekonomist, ne kadar iyi bir ekonomist olursa olsun, kendisini bir çar olarak görüp, böyle bir «ayıklama» işleminin yapılması için kendi özel ölçütlerini ortaya koymak zorunluluğunu duymaktadır. Çünkü bu sorunun çözümü, kişisel tercihlere yeni bir yapı kazandıran,

insan ve madde kaynaklarını yeni bir örneğe göre üretim alanlarına dağıtan, bir sosyalist toplumda —halkın kâr dürtüsüyle güdülüp yönetilmediği, insanların pazar yerinin yarattığı «değerler» ve törelere göre kendilerine çekti düzen vermek zorunda bulunmadığı, fakat kendilerini yeni, sosyalist üretim ilişkilerinden doğan bilinçlenmeye göre ayarladıkları böyle bir toplumda— mümkün olabilir ancak. Bugün için toplumbilimcinin bütün yapabileceği, hiç değilse bu konuda bütün yapabileceği, Hegel'in verdiği bir örnekte söylendiği gibi, «uçuşuna karanlığın çökmesiyle birlikte başlayan Minerva'nın baykuşu»nun yaptığını yapmak ve köyde kentte (orbi et urbi), toplumsal düzenin amansız bir hastalığa tutulduğunu ve ölmekte olduğunu söylemekten ibarettir. Onun yerine geçmek üzere hareket etmiş olan yeni düzenin somut biçimlerini ve işleyiş ilkelerini anlatmak ve yeni toplumun birlikte sürükleyip getireceği değişikliklerin kesin belirtilerini sayıp dökmek, ne kadar becerikli olurlarsa olsunlar, ekonomistlere ve istatistikçilere düşmez; bütün bunları ancak kaba çizgileriyle görüp gösterebilir onlar. Bütün bu görevler, sosyalist düzeni getirmek için çalışanların toplumsal uygulamalarına (sosyal pratiklerine) bırakılmalıdır.

Artan ekonomik artık kuramının karşısına, değişik nitelikli bir başka görüş daha çıkarılıyor. Bu görüşün temeli, toplumsal olarak gerekli olan ve istenilen üretim ile ekonomik artığı birbirinden ayırmanın yersizliği savında yatmaktadır; gerektiği biçimde kesin çizgilerle bunlar birbirinden ayrılırsalar bile yersiz bir ayırımdır bu, söz konusu sava göre. Çünkü eğer belli bir üretim ve çalıştırma düzeyi yeteri kadar toplam harcama yapılmasına bağlıysa ve burada **harcamanın hangi konuda yapıldığının önemi yoksa**, ister yararlı bir üretimde bulunulsun, ister israf dönük bir üretim yapılsın, bir şey değişmez; verimli emek ya da verimsiz emek kullanımının bir önemi de yoktur; yeter ki «iş koşullarında» yani «piyasada» bir düzeime olsun ve tekelci kapitalist toplum ne ölçüde «tam ça-

İştirma» sağlayabilirse, o kadar insana iş bulunsun! Böyle bir görüş, bütün kısa dönemli Keynes'ci çözümlemelerde olduğu gibi, körlük derecesinde miyoptur; kendi içinde ne kadar tutarlı görünürse görünsün bu böyle! Verimli donatım için yapılan yatırım da, denizaltı yapmak için yapılan yatırım da, kitap tüketimi için harcanan paralar da, reklâmcılık «tüketimi» için harcanan paralar da, doktorların elde ettikleri gelirler de, işportada ilaç satanların elde ettikleri gelirler de **toplam etkin talebe** girerler ve gelir ile çalıştırma düzeylerinin korunmasına yardımcı olurlar; bundan kuşumuz yoktur. Fakat şu da bir gerçektir ki, farklı harcamaların, üretim, tüketim ve yatırım yapısı (bileşimi) üstündeki etkileri de değişik olacak ve bunlar yalnız toplumun kazanacağı nitelik ve toplum üyelerinin sağlayacakları mutluluk üstünde derin etkiler yapmakla kalmayacak, ilerdeki büyüme ve kalkınma olanaklarını da geniş ölçüde etkileyecektir. Dahası da var: bundan yirmi otuz yıl kadar önce, **akla uygun** çalışma olanakları yoksa, insanlar boş duracaklarına, örneğin çukur kazıp sonra bunları doldursunlar daha iyidir, (boş durmaktansa boşa çalışmak daha iyidir) diye düşünülebiliyordu; bugün artık bu soğuk düşünce rahatlığı da kalmamıştır, çünkü artık işsizliğin seçeneği kimseye zararı olmayan çukur kazma işi değil, yıkım araçlarını alabildiğine üretip biriktirme yani büyük bir silâhlanma yarışını sürdürmedir. (19)

Bir başka görüş daha çıkmıştır karşımıza: bütün bu söyledikleriniz doğru olsa bile, diyor karşıımızdakiler, tekeli kapitalizmin özelliği olan akla aykırılık ve har vurup harman savurma sayesinde büyük ölçüde yatırım için bir uyarı yaratılmakta ve belli bir kalkınma hızına —oldukça düşük bir hız olsa bile bu— erişilmektedir; bunu unutmamak gerekir! Bu görüş, domuzu pişirmek için evi yakmayı salık veren adamın tutumunu andırıyor. Fakat işin kötüsü, böyle bir süreç içinde «domuz da pişmiş olmuyor»; J. K. Galbraith'in (20) deyişiyle, Amerika Birleşik Devletlerinde tekeli kapitalizm egemenliği altında sağla-

nan servet artışları, sistemin akla aykırılıklarını «sonsuz kılacak» kadardır. Sistemin akla aykırılıkları pek de «sonsuz» olmasalar bile, hatta II. Dünya Savaşından sonra —C. Wright Mills'in yerinde bir deyişle **Büyük Amerikan Bayramı** dediği dönemdir bu—, dönemin en azından yarısında (1948-1949, 1953-1954, 1957-1958, 1960-1962), resmî kaynakların verdiği bilgilere göre işsizlik 5 milyon dolaylarındadır, işçi sendikalarının hesaplamalarına göre ise 6 milyondan az değildir (hatta belki bundan da fazladır). Sonsuz değilse de epeyce büyük bir akla aykırılık!

Adına nasılsa bolluk toplumu (affluent society) denilmiş bir yerde, halkın yaklaşık olarak üçte birinin tam bir yoksulluk içinde yaşadığı ve tüm Amerikan ailelerinin en azından beşte birinin (beyaz-olmayan tüm Amerikalı ailelerin iki katı kadardır bu da), canlarını tenlerinde zar zor tutabildikleri ve teneke mahallelerinde barındıkları bir ülkede, «sistemin akla aykırılıkları sonsuzdur canım!» diyerek işin içinden sıyrılmak olmaz. Eğer soğuk istatistik toplamaları bir yana itilirse ve belli bölgelerdeki somut koşullar incelenirse, karşılaşılabilecek insanlık trajedisi her türlü betimlemenin dışında kalacaktır. «En büyük kentlerimizden birinin, çoğunlukla Zencilerin oturduğu teneke mahallelerinden birinde,» diye yazıyor Harvard Üniversitesinin eski Rektörlerinden James Bryant Conant, «şöyle bir durumla karşılaştık: on altı ile yirmi bir yaşları arasındaki delikanlıların yüzde 59'u okulsuz ve işsizdi. Sokaklarda dolaşıyorlar, kaldırımları arşınıyorlardı...» (21)

Şu anda tartışma konusu yaptığımız görüşle ilgili olarak bütün söyleyeceğimiz şudur. genel olarak kapitalizmin ve özel olarak onun son aşaması olan tekeli kapitalizmin gelişmesi, iyi bir topluma az çok benzeyen bir düzen bile ortaya çıkaramamış (22) buna karşılık, böyle iyi bir toplumun ortaya çıkabilmesi için olanaklar, potansiyeller geliştirmiştir. Emperyalizm dönemi boyunca üretim güçlerinde görülen çok büyük genişleme, savaşın, sömürünün ve israfın yan-ürünü olarak ortaya çıkmış olsa

bile, geleceğin gerçek bir bolluk toplumu olacak düzeninin de temellerini atmış olmaktadır. Böyle bir toplum, ekonominin büyük kaynaklarını birkaç yüz dev şirketin çıkarı için harcayan bir oligarşi yönetimi altında ve işi gücü statükonun korunması olan bir yönetim kadrosuyla elbette gerçekleştirilemez. Böyle bir toplum, ancak ve ancak, «insanların teker teker özgür gelişmelerinin herkesin birden gelişimine bağlı olduğu, her iki gelişimin de birbirinin koşulu olarak işlediği bir imecenin» toplum kaynaklarını yönetimi altına almasıyla gerçekleşebilir.

Bu kitabın tekelleri kapitalizm ile ilgili bölümlerine değin ikinci yorumuna getiriyor bu sözler beni. Bu yorumun, tekelleri kapitalizmde icatların ve teknolojik ilerlemelerin çok gelişmişliğini öne süren görüşle ilgili olacaktır. Bu konuda hâlâ Steindl'in düşüncesinin temelde sağlam olduğunu, yani teknolojik ilerleme ve keşiflerin yatırıma bağlı olduğunu, bunun tersinin doğru olmadığını sanıyorum. Bununla birlikte, kitabımda bu iki süreç (yatırımların oluşumu ve teknolojinin ilerlemesi süreçleri) arasındaki, yadsınamaz diyalektik etkileşime, yeteri kadar yer ayıramamış olduğumu da kabul ediyorum. Yalnız dev şirketlerin kurumuş araştırma ve geliştirme uzmanları, hiç değilse belli bir ölçüde, kendi kendilerini harekete getirmekle ve normal, sıradan bir iş olarak ardarda keşifler ve teknolojik ilerlemeler yapmakla kalmıyorlar (27), fakat belki daha önemlisi, tekelleri kapitalizmin ekonomisinde sürekli ve kocaman bir kesim hâline gelmiş bulunan askerî kuruluşlar da, hem yatırımlar için, hem de bilimsel ve teknolojik ilerleme için, devamlı bir «dış uyaran» olarak çalışıyorlar. Askeriyenin ihtiyaçları ve talepleri, yarınki yatırımcının taleplerini geniş ölçüde ikame ettiği için, yani askerî yatırımlar sivil yatırımların yerini aldıkları için, Sovyet Sputniklerini ve Luniklerini izleyen dönemde, yarışmanın (rekabetin) «sürekli fırtınasının» yarattığı yatırım talebinin de yerini almış oldu. Bu durum, Schumpeter'in teknolojik ilerlemeyi, özerk ve açıklanamaz bir **deus cum machina** (ma-

kinalı tanrı) olarak görmesine benzemiyor elbette. Teknolojik ilerlemenin yatırımları **bellirlediğini**, yani ilerdeki bilgi birikimlerinin, düzenli bir biçimde yeni üretim donatım ve gereçlerine dönüştürüleceği anlamına da gelmiyor. Bizim söylemek istediğimiz şu: bir yandan, araştırma ve geliştirme eylemlerinin dev şirketler çerçevesinde yoğunlaşmaları, diğer yandan askeriyenin **ardı arası kesilmez taleplerinin ve siparişlerinin dev şirketlere akması** belli yatırım olanakları yaratmaktadır; bunlar olmasaydı ya çok az yatırım yapılacaktı ya da hiç yapılmayacaktı. Talebin askerî yapısı ile arzın tekelleri ya da tekellersi (oligopolcü) yapısı üst üste gelince, kullanılan teknolojik potansiyelin belli amaçlar için **seçilmesi** ve bilim adamlarıyla mühendislerin dosyalarında uyuyan bazı fikirlerin bir kenara itilmesi, başka fikirlerin yaratılması olguları ortaya çıkıyor. Hem atom enerjisinin ekonomik uygulamalarında görülen yavaşlık, hem de otomasyonun son derecede düzensiz ilerlemesi, tekelleri ve tekellersi iş çevrelerinin, ancak, askeriyenin ihtiyaçlarına cevap veren ya da maliyetleri birdenbire düşüren, fakat üretimi de fazla genişletmeyen teknolojik ilerlemeleri kabul ettiğini, ötekileri ise reddettiğini gösteriyor.

III

Şimdi az gelişmiş ülkeler sorununa geliyoruz. Beşinci, Altıncı ve Yedinci Bölümler, çağımızın başta gelen üç sorunundan birini ele almaktadır (diğer iki sorun, bugünkü çöküş ve yıkılış döneminde tekelleri kapitalizmin iyiden kötüye doğru değişmeleriyle ve Avrupa ve Asya'nın yeni yeni doğup serpilmekte olan sosyalist ekonomileriyle ilgilidir) (24); burada bazı nitelemeler ve vurgulamalar eklemek istiyorum bunlara. Yapmak istediğim niteleme, bu kitapta öne sürülen genel kuramın, Marx'ın «Asya üretim biçimi» olarak adlandırdığı, kalabalık bazı ülkelerde yü-

rürlükte olduğunu —özellikle Hindistan ve Pakistan'da— söyleyebileceğimiz toplum yapısına uygulanıp uygulanmayacağı ile ilgilidir. Az gelişmiş dünyanın bu kesimlerinde, toprak ağalarının, tefecilerin ve her çeşidinden ticaret araçlarının ellerine geçen ekonomik artığın **büyükliğini** oldukça kesin bir biçimde hesaplamanın mümkün olduğunu, buna karşılık, bu parazit sınıflar bir toplumsal devrimle silinip süpürüldükten sonra vaktiyle bunların aldığı ekonomik artık parçasının verimli yatırımlara yönltilmesinin tamamen olanaksız bulunduğunu öne süren bazı eleştirmenler görülmektedir. Bu savlar, iki tür düşünceden kaynak alıyor. Bunlardan birincisine göre, gerekli elkoymaları ve kamulaştırmaları yapacak olan devrimci yönetim, kan emici rant toplayıcılarının, tefecilerin ve açgözlü tüccarın yerini alamıyor; yani toplumsal devrimin aşağı ettiği bu sınıfların yerine kendisi geçemiyor. Böylece ekonomik artığın yönelişinde bir değişiklik yapmak ve onu, uluslaştırma ve elkoyma yollarıyla devrimci yönetimin emrine, yatırılabilir birikmiş kaynaklar olarak vermek, siyasal bakımdan olanaksız hâle geliyor ve bu kaynaklar, köylülerin son derecede yoksul olan tüketim sepetlerine akmağa başlıyor. İkinci tür sav da şöyle özetlenebilir: ekonomik artığın sayısal bakımdan son derecede önemsiz küçük bir sömürücü grubun elinde toplandığı (ki bu bakımdan durum, «klasik» feodal sistemin ve/veya bir avuç yerli ya da yabancı tekelcinin egemenliği altındaki ülkelere tipatip benzemektedir) bir az gelişmiş ülkedeki durum, sayıları birkaç milyon tutan **kulaklar**'ın, el altından borç para veren köy ağalarının, küçük tüccarın, komisyoncu ve simsarların hep birlikte elde ettikleri ekonomik artığın ulusal gelir içinde önemli bir yer tuttuğu, fakat tek tek bunların eline geçen gelirlerin, o kadar da yüksek olmadığı bir başka ülkedeki durumdan (Rusya'da devrim öncesi görülen durumdan - ç. n.) çok farklıdır. Birinci durumda, sömürülerin ellerindekine oldukça kolay bir biçimde el konulabilmekte, bu olaydan sonra da, bu gibi sömürücülerin alın-

yazısı, yani ne olacakları, öyle büyük bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkmamaktadır; sayıları küçük olduğu için, bunlar ya başka bir iş bulmakta, ya ülkeden çekip gitmekte, ya da eski servetlerinin artığıyla geçinmek üzere bir kenara çekilip öylece oturmaktadır. İkinci durumda ise, ekonomik artığı alanların sayıları, hayli kabarıktır ve bunlar önemli bir toplumsal ve siyasal güç oluştururlar: gelirleri ellerinden alınır alınmaz, toplumun mutluluğu açısından ciddi bir sorun, bir başbelâsı olur çıkarlar. Bu durumda, bunları küçük de olsa bir emekli ödeneğine bağlamak ya da uydurma işler kurup çalışmalarını sağlamak, ekonomik artığa el koymakla sağlanan yararların büyük bir kesimini silip süpürecektir.

Bütün bunlar ciddi sorunlar ve bu kitabı yazarken, ben bunları hiç bir biçimde atlamayı düşünmüş değildim. (25) bunlar da, elbette, yeteri kadar dikkat ve özenle işlenebilirdi. Ne var ki, bunların önemini kabul etmekle, bu kitapta az gelişmiş ülkelerle ilgili olarak özetlenen konuların ele alınmasında kabul ettiğim yaklaşım, değerinden bir şey yitirmiş olmuyor, düşüncesindeyim. Kabul ettiğim yaklaşım, bazı ülkelerde ekonomik ve toplumsal büyümenin yolunu açma işinin, diğer ülkelerdekinden daha güç olduğunu ve gene bazı ülkelerde üstesinden gelinmesi gereken engellerin, başka yerlerdeki engellere kıyasla, inanılmaz derecede büyük olduğunu içeren bir yaklaşımdır. Biraz önce açıkladığım yapısal hastalıktan acı çeken bazı ülkelerde, kalkınma stratejisi, böyle bir yapısal güçlüğü olmayan ülkelere kıyasla, çok değişik olacaktır. Lenin'in ünlü «eşit olmayan gelişme kanunu», yalnız, farklı ülkelerde **tarihsel sürecin** de farklı olacağını öne sürmekle kalmaz, belli bir tarihte her ülkenin ulaşacağı gelişmişlik aşamasının farklı olacağını da söyler: yani, belli bir zamanda, gelişmişlik aşaması, ülkeden ülkeye değişecektir. Demek oluyor ki, zamana ve ülkeye bakmaksızın uygulaması yapılabilecek genel bir formül yoktur ve böyle sihirli bir değneğin bulunduğunu öne sürmekten daha ay-

kın bir şey bulunamaz benim kafama; böyle bir şeye niyetlenmek bile çok uzaktır benden.

Örnek olarak, sanayi ekonomisinin çekirdeğini kurmuş ve köylüsünün, ister **kulaklar** tarafından sömürsün, ister feodal toprak ağalarının ırgatlığını yapıyor olsun, yoğun bir toprak-açlığı içinde bulunduğu ve bütün özleminin bireysel olarak sahip olabileceği bir parça topraktan ibaret olduğu bir ülke düşünelim. Böyle bir ülkede, ekonominin sanayi kesimi **yoluyla**, önemli miktarda bir ekonomik artık yaratmak mümkün olabilir. Eğer, bunlara ek olarak, ülke küçükse, yani dışardan alınan yardım içerdeki sermaye birikimini önemli oranlara ulaştırabiliyorsa, bu ülke, köylülerini bir süre için «boş oturtup», gözlem ve deney yoluyla, akla uygun ve modern bir tarım üretimi örgütlenmesinin üstünlüklerini öğrenmelerine katlanabilir. Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki bazı sosyalist ülkelerde olanlar, aşağı yukarı, bunlardır.

Şimdi bir de, çiftçilerin, zor belâ, kendi karınlarını doyurabilecek kadar üretim yaptıkları, koscoca bir çölde küçük bir vaha örneği bir sanayisi olan geniş bir ülkeyi ele alalım. Bu ülkede sanayi kesiminin yarattığı ekonomik artık haliyle küçük olacaktır; nasılsa ele geçen dış yardım da, kalkınma gerekleri kovasına, olsa olsa, bir damla su ekleyecek oranda kalacaktır. Eğer böyle bir ülkede, «bana, küçük de olsa, kendi başıma ekip biçebileceğim bir toprak parçası verin!» diye tutturan köylülerin sayısı, çeşitli ekonomik ve kültürel nedenlerle, azsa ya da hatta sıfırsa, bu ülkenin tarım ekonomisi, kooperatif çiftliklere ve belki de bir devlet eliyle işletilen, büyük çaplı ve verimliği gittikçe artan «tarlada fabrikalar» sistemine doğru yönelebilir. Toprak soyluları, zengin köylüler, köy dükkânları sahipleri ve tefeci - bezirgân takımı, ya kurulan bu yeni tarım ekonomisi sisteminin içine alınıp eritilirler ya da genişleyen sanayi ve dağıtım kesimlerinde işçi olarak çalıştırılırlar. Bunların bir zamanlar har vurup harman savurdukları ekonomik artık da şimdi ekonomik kalkınma

amaçlarına ayrılmış olur. Bu tablo, —anahatlarıyla—, Çinlilerin ekonomik kalkınma stratejilerinin bir modeli olmak-tadır.

Şimdi bir de bir muz ve şeker cumhuriyetini ele alalım; (bir zamanların yarı-sömürge diktatörlüklerine böyle bir ad takmakla, onları fazla övdüğüm sanılmasın!): Burada, tarımsal üretimin büyük kesimi, uçsuz bucaksız plantasyonlarda elde edilmektedir ve tarımsal nüfusun büyük kısmı köylülerden değil, tarım işçilerinden oluşmaktadır. Böyle ülkelerde, köylünün mülksüzleştirilmesi o ölçüde tamamlanmıştır ki, bütün topraklar plantasyonların yerli ve yabancı sahipleri elinde o ölçüde yoğunlaşmıştır ki, kır proleteryaşının zihninden «kendisine ait küçük bir toprak parçasına sahip olma fikri» tamamen uçup gitmiştir. Böyle ülkelerde, devrimden sonra, toprak dağıtımı diye bir sorun yoktur gündemde ve plantasyonların kamulaştırılmasıyla birlikte, büyük bir ekonomik artık, yerli ve yabancı şirketlerin elinden alınıp toplumun emrine verilmiş olacaktır. Bununla, tüm ekonomik artığın yatırıma dönüştürüleceğini söylemek istemiyoruz; ekonomik artığın belki de büyük kısmı, yoksulluktan kırılan emekçi halkın yaşam koşullarının derhal yükseltilmesi amacıyla kullanılacaktır. Ekonominin yeniden örgütlenmesi süreci içinde görülecek bütün karışıklıklar ve sürtüşmeler, temel ihtiyaç maddelerinin sağlanmasında yeni kaynaklar bulma güçlükleri, ülkenin geleneksel ihrac ürünleri için yeni pazarlar bulma sıkıntılarına eklenince, —ki bütün bunlar, geniş ölçüde, ülkeyi bir zamanlar yöneten yerli egemen sınıf ile onun dışardaki ortakları ve koruyucularının giriştiği engelleme ve sabotaj eylemlerinden ileri gelmektedir—, geçici olarak, toplam üretimde bir düşüş görülecek ve dolayısıyla, elde edilecek ekonomik artık hacmi de, daralacaktır. Böyle bir durumda, bütün bu köstekleri koparmak, içte ve dışta bir yığın ekonomik ve siyasal etmene bağlı olduğu için her duruma uyan bir genelleme ile, yani bir reçete ile, çözümlenecek cinsten bir iş değildir. Söylemek istediklerimin en

açık örneği, büyük Devriminden sonraki dramatik deneyi ile Küba'dır. (26)

Demek oluyor ki, az gelişmiş ülkelerin her biri, aynı ayrı, ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel özellikler sergilemekte. Hiç bir şey, onları tek bir kalıba dökmeye çalışmak, «tek bir reçete altında toplamağa» çabalamak kadar saçma değildir. Geniş genellemeler yapmaktan elde edilecek entellektüel doyumun, dikkatleri, somut gerçeğin özelliklerinden kaydırmamasına önem verirken, ayrıntılara takılıp kalmamaya, ancak genelleme, yani kuramsal düşünce, ile ulaşabileceğimiz derinliklere inmemizi engelleyen, bir yığın bilginin esiri olmamaya bakmalıyız. Bu sözler beni, az gelişmiş ülkelerin karşılaştığı temel sorun konusundaki görüşlerimi bir kez daha vurgulamaya götürmektedir. İkinci ya da üçüncü sınıf sorunlarla uğraşıp temel problemi kavrayamama tehlikesi, başlıca iki noktayı atlamakta ortaya çıkıyor.

Bunlardan birincisi şudur: eğer hızlı bir ekonomik kalkınma isteniyorsa, kapsamlı bir ekonomik plânlama da vazgeçilmez bir iştir. Kendiliğinden işleyen bir sınama-yatılma süreci ile, ekonominin eteklerinde bazı küçük ve yavaş değişiklikler yer alabilir. Hiç bir büyük plânlama çabasına girişmeden bile, zaten üretilmekte olan mallarda, yüzde küçük bir miktar üretim artışı pekâlâ görülebilir; bunun için malın fiyatını birazcık arttırmak ve «kendiliğinden işleyebilecek» bazı ayarlamaları yapmak yeterli olabilir. Ancak, bir ülkenin toplam üretiminde yılda yüzde 8 gibi, yüzde 10 gibi esaslı bir artış isteniyorsa, o zaman iş değişecektir; eğer böyle bir kalkınma hızına ulaşabilmek için, ülkenin insan ve madde kaynaklarının kullanımında köklü bir değişiklik yapılması gerekiyorsa, verimsiz bazı üretim alanlarının terkedilmesi ve daha bereketli diğer işlere el atılması gerekiyorsa, bu yapılacaktır; eğer böyle amaçlar varsa, bilinçli ve uzun-dönemli bir plânlama çabası da kaçınılmaz olur. Konuyu ciddi olarak inceleyenler arasında, bu bakımdan bir görüş ayrılığı yok-

tur zaten.(27) Belki bundan da önemlisi, tarihsel bilgilerin bu konuda hiç bir karışıklığa yol açmayacak kadar açık-seçik olmalarıdır. Sosyalist ülkelerin kalkınma hızları konusunda en tutucu tahminler bile yılda yüzde 10 bir ortalama artışın varlığını gösterirken, gelişmiş ya da az gelişmiş kapitalist ülkelerde, savaş dönemleri üretim canlanmaları ve savaş sonralarında görülen yeniden kurulum eylemleri bir yana konulacak olursa, kalkınma hızları zar zor yüzde 3 dolaylarına ulaştırılabilmektedir.

Atlanılmaması gereken ikinci önemli görüş de şöyle özetlenebilir: üretim araçlarının özel çıkarların denetiminde bulunduğu hiç bir ülkede, plânlama adına layık bir iş yapılamaz, çünkü bu özel çıkarlar, üretim araçlarını kendi kârlarını en yüksek noktaya çıkarmak için yönetirler (kârlarını olmasa bile güvenliklerini ve diğer özel ayrıcalıklarını en yüksek noktasına çıkarmaya çalışacaklardır). Oysa kapsamlı bir plânlamanın, ekonomik kalkınmayı geniş bir plânlama çerçevesinde yürütmenin özü, yani onu zorunlu kılan özelliği, amacına ulaşmak için kaynakların dağılımına ve kullanımına, **statükoda görüldüğünden** daha başka bir model, bir yapı kazandırmak noktasında toplanır. Yürürlükte bulunan kaynak dağılımı ve kullanımı modeli ise, hiç değilse yaklaşık olarak, egemen sınıf çıkarlarını yansıtmaktadır ve dolayısıyla herhangi ciddi bir plânlama çabası, ister istemez, egemen sınıf çıkarlarıyla ve bu sınıfın yerli yabancı ortaklarının çıkarlarıyla keskin bir çatışma içinde bulunacaktır. Bu çatışma şu üç yoldan biriyle çözüme bağlanabilir; Plânlama örgütü, eğer kapitalist bir yönetimin eliyle kurulmuşsa, egemen sınıf çıkarlarının emrine verilir —tıpkı yönetimin kendisi gibi—, yaptığı işler bir plânlama soytarılığı olur çıkar, fakat biçimsel olarak var oluşu, halkın kafasında, «sağlam ve plânlı birtakım işler de yapılıyor canım!» düşüncesini yaşatabilmek için gerektiğinden, kapısına kilit asılmaz! İkinci çözüm, Plânlama Örgütünün, güçlü çıkarların etkilerine, bas-kılarına ve rüşvetlerine az çok göğüs gerebilen bir reform-

cu yönetim tarafından kurulmuş olmasıdır; burada çalışan uzmanlar gerçek reformcular olup, kapitalist toplumda devletin bağımsız ve çok güçlü bir varlığa sahip olduğuna inanırlar ve ulusal ekonomide köklü birtakım değişiklikler yapmak için girişimlerde bulunurlar. Bu durumda, Plânlama Örgütü egemen sınıfın inatçı direnciyle ve sürekli sabotajlarıyla karşılaşacaktır, elinden çok az şey geldiğini anlayacak ve tam bir hayal kırıklığı ve güçsüzlük içinde, bir kenara itilecek ve bu arada, kaçınılmaz olarak, halkta «Plânlama da bir işe yaramıyormuş!» düşüncesini yaratacaktır. Üçüncü yol da, plânlamanın, büyük bir halk hareketi içinde, bir «savaş nağrası» hâline gelmesi, **ancien régime**'in yerleşmiş çıkarıcılarına karşı verilen zorlu savaşta, sık sık öne atılan, bir slogan olması, önceki egemen sınıfı silip süpürmüş ve onunla birlikte üretim araçlarında özel mülkiyet kurumunu, yani bu sınıfın varlığının temelini de yıkmış olan başarılı bir toplumsal devrimin ekonomiyi yeniden örgütleme ilkesi niteliğini kazanmasıdır.

Şimdi birisi çıkıp, bütün bu söylediklerimin, ancak, temel bir varsayım kabul edildiği zaman doğru olabileceğini söyleyebilir: yani bu söylediklerimin kabul edilmesi için önce, ekonomik kalkınmanın hızlı olması gerektiğinin kabulü gerekir, diyenler olabilir. Fakat bütün bu acelecilik niye? Sovyet ekonomisi üstüne kalem oynatan bir yeni yazarın dediği gibi, bu büyüme «deliliği» de ne oluyor sanki? Böyle bir sorunun sorulması bile, Batılı gözlemcilerin, az gelişmiş ülkelerdeki yaşama koşullarını bilmekten ne kadar uzak olduklarını ve buralarda halkın nelere göğüs germek zorunda bulunduklarını hiç bilmediklerini gösteriyor. Öyle bir çağda yaşıyoruz ki artık yoksulluk, açlık ve hastalık, değiştirilmez bir kader, silinmez bir alinyası sayılmıyor ve bu öyle bir çağdır ki, sosyalizmin kurulması «kuveden fiile çıkmış», kuram alanından uygulama alanına geçmiştir. Geri ülkelerin halkları, artık pekâlâ **biliyorlar ki**, ekonomik ve toplumsal ilerleme **örgütlenebilir**

ve eğer az gelişmişliğe karşı savaş açmak için yeterli irade, kararlılık ve yürek varsa, eğer yerli ve yabancı sömürücülerin en sert direncine karşı bile bir savaştan kaçınmayı göze alabilen insanlarsak, kendi alinyamızı kendimiz yazabiliriz.

IV

Böyle bir tarihsel deneyimden de anlaşılacağı üzere, çatışma uzun, güç ve çetindir. Toplumsal devrimin zaferi kaçınılmaz olmakla birlikte, «birinci round'da elde edilmesi» gerçek bir başarı olur. Kapitalist üretim biçiminin ve burjuva egemenliğinin yerleşip tam anlamıyla yerine oturabilmesi için yüzyıllar boyu süren sarsıntılar gerekmiştir. Herşeyin çok daha hızla akıp geçtiği çağımızda bile, tarihin yazdığı en büyük toplumsal dönüşüm olan bu işin —üretim araçları üstündeki özel mülkiyetin ve dolaşısıyla insanın insan tarafından sömürülmesinin sona ermesi işinin— öyle onbeş yirmi yılda gerçekleşebileceğini sanmak doğru olmaz. Bir çokları için yavaş, tırmanılacak kadar dik ve tırmanma işi umutsuzluk verecek kadar güçtür. Burada sosyalizmin kuruluşu sırasında karşılaşılan engellerin bir çözümlemesini yapmağa girişmek yersiz kaçacağı için, yakın geçmişteki uygulamalarda, «yol tıkayıcı» olarak dikkati çeken bazı konularda bir iki söz söylemekle yetineceğim.

Bunların birincisi ve en önemlisi, nerede ve nasıl gerçekleştirilirlerse gerçekleştirilsinler, uluslararası alanda toplumsal devrimlerin, Amerika Birleşik Devletlerinin egemen sınıfı tarafından —bugünün dünyasında gericiliğin en güçlü kalesi tarafından— korkunç bir düşmanlıkla karşılanmasıdır. Anti-sosyalist Kutsal İttifaka bağlılığını kanıtladığı sürece, hiç bir rejim çok namussuz değildir, hiç bir hükûmet kendi halkının hayatî çıkarlarını ihmal etme cinayetini işlememektedir, hiç bir diktatörlük, «hür dünya-

nın» patronu Amerika'nın, ekonomik, askerî ve moral desteğine lâyık olmayacak kadar geri ve zalim değildir! Aynı zamanda, ne kadar kapsamlı ve ne kadar yiğit olursa olsun, hiç bir halk hareketi, ne kadar demokratik bir seçimle iş başına gelirse gelsin ve halkının ilerlemesi için ne kadar kararlı olursa olsun, hiç bir sosyalist yönetim, toplumsal ilerleme ve demokratik süreçler karşısında, üç kâğıtçılığı meslek edinmekten bir türlü vazgeçmeyenlerin, ülkenin iç işlerine burunlarını sokmayacaklarına güvenemez. Emperyalist güçlerin amansız saldırganlıkları, —küçük ya da büyük—, sosyalizmi kurma yoluna girmiş ülkelerin ekonomik ve toplumsal kalkınmalarının önüne akıl almaz engeller koymağa çalışırlar⁽²⁸⁾. Konuya yalnız ekonomik açıdan bakacak olursak ve emperyalist saldırı tehdidinin devamlı varlığı yüzünden sosyalist ülkelerin katlanmak zorunda oldukları savunma giderleri yükünü ele alırsak, yeni yeni boy atıp serpilecek olan sosyalist toplumların, kendi sınıf düşmanlarının zorlamasıyla ne büyük masrafları omuzlamak, ne büyük yükler altına girmek durumunda kaldıklarını da açıkça görürüz⁽²⁹⁾.

Kaçınılmaz savunma kurumlarını ayakta tutmak için, kaynakların büyük kısmının yatırımdan, konut yapımından ve tüketim malları üretiminden esirgenmesi, sosyalist ülkelerin kalkınma hızlarını yavaşlatır, bu ülkeler halklarının yaşam koşullarının süratle düzelmesini önler ve bu ülkelerin ekonomilerinde durmadan dar boğazlar yaratır. Emperyalizm tehdidi var oldukça, sosyalist ülkeler bu ağır yükü taşımak zorundadır; bu yüke rağmen ilerleyip çok güçlü bir hale gelmedikçe ve bu yükün göresel ağırlığını küçültmedikçe, yani sosyalist ekonomiler alabildiğine büyümedikçe bu, önemli bir kambur olmaya devam edecektir.

Sosyalist ülkelerin karşılaştıkları güçlüklerin ikinci alanı, en çok, tarımsal üretimde belirginleşir. Buradaki güçlük kaynakları pek çoktur. Bir yığın insanın kırsal bölgelerden kentlere aktarılması eylemi ile birlikte yürüyen

bir sanayileşme süreci bir yandan, üretimde bulunmayan fakat beslenmesi gereken askerî kuruluşların ayakta tutulması diğer yandan, toplam yiyecek ve diğer tarım ürünleri talebini arttırmıştır. Böyle bir talep artışı, gerekli ve yeterli bir arz artışıyla karşılanamıyor. Bunun başlıca nedeni, köylerdeki eksik-çalışmanın büyük olduğu ülkelerde, nüfusun bir kısmını tarımdan sanayiye aktarınca, kırlarda **adam başına verimliliğin** hızla artmasına karşılık, **dönüm başına verimliliğin** ancak çok yavaş bir tempoda artabilmesidir. Tarımda makina devrimi adı verilebilecek bir olay sonucu, tarım alanına elektrik, traktör, biçerdöğeri ve benzeri araç ve gereçler girmekte, bunlar, amaçlarına ulaşarak, milyonlarca köylünün tarım-dışı işler için serbest kalmasını sağlamaktadır; Marksist ya da Marksist-olmayan pek çok ekonomistin umduğu gibi, bu devrimin sonunda, dönüm başına verimlilikte göz kamaştırıcı bir artış gerçekleştirilemiyor. Dönüm başına verimlilik artışı, **tarımda kimyasal devrim** denilen olaya, eskiden sanıldığından daha çok bağlı: yapay gübrelerin ve diğerlerinin kullanılması, tohum seçme ve geliştirme işlemleri, hayvancılıkta ileri yöntemlerin kullanılması ve benzeri girişimler biçim veriyor bu devrime. Bu ise, kaçınılmaz olarak, yavaş işleyen bir süreç: bu devrimin sonunda, tarım uzmanlarının hesaplarına göre, dönüm başına yüzde 2 ile 3 arasında bir verim artışı ancak sağlanabiliyor. Üstelik böyle bir verim artışının sağlanması yalnız gerekli maddelerin (gübrelerin, seçkin tohumların, daha üstün damızlıkların v.b.) kullanılmasını değil, aynı zamanda, çiftçilerin daha becerikli, daha bilgili, daha dikkatli ve daha sabırlı olmalarını da gerektiriyor⁽³⁰⁾.

Bu konu, Sovyetler Birliğinde ve sanayileşme yolundaki diğer sosyalist ülkelerde görülen bir başka güçlüğü incelemeye götürür bizi. Tarım ülkesinin sanayileşmesi, özellikle ilk aşamalarda, sanayinin ve sanayide çalışmanın «yüceltilmesini», büyük ölçüde övgü ve çekicilik ile donatılmasını gerekli kılmaktadır. Kocaman yeni fabrikalar, bü-

yük bir bölgenin yaşamında devrim yapan dev enerji kaynakları ve akıl almaz teknolojik başarılar ulusal (ve uluslararası) dikkatlerin merkezi hâline gelir, bir övünç konusu —haklı olarak— olur, şatafatlı bir biçimde tanıtılır, yönetimin siyasal ve örgütsel çabasının, sınırlı bir idareci ve bilim adamı kadrosuyla, böyle büyük işleri gerçekleştirme başarısının, simgesi olarak halka anlatılır. Buna karşılık, tarımda çalışmanın bir angarya olarak görülmesi eğilimi günden güne artar ve tarım işleri, toplumsal varlığın her gün biraz daha gerisine atılır, can sıkıcı ve tatsız işler olarak değerlendirilir. Genç bir erkeğin ya da kadının tutkusu, yeteneği ve enerjisi, tarımsal bataklıkların «çamurlarına takılıp kalmakla» bağdaşmamaktadır artık, «kır hayatının verdiği ahmaklığa» esir olmak istenmemeye başlamıştır, hiç kimse, kendi öz gelişme ve kalkınmasını, en ilerici bir tarım topluluğunda bile görmeye başlanmıştır. Maddesel ve toplumsal gelişme olanaklarıyla, eğitimiyle, kültür ve eğlence yaşantısıyla olduğu kadar, toplumun en çok saygı duyulan tabakası olan sanayi işçilerinin arasına karışma olanağını vermesiyle kentin çekiciliği, bütün genç kuşaklar için dayanılmaz, karşı konulmaz bir hâl almıştır. Bunun sonucu ortada: tarım kesimi ilerde en iyi işçileri olabilecek insanları elinden kaçırmakta ve işler, «büyük ve geniş bir dünya»⁽³¹⁾ için yeteri kadar hayalgücü, girişim gücü ve çalışma dürtüsü olmayan ihtiyarlara kalmaktadır.

Bu da, sonuç olarak, tarımda verimliliğin artışını engellemekte, tarımın sürekli olarak geri kalmasına yol açmaktadır. Tarımsal işgücünün, teknik araç ve gereçler kullanma yoluyla «ikame edilmesi» de öyle sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Sanayi işi, insana, kendi özel devrim gücü sayesinde belli bir disiplin, belli bir başarı standardı kazandırır. Sanayi çalışma düzeninin kolektif niteliği, dönen zincir ve benzeri donatımın zorlamasıyla, ortaya belli bir çalışma yapısı ve zamanlaması koyması, belli işlemlerin karşılıklı bağımlılıkları ve birbirleri için zorun-

lu olmaları, sanayi işçisinin belli bir ritm içinde çalışmasını gerektirir ve verim de ona göre yüksek olur. Tarımdaki durum ise tamamen farklıdır —tarımsal üretimde modernleşme yöntemleri hesaba katılmayacak olursa—, tarım işçisi, çalışmayı, daha ağırdan alabilir. Belli kolektif görevlerin dışında, tarım işçisi, çok defa kendi başına çalışır. Tarlayı sürmek olsun, bir hayvana bakmak olsun, işçinin az çok keyfine bırakılmış işlerdir, bilinçlenme ve zorlanma düzeyine bağlı olarak, yavaş ya da hızlı çalışacak, başarısı da ona göre değişecektir. Köklü bir tutuculuğun, sorumsuzluğun ve sıkıya gelmemenin geçerli olduğu yerlerde, toplam tarımsal üretim, bunlardan olumsuz yönde etkilenir ve bir türlü beklenen artışı gösteremez.

Kapitalist koşullar altında, tarımsal işgücünün kaymak tabakasının kentlere göç etmesi, bir yandan sermaye birikiminin yavaş olması, diğer yandan da kentlerde iş bulma zorluğu nedeniyle, az çok frenlenir. Dolayısıyla, tarım kesimindeki nüfus yığılması sürüp gider ve adam başına verimlilik artışı, dönüm başına verimlilik artışından çok daha yavaş bir tempoda gelişir. Sosyalist bir toplumda ise, işler değişik bir yol izlemektedir. Tarımın, büyük, kolektif çiftlikler biçiminde yeniden örgütlenmesi ve köylülerin elinde cüce ve parça-bölük çiftliklerin bırakılmaması, uzun dönemde tarımsal üretimde zorunlu bir artış sağlayacak ve köylüleri, tarımda çalışan sanayi işçileri hâline dönüştürecektir. Bu yolla da onu, kapitalist pazarın zararlı etkisinden kurtarmış olacak, yarışma savaşının «önden havuç, arkadan değnek» düzeninden bağımsız kılacak, **bu-na karşılık onu, büyük çaptaki modern sanayi işletmesinin bütünleşme, düzene girme ve disipline bağlanma çerçevesine de sokmamış olacaktır.** Burada, daha çelişkili ve ekonomik açıdan daha ciddi bir sorun daha çıkıyor ortaya: köylüyü, sosyalist toplumun eşit haklara sahip emekçi üyesi statüsüne getiren bu yeni örgütlenme düzeni, onun, toplumsal üretimdeki hak iddiasını da kendiliğinden kabul etmiş olmakta ve ona, toplumun diğer üyelerinin,

daha verimli işçilerinin aldıkları kadar bir gerçek geliri garanti etmiş olmaktadır.

Bu durumda eski ilişki nerdeyse tersine dönmektedir: tarım artık sanayiden yardım almaktadır. Bunun böyle olması da gereklidir; yeter ki bu yardımlar, tarımsal üretimin artmasını engellemesin, tarım alanında, nasılsa yardım görüyorum diye bir gevşeklik yaratmasın. Uzun dönemde bu sorun çözülebilir ve hiç kuşkusuz tatlıya bağlanacaktır. Bir kere ekonomik kalkınmanın çok yüksek aşamalarına ulaşılsın, kentler ile köylerin yaşama koşulları ve çalışma koşulları eşite yakın bir hâle gelecekler ve o zaman, yetenekli, iyi eğitim görmüş, toplumsal bilince ve sorumluluğa sahip işçilerin yalnız köylerden kentlere doğru değil, kentlerden köylere doğru akımları da başlayacak ve bu karşılıklı akımlar, sanayide olduğu kadar tarımda da, verimli iş yapmanın yücelmesini, çeşitlenmesini ve mutluluğunu sağlayan genel bir aygıt, olumlu bir mekanizmaya dönüşmüş olacaktır. Ancak böyle bir duruma ulaşmak için önümüzde daha bir hayli yol var. Bu arada, birçok sosyalist ülkenin geçici ve köklü olmayan bazı tedbirler almış bulundukları görülüyor. Bazı sosyalist ülkelerde, tarımda kollektivizasyon durduruldu (hatta tersine çevrildi), kent ile köy arasında devlet gözetiminde bir alışveriş, tarımda hemen sosyalizasyona gitme politikasının yerini almağa başladı. Başka bir sosyalist ülkede, Çin'de ise, ters yönde bir çözümün uygunluğu kabul edildi ve köy ekonomisinin, toplum çıkarlarına uygun olarak çalıştırılan, disiplinli, büyük-çapta, tarımsal işletmelerin oluşturduğu bir sisteme dönüştürülmesi hareketine hız verildi. Sovyetler Birliğinde ise, iki yolun ortası tutuldu: tarımsal iş «yeniden yüceltilmekte», tarım alanına yöneltilen yatırımlar arttırılmakta ve mümkün olan en yüksek tutarlara ulaşmaları için çalışılmakta ve göresel fiyatlar (tarım-sanayi fiyatları oranı) tarım lehine değiştirilerek, kollektif çiftçilerin daha çok üretime özendirilmesi sağlanmaktadır. Bu yükün büyük kısmını da sanayi ekonomisi

taşımaktadır tabii; sanayi işçilerinin gerçek ücretleri düşürülmekte, tarım dışı alanlara yapılacak yatırımlar azaltmakta, böylece genel kalkınma hızında bir yavaşlama görülmektedir. Bütün bunlara karşın, tarımda karşılaşılan güçlükler, sosyalist toplumların kalkınmasını engellemekte ve geciktirmektedir, fakat bunlar bütünü de üstesinden gelinemez güçlükler değildir; bu güçlükler, sosyalizmin ilkin az gelişmiş ülkelerde kurulması olayı dolayısıyla ödenen büyük fiyat karşısında devrede kulak mertebesinde kalır.

İşte bir yandan böyle bir ekonomik sıkıntı tablosu —tarımsal üretimin halkın artan hayat standartlarıyla atbaşı gidememesi, sanayi üretiminin, tek tek her sosyalist ülkenin karşılamak durumunda olduğu iç ve dış talebi karşılayacak büyüklükte bulunmaması ile yaratılan tablo—, öte yandan da, uluslararası plâftormda gittikçe yoğunlaşan sınıf çatışması, sosyalist kamp içindeki siyasal güçlüklerin kaynakları olmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak ilk sırada ele alınması gereken ve her zaman için önemini koruyan bir sorun da, sosyalist yönetimin, söz konusu «dik yokuş» tırmanılırken, her türlü çabaya katlanarak, halkın desteğini yitirmemesi sorunudur. Bazılarının «yükselen umutlar devrimi» adını verdikleri ve dünyanın bütün az gelişmiş ülkelerini önüne katıp sürükleyen bir dalga, bugün yalnız, böyle bir akımı bastırmak için elindeki bütün araçları kullanan gerici ve kokuşmuş rejimlerin değil, ekonomik kalkınma ve sosyalizme dört elle sarılmış devrimci hükûmetlerin de başlarının belâsı. Akla uygun bir ekonomik kalkınma plânı, kısa dönemde, «ha deyince» halkın tüketim düzeyini arttırma politikasını öngöremeyeceği için, tam tersine, böyle bir plânda, 10 ya da 20 yıl gibi bir perspektif içinde mümkün olan en yüksek kalkınma hızlarına erişmek için iyi hesaplanmış bir kalkınma stratejisi seçilmiş bulunacağı için, sosyalizmi kurma çabalarının ilk dönemlerinde kitle tüketiminin, artacaksa bile, çok yavaş artması yalnız olası değil, kaçınılmazdır da.

Ancak, ileri bir ekonominin temelleri kurulduktan sonradır ki, yani «tümsek» geçildikten sonradır ki, sistem, tüketim malları arzının artması, konut yapımının ve benzeri işlerin genişletilmesi cinsinden meyvalarını vermeye başlayabilir.

Ancak, bir devrimden yeni çıkmış, sınıf düşmanlarına ve yerli-yabancı sömürücülere karşı zorlu savaşlar vermiş, bu savaşların çilesine katlanmış halk kitleleri, köylerindeki ya da kentlerindeki günlük hayatlarının birden iyileşmesini istemeye, kendilerinde hak göreceklardır. Henüz toy olan sosyalist yönetim, bu gelişimleri bir sihirbaz gibi gözden kaybedemez. «Sürekli devrim» görevine devam etmek durumunda olan yeni yönetim, halktan hâlâ «kan, ter ve emek» isteyecek, bunun karşılığında ise **hazırdaki** ödüllerden dağıtamayacaktır. Ancak, sınıf bilinci ve olayları kavrayışı en gelişmiş gruplar, karşılaşılan sorunların önemini kavrayabileceklerdir. Halkın geniş kesimi ise, ekonomik zorunlulukların neler olduğunu düşünmeğe alışık olmadığı için ve uzun-dönemli gelişmeleri kendiliğinden göremeyeceği için, yılların bâtıl inançlarından ve cehaletinden yararlanmayı iyi bilen düşmanın propagandasına kolayca kapılıp, devrime olan güvenlerini yitireceklerdir. Halkın bu kesimi, **ancien régime** altında çektiği acıların, yerli efendilerinin ve emperyalist sömürücülerinin çıkarları için katlanılan acılar olduğunu kavrayamayacak, eski günlerin yarattığı sefaletin, umutsuz ve sonsuz bir sefalet olduğunu unutacak ve devrimden sonra çekilen sıkıntıların yeni bir düzenin doğum sancıları olduğunu anlamayacaktır. Eski ile yeni arasındaki bu önemli farkı görmediği içindir ki, devrime karşı soğuk, hatta düşmanca bir tavır takınacaktır. Bu durum, kaçınılmaz olarak, sosyalizm ile demokrasi arasındaki bir çatışmaya yol açacaktır; başka deyişle, halkın uzun dönemli **ihtiyaçları** ile kısa dönemli istekleri arasında, azçok keskin, bir çatışma ortaya çıkacaktır. Bu koşullar altında, sosyalist yönetimin bir bütün olarak toplumun çıkarlarına olan sarsılmaz ve

uzlaşma kabul etmez bağlılığı, bu çıkarları yerli ve yabancı düşmanlara karşı olduğu kadar, kendisine bağlı görünenler arasındaki oportünistlere ve hainlere karşı savunmasının vazgeçilmez bir görev oluşuna eklenince, siyasal baskı, bazı özgürlüklerin kısılması ve kişisel serbestliğin sınırlandırılması gibi ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır. Nesnel engeller yıkılıp da, hiç değilse zararsız hâle getirilip de, en yıkıcı ekonomik sorunlar hiç değilse yaklaşık çözümlere kavuşturulunca ve sosyalist yönetim bir kararlılık, bir denge durumuna erişince, *bu* ihtiyaçlar da azalacak ve zamanla ortadan kalkacaktır.⁽²²⁾

Aynı temel nedenden, yani yoksulluktan kaynak alan ikinci tür güçlükler de görülmektedir sosyalist kampta: sosyalist ülkeler arası ilişkilerde görülen güçlüklerdir bunlar. Bu ilişkiler, hiç kuşkusuz, sosyalist ülkelerin özlediği cinsten ilişkiler değil; bunlar üstünde gerekli özeni göstererek ve tutkuya kapılmayarak durmalı, durumun soğukkanlı bir çözümlemesini yaparak, bunları tarih perspektifindeki yerlerine oturtmalıdır. Şu anda benim elimde «yeterli bilgi» sayılabilecek türden hiç bir şey bulunmamakla birlikte, öğrenebildiğim kadarından çıkardığım sonuçlara göre, bugünkü gerginliklerin, birbiriyle kenetlenmiş birkaç konuyla yakın ilişkisi vardır.

Bu konuyu ele alırken, herşeyden önce, sosyalist kamp içinde ekonomik kaynakların dağılımını incelemek gerekiyor; sorunun özü, çeşitli sosyalist ülkelerin eriştikleri gelişme derecesi arasında büyük farklar bulunmasında yatmaktadır. Sorun, en basit terimlerle ortaya konulursa şöyledir: sosyalist kampın ekonomik yönden en gelişmiş ülkeleri —başta Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya olmak üzere, Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Polonya— daha az gelişmiş (çok daha az gelişmiş) sosyalist ülkelere ne kadar yardım yapmalıdırlar? Açıktır ki, bütün sosyalist ülkeler aynı derecede zengin ya da aynı derecede yoksul olsalardı böyle bir sorun ortaya çıkmayacaktı. Şurası da açıktır ki, bugün için, sosyalist kamptaki var-

liklilar ve varlıksızlar arasında, yaklaşık bir adam başına gelir eşitlenmesine bile hiç olanak yoktur. Böyle bir eşitlenmeye kalkılacak olsa, 250 milyon insanın hayat standartları, yani zengin sosyalist ülkelerde yaşayanların gelirleri, önemli ölçülerde azalacak, böyle bir kısıntı yoksul sosyalist ülkelerde yaşayan 700 milyon kadar insanın kalkınmasını birdenbire hızlandırırsa bile, böyle bir aktarma, siyasal ve toplumsal bakımdan hiç başaramayacak bir iş olarak kalacak ve belki de daha şanslı durumdaki ülkelerin sosyalizmi için bir intihar niteliğini taşıyacaktır.

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'nın diğer sosyalist ülkeleri, II. Dünya Savaşının derin yaralarını sarmaya uğraştıkları sırada bu sorun elbette ki gündeme alınamazdı; sosyalist kampa yeni katılan ülkelere, olsa olsa, simgesel yardımlar, ufak tefek yardımlar yapılabilirdi ancak. Fakat Sovyetler Birliği, 1950'lerin ortalarına doğru, ekonomisini yeniden kurmakta ve kalkındırmakta dev adımlarla ilerlemeye başlayınca, büyük ölçüde ekonomik ve siyasal liberalleşme akımı da başladı bu ülkede (Stalin'in ölümünden sonraki dönem). Ekonomik alanda bunun anlamı şuydu: artık erişilebilecek en yüksek yatırım ve kalkınma oranlarına varabilmek uğruna, o günkü hâliyle tüketimden büyük kısıntılar yapmaktan ve «kemerleri sıkma» politikasını uygulamaktan vazgeçilecek, savaş öncesi yıllarında sanayileşme için, savaşın sarsıntılı yıllarında da düşmanı yenmek için çok büyük çilelere ve yoksunluklara katlanmış olan Sovyet halkına, yeni konutlar, tüketim malları ve daha bol yiyecek maddesi vermek için çalışılacaktı. Siyasal alanda ise Sovyet toplumunda büyük bir atmosfer değişikliği anlamına geliyordu bu; siyasal baskı rejimi ortadan kaldırılıyor, Stalin yönetimi zamanında Sovyet hayatının bütün yönlerini etkileyen katı dogmacılığa paydos deniliyordu. Uluslararası ilişkiler bakımından da tutulan yeni yol, Amerika Birleşik Devletleriyle belli bir anlaşmaya varmak ve böylece barışı korumak, silâhlanmanın yükünü azaltmak ve Sovyetler Birliğinde olduğu kadar,

sosyalizm yoluna II. Dünya Savaşından sonra girmiş olan ülkelere de rejimin sağlamlaşmasını ve ilerlemesini sağlamak için gerekli olan uluslararası gerginliği azaltmak amacını güdüyordu. Aslında, bütün bu sosyalist ülkelerin kalkınmaları ve bolluğa kavuşmaları, sosyalizmin dünyaya yayılması bakımından en önemli kaldıraçlardan biri olarak değerlendirilmekteydi. Doğrusu, geleneksel emperyalizm kuramının yadsınması, hiç değilse önemli ölçüde değiştirilmesi demek olan bu yeni tutumun, sosyalist blokun hızla güçlenmesi ile değişen dünya dengesi ve sömürgeler ile bağımlı devletler üstündeki emperyalist denetiminin giderek ortadan kalkması olguları karşısında pekâlâ sağlam bir tutum olduğu ve böyle bir yumuşama politikasının hiç de yanlış olmayacağı Sovyet önderliği tarafından ısrarla belirtiliyordu. Nitekim, sömürgelerin ve bağımlı devletlerin emperyalizmden kurtulabilmeleri için onlara yapılan ekonomik ve siyasal yardım da, bu yumuşama sâyesinde artırılabilirdi.

Bu yeni yolun çeşitli yönleri, ekonomik kalkınmanın önündeki engellerle hâlâ canla başla savaşmakta olan Çin'de ve diğer sosyalist ülkelerde kuşkuyla karşılandı. Anlaşmazlık şu üç noktada toplanmaktaydı. bütün sosyalist kampın ihtiyaçları karşısında Sovyetler Birliğinde uygulanan liberalleşme politikasının zamansızlığı; emperyalizmin «yatıştırılabilir» olduğu konusunda verilen kararın yersizliği; emperyalizme karşı, barış ve sosyalizm için girişilen savaşın en iyi stratejisinin ne olduğu konusunda yapılan değerlendirmenin yanlışlığı.⁽³³⁾

Bu konulardaki görüş ayrılıkları son birkaç yıldır ortaya konulup duruyordu ama, çatışmanın büyük bir görüş ayrılığı olarak kamu oyuna yansımaları, asıl, Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 1961 yılı Sonbaharında toplanan 22. Kongresindeki patlamayla birlikte ortaya çıktı. Hâlâ o ilk nedenlerine bağlı bir çatışma görünümünde olmakla birlikte, bu tartışma, yeni bazı gelişmelerle büsbütün alevlenmiş bulunuyor. Son birkaç yıl içinde, burada tartış-

şılması bizi konudan çok uzaklaştıracak olan nedenlerle, Çin'in ekonomik kalkınmasında bir duraklama görülüyor⁽⁵⁴⁾ ve dolayısıyla Sovyetler Birliğinden yardım alma ihtiyacı da artmış bulunuyor. Bu arada Sovyet liberalleşme politikası da tuttuğu yolda daha da ilerlemeyi uygun bulmaktadır. 22. Kongrede kabul edilen sosyalizmi kurma programında bu açıkça ortaya konmuş bulunuyor: SSCB'nin ulusal gelirinde büyük artışlar öngörülüyor önümüzdeki 20 yıl içinde; yalnız bu da değil, çalışma saatleri önemli ölçüde azaltılacak, Sovyet halkının yaşama koşullarında büyük ilerlemeler yapılacak bu programa göre. Sovyetlerin bu programlarında öngörüldüğü gibi, bolluk hedeflerini bu kadar yüksek tutup tutmamaları konusu elbette tartışmaya açık bir konu; bütün ekonomiyle ilgili kalkınma hızları biraz daha düşük tutulamaz mıydı, **tüketim** hedeflerinde biraz daha alçakgönüllü olunamaz mıydı ve diğer sosyalist ülkelere daha cömertçe yardım yapılamaz mıydı diye sorulabilir. Başka bir deyişle, Sovyet yöneticileri çok dar bir «ulusçu» politika izlemiyorlar mı ve **bütün** sosyalist kampın ihtiyaçlarını atlayarak, Sovyet halkının daha iyi yaşaması konusuna fazla önem vermiş olmuyorlar mı? Eğer Çin'in, Kuzey Kore'nin, Kuzey Viyetnam'ın ve diğer sosyalist ülkelerin, tümüyle dünya üstündeki ve özellikle azgelişmiş ülkelerdeki etkileri arttırılsa daha hızlı bir ilerleme gerçekleşmiş olmaz mı? Sovyetler Birliğinin «Amerika'nın yaşama standartlarına 20 yılda erişmek ve onları geçmek» diye yeni Programlarında öngördüğü politika yerine, bu işin gerçekleşmesi 30 yıl gibi daha uzun bir zamana bırakılsa ve aradaki kaynak farkı diğer sosyalist ülkelerin kalkınmalarına aktarılsa fena mı olur?

Bütün bu soruların altında siyaset yatıyor. Daha önce belirttiğimiz gibi, Sovyetler Birliği, hızlı kalkınmanın yüzü suyu hürmetine bir «kıt kanaat yaşama» politikası, bir tüketimi kısıma politikası güdüyordu ve «Stalin'i gözden düşürme politikası ile birlikte», bu eski ekonomi po-

litikasından da vazgeçilmeğe başlandı; eski günlerin, kemerleri sıkma ve halka «azla yetinmesi için» en büyük zorlamaları yapma politikasının, geniş ölçüde, bir sonucu olan siyasal baskı rejimi yumuşatılıyor ve yavaş yavaş ortadan kaldırılıyordu. Söylemeğe bile gerek yoktur ki, bir sosyalist için, Sovyetler Birliğindeki rejimin bir evrimden geçerek **sosyalist demokrasiye** ulaşması ve erişilebilecek en yüksek bolluk düzeyine ulaşarak kişisel özgürlükleri alabildiğine genişletmesi kadar memnuniyet verici bir şey olamaz. Ne, Stalin'in gücünü kötüye kullanması gibi bir durumdan uzak kalan Çinliler, ne de benim bildiğim bir başka sosyalist ülke, Stalin ve celdatları tarafından işlenen cinayetlerin ve uygulanan sapmaların yarattığı ortamın yok edilmesine karşı bir tutum takınmışlardır. Sorun, tek başına, «Stalin'i gözden düşürme» sorunu değil; Stalin'in adıyla birlikte akla gelen «zorlama adımları» politikasının ortadan kaldırılmasıdır asıl önemli olan. Ne Çin'de, ne de bir başka sosyalist ülkede böyle bir «çözüm» politikası için ekonomik hazırlıklar tamamlanmıştı; ekonomik bakımdan hazırlık olmayınca da bir liberalleşme politikasına geçilememektedir; oysa Sovyetler Birliğinde uygulanan **tüketim üstündeki baskıları gevşetme** politikası ve bu politikanın birlikte getirdiği diğer uygulamalar, yalnız «yapılabilir şeyler» değil, aynı zamanda, Sovyet toplumunun ekonomik, siyasal ve kültürel ilerlemesine doğru önemli adımlar olarak nitelenebilir. Kendi halklarına, hızlı bir sanayileşme politikasını, tarımda kolektivizasyonu ve tüketimin kısılması zorunluluğunu açıklarken, Çin olsun diğer sosyalist ülkeler olsun, Sovyet örneğine geniş yer vermişler ve Sovyet başarılarının baş mimarı olduğu her yerde kabul edilen Stalin'i övgüyle anmışlardır. Simgelediği politika uygulamaları henüz böyle övülüp yüceltilirken Stalin'in birden tahttan indirilmesi (!), bu gibi sosyalist yönetimleri bir hayli sarsmıştır; çünkü onlar hâlâ, Sovyetlerin üstesinden gelme başarısını gösterdiği türden bir sürü engelle karşı karşıya bulunuyorlar.

Buna benzer bir başka gelişme de şöyle özetlenebilir: Çin ve Asya'daki diğer sosyalist ülkeler, uluslararası ilişkileri bakımından da, kendilerini, Sovyetler Birliğinden ve Avrupa'lı diğer sosyalist ülkelere çok farklı görüyorlar. Ülkelerinin önemli kesimleri hâlâ düşman çizmesi altında bulunan, siyasal bakımdan bir aşağılanmaya uğramış, askerî ve ekonomik bakımdan emperyalist güçler tarafından dört bir taraftan sarılmış ve tehdit altında bırakılmış bu Asya'lı sosyalist ülkeler, bugünkü durum (statüko) karşısında, Avrupa'lı sosyalist ülkelere kıyasla, **yumuşama** (détente) politikasını benimsemekte çok daha gönülsüz davranmaktadırlar. Avrupa'da hiç değilse geçici bir uzlaşmanın önündeki tek engel olarak «Almanya Sorunu»nun bulunmasına karşılık, Asya'daki sorunlar hem daha çok sayıda, hem de daha karmaşıktır ve bunların çözümü Almanya Sorunu'nun çözümünden daha güç görünmektedir. Nesnel durumda görülen bu fark, hâliyle, Sovyetler Birliği ile Çin arasında, uluslararası durumun değerlendirilmesi bakımından kristalize görüş ayrılıkları yaratacağı ve nitekim öyle olmuştur.

Her zaman için bir «kehânet» sayılması tehlikesi var olan bir görüşü öne sürmekten çekinmeden şunları belirtmek istiyorum. bugünkü tartışmalar ne kadar ateşli olursa olsun, taraflar arasında gidip gelen oklar ne kadar sivri olursa olsun, bu çatışma, sosyalizmin dünya çapındaki gelişmesine onarılması olanaksız bir zarar vermeyecektir. Uzun dönemde, sosyalist ülkelerde yürürlükte bulunan üretim ilişkilerinin özdeşliği, bu ülkelerin kısa dönem stratejisi, ve taktikleri konusundaki önderlik çatışmalarını etkisiz bırakacak güçtedir. Nasıl ki, sosyalist üretim biçimi Stalin'in bütün yanlış uygulamalarına karşın ayakta durabilmiştir, işte Çin'de ve diğer sosyalist ülkelerde başarılmış olan devrimler de ortadan kaldırılmak şöyle dursun, değiştirilemez tarihsel olaylar olarak ayakta durmayı başaracaklar ve bugünkü bütün sürtüşmeler ve görüş ayrılıkları bu ülkelerin yalnız üstyapılarını sallayabilecek küçük

sarsıntılar olarak kalacaktır. Uzlaşmalar, orta yolu bulmalar her zaman için olanak içindedir ve bunlara, büyük bir olasılıkla, erişilecektir de. Fakat eğer söz konusu ülkelerin sosyalist yönetimleri de tarafların kabul edebileceği bir **ortak yaşama biçimine** (modus vivendi) ulaşmayı başaramazlarsa, sonuç olarak ortaya çıkacak olan **yabancılaşma**, sosyalizm yolunda ilerleyen diğer ülkelerdeki durumu da olumsuz yönde etkileyecek kadar büyük olmayacağı gibi, bunların, zamanın dopdolu akışı içinde, aralarında kaynaşmalarını ve dayanışmalarını da engelleyemeyecektir.

Sonuç olarak: zamanımızın başat (dominant) olgusu olan ve bir zamanlar ilerlemenin güçlü makinası rolünü oynamış bulunan **üretim araçlarının özel mülkiyeti kurumu**, şimdi artık, az gelişmiş ülkeler halkının ekonomik ve toplumsal **kalkınmaları ile uzlaşmaz bir çelişki** içine düşmüştür; aynı çelişki, bu kurum ile ileri ülkelerin halklarının gelişmesi ve kurtuluşu arasında da vardır. Bu çelişkinin en belirleyici olmasa bile en önemli yönlerinden biri de, varlığının ve niteliğinin, her yerde farkına varılmamış bulunması ve tamamen anlaşılamamış olmasıdır. Bu durum, üretim araçları üstünde özel mülkiyet kurumunun bir parçası olarak yaşayan bir sürü inanışın, hem de bâtıl inanışın ve sapıkça düşkünlüğün (fetişizmin) kafalarda çakılıp kalmış olduğunu da gösteriyor; çok kişi var ki, üretim araçları üstünden özel mülkiyet kalkarsa, dünya batacak sanmaktadır; önce bu zihniyete bir son vermek gerekiyor. Burjuva düşüncesinde seçkin bir yeri olan görüşe bakılırsa, «halkın bu zararlı toplum düzenine ayak uydurması ve ona karşı başkaldırma yetenek ve isteğinin bulunmaması da **kanıtlıyor** ki, bugünkü toplum düzeni insan ihtiyaçlarını yeteri kadar karşılamaktadır!»; aslında bu görüş, burjuva düşüncesinin, o en ince hümanist ve akılcı geleneğine karşı şimdi ne büyük bir «ihanet» içinde bulunduğundan başka bir şeyi kanıtlamıyor! İnsanın soracağı geliyor. Acaba, Aydınlanma Çağı'nın büyük filozoflarına

«Birçok insanın inanması, Tanrı'nın varlığını kanıtlar!» diye bir şey söyleneceydi, bu filozofların tepkileri kimbilir ne olurdu? Kör bilgisizliği ve «açıklanmış tercihler kuramını» gerçeğin ve aklın yerine geçirmeğe kalkmak, gerilik ve akılsızlık belirtileri karşısında bencil bir hazla zevkten dört köşe olmak, ister gelişmiş ister azgelişmiş ülkelerde olsun, daha akla yatkın bir toplumsal düzenin kurulabileceğini kanıtlayamayan burjuva düşüncesinin, günümüzde artık kendini yadsımak durumunda kaldığını ve parlak gençliği sırasında üstesinden gelmeyi başardığı şu iki düşünce çukuruna birden yuvarlandığını görmekteyiz: **bilinemezlik** (agnostisizm) ve **karanlıktacılık** (obskürantizm). Gerçeğin aydınlatılması, insanın daha iyi bir toplum için verdiği savaşın desteklenmesi gibi güzel aydın geleneklerinden çıkıyor burjuva düşüncesi; bu yeni tutumlarıyla ve akla aykırılığın akla uygunluğunu, deliliğin savunulması için yeni görüşler keşfetmeyi, egemen çıkarların ideolojilerine kaynak görevi yapmayı ve asıl insan **ihtiyacının**, statükoyu korumaktan başka bir kaygıları olmayanların çıkarları olduğunu öne sürmeyi kendine görev bilerek, küçümsenecek, aşağılanacak bir duruma düşmüş bulunuyor.

Palo Alto, California
Mart, 1962

P. A. B.

1. «Tüketici bir kraldır bugün... İş çevrelerine, tüketicinin ne istediğini keşfetmekten ve onun isteklerini, hatta kaprislerini yerine getirmekten başka bir iş düşmez.» Steuart Henderson Britt, *The Spenders*, (New York, Toronto, London, 1960), s. 36. İtalikler orijinalde. Bir de: «Eğer üretilen mal, tüketicinin var olan istek ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiyorsa, reklâm bir çözüm getirmez ve sonunda başarısızlığa uğranılır, mal pazarlanamaz.» Rosser Reeves, *Reality in Advertising* (New York, 1941), s. 141. İtalikler orijinalde.

2. «Bugünkü özel mülkiyete dayalı ekonomimizde, israf adı verilen nesne, halkın geçim kaynaklarından biri olmuştur ve bolluğun herkese dağıtılmasını sağlayan bir mekanizma yaratır. Parlak okullarımızı, hastahanelerimizi, karayollarımızı ve diğer kamu hizmet kaynaklarını bu yolla sağlamaktayız.» *The Wall Street Journal*, 7 Ekim, 1960, s. 16.

3. «The Corporation: How Much Power? What Scope?», Edward S. Mason yayınladığı *The Corporation in Modern Society* içinde, (Cambridge, Massachusetts, 1959), s. 101.

4. a.g.e. s. 2

5. Tibor Scitovsky, «On the Principle of Consumer's Sovereignty», *American Economic Review*, Mayıs 1962. Bu yazısını, yayınlanmadan önce bana gösteren Profesör Scitovsky'ye teşekkür borçluyum.

6. Örneğin bkz. James Cook, *Remedies and Rackets*, (New York, 1958); ve «Behind the FCC Scandal» *Monthly Review*, Nisan, 1958.

7. Bkz. *Goals for Americans*, Başkan'ın Ulusal Amaçlar Komisyonu Raporu, (New York, 1960) içinde.

8. Marksist devlet kuramının açık-seçik anlatımını arayanlar için: Bkz. Stanley W. Moore, *The Critique of Capitalist Democracy; An Introduction to the Theory of State in Marx, Engels, and Lenin* (New York, 1957).

9. **Welfare and Competition: The Economics of a Fully Employed Economy** (Chicago, 1951), s. 450.

10. Benim bildiğime göre, bu hususu ilk olarak, K. W. Rothschild'in «A Note on Advertising» adlı yazısından öğrendik, bkz. **Economic Journal**, 1942.

11. «Şimdilerde, resmî makamlar, ekonominin yeni bir itmeye kavuşturulmasına karar verdiklerinde, büyük kamu yatırımlarına ya da vergileri azaltma yoluna değil, askerî malzeme siparişlerini arttırma yoluna itibar ediyorlar.» **Business Week**, 9 Aralık, 1961. «Resmî makamların bu yola itibar etmeleri» yalnız «şimdilerde» görülen bir olgu da değildir. Çünkü «bazı kamu danışmanları, sığınaklar yapılmasına itibar ediyorlar, ama bunu, ekonominin bir uyarana, bir itici kuvvete ihtiyacı olduğu zaman uygulama alanına koymayı yeğliyorlar.» a.g. dergi, 4 Kasım, 1961. Böylece, sığınakların, halkı atom yağmurlarına ve döküntülerine karşı değil, işsizliğe ve ekonomik bunalıma karşı korumak üzere yapıldıklarına tanık oluyoruz.

12. Stuart Henderson Britt'in a.g.e., s. 31'de sözü ediliyor.

13. Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. benim **Marxism and Psychoanalysis** (New York, 1960) adlı kitabımdaki konuyla ilgili konferansa, eleştirmecilerin görüşlerine ve benim verdiğim karşılığa.

14. **Les Mandarins**, (Paris, 1954), s. 193. Bu parçayı Fransızcadan ben çevirdim.

15. Bkz. yazarın bu kitap hakkındaki eleştirme yazısına, **The American Economic Review**, Mart, 1958, s. 164 dipnotu.

16. Tekel kârlarını, «üretim için gerekli masraflar» olarak görüp gösterme «şerefi» Schumpeter'e (ve onu izleyen Berle, Galbraith ve diğerleri gibi yazarlara) bırakılır. Bu *tour de force* (yani zorlama — ç.n.), tekel kârlarının, teknolojik yeniliklere yol açtığı, tekelci firmaların bu yüzden araştırma ve yenilik laboratuvarlarına yatırım yaptıkları v.b. gibi düşüncelerden hareket eder. Böylece, statik açıdan haksız olan bir şey, dinamik açıdan haklı ve erdemli bir kılıfa büründürülmüş olmaktadır. Kapitalist sistemin işleyişinde, bir nebze olsun, akla uygunluk payının kaldığını vurgulamak için son çabadır bunlar, ekonomik kuramının son yakıştırmalarıdır. Statikonun köklü değişimleri, bu yakıştırmaların hiç de doğru olmadığını göstermiştir.

17. Açıktır ki, eğer 20 verimsiz işçinin ücretleri, adam başına 5 somun ekmekten yüksek ise —ki bunun böyle olacağını varsaymak gerçekçi bir yaklaşımdır— ya, fırın işçilerinin ücretlerinde ya da fırın sahiplerinin kârlarında bir kısıntı yapmak gerekecektir (ya da her ikisinde birden). Birinci durumda artık daha geniş, daha büyüktür. İkinci durumda artıktaki bir değişiklik olmaz, çünkü kârların azalması toplam ekonomik

artık büyüklüğünde bir değişiklik yapmaz. Eğer her iki kalemde birden azalma olursa, ekonomik artık, ücret kısılması oranında artmış olacaktır.

18. Aslında, bu çok basit örnekten çıkarılabilecek bir iki ilgi çekici ders daha vardır, sırası gelmişken bunları da belirtelim: birincisi, geleneksel istatistiklerin, ekmek yapımındaki adam başına verimliliği olduğundan daha az artmış göstermeleridir. Bu istatistiklere göre, eğer hem I. hem de II. dönemlerde fırınlarda 100 kişi çalışıyorsa ve toplam üretimi 200 ekmekten 1.000 ekmeğe çıkmışsa, verimlilik yüzde 400 artmıştır; oysa gerçek verimlilik artışı yüzde 525'tir. Hesaplarda kullanılan «toplam işgücü» paydasının içinden, verimsiz işçileri dikkatle ayıklamak gerekirken, geleneksel istatistikler bunu yapmıyorlar. Bugünkü istatistikler verimli işçileri seçip ayırmaya olanak da vermiyor, yani bunlar üstünde bir yeniden düzenleme yapmak mümkün olmuyor. İkinci ders de şöyle özetlenebilir; geleneksel istatistikler işçi ücretlerinin verimlilik ile aynı oranda yükseldiğini göstermektedir (her ikisi de 1 somundan 5 somuna yükselmiştir); gerçekte ise verimli işçilerin ücretlerindeki artış bunların verimliliklerindeki artıştan hayli gerilerde kalmaktadır. Resmî istatistiklerde görülen bu karışıklık bile yapılmaktadır ve bunların derlenip sunulmasındaki birtakım ilkelere kaynak almaktadır. «Ekonomik artık» kavramı resmî makamların kabul ettikleri bir kavram olmadığı gibi, «verimli işçiler» ile «verimsiz işçiler» arasında bir ayırım yapmak da kabul edilmeyen bir ayırımdır. Böylece, resmî istatistikler, kapitalist gerçeğin en önemli yönlerinden birini bile bile saklamış, karanlıkta bırakmış olmaktadır.

19. Bu tartışmanın daha geniş şekli için bkz. Paul A. Baran, «Reflections on Underconsumption» Moses Abramovitz ve arkadaşları tarafından yayınlanan **The Allocation of Economic Resources** adlı derleme içinde (Stanford, California, 1959); bu yazı, Shigeto Tsuru'nun yayınladığı **Has Capitalism Changed? An International Symposium on the Nature of Contemporary Capitalism** (Tokyo, 1961) adlı derleme içinde de yer almaktadır.

20. **American Capitalism: The Concept of Countervailing Power** (Boston, 1952), s. 103.

21. **Slums and Suburbs: a Commentary on Schools in Metropolitan Areas** (New York, Toronto, London, 1961), s. 33 dipnotu.

22. Tekelci kapitalist toplumun niteliği konusunda daha ayrıntılı bir betimleme ve çözümleme için Sweezy ile birlikte yayınlayacağımız **Tekelci Kapitalizm** adlı kitaba bakılabilir. (Bu kitap Türkçeye çevrilmiştir — ç.n.). İngilizcesi: **Monopoly Capital**, Monthly Review Press, New York 1966 ve Pelican Edition, A 954, 1968 (ç.n.).

23. Bkz. Paul M. Sweezy, «Has Capitalism Changed?», Shigeto Tsuru'nun yayınladığı adı geçen eser içinde s. 83 ve devamı.

24. Bu kitabın ilk baskısından bu yana Latin Amerika sosyalizme ayak basmış bulunmaktadır.

25. Bkz. s. 167 ve devamı ile s. 262 ve devamı.

26. Küba'daki gelişmelerin sağlam bir çözümlemesi için bkz. Leo Huberman ve Paul M. Sweezy, **Cuba: Anatomy of a Revolution** (İkinci Baskı, New York, 1961 ve yukardaki görüşlerin daha ayrıntılı sunuşu için benim **Reflections on the Cuban Revolution** (İkinci Baskı, New York, 1961) adlı kitapçığıma bakılabilir.

27. Bu konudaki literatürü gözden geçirmenin yeri burası değil; H.B. Chenery, E.S. Mason, T. Scitovsky ve J. Tinbergen'in bu konudaki yazılarında, az gelişmiş ülkelerde (hatta gelişmiş ülkelerde) hızlı ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için, yatırımların eş-zamanlılığının ve birliktelenmesinin vurgulanmakta olduğunu belirtmekle yetinelim.

28. Küba halkının akıl almaz devrimci çabalarına ciddi zarar vermek için Amerikan emperyalizminin «açlıktan ölüme mahkûm etme» politikası, bu konudaki en vurucu ve en üzücü örnek olarak gösterilebilir.

29. Emperyalizmin korkunç propagandalarına kapılarak, Amerika'daki büyük çaplı silahlanmanın, sosyalist ülkelerin girişecekleri bir saldırıya karşı hazırlık niteliğinde olduğuna inananlar, Profesör D.F. Fleming'in 2 ciltlik, **Cold War and Its Origins** adlı anıtsal eserini okumalıdır; yayıncı New York, 1961. Silahsızlanma görüşmelerinin nasıl bir yol izledikleri konusunda bilgi edinmek isteyenler ise, Profesör J. P. Morray'in **From Yalta to Disarmament: Cold War Debate** (New York, 1961) adlı ilginç eserine başvurmalıdır. Gerçeği öğrenmek isteyen bir kimsenin bu olağanüstü eserlerin sergilediği kesin kanıtlar karşısında hâlâ eski inanışlarında ayak diremesini düşünmek olanaksızdır.

30. Durum, tarımdaki insangücü az-çalıştırmasının (gizli işsizliğin — ç.n.) ekilebilir toprakların boş durmasıyla bir tür dengelendiği ülkelerde, haliyle biraz değişik olmaktadır. Örneğin eski Küba'da böyle bir durum vardı. Bu durumda, ekilmeyen, boş bırakılan toprakları tarımsal üretime katarak, üretimi birden arttırma olanağı vardır; hiç değilse işin başında tutulacak yol budur. Fakat bu dönemde, tarımsal araç ve gereçlerin bulunmayışı, gübrelerin ve çekim hayvanlarının (büyük baş hayvanların) yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan büyük güçlükler vardır.

31. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Sovyetler Birliğinde, savaşta ölenlerin çok sayıda olması nedeniyle, tarımda çalışacak erkek nüfus son derecede sınırlı bulunmaktaydı. Buna karşılık, sanayi profeteryası, daha geniş ölçüde askerlikten bağışık tutulmuş kişilerden oluştuğu için, sanayide aynı oranda işgücü sıkıntısı çekilmiyordu.

32. Son 10 yıl içindeki Sovyet deneyimi, bu tür bir gelişmenin çok güzel örnekleriyle doludur.

33. Arnavutluk'ta ve belki başka ülkelerde, Sovyetlerin, sosyalist olmayan az gelişmiş ülkelere yaptığı bağışların ve açtığı kredilerin, bu ülkeleri barış ve sosyalizm yoluna çekmek için yapıldığı, fakat bunun düpedüz boş bir hayal olduğunu açıkça ortaya koyan görüşlere rastlanıyor. Bu ülkeler, Sovyetlerden ve diğer sosyalist ülkelere hangi yardımı görürlerse görsünler, kritik bir zamanda, derhal sosyalist ülkelerle dostluklarını bozarlar ve emperyalist kampa katılıverirler. Sırtlarında yumurta küfesi yoktur ve eski dostluğa ihanet etmek, onlar için, işten bile değildir. Öyleyse —deniliyor— bu gibi güvenilmez dostlara verilen bütün kaynaklar boşa gitmiş demektir ve bunların kardeş sosyalist ülkelere aktarılması hâlinde çok daha doğru ve akıllı bir iş yapılmış olacaktır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesinin resmî kuramsal organı olan **Komünist** adlı dergide yazdığı bir yazıda, kuramcı ve başyazar F. Konstantinov şunları söylemektedir: «Bunlar, Arnavut önderlerinin, bölücü ve anti-Marksist eylemlerinin bir parçası olan görüşlerdir.» Bkz. **Kommunist**, Kasım, 1961 sayısı, s. 48.

34. Arnavutluk'taki durum daha da kötüdür anlaşılan; fakat orada, eldeki bazı raporlara göre, bu durumun suçlusu olarak, parti önderliğinin başarısız yönetimi gösterilmektedir.

BÜYÜMENİN EKONOMİ POLİTİĞİ

GENEL BAKIŞ

Ekonomik ve toplumsal kalkınma sorunu, özellikle Birleşik Devletlerde, son yılların bir numaralı tartışma konusu. Bu neden böyle? Şimdi, bu sorunun karşılığını aramak bilgi tarihi açısından, konudan uzaklaştırıcı, kalkınmanın özüne değgin olmayan bir saptama yapmak, yani bir bakıma konudan ayrılmak olarak görünebilir. Oysa durum hiç de öyle değil. Burada, düşünce tarihi, tarih düşüncesini de aydınlığa kavuşturuyor ve toplumsal-ekonomik değişim konusunda bugün görülen ilgi yoğunluğunu doğuran koşulların incelenip irdelenmesi, sorunun özüne olduğu kadar, güncel tartışmaların nitelik ve önemine de büyük ölçüde ışık tutuyor.

Anımsanacağı üzere, ekonomik kalkınma konusundaki bu güçlü, bu yoğun ilgi, ekonomik politik alanında, öncesi olmayan, yepyeni bir olgu da değildir. Gerçekten de, Klâsik Ekonomi'nin ana teması ekonomik büyüme idi. Adam Smith'in öncü eserinin başlığı da, içeriği de bunun böyle olduğunu gösteriyor. Bu yayını izleyen birçok ekonomi düşünürleri kuşağı, kitaplarına hangi başlığı koymuş olurlarsa olsunlar, ekonomik gelişimi sağ-

layan güçlerin çözümüyle uğraşmış insanlardan oluşmaktaydı. Bu yazarların, ekonomik kalkınmanın gerektirdiği koşullara ağırlık vermeleri, içinde yaşadıkları toplumu keskin gözlemlerle inceleyip irdelemelerinden doğuyordu. Sonuç olarak da, bu yazarlar, kendi çağlarında egemen olan siyasal, toplumsal ve ekonomik ilişkilerin, üretici kaynakların gelişimini köstekleyip engellediğini öne sürüyorlardı. İster merkantilist dış ticaret kuramının tutarsızlıklarını ya da lonca sisteminin katılığı söz konusu etsinler, ister devletin ekonomik hayattaki işlevlerini ya da toprak sahipleri sınıfının oynadığı rolü ele alsınlar, klâsik ekonomistlerin, ekonomik gelişimin gerçekleşmesi için, modası geçmiş siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumların ortadan kaldırılması gerektiğini kanıtlamakta, kişisel girişim ve atılganlıkla, dilediğini yapabilmesi için büyük olanak sağlayacak olan serbest rekabet koşullarının yaratılması gerektiğini vurgulamakta hiçbir güçlüğe uğramadıkları görülüyordu.

Bu yazarlar, yalnız o zamanki toplumu eleştirmekle de yetinmiyor, yeni yeni oluşup gelişmekte olan kapitalist düzenin olumlu bir çözümlemesini de ortaya koymağa çalışıyorlardı. İşte, kapitalist düzenin nasıl işlediği konusundaki bilgilerimizin çoğunu bu olumlu çabalara borçluyuz. Konumuz bakımından bizi asıl ilgilendiren şudur: bu yazarların, zengin bilimsel katkılarının ve bunları kamuoyuna iletme çabalarının arkasında, halkı, feodal ve yarı-feodal kösteklerden kurtulma işinin bir an önce başarılması görevine inandırmak için, canla başla uğraşma gereksinmesi, bir itici güç olarak yer almaktaydı. İşte tam bu anlamda, Klâsik Ekonomi Okulu'nu, kapitalizmin yükseliş yerleşmesi ve modern burjuvazinin zaferi bakımından bir yardımcı öge saymak uygun olacaktır. Profesör Lionel Robbins'ın sözleriyle:

«Ekonomik Özgürlük Sistemi, yalnız (devletin) işlere karışmamasını salık vermekle kalmıyordu:

ayak bağı olan toplum düşmanı her türlü uygulamanın ortadan kaldırılmasını, öncü ve özgür kişisel girişimin o büyük güç birikiminin salıverilmesini öngören bir düşünce sistemiydi bu aynı zamanda. Hiç kuşkusuz, uygulama dünyasında da, bu sistemin savunucuları boş durmuyor, aynı hava içinde eyleme girişiyorlar ve başlıca engelleri yıkmak için çaba gösteriyorlardı: kamu düzenlemesiyle yürütülen işletme ve şirketlerin ayrıcalıklarının sona ermesi; çıkarlık kanununun yürürlükten kaldırılması; emek ve sermayenin özgürce yer değiştirmesini engelleyen kuralların kaldırılması; ithalat yasaklarına son verilmesi... Özgür ticaret hareketinde ortaya çıkan bir tür hacli seferi havası, kendiliğinden oluşmuş girişim ve güçleri özgürlüğe kavuşturmak için girişilen daha genel bir eylemin tipik özelliği idi ve hiç kuşkusuz, klâsik ekonomistler, bu eylemlerin aydın mızrakbaşılarıydılar.» (1)

Fakat kapitalizm bir kez kökleşip yerleşince ve burjuvazinin toplumsal ve ekonomik düzeni «bilinçli ya da bilinçsiz» olarak sağlam bir temele oturunca, onun «tarihin uğradığı son istasyon» olduğu ve bütün toplumsal-ekonomik değişimin artık durduğu kabul edilmeğe başlandı. Bu durum, kendisine çok gezi yapıp yapmadığı sorulan Boston'lu bir bayanın verdiği karşılığı andırıyor; bayan, Boston'da doğup büyümenin büyük bir şans olduğunu, kendisinin gezilere çıkmak gereksinmesini duymadığını söylemiş. Neoklâsik ekonomistler de, Klâsik öncülerinin tersine, gezi yapma, yolculuk etme sorunlarıyla pek ilgili değil gözüküyorlar, onlar için bütün sorun, içinde doğup büyüdükleri evi durmadan yeniden keşfetmek ve durmadan yeni eşyalarla dayayıp döşemektir. Bazılarına, evleri, o kadar sağlam ve güzel görünmese bile bu böyle... Hepsinin ortak görüşü, evin yeteri kadar rahat olduğu ve türlü geliştirmelere izin verecek kadar da ge-

niş bulunduğudur. Fakat, ne kadar zorunlu ve gerekli görünürlerse görünsünler, bu gibi gelişmelerin, evin temellerini ve kirişlerini bozmayacak nitelikte olmaları da şart; bu yüzden, işlerini yavaş yavaş, dikkatlice ve kılı kırk yararcasına yapıyorlar. Olsa olsa, ufak tefek işler (marjinal işler) yapılmalı; ekonomi biliminin öyle köklü, öyle önemli değişikliklere izin vereceği, onay vereceği sanılmamalı sakın (!) **Natura non facit saltum** (doğa sıçrama yapmaz -ç.n.) sözleri, hiçbir devinin düşünülmediğini gösteriyor; hele ekonomik kalkınmanın sloganı hiç değildir (Neoklasiklerin bu sözleri!).

Çünkü ekonomik kalkınma, Marshall'ın **Ekonominin İlkeleri** adlı kitabının başına koyduğu (Doğa sıçrama yapmaz!) sözlerinin tam tersini içermektedir. Ekonomik kalkınma, her zaman olmasa bile çok zaman gözden kaçırılan, kaba fakat önemli bir gerçeği içermektedir; ekonomik kalkınma, tarih boyunca, toplumun, etkileri zaman içinde uzayıp derinleşen, toplumsal, ekonomik ve siyasal yapılarında bir dönüşüm anlamına gelmiştir, toplumda egemen olan üretim, üleşim ve tüketim örgütlenmesinin köklü değişimi olarak anlaşılmıştır. Ekonomik kalkınma, her zaman, yeni bir ekonomik ve toplumsal düzende çıkarları olan sınıfların ve gurupların omuz verdikleri bir olgudur ve her zaman da, kurulu düzenin (status quo'nun) korunmasında çıkarları olanlarca karşı çıkılıp kösteklenmiş bir olgu olarak dikkati çekmiştir. Bu sonuncuların, toplumun o günkü dokusunda, o gün için yürürlükte bulunan gelenek, görenek, alışkanlık ve kurumlarında kökleşmiş olan ve sayısız çıkarlar elde etmelerine yarayan olanaklar vardır ve bütün bu olanaklar, onlara yalnız çıkarlar sağlamakla da kalmaz, onlar için bir düşünme kolaylığı ve rahatlığı da getirir. Ekonomik kalkınma, her zaman, şu ya da bu ölçüde şiddetli çatışmalara yol açmıştır, atılganlıklarla ve patlamalarla yürümüşdür geri çekilmek zorunda kaldığı durumlar olmuştur ve yeni alanlar kazanmıştır sonunda - öyle, zaman ve uzam içinde, yerine dört köşe yerle-

şebilen, kesintisiz ve uyumlu bir süreç olmamıştır ekonomik kalkınma.

Bu böyleyken, belki de elimizdeki en sağlam genellemelerden biri olan bu tarihsel değerlendirme, burjuva ekonomi biliminin görüş açısından birdenbire uzaklaşıp kaybolmuşbulunuyor. Gerçekte, kapitalizmin savunuculuğu görevini üstlenerek işe başlayan burjuva ekonomi bilimi, bu kılı kırk yaran, ince ve belki de tarihin en etkili olmuş yakıştırmaları, burjuva düşüncesinin bütün diğer dallarının alinyazısını paylaşmak zorundaydı. Akıl ve tarihten alınacak dersler, burjuvazinin, feodalizmin o günü geçmiş, karanlık ideoloji ve kurumlarına karşı savaşında bir işe yaradığı sürece, hem tarihe hem de akla, bu ölüm kalım çatışmasında en yüce hakemler olarak başvurmanın bir sakıncası yoktu. Durmadan yükselen burjuvazinin, akılla ve tarihsel düşünce ile kurduğu bu büyük ortaklığın en sağlam kanıtları olarak, On Sekizinci Yüzyılın Ansiklopedistlerini ve o sıralarda yeni yeni ortaya çıkmakta olan burjuva edebiyatının büyük gerçekçi yazarlarını göstermek uygun olacaktı.

Fakat günü gelip de, kapitalist düzenin akla aykırılığı, sınırlamaları ve ancak geçici bir düzen olduğu gerçeği, akıl ve tarihsel araştırma yollarıyla ortaya konulunca, bir tüm olarak burjuva ideolojisi ve onun bir parçası olan burjuva ekonomi bilimi, tarihten de akıldan da yaka silkemeye ve uzaklaşmağa başladı. Bu uzaklaşma, ister kendi kuyusunu kazın bir usculuk (rasyonalizm) kalıbına girmiş olsun ve zamanla modern pozitivizmin kuşkuculuğuna dönüşmüş bulunsun, isterse, akılcı bir tarih anlayışına erişmek için çalışmayı ve bu çalışmaya bel bağlamayı küçük görerek yadsımaya kalkan ve üstünlük bu tutumunu açık yüreklilikle ortaya koyan varoluşçuluk (egzistansiyalizm) türünden bir felsefe kılıfına bürünmüş olsun, sonuç, burjuva düşüncesinin (ve onun bir kesimi olan burjuva ekonomi biliminin), kurulu toplumsal düzenin işlemesi ve yaşatılması için gerekli ideolojik aygıtları süsleyip püsleye-

rek, özenle yapılmış bir paket hâlinde, kamuoyuna sunması olmuştur ve bu işin yoğunluğu da gittikçe arttırılmıştır.

Ekonomi bilimi, başlangıçta, insanlığın ilerlemesini en iyi bir biçimde sağlayabilecek ekonomik sistemin işleyiş ilkelerini arayıp bulma ve sağlam bir temele oturtma amacını güden, devrimci bir aydın çabasıydı. Daha sonraları kendi geçmişine sırt çevirdi, kurulu düzenin açıklamasını ve savunmasını yapan bir çaba, bir girişim olup çıktı; artık yalnız bunu yapmakla da kalmıyor, kurulu ekonomik düzeni akıl ölçülerine vurarak yargılamaya kalkan, toplumda egemen olan koşulları, kökenleri ile kavramaya ve yorumlamaya çalışan ve toplumdaki kalkınma güçlerini irdelemek isteyen, her türlü girişimi yerin dibine batırmak ve bastırıp ezmek için elinden geleni yapmaktan geri durmuyor. Marx'ın belirttiği gibi: «Ekonomistler, bize, belli koşullar altında yer alan üretim sürecini açıklıyorlar; peki, ya bu koşullar nasıl oluşmuş, nasıl ortaya çıkmış, işte bunu açıklamıyorlar; bu koşulları ortaya çıkaran tarihsel devrim karanlıkta kalıyor.» (3)

Böylece ekonomik ve toplumsal değişim ile ilgilenme görevi, ekonomi biliminin ve toplum bilimin «kâfir» (!) okuluna bırakılıyordu. Marx ve Engels, klâsik ekonomistlerin, ekonomik kalkınmaya kapitalizmin dev bir katkıda bulunmuş olduğu biçimdeki görüşlerini özünde kabul ediyorlardı. Kabul ediyorlardı ama, çağdaş oldukları egemen kapitalist sınıf için geçerli bulmuyorlardı bu görüşü artık; kendilerini, «bilinçli ya da bilinçsiz olarak» kapitalizmin, toplumun «doğal» biçimi olduğu görüşüne katılmak zorunda hissetmedikleri gibi bu düzenin, insanlık umutlarının ulaşabileceği son başarı aşaması olması gerektiğini de düşünmüyor, tam tersine, kapitalist sistemin yapısında var olan gelişme sınırları ve engellerini görüp gösterebiliyorlardı. Gerçekten de, onların konuya yaklaşımı, burjuva ekonomi biliminin yaklaşımından köklü bir biçimde farklıydı. Burjuva ekonomi biliminin, ekono-

mik kalkınma ile ilgisi, kapitalist düzeni yerleştirip, kökleştirebildiği, sağlamlaştırılabildiği ölçüdeydi (ve bugün de aynı ölçüdedir); buna karşılık Marx ve Engels, kapitalist düzenin, ancak ve ancak, daha ileri bir ekonomik ve toplumsal gelişimin ayak bağı olmadığı sürece yaşayabileceğini düşünürler. Burjuva düşüncesinin sınırlarını çiğneyip geçmiş olan bu yazarlar, kapitalizm çağını, insanlığın gelişimi için, olsa olsa, birtakım ön koşullar yaratmış bir çağ olarak görüyorlar; insanlığı, kapitalist düzenin dar sınırlarının çok ötesine uzanan bir yeni gelişim bekliyor. Bir kez daha vurgulayalım: Marx'ın ve onu izleyenlerin **eleştirme** çabaları, önemi çok büyük olan **olumlu** sonuçlar doğuruyor. Burjuva ekonomi biliminin, kapitalist sistemin görünüşünü bulandıran, sözde uyum (armoni) peçesini yırtarak ve kapitalist düzenin çatışma-yüklü, akılsızlıklarla dolup taşan gerçek doğasını ortaya koyarak insanlığa hizmet etmiş olumlu sonuçlardır bunlar. Üretici güçlerin gelişmesinden (ve durgunluğundan) sorumlu olan, toplumdaki çeşitli örgütlerin yükselip yıkılması: sonucunu doğuran karmaşık birtakım mekanizmaları biliyorsak, bu bilgilerimizin tamamını değilse bile büyük kesimini, Marx'ın ve ondan esinlenen diğer yazarların çözümlemelerine borçluyuz.

Eğer bütün toplumsal, siyasal ve kültürel ortamımızı değiştiren, yirmi otuz yıllık bir tarihsel süreç ortaya çıkmasaydı, durum böyle kalır, ekonomik kalkınma sorunu, ekonomik ve toplumsal düşünce «yeraltına» itilmiş olur, orada öylece bekler dururdu. Doğrusu, Neoklâsik ekonomistler dural denge (statik denge) çözümlerini durmadan yontup inceltmekle ve kapitalist sistemin özünde bir canlılığın ve uyumun varlığını kanıtlamak için yeni görüşler ortaya koymakla uğraşırlarken, kapitalist sistem almış başını gidiyor ve köklü dönüşümlerin içinden geçiyordu.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Batı dünyasındaki sanayileşmenin ilk evresi sona ermekteydi. O gün

lerin, daha çok kömüre ve buhara dayanan teknolojisi sonuna kadar kullanılmış, ağır sanayide çok büyük bir genişleme elde edilmiş, üretim dev adımlarla ilerlemiş, ulaştırma ve haberleşme araçlarında da bir devrim olmuştu. Fakat gelişme yalnız bu alanlarda değildi; kapitalist ekonomilerin yapısında da önemli değişiklikler görülüyordu. Sermayenin yoğunlaşması ve belli ellerde toplanması dev girişimlere olanak sağlıyor, ekonomi sahnesinde büyük işletmeler baş rolleri oynamağa başlıyorlar, küçük işletmelerin ayaklarının kaydığı ya da bu büyükler tarafından yutuldukları görülüyordu. Ekonomik sistemin o güne kadar işlemediği iyi kötü düzenlemiş olan serbest rekabet mekanizması darmadağın oluyor, büyük çaptaki işletmeler, modern kapitalizmin ayırıcı özelliği olan tekellerin ve tekelbenzeri kuruluşların (monopollerin ve oligopollerin) temellerini atıyordu. Bu arada, Neoklasik ekonomi de hızla parçalanmağa, bölünmeğe yüz tutmuştu. Ne yavaş (fakat sağlam ve düzenli) bir ekonomik büyüme sağlanabiliyor, ne de kimsenin canını fazla yakmayan sürekli ufak tefek değişiklikler gerçekleşebiliyordu. Her yerde görülen bölünmezlik ve kesiklik (Neoklasik ekonomi okulu, üretim araçlarının ve üretimin sonsuz bölünebilirliğini ve tam sürekliliğini varsayar -ç.n.), üretimin işletme büyüklüğü artışından daha büyük oranlarda artması ve yatırım alanlarının daralması gibi koşullar, sözü geçen türden bir büyümeyi ve sözü geçen değişiklikleri olanaksız kılıyordu. İlerlemiş ülkelerden geri kalmış ülkelere doğru, kâr dürtüsü ile düzenli ve uyumlu bir biçimde akıp giden sermaye, beraberinde, yatırım alanları, pazarlar ve ham madde kaynakları için kıran kırana çatışmaları da getiriyordu; artık sermaye akımı demek, çatışma demektir. Yeryüzünün en uzak köşelerine kadar Batı uygarlığının nimetlerini yayması beklenen ülkeler, geri kalmış ve sömürgeleşmiş bölgelerin tâ içlerine kadar sızma olanağını buluyorlar, boyunduruğa aldıkları ulusları, acımasız bir baskı ve sömürü düzeninin altında eziyorlardı; gerçekte nimet yoktu, külfet vardı.

Marx'ın daha on dokuzuncu yüzyılın ortalarında açık seçik ortaya koyduğu ve daha sonraları Hobson, Lenin, Hilferding, Rosa Luxemburg ve başkalarının gözlemleyip çözüme kavuşturdukları, ekonomik durgunluk getirecek güçlü eğilimler, emperyalist savaşlar ve yangınlar ve kökleri derinlere inen siyasal bunalımlar, birtakım vurdumduymaz kişiler dışında kalan herkes için, tehlike çanları çalacak kadar belirgin bir yapı kazandılar. Büyük devletler arasındaki çılgın silahlanma yarışı, ulusal üretimlerin gittikçe daha büyük kesimlerini yutmağa başladı ve bu devletlerdeki ekonomik işler düzeyini belirleyen en önemli tek etmen oldu. Birbiri ardına tesbih taneleri gibi dizilen, Çin-Japon Savaşı, İspanyol-Amerikan Savaşı, Boer Savaşı, Boxer Başkaldırmasının kanla bastırılması, 1905 Rus Devrimi, 1911 - 1912 Çin Devrimi ve son olarak da Birinci Dünya Savaşı, kapitalizmin gelişmesinde bugünkü çağı - emperyalizm, savaşlar, ulusal ve toplumsal devrimler çağını - getiren olaylardır. (4)

Marks'çı kurumsal çıkışın, zamanla, uygulamaya dönüşük olduğu açıkça anlaşıldı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, kapitalizmin geleceğinin sallantısız, bolluk getiren, güven veren bir dönem olacağını sananlar aldandılar, çünkü bu dönem, on yıl bile sürmeden, «kısa süren bir yaz» olarak başlayıp bitti. «Düzenli, örgütlü kapitalizm», bütün toplumsal ve ekonomik bozukluklara çare olacağı sanılan «Marx'a karşı Ford» çözümleri ve herkese adalet ve bolluk garantisi veren «ekonomik demokrasi» düşümleri, tarihin yazdığı en kısa ömürlü ütopya (hayal cenneti) oldular. 1929 yılında başlayan büyük Ekonomik Bunalım, yarattığı çok sayıda ve etkileri gelip geçici olmayan sorun yüzünden, kapitalizmde ekonomik büyüme ve toplumsal gelişme konularında çok kimsenin gözünü boyamış olan «iyimserlik fitnesi»ne aldanmanın gittikçe daha güç olacağı kanıtlandı. Ekonominin o yıllanmış «bilimsel» ve «nesnel», sosyalizmin kurulmasına olanak bulunmadığı konusundaki görüşleri de, bu arada, SSCB'deki sa-

nayileşme atılımı ile bir daha ayağa kalkmayacak biçimde çürütülmüş oldular.

Artık ekonomi bilimi, ağır aksak da olsa, istemeye istemeye de olsa, bu yeni durumu dikkate almak zorundaydı. Bunalıma ve yaygın kitle işsizliğine derhal bir çare bulmak gibi bir sorundan hareket etmiş olsa bile, John Maynard Keynes'in «Yeni Ekonomi Bilimi», bu bilimin başlangıçtaki görüş açısını ve içeriğini çok aşan sonuçlara ulaşıyordu. Uğraştığı sorunlar gereği, daha çok, kısa-dönemli çözümlemelere yönelmiş bir bilimdi bu; kısa dönemde toplam üretim, çalışan insan sayısı ve ulusal gelir gibi değişkenlerin düzeyini belirleyen kısa-dönemli etmenleri aydınlatmağa çalışan Keynesci ekonomi, kapitalist düzenin tam anlamıyla akıl dışı olan ve üretici güçler ile gerçekleşen üretim arasındaki göz kamaştırıcı farkı ortaya çıkaran karakteriyle yüz yüze geliverdi. Keynes'in bilimsel başarısını bir hayli abartmak tehlikesini göze alarak, onun yaptığı işin, Hegel'in Alman klâsik felsefesine göre yaptığı işle kıyaslanabileceği söylenebilir; Hegel'in klâsik felsefe itarumar etmesi ne ise, Keynes'in de Necr klâsik ekonomi düşüncesini tarumar etmesi odur, denilebilir. Geleneksel ekonomi kuramının beylik araçlarıyla çözümlemelerini işleten, «salt ekonomi biliminin» dar sınırları içinden hiç de ayrılmayan, toplumsal ekonomik süreci bir bütün olarak ele almaktan ustaca kaçınma inancından sapmayan Keynesci çözümleme, burjuva ekonomi kuramlaştırmasının sınırlarına kadar dayanmış ve onun tüm yapısını kundaklamıştır. Çünkü Keynesci çözümleme, geleneksel ekonomi bilimine kararsız ekonomik dengenin, ekonomik durgunluk getiren güçlü bir eğilimin, insan ve madde kaynaklarının kronik olarak eksik kullanımının, kapitalist sistemin özünde, kalıtsal olarak var olduğunu getirmekle «Kutsal Deniz'in sularını bulandırıyor, ve kapitalist sistemin bu aksaklıklarının «resmen» kabulü anlamına geliyordu. Keynesci ekonomi, toplum yapısında yer alan ekonomik süreci ortaya koymağa çalışır ve sı-

nıflar arası ilişkileri, ulusal gelirin paylaşılmasını, devlete düşen görevi ve diğer «dış» etmenleri çözümleme çerçevesine sokarken, akademik ekonomi biliminin de, o güne kadar canla başla korunmuş bulunan «saflığını», üstü kapalı bir biçimde de olsa, reddetmiş oluyordu.

«Ulusların zenginliğinin niteliği ve nedenleri» konusunda, istemeye istemeye girilmiş olan bu yeni araştırma (Burada Adam Smith'in ünlü kitabının başlığına atıf yapılıyor-ç.n.), *laissez - faire*'in (bırakın yapsın, bırakın geçsin sözleriyle özetlenen liberal ekonomi politikası savunuculuğunun - ç.n.) ilk haçlı şövalyeleri o gençlik dolu, o devrimci heyecan ve atılganlıkla ortak olan hiç bir şeye sahip değildi elbette. Kapitalist ekonominin işleyiş mekanizmasının anlaşılmasına önemli ölçüde katkı yapmış olmakla birlikte, Yeni Ekonomi Bilimi, kapitalizmin genel bunalımını sağlam bir kuramsal çerçeveye oturtma başarısını göstermiş de değildi; böylece de, burjuva ekonomi düşüncesi adına öne sürülmüş, parçalanıp çürüdüğü açık belirtilerle ortaya çıkmış bulunan kapitalist sistemin kurtarılmasına dönük bir yüksek çabadan öte anlam taşı-mıyordu. Demek oluyor ki, «Keynesci görüş», hiç bir zaman, gününü doldurmuş ve yıkıcı bir toplumsal düzenini ekonomik kalkınma, toplumsal gelişme adına ortadan kaldırılması yönelişinde bulunan zorlu bir girişim özelliğini kazanamadı. Kazanamadı ama, gene Hegel felsefesine ve özellikle onun «Solcu» yorumuna benzer bir etki yarattı ve kapitalizmin çelişkilerini, yürürlükteki gelir paylaşımı düzenini değiştirerek çözeceğini hayal eden bir reform hareketi için bir kez daha düşünce malzemesi sağlamış oldu; hayır sahibi bir devlet ortaya çıkacak, sürekli bir ekonomik genişleme sağlayacak, hayat standartlarını yükseltecekti! Ne var ki, tekeli kapitalizmin mantığı, Keynes'in ve onun radikal izleyicilerinin umduğundan çok daha güçlü çıktı ve bu hayallerin gerçekleşmesine olanak vermedi. Keynesci ekonomi biliminin kanunları uyarınca ortaya sürülen «Bolluk Devleti» olsun, «Fonksiyonel Mali-

ye» kuralları olsun, daha çok kağıt üstünde yaşayan şeyler olarak kaldı. Böylece, Keynes ekonomisinin kuramsal başarıları, bunların öngördüğü amaçlara ters düşmek zorunda bırakılmış oluyordu. Ekonomi makinasını kurup işletmek amacıyla, Keynesci çözümlerinin en yaygın kullanımını Faşist Almanyada görüyoruz; İkinci Dünya Savaşını çıkaran da bu makinanın işletilmesi olmuştur.

Savaş ve savaşı izleyen yıllarda görülen ekonomik canlılık, sermaye birikimi ve etkin talep yetersizliği konusundaki Keynesci kaygıları boşa çıkardı. Savaşın bazı ülkelerde yaptığı yıkıntıları ortadan kaldırmak ve yeni yapılar kurmak için yapılan harcamalar, iş çevrelerinin ve tüketicilerin ertelenmiş taleplerini doyurmak için yapılan yatırımlar, savaş sırasında (ve daha çok savaş amaçlarına uygun olarak) geliştirilen teknolojik yeniliklerin üretici amaçlara yöneltmesi zorunluluğunun ortaya çıkması gibi etmenler bir araya gelince kapitalist girişimin ürünleri için koskoca bir pazar yaratmış oluyordu.

O güne kadar, istemeye istemeye ve yadsınmaz olguların dayanılmaz baskısı altında, Keynesci doktrinin anti-kapitalist sonuçlarını «yutmak» zorunda kalmış olan ekonomistler de derin bir nefes aldılar ve gösterişli bir neşe ve çeviklik içinde, kapitalist ahengi geleneksel övgülerine döndüler. «Gözleme gelen olgulara yakından bağlı kalarak», kapitalist ekonomilerin sürekli dengede kalmaları için başlıca düşman olarak enflasyon tehlikesinden söz etmeye başladılar bu sefer; fazla tasarrufun, aşırı kapasite yaratmanın ve bunalımların ise, uzak ve gerilerde kalmış bir geçmişin kalıntıları olarak değerlendirilmesi gerektiğini bir kez daha belirttiler. Pazar mekanizmasının erdemlerini göklere çıkararak, tekellerin ve «büyük işletmelerin» övgüsüne girilerek, ekonomi bilimi, Keynesci görüşün clumlu katkılarını bir yana itti ve «1920'lerin mutlu yaşamının» o kendini beğenmişliğine yeniden döndü.

Doğrusu bu gerileme öyle pek uzun ömürlü olacağı benzemiyor; aslında bütün ekonomistleri etkilemediği de

söylenebilir. Yalnız ekonomik büyüme sorunları konusunda son zamanlarda yazılanların arkasında değil, iş hayatının bugünkü durumu konusunda ve kısa-dönemli ekonomik başarılar üstünde yapılan, ayağı-yere-basan tartışmaların da gerisinde bir kaygı sezileniyor; ekonomistlerin yüreğinde, kapitalizmin geleceği konusunda kemirici, yiyip bitirici bir endişenin pusu kurmuş olduğu görülüyor; Kaptalist sistemin yapısında ekonomik gelişimi engelleyen öğelerin var olduğu bilincine varanlar ve bundan elem duyanlar çoğalıycr savaş; sonu döneminin o ılık limonluk iklimi sona ermiştir artık ve ekonomik gelişimi engelleyen inatçı kapitalist öğeler, yeniden başgösteriyorlar, hem de eskisinden daha güçlü olarak.

II

Eğer Birleşik Devletlerin (ve çok gelişmiş diğer kapitalist ülkelerin) ekonomilerinde görülen sallantılı durum daha büyük kaygılara yol açacaksa ve ekonomik büyüme, ekonomik kalkınma temel sorunlarını yenibaştan ele almak için yeni bir uyarı, yeni bir dürtü rolü oynayacaksa, dünyanın her yerinde görülen yeni oluşumlar, yeni süreçler de dikkate alınmalı ve hiç vakit geçirmeden bu işe çözüm aramağa girişmeli ve bu konulardaki düşünceleri yeniden ve önemli ölçüde gözden geçirmeliyiz.

Çünkü İkinci Dünya Savaşı ve onu izleyen dönemi oluşturan olaylar, kapitalist dünyanın yapısını kökünden çatırdatan büyük bir zelzele niteliği kazandılar. Bu zelzele, Birinci Dünya Savaşının da, Rus Devriminin de sarsıntısından daha büyük olmuştur. Gerçekten de, Birinci Dünya Savaşı, kapitalist sisteme, «olsa olsa» Rusya'yı kaybettirmişti. İkinci Dünya Savaşının ardından ise, yalnız Çin Devrimi gelmekle kalmadı, dünyanın bütün bağımlı ve sömürge bölgelerinde yaşayan geniş halk yığınlarının nerdeyse toptan ayağa kalktıkları da görüldü. İçinde bu-

lundukları toplumsal ve ekonomik düzenin hayret verici akılsızlıklarına ve boyunduruklarına, yerli ve yabancı efendilerin sürekli sömürülerinin verdiği bıkkınlık da eklenince, az gelişmiş ülke halklarının şöyle bir yerlerinden doğrulup, toplumsal ve ekonomik sistemi alaşağı etmek için gittikçe devleşen bir kararlılık göstermeğe başladıklarına tanık olduk.

Bir tüm hâlinde emperyalizmin yapısını yerle bir etmek için önemli bir hareket başladı; insan ırkının büyük çoğunluğunu rahatsız eden gerikalmışlığın ve yerlere serilmişliğin bir sonu gelmeliydi artık. Bu hareket ve tutum, Birleşik Devletlerin ve emperyalist piramidin tepesinde oturan diğer kapitalist ülkelerin egemen sınıfları için büyük ölçüde korkuya ve dehşete yol açtı. Dünya sosyalist kampındaki göz kamaştırıcı ilerleme ve az gelişmiş ülkelerdeki sabırsızlığın tarihin böyle bir kavşağında buluşmuş olmaları, emperyalist ülkelerdeki bu korku ve dehşeti nerdeyse bir panik hâline dönüştürdü. Sovyetler Birliğinin savaş-taki askerî başarısı ve savaşın darmadağın ettiği ekonomisini kısa zamanda derleyip toparlama gücünü göstermesi, sosyalist toplumun kuvveti ve canlılığı konusunda son bir kanıt oldu. Geniş kapsamlı bir ekonomik plânlamaya dayalı bir sosyoekonomik sistemin işleyebileceği, büyüyüp serpilebileceği, en güç tarihsel sınavları başarıyla geçebileceği ve bütün bunları özel girişime çıkarlar sağlama zorunda kalmadan, üretim araçlarında özel mülkiyet kurumuna yer vermeden yapabileceği konularında artık hiç kimsenin en ufak bir kuşku beslemeğe hakkı kalmıyordu. Dahası da var: birçok bağımlı ülke de, Savaş-tan sonra, toplumsal devrimini başardı ve böylece hızlı bir ekonomik ve toplumsal kalkınma yoluna girmiş oldu. Doğu ve Güneydoğu Avrupa, daha da önemlisi Çin, dünya kapitalizminin yörüngesinden ayrıldılar ve bütün diğer sömürgelere, bütün diğer bağımlı ülkelere cesaret ve ilham kaynağı olmağa başladılar.

Bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak, ekonomik

ve toplumsal kalkınma konusu, yalnız tarih sahnesinin ortasına atılmakla kalmıyor, tıpkı iki ya da üç yüzyıl önce görüldüğü gibi, iki düşman toplumsal düzen arasında gittikçe genişleyen ve keskinleşen bir çatışmanın tâ özüne kadar iniyor. Değişen, oyunun niteliği ve kurgusu değil, belki de yalnız, baş rolleri oynayan kişilerdir. On yedi ve on sekizinci yüzyıllarda, toplumun ilerlemesi için savaşmak demek, feodal çağın artık gününü doldurmuş kurumlarını yıkmak için savaşmak demektir. Tıpkı bunun gibi, bugün de, hem ileri hem de gerikalmış kapitalist ülkelerde ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi bakımından kaçınılmaz olan koşulları yaratmak için çaba göstermek demek, kapitalizmin ve emperyalizmin ekonomik ve siyasal düzeniyle sürekli çatışmaya girmek demektir. Bugün birleşik Devletlerde olsun, kapitalist dünyanın başka kesimlerinde olsun, dünya çapında bir ekonomik gelişme sağlanması için öne sürülen egemen görüşler, kurulu toplumsal düzeni ve onun uluslararası saltanatını tâ köklerinden kundaklamaktadır. Egemen çevreler, dünya çapında bir ekonomik kalkınma seferberliğine girmek isterken, kendi bindikleri dalı kesiyorlar ve tıpkı, kapitalist sistemin varlığını sürdürmesi açısından dizginlenmesi, kösteklenmesi ve mümkünse yenilgiye uğratılması gereken devrimci eylemler gibi, kendileri için tehlikeli oluyorlar.

Söylemeğe gerek yoktur ki, bu açıdan bakıldığında, ekonomik kalkınma kendini yadsıyor, kendi mezarını kazmış oluyor! İlerlemiş kapitalist ülkeler söz konusu olduğunda, düzenli bir ekonomik büyüme ile kapitalist sistemin bağdaşmazlığı, ekonomik büyüme konusunda yapılan bazı yeni yayınlarla açık seçik ve kurtarıcı bir reçete olarak öne sürülmüş bulunuyor. Eldeki insan ve madde kaynaklarıyla gerçekleştirilebilecek üretim artış hızları — Domar, Harrod, Colm ve diğerleri tarafından değişik biçimlerde ortaya konulmuş olduğu gibi — kapitalist düzende sağlanamaz; adı geçen yazarlar, bu gerçeği, büyük bir aydınlıkla okuyucunun dikkatine sunmuş bulunuyorlar.

Gerçekten de, tekel ve tekel-benzeri (oligopol) koşulları altında, gerek tüketim, gerekse özel yatırım, kâr en yüksek noktasına ulaştırma çabaları gereği, oldukça dar bir çerçeveye sığdırılıyor. Kamu harcamalarının niteliği ve hacmi de, kapitalist bir toplumda devletin toplumsal temelini ve görevine bağlı olarak biçimleniyor ve gerekli esnekliği gösteremiyor. Sonuç ortada: yatırım ile tüketim arasında akılcıca paylaştırılmış maksimum üretim düzeyine erişilemediği gibi, belli bir üretim düzeyine daha az iş yüküyle ulaşmak da, kapitalist sistemin kuralları içinde, bir türlü mümkün olamıyor. Mümkün olan şu: ya savaştan kaynak alan, savaşın itici gücüyle meydana gelen bir üretim patlaması ya da bunalımdan kaynak alan, bunalımın itici gücüyle meydana gelen yaygın bir kitle işsizliği seli; bu iki ucu da zararlı değnek, sürekli bir tehlike olarak kapitalist toplumu etkilemektedir.

Yukarda sözünü ettiğim yazarlar, kapitalizmin içinde bulunduğu bu kısır ve uğursuz çıkmazı, ortaya koymuş oldukları ve doğrusu büyük ölçüde aydınlattıkları halde, kendi araştırmalarının kaçınılmaz sonucuna, yani problemin akla uygun tek çözümünün sosyalist plânlama olduğu sonucuna bir türlü ulaşamadılar. Aslını ararsanız, sağlam bir tartışma mantığının sonucu olan sözleri, her zaman öyle açık seçik ortaya koymak da pek gerekli değildir, denilebilir. Ne var ki, insanın gözüne batan, açık seçik, elle tutulur doğruların bile, ne olur ne olmaz diye düşünülerek ve bazılarının dikkatinden kaçabileceği varsayılarak, dobra dobra belirtilmesi bence daha uygundur. Apaçık gerçekleri söylemekten kaçınma tutumuna örnek aranırsa, bugün ekonomik büyüme konusunu saran o aydınca, o bilgince davranıştan daha iyisi bulunamaz sanırım. Ekonomik büyüme konusu, hemen herkesin tartışmasız kabul edeceği doğrularla, ipe sapa gelmez önemsiz sözlerin dolup taşıdığı bir alan olmuştur bugün; olmuştur ama, kurtuluş yolu olarak sosyalist plânlamanın zorunluğu gibi apaçık bir doğru kanuya eğilen en aydın-

lık kafalı yazarları için bile bir kesin yasak, bir tabu niteliğinden kurtulamıyor bir türlü.

Konu, **azgelişmiş** ülkelerin kalkınması ise, işler daha da çatallaşıyor. Tartışmayı içinden çıkılmaz bir hâle getirmek ve suyu bulandırmak için, bu konuda, yalan, dolan, sahtekârlık ve hayalcilik birbirine karışmıştır ana sorunu gölgeleyen duman perdesini kaldırmak ve arkasındaki gerçeği görmek için adamakıllı çaba göstermek zorunda kalıyoruz. Bu alandaki en önemli gerçek şu: azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınması, gelişmiş kapitalist ülkelere egemen çıkarlarına kesinlikle ve temelinden ters düşmektedir. Sanayileşmiş ülkelere birçok önemli ham maddeyi gönderen, bu ülkelerin şirketlerine büyük kârlar ve yatırım alanları sağlayan gerikalmış dünya, çok gelişmiş kapitalist Batı için her zaman vazgeçilmez bir dayanak, bir **hinterland** olmuştur. Bu nedenle, Birleşik Devletlerin (ve diğer emperyalist ülkelerin) egemen sınıfları, «kaynak ülkeleri» denilen bu bölgelerin, sanayileşmelerine kesinkes karşı çıkmakta, sömürge ve yarı-sömürge bölgelerde bütünleşmiş sanayi süreçleri ekonomilerinin ortaya çıkmasını engellemek için elinden geleni yapmaktadır. Bu karşı koyuş, ekonomisi üstündeki yabancı pençeyi gevşetmek ve bağımsız bir kalkınma yolu tutturmak isteyen azgelişmiş ülkenin, yönetim düzeni ne olursa olsun, hesabı görülecektir. ister, Venezüella'da, Guatemala'da, İngiliz Guiana'sında olduğu gibi demokratik yönden iktidara ulaşmış bir yönetim biçimi olsun, ister Kenyadaki, Filipinlerdeki, Hindicindeki gibi kendine özgü halk hareketleri biçiminde olsun isterse de İran'daki Musaddık yönetimi, Mısır'daki Nâsır yönetimi, Arjantin'deki Peron yönetimi gibi ulusal rejimler biçiminde belirmiş olsun önemli değildir; yönetim, kendi ülkesindeki yabancı saltanatına karşı çıkıyor mu çıkmıyor mu, sorun budur ve eğer karşı çıkıyorsa, her türlü diplomasi ayunu ve entrikası, her türlü ekonomik baskı yöntemi ve her türlü siyasal dolap döndürülüp uygulanır ve dik kafalı ulusal yönetim ala-

şığı edilerek, yerine kapitalist ülkelerin çıkarlarına hizmet edecek yerli kukla-siyaset adamlarının oturmaları sağlanır.

Eğer, sömürge ve bağımlı bölgelerin ekonomik ve toplumsal kalkınma yolları, bura halklarının ulusal ve toplumsal kurtuluş umutlarından kaynak alan bir devrim hareketiyle açılmışsa, o zaman, emperyalist ülkelerin toplumsal ve ekonomik kalkınmayı engelleme yönündeki direnişleri daha da korkunç bir hâl alır; hele bir de söz konusu devrim hareketi, uluslararası bir desteğe sahipse ve kapitalizmin, emperyalizmin bütün ekonomik ve toplumsal sistemini alaşağı etme tehlikesini gösteriyorsa o zaman bu direniş azgınlaşır. Böyle durumlarda direnişin, yerini, bütün emperyalist ülkelerin ve onların yerli kalıntılarının karşı-devrimci güçbirliğine bıraktığı, ulusal ve toplumsal devrimlere karşı sistemli bir savaş, bir haçlı seferi kılıfına büründüğü görülür.

Batı dünyası çerçevesinde yer alan bütün azgelişmiş ülkelerin kalkınmaları karşısındaki bu haçlı seferinin, bu gerici tutumun kendine özgü gerekleri vardır. Bir zamanlar Prusyalı toprak ağaları, liberal tanrıtanımazlığa karşı Hristiyanlığın savunulması için, köleliğin kaldırılmasına karşı çıkarlar, mülkleri üstünde kölelik düzeninin sürüp gitmesini, Hristiyanlığın tanrıtanımazlığa karşı korunması için bir garanti olarak görürlerdi. Tıpkı bunun gibi, Batının egemen sınıfları da, azgelişmiş ülkelerdeki ekonomik, toplumsal, siyasal statüko'yu koruyabilmek için, demok-rasi ve özgürlük savunucusu kesilmişlerdir! Tıpkı, Prusyalı toprak ağalarının, savaş koşulları altında Alman halkını, aç bırakmamak bahanesiyle hububat üstündeki gümrükleri yüksek tutmakta çıkarları olduğu gibi (gümrükler yüksek tutulunca, sözüm ona, yerli üretim artacaktır! ç.n.), Batılı egemen şirketlerin de, «hür dünya» için vazgeçilmez nitelikte olan stratejik maddeleri elde etmek, dış ülkelerdeki yatırımlarını sağlama bağlamak ve ham maddelerin, geri ülkelerden sürekli olarak akıp gel-

mesini garantiye almak için, vatanseverlik postuna bürünmüş nice öğütleri, nice uygulamaları vardır.

Azgelişmiş ülkelerin bağımsız kalkınmalarının karşısına dikilen «birleşmiş eylem» topçu bataryası, her türlü siyasal ve ideolojik hileyi kullanmaktan geri durmuyor. Bu hilelerin başında, Batılı devlet adamlarının, azgelişmiş dünyanın ekonomik kalkınmasından **yana olduk-larını** en geniş biçimde ilân eden demeçleri geliyor. Günümüzde, doğrusu, azgelişmiş ülkelere, kalkınmaları için, gelişmiş ülkelerin bol keseden yardım ettikleri görülüyor! Bu yardımın amacı, yerli halkın geçim ve yaşama düzeyini bir parça yükseltmek, kamuoyunun sanayileşme konusundaki baskılarını azaltmak ve ekonomik-toplumsal ilerleme hareketini zayıflatmaktır.

Azgelişmiş ülke halklarına «rüşvet verme» anlamını taşıyan bu plân, onları, mevcut sistemi, alaşağı etmekten alıkoyuyor, hızlı bir ekonomik büyüme yoluna girmelerini de engellemiş oluyor bu arada; oluyor ama, gene de, birtakım başka çelişkiler doğurmaktan büsbütün kurtulamıyor. Ekonomik büyümenin mantığı, azgelişmiş ülkelerdeki yaşama koşullarının yavaş yavaş geliştirilmesinin son derecede güç bir iş olduğunu ortaya koymaktadır; eğer büsbütün olanaksız değilse tabii... Batının bu yolla yaptığı yatırımlardan ve verdiği bağışlardan ileri gelen küçük ulusal üretim artışları da, nüfusun hızlı artışı karşısında, yerli yönetimlerin yolsuzlukları karşısında, azgelişmiş ülke egemen sınıflarının kaynakları yağma etmeleri karşısında ve yabancı yatırımcıların kâr paylarını alıp götürmeleri karşısında eriyip gidiyor.

Eğer bir ülkenin ekonomik kalkınması hızlandırılmak isteniyorsa ve eğer nüfus artışını geride bırakan bir kalkınma hızına ulaşılacaksa ekonomide adamakıllı köklü yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Buna paralel olarak, teknolojik bölünmezliklerin zorunlu kıldığı büyük yatırımlara girişmek ve bunları uzun-dönemli bir plânlama çerçevesine oturtmak, yeni üretim yöntemlerine

ve araçlarına geçmeyi engelleyen geleneksel düşünce ve çalışma alışkanlıklarına son vermek için çaba göstermek gibi koşullar vardır. Ancak bunlar yapıldıktan sonradır ki, toplumun bütün yaratıcı güçlerini seferber eden ve ekonomiyi ölü noktasından uzaklaştırmaya yarayacak olan, toplumun tepeden tırnağa yeniden örgütlenmesi eylemine girişilebilir. Daha önce de belirtildiği gibi, «kalkınma» ve «büyüme» kavramları, salt birer kavram olarak bile, eski olan birşeyden, gününü doldurmuş olan birşeyden yeni birşeye geçme, dönüşme anlamlarına gelirler. Bu dönüşüm, bu geçiş, ancak, tutucu ve gerici güçlere karşı bilinçli ve kararlı bir savaş verilerek başarılabılır; geri, durgun bir toplumun, toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısını değiştirme yoluyla gerçekleştirilebilir. Ne kadar geri olursa, ne kadar yetersiz olursa olsun bir toplumsal örgütlenme düzeni, hiç bir zaman kendiliğinden ortadan kalkmaz; kalkmaz çünkü, ne kadar sömürge, ne kadar parazit olursa olsun, egemen sınıf elindeki iktidarı, bileği bükülmeden kaptırmaz. Öyleyse, kalkınma ve gelişmeyi gerçekleştirmek için, eski düzende siyasal, toplumsal ve ekonomik yoksulluk içinde bulunan halkın, bütün güçlerini ve yeteneklerini, **ancien régime**'in (eski düzen, ilk kez Fransız Devrimi ile alaşağı edilen eski düzen için kullanılarak siyasal bilim sözlüğüne girmiş bir terim - ç.n.) kalelerine karşı savaşa sokacak biçimde örgütlemek gerekecektir.

Batılı güçlerin ulusal ve toplumsal devrimlerin üstlerine gönderdikleri haclı ordularının günümüzdeki güvence-leri, birbirinden tamamen farklı toplumsal katmanlara dayanmakta toplanıyor. Gerçek toplumsal ve ekonomik ilerlemeye kesinkes düşman olan, düşman olmak zorunda bulunan ne kadar toplum katmanı varsa, ne kadar ekonomik çıkar gurubu varsa, bunları biraraya toplayıp kenetliyor ve uluslararası bir uzlaşmanın çerçevesine sokuyor; ekonomik kalkınma konusundaki bütün düşüncelerini de işte bu uzlaşmayı güçlendirme amacıyla biçimleyip yardımcı öge olarak kullanma yolunu tutuyor. Ekonomik kalkınmaya

açıkça düşman olan azgelişmiş ülke yönetimlerine, ekonomik ve askeri yardım kesesinin ağzını sonuna kadar açmakta yarar umuyor; çünkü bu yardımları yapmasa, pekâlâ biliyor ki, bu ülkelerin halkları, daha akılcı ve daha ileri ekonomik ve toplumsal bir düzen kurma güdüsüyle, başlarındaki yönetimi ezip geçeceklerdir.

Eski moda emperyalizmin çehresini değiştirerek, birçok sömürgeyi bağımsızlığına kavuşturması ve yerli politikacıların yüksek görevlere getirilmeleri de, azgelişmiş ülke halklarına rüşvet vermenin bir başka yolu. Sözü geçen ülkeleri kapitalist dünyanın uzantıları olarak kaldıkça ve yönetimleri, yaşayabilmek için, yabancı patronlarının keyfine uygun hareket etmek zorunda oldukça, böyle bir bağımsızlığın ya da özerkliğin, düpedüz bir uyutmaca olduğunu vurgulamaya gerek yoktur sanırım.

Dahası var: sömürge haklarının siyasal bağımsızlıklarına kavuşmaları, emperyalizm kışkırtıcıları altında, bu halkların özelemlerinden çok defa farklı sonuçlar doğuruyor! Yeni kazanılmış siyasal bağımsızlıklar, olsa olsa, Batılı efendilerde bir değişiklik yapıyor, eski ve artık yıpranmış olan emperyalist ülkenin yerini, bu defa, daha genç, daha girişken ve deha becerikli bir başka emperyalist güç alıyor. Böylelikle, artık eski-moda emperyalizmin tutunmasının olanaksız bulunduğu, danışıklı sömürge yönetimlerinin yürümediği ve ancak ekonomik baskı araçlarıyla denetim altında tutulabilecek yerler, ancak Amerikan emperyalizminin siyasal bağımsızlıklarını destekleyebileceği (ya da hoşgörebileceği) sömürge ülkeler, bu yeni emperyalist gücün boyunduruğu altına giriyorlar; «yeni bağımsızlık kazanmış» ülkeler eninde sonunda, Amerikan uydusu olup çıkıyor. Amerikan emperyalizmi, bir taraftan ekonomik yardım oltasıyla yeni sömürgeler kazanırken, diğer taraftan da bu sonuncu yöntemden yararlanarak eski emperyalist güçlerin yerini almayı başarmaktadır. Afrika, Güneydoğu Asya ve Yakın Doğu bu iki yöntemle yeni-sömürgeleştirmenin örnekleriyle dolu.

Emperyalizmin bu modern, eskisinden daha kurnaz ve kendini daha az belli eden politikasını kamuoyuna «satabilmek» için geniş bir ideolojik kampanya yürütülmüştür. Zeki bir ekonomist (5) son zamanlarda şöyle bir söz söyledi: «'Kalkınma' kavramı eski, uygarlık kavramının yerini aldı ve aydınların, büyük bir ülkenin uluslararası egemenliği için kullandıkları bir söz olup çıktı!» Bu arada toplum bilimleri, her zamanki gibi, sömürge ve bağımlı ulusların siyasal ve ekonomik kurtuluşunu önlemek, hiç değilse geciktirmek için, ileri kapitalist ülkeler egemen sınıflarının sistemli çabalarına bilimsel bir kılıf uydurmak bábında ellerinden geleni yapıyorlar. Çeşitli devlet kuruluşlarının ve özel vakıfların bol keseden verdikleri araştırma fonları ile Batılı ekonomistler, antropologlar, toplumsal psikologlar ve diğer toplum bilimciler, az gelişmiş ülkelerin kalkınması konusuna gittikçe artan bir ilgi ve dikkatle eğiliyorlar!

Ekonomik araştırmalar alanında, ileri kapitalist ülkelerin bugünkü durumlarına, ancak, kendiliğinden, yavaş bir büyüme süreci sonunda ulaşmış olduklarını kanıtlamak büyük önem taşıyor-tabii kapitalist düzen içinde ve öyle büyük sarsıntılar ve devrimci ayaklanmalar filân olmaksızın. Böyle araştırmaları yapanların her fırsatta öne sürdüklerine göre, ekonomik gelişmenin sağlanmasında baş rolü kapitalist girişimci oynamıştır ve onun ortaya çıkıp semizleşebilmesi için siyasal çalkantılar mümkünse hiç olmamalı, toplumsal kurumların sürekliliği ve kararlılığı bozulmamalı, başka bir deyimle kapitalistin en rahat, en korkusuz çalışabileceği bir toplumsal «iklim» yaratılmalıdır. Kapitalizmin tarihini yeniden yazmak için de geniş bir kampanya açılmış bulunuyor ve bu konuda da ovuc dolusu para harcanıyor. Bütün amaç «hırsız baron»u alayıp pullayıp yeniden adam etmek, ekonomik ve toplumsal gelişmenin kahramanı ve başlıca yürütücüsü olarak yüceltmektir. Tabii bu görevi üstlenmiş tarihçilerin bir işleri de var

kapitalist girişimin doğup büyümesi ile ilgili bütün acıları ve yoksunlukları örtbas etmeğe, minimum düzeylerinde göstermeğe çalışmak...

Ekonomistlerin tarihsel konulara eğilmiş olanları, özgür pazar ve özel girişimin güçlerine dayanarak, geçmişte ekonomik kalkınmanın, öyle büyük yoksunluklara katlanmadan gerçekleşmiş bulunduğunu kanıtlamak için kendilerini yırtıyorlar. alınacak ders ortada. bu yöntem, hâlâ, ekonomik gelişme için salık verebilecek en iyi yoldur! Bu gibi tarihçiler, Batı kapitalizminin evriminde, bugünkü az gelişmiş ülkeleri nasıl sömürmüş olduğunu ağızlarına bile almıyorlar; sömürge ve bağımlı ülkelerin ellerinde ilkel sermaye birikimini sağlayacak kaynakların bulunmadığını bilmezlikten geliyorlar; bugünkü ileri kapitalist ülkelerin elinde, bir zamanlar, ilkel sermaye birikimi için dünya kadar kaynak vardı oysa! Görmezlikten geldikleri olgular arasında şunlar da var: tekelci kapitalizm ve emperyalizm çağında, ekonomik kalkınmanın önündeki engeller, bundan iki yüz, üç yüz yıl önceki engellerle kıyaslanamayacak kadar büyüktür ve belli bir tarihsel ortamda mümkün olan, başka bir tarihsel ortamda (günümüzde) gerçekçilikten uzak olabilir.

Kuramsal eğilimli ekonomistler de başka bir yol izliyor. Ekonomik kalkınmanın teknik yönleri üstünde durarak bu yazarlar da, tutarlı bir ekonomik ve toplumsal kalkınma kuramı ortaya koymayı önleyen bir sürü aşılmaz güçlükten dem vuruyorlar. «Hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız» ve ekonomik kalkınma ile uzaktan yakından ilgili ne kadar öge varsa bunları sayıp döküyorlar ve doğrusu yaptıkları bu işten dolayı da zevkten dört köşe oluyorlar. Örneğin, dinamik koşullar altında kaynakların akıllıca dağıtılması için, elde kesin ve açık ölçütlerin (kriterlerin) bulunmadığını ileri sürüyorlar. Az gelişmiş ülkelerdeki işgücünün niteliğinden kaynak alan sanayileşme güçlüklerini sayıp döküyorlar; bunun yanı sıra yerli sanayi yöneticiliğinin eksikliğinden, ödemeler den-

gesinin bir türlü tutturulamamasından dem vuruyorlar. Tabii bütün bu görüşlerinin sonucu olarak da, kalkınma çabalarının, haritası olmayan denizlere açılıp serüvenlere girişmek demek olduğunu, yerleşmiş ekonomi mantığını geniş ölçüde çığnemedi, böyle çabalara girişmenin akıl kârı olamayacağını vurgulamış oluyorlar!

Az gelişmiş ülkelerin hızlı kalkınmasını yaratacak olan güdüler, açık ya da kapalı biçimde, hor görmek, gözden düşürmek için sahneye konulan bütün bu girişimler, aslında hep şunu belirtmek için: hızlı kalkınma denilen şey, aslında, uğursuz, sakar ve iktidar hirsından gözleri dönmüş birtakım politikacıların, câhil halk yığınlarının acınacak sabırsızlıklarını ve akılsızlıklarını şeytanca dürtüklemekten başka bir şey değildir! Yeni - Malthusçuluk denilen akımı yürütülende, az gelişmişliği, nüfus artışının «haddinden fazla olmasına» bağlayarak, yukardaki girişimin sözcülerine yardımcı oluyorlar; eğer bugünkü nüfus artış hızını durduramazlarsa, az gelişmiş ülkeler için kalkınma bir boş hayaldir, bir ütopya, diyorlar. Ne var ki, nüfus artış hızının bir noktada dondurulabileceğini, böyle bir dondurma işleminin zorunlu olduğunu, tartışmanın yürütmesi için, kabul etsek bile, bunun ancak geri ülkelerin **topyekûn kalkınmasının bir sonucu olarak gerçekleşebileceğini kanıtlayabiliriz (yani önce topyekûn kalkınma, sonra nüfus artışının dondurulması başarılabilir). Bu nedenle de, Yeni - Malthusçuluk akımını yürütenlerin yorgunu yokuşa sürdüklerini, ekonomik kalkınmayı umutsuz bir görev olarak az gelişmiş ülkelerin önlerine koyduklarını ve insan denilen hayvanın doğası gereği ortaya çıkan çözümsüz bir problem olarak sunduklarını belirtebiliriz.**

Az gelişmiş ülkelerin kalkınması sorununa değgin olarak birçok antropoloğun ve yarı-filozofun söyleyip yazdıkları üstünde de durmalıyız. Bunlar da, ekonomik kalkınmanın «mutlak olarak istenilip istenilmediği» konusu üstünde duruyorlar, kalkınma ile ilerlemenin aynı

şey olduğunu söylemenin «bilimsel olmadığını» alaylı bir biçimde dile getiriyorlar, Batı'da kalkınmanın gerekliliğini savunan ne kadar adam varsa, hepsini, «halk sevgisi aşırılığı ile» ve kendi kültürlerini küçümsemekle suçluyorlar; yalnız bunlar da değil söyledikleri, ikel halkların görenek, töre ve değerlerini de küçümsüyorsunuz siz, onlara gerekli saygıyı göstermiyorsunuz, diyorlar. (Öyle ya, adam kalkınmak istemiyor, sen gidip ille de kalkınacaksın diyorsun, bundan büyük saygısızlık olur mu!? — ç.n.). Çağdaş burjuva düşüncesinin, her doğruyu kuşkuyla karşılaması ve (her şeyin ancak bir başka şeye ilişkin olarak geçerli olabileceğine değgin) genel ilişkinlik (relativite) görüşüne bağlanmış olması sonucu, bu tür toplumsal bilim, sömürgelerde ve bağımlı bölgelerde ekonomik ve toplumsal gelişmenin, bir an önce gerçekleştirilmesi gereken bir görev olduğunu kabul etmek şöyle dursun, bunun akla dayalı bir yargı olabileceğini bile inkâr ediyor; üstelik, gerikalmış toplumların bu durumlarını sürdürmeleri konusunda son derecede büyük bir özen gösterilmesini salık vermekten de kaçınmıyor. Emperyalist egemenliğin, «uygarlık beyaz ırkın görevi ve sorumluluğudur» biçimindeki ünlü kavramını açıkça değiştirmek gereğini duymayan bu toplumsal bilim türü, geri kalmış bölgelerin «kültürel farklılığını» belirtirken bu eski ünlü kavramı öne sürmüş oluyor! çeşitli değer sistemlerinin birbiriyle kıyaslanamayacağını vurgularken, sömürge halklarının ve bağımlı halkların, bugünkü durumlarını, ekonomik ve toplumsal kalkınmaya da, ulusal ya da toplumsal kurtuluşa da «yeğ tutacaklarını» söylemek istiyor ve dilinin altında, hep o, «uygarlık beyaz ırkın görevi ve sorumluluğudur!» sözü var. Böyle bir doktrinin, insan ırkının büyük bir kesimini günümüzde bir devrim süreci içine sokan ve gençleştiren, beklenmeyen halk hareketleri karşısında apışıp kalmasına ve hiç bir açıklama getirememesine şaşmamak gerekiyor; gene bu doktrinin, özgürlükleri için savaştan sömürge ve bağımlı ülkeler halkla-

rına değil de, onların statükoyu korumak için çırpınan efendilerine, yardım ve olanak sağlamayı önermesine de şaşmamak gerekiyor.

Ekonomik kalkınma konusunda bugünkü tartışmanın çerçevesini çizen bu siyasal ve ideolojik tutumun, bugüne kadar bu alanda yapılan işlerin niçin bu kadar yetersiz olduğunu da açıkladığını söyleyebiliriz. Robert Lynd'in meydan okuyan bir sorusu vardır, «Niçin Bilgi; Bilgi neye yarar?» gibilerden bir sorudur bu ve bir zihinsel çabanın yalnız hizmet ettiği amaç cinsinden değerlendirilmesini, yararlı olup olmadığının böyle bir açıdan ele alınmasını ortaya koymak isteyen bir havası da yoktur; söz konusu zihinsel çabanın yürütülmesini ve içeriğini de tartışma konusu yapmak isteyen bir sorudur bu aslında. Bu sorunun ışığında ele alındığında, karşı - devrimci bir hacanlı seferinin gereklerini yerine getirme güdüsüyle yola çıkan, sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde ekonomik ve toplumsal ilerlemeyi engellemeye kararlı egemen çıkarlar arasında, günün birinde bir çatışma, bir düşmanlık belirtisi ortaya çıkmasından ödü kopan, kalkınma konulu araştırma ve yayın işlerinin, mümkün olduğu kadar, konuyu savsaklayacakları, problemin özüne inmekten kaçınacakları görülecektir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonomik kalkınmanın önüne aşılmaz bir engel olarak dikilen tekeller kapitalizmin saçmalıklarını ağızlarına bile almayacak olan bu araştırmacılar ve yazarlar, az gelişmiş dünyadaki ekonomik büyümeyi önleyen, önleyemezse çarpıklaştıran iç ve dış egemenliğin üstünde durmaktan elbette kaçınacaktır. Buna uygun bir biçimde, SSCB ve dünya sosyalist kesiminin diğer ülkelerinde yoğunlaşan ve hızlı kalkınma açısından benzersiz bulunan deneyleri de es geçeceklerdir! sanki bu deneyler yalnız Askeri Casusluk kuruluşlarını ilgilendiren olaylarmış gibi... Oysa, Sovyetler Birliğinde ve diğer sosyalist ülkelerde yer alan ekonomik büyüme sürecinin **tam anlamıyla kavranılm**sından ve yorumlanmasından, ekonomik kalkınma çaba-

sına düşenlerin, çok büyük faydalar elde edecekleri konusunda hiç kimsenin bir kuşkusu olmaması gerekirdi.

IV

Buraya kadar hep ekonomik kalkınmadan söz ettim, bu karmaşık terimin akla getirebileceği geniş çağrışımlar üstünde durdum. Kalkınma sürecinin daha yakından inceleme ve çözümlemesine girmenin, ayrıntılara eğilmenin sırası gelmiş bulunuyor. Sözlerime, ekonomik büyümenin bir tanımını vererek devam etmeyi uygun görüyorum. Amacım, bu kavramı belli bir formülle belirleyip, başka türlü tanımların yapılamayacağını vurgulamak değil; başka amaçlar için, benim burada vereceğimden daha üstün tanımlar ortaya konulabileceğini baştan kabul ettiğimi belirtmek isterim Benim bütün yapmak istediğim, bana basit ve yararlı görünen bir yöntemle - ki kitabımızın ilerdeki bölümlerinde bu yöntemi daha ayrıntılı biçimde ortaya koyma olanağını bulacağımı umuyorum - konuya yaklaşmama yardım edecek biçimde, düşüncelerimi derli toplu sunmama yarayacak bir tanım getirmektir.

Ekonomik büyüme (ya da kalkınma) mal üretiminde zaman içinde **adam başına** artış olarak tanımlanmış olsun (6) Üretim miktarlarının zaman içinde birbirleriyle karşılaştırılması yapılırken görülen güçlükler, elimizdeki konu bakımından, küçümsenebilir, ihmal edilebilir niteliktedir. Aslında bu güçlük, toplam üretimin (ya da ulusal gelirin) tek bir üründen oluşmamasından ileri geliyor; toplam üretim arttığı zaman, kendisini oluşturan öğeleri eşit olarak etiklemiyor ve hatta bir dönemde üretilen bir mal başka bir dönemde üretilmeyebiliyor; zaman içinde toplam üretim karşılaştırmaları yapmanın güçlüğü bunlardan ileri geirmektedir. Ekonomi dilinde buna «endeks sayısı problemi» adı verilmektedir; yavaş, aşamalı bir ekonomik büyüme süreci içinde bile akıl karıştırıcı, can

sıkıcı nitelikte olan bu problem, azçok hızlı bir ekonomik büyüme süreci içine girildiğinde bütütün içinden çıkılmaz bir hâl alır; çünkü böyle bir süreç içinde yalnız toplam üretim değil aynı zamanda üretimin bileşimi de önemli ölçüde değişikliğe uğramaktadır. Eğer birbiriyle kıyaslanmasa söz konusu olan dönemler, ekonomik ve toplumsal örgütlenmedeki değişimler, kentleşme oranında büyük sıçramalar, toplam üretimin «pazarlanan kesiminde» artışlar ya da azalışlar gibi etmenlerin ağırlıklarını duyurduğu dönemler ise zaman içindeki kıyaslamalar düpedüz yanlışlığa götürür bizi. Özellikle hizmetler kesimi bu gibi yanlışlıkların kaynağı olmaktadır; çünkü bu kesimdeki gelişmeler Gayri Sâfi Millî Hasıla'da (yerleşmiş terim budur) artışlara yol açar ki bu da «ekonomik büyüme» sayılmaktadır; ancak bunun böyle sayılmadığı ülkeler de var, hizmetler kesimindeki gelişmenin bir gerileme, geriye doğru bir adım sayıldığı ülkeler de yok değildir. (7)

Burada insanın aklına hemen, Pigou'nun verdiği bir örnek geliyor. Adamın biri hizmetçisiyle evleniyor ve ulusal gelirden bir azalmaya yol açıyor! Eğer herkes, gördüğü ev hizmetleri karşılığı karısına ücret ödemek zorunda bırakılıyorsa, ulusal gelirden müthiş bir artma görüldü bu hesaba göre; Pigou'nun ünlü örneğinden sonra insanın aklına hemencecik bu olasılık geliyor!

Toplam üretimin zaman içindeki artışının ölçülebileceğini varsayar, bu artışın nasıl meydana geldiğini sorarız kendi kendimize. Bu artış, aşağıda sıralanan nedenlerden birine (ya da birkaçına) bağlı olabilir. (1) **Teknolojide ve/veya örgütlenmede bir değişiklik olmaksızın**, toplam kaynak kullanımında bir genişleme görülebilir (işgücü ve toprak daha geniş bir biçimde kullanılabilir); eskiden kullanılmayan üretici kaynakların üretim sürecine katılması anlamına gelir bu. (2) **Kaynak başına verimlilik, örgütsel gelişmelere** bağlı olarak artmış olabilir. Örneğin, işçiler az verimli olan bir işten daha çok verimli

olan başka bir işe kaydırılmıştır, iş günü uzatılmıştır, işçilerin beslenmesinde bir gelişme olmuştur, daha sıkı çalışmaya özendirici ödüller konmuştur, üretim yöntemleri yeniden (bilimsel verilere göre) düzenlenmiştir, yakıt, hammadde ve benzeri kaynaklar daha akıllıca kullanılmaya başlanmıştır vb. (3) **Toplumsal «teknik gücü» arttırılmıştır:** (a) Eskiyip aşınmış fabrika ve donatım, daha etkin araç ve gereçlere yerini bırakmıştır ve/veya (b) ileri bir teknolojiye dayanan ya da dayanmayan yeni üretim araç ve gereçleri, eldeki teknoloji stokuna eklenmiştir.

Üretimin gelişmesine yol açan ilk üç etmen (yani 1, 2 ve 3. a etmenleri) **net** yatırımın tipik örnekleri değildir. Üretim artışında, yukarıda sayılan dört etmenden hepsinin ayrı ayrı katkı oranlarını hesaplayıp saptamak olanak dışı görülmekle birlikte, artan teknik bilginin ekonomiye uygulanması ve ek üretim araç ve gereçlerine net yatırım yapmak gibi etmenler, bugüne kadar, ekonomik büyümenin iki temel kaynağı olmuştur yargısı, hiç kuşkusuz, yanlış değildir.

Aslında, yukarıda anılan bütün etmenler için net yatırım zorunludur. daha önce kullanılmayan kaynakları kullanmak istiyorsak, yeni araç-gereç donatımı için, top-
rağın geliştirilmesi için vb. yeni harcamalar yapmak zorundayız; örgütsel değişikliklere, örneğin fabrikada dönen zincir yöntemine ya da benzeri düzenlemelere gitmekle, bunun için de yeni giderleri göze almakla gerçekleştirilebilecek işlerdendir; aşınmış araç - gerecin yerini alacak ya da yepyeni makinalarla üretime katılmayı sağlayacak teknolojik değişimler de ancak büyük çapta net yatırımla gerçekleştirilebilir. «Eğer teknik geniş ölçüde bilime dayanıyorsa, bilimin, tekniğin **durumuna** (eriştiği aşamaya) ve gerekli kıldığı koşullara dayanması çok daha büyüktür. Eğer toplumun teknik bir gereksinmesi varsa, bu, bilimin ilerlemesine, on üniversiteden daha büyük bir katkıda bulunacaktır. Örneğin, Hidrostatik biliminin (Toricelli ve başkaları) tarafından geliştirilmesi, İtalya'-

da, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda görülen, dağ ırmaqlarının coşup taşması sonucu ortaya çıkan sellerin düzenlenmesi gereksinmesinden kaynak almıştır. Elektrik akımı konusundaki bilgilerimizi de, bu kaynağın teknikte kullanılabilir oluşunun keşfedilmesine borçluyuz.» (8)

Diğer taraftan, yalnız ayrılmış amortismanlar kadar bir harcama yapmak, yani **net** yatırımda bulunmamak ve fakat bu giderleri **daha yüksek bir teknolojiye geçiş için kullanmak** da üretimi önemli ölçüde arttıracaktır. Üretim süreci içinde sermaye yoğunluğunun zaten yüksek olduğu dallarda - başka bir deyimle, amortisman paylarının üretim maliyetini önemli ölçüde etkilemesi hâlinin bulunduğu üretim dallarında -, yeni ve **net** yatırıma girişmeye gerek olmaksızın da, teknolojik ilerlemeleri sağlayabilecek finansman kaynaklarını bulmak her zaman mümkündür. Bu kaynakların varlığı, ileri kapitalist ülkelerde yaratılan yıllık ekonomik artığı geliştirir ve ekonomide dalgalanmalara yol açar; çünkü bu artığın durmadan yeni yatırımlara dönüştürülmesi gerekmektedir. İleri kapitalist ülkelerde bu nedenle görülen dalgalanma ve çalkantılar, diğer taraftan onların az gelişmiş ülkeler karşısındaki üstünlüklerini de arttıracaktır; çünkü bu sonuncu ülkeler gurubunda, yıllık toplam amortisman payları son derecede küçüktür (ve söz konusu teknolojik ilerlemeyi besleyebilecek ölçüde değildir - ç.n.). (6)

Net yatırımın varlığı, belli bir dönemde toplumun toplam üretiminin, toplam tüketim ile toplam aşınma - yıpranma paylarını **aşması** ile ortaya çıkar. Demek ki, belli bir toplumda belli bir dönemde var olan net yatırımın büyüklüğü ve niteliği, elde edilen **ekonomik artığın büyüklüğüne ve kullanılma biçimine** bağlıdır.

Bu sonuncu iki etmen ise, ilerde daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi temelinde, bir yandan toplumun üretici kaynaklarının gelişmişlik derecesine, diğer yandan da üretim sürecinin yer aldığı toplumsal ortamın yapısal niteliklerine bağlıdır. Ekonomik artığın büyüklüğü ve kul-

lanılma biçimi birtakım etmenlerce belirlenir; işte bu etmenleri doğru anlamak, bir ekonomik kalkınma kuramının en başta gelen görevidir. «Salt» ekonomi biliminin, hiç mi hiç ilgilenmediği bir konudur bu. Büyümenin ekonomi politiğinde ise bu görevi yapmaktan kaçınamayız.

1. Lionel Robbins, *The Theory of Economic Policy in English Classical Political Economy* (Londra, 1952), s. 19. Bu sayfanın hemen arkasında, Profesör Robbins'in şu sözlerine yer verilmiştir ki, insana tuhaf geliyor: «...Bu adamların sözü geçen eserlerine ciddi bir dikkatle eğilenlerin nasıl olup da onlardaki bütünlüğü eleştirme konusu yaptıklarını ve onların açık seçik biçimde kamu yararına çalışmış olmalarını kuşkuyla karşıladıklarına şaşmamak elde değil... Onların fikirlerini, mantık ve varsayımları temelinde değil de, sınıf çıkarları yakıştırması temelinde yadsımak bir görenek olup çıkmıştır. Buna göre, klasik ekonomistler, **bilinçli ya da bilinçsiz**, iş adamları çevresinin sözcüleri, egemen sınıfın savunucuları oluyorlar.» (Aklarını ben çizdim — P.B.). Gerçekten de, sorunun özü bu «bilinçlilik ya da bilinçsizlik» noktasında toplanıyor. Benim bildiğim hiçbir ciddi yazar, klasik ekonomistlerin, hiç değilse büyük ve önemli olanlarının, **bilinçli bir biçimde**, egemen ya da yükselen burjuvazinin adamları olduğunu öne sürmüş değildir. Böyle olsaydı, değil yeniden basılan eserlerine harcanan kâğıda, eserlerinin ilk baskıları için harcanan kâğıda bile yazık olurdu. Sorunun özü şudur: klasik ekonomistler, — belki de tam anlamıyla bilinçsiz olarak —, çıkarlarına nesnel olarak hizmet ettiklerini yükselen burjuvazinin sözcüleri oldular. Profesör Robbins, çıkarlarından öznel olarak haberdar olmak ile **Sınıf Çatışmasının Ekonomik Temeli** (Londra, 1939, *The Economic Basis of Class Conflict*)'nin nesnel içeriği arasındaki farkı açık-seçik biçimde yapabilecek bir insan. (s. 4). Genel olarak şu söylenebilir: bir insanın ya da gurubun tarihsel süreç içindeki rolünü değerlendiren onun (bilinçli ya da bilinçsiz) güdülenmeleri ve yönelişleri, nesnel tutumlarından daha az önemlidir. Eğer bu konuda bir kuşkuya düşülecek olursa, her zaman **cui bono?** (kimin yararına?—ç.n.) diye sormak yararlı olacaktır.

Verilecek karşılık tartışmayı bitirecek, son noktayı koyacak nitelikte olmasa bile, hiçbir zaman konudan uzaklaştırmaz bizi.

2. Marjinal Fayda Kuramının, ki en büyük, en dikkate değer özelliklerinden biri getirdiği çözümlemenin dural (statik) oluşudur, Neoklasik Ekonomi'nin kalbi durumuna gelmesi hiçbir zaman bir rastlantı sayılmamalıdır.

3. Marx, *The Poverty of Philosophy* (Stuttgart-Berlin, 1921), s. 86.

4. «Başlıca Avrupa savaşlarını... (savaşın güçler toplamını, ölü sayısını, savaşa katılan ülkelerin sayısını, savaşçıların ülke nüfusuna oranını) dikkate alarak hazırladığımız aşağıdaki gösterge dizisi ile anlatmak mümkün:

Yüzyıl:	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.
Gösterge:	18	24	60	100	180	500	370	120	3080

Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Pitirim Sorokin, *Social and Cultural Dynamics*, Cilt 3, 1937 ve Quincy Wright, A. *Study of War*, Cilt I. Bölüm 9 ve Ekler 1942», Harold D. Lasswell'in *World Politics Faces Economics* (New York ve Londra, 1945) s. 7'den aldık.

5. H.G. Johnson, *Economic Journal*, (June 1955), s. 303.

6. Colin Clark başka bir tanım önerir: «Ekonomik ilerleme, ekonomik bolluğun ya da refahın gelişmesidir.» der. «Ekonomik bolluk, Pigou'yu izlersek, para ile alınıp satıla gelmiş bulunan mal ve hizmetlerin bol miktarda var olması demektir, diyebiliriz. Kişinin işten arta kalan boş zamanları da ekonomik bolluğun öğelerinden biridir. Daha kesin bir deyişle ekonomik ilerlemeyi, minimum bir çaba sonunda elde edebileceğimiz mal ve hizmetlerin bolluğuyla, olarak tanımlayabiliriz; bu çaba, insan emeğini olduğu kadar, doğal ya da yapay, diğer kıt kaynakları da içine alır.» *The Conditions of Economic Progress* (Londra 1940, s. 1). Bu tanımlama, birkaç nedenden ötürü bana doyurucu gelmiyor: (!) ekonomik büyümeyi, mal bolluğu ile özdeş kılan bu anlayış, toplam üretimin bileşimini dikkate almaz, yatırım malı da, silah da, net ihracat da toplam üretime giren kalemlerdir. (2) Ekonomik bolluk ya da refahın «para ile alınıp satılabilen mal ve hizmetlerin artışı» olarak tanımlanması da bana uygun gelmiyor; çünkü, ekonomik refah getiren birçok şey (okullar, hastahaneler, yollar, köprüler) para karşılığı olmayan hizmetler sağlıyorlar bize. Buna karşılık, para ile satın alınması zorunlu olan birçok şey de bizi ekonomik refahtan uzaklaştırıyor, örneğin belli bir firmanın patentinde olan pahalı ilaçlar, uyuşturucu maddeler, gösteriş için satın alınan maddeler, bizi refahtan uzaklaştırır. (3) Ekonomik bolluk ya da refah, toplam üretim artmadan da, üretimin paylaşılma sayısı değiştirilerek de elde edilebilir. (4) Bu tanıma göre, belli bir üretimi, minimum girdi kullanarak, minimum çaba harcayarak elde etmek ekonomik

büyümenin gerçekleşmekte olduğunu gösteriyor, ancak, gene bu tanıma göre, kaynaklar iyi kullanılmadan bir üretim artışı sağlanmışsa, bu da ekonomik kalkınma ya da büyüme demektir. Üretimin hangi çeşitten mallardan oluşması da önemli değildir bu tanıma göre, üretim artsın da nasıl artarsa artsın, pazarda bolluk varmış, kıtlık varmış, önemi yoktur. Üretim artışı, gerçekten bolluk da yaratabilir, yatırım mallarını da artırabilir, silahlanmanın bir sonucu da olabilir. O halde, üretim artışı başka şeydir, toplumun bolluğa kavuşması başka birşey.

7. Bu konu, Birleşmiş Milletlerin, *Economic Survey of Europe Since the War* (1953), adlı kitabında ele alınıyor: Doğu Avrupa ülkelerinde, üretimle doğrudan ilgili olmayan hizmetler ve malların ulaşım hizmetleri verimli sayılmamakta ve ulusal gelir hesaplanmasında bu gibi hizmetlerin toplam toplam değeri dikkate alınmamaktadır. Sanayiye geliştirmeye çalışan ve hizmetler kesiminde yaygın olan gizli işsizliği azaltmak isteyen yoksul ülkeler için Marxist ulusal gelir kavramının açık bazı üstünlükleri vardır; bu ülkeler için, hizmetler kesimi gelirlerini dikkate almayan bir ulusal gelir hesaplama yoluna gitmek, zengin sanayi ülkeleri ekonomileri için daha uygun olan ve bugün az gelişmiş ülkelerin çoğunda kullanılan hesaplama yönteminden üstündür.

8. F. Engels, H. Starkenburg'a Mektup, Marx ve Engels, *Selected Works* içinde (Moskova, 1949-1950), Cilt II, s. 457. Ekonomik kalkınma ile bilim ve teknolojinin gelişmesi arasındaki ilgi çekici ilişki için bkz. B. Hessen, *The Social and Economic Roots of Newton's Principia* (Sydney, 1946) ve J.D. Bernal, *Science in History* (Londra, 1954).

9. Bkz. Marx, *Theories of Surplus Value* (Londra, 1951), s. 354 teki dipnotu. Marx, bu konuyu önemle vurgulamaktadır.

EKONOMİK ARTIK KAVRAMI

Ekonomik artık kavramının, tanımı ustalık isteyen, az çok kaypak bir kavram olduğu kuşkusuzdur. Bu kavramı ekonomik kalkınma sürecini anlayabilmek için açıklığa kavuşturup kullanmakta, basit tanımlardan da, ince ele-yip sık dokuyan, kılı kırk yaran ölçmelerden de yararlanmak uygun olmaz. Bunun yerine bir çözümleme çabası göstermeli, akla uygun bir yargı vermek için çalışmalıdır. Tabii bunları yaparken, geleneksel ekonomi biliminin, kendini çözümleme yönteminin güzelliğine kaptırıp konuyu bir yana itmesi gibi, eski bir yanılsaya da kaptırmamalıyız kendimizi. Hiç de önemli olmayan bir konuda virtüöz hüneri göstermek yerine, önemli olan konuları, kaba saba da olsa, azıcık acemice de olsa, doğru dürüst bir yöntemle ele alıp işlemeyi yeğleriz biz.

Tartışma konumuzu elimden geldiğince sadeleştirmek istiyorum, bunun için de, ilkin, «karşılaştırmalı statik» yöntem terimleriyle söze başlayacağım. Yani bir ekonomik durumdan ötekine giden yol üstünde, geçiş süreci üstünde eğlenmeyeceğim başlangıçta ve aralarında karşılaştırma yapmak istediğim durumları *ex post* (claydan

sonra) ele alacağım. Bu yöntemden yararlanarak, ekonomik artık kavramının üç değişik türü bulunduğunu söyleyebiliyoruz. Şimdi bu üç değişik türü birbirinden ayırmağa çalışalım.

İlk olarak aktüel ekonomik artık kavramı üstünde durmalıyız: toplumun belli bir dönemde gerçekleşen toplam üretimi ile gene aynı dönemde gerçekleşen toplam tüketimi arasındaki farka aktüel ekonomik artık denir. (1) Şu halde aktüel ekonomik artık, aktüel tasarrufa yada birikime eşittir; belli bir dönemde toplumun servetine yapılan çeşitli biçimlerdeki katkıların toplamıdır diyebiliriz buna. Bu katkılar, üretim donatımı, araç ve gereçleri toplamı, stoklar (belli bir dönemin başındaki stoklar ile sonundaki stoklar arasındaki cıumlu fark anlamında- c.n), dış dengeler (ihracat ile ithalat arasındaki fark, ekonominin belli bir dönemdeki dış gelirleri ile dış giderleri arasındaki fark gibi-c.n.) ve altın stokları gibi çeşitli biçimler alabiliyor. Dayanıklı tüketim mallarını (konutları, otomobilleri v.b.) tasarrufmu sayacağız yoksa tüketimmi? Bu bir tanım sorunudur ve örneğin ev yaptırmak için harcanan paraları yatırım saymak, buna karşılık kuyruklu piyano için harcanan paraları tüketim saymak keyfimize kalmış bir iştir. Eğer bir metanın ömrü yada kullanım süresi ölçüt olarak alınacaksa; ayırım çizgisini nasıl çezeceğiz, kaç yıllık kullanım süresinin üstünü yatırım, altını tüketim sayacağız? Bu işin içinden çıkabilmenin ve aslında ekonomik süreci doğru kavramanın yolu, söz konusu metanın fiziksel özelliklerine bakarak bir ayırım yapmak değil, o metanın ekonomik işlevine bakarak bir yargı vermektir. Söz konusu meta, üretim sürecinden geçip «tamamlanmış mal» niteliğini kazandıktan sonra, söz konusu olan dönem içinde tüketilip bitiriliyor mu, yoksa bir sonraki dönemin üretimine katkı yapacak biçimde, bir üretim aracı olarak mı kullanılıyor? Bu soruya verilecek karşılık, belli bir metanın ekonomik işlevini belirleyecektir. Örneğin, zevk için satın alınan bir

binek arabası tüketim malıdır, eğer aynı araba taksi - katarına eklenecek olursa yatırım malı olur. (2)

Bütün sosyo-ekonomik oluşumlarda aktüel ekonomik artık yaratılmaktadır. Gelişimin bir evresinden ötekine, aktüel ekonomik artığın büyüklüğü ve yapısı önemli ölçüde değişmekle birlikte, yazılı tarihin her döneminde onun var olduğu bilinmektedir. Aktüel ekonomik artığın büyüklüğü - yani toplam tasarruf ya da sermaye birikimi -, hiç değilse kavram olarak kolaylıkla belirlenmekte ve bugün çoğu ülkedeki istatistik kurumları tarafından, düzenli olarak, hesaplanmaktadır. Büyüklüğünün ölçülmesinde karşılaşılan güçlükler teknik niteliktedir ve daha çok istatistik bilginin yatkınlığından ya da yetersizliğinden ileri gelmektedir.

Şimdi, ekonomik artık kavramının ikinci türünü incelemeye geçiyoruz; **Potansiyel** ekonomik artık kavramıdır bu. Belli bir doğal ve teknolojik ortamda, kullanılabilir verimli kaynakların yardımıyla elde edilebilecek toplam üretim ile, **temel tüketim** (3) olarak tanımlanabilecek, toplam üretim kesimi arasındaki farka, **potansiyel ekonomik artık** adını veriyoruz. Bunun gerçekleşmesi (elde edilmesi), toplumsal üretimin ve bölüşümün sağlanması, azçok köklü bir yeniden örgütlenmeye gidilmesini gerektirir ki, bu da, toplum yapısında büyük çapta değişiklikleri kapsayan bir iştir. Potansiyel ekonomik artığın gerçekleşmesini dört başlık altında incelemek doğru olur: **Birincisi**, toplumun aşırı tüketimidir (genellikle yüksek gelir gruplarının aşırı tüketimi söz konusudur, fakat Birleşik Devletler gibi bazı ülkelerde orta sınıflar adı verilen gelir gruplarının da aşırı tüketime gittikleri görülmektedir); **İkincisi**, toplumun, verimsiz işçilerin varlığı dolayısıyla uğradığı üretim kaybıdır; **Üçüncüsü**, yürürlükteki üretim aygıtının akla uygun olmayan, har vurup harman savuran (israfçı) bir örgütlenmeye sahip olmasından doğan üretim kaybıdır; **Dördüncüsü** ise, kapitalist üretimin anarşik ortamından ve etkin talebin yetersizliğinden ileri gelen işsizlik dolayısıyla uğranılan, üre-

tim kaybı olarak belirlenebilir.

Potansiyel ekonomik artığın bu dört ögesinin tanımlanmasında ve ölçülmesinde bazı engellerle karşılaşırız. Bu engeller, temelde, tek bir olguya indirgenebilir; bu olgu, potansiyel ekonomik artığın, varolan toplumsal düzenin ufuklarını aşması, yalnız belli sosyo-ekonomik örgütlenmenin kolayca görülebilen bozukluklarına bağlı kalması, fakat aynı zamanda, daha akıllıca düzenlenmiş bir toplumun, zihinde canlandırılması o kadar kolay olmayan görüntüsünden de kaynak alması gerçeğidir.

II

Bu noktada kısa bir saplama yapmak zorundayız. Doğrusu, feodalizm açısından bakacak olursak, feodal sistemin sürüp gitmesini ve dengeli bir biçimde işlemlerini sağlayan herşeyi, temelli, verimli ve akla uygun sayılmak gerekir. Bu sisteme, onun normal işleyişini bozacak biçimde karışan ve onun sürüp gitmesi için gerekli olmayan herşey ise, temelsiz, verimsiz ve israfa yol açıcıdır. Buna uygun olarak, Malthus, toprak aristokrasisinin aşırı tüketimini bütün gücüyle ve sonuna kadar savunuyor; bu tür aşırı tüketim harcamalarının işsizlere çalışma olanakları yaratmak gibi etkileri olacağına inanıyor çünkü. Diğer taraftan, yükselen burjuvazinin ekonomistleri, **ancien régime**'i (yani feodalizmi), israfçı bir sosyo-ekonomik örgütlenmeye sahip olduğu için, sistemin el üstünde tuttuğu görevlilerden çoğunun ve birçok kurumun parazit durumunda bulunmaları gerekçesiyle kıyasıya ve hiç acımadan eleştiriyorlar ⁽⁴⁾

Kapitalizm - öncesi toplumun eleştirilmesi gündemdeki bir konu olmaktan çıkar çıkmaz, ekonomistlerin gündemine, zafer kazanmış kapitalist düzenin akla uygunluğunun ve haklılığının savunması egemen olmuştur; artık bütün sorun, kapitalist düzenin işleyişini anlatmak ve savun-

masını yapmaktır; kapitalist toplumda yer alan her hangi bir işlemin verimli olmadığını, temelli ve zorunlu olmadığını söylemek kimin ne haddine, bunu söyleyen derhal huzurdan kovulacaktır. Pazar mekanizmasını, akla uygunluğun ve etkinliğin (başarının) tek ölçütü hâlinde ele alıp ortaya koyan ekonomi biliminin, temel tüketim temel olmayan tüketim gibi, verimli olan verimli olmayan işgücü gibi, aktüel ekonomik artık potansiyel ekonomi karlık gibi kavramlara bırakın iltifat etmeyi «saygının s'sini bile göstermeyi» bir yana iteceği açıktır. Temel olmayan, lüks sayılan tüketim için kılıf hazır: bu tür tüketim, ekonominin işlemesi için zorunlu bazı özleştiriciler (teşvikler) getiriyor, denir. Verimsiz işgücünün de, üretime dolaylı yoldan bir katkıda bulunduğu söylenecektir; hatta bu yüzden yüceltilecektir bile verimsiz işgücü. Bunun ve işsizlik, ekonomik ilerlemenin «maliyet unsurlarıdır», denilecektir; israf ise, ekonomik özgürlüğün gereğidir ve kusuruna bakmamalıdır! Marx'ın sözleriyle, «Sermayenin egemenliği daha büyük bir alana yayıldıkça, maddi servet üretimi ile doğrudan ilgili olmayan işler bile, sermayeye gittikçe daha sıkı bağlanıyorlar; özellikle pozitif bilimler (doğal bilimler), sermaye ile kenetleniyor, maddi üretimin bir aracı hâline dönüşüyorlar. Ekonomi Politikin ikinci sınıf dalkavukları, her çeşit iş alanının, maddi mal üretimi ile ilintili bulunduğu sürece yüceltilebileceğini söylüyorlar: her ne yapıyorsa maddi mal üretimini arttırmak için yapılmalı, herşey sermayenin bir aracı olmalı, diyorlar; övgülerini ve yergilerini bu ölçüye göre düzüyorlar. Her kim, sermayenin hizmetinde çalışıyorsa, verimli bir iş yapıyor sayılmalı, onlara göre; «kellimenin dar anlamında verimli işçi» pâyesini, sermayenin emrinde ve hizmetinde çalışan herkes «verimli işçidir» deyip çıkıyorlar işin içinden.» ⁽⁵⁾

Bir de şu var yalnız: «Kapitalizm, birçok kurumun moral otoritesini - töresel gücünü - yıktıktan sonra, kendi getirdiği değerleri kemirmeğe başlayan bir eleştirme çerçe-

vesi getirir; burjuva, bir de bakar ki, akılcılık taslayayım derken, yalnız kralları ve papaları eleştirmekle kalmamış, özel mülkiyetin ve kendisine ait başka birtakım değerlerin eleştirmesine de geçmiş; ve bu durum şaşırtır onu.» (6) Demek oluyor ki, kapitalist düşünce çerçevesinin ötesinde ve dışında bir noktadan, sosyalist toplum noktasından konuya eğildiğimizde, burjuva ekonomik ve toplumsal düşüncesi açısından temel, verimli ve akla uygun olan, bu yeni görüş açısına göre, temelsiz, verimsiz ve israf yaratan birşey oluyor. Bu yeni görüş açısının, yürürlükteki toplumsal düzenin dışında kalan (onun bir parçası olmayan) biricik aydın davranışı olduğu söylenebilir; kurulu düzenin «değerleri»nce çarpıtılmamış, onun «pratik zekâsı»na boyun eğip aldanmamış, onun «apaçık doğruları»na kapılmamış olan bu yeni görüş açısı, toplumsal düzenin ilişkilerini ve gizli kalmış, kullanılamamış potansiyel enerjilerini eleştirici bir gözle didik didik etmemize olanak sağlayan biricik aydın davranışdır. Bir çeşit öz - eleştirme olarak da yararlıdır bu yeni görüş açısı; fakat öz - eleştirme, egemen sınıflar için, tıpkı tek bir kişi için olduğu gibi, bir yüküttür, kolay kolay katlanılabilecek bir iş değildir.

Kolayca görülüp anlaşılabilceği gibi, potansiyel ekonomik artığın nelerden oluştuğu konusunda, temel olmayan tüketim, israf ve verimsiz işgücü konularında verilecek bir karar, burjuva ekonomi bilimini ve özellikle onun bir dalı olan **bolluk ekonomisini** (eski dile tutkun olanlar **refah iktisadı** diyorlar buna, İngilizcesi **welfare economics** - ç.n.) temellerinden sarsacaktır. Ekonomi kuramının, belki de, ideoloji ve savunma yönünden en aşırı görünen bu dalı (bolluk ekonomisi), sözüm ona, halkın ekonomik mutluluğunu belirleyen koşullar konusunda bilgilerimizi derleyip toplamaya çalışan bir bilgi dalıdır. Söylemeğe gerek yoktur ki, böyle bir çabaya girişen bir bilgi dalından, öncelikle ve ivedilikle, ekonomik bolluktan ne anladığını açık seçik tanımlaması ve ekonomik bolluğu, başka kavramlardan ayırmamızı sağlayacak ölçütleri ortaya koy-

muş olması beklenir. Bolluk ekonomisi, bu görevi, kişilerin elde ettikleri **foyda** ya da **doym** kavramlarını öne sürerek yerine getiriyor (ya da, daha doğru bir deyişle, yerine getirdiğine inanıyor.) Burada söz konusu olan kişiler, alışkanlıkları, zevkleri ve yeğlemeleriyle (tercihleriyle) birer veri olarak alınırlar. Kişiyi bu biçimde ele almanın tam anlamıyla metafizik bir tutum, bir görüş olduğu ve gerçekten de insan tarihinin özüne aykırı bir iş oduğu ortadadır. Kitabının Bentham ile ilgili bir bölümünde bakın Marx ne diyor: «Bir köpek için neyin faydalı olduğunu anlamak istiyorsak, köpeğin niteliğini, köpek doğasını incelemek zorundayız. Bu nitelik, bu doğa, fayda ilkesinden çıkarılamaz. insana dönecek olursak, insanın bütün eylemlerini devinimlerini, ilişkilerini v.b., fayda ilkesine göre inceleyip eleştirmek isteyen kimse, herşeyden önce, genel olarak insan yapısı ile, insan doğası ile ilgilenmeli, daha sonra da bu doğanın, bu yapının her tarihsel dönemde nasıl bir değişikliğe uğradığını saptamağa çalışmalıdır. Bentham kestirmeden gidiyor, işi kısa yoldan çözümlemek istiyor. Büyük bir saflıkla, normal insan denince modern bir dükkân sahibi, özellikle bir İngiliz dükkân sahibi ele alıyor! Bu tuhaf normal, insan için faydalı olan, onun dünyası için yararlı olan mutlak olarak herkes için faydalıdır, demeye getiriyor sözü. Sonra da alıyor bu ölçüyü, her çağa, düne, bugüne ve yarına bir güzel uyguluyor.» (7)

Aslında, tarih boyunca, fiziksel ve ruhsal ihtiyaçları, gereksinimleri ile, değerleri ve umutları ile insan, parçası olduğu toplumla birlikte bir değişikliğe uğramaktadır. Toplum yapısındaki değişimler insanı değiştirmiştir, tıpkı, doğadaki değişimlerin toplumu değiştirmiş olmaları gibi. Bu gerçekler karşısında, nasıl olur da, belli bir zamanda yaşayan belli bir kişinin sağladığı doym ya da faydadan kalkarak, ekonomik kurumların ve ilişkilerin getirdiği bolluk konusunda bir yargı verebiliriz? Eğer bir insanın gözleme gelen davranışı üstünde duruyorsak, bir çember üstünde ileri geri gidip geliyoruz ya da dönüp duruyoruz de-

mektir. İnsanın davranışını belirleyen, içinde yaşadığı, gelişip serptildiği toplumsal düzendir; insanın karakter yapısını, düşünce kategorilerini, umutlarını ve korkularını hep bu toplumsal düzen belirlemiş, bir kalıba dökmüştür. İşte, kişiliği bir potada eritip kalıba döken bu toplumsal yapıya, belli bir insan varlığını maddesel ve ruhsal bir çerçeveye oturtan bu ortama, **toplum düzeni** adını veriyoruz zaten.

Bunları anlamıyor burjuva ekonomistleri, toplumsal düzeni ve onun sözüm ona etkinliğini, insanın bolluk içinde yaşamasına yaptığı katkıyı, gene bu düzenin geliştirdiği ölçütlere vurarak değerlendiriyorlar. (8) Bir yamyam toplumunda, yerleşmiş davranış kuralına dayanarak, adam öldürmenin bolluğa yaptığı katkıyı değerlendirme düşüncesine bilmem ne dersiniz? Burjuva ekonomistlerinin mantığı ile bu soruya verilebilecek en iyi karşılık şu: Yamyamların adam öldürmesi, yamyam toplumunun yerleşmiş kurallarına ve yönetmeliklerine uygundur! Gene bu mantıktan hareket ederek, yamyam toplumunun korunması ve daha iyi işlemesi için gerekli düzenlemeleri yapma çabasında olmamız gerektiği sonucuna varabiliriz; varabiliriz ya, bu konuda yapacağımız bir araştırmadan insan mutluluğu, insanın bolluk içinde yaşaması için çıkaracağımız sonucun ne anlamı olacaktır? Doğrusu, yamyamların hayatını, kendi toplumlarının töresel kurallarına uygunluk açısından ele almanın gerekliliği varsayımını yapacak olursak sonuçlarına da katlanmamız gerek: Yamyam kabilesi başkanı, ekonomik gücünü, toplumdaki durumuna ve ilişkilerine uygun sayıda kafa derisi (ekonomik pay) alacaktır; diğer yamyamlar da, tıpkı özgür bir pazarda serbestçe et satın alır gibi, kendi marjinal verimliliklerine, yani kendi elleriyle öldürdükleri yabancısı sayısına göre pay sahibi olacaklardır. Bu durumda toplumsal bolluğun optimum noktasına ulaşıldığı (toplumdaki her üyenin üretici katkısını aldığı paya eşitleyen dengelerin sağlandığı noktaya — c.n.), dolayısıyla yam-

yamların ekonomik mutluluğunun sağlanmış bulunduğunu sonucuna ulaşabilecek miyiz? Hiç de böyle bir sonuca ulaşamayacağımız açıktır. Yukardaki örnek, bize, belli bir toplumu, kendi kurallarına göre yargılayıp değerlendirmenin saçmalığını göstermek için verilmiştir. Bu kuralların geçerliliği ve akla uygunluğu konusunda olsun, insan mutluluğunu sağlamak konusunda olsun henüz bir şey söylemiş değiliz.

Bolluk ekonomisi kuramının üstünde yattığı bu yumurtadan zorunlu olarak şöyle bir civciv çıkar: Eğer bugünkü ekonomik düzeni değerlendireceksen, onu, gene kendi koyduğu kurallara göre, ekonomik örgütlenmenin kendi gereklerine göre yargılayacaksın! Yani, kapitalist toplumun kendine özgü üretim aygıtı tarafından yaratılan üretim büyüklüğü ve bileşimi konusunda yapacağın eleştirme ve vereceğin karar, bu toplumdaki üretim aygıtının kurallarına uygun olmalı; toplumun «etkin ve başarılı» bir örgütlenme düzenine sahip olup olmadığını ancak böyle anlarsın! Bolluk ekonomisi kuramının, canla başla çalışarak, soyo-ekonomik örgütlenmesi, kaynakları tüketici talebine göre nasıl dağıttığını açıklamaya çalışması da, tüketici talebinin, gelir ve servet dağılımına, halkın zevklerine değer yargılarına bağlı olarak artıp eksildiğini anlatmak istemesi de hep bu çabanın ürünleri; bütün bu değişkenlerin, doğrudan doğruya, içinde yaşanılan sosyo-ekonomik düzenin birer sonucu oldukları ise gün gibi ortada. Şimdi, bütün bu değişkenler konusunda araştırma yapmak başka şey, bolluğu ve mutluluğu yaratan koşulların araştırması başka şeydir; kapitalist toplumun, halkın insan gibi yaşayıp mutlu olmasını engelleyen ekonomik ve toplumsal kurumlarını ve ilişkilerini belirleyen değişkenleri incelemek ise büsbütün başka birşey!

Ağızdan bolluk ekonomisinden başka bir söz çıkmayan geleneksel bir ekonomist, burada bizi durduracak ve ekonomik bolluğu (mutluluğu) ölçmek için elimizde başka kavramlar bulunup bulunmadığını soracaktır. (9) Eğer bire-

yin pazardaki gözleme gelen günlük davranışı, onun ekonomik mutluluğu için bir ölçü değilse, bizim önerimiz nedir? Bunu ölçmek için biz ne yapıyoruz, ne gibi bir test öneriyoruz?

Karşımıza çıkarılacak bu sorular bile, klasik felsefe ve klâsik ekonomi çağlarından bu yana, ne kadar akla aykırı ve ne kadar karanlık bir yolda ilerlenmiş olduğunu gösteriyor. Aslında bu soruların karşılığını vermek, sanıldığından daha kolay bir işe benzer - kolay, ama bir parça karmaşık bir iş! Bir sosyo - ekonomik düzenin niteliği konusunda bir yargı vermek için eldeki tek ölçüt, onun, insanın potansiyel varlığını ortaya çıkarıp geliştirmekteki başarısına bakmaktır, **objektif akıl** bunu emrediyor. Makya-vel ve Hobbes gibi yazarların kendi toplumlarını eleştirmelerine yol açan tutumları da, Smith ve Ricardo'nun, toprak ağalarını, papazları ve sarayda oturanları parazit olarak nitelendirip eleştirmeleri de, hep **objektif akıl**'dan kaynak almıştır; çünkü eleştirilen bu toplumsal katmanlar, kendi toplumlarının ilerlemesine katkıda bulunmadıkları gibi, onun büyüme olanaklarını da ortadan kaldırıyorlardı.

Objektif akıl denince öyle zaman ve mekân içinde danmış birşey anlamamak gerek. Tam tersine objektif akıl, tarihin durmak - dinlenmek bilmez akışında yatar ve toplumun kendisi nasıl tarihsel sürecin dinamiklerine bağlı olarak eğriler çiziyor, içeriğini değiştirmek durumunda kalıyorsa, objektif akıl da zamanla nitelik değiştirir. «İnsan bir ırmakta iki kez yıkanamaz!» Ve bir tarihsel dönemde objektif akıl olan şey, başka bir tarihsel dönemde akılsızlık ve gericilik olabilir pekâlâ. Objektif aklın diyalektiği ile pragmatizmin göresel kinizmi (cynicism; kelbiyûn) arasında ya da türlü - çeşitli **élan vital** (hayat atılımı; **vitalizm** için bkz. Materyalist Felsefe Sözlüğü, s. 494) felsefelerinin Oportünist belirlenemezlikleri (indeterminateness) arasında hiçbir ortak nokta yoktur. Objektif aklın diyalektiği, insanın, toplum ve doğa konularında gittikçe genişle-

yen ve derinleşen bilimsel kavrama gücüne, ilerlemenin dâğıl ve toplumsal koşullarının somut olarak ortaya koymasına ve pratik olarak bunlardan yararlanmasına sıkı sıkıya bağlıdır.

Burjuvazinin bir yandan feodalizmi eleştirirken, diğer yandan da yeni yeni gelişip serpmekte olan sosyalizm korkusu karşısında bocaladığı günlerden bu yana, başlıca niteliği ilerlemeye ve objektif akla karşı tarihsel bir dönüş yapma ve ikizli bir tutuma sahip olma diye belirlenebilecek olan burjuva düşüncesinin, sosyalist düşüncenin, yürürlükteki toplumsal ve ekonomik kurumlara yönelttiği eleştirmeleri, bu eleştirmeler feodal kalıntılara yöneltildiği takdirde, zaman zaman hoşgörü ile karşıladığı görülmektedir. Geri ülkelerdeki toprak ağalarının, serveti har vurup harman savurmaları, saldırılacak bir hedef olmak bakımından, bugünkü ileri ülkelerin **ancien régime**'lerinde görülmüş olan israftan hiç de aşağı kalır birşey değildir. Burjuva ekonomi biliminin böyle saldırılara bir diyeceği yoktur. Fakat iş dönüp dolaşıp da kapitalist kurumların eleştirmesine (dar anlamda kapitalist kurumlardır söz konusu olan) gelince, burjuva ekonomi biliminin hoşgörüsü de kayboluyor. Hele, kapitalist gelişmenin bugünkü emperyalist aşamasında, örneğin, «geri ülkelerdeki sosyo-- politik yapı kalkınmalarının önündeki başlıca engeldir» gibi, «emperyalizm, bugün yalnız kendi gelişmiş ülkesindeki büyümeyi kösteklemekle kalmıyor, az gelişmiş ülkelerde de durgunluk yaratıyor.» gibi eleştirmelere başladınız mı, burjuva ekonomi biliminin kaşları çatılıveriyor.

Bu arada, toplumsal ve zihinsel olarak, kapitalizmin o yarışmacı, o küçük burjuva dönemi (ya da tabakası) sularına demir atıp kalmış ekonomistlerin varlığını da anlam! Bunlar, tekeli kapitalizmin akla aykırılığı, har vurup harman savurması ve çekilmez kültürel sonuçları bakımından bir ileri görüş, bir öngörü geliştirmiş kişiler. Tekeli kapitalizmin, liberal ve yarışmacı kapitalizmin bağrında büyüyüp serptildiğini ve hem de bu olgunun kaçınılmaz

bulunduğunu unutmuş olsalar bile, bu gibi ekonomistler, kapitalizmin tekelci aşamasında, aşırı tüketimin, verimsiz işlerin, «ekonomik krallığın» sonucu olan akla aykırılığın ve gaddarlığın hiç değilse en göze batıcı belirtilerini görerek, ne büyük ölçüde ekonomik, toplumsal ve kişisel zararlara yol açtığını algılayabiliyorlar. Bir önceki çağın kösteklerinden kendilerini kurtarma başarısını göstermiş ya da doğrudan doğruya «emperyalizm çağının» içinde doğup büyümüş birtakım yazarlar ise, geçmişin yarışmacı düzenini, kapitalizmin o pek kutsal yarışma özgürlüğü dönemindeki olgunluğun erdemleri ile birlikte, tahtından indirmek için, göz alıcı keskin zekâlarını, zaman zaman kullanmaktan geri durmuyorlar.

Demek ki burjuva düşüncesi içinde bir çatışma, bir gerilim var ve bu gerilim potansiyel ekonomik artığın niteliğinin (ve büyüklüğünün) hiç değilse yaklaşık bir değerlendirmesinin yapılabilmesi bakımından bir sezgi (ve bilgi) yaratıyor. Bir tüm olarak kapitalist sınıf ile toplumun diğer üyeleri arasında daima (gizli bir biçimde de olsa) var olan ve zaman zaman bir patlama ile gün ışığına çıkan çatışma da, sözünü ettiğimiz konuların anlaşılması açısından bir başka olanak sunmaktadır bizlere. Örneğin, zafer kazanmanın, egemen sınıfın üstün çıkarı olarak belirdiği savaş zamanlarında, belli özel çıkarları ve kişisel yararları çiğneyip geçmek, bu koşullar altındaki **objektif akıl** olup çıkıyor ortaya. Silâhlı kuvvetlerde zorunlu görev yapma biçiminde olsun, savaş ekonomisi koşullarına göre ekonominin denetlenmesi olsun, gerekli mal ve araçların halkın elinden zorla alınması uygulamaları olsun, tam bir anlayışla karşılanması gereken objektif ihtiyaçlar haline dönüşüyor ve kişilerin pazar davranışlarıyla açığa vurdukları bireysel yeğlemeleri (tercihleri) karşısında, tartışma götürmezse büyük bir üstünlük, bir öncelik kazanmış oluyor. Fakat, savaş sona erip de olağanüstü koşullar ortadan kalkar kalkmaz, artık, objektif aklın varlığına da, sonuçlarına da katlanmaz aluyor egemen sınıflar; burjuva

düşüncesi, geçici olarak gittiği ileri durumlardan hızla geri çekilmeye, dönüş yapmaya başlıyor; burjuva düşüncesi, bir kez daha, geleneksel bilinemezciiliğinin (agnostisizminin) ve o ünlü «pratik zekâsının» batağına saplanıyor.

«Marjinal fayda ölçülebilir mi, ölçülemez mi?» gibi, incir çekirdeği doldurmayan konuların ivedilikle ve önemle ele alınması gerektiğini (!) düşünen burjuva ekonomisi, bu gibi boş konulara ayırdığı dikkatin bir nebzesini de, «aşırı tüketimin ne olduğu» konusuna ayırabilseydi, işi çoktan kavramış olacaktı! Yalnız az gelişmiş ülkeler bakımından değil, gelişmiş ülkeler bakımından da, «temel tüketim» kategorisini oluşturan öğeler birer sır değildir artık. Yaşama standartlarının genellikle düşük bulunduğu yerlerde, halkın satın alıp sepetine doldurduğu malla, üç aşağı beş yukarı hep aynıdır, yani bellidir (üç beş renktir topu topu!). Bu durumda, temel tüketim, kalori cinsinden, giyim eşyasının, yakıtın, konut yüzölçümünün v.b. niceliklerin cinsinden hareketle, kolayca tanımlanabilir. Çok çeşitli tüketim mal ve hizmetlerinin kullanıldığı, tüketimin oldukça yüksek bir düzeye eriştiği ülkelerde bile, «adam gibi yaşamak için» zorunlu olan gerçek gelir (para cinsinden değil, satın alınan mal ve hizmetler cinsinden tanımlanan gelir- c.n.) büyüklüğünün ve bileşiminin ne olması gerektiği konusunda açık - seçik bir yargı vermek mümkündür.⁽¹⁰⁾

Daha önce de belirttiğimiz gibi, savaş sonu sıkıntıları gibi zor durumlarda bütün ülkelerde yapılan da tamamen budur. **Statükonun** bilinemezci (agnostik) bir savunucusu ve «tüketici egemenliğini» dilinden düşürmeyen bir kurulu düzen sözcüsü ne derse desin, «temel tüketim» kavramı tanımlanabilir ölçülebilir bilimsel araştırmaya tam anlamıyla uygun ve üstünde akla yatkın bir yargı verilebilen bir kavramdır; kurulu düzen savunucusunun aşılmaz bir engel olarak görüp göstermesi de keyfilik gerekçesiyle kınamaya kalkması da boşunadır!

Verimsiz işçilerin tanımlanması hem daha karmaşıktır, hem de niceliklerinin ölçülmesi daha zordur. Daha önce de belirttiğim gibi, verimli ve verimsiz işgücü diye iki ayrı kategori tanımlamak, burjuva ekonomi biliminin ötedenberi karşı çıktığı bir iş olmuştur. Burjuva ekonomisti, ta gençliğinden beri, böyle bir ayırım yapmanın güçlü bir toplumsal eleştirme aracı olacağını ve kolayca, kapitalist düzenin canevine yönelecek bir silâha dönüşebileceğini bilmektedir. En iyisi bundan hiç söz etmemeli, bir işin verimliliğini, gerekliliğini ve yararlılığını anlamak için onun pazarda kendisine bir fiyat bulup bulamadığına bakmalıyız! Böyle düşünerek sıyrılır işin içinden burjuva ekonomisti ve konuyu açmadan kapatmış, yangın bacayı sarmadan onu söndürmüş olur. Doğrusu bu yolla, çeşitli işgücü türleri arasındaki hemen bütün farklar ortadan kalkmış olur; kala kala bir tek fark kalır geriye: Belli bir işe ödenecek ücret diğerlerinden farklı olacaktır, «her zahmetin karşılığı, her külfetin nimeti hiç aynı olur mu?» (!). Uzun sözün kısası, eğer herhangi bir işin karşılığında parasal bir armağan varsa, artık o iş, **tanım gereği** verimli sayılacaktır. (11)

Buraya kadar söylediklerimizden; pazar değerlendirmesinin, bir sosyo - ekonomik örgütlenmenin «yeterliliği» ve «etkinliği» konularında akla uygun bir sınav (bir test) olarak görülemeyeceğini ortaya koymuş olsa gerektir. Gerçekten de, böyle bir değerlendirmenin kabul edilmesi, bir tür kısır döngüye götürür kişiyi: Belli bir sosyo - ekonomik yapının, gene kendi ürettiği, gene kendisinin bir parçası olan bir ölçüye göre yargılanması demektir bu! Demek oluyor ki, kapitalist ekonomide neyin verimli, neyin verimsiz olduğu, bu ekonomik düzenin kendi günlük uygulamalarına bakılarak kararlaştırılmaz. Böyle bir karar, ancak ve ancak, somut olarak, tarihsel sürecin gereklerine ve potansiyellerine uygun olarak, objektif aklın ışığında ve-

rilebilir.

İşte konuyu böyle bir açıdan ele alacak olursak, kapitalist ülkelerin ulusal gelir istatistikleri içinde yer alan ve hiç de önemsiz olmayan bir pazarlanmış mal ve hizmet kesiminin pekâlâ verimsiz bir işgücünün sonucu bulunduğunu öne sürebiliriz. Sakın yanlış anlaşılmasın: **Kapitalist düzenin kendi çerçevesi içinde** verimsiz işgücü ürünü değildir bunlar; tam tersine, kapitalist sistemin ayakta durabilmesi için gerekli ürünlerdir! Söylemeye gerek bile yoktur ki, bu tür işgücü harcayan kişiler, birçok hallerde, toplumun «ileri gelen yurttaşlarıdır», çalışan adamlardır, bir günlük ücret karşılığında bir günlük iş yapan «vicdan sahibi» kişilerdir! Dolayısıyla bu gibi kalantor kişilerin, «verimsiz işgücü sahipleri» olarak sınıflandırılması, ne onların kamu önünde kınanmalarına yarar ne de açıktan küçük düşürülmelerine yardım eder. Çünkü bir kere girmişlerdir göze; sonra, iyi niyet sahibi bu gibi kişileri fazla sıkmağa da gelmez; çok kez görüldüğü gibi, bunları kendi denetimleri dışında kalan bir çalışma düzeni içine sokmağa kalktınız mı, yapmağa çalıştıklarının tam tersini yapmaları, ulaşmak istedikleri hedefin tersi bir hedefe ulaşmaları mümkündür!

Kolayca anlaşılacağı üzere, bir ulusun toplam ekonomik çabasının verimsiz olan kesiminin ayrılarak ölçülmesi, basit bir formülün uygulanması ile altından kalkılabilecek bir iş değildir. **En geniş anlamıyla, verimsiz olan bu kesim, ancak kapitalist sistemin özel koşulları ve ilişkileri içinde bir anlam ifade eden ve akla uygun bir biçimde düzenlenmiş ekonomilerde bulunmayacak olan mal ve hizmetlerin üretilmesini sağlayan işgücünün** eseridir. Bu işgücünü oluşturan işçilerin pekçoğu, silâh yapımı gibi, her çeşidinden lüks mallar üretimi gibi, gösteriş için tüketimde kullanılan ya da kullanılması kişiye bir tür toplumsal üstünlük sağlayan malların üretimi gibi alanlarda çalışmaktadır. İşgücü verimsiz olan diğer insanlar arasında, memurları, hukukcuları, vergi kaçırma uzmanlarını (malî müşavirlerdir söz

konusu olanlar— ç.n.), halkla ilişkiler uzmanlarını, din adamlarını, askerî kuruluşlarda görev almış olanları saymak mümkün. Reklâm ajanslarında çalışanlar, borsa sim-sarları, tüccar, spekülâtörler ve benzeri işler yapanlar da verimsiz adamlar sayılmalıdır. Schumpeter, son derece güzel bir örnek veriyor bu konuda-- çağdaş ekonomistler arasında «pratik zekâ» düzeyinde kalmakla yetinmeyip, tarihsel süreci, bir nebze de olsa, anlamağa çalışan yazarlardan biri olan Schumpeter'in örneği şu :

«Hukukçuların yaptığı işin büyük kısmı, iş adamları ile devlet ve devlet organları arasındaki çatışmalara bir çözüm bulmaktır. Sosyalist bir devlette ise, bu işlere ne bir gereksinme duyulacak, ne de yer verilecektir. Sonuç olarak elde edilecek kazanç, hukukçuların kazandığı parayla ölçülemeyecek kadar büyüktür. Çünkü bu, kazanılacak olanın yanında devede kulak kalır. Asıl kazanç, nadir yetitilen bir sürü beyin sahibinin bu alana yönelmekten kurtarılmış olacağı noktasında toplanır; üstün beyinlerin, iyi beyinlerin kolay kolay bulunamamaları düşünülecek olursa, bunların verimli üretim alanlarına kaydırılmaları ile elde edilecek sonucun ne kadar büyük önem taşıyacağı da anlaşılır.» (12)

Burada unutulmaması gereken, can alıcı olan nokta şu: Yukarda tanımını verdiğim verimsiz işgücü, temel üretim süreci ile ilişkili değildir ve toplumdaki ekonomik artıktan geçinir. Ancak bu özelliğin yalnız verimsiz şçilere ait olmadığını, verimsiz işgücü sınıflandırmasının dışında kalan bazı işçilerin de söz konusu olan ekonomik artıktan geçindiği gerçeğini hemen belirtelim.

Bilim adamları, hekimler, sanatçılar, öğretmenler ve benzeri işleri görenler hep ekonomik artıktan pay alarak yaşayan kişilerdir; fakat bunların işgücüne olan talep, akla uygun bir toplumsal düzende, azalmak şöyle dursun, or-

tadan kalkmak şöyle dursun, aksine, artacak ve daha önce misli görülmemiş bir yoğunluk derecesine ulaşacaktır. Toplumun belli bir dönemde ürettiği ekonomik artıktan toplamının ölçülmesi açısından, bu sonuncu gurupta adı geçen işçileri, «ekonomik artıktan pay alanlar» arasında saymak ne kadar uygunsa, bunları ayrı bir grup olarak ele almak da o kadar uygun olacaktır; çünkü sorun, akla uygun bir kullanım için ayrılabilecek **potansiyel** ekonomik artığın hesaplanmasındadır. «Verimli olmayan emek de gerekli olabilir.» (13)

Yukardaki ayırımı yapmak, yalnız ekonomik büyüme olanakları değil aynı zamanda kapitalizmden sosyalizme geçiş de söz konusu ise o zaman özel bir önem taşıyacak ve çok yararlı olacaktır. Çünkü yukarda tanımlanan anlamda verimsiz işgücü ya da emek, sosyalist toplumun komünizm yönünden ilerlemesi ile yavaş yavaş ortadan kalkacaktır zaten. Aslında, plânlı ekonominin uygulanmaya konulması ile verimsiz işgücü sahiplerinin bir kesimi hemen ortadan kalkacaktır; bazıları ise, SSCB'inde görüldüğü gibi, kapitalizmden komünizme geçiş sistemlerinde, oldukça uzun bir süre, yaşamasını sürdürecektir. Tanımladığımız anlamda verimsiz işgücünü ortadan kaldırma, ordu, kilise ve benzeri kurumlar olmadan da yaşanabilecek bir ortam geliştirme ve bunlardan kurtulacak insan kaynaklarını başka alanlara, insan mutluluğunu ve refahını sağlayacak alanlara kaydırma konusunda gösterilecek başarı derecesi, bir sosyalist ülkenin, komünizme doğru ilerleyip ilerlemediğini belli eden göstergelerin başında gelir, yargısı verilebilir.

Diğer taraftan, ekonomik artıktan pay almakta oldukları halde, bu pay ile yaşamlarını sürdürdükleri halde yukarda verdiğim verimsiz işçi tanımına girmeyen emekçiler gurubu, sosyalist toplumun gelişmesiyle birlikte genişleyecek, büyüyecek bir guruptur. Marx, bunu önceden görmüş ve şunları yazmıştır. «Geriye, toplam ürünün tüketime sunulacak öteki kısmı kalıyor. Ama bireyler arasında

paylaşmaya gidilmeden önce başka indirimler de yapılmalıdır: Bunların başında üretimden bağımsız olarak artıp eksilen genel yönetim masrafları gelir. Bugünün toplumunda olanlara kıyasla, bu kesim, bir hamlede bir tepe noktasına ulaşır ve yeni toplumun gelişip yerleşmesiyle birlikte azalmaya yüz tutar. İkinci olarak, toplumun genel ihtiyaçlarına yönelen, okul, sağlık kuruluşları v.b. gibi yerlere yapılacak harcamalar gelir. Bugünkü toplumdakine kıyasla, bu kalemlerde toplanacak harcamalar da birdenbire büyük bir önem kazanacaktır ve yeni toplum gelişip yerleştikçe bu önem artacaktır.» (14) Demek oluyor ki, ekonomik artıktan pay alarak yaşayan fakat yukarıda verdiğim üretici olmayan (verimli olmayan) işgücü kapsamına da girmeyen insanların yaşamlarını sürdürmek için ayrılmak ve kullanılacak kaynaklar, ekonomik büyüme amaçları için (dolaysız olarak) kullanılabilecek potansiyel bir fon olarak düşünülemez.

Bir kez daha belirtelim. Kapitalist bir ekonomide var olan verimsiz işgücünün hacmini kesin bir biçimde ölçme girişiminde karşılaşılabilecek güçlükler bir yana, zor günlerde, bu ölçme görevi, gereksiz tüketimi büsbütün ortadan kaldırmak şöyle dursun kısıtlamağa kalkışmak gibi bir görevden daha belirgin, daha açık seçik bir iş değildir. Verimsiz işçileri askere almak, verimli işçilerin askere alınmalarını ertelemek gibi bir çözüm düşünülebilir böyle zor günlerde. İşçileri, verimsiz işlerden verimli işlere kaydırmak da bir başka çözüm olarak belirir. Böyle zor günlerde herşey vesikaya bağlanmıştır ve vesikaları dağıtmakla görevli kurumlar, farklı işkollarına, farklı uğraşlara değişik vesikalar verme yoluyla, örneğin verimli işçileri gözetme yoluyla, söz konusu ilkenin bir uygulamasını yapmağa çalışırlar.

Kapitalist bir toplumda gizli olan potansiyel ekonomik artığın **üçüncü türü**, kavram olarak daha öncekilerden daha az karmaşık olmakla birlikte, ölçme açısından daha büyük güçlükler getirecek niteliktedir. Üretim örgütlenme-

sinin har vurup harman savuran, akıl dışı niteliğidir söz konusu olan bu üçüncü tür ekonomik artık; son derecede yaygın bir olgudur bu da ve aynı insan ve malzeme girdisinin kullanılmasıyla elde edilebilecek üretimin çok daha altında bir sonucun alınmasından sorumlu olan etmenlerden biridir. İlk olarak, belli bir dönemdeki yatırımların önemli bir kesimini yutan, verimsizliğin kaynaklarından biri olan aşırı kapasitenin (fazla kapasitenin) varlığından, varlığından da değil gittikçe artmasından söz edebiliriz. Burada, depresyon (bunalım) zamanlarında tam anlamıyla aylıklığa itilen insangücünden, fabrikalardan ve diğer üretici donatımdan söz etmiyoruz. Bu konuya sırası gelince değineceğiz. Burada belirtmek istediğimiz, bolluk yıllarında bile, sanayi kollarının daralmak şöyle dursun genişlemekte bulunduğu zamanlarda bile, boş kalan kullanılmayan fizik kapasitelerinden ileri gelen potansiyel kayıplardır. (15)

Brookings Kurumu, Birleşik Devletlerde 1925—1929 yılları arasında görülen aşırı kapasite konusunda bir araştırma yapmış bulunuyor. (16) Bu çalışmada «Kapasite» şöyle tanımlanıyor: Bir sanayi kolunda kapasite, işgünü uzunluğu ve bir günde kaç vardiye yapıldığı veri olarak alındığında ve fabrika bakım ve onarım süreleri hesaba katıldığında, elde edilecek normal üretim miktarıdır. Bu biçimde tanımlanan (ve oldukça da tutucu bir biçimde tanımlanan) bu kapasite(teknik hesaplara dayanan ve ticaret istatistiklerinde genel olarak yer alan «normal kapasite» kavramının da altında bir üretim düzeyi anlamına geliyor. Brookings Kurumunun bulgularına göre, «Genel olarak, 1925 yılından 1929 yılına kadar, eldeki işletmeler, kapasitelerinin yüzde 80-83'ü oranında kullanılmışlardır.» (17) (Söz konusu olan ülke A. B. D.'dir doğal olarak — ç.n.). Bu incelemenin uyarılarından biri de şöyle: «Sakin, işletmelerin tam kapasitede çalışabilecekleri ve verimli üretimlerini yüzde 100 mertebesine çıkarabilecekleri düşünülmesin! Çeşitli işkollarında görülen potansiyel kapasiteler

arasında önemli kullanım farkları, önemli verimlilik farkları bulunduğu gibi, her işkolunun tam kapasitede çalışması halinde de, bazı malların alıcı bulamayacakları, depolarda yığılıp kalacakları gözden uzak tutulmamalı!» (18) Ne var ki, söz konusu araştırma raporunu yazanların da belirttikleri gibi, «çeşitli işkolları arasında bir işbölümü, bir uyum sağlama yolunda yeni bir üretim düzeni kurma çabasına girilecek olursa», bu oransızlık, ortadan tamamen kalkmasa bile, önemli ölçüde azalacaktır. Raporu yazanlar, böyle bir işbölümünün ve uyumun sağlanmasıyla, üretim hacminin ne kadar büyüyeceği konusunda bir tahmin yapmamışlar. Böyle bir tahmin yapmadan bile, «Gerçekleşen üretimin yüzde 19 fazlasının elde edilmesinin mümkün bulunduğunu belirtmek gerekir. Para ile belirtildiğinde, verimlilik artışının 15 milyar dolaylarında bulunacağı söylenebilir.» demekten de kendilerini alamamışlar. Bu tutarın, 1929 yılındaki Amerikan ulusal gelirinin yüzde 20'si olduğunu söylersek herşey biraz daha iyi anlaşılabilir olur!

Savaş sonrası döneminde, yukardakine benzer «fazla kapasite araştırmaları» yapılmış değil. Eldeki dağınık bilgilerin derlenip toparlanmasıyla varılabilecek sonuç, İkinci Dünya Savaşını izleyen o misli görülmemiş bolluk yıllarından hemen sonra, fazla kapasitenin akıl almaz oranlara yükseliverdiğini göstermektedir. Bir araştırmacının yaptığı hesaplara göre, 1952 bolluk yılında bile (hem de tutucu ve ölçülü bir tahminle) toplam kapasitenin ancak yüzde 55'i kullanılmaktadır. (19) Önemli ölçüde yiyecek maddesinin, üretimleri bir yandan çeşitli denetleme programları ile kısıtlanırken, bir yandan da çürümeye bırakılmaları, ortadan kaldırılmaları ve hayvan yemi olarak kullanılmaları şeklindeki çelişki, bu araştırmaların içine girmiyor tabii...

Aşırı kapasite (kullanılmayan kapasite) konusundaki bütün tahminler tartışma götürür, kolay çürütülebilir şeylerdir genel olarak. Tahminlere dayanak olan istatistik

bilgilerin yeterli olmadıkları ve bundan doğacak sakıncalar bir yana, (fazla kapasite konusunda yapılacak) bir tahmin, benimsenecek olan «kapasite tanımına», «normal» olarak nitelenen kapasite kullanımının niteliğine yani ne ölçüde bir kullanıma normal denileceğine ve pazar, talep, kâr gibi etmenler karşısında hangi oranda kapasite kullanılmasının normal sayılması gerektiği konusunda verilecek ipucuna bağlı olarak değişecektir. Ne var ki, birşeyi tanımlamakta karşılaşılan güçlükler, o şeyin varlığını yadsımamız için yeterli neden olacak değildir bu konuda; tanımlanması güç olsa bile fazla kapasite diye bir olgu vardır. Aslında, bu bölümdeki açıklamalarımız, belli bir zamanda ve belli bir ülkede potansiyel ekonomik artığın hacmini, kesin bir biçimde ortaya koymak da değildir; potansiyel ekonomik artığın çeşitli biçimleri üstünde, ana hatlarıyla, durmaktayız.

Tekellerin ve tekelleri yarışma koşullarının yarattığı, kaynakların boş yere kullanılması, «israf edilmesi» olgusu da, fazla kapasite'nin yarattığı israf kadar açık - seçik görülebilen somut bir olgudur. Tekellerin ve tekelleri benzeri büyük işletmelerin yol açtığı potansiyel ekonomik artığın kaybını bütünlüğü ile ele alıp tek bir başlık altında inceleyen yazılara pek rastlanmıyor; bu konuya, şurasından burasından değinip geçen yazılara ise sık rastlanıyor. Bu konuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken ilk ve önemli olgu şudur. **Ürün farklılaştırması** adı verilen, akıldışı bir olay nedeniyle, büyük işletmelerin bol ve ucuz mal üretmeleri engellenmiş oluyor, üretimin sınırlandırılması gerekiyor, büyük işletme, küçük işletme gibi kullanılmaya başlıyor. (Tıpatıp aynı olan mallara, dış görünüşlerinde farklı şeylermiş gibi bir hava verip pazara sürme işine ürün farklılaştırması denilir; başka deyimle, aynı meta, çeşitli markalar altında satılmakta ise ürün farklılaştırması yapılıyor demektir — ç.n.). Benim bildiğime göre, bugüne kadar bir Tanrıkulu da çıkıp, görünüşte farklı olan malların standartlaştırılması halinde elde edilecek tasarımlar bir yana, (fazla kapasite konusunda yapılacak) bir tahmin, benimsenecek olan «kapasite tanımına», «normal» olarak nitelenen kapasite kullanımının niteliğine yani ne ölçüde bir kullanıma normal denileceğine ve pazar, talep, kâr gibi etmenler karşısında hangi oranda kapasite kullanılmasının normal sayılması gerektiği konusunda verilecek ipucuna bağlı olarak değişecektir. Ne var ki, birşeyi tanımlamakta karşılaşılan güçlükler, o şeyin varlığını yadsımamız için yeterli neden olacak değildir bu konuda; tanımlanması güç olsa bile fazla kapasite diye bir olgu vardır. Aslında, bu bölümdeki açıklamalarımız, belli bir zamanda ve belli bir ülkede potansiyel ekonomik artığın hacmini, kesin bir biçimde ortaya koymak da değildir; potansiyel ekonomik artığın çeşitli biçimleri üstünde, ana hatlarıyla, durmaktayız.

rufu hesaplamış değildir; eğer teknik olarak en etkin ve ekonomik olan işletmelerde yoğunlaşan bir üretime gidilmiş olsaydı ne gibi kazançlar sağlanırdı, bunu hesaplayan çıkmadı bugüne kadar! İster, otomobil gibi, buzdolabı, elektrik sobası, diğer elektrikli gereçler gibi dayanıklı tüketim mallarını ele alalım, isterse, çeşitli sabunları, diş macunlarını, dokumaları, ayakkabıları ya da kahvaltılık yiyecekleri düşünelim; standartlaştırma ve büyük çapta üretime gitme yoluyla birim maliyetlerini önemli ölçüde azaltılabileceğinden bir kuşumuz olmayacaktır. Gerçi, tekel, - benzeri koşullar altında bile teknolojik bakımdan en uygun üretim ölçeklerinde çalışan işletmeler yok değildir; başka deyimle, bilinen teknolojiye göre, artık birim maliyetlerin düşürülmesi için üretim ölçeğinin daha da büyütmeyeceği bir sınıra gelip dayanmış tekelimsi işletmeler vardır. Vardır ama, bunların sayıları da oldukça azdır, diye düşünmek için elimizde pek çok kanıtlar da bulunmaktadır. Tam tersine, pazarın, özel markalar için sınırlı oluşu, belli işletmeler için sermayenin sınırlı oluşu gibi nedenlerle, birçok işletme en uygun üretim ölçeğinin altında (hem de çok altında) çalışmak zorunda kalıyor; bu ise, akla uygun bir üretim yapısı demek değildir elbet... Küçük, etkinlikten uzak, mantar gibi bitivermiş işletmelerin sürekli varlığı ve gittikçe çoğalmaları —yalnız sanayide değil, özellikle tarımda, dağıtım ve ticaret alanlarında—, gerek işgücü, gerekse malzeme israfına yol açıyor; büyüklüğü tam olarak kestirilemeyecek korkunç bir kayıptır bu. (20)

İşletmelerin akla -aykırı ölçüde olmalarının sonucu olarak ortaya çıkan ve kaynakların har vurulup harman savrulmalarına yol açan bu durum, bir bakıma, tekelci dev işletmelerin varlığı ile dengeleniyor; Tekelci durumlarının gölgesine sığınmış bu işletmelerin öyle maliyetleri en düşük düzeylerine indirmek gibi, etkinliği en yüksek düzeye çıkarmak gibi kaygıları da yoktur. Eğer böyle kaygıları olsaydı küçük işletmelerin ömrü de pek

uzun olmazdı. Sırası gelmişken önemli bir konuya değinmek zorundayız: Dev işletmelerin son derece yüksek ve üretimle ilgisi bulunmayan bazı giderlere katılanmaları, yöneticilerine, gene üretim düzeyi ile bağdaşmayan son derecede yüksek maaşlar (primler v.b.) ödemeleri, bu şirketlerin, malî bağlantılarını güçlendirmeye, kişisel nüfuzlarını genişletmeye ya da özellikle, büyük şirket siyasetine uygun olarak, toplumda bir özel nitelik konumu kazanmağa yönelmiş çabalarına yardımcı olmak içindir.

Tekelci iş çevrelerinin sistemli olarak çürütmeğe yeltendikleri, küçük fakat son derecede önemli potansiyel bir varlığı da gözden kaçırmayalım. İnsanın ta kendisidir bu varlık! Büyük şirket imparatorluklarının değirmeninde durmadan aşağılanan, çürütülen, bozulan ve iğdiş edilen sıradan insanlar; karşısına dağlar gibi mal yığılmış, propaganda ve reklâm karşısında deliye dönmüş, sakatlanmış, bocalayıp kalmış sıradan erkek ve kadınlardır. Büyük işletmenin bütün istediği; bütün yetismeleri ve gelişmeleri boyunca insanlar, büyük şirketlerin kendileri için kurmuş olduğu bu tuzaklardan kurtulamazlar, kurtulamıyorlar. (21)

Buraya kadar söylenenlerden daha çabuk gözden kaçan, daha kolay unutulmuş bir gerçek daha var: Kâr elde etme amacıyla işletmelerin ve silâhlanma yarışını hızlandırma amacıyla hükûmetin denetiminde bulunmasıydı, bilimsel araştırmalardan toplum, kimbilir ne büyük yararlar sağlayacaktı. (22)

Parayı veren düdüğü çalıyor ve bilimsel çalışmanın böyle bir desteğe ve yönetime boyun eğmek zorunda kalması da onun genel görünümünü, araştırma konularını seçişini ve kullandığı yöntemleri etkiliyor. Bu durum, bilgilerin çalışma isteklerini azaltıyor, onları yanlış yönelişlere itiyor, yaratıcılık için gerekli özendirme ve dürtüyü vermiyor onlara ve dolayısıyla bilimsel gelişimi kösteklemiş oluyor. Gene bu durum, bilimsel buluşların kullanıma biçimini de belirlediği için, bilimsel ilerlemeden elde edilebilecek toplumsal çıkarları da sınırlıyor. Atom enerji-

si konusunda olsun, kamu hizmetlerinde yenilikler yaratma, eski ürünlerin yerine yenilerini koyma ve yeni üretim yöntemleri bulma gibi konularda olsun, teknolojik araştırmaları paralarıyla destekleyen özel çıkarlar, teknik olanakların üretimde kullanılmasını sık sık ve ciddi olarak engellemektedir; bu durumun kanıtları o kadar çok ki!

Kapitalist ekonominin karmaşık örümcek ağı içinde gizlenen potansiyel ekonomik artığın, çok çeşitli ve şu ya da bu ölçüde kolaylıkla tanımlanabilen biçimleri, bugüne kadar sistemli bir araştırmaya konu olmuş değildir; ekonomik artığın büyüklüğünü istatistiklere dayanarak ölçmeğe kalkan da çıkmamıştır hiç! Ekonomistlerin, kapitalizmde var olan israfı ve akla -aykırılığı ortaya koymak istememelerinden değildir bu! Pekâlâ biliyorlar bunları ve ortaya koymaktan da çekinmiyorlar; fakat durumun nedenleri olarak gösterdikleri etmenler bizimkilerden farklıdır; onlara göre, kapitalist sistemin bazı aksaklıkları ve bozuklukları vardır, ancak bunlar, gerekli reformlarla ortadan kaldırılabılır şeylerdir ya da kapitalist gelişim süreci içinde, zamanla ortadan kalkmaya hükümlü, kapitalizm -öncesi dönemden kalma çağ dışı kalıntılardır. Son zamanlarda, artık mızrak çuvala sığmamağa başlayıp da, söz konusu israf ve akla -aykırı ekonomik düzen, gittikçe daha belirgin bir hale gelince ve bunların kapitalizmin arada sırada görülen aksaklıkları değil özünde bulunan kusurları olduğu iyiden iyiye anlaşılınca, bu sorunu küçümseme modası çıktı bu kez, bir bolluk çağı olan günümüzde böyle «küçük meselelerin lâfı mı olur» tutumu egemen almaya başladı. (23)

Kapitalist ekonomide, potansiyel ekonomik artığın gizlendiği biçimlerin sonuncusuna gelmiş bulunuyoruz; **dördüncü** potansiyel ekonomik artık biçimi olan bu kategoriyi sonuncu olarak ele alıyoruz ama, bu, en az önemli kategori olması anlamına gelmesin! Bu sonuncu potansiyel ekonomik artık şöyle tanımlanabilir: Kısmen üretim aygıtlarının bir arada işlemelerindeki uyum yetersizliğinden

den ileri gelen, fakat daha çok, etkin talebin yetersizliğine bağlanan, **işsizlik ve materyal kaynakların eksik kullanılması sonucu**, toplumun uğradığı üretim kaybı... İşsizliğin ve kaynak kullanımındaki yetersizliğin bu iki nedenini birbirinden ayırmak ve her birinin sonuçtaki sorumluluğunu ayrı ayrı saptamak son derece güç olmakla birlikte, çözümleme amacıyla, bunları birbirinden ayrı ayrı ele almak yararlıdır. Uyum yetersizliğine bağlanan işsizlik, ekonomi dilinde «friksiyonel işsizlik» adını almaktadır; bu konuya yukarıda da değinilmişti. Pazar talebinin bileşimindeki bir değişiklik gibi, emekten tasarruf sağlayan çeşitli araç ve gereçlerin üretime sokulması ve eski makina-donatımın iskartaya çıkarılması gibi nedenlerle işçiler açığa çıkarıldıklarında «friksiyonel işsizlik» ortaya çıkmaktadır. Bu nedenlerle boş kalan, âtil hâle gelen işgücü ve makina - donatım, başka alanlara, yararlı olan diğer işlere kaydırılabilir ve böylece üretim süreci ile yeniden bütünleşebilir pekâlâ; ne var ki, kapitalist ekonomide, bu dönüşüm zaman almakta, ancak büyük bir gecikmeyle ve israfa yol açtıktan sonra gerçekleşebilmektedir. Akla uygun bir plânlamanın getirdiği koşullar altında bile, bu tür kayıplar büsbütün önlenemiyor; fakat hiç değilse önemli oranda küçültülebiliyor.

Potansiyel ve aktüel ekonomik artık kategorileri arasındaki büyük uçurumun en önemli nedeni askerî harcamalardır, bunu biliyoruz; bunun hemen arkasından da, etkin talebin yetersizliğinden ileri gelen işsizliğin yarattığı, söz konusu uçurumu büsbütün genişleten ve friksiyonel işsizliğin katkısından daha büyük önem taşıyan bir etkiler zinciri geliyor. Etkin talep yetersizliğinden ileri gelen işsizlik, yalnız eli iş tutan, çalışabilir durumda bulunan insan-gücü kaynaklarını ve işletilmeye hazır üretim donatımını etkilemekle de kalmıyor; aynı zamanda, bir dönemden ötekine değişen bir yoğunlukla, çalışabilecek insan-gücü ve materyal kaynaklarının üretim için seferber edilmesini de baltalıyor. (Böylece etkin talep yetersizliğinden ileri

gelen yaygın kitle işsizliği, yalnız aktüel kaynakları değil, potansiyel kaynakları da etkilemiş oluyor.) Kapitalizmin yapısından sürekli olarak var olan bu potansiyel üretim kaynakları işsizliği, bolluk zamanlarında ve bunalım dönemlerinde gerçekleşmiş üretim düzeyleri arasındaki farklar olarak toplanıp, ölçülüp değerlendirilmemiştir bugüne kadar. Değerlendirilemeyince de, ister istemez tam çalıştırma (alabileceği ücret düzeyinde çalışmaya gönüllü olan kimsenin işsiz kalmadığı durum — ç.n.) olarak adlandırılan durumda bile, işsiz sayısının hiç de öyle az olmadığı, işgücünün olsun, üretim kapasitesinin olsun kısmen atıl durduğu gerçeği gözden kaçırılmış oluyor; ayrıca, böyle bir tam çalıştırma döneminde, «bolluk dönemi üretim düzeyi» olarak tanımlanan üretim düzeyinin bile, işadamlarının, «bu iyi günler bir gün sona erecek ve yeniden kötü günler başlayacak» diye düşünmekten kendilerini alamayarak, üretim ve yatırım planlarını sınırlı tutmaları nedeniyle, potansiyel üretim düzeyinden hayli düşük bulunduğu anlaşılmıyor, yani bir bakıma gözden kaçmış oluyor. Böylece, yapılan hesaplar, ekonomik dalgalanmanın (konjonktürün) çeşitli evrelerindeki üretim düzeyleri arasındaki farklara dayandırıldığı için, iş «çalışma» düzeyindeki dalgalanmalardan ileri gelen üretim kaybının toplam hacmi de, bu hesaplarda, gerçek boyutlarıyla görünmemiş oluyor.

Ne kadar tutucu olurlarsa olsunlar, bu hesaplar, gene de kitle işsizliğinden ileri gelen potansiyel ekonomik artık hacmini, yeterli sayılabilecek bir ölçüde gözler önüne sermektedir. Örneğin, bir zamanlar, Amerikan Çalışma Bakanlığı İşgücü İstatistikleri Bölümü Başkanı olan Isador Lubin, Geçici Ulusal Ekonomi Komitesinin bir toplantısında yaptığı açıklamada (1. Aralık, 1938), şunları söylüyor: «Çalışan toplam nüfusun hep 1929 yılı düzeyinde kaldığını varsaysak bile, 1930, 1931, 1932 yıllarından 1938 yılına kadar yaygın işsizlik dolayısıyla kaybolan işgücü, adam - yıl birimiyle söylenecek olursa, 43.435.500'ne ulaş-

maktadır. Bu durumu başka sözlerle şöyle anlatabiliriz. Eğer 1929 yılında çalışmakta olan herkes, bu yılı izleyen 9 yıl içinde de çalışmakta bulunsaydı, şimdi, biz bütün çalışanlar 1 yıl 2 aylık izne çıkabilirdik ve bundan doğacak üretim kaybı, geçen 9 yıl süresince kaybolan üretimden hiç de yüksek olmazdı.» (24) 1929 yılı fiyatlarıyla, uğranılan ulusal gelir kaybı 133 milyar doları bulmaktadır. (1929 yılı ulusal geliri 81 milyar dolardı.) (25) Oysa 1929 yılında da çalışmayan ve dolayısıyla üretim donatımının atıl kalmasına yol açan işgücü oranı toplam işgücünün yüzde 20'sine ulaşmaktaydı; 1938 yılında ise, işsizlik oranının yüzde 33'ten daha büyük olduğu söylenebilirdi. (26)

Ayrıca, Lubin'in yaptığı hesapların şu iki varsayıma dayandığı da gözden uzak tutulmamalıdır: (1) Çalışan nüfus 1929—1938 döneminde hiç değişmemiştir varsayımı ve (2) Bu dönemde adam başına üretim verimliliğinde de bir değişiklik olmamıştır varsayımı. Gerçekte ise Lubin'in de kabui ettiği gibi, bu dönemde çalışan nüfus 6 milyon kişi kadar artmıştır. Adam başına üretim verimliliği ise, 1929 yılının ekonomik koşulları ufak tefek değişmelere uğrasaydı, yavaş bir tempoda da olsa artmış bulunacaktı. İşte, çalışabilir işgücündeki bu artışı ve 1920'lerde görülen adam başına üretim verimliliği artışının 1930'larda da sürüp gitmesi gerektiğini dikkate alan bir başka araştırmacı, «Amerikan Tarım Bakanlığından Dr. L. H. Bean, 1929'dan sonra uğranılan ulusal gelir kaybını 293 milyar dolar olarak hesaplamıştır.» (27)

Bu hesapların 1938 yılına kadar yapılmış olmalarının nedeni, sözü geçen Komite'nin bu tarihte toplanmış olmasıdır. Toplantı tutanaklarına geçen işsizlik koşulları, İkinci Dünya Savaşı'nın patlamasına kadar sürüp gitmiştir. Savaş ve seferberlik, Amerikan ekonomisinde ne kadar büyük bir üretim potansiyelinin uyumakta olduğunu, her türlü istatistik hesabın da üstünde bir inandırıcılıkla ortaya koydu. Herkesin bildiği gibi, savaş yılları boyunca Birleşik Devletler, bol miktarda silâh ve cephane üretimi,

müttefiklerine yiyecek vesair maddeler yardımı v.b. için 12 milyonu aşkın bir insan kitlesini «askerî üretim aygıtı» için seferber etmekle de kalmadı, aynı zamanda kendi sivil halkının tüketim düzeyini de **arttırdı**. Savaşın bütün yükü —ki tarihin yazdığı: en büyük ve en masraflı savaştı, bu—, Birleşik Devletler potansiyel ekonomik artışının **hem de bir kısmı'nın** harekete geçirilmesiyle omuzlanmıştır.

İşsizlikten ilerigelen israfın ne yalnız Amerika'ya özgü bir olgu, ne de yalnız tarihsel bir olgu olarak değerlendirilmesi doğru olur; bilmem bu konunun altını yeniden çizmenin bir gereği var mı? Bu olgu, günümüzde de görüldüğü gibi, kapitalizmin tüm tarihsel gelişimi boyunca bütün ülkelerde de görülmüştür. Bu israfın ulaştığı boyutlar, ülkeden ülkeye ve zaman zaman değişimler göstermekle birlikte, her zaman toplam üretimi, akla uygun bir örgütlenmeye sahip toplumda görülebileceğinden oldukça aşağı bir düzeye indirmiştir. Üretilmediği için, üretilmediği için kayıp sayılan değerlerin etkilerini yalnız işsizlik olarak düşünmek de yetmiyor. Eğer kaybolan bu üretim gerçekleşebilseydi, eğer çalışma gücü ve yeteneği ile işsiz milyonların yaratıcı dehası yeterince kullanılabilseydi, üretim kimbilir ne düzeylere ulaşacak ve toplum bundan kimbilir ne büyük yararlar sağlayacaktı?

IV

Potansiyel ekonomik artık, kapitalist ekonomi düzeninin akla aykırılığını kavramak için önemli bir bilimsel kategoridir ve kapitalist düzenin zor günlerde, zor günlerin koşulları altında girişebileceği uygulamalarda kolaylık sağlayabileceği gibi, ekonomik kalkınma zcrunluluğunu kavramakta da yardımcı olur; **plânli ekonomik artık** ise, yalnız ve yalnız, sosyalist bir düzende, kapsamlı bir plânlamaya girişmek açısından anlamlıdır. Plânli ekonomik artığı şöyle tanımlayabiliriz. üretici kaynakların tümü için

seçilmiş bir «en uygun kullanma düzeyinde», tarihsel olarak verilmiş doğal ve teknolojik koşullar altında elde edilebilecek, plânli ve «en uygun» üretim düzeyinden, gene aynı şekilde plânlanmış «en uygun» tüketim düzeyinin çıkarılmasıyla elde edilecek değer. Burada kullanılan «en uygun» kavramı, burjuva ekonomistlerinin dillerinden düşürmedikleri «optimum» kavramından, özünde farklı bir kavram olarak, değerlendirilmelidir. Bizim kullandığımız «en uygun» kavramı, özel işletmelerin kâr düşüncesiyle yürüttükleri üretim ve tüketim düzeylerini yansıtmadığı gibi, kapitalist düzenin gelir paylaşımının, zevklerinin (modalarının — ç.n.) ve yarattığı toplumsal baskıların bir sonucu olan üretim ve tüketim düzeylerini de yansıtmamaktadır; bizim kullandığımız «en uygun» kavramı, sosyalist bir toplumun, aklın ve bilimin ışığında ortaya koyduğu üretim ve tüketim düzeylerini yansıtmaktadır. Örneğin kaynakların kullanılması söz konusu olduğunda bu kavram şu olguları anlatır: Toplumun üretim aygıtının köklü bir akla uygunluk düzeyine eriştirilmesi (etkin olmayan üretim ünitelerinin —işletmelerin— ortadan kaldırılması, en büyük ekonomik ölçeklere ulaşılma yollarının bulunması gibi yöntemlerle sağlanır bu), gereksiz sayıda ürün farklılaştırma yöntemine son verilmesi (standart ürünlerin sanki başka başka şeylermiş gibi pazara sürülmesinin önüne geçilmesi — ç.n., verimsiz işgücünün (daha önce tanımladığımız anlamda) ortadan kaldırılması, insan ve doğa kaynaklarının bilimsel bir politika uyarınca korunup geliştirilmesi ve benzeri olgular...

Bizim kullandığımız anlamda **en uygun** ya da **optimum**, belli bir ülkede, belli bir zamanda elde edilebilecek üretimin en büyüğü (maksimumu) demek değildir. Eğer üretim, çalışanların gönüllü olarak iş gününü kısaltmalarından, eğitim için ayrılan zamanın arttırılmasından ve sağlığa zararlı bazı işlerin (örneğin kömür madeninde çalışmanın) ortadan kaldırılmasından ötürü azalmakta ise, en büyüğün altında bir üretim düzeyinin en uygun üretim

düzeyi olarak değerlendirilmesi doğru olacaktır. Bizim tanım bakımından can alıcı olan, üretim düzeyinin, özel iş adamlarının ya da şirketlerin birbiriyle uyum içinde bulunmayan kararları sonucu, «sansa bağı» olarak ortaya çıkması ya da belirlenmemesi; fakat toplumun belli bir zamanda, ne kadar üreteceğini, ne kadar tüketeceğini, ne kadar tasarruf edeceğini ve ne kadar yatırım yapacağını açık-seçik ortaya koyduğu, akla uygun bir plân çerçevesinde belirlenmesidir. (28)

Bunlardan öte bir önemli konu daha var: Sosyalist bir ekonomide, kaynakların «en uygun» biçimde yönetilmeleri, hiçbir zaman, tüketimin, yalnız temel tüketim düzeyinde tutulması anlamına gelmemektedir. Sosyalist bir ekonomide tüketim, temel tüketim ölçütünün göstereceği düzeyin bir hayli üstüne çıkabilir pekâlâ. Yeter ki, toplam tüketim düzeyi olsun, aktüel olarak elde edilen ekonomik artı olsun, kâr en yüksek düzeyine çıkarma (kâr maksimizasyonu) mekanizması ile değil, bugünkü tüketim ile yarınki tüketim arasındaki toplumsal tercihleri de yansıtan, akla uygun bir plân çerçevesinde belirlenmiş bulunsunlar! Demek oluyor ki, sosyalist bir toplumdaki aktüel ekonomik artı, kapitalist toplumdaki aktüel ekonomik artıdan büyük de olabilir, küçük de; sıfıra eşit de olabilir, tabii eğer sosyalist toplum, net yatırımının sıfır olmasını kararlaştırmışsa! Bu artının büyüklüğü, tarihsel süreçte toplumun ulaştığı evreye, üretici kaynakların gelişmişlik derecesine, insan ihtiyaçlarının yapısına ve gelişimine bağlı olarak değişecektir.

Çözümlememiz için gerekli ilkel araçların incelenmesi burada sona eriyor. Şimdi bu araçları, bazı tarihsel veriler üstünde uygulama ve kullanma işine geçebiliriz.

1. Aktüel ekonomik artı, Marx'ın artı değer kavramındaki kavramdan daha dardır. Çünkü artı değer, toplam net üretimden işçilerin aldığı payın çıkarılmasıyla elde edilir. Bunu, toplam ulusal üretim eksi işçilerin gerçek geliri diye de tanımlayabiliriz. Aktüel ekonomik artı ise, artı değerın yalnız bir kesimidir, sermaye birikimine giden kesimdir. Başka bir deyimle, aktüel ekonomik artı içinde, kapasitelerin tüketim giderleri yoktur, kamunun yönetim için, ordu için v.b. kuruluşlar için yaptığı harcamalar da aktüel ekonomik artının kapsamında değildir. (Oysa bu sonuncu harcamalar toplam artı değerden ayrılan paylarla yapılmaktadır—ç.n.)

2. Bu noktada bizi fazla oyalamamalı, fakat akılda tutulmasında da yarar var: ekonomik kalkınma açısından, ekonomik artının, verimliliği arttıran sermaye mallarına mı dönüştüğü yoksa mal ya da altın stoklarını arttırarak, «toplumun teknik gücünü arttırmada», ancak dolaylı ve önemsiz bir etki mi yaptığını bilmek son derece önemlidir.

3. Bu kavram da Marx'ın kullandığı anlamda artı değerden farklı bir üretim kesimini anlatıyor. Çünkü, bir yandan, kapitalistlerin temel tüketimlerinin üstünde kalan artı değer ögelerini kapsamıyor, diğer taraftan da, temel nitelikte olmayan kamu giderlerini içermiyor. Buna karşılık, temel tüketim kavramı, içine, artı değer kavramına girmeyen bazı ögeleri de almaktadır; bunlara örnek olarak, üretici kaynakların eksik ya da kötü kullanılmasından ileri gelen üretim kayıpları gösterilebilir.

4. «Toplumsal saygıdeğer birçok katmanındaki insanların emekleri, hiçbir verimli değeri olmayan emeklerdir; tıpkı hizmetçilerin, el ulaklarının emeği gibidir bunları de... Örneğin hükümdar emrinde çalışan bütün adalet ve savaş görevlileri ile, bütün ordusu ve donanmasıyla ve-

rimsiz kişilerdir. Kamuya, sözüm ona hizmetçilik eden bu kişiler, başkalarının üretiminden aldıkları payla, yani başkalarının sırtından geçinir giderler... Papazları, hukukçuları, doktorları, her türden edebiyatçıyı, oyuncularını, müzikçileri, opera şarkıcılarını, opera dansçılarını v.b. de **Wealth of Nations** (Modern Library baskısı), s. 295.

«Eğer bir ülkenin yıllık üretimi yıllık tüketimini aşıyorsa, o toplum sermayesini artırıyor demektir; eğer toplumun toplam tüketimi toplam üretimi ile karşılamıyorsa, orada da sermaye azalıyor demektir. O halde sermaye, ya üretimin artması ile ya da tüketimin kısılması ile artar.» Ricardo, **Principles of Political Economy and Taxation** (Everyman's Library baskısı), s. 150.

5. Marx, **Theories of Surplus Value** (London, 1951), s. 177.

6. J.A. Schumpeter, **Capitalism, Socialism, and Democracy**, (New York, 1950), s. 143.

7. **Capital**, (Kerr baskısı), Cilt I, s. 668.

8. «Ekonomik kurumların işlevi, ekonomik hayatı, topluluğun isteklerine göre, kamunun arzularına göre biçimleyip örgütlemektir... Bir ekonomik örgütlenmenin etkinliği... topluluğun (kamunun) yeğlemelerine göre yargılayıp değerlendirilir.» T. Scitovsky, **Welfare and Competition** (Şikago, 1951) s. 5.

9. Bu alandaki büyük otoritelerden sayılan Profesör Scitovsky bakın ne diyor: «...Eğer bir kez tüketicinin kendisi için neyin iyi, neyin kötü olduğunu bilip bilemeyeceğini soruşturmaya başladık mı, bu yol bizi çıkmaza götürür; bir kez yürümeğe başladık mı bu yolda duramayız bir daha ve sonunda, tüketici egemenliği kavramını bir kenara atmamız gerekir.» A.g.e. s. 194. Aslında kenara atılması gereken «tüketici egemenliği kavramı» değil, bu kavramın burjuva ekonomi biliminde oynadığı, tarihe karşı oynadığı rol, avukatlık görevidir.

10. Amerikan Çalışma Bakanlığının İşçi İstatistikleri Bürosu, yaşamak için gerekli giderler göstergesini düzenlerken «temel tüketim» kavramından yararlanmaktadır. Kaliforniya Üniversitesinde, Çalışma Ekonomisi alanında araştırmalar yapan Heller omitesi de buna benzer kavramlar kullanıyor. Birleşmiş Milletler uzmanları, çeşitli ülkelerde, yiyecek, konut ve sağlık bakım hizmetlerini inceleyerek «temel tüketim» çek, konut ve sağlık bakım hizmetlerini inceleyerek «temel tüketim» göstergeleri yapmağa çalışmışlardır; FAO ve diğer BM kuruluşlarınca yapılan bu çalışmalara yenileri eklenmelidir, çünkü son derecede önemli bir konudur bu. Bkz. FAO Nutritional Studies No. 5, **Caloric Requirements** (Washington, June 1950); National Research Council, Reprint and Circular Series, **Recommended Dietary Allowances** (Washington, 1948); United Nations, **Housing and Town and Country Planning** (1949-1950)

ayrıca bu kaynaklarda sözü edilen eserlerden yararlanılabilir.

11. Kapitalist düzeni, verimli işgücü-verimsiz işgücü ayrımını ortadan kaldırdığı için göklere çıkaranlar var; bunların kendi kendilerini iğdiş ettiklerini belirtmek ilgi çekici olsa gerek. Kapitalist toplumda, parasal bir armağan kazanan herkesi verimli sayanlar, pazarın onayını ve değerlendirmesini, hiç değilse **saft kapitalizm** koşulları altında, yeterli bir ölçüt sayanlar, iş, feodal artıkların bir türlü sökülüp atılamamış bulundukları bir toplumda elde edilen gelirlere gelince haliyle apışıp kalacaklardır. Böyle bir toplumun yarattığı koşullar altında, pazarın verimliliği değerlendiren tek ölçüt olduğunu öne süren ekonomiler, ya Mises, Hayek, Knight ve benzerleri gibi, tarihsel ve gerçekçi olmayan bir yöntemle toplumda uygunsuz buldukları feodal artık gelir paylarını eleştirirken gülünç bir duruma düşecekler ya da, ister istemez, söz konusu «pazar herşeyi değerlendirir» ilkesini eğip büküp kullanmağa kalkacak ve bin bir dereden su getirerek, bazı işlerin, pazara sunulan üretime «dolaylı bir katkıda» bulunduğunu, ve yararlı bulunduklarını ve her halde, kapitalist sistemin korunabilmesi için bunlara gereksinme duyulacağını söyleyip duracaklardır.

12. J.A. Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy** (New York, 1950), s. 198.

13. Marx, **Grundrisse der Kritik der ökonomischen Ökonomie** (Rohernt-Berlin, 1953), s. 432.

14. Marx, **Critique of the Gotha Program**, Marx and Engels, **Selected Works** (Moskova, 1949-1950), Cilt II, s. 20. (Bu bölümün çevrilmesinde Sol Yayınları, Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi adlı Türkçe çevirisinin s. 29-30'daki metinden ve İngilizce, **Books for Socialism**, Critique of the Gotha Program s. 19, Moskova, 1959'daki metinden yararlanarak Paul A. Baran'ın kitabında verdiği alıntıdan daha geniş bir alıntı yapılmıştır. Bunu zorunlu buldum—ç.n.).

15. Yeri gelmişken belirtelim: akla uygun bir biçimde planlanmış ekonomilerde, gerileyen sanayi kollarında bile, örneğin talepteki bir bütölme, bir daralma nedeniyle üretimini kırmak zorunda kalmış sanayi kollarında bile, uzun süreli bir aşırı kapasitenin var olmasına gerek yoktur. Böyle kapasiteler ortaya çıkmaya başladığında, bunları, zamanında, talebi genişleyen alanlara kaydırmak ve böylece aşırı kapasite sorununu minimum düzeyde tutmak mümkündür.

16. **America's Capacity to Produce and America's Capacity to Consume** (Washington, 1943). Bu ara—tırmanın çok güzel yapılmış bir özeti için bkz. **Maturity and Stagnation in American Capitalism**, J. Steindl, Oxford, 1952, s. 4 ve devamı. Yukardaki sözler bu sonuncu eserden alınmıştır.

17. *America's Capacity to produce and America's Capacity to Consume*, (Washington, 1934) s. 31.

18. a.g.e.

19. Lewis H. Robb, «Industrial Capacity and Its Utilization» *Science and Society* dergisi (Güz, 1953) s. 318-325.

20. Olağanüstü koşullar altında bile, bu tür potansiyel ekonomik artığın, ancak küçük bir dilimi harcanmakta ya da kullanılmaktadır. Böyle durumlarda başarılmış olan işler, söz konusu problemin ne kadar önemli olduğunu ortaya koyacak büyüklüktedir. Savaş sırasında, yalnız, büyük çaplı işletmelerde üretim yapılması, aynı işi çok çeşitli işletme ve kurumların yapmasına izin verilmemesi gibi önlemlerle ne büyük üretim artışları sağlanabileceği, Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu kadar, Büyük Britanya'da ve Almanya'da görülen canlı örnekleriyle kanıtlanmış bulunuyor.

21. Burda söz konusu olan Babbitt - yaşamak için alabildiğine yarışmacı bir çaba göstermek, dişini tırnağına takmak zorunda olan, bu yarışmaya katılan belki en kaba, fakat en yatkın ve içten kişi olan Babbitt - değildir; bazı liberal ekonomistler ve Ticaret Odaları tarafından, David Riesman'ın *The Lonely Crowd*, adlı eserinde betimlenen «modern» insandan daha çekici, daha cana yakın bulunduğu gibi, C. Wright Mills'in *White Collar: The American Middle Classes* adlı eserindeki kişilerden de, T.K. Quinn'in *Giant Business* adlı eserindeki kişilerden de üstün tutulmaktadır. Eğer, geleceğin insan tipi olarak bu iki kişiden birini seçmek zorunda kalsaydık, geleceğe güvenle bakamazdık.

22. «Pekâlâ biliyoruz ki, uluslararası kartel anlaşmaları çerçevesinde, ihtira beratları (patentler), yatırımları canlandıran etmenler olarak değil, tam tersine, üretimi kısıtlayan etmenler olarak, pazarları paylaştırıp sınırlandıran etmenler olarak, teknik gelişme hızını kesen etmenler olarak ve nihayet fiyatları belirleyen etmenler olarak rol oynamaktadır. Biliyoruz ki, Savaş'tan önce Standard Oil - I. G. Farben evliliği, Birleşik Devletlerde sentetik kauçuk sanayinin gelişmesini ciddi olarak geriletmiştir. Biliyoruz ki, Standard Oil'in Farben'e verdiği ödünlere, sentetik benzin patentlerinin Almanya dışına satılmaması içindi; verilen ödünlerin ana sebebi buydu hiç değilse. Biliyoruz ki, Du Pont ile I.C.I. firmaları arasındaki sözleşmeler, dünya pazarlarının, dinamik ve yarışmacı bir düzende gelişmelerine değil, düpedüz paylaştırılmalarına yol açmıştır... Araştırmalar göstermiştir ki... Du Pont firması, yağlı boyalarda ya da dokuma boyalarında kullanılabilecek bir madde keşfettiği zaman, bu firmanın araştırma laboratuvarlarından birinin yöneticisi şunları yazmıştı: «*Monastrol* bo-

yalarını, dokuma sanayii için kullanışsız, fakat diğer işler için kullanılır hâle getirmek amacıyla içine zehirli maddeler katmak durumundaydık ve bunun için daha da çalışmamız, yeni araştırmalar yapmamız gerekiyordu. «Gene araştırmalar göstermiştir ki, Rohm ve Haas firması araştırmacıları, kalıp çıkarmakta işe yarayacak, fakat dışılık alanında işe yaramayacak bir özel kalıp maddesi yapabilmek için alanında işe yaramayacak bir özel kalıp maddesi yapabilmek için metil metakrilat maddesine zehir karıştırmak zorunda bırakılmışlardı. Elimizde, General Elektrik Firmasının, flaş bataryalarının ömrünü kısaltmak için yaptığı araştırmalara dair bulgular vardır. Bu böyle uzayıp gitmektedir.» Walter Adams, *American Economic Review*, (Mayıs, 1954 sayısı), s. 191. (Türkiye'de çalışan yerli-yabancı elektrik ampüllü firmaları da, ampul ömrünü kısaltmak için özel araştırmalar yapmışlardır. Nitekim, Türkiye'de üretilen ampullerin zmrü, Batıdaki benzerlerinden yarı yarıya kısadır- ç.n.).

23. İlk Schumpeter tarafından öne sürülen bu yaklaşım, sonradan J. K. Galbraith tarafından yaygınlaştırılmış ve özellikle bu sonucu yazarın *American Capitalism* (Boston, 1952) adlı eserinin yazılmasında kullanılmıştır. Bu kitapta şu satırları okuyoruz: «...zengin toplumun sosyal bakımdan başarısız ve etkinlikten uzak oluşu, zenginlik ve servetin artışına paralel olarak artmakta ve sonsuza doğru gitmektedir.» (s. 103).

24. Ekonomik Gücün Yoğunlaşması konusunda TNEC Soruşturması, Zabutlar, I. Kesim (Washington, 1993), s. 12.

25. a.g.e. 16

26. a.g.e. 77.

27. a.g.e. Leon Handerson'un konuşması, s. 159.

28. Plânlı bir ekonomide, kapitalizmin en büyük yanlışlıklarından ve akla aykırılıklarından biri olan, «talep yetersizliği dolayısıyla ortaya çıkan işsizliğin» kolaylıkla ortadan kaldırılabileceğini M. Kalecki büyük bir ustalıkla ve açıklıkla ortaya koymuştur: «Sosyalist bir sistemde, yatırımı azaltmanın ne anlama geleceğini tartışmak yararlı olacaktır. Yatırımların azalmasıyla, sermaye malları alanında çalışan işçilerin sayısında bir azalma olacaktır ve bu işçiler tüketim malları sanayilerine kaydırılacaktır. Bu ikinci grup malların arzında bir genişleme olacaksa da bu, bu malların fiyatlarında indirim yapılmasıyla eritilebilecek bir arz fazlası olacaktır. Sosyalist sanayi dallarında, kârlar yatırımlara eşit oldukları için, fiyatlar, kârlar da yatırımlar hızına kadar düşünceye dek indirilecektir. Başka bir deyişle, tam çalıştırma yani kimsenin işsiz kalmaması, fiyatların maliyetler düzeyine doğru indirilmesiyle garanti altına alınmış olmaktadır. Kapitalist

sistemde ise, fiyat-maliyet ilişkileri öyle düzenlenmiştir ki, böyle bir arz fazlası ortaya çıkınca, kârlar, yatırımlar artı kapitalistlerin kendi tüketimleri toplamı ölçüsünde düşmüş olacaktır ve üretim ile çalışan insan sayısında da bu ölçüde bir düşüş görülecektir. Şurası gerçekten de paradoksal bir olgudur: kapitalist sistemin savunucuları, fiyat mekanizmasını kendi sistemlerinin büyük üstünlüğü olarak öne sürüyorlar; oysa, fiyat esnekliği - ki bu mekanizmanın özüdür, daha çok sosyalist ekonomide işlemektedir.» *Theory of Economic Dynamics*, (London 1954). s. 62 ve devamı.

Ü C

TEKELCİ KAPİTALİZMDE DURGUNLUK ve DEVİNİM, I

I

Bir ülkede, belli bir zamanda görülen ekonomik kalkınmanın hızı ve yönü, daha önce de belirttiğimiz gibi, ekonomik artığın hem **büyüklüğüne**, hem de **kullanılma biçimine** (tarzına, yöntemine) bağlıdır. Bunlar ise, üretim güçlerinin gelişmişlik derecesine, buna karşılık gelen (tekabül eden) sosyo-ekonomik ilişkilerin yapısına ve bu yapının zorunlu kıldığı, ekonomik artık mülkiyeti sistemine bağlıdır (burada ilişki iki yönlü olup, bu üç etmen de daha önceki iki etmene bağlı bulunmaktadır). Doğrusu, Marx'ın da belirttiği gibi.

... karşılığı (hakkı) ödenmeyen artı emeğin, dolaysız üretici olan emekçinin elinden alınmasının özel ekonomik biçimi, üretimden kaynak alan ve sonuçta gene onu belirleyen bu özel ekonomik biçim, yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiyi de belirlemektedir. Üretim araçlarına sahip olanlar ile emekçiler arasındaki doğrudan ilişki, tüm toplumsal sistemin can alıcı özelliğini, sırrını, gizli temelini de açığa vurur... Yöneten ile yönetilen arasında yer alan bu ilişkinin so-

mut biçimi, doğal olarak, emeğin gelişiminde olsun, emeğin toplumsal verimliliğinin gelişiminde olsun her zaman belli bir aşamaya karşılık gelmiştir. Ancak bu durum, temel koşulları her yerde aynı olsa bile, belli bir ekonomik tabanın, ilk bakışta sonsuz çeşitlenmeler ve dereceler göstermesini engellemez. ⁽¹⁾

Kapitalizm - öncesi gelişim boyunca, ekonomik artı-ğın büyüklüğünü ve kullanılma yöntemini, kendi evrimleri içinde izleyip incelemek, çok heyecanlı bir görev olsa gerektir. Böyle bir inceleme için gerekli olan belgeler, eldeki budunbilim (antropoloji) ve tarih metinlerinden çıkarılabilir, derlenip toplanabilir; bunların bilimsel bir incelemeden geçirilmesi işi, ekonomik ve toplumsal tarihin anlamlı bir çözümlemesini yapmak gibi, ilk sırada başarılması gereken görevlerimizin de ötesinde bir araştırma örgütlenme çabası ilkesine ulaştıracaktır bizi. Söylemeye bilmem gerek var mı? Böyle bir çaba bizim bu kitapta (denemede) çizmeye çalıştığımız boyutları aşmaktadır. Şu kadarını belirtmekle yetinelim. Feodalizmden kapitalizme geçiş, ekonomik artığın elde edilmesi, kullanılma yöntemi ve sonuç olarak da büyüklüğü bakımından köklü bir değişim (bir dönüşüm) getirmiştir. ⁽²⁾ Klâsik ekonomistler, yükselmekte olan kapitalist düzenin, bu bakımdan (ekonomik artığın elde edilmesi, kullanılma yöntemi ve büyüklüğü bakımından) son derecede önemli bir niteliğe sahip olduğunu pekâlâ biliyorlardı; aslında, bu ekonomistler, kapitalizmin varlık gerekçesini, belli bir verimlilik ve üretim düzeyinde ekonomik artığı en yüksek noktaya çıkarmakta değil —ki bu sorun feodalizm tarafından da pekâlâ çözülebiliyordu—, fakat daha çok ekonomik artığın akla uygun, verimli bir biçimde kullanılmasında görmüşlerdir.

Çünkü büyük klâsik yazarlar, feodalizmin yıkıntıları arasından yeni bir ekonomik düzenin boy atmakta oldu-

ğunu, temel çizgileriyle de olsa, görüyorlardı; görünen köy de kılavuz istemezdi. Beliren, yavaş yavaş ortaya çıkan ekonomik düzende, verimliliği arttıracak üretim aygıtlarına geniş çapta, büyük ölçekli yatırımlar yapmak için sonsuz olanaklar açılıyordu. Artık bambaşka bir sosyo-ekonomik ortamda çalışmaya başlamış, eski ayak bağlarından kurtulmuş ve o acımak bilmez kâr dürtüsünün kişiyi dört koldan saran oyununa kendilerini kaptırmış bulunan özel girişimciler, sermaye biriktirme ve işletmelerini genişletme konusunda «iler!» komutunu almışlardı bir kez ve artık hiç kimse onları durduramaz, toplam üretimi büyütüp genişletmek için güçlü bir makina görevi yapmalarını engelleyemezdi. İş adamları arasındaki yarışma (rekabet), onları, üretim yöntemlerini durmadan ilerletmeye, teknolojik ilerleme sağlamaya ve bu ilerlemenin sonucu olan buluşların mümkünse tümünü uygulama alanına aktarmaya yöneltiyor, bir yandan da üretimlerini arttırmaya ve ürünlerini çeşitlendirmeye zorluyordu. Eldeki bütün üretici kaynaklar, yararlı iş alanlarına çekildikçe, kârlarını en yüksek noktaya çıkarma çabasında bulunan kapitalistler için maliyetleri en düşük düzeylerinde tutmak başlıca kaygı olmağa başlıyor ve böylece üretim sürecinden israf ve akla aykırılık silinip atılmış oluyordu. **Say Kanununun** (arz kendi talebini yaratır, üretilen mal elde kalmaz, ekonomide talep yetersizliğinden ötürü bunalım olmaz, diyen ünlü görüş — ç.n.) işleyişi, toplam üretimin, normal olarak karşısında yeterli bir toplam talep bulacağını vurguluyordu; teknolojik değişikliklerden ya da zevklerdeki değişimlerden ileri gelen «geçici oransızlıklar» (arz ile talep arasındaki oransızlık — ç.n.) olsa olsa, «büyümenin hastalıkları» olarak yorumlanabilirdi; bunlar da devede kulak mertebesinde kalan ve tehlikeli yayılma etkileri göstermeyecek olan değişimler olarak değerlendirilmeliydi. Doğrusu, üretim aygıtını toplumun değişen ihtiyaçlarına göre ayarlamakla ve zaman zaman, bu aygıtan, geri ve etkin olmayan birimleri çıkarıp atmakla, böy-

le kısa dönemli bunalımların yararlı sonuçları bile alınabilirdi. Genel ilerleme çizgisi yürür gider, en uygun olan üretim biriminin ayakta kalması sağlanır, ölen ölür kalan kalmış olurdu.

Böylece üretim bir tepe noktasına çıkarılmış oluyor ve bundan da arslan payı bir ekonomik artık ayrılıyordu. İşçiler arasındaki yarışma, ücretlerin «bir lokma bir hırka» düzeyinin üstüne çıkmasını engelliyor ve kârları kemirmeleri önlenmiş oluyordu. Bu durum, kapitalist toplumda ekonomik artığın görünüş biçiminden başka bir şey değildi. (3) İşgücü talebinin —yani sermaye birikiminin— işgücü arzını aşması gibi bir tehlike de yoktu. Nüfus artışı, işgücü pazarını baskı altında tutmağa yarıyor ve üretimin «ücret fonuna» aktarılan kısmının büyümesini engelliyordu.

Böyle bir ortamda, sermaye birikimine katkıda bulunmayan «verimsiz işçilere» yer olamazdı; yarışmacı kapitalist düzen buna olanak tanımazdı. Gene böyle bir ortamda, derebey saraylarındaki bol uşaklı, bol tantanalar ve şatafatlı hayata da yer olamazdı, ortaçağ kentsoylularının lüks içinde yüzmeleri, bir eli yağda bir eli balda yaşantıları için, ekonomik artığı har vurup harman savurmalarına paydos denilmiştii artık. (4) Tanrıya tapınma işleri de artık daha az masraflı olmak durumundaydı: Roma Katolik Kilisesinin olsun, Anglikan Kilisesinin olsun o eski zenginlikleri ve şa'saaları gitmiş, yerine, orta halli papazların düzenlediği, basit ve alçak gönüllü tapınma törenleri geçmişti.

Bu ortamda, büyük satış giderlerine, reklâm için yapılan avuç dolusu harcamaya ve aşırı kapasiteye yer olmadığı gibi, işletmelerin hukuk işleri müdürlüklerine, halkla ilişkiler müdürlüklerine de gerek yoktu; bütün bunlar aşağı yukarı birbirine benzeyen, birbirinin kolayca yerini alabilen ürünler çıkaran, oldukça küçük işletmelerden kurulmuş bir ekonomi modeline girmiyorlardı henüz. Evet, hâlâ verimsiz bazı işçiler varlıklarını sürdürüyorlardı;

bankerler, simsarlar, ticaret erbabı ortalıkta dolanıp duruyorlardı henüz; fakat bir kez kapitalist düzen ile bütünleşince, bunlar da, feodal toplumda oynadıkları rolden çok daha değişik görevler yükleniyorlardı. Bunlar, yalnız ekonomik artığın üretilmesine yardımcı olmakla kalmıyorlar, bu artıktan, hizmetleri karşılığında kopardıkları pay da büyüyor ve üstelik bu pay tümüyle tüketilmiyor, tersine sermaye birikimine büyük katkılarda bulunuyordu. Aslında, işletmelerinin bazı giderlerini üstlerine yıkmayı başardıkları halk kitlelerinin gerçek gelirlerinden kopardıkları arslan payları ile sermaye birikimine bağımsız katkılar yapmayı başarıyorlar ve böylece ekonomik artığın büyümesine yardımcı oluyorlardı. (5)

Ekonomik artığa göz dikmiş en obur kuruluşlardan biri olan devletin payını, bütütünden ortadan kaldırmak yoluna gidilemezdi belki, fakat önemli ölçüde kısılabilirdi bu pay; çünkü devlet yönetimi ağı, feodal düzen günlerinden kalma bir alışkanlıkla, para saçmaya, yolsuzluğa ve verimsizliğe alışmıştı. Klâsik ekonomistler, başka hiç bir konuda bu kadar açık yürekli konuşmamışlar, bu kadar direnmemişlerdir. Bakın Adam Smith ne diyor. «Kraların ve bakanların, özel girişimci halkın ekonomisine göz kulak olma çabını, aslında, halkın nafakasını kısma yoluyla mümkün oluyor... Bundan büyük saygısızlık ve böbürlenme olamaz... Kendileri, hiç ayıksız, dünyanın daima en sorumsuzca para harcayan kişileri olmuşlardır. Kendi harcamalarına göz kulak olsunlar da bıraksınlar halkın yakasını, halk kendi harcamalarını ayarlayabilir çünkü; güvensinler öyleyse halka!» (6) Kendisini, ekonomik artığın en yüksek noktasına çıkarılmasına ve akla uygun bir biçimde kullanılmasına adanmış olan bir toplumda, devletin bütün yapacağı, aşırı vergilendirme yoluyla sermaye birikimini kösteklemekten kaçınmak, ekonomik işlere fazla burnunu sokmaktan, yoksullara bol keseden yardım etmekten sakınmak ve özellikle aktüel ekonomik artığın bir kesimini oluşturabilecek kaynakların verimsiz

işçilere gitmesini önlemek olmalıdır. Hukuku ve düzeni korumak, devletin sorumluluğu altındadır elbette; eğer mümkünse, ham madde kaynağı ve dış yatırım alanı olan yabancı pazarları güven altına almak da devlete düşen ödevlerdendir; fakat yönetim eylemleri, ne öyle büyük boyutlara erişmeli, ne de büyük çapta giderlere yol açmalıdır.

Elde edilebilir ekonomik artığın, bir tepe noktasına yükselerek, kalkınma hızını alabildiğine arttırabilmesi için, bir koşulun daha yerine getirilmesi zorunluğudur. Bu koşul, ekonomik artığın yeni sahibinin, eline geçen değerleri çarçur etmemesi, yatırım alanlarına aktarmasıdır. Bu yeni sahip, kapitalist işadamlarından başkası değildir.

Bu koşulun yerine getirileceğini beklemek için köklü nedenler vardı. Herşeyden önce, ekonomik yarışma mekanizması işadamlarını sermaye biriktirmeye zorluyordu; çünkü ancak, kazandıklarını sürekli olarak maliyetleri azaltıcı yeniliklere yatırmakla, işadamlarının, yarışma savaşında ayakta kalmaları mümkündü. Bu ve benzeri teknolojik buluşların, hiç durmaksızın yapılacağı, çeşmenin suyunun asla kurumayacağı düşünülüyordu elbet. Potansiyel bilimsel ilerlemenin sonsuza kadar uzayıp gideceği düşüncesi ile de yetinilmiyordu; iş çevrelerinin, maliyet düşürücü, yeni ürünler yaratıcı, yeni ham maddeler kullanma olanaklarını doğurucu bilimsel yaratıcılığa ve teknolojik buluşçuluğa rahatça güvenip dayanabileceği de anlaşılmış oluyordu.

İkinci olarak, işadamları sınıfı üyelerinin, alçakgönlü aile çocukları olarak doğup, çok çalışma ve çok biriktirme sonucu zengin ve güçlü kişiler haline gelmiş olduklarına inanılıyordu. Sosyoloji ve karakteroloji açısından, bu kişilerin, kendilerine göz alıcı başarılar getirmiş ve daha önce hiç mi hiç ulaşamayacakları bir toplumsal statü sağlamış bulunan bu hayat çizgilerini sürdürecekleri şeklinde bir yargı verilebilirdi pekâlâ!

Üçüncü olarak da, Weber'in ve Sombart'ın bulguları olan «kapitalist ruh» devreye giriyordu —bu yazarlar modern kapitalizmin doğuşunu bu ruha bağlamışlardı.—⁽⁸⁾ bunun hemen yanı sıra, tutumluluğun ve sermaye biriktirme güdüsünün, en yüce değer ve en önemli erdem katına yükseltildiği, bir toplumsal değerler sistemi getirmiş olan püriten töresinin, yaygınlığı görülüyordu.⁽⁹⁾ Protestanlığın ve püritanizmin yükselmesi ile kapitalizmin doğuşu arasındaki yakın ilişkinin ortaya konulması, genellikle Weber'in bir buluşu sanılır; oysa egemen ideolojide derin değişiklikler getirmekle kalmayan, aynı zamanda ekonomik artıktan kilisenin aldığı payda da önemli kısıntılara yol açan bu yakın ilişki konusunu Marx, çok daha önce, büyük bir açıklıkla ortaya koymuştu: «Paraya tapma da kendi kutsamalarını getirmiştir; kişinin kendini yadsıyıp bir yüce amaç olan paraya adanmasını, kendine özgü fedakârlıklar olan tutumluluğu ve ölçülü davranışı benimsemesini, dünyasal, bedensel ve geçici doyumlardan (tatminlerden) küçümseyerek uzak durmasını, yani **sonsuza dek kalıcı** (ebedî) olan bir hazineye kavuşmak için canla başla çalışmasını öğütleyen yeni bir tapınmaydı bu. İşte İngiliz püritanizminin ve Felemenk protestanlığının para kazanma ile bağıntısı, yakın ilişkisi buydu.»⁽¹⁰⁾

Her bakımdan aydınlık bir geleceğe sahip olan ekonomik gelişimin tepesinde, tek bir karanlık bulut dolanıp duruyordu ki bu da, tarım alanında görülen ve adına «azalan verimler kanunu» denilen başbelâsıydı; çünkü beslenme maliyetlerini arttırıyor, işçilerin ancak canlarını tenlerinde tutacak düzeyde aldıkları ücretin karşılığı olan «bir sepet mal»ın fiyatını yükseltiyordu. Bunun sonucu olarak toprak sahipleri sınıfının geliri durmadan artıyor sermaye birikiminin başlıca kaynağı olan kârlar üstünde sürekli bir basınç meydana geliyordu.» Toprak ağasının çıkarı ile tüketicilerin ve yapımcıların çıkarları daima çatışmıştır, diye bir uyarda bulunuyordu Ri-

cardo. (11) O Ricardo ki, toprağın üstünde bir parazit olarak sahiplik taslayan, ekonomik artıktan gittikçe artan oranda pay kapıp alan ve bunu hiç de verimli olmayan amaçlar için har vurup harman savururcasına harcayan feodal ağaya karşı savaşmayı, çıkarı gereği, en önde gelen görev sayan kapitalist sınıfın seçkin sözcülerinden biriydi.

Ricardo'nun **ilkeleri'nin** (11) yayınlanmasından sonra 30—40 yıl geçecek ve ancak o zaman, teknolojik ilerlemenin tarıma da uygulandığı, deniz aşırı ülkelerdeki geniş tarımsal kaynakların işletmeye açılması ile tarım alanındaki verimlilik artışında görülen gecikme ve yetersizliğin bastırıldığı görülecekti. O zamana kadar da, aristokrat taprak ağası, ya zamana ayak uydurup üretimini arttırmadığı ve borçlarını ödeyemediği için toprağından sürülüp atılmıştı ya da kapitalist bir iş adamı haline dönüşmüştü ve artık, toprağını, tıpkı kent kapitalistlerinin sanayi girişimlerini yönetmelerine benzer biçimde ekip biçmeğe başlamıştı (12) İşte tam bu sıralarda, yeni yeni büyü-yüp serpilmekte olan burjuvazinin anti-feodal hiddeti, onun yalnız delişmen kesimini —toplumsal reformcuları ve tek vergi yanlısı kişileri— etkilemiş, yalnız bu kesimdeki kişilere esin vermişti; buna karşılık, egemen sınıfın göbeğini oluşturan büyük kesim, artık kapitalist tarım işletmesi haline dönüşmüş bulunan, geniş ölçüde kapitalistleşmiş olan toprak ağalığı ile gittikçe büyüyen bir tehlikeye, sosyalizm tehlikesine karşı ortak bir cephe kurma çabasındaydı. Bir kez bu ortak cephe kurulup da, Paris Komünü, Avrupa'nın bütün mülk sahibi sınıflarının «birleşik eylemi» ile bir kan gölünde boğulduktan ve uluslararası işçi hareketi böylece, o güne kadar uğradığı en büyük yenilgi ile gerilemeye zorlandıktan sonra, kapitalist düzen çerçevesinde, ekonomik gelişimin kesintisiz ve hızlı akışında yolu tıkayacak hiçbir engel kalmamış oluyordu. Geriye bir tek sorun kalıyordu. Kapitalist mekanizmanın tereyağdan kıl çeker gibi işlemesini, di-

şardan bir saptıran ve işleri karıştıran gücün etkisi olmaksızın, tıkr tıkr yürümesini sağlayacak siyasal ve toplumsal kurumların yaratılıp yaşatılması sorunu... Tanrının görünmez eli, toplumu, gittikçe artan bir üretim, bolluk ve gittikçe daha eşit paylaştırılan dünya nimetleri yalunda dosdoğru yürütebilirdi artık!

II

Belirtmeğe bile gerek yoktur ki, kapitalist ekonominin **işleyiş biçimi** (modus operandi) konusunda çizdiğim bu tablo —belki biraz acele çizilen bu tablo—, bu düzeni savunan, birçok bakımlardan bulanık olan ve hattâ kapitalist gelişmenin ilk aşamalarını, yarışmacı evresini canlandıran bir portredir. Bununla birlikte, bu tabloyu göz önünden uzaklaştırmamakta büyük yarar var; çünkü bu tablo, hiç değilse yaklaşık olarak, hiç değilse ana hatlarıyla, geniş ölçüde üretici yatırımlara olanak veren, üretim güçlerinin daha önce benzeri görülmemiş bir biçimde artmasını sağlamış olan, teknolojiye dev adımlarıyla ilerleyen atılımları gerçekleştiren ve üretim ile tüketimde çok büyük hacimlere ulaşmış bulunan bir mekanizmanın temel ilkelerini belirtmektedir. Dahası var. Bu tablo, dolaylı bir biçimde de olsa, geniş -ölçekli işletmelerin büyü-yüp serpilmeleri sürecine —ki bu süreç, verimliliğin artmasına yol açan başlıca etmen olarak değerlendirilmelidir— ve ayrıca tekellerin ve (tekeli benzeri) oligopol-lerin evrimine, yani bugünkü kapitalizmin ekonomik örgütlenmesinin başat biçimlerinin oluşumuna da ışık tutmaktadır. (13) Böylece, söz konusu tablo, kapitalist gelişimin ileri aşamasının, tekeli evresinin belli başlı özelliklerini anlamamız için uygun bir hareket noktası olabiliyor; zaten, bu bölümde ve bunu izleyen bölümde işleyeceğimiz konu da kapitalizmin ileri aşamasının özellikleridir.

Doğrusunu isterseniz, ben, kapitalizmin bugünkü tek-
kelci aşamasında, ekonomik büyümenin «klâsik koşulla-
rının» ne ölçüde sağlandığını ele almayı aydınlatıcı bul-
maktayım. Meydana gelmiş olan değişiklikler, acaba, ka-
pitalizmin o ilk, o yarışmacı modelini büsbütün eskitip bir
kıyıya atmış mıdır; kapitalizmin bugünkü ileri aşamasın-
daki ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişme, kapitaliz-
min yarışmacı gençlik dönemlerinde görülen gelişmeler-
den büsbütün farklı sonuçlar mıdır? Tekelci kapitalizmin
işleyişinde, ekonomik, toplumsal, siyasal görevlerini ye-
rine getirmesinde, yepyeni bir açıdan olaya bakmayı ge-
rektiren bazı düzenli-- işleyişler (kanuniyetler) mi vardır?

İşî tâ başından ele alalım. Daha önce formülleştir-
diğimiz dört koşulun ilki ve en önemlisi —ki herşey ona
yakından, can alıcı noktasından bağlıdır— eldeki üretici
kaynakların tümünün kullanılmasıdır. Yarışmanın tam
anlamıyla egemenliğini sürdürdüğü bir ortamda, gerçek
maliyetlerin (parasal maliyetin karşıt kavramı olup, para-
sal maliyetin, fiyat artış oranlarının yarattığı şişkinliğin
giderilmesiyle bulunan değeridir — ç.n.) ve israfın bir
dip noktasına çok yakın tutulması sağlanacak ve üretim
etmenleri, toplam ürünün bir tepe noktasına çıkacak
şekilde artmasını garanti edecek bir yolda (çeşitli iş kol-
larına) dağılmış olacaktır. Yarışmacı kapitalizm kaçulları
altında bile böyle bir üretim maksimumunun sağlanabile-
ceğini beklemek için hiçbir zaman yeterli nedenler bu-
lunmamış, kapitalizmin en azgın savunucularının bile, gü-
nümüz kapitalizminde böyle bir koşulun sağlandığını öne
sürmek istemedikleri gözden kaçmamıştır. Daha önce,
potansiyel ekonomik artışı incelerken de belirttiğimiz gi-
bi, işsizlik, aşırı kapasiteli, tarımsal üretimin kısıtlanması
ve benzer olayların varlığı, belki yalnız savaş yılları gibi
özel durumlar dışında, günümüz kapitalist sisteminin,
eldeki donatım, doğal kaynaklar ve insangücünün birlik-
te çalışarak elde edebileceklerinden küçük, hem de ol-
dukça küçük bir üretim hacmini ancak gerçekleştirebil-

diği görülmektedir; üstelik, insanların, zamanlarını çalış-
ma ve dinlenme arasında paylaştırırken, bugün için yer-
leşmiş düzeni ve kuralları bozmamaları kaydıyla! Kişisel
çıkar peşinde koşma, işadamları arasında yarışma, pazar
mekanizmasının işleyişi ve burjuva ekonomistlerinin, eko-
nomik gelişmenin gerekli makinaları olarak sayıp döktük-
leri diğer etmenler, önemli ölçüde ilerleme ya da kalkın-
ma sağlamışlarsa da, bu hiçbir zaman, teknolojinin geli-
şimine, nüfusun artışına ve yaratıcı potansiyellerini ge-
liştirmesine ayak uydurabilecek bir gelişme olamamış,
gelişme her zaman kendi potansiyelinin altında bir dü-
zeyde kalmıştır.

Eldeki bilgiler, çeşitli ülkelerde, kapitalizmin tarihi
boyunca, aktüel ve potansiyel üretim düzeyleri arasındaki
açığın büyüklüğünü kesinkes ortaya koymamızı sağlaya-
cak ölçüde zengin ve sağlam değil. Dolayısıyla, bu açığın,
tekelci kapitalizmde, **yarışmacı kapitalizmde** görüldenden
daha büyük olduğunu, büyükse ne kadar büyük olduğu-
nu kesin bir ölçüyle ortaya koyamıyoruz. Bütün yapabile-
ceğimiz —ki bunda da büyük güçlüklerle uğramaktayız—
elde edilen kalkınma hızlarını ölçmekten, bu ülke şu ka-
darlık bir yüzde üretim artışı gösterdi, şu ülke ise bu
kadarlık bir kalkınma hızı düzeyinde kaldı diyebilmekten
ibaret. Herkesin çalıştığı, kimsenin işsiz kalmadığı ve el-
deki kaynakların etkin bir biçimde işkolları arasında da-
ğılıp tümüyle kullanıldığı bir ortamın yarattığı koşullar
altında nelerin başarılabileceğini söyleyebilmek için eli-
mizde çok az bilgi var.

Amerika'da, İç Savaştan önceki, kalkınma hızı, bu
savaşı izleyen dönemde gerçekleştirilen kalkınma hızın-
dan daha düşüktü; eldeki bilgilerle bunu söylememiz
mümkün. (14) Demografik, ekonomik ve teknolojik büyü-
me **potansiyellerinin** de, söz konusu savaş yıllarını izleyen
onyıllarda bir sıçrama yaptıkları ileri sürülebiliyor. Eka-
nominin kapitalist olmayan kesimlerinden kaynak alan
üretimin (tarımsal üretim, küçük meta üretimi gibi) payı-

nın söz konusu savaştan sonra hızla azaldığı, bu kesimlerin hızla küçülmeğe başladıkları ve sonuç olarak aktüel ve potansiyel üretim düzeyleri arasındaki açığın göresel olarak büyüdüğü söylenebilir ve bu yargı doğru da olabilir. Ekonominin kapitalist - olmayan kesimlerinin başlangıçta daha büyük olduğunu ve daralıp büzülmele-
rinin de daha yavaş bir süreç içinde geçtiğini kolayca kabul edebileceğimiz Batı Avrupa ülkelerinde, adı geçen açığın, zaman içinde daha da büyük bir tutara ulaştığını da düşünebiliriz; öyle ya, Amerika için geçerli olan bu ilke, daha yavaş bir kalkınma süreci içinden geçerek gelişmiş olan Batı Avrupa ülkeleri için büsbütün belirgin olmalı değil midir?

Diğer taraftan, İç Savaş'tan sonra Amerikan ekonomisinin kalkınma temposunun yıldan yıla önemli ölçüde azalan bir seyir izlediğini belirten uzmanların bu bulgularından hiç kuşku etmemek gerek; çünkü bu dönem hep bildiğimiz gibi, ileri ve tekelci kapitalizmin büyüüp serptiği yılları kapsamaktadır. Birleşik Devletlerde, ulusal gelirdeki toplam artış, dönemin başlarında, beş yıllık bir süre için yüzde 27 iken, dönem sonlarına doğru, gene beş yıllık bir süre için yüzde 9'a düşmüş bulunuyor. (15) Doğrusu, ulusal gelir artışındaki bu düşmeyi, kısmen de olsa, nüfus artış temposunun yavaşlamasına bağlamak uygun düşecektir. Çünkü, gene İç Savaşı izleyen dönemlerde, toplam nüfus artışı, ilk beş yıllık süre için yüzde 12 iken, son beş yıllık sürede yüzde 6,5'e inmişti. Söz konusu dönemlerde, adam başına ulusal gelir ise, ilk beş yıllık sürede toplam yüzde 13,5 artarken, son beş yıllık süre için yüzde 3 dolaylarına düşmüş bulunuyordu. (16) Üstelik, Kuznets'in de belirttiği gibi, nüfus artış hızı, ekonomik kalkınma hızının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Üretim artış temposundaki bu yavaşlamada, söz konusu dönem boyunca haftalık çalışma saatlerinin durmadan azalmasının da bağımsız bir payı, bir sorumluluğu

bulunduğu öne sürülebilir. Bu azalma saat başına verimlilikten (işgücünün belli bir zaman biriminde yaptığı üretim — ç.n. ileri gelen artışın bir kısmını alıp götürdüğü için potansiyel üretim artışının bir kısmı, dinlenme zamanının artması biçiminde değerlendirilmiş oluyordu. (17)

Ancak, Birleşik Devletlerde görülen kalkınma temposu yavaşlamasının temel nedenlerini başka yerlerde aramak gerekiyor; bu yüzyılda, diğer bazı ileri ülkelerin ekonomileri için de sözkonusu olan yavaş büyümenin nedenleri için başka olgulara bakmak daha doğru olacaktır. Bu nedenlerin, bu olguların başında, özellikle sözkonusu dönemin son evresini kapsayan şiddetli ekonomik işlem ve çalışma düzeyleri dalgalanmaları ve bu dalgalanmaların hem nedeni hem de sonucu olan sermaye oluşum hızı düşmelerini anmamız gerek. (18)

Bir kez daha belirtelim. Aktüel ve potansiyel üretim düzeyleri arasındaki açığın ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki durumunu kesin bir dille belirtmek ve bunları karşılaştırmak için elde sağlam ölçü yöntemleri bulunmamakla birlikte, bu açığın yirminci yüzyılda çok daha büyük bir boyuta ulaştığı söylenebilir. Kapitalizmin yarışmacı döneminde ekonomik işlemler düzeyindeki dalgalanmalar, her halde daha sık görülüyordu, ortaya çıkmaları ve ortadan kalkmaları da herhalde daha dramatik oluyordu; bununla birlikte, elde edilebilir toplam üretimin bir yüzdesi olarak ulusal üretim kaybı (ki işsizlikten, kullanılmayan kapasitelerin varlığından, üretimin kısılmamasından ve benzeri nedenlerden ileri geliyordu), bu yüzyılda, bundan önceki yüzyıla kıyasla daha büyüktü; elimizde bunun böyle olduğunu doğrulayan pek çok kanıt var. (19) Eğer Dr. Louis Bean'in Birleşik Devletlerde 1930 yılları için yaptığı hesaplara benzer çalışmalar, tekelci kapitalizmin bütün ömür süresi için yapılabilsaydı, fiilen üretilmiş olan ile üretilebilecek olan arasındaki farkın astronomik tutarlara ulaşacağı görülecekti. Demek oluyor ki, kapitalist kalkınma süreci içinde, yukarda öne sürdüğümüz

birinci koşul gerçekleşmemiş, yaşanmamıştır. Yarışmacı aşamada gerçekleşemediği gibi, ileri tekeli kapitalizm aşamasında da gerçekleşmiyor; üstelik gerçekleşmesi gittikçe zorlaşıyor, olanaksızlaşıyor.

III

İkinci koşula gelince, durum biraz daha değişik, biraz daha karmaşıktır. Hatırlanacağı üzere bu koşul, toplam tam çalıştırma düzeyi ulusal gelirinin mümkün olan en büyük kesiminin ekonomik artığa aktarılması ve aradan da sermaye birikimine kayması için gerekli ücret tabanından (dolayısıyla, toplam tüketim tabanından) söz etmekteydi. Bu koşulun, kapitalist gelişimin çeşitli aşamalarında ne ölçüde gerçekleştiğini, hiç değilse yaklaşık olarak ortaya koyabilmek için, ister istemez, birinci koşula ve onun ne ölçüde gerçekleşmiş olduğuna bakmak zorundayız. Gerçekten de, kapitalist gelişim çizgisi boyunca, tam çalışma ulusal geliri (maksimum ulusal gelir) düzeyine ancak nadiren erişebilmiştir; eksik - üretim düzeyi ise, ileri kapitalist aşamada, **yarışmacı kapitalist** aşamaya göre daha sık ortaya çıkmış bir olaydır; bunların sonucu olarak, ekonomik artık da, tam - çalıştırma düzeyi gelirinin (üretiminin) gerektirdiğinden çok düşük düzeylerde gerçekleşebilmiştir. Bir de şu var: «Mümkün olan en büyük» ekonomik artık, «mümkün olan en düşük» ücret (ve kitle tüketimi) ve bunların yardımıyla elde edilen maksimum üretim düzeyinin maksimum artığı gibi kavramların anlamlarını açık - seçik tanımlara kavuşturma zorundayız. Klâsik ekonomi biliminin genel çerçevesi içinde bu türden problemlere hiç mi hiç değinilmez. Tam çalıştırma düzeyi üretimi çantada keklik sayılır ve ücretlerin (dolayısıyla kitle tüketiminin) «bir lokma bir hırka» minimumuna doğru yöneleceği düşünülürdü; ücretler bu sert tabanın altına uzun süre için düşemezler ve gene bu

taban, elde edilebilecek ekonomik artığın büyüklüğü konusunda da etkili bir sınırlama getirir, sanılırdı.

Yalnız bu arada tarihsel bir gerçeği gözden kaçırmayalım: Ücretler tabanı hiç de öyle sanıldığı gibi sağlam bir alt - sınır değildi. Aksine, durmadan oynayan, inip çıkan bir tabandı bu ve hiç kuşkusuz, bir lokmanın da, bir hırkanın da tanımı gittikçe genişliyor, hiç değilse ileri kapitalist ülkelerde, ortalama bir birimlik ücretin satın alabileceği mal ve hizmetler, dalgalanarak artan bir eğri izliyordu. Bu koşullar altında, ücretlerin «bir lokma, bir hırka» düzeyi çevresinde düzenli bir salınma göstereceklerini söylemekle bir yere varmak mümkün olamazdı. Çünkü böyle bir varsayım, her türlü ücret düzeyi ve her türlü tüketim düzeyi için öne sürülebilirdi —ister hayat standartları durmadan yükselsin, isterse ekonomik artık gittikçe küçülsün, bu varsayımı her zaman geçerli saymak gerekecekti. Başka bir deyimle, bu varsayımın geçerliliği, tarihsel bilgilere başvurma yoluyla ne doğrulanabilir, ne de çürütülebilirdi. Öyle ya, her dönemde, toplam ücret ve kitle tüketimi düzeyleri için «işte bir lokma, bir hırka düzeyi dediğimiz budur.» denilebilirdi; tanım gereği bu böyleydi çünkü. ⁽²⁰⁾

Söz konusu ücret tabanı tanımının, mümkün olan en yüksek ekonomik artığı ya da mümkün olan en düşük ücreti (ve kitle tüketimini) tanımlamak bakımından büyük bir yararı olmadığı için kendimizi koskoca bir denizin ortasında kalakalmış hissedecek ve sorunumuzun hiçbir çözümünü bulunmadığını düşünecek değiliz elbette. Aslında bizim ekonomik artığın **mutlak** büyüklüğü ile (ve aynı şekilde) ücretlerin (ve kitle tüketiminin **mutlak** büyüklüğü ile ilgilenmemizin hiç de gereği yoktur! ⁽²¹⁾ Bizim buradaki amacımız için gerekli olan, temel olan şey, ekonomik artığa ve kitle tüketimine giden **göresel** (relative) gelir kesimlerinin (paylarının) boyutlarını belirleyen belli güçlerin bulunup bulunmadığını araştırmak... Evet, böyle güçlerin varlığından kimsenin kuşkusu olmasın; bu olgunun

açıklanması bakımından yazarlar arasında önemli görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte, üretimden ücretlerin (ve kitle tüketiminin) aldığı pay ile ekonomik artı için ayrılan payın belli sınırlar içinde oynadığını, bu sınırların gerçekten de var oldukları ve kolay kolay değişmeyeceklerini öne sürmek mümkün; bu sonuncu noktada ekonomistler arasında oldukça önemli bir ortak görüşe ulaşılmış bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu sınırların varlığı, «mümkün olan en büyük» ekonomik artı ve «mümkün olan en düşük» ücret (ve kitle tüketimi) kavramlarına, somut, tarihsel anlamlar vermemiz için yeter de artar bile!

Şimdi artık ilk sorumuza dönebiliriz: Kapitalizmin tarihi boyunca, ikinci büyüme koşulumuzun evrimi nasıl olmuştur? Ulusal gelirin sınıflar arasında paylaşılmasını konu edinen istatistik incelemelerin sonuçları arasında belli farklar bulunmakla birlikte, söz konusu payların, yüzdeler olarak büyük bir değişmezlik gösterdikleri anlaşıyor; elde istatistik bilgilerin var olduğu dönem bakımından bu gerçekten de böyle. Örneğin Kalecki, 1889 — 1938 dönemi için yaptığı araştırmada, İngiliz işçi sınıfının ulusal gelirden aldığı payın, dikkate değer bir değişmezlik gösterdiğini (ulusal gelirin yüzde 40'ı dolaylarında bulunduğunu — ç.n.) ortaya koymuştur; konuyu inceleyen diğer araştırmacılar, bu payın, İkinci Dünya Savaşı sonrası işçi yönetimi döneminde de değişmediğini saptamış bulunuyorlar. (22)

Amerika için yapılan araştırmaların sonuçları, bu konuda, İngiltere için yapılan araştırmalar kadar tutarlı değil. Bunlardan bir kısmı, «İşgücünün ulusal gelirden aldığı payda küçük de olsa bir artış olmuştur.» (23) sonucuna varırken, bir kısmı da bunun tersini söylüyor, hiç de böyle bir artış olmamıştır, hattâ işgücünün payında bir azalma eğilimi görülmüştür, kanısını öne sürüyor. Kuznets'in yaptığı hesaplara göre, işgücünün payı, 1949 yılında 1939 yılına kıyasla beşte bir oranında düşüktür. (24) Amerikan Başkanının Kongre'ye sunduğu Ekonomik Raporda (Ocak,

1953) şunlar söyleniyor: «Savaş sonrası döneminde, halkın eline geçen, harcanabilir gerçek gelirdeki artışların oldukça küçük olduğu görülmektedir... Bu konuda şu gerçeği belirtmek ilgi çekici olacak: Bütün bu dönem boyunca, herkesin kanısının, yaygın izlenimin aksine, yapım sanayiindeki ortalama saat ücretleri, tüketici fiyatları endeksleri ile düzeltilmekte (gerçek ücretler bulunduğu zaman — ç.n.), bunların ekonominin gerçek verimlilik artışlarından (kazançlardan) hiç de daha hızlı artmadıkları, hatta önemli ölçüde geride kaldıkları görülmektedir.» (s. 111).

Doğrusu istenirse, bulgular arasındaki bu fark, araştırma çerçevelerinin farklı oluşundan ileri gelmektedir. Kimisi, konuyu uzun bir dönem boyunca ele alıp incelemekte; kimisi de, kısa dönemli, fiyatlar düzeyi, gelir ve çalışma gibi değişkenler üzerinde yoğunlaşmayı seçmektedir. Bütün bunlar bir yana, hiç akıldan çıkarılmaması gereken bir gerçek daha var: Son elli yıl içinde işgücünün ulusal gelirden aldığı payda, azbuçuk bir gelişme görülmüş olsa bile bu, daha çok, küçük işadamlarının, zanaatkarların ve benzeri çalışanların işçi sınıfına katılmaları yoluyla olmuştur, işçi sınıfının durumunun gittikçe iyileşmesi nedeniyle değil... (25)

Ulusal gelirin kârlara ayrılan payında ise hiçbir değişiklik olmamıştır. Bu durum, son yıllarda yapılmış bir araştırma raporunda çok iyi dile getiriliyor. «... son çeyrek yüzyılda, özellikleri birbirinden oldukça farklı çeşitli sanayi dallarında, önemli ücret artışları görülmüştür; yaygın işsizlik (bunalım) dönemlerinde olduğu gibi tam çalışma dönemlerinde de görülmüştür bu artışlar; fakat ne cımuşsa, nasıl olmuşsa, kâr paylarında hiçbir önemli azalma olmamıştır... Üreticiler, fiyatlarla, kullandıkları tekniklerle ve çalıştırdıkları işçi sayısı ile istedikleri gibi oynama özgürlüğüne sahip oldukça, önemli bir azalma görüleceği de yoktur!» (26)

Fakat, son elli ilâ yetmiş yıllık süre içinde —tekelci

kapitalizmin ömrü de bu kadardır zaten—, işçilerin ulusal gelirden aldıkları payın genellikle değişmemiş olması (ya da ancak ufak tefek dalgalanmalar göstermesi) gerçeği, yarışmacı kapitalizm aşamasına göre bir değişimin var olup olmadığı sorusunu karşılıksız bırakmaktadır. Benim sınırlı bilgime göre, bu sorunun istatistiklere dayanılarak verilebilecek bir karşılığı yoktur; elimizde, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına ve ondokuzuncu yüzyılın ilk üç çeyreğine ait, yukarıda anılan araştırmaların ortaya koymuş bulunduğu istatistikler ayarında bilgiler yoktur; yok olunca da, benzer araştırmaların yapılabilmesi mümkün olamamaktadır. Eğer işimiz spekülasyon yapmağa kalırsa, işçilerin ulusal gelirden aldıkları payda (kitle tüketiminde) önemli bir değişiklik bulunmadığını söylemize imkân var demektir. Çünkü, büyük çaplı işletmelerin, tekellerin ve tekel - benzeri kuruluşların ortaya çıkıp gelişmeleri de zaten ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde başlıyor ve ancak bu dönemden sonradır ki, bu gibi kuruluşlar, ekonomik sistemin gittikçe daha geniş bir kesimini etkileri altında bulunduruyorlar. Son elli ya da seksen yıllık dönem içinde, tekellerin etkileri derinleşip genişledikleri halde, işçilerin ulusal gelir paylarında önemli bir değişme olmadığına göre, daha önceki yıllarda yani tekelci girişimlerin yeni yeni ortaya çıkmağa başladıkları dönemde, söz konusu payın azalmamış bulunduğunu öne sürmekte de bir sakınca yoktur. Böyle bir usavurma, kuramsal bulgularla da uyum halindedir ve güçlendirilmektedir. Marx'ın bu konudaki açık kuramsal bulguları şöyle. «Bellî malların tekel fiyatından satılmaları, olsa olsa, diğer malları üreten girişimcilerin kârlarının bir kısmını, mallarını tekel fiyatı ile satan kişilere aktarır. Olup olacağı artı değer çeşitli üretim alanları arasındaki dağılımında görülecek yerel bir sapma, bir dengesizliktir; artı değer büyüklüğü ise hiç mi hiç etkilenmeyecektir bundan.» (27) Bu sözlerin açık - seçik ortaya koyduğu gibi, büyük çaplı işletmelerin ve tekellerin yaygınlaşması

ile, öncelikle kapitalist girişimler arasında kârın paylaşılması'nda bir başkalaşım oluyor, ulusal gelirden ayrılan kâr payında ise öyle önemli bir değişiklik görülüyor. Kalecki'nin deyişiyle, «... tekel derecesindeki artış, büyük şirketlerin gelişmesinden ileri gelmektedir ve gelirin diğer sanayi kollarından buralara doğru akmasına yol açan bir süreç doğurmaktadır. Bu yolla gelir yeniden paylaşılarak küçük işletmelerden büyüklere aktarılmış oluyor.» (28) Bu gerçeği doğrulayacak pek çok bilgi var elimizde...

Kârların belli ellerde yoğunlaşmaları ile servetin belli ellerde toplanması arasında sıkı bir ilişki bulunması (ayrıca, kârlarla, satışlar ve çalıştırılan işçi sayısı arasında da aynı sıkı bağlantı vardır) konusunda yapılacak bir varsayım, bir ön - kabul her türlü tartışmanın dışında kalırsa gerektir. Dev şirketlerin güçlerinin ve denetledikleri alanın az çok sürekli olarak arttığı apaçık bir gerçektir. Örneğin, banka ve sigorta şirketleri dışında kalan 200 büyük kuruluşun toplam mal varlığı içindeki payları 1909 yılında yüzde 48 dolaylarında iken 1929'da ve 1930'ların başında yüzde 55 dolaylarına yükselmiştir.» (29) İkinci Dünya Savaşı izleyen dönem için benzer araştırmalar yapılmış değil; bununla birlikte, savaş sonrasında, az sayıdaki büyük işletme topluluklarının, birleşe birleşe daha da devleştikleri ve ekonomideki mal varlığı paylarını daha da artırdıkları her türlü kuşkunun üstünde olsa gerektir. (30) Kârların dağılımı konusunda eldeki bilgilerden insan bunun böyle olduğu izlenimini almaktadır. Örneğin, Amerika'da İç Kamu Gelirleri Bürosuna kayıtlı 1929 yılı toplam şirket sayısının yalnız yüzde 0,26'sını oluşturan 1026 dev şirket, toplam net kurum kârlarının yüzde 47,9'unu alıyordu. Bu konudaki bilgilerin yayınlandığı son yıl olan 1951'de ise 1373 dev şirket (şirketlerin yüzde 0,23'ünü oluşturmaktadır), toplam net kurum kârlarının yüzde 54'ünü ve bunlar içinde de ilk 747 şirket (toplam şirket sayısının yüzde 0,12'sini oluşturmaktadır), toplam net ku-

rum kârlarının yüzde 46,5'ini elde etmektedir.⁽³¹⁾ Aslında bütün bu rakamlar, servetin ve kârların ne ölçüde yoğunlaştığını gösterebilir, daha önemli bir gerçeği, servetin ve kârların sayıları son derecede kısıtlı birkaç kişinin elinde toplandığını gösteremiyorlar. Söz konusu Büro'ya bağımsızmış gibi kayıtlanmış olan birçok şirket, aslında, birbirlerine «holding» ler ile kenetlenmiş durumdadır, hisse senetleri hemen aynı kişilerin elindedir, aynı kişilerin yönetimi altında bulunurlar.⁽³²⁾

Şimdi çok önemli bir noktaya geliyoruz. Belli çevrelerin yayınları ile beslenen düpedüz yanlış, fakat çok yaygın bir inanca göre, kârların az sayıda işletmenin elinde toplanması önemli değildir, çünkü bu dev işletmelerin sahibi, doğrudan doğruya halktır, pekçok sayıda insandır... Oysa hisse senedi sahiplerinin çok sayıda olması, «şirketlerin halka açık olmaları», bir hisse senedi sahipleri demokrasisinin bulunması bir masaldan başka birşey değildir. Hisse senetlerinin ve kârların arslan payını ellerinde bulunduran birkaç büyük işletmenin kontrolü bir - iki kişinin elindedir ve bunlar dağıtılan kârların büyük bir kesimini kapatmaktadırlar.⁽³³⁾ Elimizde bunun böyle olduğunu gösteren sayısız araştırma var. Federal Reserve Yönetim Kurulu'nun, Michigan Anket Araştırma Merkezinin ve Harvard İşletmecilik Araştırma Okulu'nun incelemeleri, bu durumun, kişisel gelir dağılımına da, olduğu gibi yansıdığını göstermektedir. Bu incelemelerin ortaya koyduğu bulguları değerlendiren Victor Perlo şöyle bir sonuca varıyor. «Ortaklıkların dağıtılmayan kârları ile kişisel tasarrufları da hesaba katacak olursak, toplam nüfusun yüzde 1'i, toplam kişisel ve kurumsal tasarrufların yüzde 50 ilâ 55'ine sahip olmaktadır.»⁽³⁴⁾

Şimdi de, büyümenin bu ikinci «klâsik» koşulu üstüne söylediklerimizi özetlemeğe çalışalım. Tekelci kapitalizm koşulları altında ekonomik artık, salt büyüklük olarak, **yarışmacı kapitalizm** koşulları altındaki ekonomik artığa kıyasla, çok daha büyük olmasına rağmen, müm-

kün olan en büyük ekonomik artıktan çok daha küçüktür; tabii bu sonuncu kavramı, eskiden olduğu gibi, tam çalıştırma düzeyi üretimin ekonomik artığı olarak tanımlarsak! (Bu düzeyin toplam üretiminden kitle tüketiminin belli bir fizyolojik yaşama düzeyini sağlayan büyüklüğü çıkarılınca mümkün olan en büyük ekonomik artığın bulunacağını hatırlayalım). Tekelci kapitalizm koşulları altında elde edilen ekonomik artık, o koşullar, o anda egemen olan koşullar altında elde edilebilecek en büyük değerdir bir anlamda; yani, bu koşulların sağlayabildiği toplam üretimi, kapitalizme gelir dağılımını gerçekleştiren pazar mekanizmasını ve bir de geleneksel canı tende tutma standartlarının az çok sürekli artışını dikkate alacak olursak, bunun niçin en büyük olduğunu (koşullar değişmedikçe daha büyük olamayacağını) görürüz.⁽³⁵⁾ İşte tam bu noktada, tekelci kapitalizm ile yarışmacı kapitalizm arasında, ekonomik artığın kişiler arasında **paylaşılması** konusundaki büyük farkı da görmekteyiz. Nasıl, feodalizmden kapitalizme geçiş süreci içinde ekonomik artık hem alabildiğine büyümüş, hem de toprak ağalarından kapitalistlere doğru kaymış ise yarışmacı kapitalizmden tekelci kapitalizme geçiş süreci içinde de ekonomik artığın salt değeri son derecede büyümekte ve bundan arslan payını alan birkaç dev işletme olmaktadır. Bir başka deyimle ekonomik artığın denetimi bu birkaç dev işletmenin eline geçmektedir.

IV

Demek ki, büyük çaplı işletmelerin, tekellerin ve tekelci benzeri kuruluşların büyüüp yaygınlaşmaları ile, ekonomik artığın paylaşılması, yarışmacı işletmelerin çoğunlukta bulundukları eski günlerle kıyaslanmayacak biçimde bir eşitsizliğe erişiyor. Hisseler de, kârlar da bir avuç dev işletmenin (ve onları denetimi altında bulund-

ran birkaç para babasının) elinde toplanıyor ve bu olgu, büyümenin diğer «klâsik» koşullarını dikkate aldığımızda, çok büyük bir önem kazanmağa başlıyor. Bir kere, yalnız ekonomik artığın, salt değer olarak bir tepe noktasına erişmesi ile değil aynı zamanda bunun gittikçe daha büyük bir kesiminin yeniden yatırıma yöneltilmesi olgusu ile karşılaşırız— yani ekonomik artığı paylaşanlar, eskisi gibi har vurup harman savurma alışkanlıkları içinde bulunmuyorlar, lüks tüketimleri, elde ettikleri ekonomik artık payına göre oldukça düşük bulunuyor. İkinci olarak da, kârlı yatırımlar için yeteri kadar boş alan bulma olanağı geliyor. Tekelci kapitalizm ile yarışmacı kapitalizm arasında bu noktada büyük bir fark bulunduğu ve birincinin ikinciyi, yatırım alanı bulma kolaylığı bakımından fersah fersah geride bıraktığı bir gerçek; bu gerçeği kavramış olmak için, kişinin, son yıllardaki ekonomik gelişmeler de dahil) konusunda şöyle böyle bir bilgiye sahip bulunması yeterlidir.

Söz konusu iki gerekli koşuldan birincisi bakımından, olayların oldukça çelişkili bir gelişme gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bugünün kapitalisti, atalarının o eski püriten yaşantısından hayli uzaklaşmıştır; aşırı tutumluluğun, cimriliğin kendi özüne önem vermeyen derviş örneği yaşantının yerinde yeller esmektedir artık ve bunlar ne kapitalistin ne de eşinin başlıca yaşam nitelikleri olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, kapitalist denilen kişinin aşırı tutumluluğunun özünde, tekelci kapitalizm çağında da bir değişme olmamıştır; bu tutum, hiç değilse önemli ölçüde değişmiş değildir. Kârların, akıl almaz derecede eşitsiz dağılması sonucu, ekonomik artığın kapitalistin tüketimine ayrılan kesimi son derecede küçük kalmaktadır. Tam çalışma düzeyi toplam üretimi ve ekonomik artığı karşısında, söz konusu bu kesimin bütünü küçük kalacağı görülecektir. Ekonomik artığın şirketlerin elinde kalan kesimi, yani yatırıma yöneltilebilecek kaynaklar, böylelikle genişlemiş oluyor, hatta bol-

luk dönemlerinde inanılmaz ölçülere ulaşıyor.⁽³⁶⁾

Madalyonun öteki yüzüne baktığımızda, konu bütünü karmaşık bir hâle gelmektedir. Ekonomik artığın büyüklüğü ve yatırım boşluklarının bulunması değildir söz konusu olan; söz konusu olan, birikmiş sermaye için talebin var olup olmadığı ve kârlı yatırım alanlarının bulunup bulunmadığıdır. Doğrusu, bu konuyu enine boyuna ele almak durumundayız!

Uzun bir süre, ekonomi bilimi, büyük çapta işletmelerin, tekellerin ve tekel - benzeri kuruluşların gelişmesi konusu ile yatırım olanakları konusu ve tam çalıştırma koşulları altında elde edilen ekonomik artığı emecek, yatırılabılır fonlar talebinin, yeterli olup olmadığı konusu arasındaki bağıntıları araştırmadı. «Klâsik» koşullar adını verdiğimiz durumun sürüp gideceği varsayıldığından, yani Say Kanunu'nun geçerli olduğu kabul edildiğinden, söz konusu ekonomik artığın kullanılması bakımından da bir tıkanıklık olmayacağı düşünölmüştür. Kapitaliste akan ekonomik artık payının —bu kapitalist ister tekelci olsun, ister olmasın önemi yok— yeniden iş alanına kaydırılacağına, ekonomik gelişimin uskuru durumunda olan yatırımlara dönüştürüleceğine «çantada keklik» gözüyle bakılıyordu. Şimdi, söz konusu artık ne kadar büyüksün, verimlilik ve üretim artışları da o kadar hızlı olacak sanılmaktaydı. Bir başka anlatımla, ekonomik artığın gereğinden fazla bir büyüklükte olması sonucu, **bugünkü** tüketimin azalması söz konusuydu ama bu, **yarınki** tüketimin artması sonucunu verecekti, demek ki, bu artığın büyüklüğü ile oynamak, ona daha küçük boyutlar vermeğe kalkmak, akıl kârı değildi. Onu küçültmeğe kalktınız mı, yatırım yapma durumunda bulunanların da iştahtları kapatacak ve yatırımlar düşmeye başlayacaktı (böylece ekonomik ilerleme de yavaşlamış olacaktı); üstelik yatırımlardaki azalma, tüketimin —yatırım kısıntısı dolayısıyla— artması boyutlarının da çok üstünde bulunacaktı ve tüketim harcamalarının başlangıçta sağladığı geçi-

ci ferahlık bir işe yaramayacaktı. Sonuç olarak, bazı yazarların, ekonomik artığın aşırı büyüklüğüne karşı öne sürdükleri kaygılar, «aşırı» sermaye birikimini dizginleme konusunda ayak diremeleri ve gene bu yazarların «eksik ve yetersiz tüketimden» yakınmaları, başka bazı yazarların gözünde miyopiuktan, bugüne fazla değer verip yarını düşünmemekten öte bir anlam taşımıyordu. Bu sonuncu tür yazarlara göre, söz konusu miyopların düşünceleri, ayrıcalıksız, hor görülen bazı insan kardeşlerine acımayla, şefkatle bakma tutumlarını yansıtıyordu belki; fakat, bu gibi düşüncelerin, sağlam bir ekonomi bilgisinin ilkelerine yeteri kadar uygun olduğu ise hiç mi hiç söylenemezdi.

Tekellerin yaygınlaşması ve tekel kârlarının alabildiğine artışı, ekonomi bilimini meslek edinmiş olanları hiç ilgilendirmiyordu da, o yüzden mi böyle düşünülüyordu? Hayır, tam tersine, ileri kapitalist ülkelerin ekonomistleri, ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, tekellerin ve tekel - benzeri kuruluşların gittikçe artan önemlerine parmak basmışlar, konuyla adamakıllı ilgilenmişlerdi. Bununla birlikte, ders olarak okutulan ekonomi bilimi, orta - sınıfların kökenlerini ve çevrelerini yansıtıyordu henüz; küçük, maymun iştahlı ve yarışmacı işadamlarının gittikçe artan ezikliklerini ve kaygılarını dile getiren ekonomi dersleri okutuluyordu o zamanlar; öğrencilere, büyük çaplı tekelci işletmelerin muhteşem bir biçimde yükselmesi karşısındaki çaresizlikten yakının ve büyük işletmelerin gelişmesi olgusuna tarihsel bir açıdan yaklaşmaktan yoksun ekonomi dersleri öğretiliyordu. Tekele karşı açılan ateşin mermileri, tam ve eksiksiz yarışma kuramının silâh fabrikasından alınıyordu —küçük burjuvazinin tam ve eksiksiz kuramından başka birşey değildi bu aslında— ve büyük çaplı işletmelerin kötü etkileri, herşeyden önce, serbest pazarların egemen olmasından kaynak alan «en uygun» düzenlemelerin bozulması korkusuna dayandırılıyordu. Küçük

işadamlarının çıkarları ile, tüm olarak toplumun çıkarlarını özdeş kılan⁽³⁷⁾ ve tekellerin «en uygun» gelir dağılımı düzenini altüst ettiğini söyleyen bu eleştirme, aslında, **kâr dağılımı** bozukluğundan kaynak almaktadır, tekellerin kâr dağılımı üstündeki olumsuz etkilerinden şikâyetçidir. Bir yandan korku, bir yandan kıskançlık giriyor işin içine ve tekeli eleştirenlerin, onun tüketici «refahını» azalttığını, tekelci fiyatların yüksek, üretimin ise düşük olduğunu söyleyenlerin dillerinin altında, aslında, büyük çaptaki işletmelerin, kendileriyle yarışmada, çok üstün olmaları gerçeği vardı. Büyük iş çevrelerinin, toplumsal etki ve erkinliğe (iktidara) göz kamaştırıcı bir biçimde yükselmeleri karşısında, tekel düşmanları, demokrasiden ve özgürlüklerin elden gittiğinden dem vurarak ortaya çıkıyorlar; oysa bütün sıkıntıları, küçük kapitalistlerin, toplumda eskisi gibi durmadan yükselmemeleridir! **Statükonun** korunmasından başka bir kaygıları olmayan, bir elleri yağda bir elleri balda yaşamağa alışmış ve hiçbir zaman tarihsel değişiklik ve gelişim terimleriyle düşünmeye çalışmayan bu gibi kişilerin, büyük çaptaki işletmelere ve büyük iş çevrelerine düşmanlıkları, tam anlamıyla bir küçük burjuva tutumdur ve tekellerin yatırım ve ekonomik büyüme süreçleri üstündeki etkilerini sağlam bir biçimde kavramak için girişilmiş bir çabanın ürünü değildir. ⁽³⁸⁾

Hatta, Say Kanunu'nu yerle bir eden ve adına Keynes Devrimi denilen gelişmeden, yani gelir ve çalışma konularının ekonomik tartışmaların merkezine yerleştirilmesinden sonra bile, yatırım (dolayısıyla ekonomik kalkınma) ile büyük çaplı işletmelerin ve tekellerin büyüyen rolleri arasındaki ilişkiler konusu üstünde yeteri kadar durulmadığı, bu konunun ancak zaman zaman ve ancak üstten tutma bir yaklaşımla ele alınmakta olduğu görülüyor. Keynes'in açtığı yoldan yürüyenler, yatırımı (ya da onun büyük bir kesimini), ekonominin dışından belirleyen, otonom bir veri olarak değerlendirip modellerine koyuyorlar ve yatırımın bileşimi ile ilgilenmeyen bir gelir

ve **çalışma kuramsal modeli** içinde, tekellerin ve tekel-benzeri kuruluşların, yatırım üstündeki büyüklük ve uzun-dönem etkilerini es geçiyorlar. Dahası var. Ekonomi düşüncesinin bu yeni tutum ve yönelişi sonucu, eski, «bolluk ekonomisi» kaynaklı tekel eleştirmeleri bile arka plana atılıyor ve sonuç olarak, tekeller, yüceltilip baş köşeye konmasalar bile, toptan bir kabul görmeğe başlıyorlar.

Doğrusu istenirse, «Yeni Ekonomi Bilimi», aşırı sermaye birikimine karşı tutumu dolayısıyla, bir bakıma, tekelere karşı da çıkmış olmaktadır, diyenler var. Ne var ki, böyle bir düşünce içine girmiş bulunanlar, söz konusu ekonomi biliminin, toplumda tüketimin artmasına ağırlık vermekle, yatırım süreci üstünde tekellerin rolü konusunu da gündeme almış olacağını sandıkları için yanılmaktalar. Bunlar sanıyorlar ki, ekonomik artık ister tekelcilerin ister yarışmacı kapitalistlerin eline geçiyor olsun, o dönemdeki tüketimi azaltmakta olduğu için ve böyle bir azalmanın, bolluk açısından istenilen ölçünün çok üstüne çıkmasından ötürü değil, fakat özel yatırım yoluyla yeteri kadar kullanma alanı bulamadığı için, son derecede büyük bir değer kazanmıştır! Böyle düşünenlerden biri olan Profesör Alvin H. Hansen'in sözleriyle, «Bizim kuşağın sorunu, herşeyden önce, yeterli yatırım boşluklarının bulunamaması sorunudur.» (39)

Yatırım alanlarının yetersiz oluşu —Schumpeter'in söylemekten hoşlanacağı gibi—, ekonomi makinasının işleyişinde saklı nedenlere değil, fakat bu makinanın dışındaki kalan bazı etmenlerin etkilerine atfedilmiştir. Bu yaklaşımın en iyi temsilcisi, adına, «kaybolan yatırım olanakları kuramı» denilen ve en ünlü ifadesini Profesör Hansen'in yazılarında bulan düşünce biçimidir. Bu kurama bağlı olan ekonomistler, tam çalışma koşullarında üretilen ekonomik artığın gerektirdiği yatırım hacminin, bir boş alan bulmasındaki güçlüğü; gittikçe arttığını doğru olarak ortaya koydukları halde söz konusu yatırım yeter-

sizliğini gereği kadar doyurucu nedenlere bağlayamıyor, dolayısıyla sağlam bir açıklamaya kavuşturamıyorlar. Ne nüfus artışının yavaşlaması, ne sınır denilen nesnenin ortadan kalkması, ne de teknolojik ilerleme tempo ve niteliğinde görüldüğü söylenen değişiklikler, (ki bütün bunlar söz konusu düşüncede önemli rol oynayan etmenlerdir), böyle doyurucu bir açıklama getirebiliyorlar.

İleri kapitalist ülkelerde yer alan nüfus artışı yavaşlamasının, doğrudan doğruya, yetersiz yatırım olgusundan etkilenmesi olasılığı ve çalışma ve gelir düzeylerinden etkilenmesi olasılığı bir yana, nüfus değişmelerinin, (tek başlarına), yatırım hacmi üstünde önemli bir etkide bulunmalarını düşünmemiz için bir neden yoktur. Nüfus değişimleri ile etkin talep arasındaki ilişkiler ise, Kalecki'nin de söylediği gibi, «... önemli olan nüfusun artışı değil satın alma gücünün artışı...» olduğu için, oldukça zayıf görünmektedir. «Yoksul sayısındaki artış pazarı genişletmez. Örneğin nüfus artışının konut talebini artırması zorunlu değildir eğer satın alma gücünde de bir artış yoksa, yeni konutlar yapılmayacak, varolan evler daha kalabalıklaşacak, yurttaşlar üstüste yığılmaya başlayacaklardır» (40)

Bu söylediklerimiz, nüfus artışlarının toplam talep üstünde bir miktar etkili olabilecekleri gerçeğinin bütün yadsınması anlamına gelmez elbette. Gittikçe artan bir nüfus, durgun bir nüfusun yarattığından değişik bir tüketim yapısı doğurabilir. Artan nüfus, belki de, daha çok süt - daha az viski, daha çok çocuk bezi - daha az kravat, daha çok konut - daha az otomobil satın alacaktır ve tüketici sepetlerinin bileşiminde görülecek olan bu farklılıklar, giderek, yatırımların hacmi ve kârlılığı üstünde belli bir etki göstermiş olacaktır. (41) Ancak, artan bir nüfusun daha çok mu yoksa daha az mı tasarruf edeceği belirsiz bir problemdir ve doğrusu o kadar da büyük bir önem taşımamaktadır. Büyük bir ailenin geçimini sağlamak için yapılacak tüketim harcamalarının da

büyük olacağı ve böyle ailelerin tasarruflarının az olacağı öne sürülebilir; tam aksine, büyük aile sahiplerinin, daha büyük bir sorumluluk duygusu altında, günlük tüketimlerini kısma ve daha büyük ölçüde para biriktirme yoluna yönelmeleri olasılığı da vardır. En zengin ülkelerde bile, insanların büyük çoğunluğu tek kuruş bile biriktiremedikleri için; hangi varsayımı kabul edersek edelim, bunun sonuç üstünde fazla bir ağırlığı olmayacaktır.

İşadamlarının yatırım yapma kararlarında nüfus istatistiklerinin önemli etkileri bulunduğu biçiminde özetlenebilecek bir görüş daha vardır ki bu daha anlamlı görünmektedir. Fakat eğer böyle olsaydı ve bütün kapitalistler yatırımlarını nüfusla birlikte arttırıp azaltsalardı, bekledikleri kârı gerçekten de elde edebilirlerdi: fakat nüfus artmasının azalmasının sonucu olarak değil, toplam yatırım hacminin ve buna bağlı olarak dalgalanan toplam gelir ve talebin, aşağı - yukarı devriminin (yükseliş düşüşünün) bir sonucu olarak. Aslında yalnız birkaç tür işletme, yatırım hesaplarını yaparken nüfus istatistiklerini dikkate almaktadır bugün; bunların başında da elektrik, su, havagazı, ve haberleşme sistemi gibi kamu hizmetleri götüren işletmeler gelmektedir. Bu durumda bile toplam nüfus artışından çok, nüfusun bölgesel yer değiştirmeleri, yani iç güçler belli yerlerde toplanan nüfusun artıp eksilmesi gibi öğeler dikkate alınır.

Kamu yönetimini ellerinde bulunduranlar, yatırım kararlarını alırken, yoksullara yapılacak yardımı, okulları, hastahaneleri, parkları ve benzerlerini plânlarken, bunlardan yararlanacak olan insan sayısı ile ilgili olarak düşünmekten çok ellerindeki ödeneklere bakarlar. Bu ödenekler ise başlıca iki etmenin sonucu olarak artıp eksilen fonlardan oluşur; toplumsal yapı ve nüfus hacmi (ve bunlardaki değişmeler). Ancak şunu önemle kaydetmek gerekir ki, bu tür harcamaların ekonomi üstündeki itici etkileri, toplam harcamaya yaptıkları net katkı cinsinden

düşünülmelidir; yani bu fonlar, ekonominin başka bir kesimindeki harcamaları engelliyorsa, toplam net etkileri sıfır olacak demektir. Fonlar, belediyeler tarafından toplanıp harcanacaksa, ya belediye vergilerinin arttırılması ya da belediye bütçesinin bir başka bölümündeki ödeneklerin kullanılmamış, tasarruf edilmiş olması gerekir. (42) Eğer bu sonuncu durum varsa, «nüfusa bağlı» bu gibi harcamaların etkisi de belli belirsiz olacaktır.

Aslında nüfus değişikliklerinin yatırımlar üstündeki etkisi, daha çok, etkin talebin artmasından değil, işgücü arzının artmasından ileri gelmektedir. Bu konuda şöyle bir görüş öne sürülmektedir: Nüfusun artması ücretlerin düşmesi yönünde etki yapar, düşük ücretler de kâr oranlarını yükselteceğinden sermaye birikimi hızlanır, yani yatırım yapmak kapitalistler için daha çekici hâle gelir. Ne var ki, böyle bir usavurmanın sonuçları, hiç de öyle açık-seçik ve ha deyince kabul edilebilecek cinsten şeyler değildir. (43) Bir kere şu var. Konuyla ilgili önemli, olay, nüfus toplamının zaman içindeki artışı değil, işgücü pazarına giren insan sayısının artışıdır. (44) Bu ise, toplam nüfus artışları kadar (hatta onlardan daha çok), iç göçlere, ekonominin kapitalist olmayan kesimlerinden (ilkel tarım, el zanaatları ve benzeri işlerin yapıldığı kesimler) boşalan insan yığınlarının, kapitalist işletmelerde çalışmaya hazır insangücü pazarına akıp akmamalarına bağlı bir şeydir (45).

Bir de şu var: Kapitalistlerin işgücü taleplerindeki esneklik, en azından «bir'e eşit» varsayılmazsa —ki böyle bir varsayımdan hareket etmek için hiç de akla yakın bir neden yoktur bizce— ücretlerin, iş taleplerinin yoğunlaşması sonucu olarak düşmeleri, ücret gelirlerini ve dolayısıyla toplam tüketim harcamalarını azaltacak ve bu durumu ortadan kaldıracak bir yatırım artışı da görülmeyecektir. Aslında, tüketici alımlarının azalması nedeniyle, yatırımlar ürkütülmüş olacak ve üstelik, ucuz emeğin varlığı, işgücü tasarrufu sağlayan makinelerin

üretim sokulması dürtüsünü zayıflatacağı için, büyük bir yatırım olanağı sayılması gereken bu tür makinaların üretimi de azalmış (artmamış) olacaktır. Demek oluyor ki, işgücü arzının artması ve emeğin ucuzlaması, yatırımın ve üretimin artmasına değil, açık ya da gizli işsizliğin artmasına yol açmaktadır (46). Bunun sık görülen bir olgu olarak belirip belirmediğini anlamak için, öteden beri az gelişmiş sayılan ülkelerin durumuna bir göz atmak ve bunların nüfus artışlarını yeterli bulup bulmadıklarını araştırmak gerekli ve yeterlidir Amerikan tarihinin ilk dönemlerinde, işgücünün oldukça sınırlı bulunuşu ve bunun sonucu olarak yatırım hacminin artması, teknolojinin hızla gelişmesi ve bunların etkisiyle Birleşik Devletlerde büyük bir verimlilik yükselmesi olgusunun görülmesi de kanıtıyor ki, yatırımlar açısından nüfusun «azı karar çoğu zarar» dır.

Doğrusu, eğer teknolojik ilerleme yoksa, yatırım ve ekonomik genişleme için, **nüfus artışı**; vazgeçilmez bir koşul olarak ortaya çıkacaktır. Tarımda ve sanayide teknolojik ilerleme yoksa, eskiden kullanılmayan yeni yeni doğal kaynaklar üretim sürecine katılmıyorsa ve tarım dışı ekonomik basınç nedeniyle, insangücü, topraktan kopup kentlere akın etmiyorsa nüfus artışından başka çare yoktur. Bu koşullar altında da ortaya bir problem çıkmayacak demektir. Yatırımın olanaksızlığı bir yanda, yatırım yapmak için hiçbir dürtünün ve özendirilmenin bulunmaması öte yandadır ve bunlar birbirini dengeleyecektir. Söylemeye gerek yoktur ki, böyle bir düşünce gerçek dünyayı yansıtmaktan uzaktır. Böyle bir durum, feodal toplumda bile görülmeyecek bir durgunluk demektir. Hiç değilse biraz teknolojik ilerlemenin bulunduğu, hiç değilse bazı yeni doğal kaynakların üretim sürecine katıldığı ve hiç değilse bir ölçüde iç göçlerin görüldüğü bir toplumda, nüfus ister artsın, ister yerinde saysın, hatta isterse azalsın, yatırım yapılacak ve verimlilikte belli bir yükselme görülecektir. Yatırım projeleri, nasıl kendi fi-

nansmanlarını sağlamak için para bulunmasını zorluyorlarsa, gerçekleştirmelerini sağlamak için de yeterli işgücünün bulunmasını zorlayacaklardır, yargısı pekâlâ verilebilir. Bu yargı yalnız, tarımın, el sanatlarının, perakende ticaretin ve benzeri işlerin devamlı bir insangücü rezervini barındırdığı eski ülkeler için geçerli değildir; kapitalist birikimin yeterli işgücü talebini yaratması sonucu, emek açığını yabancı işçilerle kapatan yeni ve az nüfuslu ülkeler için de geçerlidir bu yargımız.

Şimdi, buraya kadar söylediklerimizden şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Demografik yapı, yatırım hacmini belirleyen bir etmen değildir, tam tersine, bir bağımlı değişkendir ve ekonomik gelişmenin çeşitli aşamalarına bağlı olarak farklı görünüşler kazanır; yani nüfus artışı ve yapısı, sermaye birikimi boyutlarına, teknolojik değişikliklerin niteliğine, toplumdaki iş değiştirmelerin hızına ve yoğunluğuna ve benzeri etmenlere bağlı olarak yeni durumlar kazanır.

Sınırı geçme adı verilen olgunun önemi konusunda da öyle pek belirgin bir şeyler söylemek mümkün olmuyor. Herşeyden önce şu var yalnız: Ekonomik gelişmenin ve kalkınmanın sınırları, coğrafyadaki anlamda sınırlarla çakışmıyor. Hemen her coğrafya sınırı içinde büyük ekonomik büyüme olanakları vardır. Örneğin, Belçika'da İspanya'dan daha önemli bir kalkınmanın görülmüş olduğunu kimse yadsıyamaz. İkinci olarak da şu söylenebilir: İleri kapitalist ülkelerin pek çoğunda geniş az gelişmiş bölgeler vardır; Amerikanın güney eyaletlerinde geniş yatırım olanakları bulunduğu gibi, Büyük Britanyanın yoksul bölgeleri için, Fransa topraklarının büyük bir kesimi için, İtalyanın ve İskandinavyanın geri kalmış bölgeleri için de böyle yatırım olanaklarının bulunduğu söylenebilir. Fakat aslında, gelişmiş ülkelerin sınırları dışında kalan öyle yerler var ki, buralardaki yatırım olanakları, yurt içi yatırım olanaklarından daha çekici görünmektedir. Demek oluyor ki, yatırım için elverişli bir ortam varsa,

yatırım da yapılmaktadır; yok eğer yatırımlar azalıyorsa, o zaman da, çok elverişli yatırım olanaklarının kullanılmadığı yargısına varmak gerekecektir.

Teknolojik buluşlar ve yenilikler konusunda da durum bundan çok farklı değil. Son yıllar içinde gerçekleştirilen teknolojik buluşların yoğunlukları ve nitelikleri gereği, örneğin yüz yıl öncesine kıyasla daha küçük bir sermaye yatırımı ile üretim sürecine katılabilecekleri savını hayli su götüreren, hayli tartışma kaldıran bir görüş olarak ele alınmak gerekir. Yeni ham madde kaynaklarının üretimi açılmasının zamanla önemini yitirdiğini ve «bilimsel örgütlenmenin», pek de büyük bir yatırım gerektirmeyen montaj sürecini yeniden örgütlenmesinin, gittikçe büyüyen bir önem kazanmış olduğuna dikkati çeken Kalecki'ye ne demeli? (47) Sweezy de, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, demiryolu yapımının gerçekten de önemli bir yatırım olanağı olarak değerlendirilmesi ile bu konuya ağırlık vermesi ile herhalde birşeyler söylemek istiyor (48) «Sermaye mallarının göresel olarak ucuzlamış olmaları, son yüzyıl içerisinde bir sermaye malları bolluğuna yol açmıştır, belli bir fiziksel üretim düzeyi için sermaye gereklerinde bir azalma olmuştur, belki fiziksel üretim, kapitalist açısından büyük bir önem taşımaz ama, bu genede böyledir» biçiminde özetlenebilecek görüşe de belli bir anlam vermek durumundayız.

Diğer taraftan, bütün bu yukardaki görüşlerin konuyla ilgisiz bulundukları ve doğrusu arabayı atın önüne koydukları da öne sürülebilir ki bana oldukça güçlü görünen bir savdır bu. Eski Çağlarda olsun, Orta Çağda olsun öyle ilgi çekici teknik buluşlar yapılmıştır ve bunların üretime aktarılması için gerekli sosyo-ekonomik koşullar o kadar yetersizdir ki... Yakın zamanlarda geliştirilen teknik buluşlardan pekçoğu da böyle büyük sermaye giderlerini gerektirecek niteliktedir - ve üstelik bunların sermaye gideri gerekleri tarihte görülen herhangi bir buluşun gereklerinden hiç de az değildir. İnsan, kolaylıkla bir

listesini yapabilir bu buluşların. Atom enerjisi alanında olsun, ulaştırmanın «otomasyonu» alanında olsun, toprak geliştirme, tüketim malları üretimi, tarımsal araç ve gereçleri, konut yapımı ve gıda sanayi alanlarında olsun, teknik olarak yapılabilir ve ekonomik olarak da geçmişteki herhangi bir girişim kadar sağlam, öyle projeler var ve bunlar raflarda bekliyor ki! Teknik buluşların üretime aktarılması bakımından aradaki fark şu: Geçmişteki buluşlar yeterli yatırımları daha kolaylıkla kendilerine çekebiliyorlardı, şimdiki teknik buluşlar karşısında ise, kapitalist girişimler daha az istahlı (ve daha seçici) davranırlar, hepsi bu. Bu nedenle de, teknolojik yeniliklerin yatırım olanakları bakımından sürekli bir itici etkileri olup olmadığı konusunun tıpkı ileri kapitalist ülkelerin içinde ve dışında yer alan geri kalmış yada az gelişmiş bölgelerin yatırımlar üstündeki etkileri gibi ele almak daha doğru olacaktır. J. Steindl'in sözleriyle, «yenilikler... Net yatırımın yalnız biçimini belirlemektedir... Teknolojik buluşlar, yatırım sürecini bir gölge gibi izlemektedir, bunların yatırımlar üstünde itici bir etkileri yoktur» (49).

Doğrusu istenirse, bütün yukardaki sözleri, «ölüm ve kasvet saçan peygamberlere» karşı çıkanların, dillerinden düşürmedikleri bazı görüşleri değiştirmek amacıyla ortaya koyuyor değiliz; çünkü, söz konusu peygamberleri eleştirenler, bir sürü yararlı projeye el atılabileceğini ve bunların tamamlanıp üretime katılmaları ile insan mutluluğunun arttırılabileceğini öne sürmektedirler. Aslında böyle bir karşı koyma, böyle bir çıkış, yadsımak ve ortadan kaldırmak istediği yanlış görüşün bütün açmazlarını da paylaşmaktadır. Gerçi, ekonomi biliminin ilk bilgilerini veren bir giriş niteliğindeki ders kitabı bile, genel olarak, kapitalist ekonomide önemli olanın, insan ihtiyaçları değil, satın alma gücü olduğunu vurgulamaktadır (yani etkin talep var mıdır yok mudur, sorun buradadır); fakat, tartışma «yüksek bir düzeyde» ele alındığı zaman, nedense, en aklı başında ve kılı kırk yaran

ekonomistler bile, bu temel gerçeği unutma eğilimi içine giriyorlar. Ya yatırım olanaklarının yetersizliğinden sorumlu olarak teknolojik ilerleme eksikliğini ve bunun kötü yöne sevk edildiğini gösteriyorlar ya da henüz doyurulmamış bulunan bir sürü tüketici ihtiyacının bulunduğundan dem vurarak yatırım olanaklarının aslında sınırsız bulunduğunu söylüyorlar. ⁽⁵⁰⁾ yani mantık hatası bakımından bir değişiklik yok! Her iki gurup tartışmacı da temel sorunu gözden kaçırmış oluyor böylece. İşin doğrusu şu: Tam çalıştırma koşulları altında elde edilecek ekonomik artığın büyüklüğüne göre özel yatırımlar yetersizdir ve yapılan ile yapılabilecek arasındaki fark gittikçe artıyor. Bir yandan da, teknik olarak mümkün ve toplumsal olarak acele bir sürü iş tasarı halindedir ve bunlar değil böyle bir ekonomik artığı çok daha fazlasını silip süpürecek büyüklükte işlerdir. Öyleyse çözümü aranacak problem, gelişmiş kapitalizmin yapısındaki bozukluğu kavramak ve yatırım sürecinde son seksen yıl boyunca görülen, söz konusu projelerin gerçekleşmelerini sağlayacak ekonomik artığın kullanılmasını büsbütün imkânsız olmasa bile güç hâle getiren değişiklikleri yorumlayıp anlamak noktasında toplanıyor.

Böyle bir probleme çözüm ararken içsel etmenler adı verilen nedenleri ele almakla yetinmek de uygun değildir. Aslında, bu içsel-etmenler ve dışsal-etmenler ayrımı, nedenlerin sosyoekonomik bütünlükleri açısından bakıldığında, oldukça yanlış; keyfî bir sınıflandırmadır. Lenin'in belirttiği gibi. «... Kapitalist sistemin yapısında yer olan bu değişikliklerin ekonomik olup olmamaları (örneğin askerî olmaları), ikinci dereceden bir sorundur ve Kapitalizmin en son aşamasının temel görünüşünü zerre kadar etkilemez» ⁽⁵¹⁾ Burada, son derecede büyük önem taşıyan nokta ise, kapitalist sistemin işleyiş biçiminde yer alan değişmelerin, olayların akışı içinde şans eseri (kazarâ) ortaya çıkıp çıkmadıkları, kapitalist gelişimin doğal sonucu olup olmadıkları, gelişimin iç mantığının zorunlu kıl-

dığı köklü dönüşümler olup olmadıkları sorununu kavramaktır. Bütün bu temel değişiklikleri gittikçe azalan yatırım olanakları kuramının çerçevesinde açıklamaya kalktınız ya da kapitalizmin bütün başarısızlıklarını şanssızlığa bağlayan bir tür felsefenin tuzağına düştünüz mü doğru dürüst hiçbir çözüme ulaşamaz, bocalar durursunuz. Böyle bir bocalama, sizi, kapitalist sistemin bütün çelişkilerini ve akla-aykırılıklarını, onun iç devrim kanunlarına değil, arada sırada görülen «sapmalara» —ki bunlar da ekonomik, siyasal ve benzeri olarak sınıflandırılıyor— bağlamaya götürür ve bu «geçici sapmalar olmasaydı kapitalizm büyük bir uyum içinde işleyecekti...» filân demeğe başlarsınız

V

Tam çalıştırma düzeninde elde edilecek ekonomik artığa karşılık gelen özel yatırımın yetersizliğini açıklamak istiyorsak; kapitalist ekonominin işleyiş ilkelerinin «dışında kalan» etmenlere sığınmamıza hiç de gerek yoktur; ayrıca, söz konusu yetersizliği kamu yönetiminin yaptığı yanlışlıklara ve kör kaderin cilvelerine bağlamamıza da olanak yoktur. Bu yetersizlik, düpedüz, kapitalizmin temel yapısında derinlere kök salmış bir süreçten kaynak almakta ve bu yapının gelişmesine bağlı olarak artıp eksilmektedir. Büyük çaplı işletmelerin, tekellerin, tekel-benzeri kuruluşların gelişimi ve kapitalist sistemdeki bütün üretim kesim ve dalları ütüde egemenlik kurup, bunu zamanla arttırmalarıdır yetersizliğin nedeni ⁽⁵²⁾.

Bu gelişimin en belirgin sonuçlarından biri daha önce de anılmıştır. Kârların bir avuç kapitalistin elinde birikip yoğunlaşması olgusuydu bu. Yukarda çizdiğimiz geniş çemberden sonra gene bu temel noktaya gelme durumundayız. «Klâsik» modelimizde yaklaşık bir biçimde de olsa belirtilen yarışmacı dünyada, kârların böyle den-

gesiz dağılımına yer yoktu. Çeşitli büyüklüklerde bir sürü işletme vardı o zamanlar ve her biri kendi özel pazarlarının kârlarından bir tutam almakla yetiniyorlardı; toplam kâr, eşit olmayan fakat hepsi de küçük olan parçalar arasında bölüşülüyordu. Dahası da var. Tek tek firmaların elde ettikleri kârların salt tutarları arasındaki farklar küçüktü ve ayrıca çeşitli iş alanlarında yatırılan sermayenin kazanç oranları (rantabilitesi) de aşağı yukarı eşit durumdaydı. Kâr oranlarının bu eşitliği bir kanun olarak belirleniyor ve buna büyük önem veriliyordu Böyle yarışmacı bir ortamda, kaynakların dağılımından da, işkolları arasındaki dengenin sağlanmasından da «eşit kâr oranları kanunu» sorumlu tutulmaktaydı. Herkesin güvendiği, bel bağladığı bu mekanizma üstünde kısaca durmakta yarar var. Önce, kâr oranlarının bütün işkollarında eşitlenmiş bulunduğu bir denge durumu düşünelim Şimdi bir firma, elindeki yeni bir teknoloji sayesinde üretim maliyetlerini düşürsün. Maliyetteki ufak bir azalma bile bu firmanın fiyatını bir miktar azaltmasına ve daha çok mal satmasına sebep olacaktır; daha çok satış ise söz konusu firmanın kâr-sınırlarını birdenbire genişletecektir (firma sürümden kazanmağa başlayacaktır-ç.n.). Olağanüstü kâr sağlama, yalnız üretimin, daha da arttırılmasına yol açmakla kalmayacak, aynı zamanda ekonominin normal kâr oranlarıyla çalışan üretim diğer kesimlerinden bu yeni alanına doğru sermaye akımı da başlayacaktır. Dolayısıyla, yenilikçi firmanın elde ettiği yüksek kâr geçicidir. Bu iş kolunda çalışan diğer firmalar ya, söz konusu yenilikçi rakipleriyle başedemedikleri için bu alanı büsbütün terkedecekler ya da ona uyacaklar ve kendileri de bu yeni üretim yöntemini benimseyeceklerdir. Mali kaynakları sağlam olmayanlar (ya da esnek olmayanlar), çaresiz, bu işkolunu terkedeceklerdir. Geri kalanlar ise yeni üretim yöntemini benimseyecekler, maliyetlerini ve fiyatlarını düşürecekler ve böylece eski pazar paylarını korumanın yolunu bulacaklardır. Bu yolla da,

öncü girişimcilerin aşırı kâr sağlamalarının önüne geçilmiş olacak ve herkes için normal kâr oranı düzeni yeniden kurulacaktır.

Burada belirtilmesi gerekli en önemli noka da şu: Bu koşullar altında firmalar, söz konusu yeni, teknolojik yönden ileri üretim yöntemine karşı kayıtsız kalma olanağına sahip değiller. Maliyeti düşürmek, onlar için bir ölüm kalım scrunudur artık. Böylece, bir yandan yüksek kârların havucu, bir yandan da yarışma koşulları içinde iflâs etme korkusunun deyneği ile deh çüş ilerlemek zorunda kalan firmalar, yeni yatırıma girismek ve bu teknolojik yeniliği kendi işletmelerine de getirmek zorundadırlar. İşte böyle bir yarışma düzeninde, «geride kalanı şeytan kapmakta», daha az başarılı olanlar, yaşama gücü daha az olanlar yoldan çekilmekte ve mekanizma tıkr tıkr işlemektedir. Gene bu yolla, yukarda özetlenen bağıntı sonucu ortaya çıkan, aşırı üretim kapasitesi de kaybolacaktır ⁽⁵³⁾. Bu işleyiş, söz konusu olaylar dizisinin tekrarı için alanı temizlemekte, yarış yeniden başlamakta, yeni teknolojik ilerlemeler bir kez daha aşırı kârlar sağladığında yeniden yatırımlar için çekici ortamlar yaratılmakta, fazla kapasitenin uzun süre varolması önlenmekte ve böylece öncülük eden yeni, maliyet düşürücü üretim yöntemlerinin kullanılmasını güçleştiren engeller de zamanla ortadan kalkmaktadır. ⁽⁵⁴⁾.

Demek ki çarkın işleyişinin sonu yok. Belli bir işkolu, birim üretiminde bir ucuzluk sağlayınca, söz konusu ürünü «girdi» olarak kullanan diğer işkolları için de «parasal bir dış ekonomi» sağlanmış olmaktadır ⁽⁵⁵⁾. Bu yolla da bir takım işkolları için yüksek kârların sağlanması kapısı açılıyor; kâh şu işkolu, kâh bu işkolu yüksek kâr sağlıyor derken, Schumpeter'in pek beğendiği bir terimle «hiç bir zaman dinmeyen güçlü bir rüzgâr esmekte» ve ekonomik büyümenin fırladığı durmadan dinlenmeden dönmektedir «Bu yolla, üretim biçiminin ve üretim araçlarının nasıl köklü bir dönüşüme, hatta bir devrime uğ-

radıklarını, işbölümünün nasıl yerini daha büyük bir iş bölümüne bıraktığını, üretimde giderek daha çok makina kullanıldığını ve işlerin büyüdükçe büyüdüğünü görmüş oluyoruz. İşte burjuva üretimini ikide bir yolundan saptıran ve sermayeyi işgücünün verimliliğini yoğunlaştırmaya (işgücü de onun verimliliğini yoğunlaştırdığı için) zorlayan kanun; işte, sermayeye uyku durak vermeyen ve kulağına durmadan, yürü! Haydi ,yürü diye fısıldayan kanun!» (56).

Ne var ki, bu «devri daim»in sürüp gitmesi için, yurtda açık ya da kapalı olarak belirtilen bir sürü koşulun yerine getirilmesi gereklidir Herşeyden önce, ekonomideki firma sayısının (ve her işkolundaki firma sayısının) çok büyük olması gerekir ve belli bir firmanın toplam üretimdeki payının da küçük olması gerekir. Ayrıca, işkolunu meydana getiren firmaların ürettikleri malların birbiri yerine eksiksiz kullanılabilmeleri, birbirlerini hiç aratmamaları ve böylece ufak br fiyat oynamasının, pazar talebinde, bir firmadan ötekine kaymasına yol açması şarttır. Ancak bu koşullar altında, belli bir firma, kendi üretimi ve fiyat politikası ile pazar fiyatını etkileyemez; gene ancak bu koşullar altında, belli firma, rakip firmaların davranışlarına aldirmaksızın, kendi yatırımları, üretiminin genişlemesi ve benzeri konularda kararlar alabilir. Çünkü bütün firmalar küçüktür ve hiçbirinin, belli bir firmanın yatırım yapması ya da üretimini arttırması konusunda, pazarın genel durumunu değiştirebilecek bir etkisi olamaz. Sonra, çok sayıda firma bulunduğu için, belli bir firma, bunların hepsinin davranışlarını tek tek inceleyip onlara göre kendisini ayarlayamaz. Öyleyse tek bir firma, kendi yatırım politikasını kurarken, gene kendi «dört duvarı arasındaki durumdan» hareket edecektir. Maliyetleri düşürme konusundaki olanakları nelerdir, sermayesini arttırabilir mi, bugünkü kâr oranları nedir, ileride ne gibi bir rantabiliteye ulaşacağını düşünür? Bütün bu soruların karşılığını kendi kendine düşünüp bul-

mak durumunda dir. Kendi işkolunda ve diğer dallarda çalışan bütün firmaların toplam yatırımlarının gelecekte pazarda kendisini etkileyebilecek durumda ne gibi yatırım kararları alacağına dair bir tahminde bulunmak belli bir firmanın hem yapamayacağı, hem de yapması gerekli olmayan bir iştir.

Kapitalist pazarların bu anarşisi içinde, Marx'ın kuvvetle parmak bastığı **bu kargaşalıkta**, yüksek kârların bir ortaya çıkıp bir kaybolmaları cıgusu, kapitalizmin yarışmacı dönemi yatırımlarının da yüksek bir düzeye erişmelerini sağlamaktadır. (57). Sonuç şudur. Ekonomik artık çar-çur edilmektedir, sermaye malları zamanından önce hurdaya atılmaktadır; yatırım kararları olsun sermayenin ziyan edilmesi olsun, teknolojik gelişmelerin başıboşluğuna, yüksek kârların kâh orada kâh burada görünmesine (şansa bağlı olmasına) yol açan bir mekanizmanın etkisinde kalmaktadır. Ne var ki, kapitalist ekonominin bu yarışmacı düzeni, tam çalıştırmaya oldukça yakın koşullar altında elde edilen ekonomik artığı emebilmekte, toplum açısından bir sürü kayba yol açsa da, kalkınma hızını, potansiyel hızın bir hayli altına düşürse de, sonuç olarak yeteri kadar yatırım yapılmasını sağlamaktadır. Tabii ki, toplam üretim elde edilebilecek üretimin bir hayli altındadır ve çalıştırılabilecek bir sürü insan da işsiz dolmaktadır. Bu söylediklerimizle, tam çalıştırma koşulları altında elde edilen ekonomik artığın yeteri kadar yatırım boşluğu bulabilmesi olanağı arasında bir **çelişki** yoktur. Yarışmacı kapitalizm koşulları altında görülen **eksik çalışma** ile günümüzde **Kesnesci işsizlik** olarak adlandırılan **eksik çalışma** arasında gerçekten de büyük fark vardır. Çünkü birinci tür **eksik çalıştırma**, ekonomik artışa kıyasla yatırımların yetersizliğinden (hem toplam hem de bileşim olarak yetersizlik söz konusudur) değil, çalışmak isteyen, iş arayan insan sayısına göre ayarlanmamış olmasından ileri gelmektedir. Bir işçiye donatmak için gerekli olan sermaye miktarının minimum düzeyi tekno-

lojik bir veri olduğundan —ki bu da yarışma sonucu ortaya çıkmış bir olgudur— ve yarışma süreci içinde sermaye ziyarı büyük olduğundan, kendilerine göre bir iş bulamayanların sayısı da, hâliyle, sermayenin akla uygun bir yolda kullanılmasıyla çalıştırılabilecek insan sayısından düşük olacaktır.

VI

Yarışmacı bir sistem içinde yatırım sürecinin (salt) yanlışlıkları ve (göresel) üstünlükleri ne olursa olsun, kapitalist gelişmenin bugünkü tekeli aşamasında bunlardan geriye hiç bir şey kalmadığını kavramak için insanın bir parça kafa yorması yeter de artar bile. Eski kapitalizm ile bugünkü kapitalizm arasındaki en göze batıcı, en köklü, fark, belli bir işkoluna (sanayiye) üretici olarak girme özgürlüğü noktasında toplanıyor. Gerçekten de, her biri belli bir sanayi kolunun az çok birbirine benzeyen ürünlerinden, ancak çok küçük bir kısmını üretip pazarlayan binlerce irili ufaklı firmadan oluşan bir ekonomide, yeni bir işletmenin üretim alanına katılması öyle önemli bir problem değildir. Gerekli miktarı bir araya getiren, sermayesi olan her kapitalist girişimci bir kişi olarak ortaya atılabilir ve bir iş kurabilir. Pazarın yapısı son derece basit olduğundan, o sanayi kolunda üretilmesi gereken mal, başkalarının ürettiği mala tıpatıp benzemeyeceğinden, böyle yeni bir iş kurmanın gerekleri çok sayıda değildir ve bu konuda karşılaşılabilecek engeller de oldukça sınırlı sayıdaydı.

Eski çamlar bardak olmuştur ve bugünün tekeli ve tekelimsi sanayi yapısı son derecede farklıdır. Artık belli bir işkolunu oluşturan firmaların sayısı küçülmüş, firmaların boyutları genişlemiş, pazar karmaşık bir düzen hâline gelmiş, satılan mallar ise —bir çok durumda fiziksel özellikleri bakımından o kadar farklı olmasalar

bile— ayırıcı markalar ve yoğun reklâm harcamaları ile farklı nesnelermiş gibi gösterilmeğe başlanmıştır. Bu koşullar altında, yeni bir iş kurmak ve belli bir sanayi dalına katılmak bütünü yeni bir nitelik kazanmıştır. Patent gibi devletin verdiği ayrıcalıklar gibi öğeleri bir yana bıraksak bile, bugünün dev işletmelerinin kurulup üretim alanına girmeleri için gerekli giderler akıl almaz oranlara yükselmiştir⁽⁵⁸⁾.

Modern, bilimsel açıdan yeterli bir işletmenin kurulması için zorunlu teknoloji standartlarına ulaşmanın çok büyük giderlere yol açması değildir yalnız bunun nedeni reklâm ve tanıtma, satış artırma ve benzeri gibi ilk kuruluş giderlerine de katılmak gerekmektedir ve bunlar da avuç dolusu parayla yapılabilecek işlerdir; Bütün bu masraf kapıları, yeni firmanın, daha başlangıçta iş alanına atılabilmek için büyük giderleri göze almasını zorunlu kılmaktadır. Dahası var: Firmanın başlangıçta ele geçirdiği «özel bir üstünlük» (şerefiye gibi) geniş ölçüde geçici bir nitelik taşıdığı için, yeni ürünün (malın) getireceği risk payı da büyük olacaktır. Böylece, yeni bir iş kurup pazara atılmak, küçük çaplı işadamları ve hatta kendilerinde yeteri kadar para bulunmadığı gibi, bunu sermaye pazarından toplama güçleri ve kaynakları da bulunmayan işadamları topluluğu (şirketler) için öyle kolay kolay üstesinden gelinilecek bir iş değildir⁽⁵⁹⁾. Schumpeter'in resmini çizdiği, gözünü budaktan esirgemeyen, atılgan girişimci tipinin yerinde yeller esmektedir; uzak geçmişte yaşayan bir masal kahramanıdır bu tip artık —ya da kapitalizmin mitoloji sayfalarında unutulmuştur—; olsa olsa, dondurmacı dükkânı açmak ya da «derin soğutma kooperatifleri» kurmak gibi işler kalmıştır bu tip insanların yapabileceği; yeni bir çeşit küçük ekmek kapıları açıktır önlerinde, hepsi o kadar!⁽⁶⁰⁾.

Yeni firmaların tekelci ya da tekelimsi iş alanlarına katılmalarındaki güçlük, hatta imkânsızlık, daha önce bu

alana girmeyi ve bu alanda tutunmayı becermiş tekellere ve benzerlerine, «kutsal ayrıcalıklar» adını verebileceğimiz üstünlükler kazandırmıştır. Bu kutsal sığınaklar içinde oldukça büyük bir sessizlik ve güven içinde çalışan firmaların davranışları ile yarışma koşullarının keskin rüzgârları altında çalışan firmaların davranışları arasında dağlar kadar fark bulunacağı açıktır. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, yatırım süreci ile kapitalizmin yapısında görülen bu köklü dönüşüm arasındaki bağlantı, ekoncmi yazınında, (literatüründe) gerektirdiğinden çok daha az ilgi görmüş bir konudur; bununla birlikte, belli birkaç önermenin de şimdiden sağlam bir biçimde yerleştiklerini söylememiz mümkündür. Bu önermelerin en önemlisi büyük bir açıklıkla anlatılabilir: **Belli bir durumda**, üretimin genişletilmesi, tekelcinin kârını maksimum kılma politikasına aykırı düşebilir. Ürettiği malın karşılaştığı talebin esnekliğine bağlı olarak (ve talep eğrisinden elde edilen marjinal gelir eğrisine bağlı olarak), üretimin artırılması, tekelci firmanın toplam kârlarında bir artış meydana getirmeyebilir ve bu hatta toplam kârları, üretimin genişletilmesinden önceki durumun bile altına düşebilir. Paul M. Sweezy'nin deyişiyle: «... tekelcinin yatırım politikası, elde etmeyi düşündüğü toplam kâra değil, söz konusu yatırımda elde edeceği ek kârâ bağlı olarak biçimlenecektir. Tekelcinin dikkate alacağı gösterge, marjinal kâr oranı adı verilen ve yapılacak yeni yatırımın sağlayacağı kârdan bir miktar indirim yapılmasıyla bulunan bir değerdir. Bir mikar indirim yapılmasının nedeni de şu: Yapılan yeni yatırım üretimi arttıracak ve satış fiyatının düşürülmesine yol açacaktır, dolayısıyla eski yatırımların sağladığı kâr oranında bir mikar düşme görülecektir, işte bu kaybı yeni yatırımın sağlayacağı kârdan indirmek gerekiyor.» (61)

Doğrusu, her kapitalist gibi tekelci de üretim maliyetini düşürmek için sürekli bir çaba içindedir. Eğer maliyetlerin düşürülmesi, üretime yeni makina ve donatının

sokulmasını gerektiriyorsa, bu durum yeni yatırım için önemli bir olanak ortaya çıkarıyor demektir. Ancak, maliyetleri düşürme çabası, çok su kaldıran bir ayrandır ve yeni yeni sorunlar ortaya çıkarabilir (hatta çok defa çıkarır da). Herşeyden önce, eldeki makina ve donatının gününü doldurması (amortize edilmesini) beklemek, bugünkü değerleri olduğu gibi korumağa çalışmak ve yatırımı ile bir tarihe ertelemek gibi bir sorun vardır (62). Bu söylediklerimizle, bu konudaki ünlü bir kural arasında çelişki bulunduğunu hemen belirtelim. Bu ünlü kurala göre, eğer yeni bir makinanın üretim sürecine sokulması ile birim üretimin **ortalama toplam gideri**, eski makinanın bir birim üretim için yol açtığı **ortalama değişken gider**den düşükse, hiç düşünmemeli, derhal eski makinaı atıp yerine yenisini koymalıdır. Söz konusu çelişki görünüşte bir uyumsuzluktur: Kural, ilk bakışta sanıldığından daha az açık-seçiktir. Herşeyden önce şu noktayı belirtmeliyiz: Bu kuralın mantığı içinde yeni makinanın eskisinin yerini alabilmesi için, yeni makinadan elde edilecek ek gelirin, yalnız bu yerini alma işlemi dolayısıyla uğranılan zararı değil, yalnız bu zararın yol açacağı faiz kaybını karşılamayı da değil, bu zararı **kısa dönemde** karşılamayı garanti etmesi gerekecektir. Bununla söylemek istediğimiz şudur: Ancak büyük teknolojik yeniliklerin böyle bir barajı aşma şansları vardır, ufak tefek yeniliklerin üretime katılabilmeleri için, eski makinaların tamamen aşınıp, yıpranıp hurdaya atılmayı beklemeleri gerekecektir. Bir de şu nokta vardır. Söz konusu ettiğimiz kuralın uygulanabilmesi için, yatırımcının ya da işletmecinin, yeni makinanın ömrü konusunda çok kesin bir değerlendirme yapabilme yeteneğinde olmaları gerekir. Çünkü, bu yeni makinanın sağlayacağı üretimin, **ortalama** toplam birim giderinin büyüklüğü, onun ömrü ile orantılıdır (64). Söylemeğe bile gerek yoktur ki, burada söz konusu olan, makinanın **fiziksel** dayanıklılığı değil **ekonomik** ömrüdür; çünkü bir gün gelip de daha iyi, daha

etkin bir teknolojik araç ortaya çıkınca, bizim yeni makina da eskiyiverecektir. Dolayısıyla, hızlı teknolojik değişme dönemlerinde durum büsbütün içinden çıkılmaz bir hâle gelmiş olacaktır. A Makinası kaldırılmalı, yerine B makinası konulmalıdır, çünkü bu değişiklik büyük kâr sağlayacaktır. İyi ama, ya C makinası ne olacak; bugün yarın, o da üretime sokulmaya hazır hâle gelecektir ve B makinasından da çok üstün olduğu bilinmektedir; bu durumda, A makinasını ha deyince hurdaya atmak uygun olacak mıdır, B makinasının hatırı için bunu yapmağa değer mi, bu sonuncu da yakında hurdaya çıkarılmayacak mıdır? ⁽⁶⁵⁾ Teknolojik ilerlemenin, yatırımları uyandırdığı doğrudur belki ama, tekelleri koşullar altında, yeni bir donatımın üretim sürecine katılması için, teknolojik ortamın yatışmasının beklendiği de doğrudur, bu konuda kapitalistlerde güçlü bir eğilimin bulunduğu da doğrudur ya da eldeki donatım iyice eskiyip demirbaş defterinden silininceye, hurdacıya satılınca kadar teknolojik ilerlemeyi durdurmak gerekecektir!

Bu eğilimin yalnız tekelleriye özgü olduğu da söylene-
mez, yarışmacı bir girişim için de aynı ölçüde geçerli olduğu düşünülebilir. Aralarındaki fark şudur; yarışmacı, girişimci, uğrayacağı zarar ne olursa olsun, yeni bir makina çıkmışsa, bunu satın almak ve üretim sürecine sokmak zorundadır ya da alanı diğer yarışçılara bırakıp köşesine çekilmek durumundadır, buna karşılık tekelleri kapitalistin böyle bir derdi yoktur, onun için böyle bir baskı karşısında kalmak söz konusu olamaz. Profesör Hansen'in ortaya koyduğu gibi: «Zorlu bir fiyat savaşında, maliyetleri düşüren yeni tekniklerin üretime sokulması zorunlu olur, artık eski makinanın hurdaya atılmasından doğacak zarara bakılmaz. Fakat eğer eski makinanın demirbaş defterinde gözükken değeri bile yeni makinanın sağlayacağı ek kârlardan karşılanamıyorsa, **tekelleri aşınma-yıpranma - eskime ilkesine** göre, yeni makina satın alınmayacaktır. Böylece gelişme yavaşlamakta, yeni serma-

ye oluşumu için, eskiden, kıran kırana rekabet günlerinde var olan olanaklar azalmış bulunmaktadır.» ⁽⁶⁶⁾ Bundan çıkan anlam da şudur. Tekel koşulları altında, teknolojik ilerleme için katlanılan giderlerde olsun, sermaye kaybı dolayısıyla katlanılan giderlerde olsun bir azalma görülecektir; her iki kalem de ekonomik artığın kullanılması bakımından önemlidir; demek ki ekonomik artığın kullanılma oranında bir azalma görülmektedir. ⁽⁶⁷⁾

Konuyla yakından ilgili olan bir başka nokta daha var. Teknolojik ilerlemelerin ve maliyet düşürücü yeniliklerin tamamı değilse bile büyük bir çoğunluğu, üretim işlemlerinin çapını büyütmeğe yaramaktadır. Adına, «iç ekonomiler sağlama» ya da «verimin üretim araçlarından daha hızlı artması» denilen olaylar, aslında, büyük - çapta işletmelerin ortaya çıkması ve yığınsal üretimin gelişmesi olayları ile paralel yürümektedir. Verimin üretim araçları kullanımından daha hızlı artması olgusu, ekonomi sahnesine iki ayrı rol oynamak üzere çıkmaktadır. Öncelikle, işçilerin kan ter içinde çalıştıkları ufak tefek atelyeleri ortadan kaldırmakta, üretim güçlerinin gelişmesi için güçlü bir itme etkisi yaratmakta ve böylece, ileri teknolojiyi kullanan, büyük çaplı tekelleri (ve tekelimsi kuruluşları) üretim alanına sokarak yarışma düzeyini baskı altına almaktadır. Fakat bu gelişim, daha ileri bir aşamada, teknolojik ilerlemelerin ayakbağı olacak ve üretimin istenilmeyen bir düzeyde artmasına yol açabilecek teknolojileri uygulama alanı dışında bırakacaktır. ⁽⁶⁸⁾ İkinci olarak da, toplam üretimi iki misline çıkarma yoluyla birim maliyetleri yarisına indiren bir araç olarak işleyecek, fakat, pazarın bir mal bolluğu seli altında kalmasından sonra elde ettiği kârlar, artmak şöyle dursun, aksine azalacak olan tekelleri kapitalistlerin (ya da tekelimsi kapitalistlerin) hiç de işlerine gelmeyen bir araç olduğu için ortaya önemli bir çelişki çıkacaktır. «Böylece... Tekelimsi kuruluşlar üretim artışına karşı ve üretim aracı tasarrufu sağlayan yeniliklerden yana bir

tutum içine girerler» (69)

Şimdi şöyle bir soru akla gelecektir: Pazarın bir kesimini, gerçi büyükçe bir kesimini, elinde bulundurmak tekelsimsi bir işletme, üretimi genişleterek birim maliyetleri azaltacak teknik olanakları kullanmak varken ve il yolla rakip işletmeleri bir bir çökerterek pazarın tüm üstünde egemen olmak varken(hiç değilse pazarın dal büyük bir kesimine el atmak varken) niçin bu yola g miyor? Bu soruya verilecek karşılığa çeşitli ögeler ş recektir. Bunların başında can alıcı bir nokta yer al Tekelsimsi işletmelerin oluşturduğu bir pazarda, kapitalis ler için fiyat savaşına girmek zamanla hiç hoşlanılm yan bir davranış olmuştur (70). Eğer tekelsimsi bir kapit list, pazar payını arttırmak için fiyatta küçücük bir artı yapmağa kalktığı zaman, onunlayarışma durumunda b lunan diğer tekelsimsi kapitalistler de hemen aynı ölçüde bir fiyat indirimine giderlerse, hemen hepsi yeteri kad büyük ve yeteri kadar güçlü olduklarında, bu dur mun sonucu olan kâr kaybını sineye çekebileceklerdir (71). Diğer taraftan, dev tekelsimsi firmalar arasında yapıl cak bir fiyat savaşı hızlandıkça, büyük çapta se mayenin bu yönde kullanılmasını gerektirecek ve gid rek bu durum çok büyük risklere yol açacağından, ölü kalım savaşına girmektense, herkes gene eski yerini c maya razı olacaktır. Azçok açık anlaşmalara, uzlaşm lara gidilmekte ya da bir «fiyat önderliği» kurulmakta, s nuç olarak da gırtlak gırtlığa çatışma ortadan kalkmı olmaktadır; savaşçıların, birbirinin gözünü oymaktan va geçip, barış içinde birarada yaşayıp yaşatmağa boyt eğdıkları bir düzen kurulmaktadır. Mâli gurupların (ba kaları, sigorta şirketlerini v.b. kuruluşları elinde bulund ran holdinglerin - ç.n.), belli bir iş kolunda çalışan bi den çok işletme ile ilgili bulunmaları ve böyle saldırgan bir tekelsimsi fiyat savaşının sonunda ortaya mutlaka b yük zararlar çıkacağını önceden görmeleri, bunun is içinden çıkılması son derece güç, belirsiz bir ortam y

ratmak demek olacağını biimleri söz konusu pazarda fiyat barışının kurulması eğilimini güçlendirecektir (72).

Fiyat savaşından uzak durmak ve yaşamak-yaşat mak ilkesine bağlı kalmak, tekelsimsi sanayi, yapısı üstün- de önemli bir etki gösterir. Yüksek maliyetlerle çalışan firmalar ha deyince pazardan kovulmazlar, daha verimli ve daha kârlı işletmelerin yanısıra onlar da kör topal idare etmeyi başarırlar Böylece de, büyük çapta üretime girişmenin ya da dalgalanan pazar talebini karşılama ça- basının bir sonucu olarak ortaya çıkmış bulunan «fazla kapasite», söz konusu sanayi dalından hemen sökülüp atılmayacak demektir .Atılmayınca da, düşük maliyetle çalışan firmalar için, olağan üretim programlarını ger- çekleştirmede bir potansiyel varlık olarak, bir hazır kuv- vet olarak bekletilecekler; yüksek maliyetlerle çalışan ku- ruluşlar için bile, tekelsimsi sanayinin şemsiyesi altına sığı- nıp kötü günleri, fırtınalı havaları atlattığını bilen böyle daha az başarılı firmalar için bile bir yarar sağlayacak- lardır. Sonuç olarak, fazla kapsite, yeni yatırımları en- gellemiş olur; özellikle, firma sayısının sınırlı bulunduğu ve yapılacak bir yeni yatırımın herkes tarafından kolay- ca öğrenilebildiği tekelsimsi yapıdaki bir sanayi ortamın- da.

Tekelci olsun, tekelsimsi işletmesi olsun, yatırım ka- rarlarını almakta gittikçe daha dikkatli ve ince eleyip sık dokuyan bir tutum içinde bulunacaklar, elde ettikleri kârları gene kendi işletmelerine yatırmakta, **her hal ve kârda**, fazla bir yarar ve çıkar görmeyeceklerdir. Böyle tekelsimsi bir artama yeni bir iş kurarak atılmak isteyen bir girişimci ise, karşısında bir sürü engel bulacağı gibi, kendisinin bu pazara katılmasıyla fiyatları düşüremeye- ceğini de önceden kestirecektir. Başka bir deyişle, yan- nın tekelsimsi girişimcisi de, tıpkı bugünkü kapitalist gi- bi, bu pazarda **ne kazanıldığına** değil, yeni yatırım üstün- den **ne kazanılabileceğine** bakacaktır. Aslında başka bir tekelsimsi pazarın üyesi bulunan yeni yatırımcı için, yu-

karda böyle bir tekelimsi pazar içinde çıkar çatışmalarının sınırı için söylenenler, **mutatis mutandis** (gerekli değişimler olduğu zaman bura da da geçerlidir. Tekelimsi bir pazardan bir başkasına geçmek isteyen kapitalist, yalnız yeni geçeceği pazarın bazı üyelerinin misillemeye kalkması riski ile karşılaşmayacak, aynı zamanda, hep birden fazla ata cınama yolunu seçen büyük finansman çıkarlarının da öfkesini kabartacaktır.

Böyle istilâ eylemlerinin korkusu ve güçlüğü büyük çaplı işletmelerin politikalarını çizmelerinde önemli bir rol oynar. Bu korku, kapitalistin kâr hirsını bir nebze sınırlama etkisi gösterebilir ve onu, pazarda oluşmuş talep esnekliğinin elverdiğinden daha düşük bir gelirle yetinmeye zorlayabilir. Fakat daha çok görülen şudur: Bu korku, tekelinin ya da tekelimsi kuruluşun pazardaki durumunu daha da güçlendirmesine, reklâm ve tanıtma amaçlarıyla avuç dolusu para harcamasına (dolayısıyla kendi malının başkalarınınkinden çok farklı bulunduğu inancını yerleştirmesine), düşey birleşmelere girişmesine finans kurumları ile bağıntılarını çoğaltmasına ve sağlamlaştırmasına yol açacaktır. Bütün bu savunma sistemleri ne kadar iyi kurulmuşsa, pazara yeni girecek birinin de, eskidenberi burada olan kapitalisten elindeki kâr payını çekip almasından o kadar az korkulacaktır.

Tekelci ya da tekelimsi bir işkoluna girmenin zorluğu, tekelci ve tekelimsi kuruluşun yatırım politikasını da geniş ölçüde etkilemektedir. Elde ettiği kârları kendi işletmesinin yatırımlarında verimli bir biçimde değerlendirmeye olanağından yoksun bulunuşu, böyle kuruluşları, ellelerindeki yatırılabılır fonları daha yarışmacı bir niteliğe sahip işkollarında değerlendirme eğilimine itmektedir; kendi kârları içinde «boğulma» tehlikesi geçirmeleri, onları, yoğunlaşmasının çok katı olduğu işkollarından, göresel olarak daha gevşek işkollarına yatırım yapmaya yöneltecektir. Böyle işkollarında, güçlü dirençlerle karşılaşmaktan, misileme tehlikesinden korkmaya gerek ol-

madığı gibi, finansman kuruluşlarının (örneğin bankaların) işe burunlarını sokmaları ve sınırlayıcı bir rol oynamaları gibi bir durumdan çekinmeye de gerek yoktur. Böyle bir işkoluna adını atan tekeli ya da tekelimsi işletme, bu işkolunun kendi beğenisine göre yeniden biçimlendirmek isteyecektir. Üretim, birkaç büyük firmanın elinde toplanmaya başlayacak, modern teknik araç ve gereçler kullanılmaya başlanacak, fiyat, kâr ve yatırım politikaları, tekeli ya da tekelimsi pazarlardakine paralel bir biçimde yürütülme yoluna girecektir. Sanuç olarak da, tekellilik, ekonominin bir dalından yeni bir dalına sıçramış olacak, bir zamanlar küçük küçük işletmelerin iş yaptığı bir alanda büyük işletmeler egemen olacaklar ve giderek birkaç dev işletmeden kurulu imparatorlukların getirdiği sistem bütün ekonomiye damgasını vurmayad başlayacaktır.

Söylemeğe gerek yoktur ki, teknik bazı nedenlerle, büyük işletmeler tarafından yürütülmesine olanak bulunmayan ve tekellilerle tekelimsi kuruluşların yatırım yapacakları bir sürü işkolu vardır. Tarım işkolu bunların başında gelir; ancak bu alanda bile, doğrudan üretici olarak ya da işletme ambalajlama ve dağıtma üniteleri olarak büyük işletmeler gittikçe çoğalıyor. Şimdilik bir yoğunlaşma olayının görülmediği pek çok alandan biri de bazı hizmetlerin görüldüğü alandır. Fakat görünüse de pek aldanmamalı: İlk bakışta bağımsız sanılan pek çok iş adamı ve zanaatkâr, aslında, büyük firmaların dolgun ücret alan acentalarından, perakendecilerinden başka birşey değildir; örneğin Amerikadaki ayakkabı tamircilerinin büyük kısmı United Shoe ayakkabı makineleri fabrikaları hesabına, otomobil satıcılarının çoğu da General Motors Şirketi hesabına çalışmaktadır (73).

Yoğunlaşma süreci gemi aزیya alıp ilerledikçe, işkolları birbiri ardından «tekelimsi bir hâl aldıkça», ekonominin yarışmacı kesimi de deve de kulak mertebesine iniyor. O kadar ki, bu kesim, artık tekellilerin ve tekel-

benzeri kuruluşların birikmiş büyük yatırım fonlarını eritmeleri için yeterli genişlikte bir alan olmaktan çıkıyor ⁽⁷⁴⁾.

Gene de söz konusu kâr birikiminin boşalabileceği yatırım boşlukları, hem de tarihte önemli rol oynamış yatırım boşlukları vardır elbette Bu boşluklar, tıpkı on-dokuzuncu yüzyıl başlarında Afrikada görülmüş çalan ve henüz hiç bir büyük firmanın çıkıp «benimdir!» diyemediği, sahihsiz toprak niteliğinde boşluklardır. Yukarıda da belirtildiği gibi, ekonomik artığın kullanılma biçimi, teknik alanaklar tarafından büsbütün tıkanmış da değildir. Bir dereceye kadar da olsa, bu olanaklar her zaman vardır, hatta günümüzde, her zamankinden daha da geniş olarak vardır. Yeni sanayi kollarına yatırım yapmanın önündeki başlıca engel ise yatırım sürecinin yapısıdır. Yeni bir sanayi kolu kurmak, bugün için, ancak ve ancak büyük çapta işletmelerin harcıdır; bu işi ancak onlar başarabilirler yani. Böyle işletmeler ise, ya kendileri tekeli ve tekelimsi kuruluşlardır ya da bu gibi kuruluşlarla sıkı ilişkiler içinde bulunan büyük finansman kurumlarıdır. Bu nedenle de, yeni bir işkolu (sanayi kolu) kurulurken, bunlar, herşeyden önce şimdiki varlıkları açısından, kurulmuş işletmeleri açısından ele alırlar sorunu; yeni kurulacak olanın eskiden kurulmuş olanın ayağını kaydır-maması; onunla yarışma içinde bulunmaması yatırım için bir ön-koşul olacaktır. Açıkçası, tekelimsi bir sanayi kolunda çalışan bir firmanın yeni bir iş yaratması için, eski işiyle yarışma hâlinde bulunmayan bir konu seçebilmesi gerekir; ortaya çıkarılacak ürünün, bir üçüncü işletmenin ürünü ile yarışma hâlinde olması istenecektir. Ancak, yukarıda da belirtilen nedenlerle, dev iş ve finansman dünyasında; bu tür işlemlere ve eylemlere kuşku ile bakılmakta ve yalnız çok nâdir hâllerde böyle yatırımlara girilmektedir.

Şimdi bütün bu tartışmanın sonu nereye varıyor? Söylediklerimizi şöyle bir çerçeve içinde toparlamamız mümkün Kapitalist gelişmenin tekeli aşamasında, kâr oranlarının eşitlenmesi mekanizması, ancak, ekonomik sistemin son derecede küçülmüş yarışmacı kesiminde işlemektedir. Bu kesimde de kâr oranları düşük, kârlardan ayrılacak yatırım fonları cılızdır. Ekonominin tekeli ya da tekelimsi kesimlerinde ise; kâr oranları yüksek, yatırımların sağladığı kârlılık derecesi farklı ve yeniden yatırıma aktarılacak kâr payları geniştir. Bu durum, toplam yatırımların azalmasına yol açıyor çünkü büyük kârlar ede edenlerin, bunları kendi işletmelerinde değerlendirmeye istahları yok, başka bir alanda değerlendirme-larına de olanakları yok. Ekonomideki yarışmacı kesimin gittikçe daha büyük bir bölümü tekelimsi bir nitelik kazan-dığı için ve eldeki işletmeleri ile yarışma hâlinde olma-yacak yeni iş alanları bulmak da güç olduğu için yatırım yapmak işi gün geçtikçe daha da zorlaşmaktadır. Bütün bunların dağal sonucu olarak da, işsizlik ve durgunluk çıkmaktadır ortaya. Tam çalıştırma düzeyine karşılık ge-len ekonomik artık, bir türlü yatırıma dönüştürüle-mektedir İşsizliğin ve durgunluğun yanısıra, ekonominin bir fazla üretim eğilimi, bir satılamayan mallar üretimi eğili-mi içine girmesi de bundandır. Yüz yıl kadar önce Marx'ın kesin bir biçimde ortaya koyduğu durumla karşı karşıya-yız: «Genel aşırı-üretim, işçilerin ve kapitalistlerin tüket-ceği malardan göresel olarak çok az üretilmesinden de-ğil, tam tersine, her iki gurup maldan da, çok fazla üre-tilmektedir — tüketim için üretilmeyen mallar da çok faz-ladır, tüketim ve birikim arasındaki doğru ilişkiyi koru-mak için çok fazladır; birikim için çok fazladır ⁽⁷⁵⁾.

Buraya kadar incelediğimiz konuların tümü değilse bile pek çoğu, şu ya da bu vesile ile, başka ekonomistlerin yazılarında da ele alınmışsa da, onların konuya bambaş-

ka bir yorum ile yaklaştıkları söylenebilir. Örneğin onlar, kapitalist ekonomide teknik ilerlemenin ancak ve ancak tekeler yardımıyla yapılabileceği görüşünü öne sürmüşlerdir. Ne yerine oturmuş bir kapitalist, ne de yeni bir yatırıma girişen bir kimse, ilgilendiği iş alanına girmeyi yasaklayan ya da güçleştiren bir engel konulmadıkça, parasını bir teknolojik yeniliğe yatıracaktır. Kaldı ki, modern teknolojinin yeniliklerine para yatırabilecek güçte olanlar, zaten büyük yatırım giderlerini göze alabilecek kadar büyük işletmelerdir. Üstelik, teknolojinin ilerlemesi için kaçınılmaz olan araştırma eylemlerini finanse etmek ve ancak böyle büyük işletmelerin harcıdır. Ne var ki, buraya kadar söylediklerimizin ışığında, böyle bir usavurmanın yanlış olduğu, çünkü tüm üretim sürecinin tarihsel diyalektiğini gözden kaçırdığı öne sürülebilir. Aslında, kapitalizmin belli bir aşamasında (bundan elli ilâ seksen yıl kadar önce), büyük çaptaki işletmelerin, tekelin ve tekel-benzeri kuruluşların, **ilerici** birer varlık olarak ortaya çıktıklarından ve verimlilik ile bilimin **ilerlemesine** olumlu katkılarda bulunduklarından kimsenin en ufak bir kuşkusu yoktur. Bugün ise, durum tamamen tersine dönmüş ve söz konusu varlıklar, ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal olarak birer **gerici** olarak ortaya çıkmışlardır ve bilim ile teknolojinin ilerlemesini köstekleyen, hiç değilse yolundan saptıran bir rol oynamaya başlamışlardır. Yarışma düzeninin modern teknolojik ilerleme ile bağdaşmadığını öne sürmek, hiç bir zaman, tekelliliğin, üretim güçlerinin gelişmesi için akla uygun bir ortam olduğunu düşünmek için yeterli neden değildir. Lenin'in belirttiği gibi, «... Tekellerin, artık, ilerlemenin ayak bağı olmaya başladıklarını söylemek, özgür yarışmanın lehinde bir tutum takınmayı gerektirmez; üstelik olanak dışıdır bu, çünkü tekeller düpedüz özgür yarışma koşullarının bağrından yükselmişlerdir»⁽⁷⁶⁾.

1. **Capital** (Kerr baskısı) Cilt III. s. 919. (Bu Kitabın yazarı, çevirinin bir iki kelimesinde değişiklik yapmak zorunda kalmıştır).

2. Tıpkı, kölelik düzeninden toprağa bağlı esaret düzenine geçmesinin, feodal düzenin temelini oluşturması gibi. Bilindiği gibi, bu geçiş, eski çağların (antikitenin) sonlarına doğru yer almış olan, önemli bir ekonomik ve toplumsal gelişme belirtisidir.

3. «İşgücünün doğal fiyatı, işçilerin, birbirlerinin yaşama düzeylerine uygun olarak, kendi hayatlarını sürdürebildikleri, ayrıca, kendi cinslerini idame edebildikleri (çoluk çocuk sahibi olabildikleri- ç.n.), bir sınıf olarak artmadan ya da azalmadan varlıklarını devam ettirebildikleri fiyat düzeyidir.», Ricardo, **Principles of Political Economy and Taxation** (Everyman's Library baskısı) s. 53. Bir de: «Eğer ücretler belli bir düzeyde kalmaya devam ederlerse, yapıcıların kârları da belli bir düzeyde kalmaya devam edecekler demektir. Yok eğer ücretler artarsa,..., kârlar da, ister istemez, düşecektir.» Ricardo, a.g.e. s.64.

4. «Büyük toprak ağasının (lordun) harcamaları, çalışan insanların karnını doyurmaktan çok, tembellerin beslenmesine (çöplümesine) yaratmaktadır. Zengin tüccar ise, elindeki sermaye ile yanında yalnız çalışkan kişilere iş ve ekmek verdiği halde, tüketim harcamaları ile, tıpkı bir toprak ağası gibi, işe yaramaz ve tembel insanları (tüfeyleleri, hizmetçi ve uşak takımını- ç.n.) beslemektedir. Genellikle bu böyledir.» **Adam Smith, Wealth of Nations** (Modern Library baskısı), s. 317. Şurası ilgi çekicidir ki, Adam Smith'in «zengin tüccarı», yükselen kapitalist düzenin bir kahramanı olmaktan çok, eski düzenin, feodal düzenin bir kalıntısı görünümündedir. Böyle bir kahramanlık görevi, varlığının içeriği ve anlamı, bol keseden, har vurup harman

savurarak yaşamaktan çok, sermaye birikiminde ve insanları kâr elde etmek için çalışma noktasında yoğunlaşan, sanayi ve tarım girişimcilerine bırakılmaşa benzer.

5. Feodal bir ortamdan çok, kapitalist bir ortamda çalışan bankerler, kısmen küçük tasarrufları toplayarak, kısmen de, enflasyon yoluyla, paylarına düşen ekonomik artığı büyütürken sermaye oluşumu kolaylaştırırlar.

6. Adam Smith, a.g.e. s. 329

7. «Yoksulları koruma kanunlarının açık ve doğrudan amaçları ve yönelişleri, kanun koyucunun iyi niyetli tutumunun ve öngörüsünün aksine, yoksulu korumak değil, hem zenginin hem de yoksulun durumunu kötüleştirmektedir; yoksulu zengin etmek değil, zengini yoksullaştırmak hesabı üstüne kurulmuş kanunlardır bunlar; eğer bugünkü kanunlar, bu biçimleriyle yürürlükte olmaya devam ederlerse, yoksulların bakımı için ayrılan fonlar gittikçe artacak ve sonunda bu ülkenin bütün net gelirini yutacaktır.» Ricardo, a.g.e. s. 81. Schumpeter de, klâsik burjuva görüşünün askerlikten ve askerî harcamalardan hiç hoşlanmadığını vurgulamaktadır, bkz. *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York, 1950), s. 122.

8. Sırası gelmişken, sonradan Weber ve Sombart'ın çok önemli olarak vurguladıkları, rasyonel hesap ve muhasebe gelişimini, Marx'ın daha 1847 yılında, burjuva kültürünün gelişiminde önemli bir etmen olarak belirttiğini söyleyelim. Marx diyor ki: «Çevresindeki usak ve hizmetçi takımının yarattığı şaşaa ile çalışmaktan pek hoşlanan feodal ağanın önyargılarına kendisini kaptırmayacak kadar aydınlanmıştı burjuvazi ve çok da iyi hesap yapmaktadı. **Burjuvazinin varlık koşulları onu hesap yapmak zorunda bırakıyor.**» *Wage, Labour and Capital*, Marx ve Engels, *Selected Works* (Moscow, 1949-1950), Cilt I, s. 91 (İtalikleri ben ekledim).

9. «Biraderlerin o yüksek ruhçuluk meslekleri ile dünya işlerinin çekilip çevrilmesinde gösterdikleri uyanıklık ve beceriklilik elele gitmektedir; bu bir rastlantı mıdır yoksa olayların doğal sonucu mudur? Gerçek dindarlık ve sofuluk, tüccarın namus bütünlüğünü korumaya çalıştığı, onu düşünceli ve sakıncalı bir adam hâline getirmek için elinden geleni yaptığı için, ticaretteki başarıyı da yüceltmektedir. Ticaret dünyasında barınabilmek ve güven kazanabilmek için kaçınılmaz olan bu nitelikler, sürekli servet birikiminin de ön-koşulu olmuşlardır.» G.A. Rowntree, *Quakerism, Past and Present* (London, 1859). Ya da: «Kıscacı, servete giden yol, eğer servet kazanmak isteğinde iseniz söyleyeyim, çarşıya giden yol kadar düz ve açıktır. İki kelime ile açıklayabiliriz bunu, **çalışkanlık** ve **tutumluluk**; yani, **parayı ve za-**

manı israf etmemek, aksine, her ikisini de en iyi biçimde kullanmak. Dürüst yoldan elde edebileceğinin tümünü elde eden ve elde ettiğinin tümünü (tabii zorunlu harcamalar çıktıktan sonra) biriktiren kişi, eninde sonunda zengin olacaktır; tabii eğer dünyayı yöneten o yüce Varlık isterse; doğru işlerimiz için Ona çevirmeliyiz yüzlerimizi, Önu kutmalı. Ona tapınmalıyız; çünkü işlerin şöyle değil de böyle olmasını belirleyen Odur.» Benjamin Franklin, *Works* (Jared Sparks ed., Boston, 1840), Cilt II, s. 87 ve devamı.

10. Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* (Rohentwurf) (Berlin, 1953), s. 143. (İtalikler orijinalinde var.)

11. *Principles of Political Economy and Taxation* (Everyman's Library ed.) s. 225.

12. «İngiltere'deki Avam Kamarası, Fransa'daki Tiers-Etats ve genel olarak Kıta Avrupası burjuvazisi... tasarruf yapan, tutumlu sınıflard; buna karşılık feodal aristokratların çocukları, har vurup harman savuran sınıflar niteliğindeydi... Bu nedenle, birinciler, yavaş yavaş ikincilerin yerini almaya ve toprakların büyük kısmını ele geçirmeye başladılar.» John Stuart Mill, *Principles of Political Economy* (New York, 1888), s. 38.

13. Bu, yarışmanın «altın çağında» hiç tekel yoktu anlamına gelmez. Tam aksine, kapitalist düzenin tâ başındanberi, tekeller her yerde görülmüştür. Ancak, tarih kitaplarında (siyasal tarihlerde olduğu kadar, toplumsal ve ekonomik tarihlerde) sık sık görülen ve eski tekel kurumları ile günümüzdeki tekelleri eşdeğer görüp göstermeye çalışan görüşler, «modernizmin» saçmalıklarından biri olarak değerlendirilmeli. Bugünkü tekeller bambaşka koşullar altında iş görüyorlar. Onyedinci ve onsekizinci yüzyıl tekelleri ile günümüz tekelleri arasında dağlar kadar fark var; tekellerin dayanakları da nitelikleri de değişmiş durumdadır bugün. Eskiden, loncaların bazı yasaklayıcı kuralları, tekel niteliğindeydi; bu yasaklamaların nedeni de, durmadan ortaya çıkan, yerel ve zamansal kıtlıklardı, kaynakların hareket yeteneğinden yoksun bulunuşlarıydı, haberleşme ve ulaştırma sistemlerinin yetersizliği; fakat üstünde tekel kurulan pazarlar son derecede cılız ve dar satış alanlarıydı eskiden; bugünün, dev gibi tekelleri, çok büyük bir üretim hacminin gene çok büyük bir dilimini denetim altında tutan dev gibi tekelleri nerde, eski tekeller nerde!

14. Bkz. Simon Kuznets, *National Income, A Summary of Findings* (New York, 1946), s. 33. Bu kitapta, R.F. Martin'in, *National Income in the United States, 1799-1938* adlı eseri, bu yargının kaynağı olarak belirtiliyor.

15. S. Kuznets, a.g.e. s. 34; Colin Clark, diğer ileri ülkeler için

bazı tahminler yapıyor ki bunlar da aynı yönde bulgular niteliğindedir. Bkz. *Conditions of Economic Progress* (2. Baskı, London, 1951), III. Bölüm.

16. S. Kuznets, a.g.e. s. 54.

17. United States Department of Commerce, Bureau of the Census, *Historical Statistics of the United States, 1789-1945* (Washington, 1949), Section D.

18. Bkz. S. Kuznets, a.g.e. s. 58 ve s. 61 ve devamı.

19. Bütün bu tür genellemeler açıkça tehlikeli olmakla birlikte, şu kadarını söylemek yanlış olmayacaktır: ondokuzuncu yüzyıldaki ekonomik dalgalanmalar daha çok fiyat iniş çıkışları şeklindeydi, yirminci yüzyılda ise, başlıca dalgalanmalar, üretim düzeyindeki iniş çıkışlar şeklinde olmaktadır. Bu durum, açıkça, sanayi üretiminin toplam üretimdeki payının büyümesi ile ilgilidir; sanayi üretiminin, talepteki değişikliklere göre değişimi, tarım üretiminin talepteki değişikliklere ayak uydurmasından çok daha farklı oluyor.

20. Bir lokma-bir hırka düzeyinde ücret oluşumu kuramının, fiilen ele geçen ücretlerle, örneğin Kaliforniya Üniversitesi Toplumsal Ekonomi Araştırmaları Heller Komitesinin ve başka örgütlerin yaptığı hesaplardaki «canı tende tutma minimumları» ya da «minimum bütçeler» ölçüleri karşısında kıyaslanamamalarının nedeni de budur zaten; yani bu kurum, gerçekler karşısında tutunamamıştır ve bir geçerliliği yoktur. Bu tür hesaplama ve kıyaslamalar, yürürlükte bulunan yaşama standartlarını ya da halk kitlelerinin elde edebildiği ekonomik mutluluk ve refah düzeylerini araştırıp ortaya koymakta bir yarar sağlasa bile, ücretlerin, belli bir minimumun altında, üstünde bulunduğunu ya da bu düzeye eşit olduğunu saptamaktan çok uzaktır. Heller Komitesinin hazırladığı bütçeye bir göz atmak bile, burada betimlenen yaşama düzeyinin, örneğin Ricardo tarafından belirlenen ya da bundan yüz hatta elli yıl önce İngiliz ve American işçileri tarafından «erişilmiş» ücretlerle bir ilgisi olmadığını gösterecektir.

21. Bütün bunlar, belli bir ülkenin belli bir zamanda içinde bulunduğu ekonomik kalkınma ve verimlilik aşamalarını etkileyen, tarihsel, coğrafi ve demografik (nüfusla ilgili) koşullara bağlı olarak değişmektedir.

22. Bir «bolluk devletinin» kurulmasına, yani bunun mümkün olduğuna derinden inanan John Stachey gibi biri bile şunları yazmaktan kendini alamamıştır: «Son 15 yıl içinde, ücretlilerin ulusal gelir içindeki payları, belki yeniden yükselebilirdi; yükselebilirdi ama, hiç bir zaman, 1860 yılındaki düzeyine de erişemezdi.» *New Statesman and Nation* adlı dergide yayınlanan «Marxism Revisited» adlı yazıdan,

1953, s. 537. İkidebir öne sürülen görüşlerin aksine, Büyük Britanya'da, İkinci Dünya Savaşından sonra işbaşına geçen İşçi Partisi Hükümetlerinin uyguladığı ekonomi politikalarının sonucu olarak, işçilerin ulusal gelir paylarında bir ilerleme olmuş değildir. «Yiyecek maddeleri ve sağlık hizmetleri için yapılan sosyal yardımların olumlu etkisi, bira, tütün ve diğer bazı mallar üstüne konulan vergilerle, fazlasıyla geri alınmıştır; demek oluyor ki, ücretliler, bu gibi sosyal yardımların net kazancından yararlanmış değillerdir.» Clark Kerr, «Trade Unionism and Distributi ve Shares,» *American Economic Review* (May, 1954), s. 291; bu sonuncu yazıda, kaynak olarak belirtilen, Findley Weaver'in «Taxation and Redistribution in the United Kingdom» adlı yazısında yukarıdaki cümleler yer alıyor, bkz. *Review of Economics and Statistics* (May, 1950). Ayrıca bkz. A.A. Rogow, «Taxation and 'Fair Shares' Under the Labour Governments,» *Canadian Journal of Economics and Political Science* (May, 1955).

23. Colin Clark, *Conditions of Economics Progress* (İkinci Baskı, London, 1951), s. 524.

24. Victor Perlo'nun *The Income Revolution* adlı kitabında belirtiliyor, (New York, 1954), s. 54.

25. Kendi hesaplarına çalışan, kendi kendilerinin patronu olan girişimciler, ücretli emekçilerin 1880 yılında yüzde 36.9'u idi, bu oran 1939'da yüzde 18.8'e düşmüştür. Bunun konumuz bakımından önemli yanı, bağımsız işadamları sayısının azalmasıdır. Tarım-dışı alanlarda çalışan girişimciler de 1880 yılında, toplam çalışanların yüzde 8'i iken, 1939 yılında bu oran yüzde 6'ya düşmüştür.» *House of Representatives* (Temsilciler Meclisi), Küçük İşletmeler Komitesi, *United States vs. Economic Concentration and Monopoly* (Washington, 1949), s. 96.

26. Harold M. Levinson, «Collective Bargaining and Income Distribution,» *American Economic Review* (May, 1954), s. 314 ve s. 316.

27. *Capital* (Kerr baskısı), Cilt III, s. 1003. Marx'ın aynı sayfada belirttiği gibi, tekel için, tüketici olarak işçilerin gelirlerini azaltma eğilimi diye bir şey söz konusu değildir. Fakat eğer, işçilerin toplam ulusal gelirden aldıkları payda bir değişmezlik varsa, bu değişmezliğin nedeni, pekâlâ, işçi sendikalarının baskıları sonucu ücretlerin fiyatlara ve kârlara göre yükselmelerini sağlamaları olabilir.

28. *The Theory of Economic Dynamics*, (London, 1954), s. 18

29. Smaller War Plants Corporation (Daha Küçük Savaş Fabrikaları Şirketi) *Economic Concentration and World War II* (Washington, 1946), s. 6.

30. Federal Trade Commission, *Report on the Merger Movement*, (Washington, 1948).

31. 1923 yılı için bkz. United States Treasury Department, Bureau of Internal Revenue, *Statistics of Income*, s. 118; 1951 yılı için bkz. *Statistics of Income, Preliminary Report*, s. 41.

32. Savaş öncesindeki durum için Paul M. Sweezy'nin yetkin araştırmasına bakınız: «Interest Groups in the American Economy», bu yazı önce, Ulusal Kaynaklar Komitesinin (National Resources Committee) yayını olan *Structure of the American Economy* adlı kitabın I. Kesiminin 13. Eki olarak yayınlanmış, daha sonra da, yazarın *The Present As History* adlı kitabında (New York, 1953) yer almıştır, s. 158 ve devamı.

33. Bkz. The Brookings Institution, *Share Ownership in the United States*, (Washington, 1952) bu kitapta, şirketlerin halka satılan hisse senetlerinin 6.5 milyon Amerikalının elinde toplandığından ve ortalama olarak adamı başına 4 hisse senedi düştüğünden sık sık söz edilmektedir. Gene aynı kitapta, yapım sanayii hisse senetlerinin yüzde 57'sinin toplam senet sahiplerinin yüzde 2.3'ünün elinde toplandığından da söz ediliyor ama çok daha belli belirsiz ve üstü kapalı biçimde. Kamu hizmetleri gören şirketlerin hisse senetlerinde, toplam senet sahiplerinin yüzde 1'i, toplam hisselerin yüzde 46'sına sahip bulunmaktadır. Finansman ve yatırım şirketlerinde bu oranlar sırasıyla yüzde 3 ve yüzde 53, ulaştırma şirketlerinde ise yüzde 1.5 ve yüzde 56 olarak verilmekte. M. Taitel'in *Profits, Productive Activities and New Investment* adlı kitabında da, Savaş öncesi dönemine ait benzer yüzdeler verilmektedir, TNEC Monograph, No. 12 (Washington, 1941).

34. *The Income Revolution*, (New York, 1954), s. 58.

35. İşte, toplumsal olarak minimum yaşama standardı diye tanımlanan bu düzeyin belirlenmesinde işçi sendikalarına büyük rol düşmektedir. Sendikaların, verimliliğin ve toplam üretimin artmasında yapacakları çok iş vardır daha. Sendikalar, işçi ücretlerinin artmasına yol açarak, emek-tasarrufu sağlayan araçların üretime katılmasına çanak tutmuşlar ve teknolojinin yaygınlaşmasına olanak vermişlerdir.

36. Eksik-tüketim kuramı adı verilen görüşün önemli jnanclarından biridir bu. Dördüncü Bölümün başlarında bu konuya daha geniş yer verilecektir.

37. Bkz. Lee Benson, *Merchants, Farmers, and Railroads* (Cambridge, Massachusetts, 1955).

38. Bunun önemli bir istisnasını Schumpeter'de görüyoruz. Bu yazar, tekel konusunu «bir bakkal ele alır gibi» incelemeye karşındır. Ona göre, tekel sorunu başka bir yaklaşımla, kapitalizmin uzun - dönemli gelişimi açısından önemle ele alınmalıdır. Ne var ki, Schumpeter'in özleminin gerçekleşmesi için kırk yıl gibi koskoca bir zamanın geçmesi gerekmiş, ancak böyle uzun bir süre geçtikten sonra, ekono-

mistler, tekelci kapitalizmin ekonomik yapısı ile ilgilenmeye (ve onu alkışlamaya) başlamışlardır. Tekelin büyümesi, kapitalizmin genel gelişimi içinde çok önemli bir öge olarak yalnız Marxist yazarlar tarafından ele alınmış ve işlenmiş bulunuyor. Hilferding'in *Finanz kapital* (1910) adlı kitabı, bu konudaki ilk klasik Marxist katkı niteliğindedir. Bunu, Lenin'in ünlü, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1917) adlı eseri ve diğer eserler izlemiştir.

39. «Economic Progress and Declining Population Growth» *American Economic Review* (March, 1939), *Readings in Business Cycle Theory* (Philadelphia-Toronto, 1944) adlı derleme içinde yeniden yayınlanmıştır, s. 379.

40. *Theory of Economic Dynamics* (London, 1954), s. 161

41. «Böylece, talebin başka alanlardan konut yapımı alanına doğru kayması da, 'sermaye lehine' birtakım yeniliklerin ortaya atılmasına yol açıyor ve aynı şekilde yatırımların artması eğilimi doğuruyor.» Joan Robinson, *The Rate of Interest and Other Essays* (London, 1952), s. 109.

42. Bkz. Joan Robinson, a.g.e. s. 107.

43. Bkz. Kalecki, a.g.e. s. 160.

44. Bu çok önemli nokta genellikle gözden kaçırılmaktadır. Paul M. Sweezy, *Theory of Capitalist Development* (New York, 1942), s. 222 ve devamında bu önemli noktayı vurgulamaktadır.

45. Bu tür iç-göçler, ekonominin kapitalist-olmayan kesimlerindeki insangücünün ekonomik ve teknolojik etmenler sonucu yer değiştirmesinden ileri gelmektedir; bazı hallerde, «ekonomi dışı etmenlerin» de bunda rol oynadıkları görülür (örnek olarak Britanya'daki toprak kapatıp köylülerin kovulması ve Almanya'daki *Bauernlegen* —köylünün toprağından yoksun edilmesi —ç.n.— gösterilebilir). Fakat, bu tür zorlamaların nedeni, de kentlerde görülen sanayi gelişimi girişimleridir. Başlangıçta seyrek nüfuslu olan, Amerika, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi yeni ülkelere yönelen göç hareketlerine, yalnız o ülkelerin kendi kapitalist-olmayan kesimlerindeki insangücü değil, Eski Dünyanın kapitalist-olmayan kesimlerindeki insangücü de kaynaklık etmiş bulunuyor. Bu sonuncu durumda büyük ağırlık dışardan gelen göçmen akımındadır.

46. Bu görüş, emeğin ucuzlaması ve hızlı nüfus artışı sonucu teknolojik ilerlemenin yavaşlaması şeklinde özetlenebilecek önemli olgu ile gelişmez. Emeğin ucuzlaması ve hızlı nüfus artışı sonucu teknolojik ilerlemenin yavaşlaması demek, kapitalizmin uzun-dönemli dengesinin sağlanmasına katkıda bulunmak demektir çünkü: bunlar, kapitalizmin gelişmesini yavaşlatırlar ve onun olgunlaşmasıyla ortaya

çıkacak bunalımın ertelenmesine yol açarlar. (Bkz. Paul M. Sweezy, a.g.e.) Hans Neisser'in belirttiği gibi: «Ekonominin dengede olması için gelirin yüksek bir düzeyde bulunması yani adam başına gelirin yüksek olması gerekli değildir; hatta, ekonomik denge, yapısal işsizlik ile bile bağdaşabilir. Yoksul ekonomiler, ekonomik dengeye ulaşmak ve bu durumda kalmak bakımından, zengin ülke ekonomilerinden daha büyük bir şansa sahip bulunmaktadır.» «Stability in Late Capitalism» *Social Research* (Spring, 1954), s. 85. Nitekim, adam başına sermaye donatımı, verimlilik ve üretim düzeylerini düşük tutarak, hızlı nüfus artışı, fiilen elde edilen ekonomik artık hacmini de düşürecektir. Dahası var: toplam üretim, nispeten küçük bir sermaye donatımıyla elde edildiği zaman, sermayenin aşınma-yıpranma payları olarak ayrılacak karşılıklar da hâliyle küçük olacak ve toplam brüt artık içinde nispeten az bir yer tutacaktır. Bu koşullar altında, yatırımlara ayrılan ekonomik dilimi de küçük olacağı için —yeni ekonomik artığın kapitalistlerin tüketimine ayrılan dilimi çıktıktan sonra kalan parça küçük olacağı için—, yeni bir işçiye çalıştırmak için ne kadar küçük bir sermaye donatımına gerek olursa olsun, toplam yatırımlar da, çalışacak insan sayısı da (yaratılacak istihdam da), ister istemez, düşük olacaktır. Böylece, kapitalist, yatırıma ayrılan bütün ekonomik artık dilimini yatırıma fiilen yöneltme yolunu seçse bile —ki böyle bir işin mutlaka olacağını kolay kolay söyleyemeyiz—, ekonominin genişlemesi ve sermayenin tam çalıştırma düzeyine çıkılması süreçleri oldukça yavaş işleyecek, buna karşılık, ekonominin kapitalist-olmayan kesimlerinde (tarım, el sanatları, dağıtım işleri v.b.), «artık nüfusla» dolup taşan bir geçekondulama süreci görülecektir. Bunlar, kapitalist düzenin en keskin çelişkilerinden birini gün gibi açığa çıkarmaktadır: verimliliğin hızla yükselmesi ve üretimin hızla artması, dengesizliğe, bunalımlara ve ekonominin sanayi kesiminde yaygın işsizliğe yol açmaktadır ve bütün bunların, bir tüm olarak toplum üstünde derin etkileri görülmektedir. Verimlilikte ve üretimde yavaş artışlar ise gizli işsizliğe yol açmaktadır, yoksulluk yaratmaktadır ve ekonominin kapitalist-olmayan kesimlerinde durgunluğa sebep olmaktadır. Bütün bunların sonucu olarak da, bir geri kalmışlık denizinde oldukça ilerlemiş sanayi adaları ortaya çıkıyor.

47. *Theory of Economic Dynamics*, (London, 1954), s. 159.

48. *Econometrica* (October, 1954), s. 532.

49. *Maturity and Stagnation in American Capitalism* (Oxford, 1952), s. 133 ve s. 235 n. (İtalikler orijinalde).

50. Bu tür boş hayaller ve havaya şatolar kurmanın en iyi örnekleri, belki de şunlarda bulunmaktadır: J.K. Galbraith'in «*We can Prosper Without War Orders - Savaş Harcamaları Olmaksızın da İlerleye-*

bilir, Zenginleşebiliriz» «*New York Times Magazine* (Juna 22, 1952) adlı yazısı ve David Lilienthal'in, *Big Business, A New Era* (New York, 1953) adlı kitabı, s. 8 ve devamı.

51. E. Varga ve L. Mendelsohn (derleyenler), *New Data for Lenin's Imperialism-The Highest Stage of Capitalism* (New York, 1940), s. 168. (İtalikler orijinalde).

52. J. Steindl, *Maturity and Stagnation in American Capitalism* (Oxford, 1952) adlı kitabında bu yaklaşımın güzel örneklerini vermektedir ki bu da söz konusu kitabı değerli ve önemli bir yapıt haline getiriyor. Bundan böyle ele aldığım ilgili konularda, Steindl'in eserinden geniş ölçüde yararlandım.

53. Aşırı kapasitenin ortadan kaldırılması hangi yolla olmaktadır? Kimse, bunun önemsiz bir sorun olduğunu söyleyemez. Aşırı kapasite, gününü doldurmuş, eski-moda donatımın hurdaya çıkarılması yoluyla giderilebileceği gibi, hemen sürekli olarak «hasta» bir sanayi dalında, eski-moda donatımın bir türlü hurdaya atılamaması nedeniyle fazla kapasitenin sürüp gitmesi gibi bir güçlük de karşılaşılabılır. Amerikan ekonomi tarihi bunun örnekleriyle (kömür üretiminde, dokuma sanayinde, tarım kesiminde) doludur ve bu dallarda kamu tekelinin kurulmasında, söz konusu aşırı kapasitenin bir türlü giderilememesinin önemli rolü olmuştur.

54. Steindl da bu noktaya parmak basıyor; bu yazar, «normal» aşırı kapasite adı verilebilecek bir sorunun varlığından da söz etmektedir.

55. J. Viner, «Cost Curves and Supply Curves», «*Zeitschrift für National Ökonomie*, (1931), Cilt III, No. 1., s. 98.

56. Marx, *Wage Labour and Capital*, bkz. Marx ve Engels, *Selected Works*, Cilt I. s. 93. (İtalikler orijinalde).

57. Bkz. Joan Robinson, «The Impossibility of Competition», E.H. Chadberlin'in derlediği *Monopoly and Competition and Their Regulation* adlı kitapta (New York, 1955). Yatırım sürecinin işte bu özel niteliği, yarışması kapitalizm koşulları altında işlemekte, bu koşullar altında sık görülen aşırılıklara ve akla aykırılıklara yol açmaktadır. Bunlar, ondo-kuzuncu yüzyıla özellik kazandıran ekonomik bunalımların, yani aciz durumuna düşüp iflasa sürüklenme dalgalarının, iş dünyasındaki başarısızlıkların yarattığı kar-topu etkisiyle ortaya çıkan paniklerin, belli pazarlardaki, büyük çapta, fakat oldukça kısa-dönemli mal yığılmalarının v.b. nedenleri olmuşlardır.

58. Söylemeye bile gerek yoktur ki, burada önemli olan, bu işe yatırılacak para miktarının salt büyüklüğü değildir; asıl önemli olan bu iş için ayrılan ve ücret birimleriyle, ulusal gelirin bir dilimi olarak

ya da bir başka gerçek (real) ölçüyle belirlenen servettir. Teknoloji açısından en uygun büyüklükte yeni bir fabrika kurmak için ne kadar sermaye gerektiği konusunda J.S. Bain'in bir incelemesi var. Bkz. «Economics of Scale, Concentration and Entry», *American Economic Review* (March, 1954). Bu yazıda Bain, bulgularının bir kısmını özetliyor.

59. «Birçok firmanın, yürürlükteki faiz haddi ile sağlayabileceği kredinin sınırlı olması, çok defa, bu firmanın, kendi özel pazarı dışına taşarak yeni alıcılar bulmak için çok büyük pazarlama giderlerine katlanmak zorunda olmasının iyi bilinmesinin doğrudan bir sonucudur.» P. Sraffa, «Law of Return Under Competitive Conditions», *Economic Journal* (December, 1926), s. 550. Varolan bir firma için doğru olan bu yargı, «kurulması düşünülen» yeni bir firma için haydi haydi geçerlidir. Sermaye piyasası ile güçlü ve kökleşmiş şirketler arasındaki içli dışlı ilişkilerin de yeni kuruluş iş hayatına atılan bir firmanın, uygun faizlerle sermaye ve finansman olanağı bulmasının ne kadar sınırlı ve zor bir iş olduğunu da unutmamak gerek.

60. «Amerikan ekonomisinde, eskiyenin ve bunamışın yerini yeninin ve zorlunun almasının bir biyolojik süreç olduğu görüşü nedense pek revaçtadır. Kulağa hoş gelen bir görüştür bu belki ama, düpedüz bir uydurmadır. Nitekim, eğer bugünün Amerikalıları hayatta kalırlarsa, ilerde de, çeliklerini, bakırlarını, pirinçlerini, otomobillerini, lastiklerini, sabunlarını, kızartma yağlarını, kahvaltılık yiyeceklerini, domuz pastirmalarını, sigaralarını, viskilerini, yazarlı para kasalarını ve tabutlarını, bugün bu şeyleri yapıp satan firmaların birinden ya da ötekinden alma durumunda kalacaklardır. Kısa bir sürelik düşünme bile, bu şeyleri üreten firmalarda, kırk elli yıldır hiç bir değişiklik olmadığını hatırlatacaktır bize.» J.K. Galbraith, *American Capitalism* (Boston, 1952), s. 39.

61. *Theory of Capitalist Development* (New York, 1942), s. 275.

62. O. Lange, *On the Economic Theory of Socialism* (Minneapolis, 1938; ikinci baskı, 1948), s. 114; bkz. E.D. Domar, «Investment, Losses and Monopolies», Lloyd Metzler ve arkadaşlarının derlediği *Income, Employment and Public Policy: Essays in Honor of Alvin H. Hansen* (New York, 1948) adlı kitapta, s. 39.

63. Bu gereksinme, yalnız firmanın elindeki sermayenin sınırlı olması sonucu bir zorlama, kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmakla kalmıyor, söz konusu dönem uzadıkça, risk düşünceleri ve korkuları da büyüyerek bir çekimserlik yaratıyor.

64. Bkz. G. Terborgh, *Dynamic Equipment Policy* (Washington, 1949), 11. Bölüm.

65. Bu kural, yenileme yatırımlarına olduğu kadar yeni yatırım-

lara da uygulanabilir.

6. «Economic Progress and Declining Population Growth», *American Economic Review* (March, 1939); *Readings in Business Cycle Theory* (Philadelphia - Toronto, 1944) adlı derlemede yeniden yayınlanmıştır, s. 381.

67. Bununla birlikte, Schumpeter'in yaptığı gibi, sosyalist ve plânlı bir ekonomide bu politikanın tıpkı tekelleri koşullar altında çalışan özel bir firmadaki gibi çözüme bağlandığını sanmak yanlışın ta kendisi olacaktır. Bkz. *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York, 1950), s. 96 ve devamı. Toplum kaynaklarının akla uygun bir biçimde kullanılması için, tekelleri bir firmanın sermayesini koruma politikası, yarışmacı kapitalizm koşulları altındaki aşırı yatırım ve sermayenin yokedilmesi politikalarına üstün tutulmalıdır. Ancak, kapitalizmde sık sık görüldüğü gibi, akla uygunluk yolunda böyle bir ilerleme, tekellerinin, sermaye koruma politikası uygulayacağı derken yatırım olanaklarını bütünü daraltmasına, üretimi, geliri ve çalışan insan sayısını bütünü azaltmasına yol açabilmektedir. Plânlı sosyalist bir ekonomi de ise, belli bir yatırımı (ister yeni yatırım olsun, ister yenileme yatırımı) erteleme kararı, toplam yatırımı azaltmayı gerektirmeyeceği gibi —eğer böyle bir azaltma zorunlu ise o başka—, tüketim düzeyinde uygun bir artış sağlanarak da giderilebileceği için tamamen farklı bir işler. Sosyalist ekonomide, bundan dolayı, ne üretimi azaltmak, ne de çalışan insan sayısında bir kısıntı yapma yoluna gitmek gereklidir. Sosyalist bir ekonomide yatırımın kısımları demek, kıt kaynakların dağıtımını yapan (ister yeni yatırım alanına, ister yenileme yatırımlarına dağıtılıyor olsun bu kaynaklar ilke olarak bir şey değişmez) sosyalist plânlama yetkililerinin, bunu yapmakla, belli dallara ve işletmelere öncelik ve ağırlık vermekte oluşarı, yeni yatırımları toplumsal yeğleme bakımından en uygun biçimde üstlendikleridir. Başka deyimle, bazı işletmelerin modası geçmiş donatım ile çalışmalarını sürdürmeleri, bunların sermaye değerlerinin korunması için değil, yeni makina ve donatımın bir başka alanda daha verimli olarak kullanılabileceğinin saptanmış olmasından ötürüdür. Şimdi, böyle bir politika ile, tekellerinin kârlarını bir tepe noktasına çıkarmak için sermayesini yenilememesi ya da elindeki sermaye kalemlerinin değerini aynen korumaya kalkması arasında dağlar kadar fark vardır.

68. Bir üçüncü kez daha ortaya çıkıyor ki, plânlı sosyalist bir ekonomide, yatırımın verimlilik-arttırıcı rolü, tekelleri girişimin, kârlarını bir tepe noktasına yükseltmesi gereği olarak sınırlanıp kısıtlanmıyor artık.

69. O. Lange, «Note on Innovations», *Readings in the Theory of*

Income Distribution adlı derleme içinde, (derleyenler, W. Fellner ve B. F. Haley), (Philadelphia ve Toronto, 1946), s. 194. Benzer bir gözlem, P. Sraffa'nın, «Law of Return Under Competitive Conditions», adlı yazısında da rastlanıyor, bkz. **Economic Journal**, (December, 1926), s. 543. Maliyet?düşürücü yenilikler ile üretim hacmi arasındaki bu ilişki, Büyük Britanya'da ve Batı Avrupalı diğer ülkelerinde yerleşmiş birçok tekelin ve tekelsiz işletmenin bünyesinde görülen (ve çok sık görülen) teknolojik geriliği de geniş ölçüde açıklamaktadır. Bu durumu, firmanın yöneldiği «pazarların dar oluşlarıyla» açıklamaya kalkmak, arabayı atın önüne koşturmak başka bir şey değildir. Çünkü «pazarların dar oluşlarının» suçlusu tekeli ya da tekelsiz firmaların kendileridir.

70. United States Steel Corporation Başkanı Mr. Benjamin Fairless'in bir Senato Komitesi önünde verdiği ifadeden alınan aşağıdaki sözler, 22 Mart, 1955 tarihli **New York Times** gazetesinde yayınlamıştır: «Düşüncemizde bir değişiklik olmuştur; fiyat, artık, tek yarışma aracı olarak görülmemelidir. Nitelik ve hizmet yollarıyla da yarışmaktayız! —Bu ara bir Senatör soruyor: Demek ki, yeni koşullarımız altında, fiyat yarışmasından söz etmek gerçekçi bir tutum değil?— Mr. Fairless devamla: Evet haklısınız. Fakat Mr. Fairless, kendi kumpanyasının, bazı hallerde 'kâr etme düşüncesiyle,' kendisine teklif edilen düşük fiyatları kabul etmediğini de kabul ediyor. 'Eğer elli yıl öncesindeki gibi bir fiyat yarışması olduğunu düşünecek olursak, yanlış bir fikre saplanmış oluruz; siz de bu düşüncede misiniz? sorusuna da 'Evet!' diye karşılık vermiştir Mr. Fairless.» General Motors Corporation Başkanı Mr. Harlowe Curtice de, aynı Komite önünde verdiği ifadede, şunları söylemiştir: «Otomobil sanayiinde kıyasıya bir yarışma vardır, fakat otomobillerin güzel görünüşü ve nitelikleri konularında!» **New York Times**, 19 Mart, 1955 tarihli sayısı.

71. Bkz. Paul M. Sweezy, «Demand Under Conditions of Oligopoly», **Journal of Political Economy** (August, 1939).

72. Bu nokta için bkz. Hilferding, **Das Finanz kapital**; bu kitapta, büyük-çaplı mülki kuruluşların geleneksel kılı kırk yarmalarına ve çok riskli kumar oyunlarına girmekten ürüp kaçınmalarına dikkat çekilmektedir.

73. Bkz. C. Wright Mills'in öğretici eseri olan **White Collar: The American Middle Classes** (New York, 1951) adlı kitapta özellikle Birinci ve İkinci Kesimlere.

74. Geçimini bu alanda sağlayan insan sayısı olarak ele aldığımız zaman yarışmacı kesim hâlâ büyüklüğünü sürdürmektedir. Gerçekten de, büyük işletme kurma gücüne sahip olmayan küçük kapitalist-

lerle, aslında memur ya da işçi oldukları halde, bir işverene bağlı olarak çalışmak istemeyen kişilerle dolup taşmaktadır bu kesim. Bu yüzden de, bu kesimdeki kârlar düşük, üretim ve verimlilik yetersiz ve Capacity, «**Economice, New Series** (1935) Şurası ilgi çekicidir ki, büyük şirketler, yatırıma yöneltilemez kaynaklarının bir kısmını büyük kâr payları dağıtma yoluyla ellerinden çıkarmaktadırlar ve bu paralar, özellikle küçük kapitalistlerin elinde toplanmakta ve ekonominin yarışmacı kesiminin içinde yatırım olanakları arayan fonlara dönüşmektedir.

75. **Gründrisse der Kritik der Politischen Ökonomie** (Rohentwurf) (Berlin, 1953), s. 346-347. (İtalikler orijinalde).

76. E. Varga ve L. Mendelsohn (derleyenler), **New Data for Lenin's Imperialism The Highest Stage of Capitalism** (New York, 1940), s. 236.

TEKELCİ KAPİTALİZMDE DURGUNLUK ve DEVİNİM, (II)

I

Şimdiye kadar, tekeli kapitalizm koşulları altında, yatırım yetersizliğini durağan (statik) olarak ele alıp inceledik. Her hâl ve kârda, kapitalist işletmenin elde ettiği kazançların bir kısmının ayrılarak yeniden aynı işletmenin yatırımları için harcanması olanağının zayıf bulunduğu gerçeğine parmak basmıştık. Bunun sonunda, «eksik çalıştırma dengesi» denilen bir durum çıkıyor ortaya; kapitalistler açısından kârlı bir durumdur bu, fakat, doyurucu vesağlam nitelikli, bozulmaz bir denge nitelikli olduğu asla öne sürülemez. Aslında, kârlı olmasına kârlı olan bu durum, biricik düşüncesi daha çok sermaye biriktirmek olan kapitalistin de canını sıkmaktadır! çünkü, onun varlık nedeni (raison d'être'i), oturup hisse senedi ya da tahvil kuponları keserek belli kârlar toplamakla yetinmek değil, kârlarını durmadan arttırmaktır ⁽¹⁾ Daha kötüsü, «belli bir durumun» devamı diye bir şey olmamasıdır kapitalist sınıf için; söz konusu denge, ne kadar uzun sürerse sürsün, pratik bir seçenek getirmekten uzaktır çünkü: Üretimin durgunlaşması, işsizliğin de gittikçe artmasına yol açmaktadır. Çünkü, bir yandan eskiyip

yıpranmış donatımın yerine yeni ve daha etkili makineler konulurken, net yatırım yapılsın yapılmıyın, işgücü verimliliği artacak, çalışan işçilerden bir kısmına daha yol vermek gerekecek, diğer yandan da, nüfus artışı dolayısıyla iş arayanların sayısı yıldan yıla büyüyecektir. Yeni yatırım yalnız aşınma-yıpranma kadar yapılsa, yani «net yatırım» sıfır mertebesinde bulunsun bile, işgücü verimliliği artmaktadır; örneğin, Birleşik Devletler'de, yalnız eski makinelerin yerine yenilerini koyma yoluyla işgücü verimliliğinin yılda yüzde 1,5 dolaylarında bir artış göstereceği hesaplanmıştır. Eğer, işgücü arzının yılda yüzde 1 dolaylarında bir artış göstereceği varsayılacak olursa, bunun anlamı, işsizlik oranının yılda yüzde 2,5 kadar artacağıdır. Söylemeğe gerek yoktur ki, işsizliğin bir kar topu gibi büyümesi, kapitalist düzenin toplumsal ve siyasal dengesini ciddi olarak tehdit eden ve «belli bir durumu» son derecede tehlikeli bir durum hâline sokan bir etmendir.

Tekeli kapitalizm koşulları altında, söz konusu «belli bir durum»u ortadan kaldıracak etmenlerin **kendiliklerinden** (otomatik olarak) gelişmelerine yol açacak güçlü bir eğilim de yoktur; böyle güçlü bir eğilim bulunsaydı, ekonomik artığın yatırımlara ayrılan kesimi de gitgide büyür, mesele kalmazdı. Daha önce, böyle otomatik etmenlerin bulunduğu iki manevra alanı üstünde durmuştuk. Tekellerin ya da tekeliimsi kuruluşların, yarışmacı işkoşlarına yatırım yapmaları ⁽²⁾ ve bir de, yerleşmiş tekeli ve tekeliimsi çıkarları zedelemeyecek yeni işkoşlarının kurulması için yatırım yapılması. Fakat, sistemin bir çeşit «iç süpürge» olarak adlandırılabilir bu olanaklar da gün geçtikçe azalmakta ve «belirli bir durumdan» kurtulmak için, tekeli kapitalizmin yarattığı temel pazar ilişkilerinin dışına çıkarak, dışardan getirilecek «fazla kuvvet» yoluyla bir çözüm bulmak zorunlu olmaktadır. Dolup dolup taşan bir ekonomik artığın, yeni yatırım alanlarına aktarılmasında, kendiliğinden güçlerden yararlanma

ile zorlamalardan yararlanma arasına kesin bir sınır çizemiyoruz. İlerde nasıl olsa açıklığa kavuşturacağımız bir takım nedenlerle, böyle bir sınırın varlığından haberdar olmak, şu anda, bizim için büyük önem taşımaktadır.

Tekelci işletmenin dışından bir «yedek kuvvet» getirmenin, en basit ve ilk akla gelen yolu, toplam üretim içinde toplam tüketim payını arttırmak ve böylece pazarı genişletmektir. Bu ise, toplam üretimin ekonomik artığı oluşturan kesiminde bir azalmaya yol açacak, buna karşılık, toplam talebi genişleteceği için de yatırım olanakları yaratmış olacaktır. Tek tek firmaların kârlarını maksimum kılmak için çırpındıkları, sermaye ile emeğin ulusal gelirden aldıkları payın da bu çırpınma sonucu belirlendiği bir ekonomik sistemde, böylesine bir yatırım olanağı yaratma mekanizması hiç işlemiyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ulusal gelirden işgücünün aldığı pay oldukça belirlidir ve bu payda önemli değişiklikler yapmak için güçlü etmelerin var olduğunu düşündürecek yeterli nedenler bulunmamaktadır. Tek tek firmaların kitle tüketimini arttırmak için, işçilerine ve alıcılarına Noel Baba'lık etmeleri ve bol keseden armağan dağıtmaları elbette beklenemez.

Doğrusu istenirse, kitle tüketiminin artmasına da gerek yoktur, kapitalistlerin tüketim giderleri artsın yeter. Aslında olan da budur; bu durum da üzerinde ayrıca dikkatle durulması gereken bir niteliktedir. Modern kapitalistlerin yaşama ve harcama standartlarında, kendi atalarına, oranla, önemli artışlar bulunduğunu söylemek yanlış değilse de, bu artışın, ekonomik artıktaki görülen artışa göre değerlendirilmesi gerekir: Ekonomik artıktan hiç de daha hızlı gelişmemiştir kapitalistlerin tüketim harcamaları, hatta birincinin hızı ikinciden daha yüksek olmuştur. Bunun böyle olmasını zorunlu kılan nedenler de vardır. Bunların birincisi şudur. Kârların ve temettülerin; sayıları son derecede sınırlı bir gurup hisse senedi sahibinin elinde toplanmış olması, bu kaynaktan besle-

necek tüketim giderlerinin etkin bir biçimde gemlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Günümüzde, Hârûn kadar zengin olanların arasında su gibi para harcayanları bile, parasının büyük bir kısmını kişisel amaçlarla tüketmiyor. Bir de şu var: Kitle tüketimi ile ilgili olarak karşılaştığımız paradoks, kapitalistlerin tüketim harcamalarına gelince daha keskin bir hâl almaktadır. Kapitalist ekonominin tıkrık tıkrık işleyebilmesi için, toplam tüketimin artması son derecede yararlı ise de, bu, tek tek, her kapitalistin hayatında yön verici bir ilke değildir ve olamaz. Püritanizm ile kapitalist gelişme arasındaki uyum, bir zamanlar çok işe yaramış, din kaynakları bu töresel tutum kendisini kapitalist gelişimin gereklerine uydurmasını bilmiştir; fakat, tekelci kapitalizmin ve sel gibi taşıp akan bir ekonomik artığın gereklerine püritanizm de ayak uyduramıyor. Gene bu yeni koşullar altında, birey olarak kapitalistlerin çıkarları ile, kapitalist sınıfın ve bir bütün olarak kapitalist sistemin çıkarları birbirine uygunluk göstermiyor. Kapitalist için, tutumlu olmak, hâlâ başarının ve ilerlemenin vazgeçilmez aracıdır; kendi gurubundaki insanlar için geleneksel olan yaşam biçiminin sınırlarını çok aşan bir har vurup harman savurma tutumu, kapitalistin yalnız sermayesini kemirmekle kalmayacak, onun güvene-lâyıık bir kişi, toplum içinde ayakta kalabilecek bir kişi olarak yaratmak istediği görüntüyü de yerle bir edecektir. (3)

Bir kişi olarak kapitalist için en akla uygun olan ile bir bütün olarak kapitalist toplum için gerekli olan arasındaki bu çelişki, kişinin tek başına yapacağı bir eylemle çözümlenebilecek gibi değildir. Ancak ve ancak, sosyo-ekonomik yapıda önemli bir değişiklik olursa ve temel töre ve değer yargılarında büyük çapta bir başkalaşım sağlanırsa, o zaman, kişilerin de tutum ve davranışlarında köklü bir dönüşüm görülebilir. Tekelci kapitalizm koşulları altında, kişinin verimsiz harcamalarının önemli oranlarda artması için toplumda böyle köklü bir dönüşüm

zorunludur. Demek ki bu ise, tek tek bireyler olarak kapitalistlerin gelirlerini elden çıkarma alışkanlıklarını değiştirmelerine, «tüketim eğilimlerinde» küçük ya da büyük bir artış sağlamalarına bağlı değildir; zaten bu eğilimin, uzun bir zaman süresi içinde, hemen hiç değişmediği konusunda elimizde güvenilir bilgiler vardır. Çünkü bu eğilimin kökenleri, tâ kapitalist işletmelerin yapısına kadar uzanmakta ekonomik artığın paylaşılmasına ve kullanılma biçimine kadar inmektedir. Tekelci ya da tekelimsi bir firmanın harcama modeli, küçük bir yarışmacı firmanın harcama modeline zerre kadar benzemiyor. Şirketi yönetenlere bol keseden primler ve maaşlar verme, avukatlara yüksek ücretler ödeme, halkla ilişkiler uzmanlarına, reklâm ve tanıtma uzmanlarına, pazarlama ve iş izleme elemanlarına, sayıları çığ gibi büyüyen memurlara ve temsilcilere avuç dolusu para saçma gibi uygulamalar, rekabetçi kapitalizm çağında görülmüyordu ve bugün de, ileri kapitalist ekonominin arka avlularında, kör topal iş yapmağa çalışan küçük emekçilere de böyle bol keseden paralar ödenmemektedir. Yarışmacı bir işadami, bugünkü dev şirketlerin vâkıf adını taşıyan ve açık amacı tekelci kapital lehine bir «kamu oyu» oluşturma noktasında toplanan çeşitli kuruluşlara yaptıkları büyük harcamaları rüyasında bile göremezdi. Bütün bunlar, tekelci kapitalizm yaşantısının ayrılmaz birer parçası olmuştur ve büyük işletmelerin kaptığı toplam ekonomik artıktan önemli bir parçası buralara harcanmaktadır. (4) Doğrudan ya da dolaylı olarak toplumun yarattığı ekonomik artıktan geçinen verimsiz işsizler ordusunun gittikçe kalabalıklaşması ve sonuç olarak aldıkları haksız payın, tekelci kapitalizm koşulları altında ne kadar büyük bir pay olduğunu kimsenin doğru dürüst anladığı yaktır. «1929 yılında, Amerikada mal üretiminde çalışan her 100 kişiye karşılık, 74 kişi başka işlerdeydi. 1939 yılında ise, mal üretiminde çalışan her 100 kişi 87 kişiyi sırtında taşımaktaydı. 1949 yılına gelin-

ce, mal üretiminde çalışan 100 kişi tam 106 kişiyi beslemek durumunda kaldı.» (5)

Ne var ki, şirketlerin verimsiz harcamaları ne kadar büyürse büyüsün, derde devâ olmuyor, sel gibi taşıp akan ekonomik artığın sığabileceği büyüklükte yataklar hazırlamıyor ve toplam talebi genişleterek ek yatırımların yapılması için özendirici bir ortam yaratamıyor. Çünkü, büyük işletmelerin, verimsiz işçilerine ödediği paralar, böyle büyük çapta işlerin yürütülmesi için «zorunlu harcamalar» sayılıyor, pazara sürülen ürünün fiyatına eklenerek alıcıya yansıtılan genel giderlerin bir kesimi olarak (hiç değilse uzun dönemde) işlem görüyor. (6) Bu böyle olunca, da, söz konusu verimsiz işçilere ödenen paralar, büyük işletmenin kârlarından değil, ürünlerin alıcısı olan vatandaşın kesesinden ödenmiş oluyor.

Şirketlerin bol keseden para harcayarak üstüne titrediği bu gözdeleler, bu verimsiz kişiler, «yeni orta sınıfları» oluşturmaktadır bu gibi kişilerin de, ellerine geçen paraların büyük kısmını tüketim için değil tasarruf için kullanmaları da, göz önünde bulundurulması gereken önemli bir gerçektir. İleri kapitalist ülkelerde, **kişisel tasarruf** adıyla anılan kategorinin büyük bir parçasını bu gibi kişilerin tasarrufları meydana getiriyor. Demek ki, verimsiz işçilerin yaygınlaşmalarının, sermaye birikimi ve toplam talep üstündeki net etkisi, hiç de öyle bu gurubun yüksek gelirli oluşunun akla getireceği parlaklıkta değildir. Zaten, bu yüksek gelirliilerin tüketimlerinde bir artış bile görülse, bunun önemlice bir kesimi, toplumun başka gelir guruplarının tüketimlerini kısmaları sonucunu doğurmaktadır; tüketim bir bölük insan için artarken bir başka bölük insan için azalıyor ki bunun net etkisi sıfırdır. Gene bu yüksek gelirliilerin tüketim artışının bir başka kesimi, toplumun başka insanların tasarrufunu azaltmaktadır ki ekonomik artığın gerçekten emilmesi sonucunu doğuran bir etki yaratan da budur. Di-

ğer taraftan, bu şekilde emilen (kullanılan) ekonomik artığın bir bölümü, söz konusu verimsiz işçilere ödenen paraların bir kısmı da tüketicilere yansıtılamadığı ve kârlardan ayrılan fonlarla ödenebildiği için; bir kez daha, verimsiz işçilerin kişisel tasarrufu şeklinde ekonomik artığın içinde görülüyor (yani yeniden kaynağına dönmüş oluyor).

Uzun sözün kısası, tekelci kapitalizmin otomatik mekanizması, toplam üretimin verimsiz olarak kullanılan kesimini hiç kuşkusuz arttırırken, bu artışın, tam çalıştırma koşulları altında elde edilebilecek bir ekonomik artığın emilmesine ve yatırımlara yönelmesine yol açacak kadar büyük olmasını sağlayamıyor. Bu ölü noktadan, girdabın bu merkezinden kurtulabilmesi için tekelci kapitalizmin, «sistem dışı güçlere» bel bağlaması zorunluğundan buradan çıkıyor işte; tekelci kapitalizm, ancak böyle güçlere başvurarak, elde edilen ekonomik artığın kârlı bir biçimde kullanılması için gerekli özendirici ortamı yaratabilir.

II

Bütün bunları yapsa yapsa devlet yapar. Kapitalizmin bütün tarihi boyunca, devletin önemli bir rol oynamadığı savı doğru değildir. Dolaylı ya da dolaysız Almanya'da ve Birleşik Amerika'da olduğu gibi demiryolu yapımına avuç dolusu yardımda bulunarak, Britanya'da ve Hollanda'da görüldüğü gibi, yerli kapitalistlerin dışarıya yatırım yapmalarını kolaylaştırıp özendirerek, Fransa'da ve Rusya'da görüldüğü gibi yüksek gümrük duvarları kurup yerli kapitalistleri koruyarak, devlet, her zaman ve her yerde, kapitalist çağın ekonomik gelişiminin yolunu ve hızını belirlemede önemli bir rol oynamıştır. Yalnız, eskiden devletin ekonomik eylemleri büyük pörçüktü, özel kanulara yöneliyordu ya da bir bütün olarak kapitalist sınıfın genel sayılabilecek ihtiyaçlarını giderme amacını güdüyordu. Marx'ın ve Engels'in sözleriyle, «Bir bütün

olarak, burjuvazinin ayak işlerini yapmağa yönelen bir komite» niteliğini taşıyordu devlet; fakat bir görevi vardı ki onu canla başla, hiç şaşırmadan yerine getirmekteydi: kapitalist düzenin korunması ve sürüp gitmesi için elinden geleni yapmak! Tam anlamıyla ekonomik olan, ekonominin dar alanına kapanmış işlere devletin karışması konusu ise biraz daha karmaşıktı.

Doğrusu ya, yönetimin adına hareket ettiği, bir «komitesi» olarak çalışmayı yükümlendiği «bütün burjuvazi» de çok sayıda iş adamından oluşuyordu, çeşitli çıkarların, farklı gurupların at oynattığı bir koskoca alandı burjuvazi denilen şey. Bundan daha önemlisi de vardı, bütün bu işadamları oldukça küçük, güçleri ve boyutları birbirine yakın, çalıştıkları sanayi dalındaki ya da bölgelelerdeki güçleri ve etkileri birbirine yaklaşık kişilerdi. Bu koşullar altında devlet, kapitalist düzeni koruma ve güçlendirme yükümlülüğünü rahatça yerine getirebilir, sömürülen sınıfların bu düzene karşı girişecekleri saldırıları rahatça geri püskürtebilirdi. Burjuvazinin kendi içindeki hizipleşmelere pabuç bırakmak, bunlardan birini tutup diğerlerini boşvermek, aralarındaki yarışmada yalnız birini desteklemek ve onun ihtiyaçlarına öncelik vermek gibi bir zcrunluk altında değildi devlet. Burjuvazinin her ögesinin eşit ya da en azından benzer bir ağırlık taşıması, sosyal ve siyasal terazide kefaletlerin bir tarafa ağması sonucunu doğurmuyor, burjuva sınıfı içinde bir güçler dengesi yarattığı gibi, devletin tüm olarak burjuva sınıfı adına hareket eden bir aygıt olmasını da mümkün kılıyordu. Bu temel sosyo-ekonomik yapının siyasal ifadesi, klâsik burjuva demokrasisi olarak ortaya çıkıyordu, kapitalist sınıf içinde devletin tarafsızlığı ve yarışmada kimseyi diğerinden daha fazla desteklememesi ekonominin otomatik bir işleyişe sahip olduğu şeklinde bir ideolojik formül getiriyor ve devletin, pazarın kendi kendisine, başına buyruk ve özgürce işleyişine hiç mi hiç karışmadığına inanılıyordu. Thomas Jefferson'un ustaca özetlediği gibi,

«Herkesin hakkı eşittir, kimsenin ayrıcalığı yoktur!» sanılıyordu. Hiç kuşku yoktur ki, yarışmaya katılanların çekim güçleri arasında eşite yakın bir denklik bulununca, yarışmacılardan hiç biri devlet üstünde diğerlerinden daha etkili sayılma olanağına sahip olamayınca, hem pazarın otomatik bir işleyişe sahip olduğuna ve yönetimin tarafsızlığına inanılması kolaylaşacak, kapitalist sınıf, tümüyle bu inancı paylaşılacak ve hem de bu inanç, oybirliği ile, en büyük toplumsal değerler katına yükseltilecekti. (7)

Büyük çaplı işletmelerin devreye girmesiyle, söz konusu yapının da un ufak olduğu, dağılıp parçalandığı gün gibi açık **Bellum omnium contra omnes'e** (Herkesin Herkese karşı savaşı'na) katılanlar, yalnız ekonomik ve toplumsal güç bakımından gittikçe daha eşitsiz hâle gelmekle kalmadılar, fakat aynı zamanda, büyük iş çevreleri, kapitalist sınıfın geri kalan üyelerinin kendi egemenliğine karşı direnme gücünü ve yeteneğini de gittikçe daha büyük ölçüde sınırlamayı başardı. Ekonomik sistemin çeşitli kesimlerini birbiri ardısıra kendi egemenliği altına alan büyük iş çevresi, eskiden bağımsız çalışan işadamlarını, zanaatkarları ve çiftçileri, dev şirketlerin buyruğunda çalışan görevlilere ve komisyonculara dönüştürüyor. Çok kere, gene kendi başlarına buyruk olarak çalıştıklarına da inandırmayı biliyor onları; bunu yapıyor ama, söz konusu kişilerin yaşamaları olsun, toplumdaki yerleri olsun, bağlı bulundukları şirket yöneticilerinin iki dudağı arasındadır. (8) Bir zamanlar kapitalist sınıfın tam üyesi olan -kimseye bcyun eğmeyen, kimsenin ikincisi olmayan, kimseden aşağı kalmayan bir üyesi- yarışmacı işadamı, bir de bakıyorsunuz, ekonomik, toplumsal ve siyasal önderliğine kimsenin meydan okuyamayacağı dev işadamlarının bir uydusu olup çıkmış! İşin asıl güzel yanı, zamanla, küçük işadamlarının böyle bir meydan okumaya kalkacak irade gücünün de silinip ortadan kalkması. Tekelci kapitalist bir kral ise, küçük işadamı da bir derebeyidir en fazla; kapitalist sınıfın tekelci seçkinine bir kahraman olarak gıptayla bakmak-

tan başka ne gelir artık elinden; her türlü övgüye, her türlü saygıya değer bir kahraman, bir üstün-kışı yaratılmıştır ve el üstünde tutulacaktır. Nasıl bir zamanlar Alman köylüleri, ünlü **Lanudbund'un** sıralarında, soylu efendileriyle bir olup çıkarları kendi çıkarlarına tam anlamıyla karşı olan Junker'lere kafa tutmağa çalıştırılırsa, şimdi de, bu tekelci kapitalizm çağında, yarışmacı işadamları **ekonomik kralcılarının** eteklerine tutunmağa çalışıyorlar.

Tekelci kapitalistin ekonomik ve toplumsal erki (iktidarı) ele geçirmiş olması, aşırı bireycilik gibi, pazarın otomatik işleyiş gibi ve devletin tarafsızlığı gibi içi boş ilkelerin açıktan yadsınmasını da gerektirmiyor. Tam tersine, bu ilkeler, arkasında her türlü dalaverenin çevrildiği, büyük servetlerin kazanıldığı, büyük vurgunların vurulduğu ve devleti kısıvrak pençe içine almanın mümkün olduğu bir duman perdesi kurmuş oluyorlar; bu durumda da, tekelci iş çevrelerinin başbuğları, en uygun olanın yaşama hakkı» demek olan ideolojilerini geliştirip bütünü yerleştirmek için ellerinden geleni ardına koymadan çalışıyorlar. Max Horkheimer'in ustaca gözlemlediği gibi, tarih boyunca, «bireyin değerini göklere çıkaranlar, her zaman kendi bireysel çıkarlarını, başkalarının haklarını eze eze, göklere çıkarmak isteyenler» (9) olmuştur. Gerçekten de, toplum piramidinin tepesine ulaşmış bulunan büyük işadamları çevresi, kendi çıkarları açısından, «bireylere sonsuz, kayıtsız özgürlük» formülünden daha uygun bir ideolojik ilke bulamaz; öyle ya, kendisinin tepeye ulaşması bu özgürlük sayesinde almamış mıydı! «Bireysel çabalara toplumun burnunu sokması olayı en küçük ölçüde tutulmalıdır» inancı söz konusu ilkeye eklenince, bu ilke, yalnız eşitsizliği, ayrıcalıklı olmayı ve sömürüyü kınamakla kalmıyor, üstelik bir de, eşitsizliğin, ayrıcalıklı olmanın ve sömürünün kurbanlarına, alinyazılarının kaçınılmazlığı ve hatta uygunluğu konusunda derin bir duygu aşılamayı da başarıyor. İleri kapitalist ülkelerde işçi sınıfı bile bu ideolojinin etkisinde kalırsa, küçük işadamlarının,

çiftçilerin ve diğer küçük burjuvaların bundan derin bir biçimde etkilenmelerinin önüne hiç bir yerde geçilemeyecek demektir! Büyük iş çevrelerince yavaş yavaş yutulup sindirilse de, hem kârlarını hemde bağımsızlığını yitirse de, bu küçük burjuva unsurlar kendilerini kapitalist sınıfın üyesi saymaya devam ederler; salt bir proleter ile kıyaslandığında hani az üstünlük değildir, kapitalist sınıfın üyesi olmak! Ayrıcalıklardan aldıkları pay, ister gerçekten olsun ister yalancık, sömürünün meyvalarından ister tatsınlar ister tatmasınlar -payları gözle görülür biçimde ellerinden alınmaktadır, aslında kendileri de soyulup soğana çevrilmektedirler ya neyse!-, elinden bütün töresel ve siyasal bağımsızlığı alınmış küçük burjuvazi, elinde kalan son parçacığı da, gönül rızasıyla, yeni tekeli efendilerinin avucuna bırakmaya hazırdır.

Bu gelişimin karşısına hiç bir güç çıkmıyor sanılmasın. Ancak bu karşı koyma, bu muhalefet hiç de öyle güçlü değildir; birbirlerinden açık-seçik ayrılabilen iki ana akım hâlinde ortaya çıkan bir karşı koymadır bu gene de. Birinci karşıkoyma **popülistlerden gelir**: hükûmet kendisini, çıkarları uğrunda kullanan bir avuç insanın elinde oynamak olmamalı, bu bir avuç insana karşı kararlı bir tutumla tedbirler getirmelidir. Bu başkaldırma eylemi toplumun kapitalist olmayan ögeleri tarafından yürütülür -işçiler, zanaatkârlar, bazı çiftçiler katılır bu eyleme- ve yarışmacı kapitalist kanattan da bu eyleme, bir ölçüde katılanlar ya da alkış tutanlar görülür. Böyle bir karşıkoyma eyleminin Jefferson'cu demokrasi kavramlarıyla yürüdüğü, devletin **bütün** sınıflar karşısında tarafsızlığını koruması ideolojisine dayandığı kolayca anlaşılır. Devlet, yeni yeni ortaya çıkmakta olan işçi örgütlerini nasıl güçlü bir baskı altında tutmuşsa, tekeli iş çevrelerinin ellerindeki gücü kötüye kullanmalarına engel olmayı da bilir elbet! Amerika'da böyle bir karşı koyma eyleminin büyük başarısı, tröstlere karşı bazı kanunlar çıkarılmasını sağlamak ve gittikçe, büyük iş çevrelerinin daha çok emri altına gir-

mek zorunda kalmış olan hükûmetin eliyle, büyük iş çevrelerinin dörtlüğe gidişini dizginlemeye çalışmak olmuştur.

Hiç de daha az saf olmayan ikinci eylem çizgisine gelince: yarışmacı işadamları topluluğu başta olmak üzere, **laissez faire** (bırakın yapsın) ekonomi düşüncesinin geleneksel öğretileri ile yetişmiş burjuva demokrasisini kör değneğini beller gibi bellemiş aydın kişiler, «ah, o eski günler; paranın para olduğu zamanlar!» diye çırpınıp duruyorlar. Böyleleri, **pazarın otomatik işleyişi ve devletin işlere burnunu sokmaması ilkelerine** karşı dürüst ve tutarlı bir saygı beslenilmesi gerektiği konusunda ayak diriyorlar hâlâ ve tekeli iş çevrelerine değil, her türlü belânın kaynağı saydıkları devlete diş biliyorlar.⁽¹⁰⁾ Büyük iş çevrelerine karşı ciddi bir saldırıya geçmekten kaçındıkları için, bu gibi kişiler, büyük iş çevrelerinin «sâdik muhalefet»i olarak göze girmeyi de başarmış bulunuyorlar. Halkın hoşnutsuzluğunu zararsız bir yöne akıtmakta birebir, büyük iş çevrelerinin önemli kalelerini her türlü saldırıdan korumakta usta, bu çevrelerin diliyle konuşmakta başarılı olan bu devletçilik düşmanı ve yarışmacı kapitalizm dostu öğretiler, yalnız tekeli kapitalizmin gittikçe ağırlığı artan egemenliği ile tam anlamıyla tutarlı olmakla kalmıyor, aynı zamanda, her türlü populist (halkçı) muhalefeti ve benzeri toplumsal reform eylemlerini ortadan kaldırmakta da doğrusu çok işe yarıyor.

Bütün bu ideolojik ve siyasal akımlar, hâlâ başımızın belâsıdır; olsa olsa rolleri ve renkleri önemli değişimlere uğramış, temeldeki sosyo-ekonomik değişime ayak uydurmak için başkalaşmıştır. 1930 yıllarında kapitalist ekonominin çöküşü, pazarın otomatik işleyişi kavramını, ekonomi düşüncesinden bir daha dönmek üzere söküp atmıştır. Üretim ve gelirin bir yıkım getirircesine düşmesi sonucu, kapitalist sistemin, kendi başına bırakıldığı zaman, hiç de öyle «en büyük sayıda insana en bol keseden refah» sağlamayacağını kanıtladı. Eli iş tutan, çalışmak isteyen çok sayıda insanın iş bulma şansı ortadan kalk-

mıştı o dönemde ve böyle bir durumda pazar mekanizmasının «uygun tipte olanlara» ilerleme ve yükselme olanağı verdiğini öne sürmek öyle her babayığdın harcı değildi. Bu durumda devletin işe el koyması ve durumun en belirgin, en göze batan sakıncalarını hiç değilse yumuşatması artık kaçınılmaz olmuştu. Eğer kapitalist sistemin söz konusu ekonomik sarsıntı sonucu, tam anlamıyla çökmesi istenmiyorsa, devlet sahneye çıkmalı, kamu yatırımlarını artırma yoluyla mı olur, yoksa işsizlere maaş bağlama, çiftçilere karşılıksız yardımlar sağlama ve emekli ödeneklerini artırma yoluyla mı olur, toplam satınalma gücünü canlandırmanın bir çaresine bakmalıydı. Devletin ekonomik hayata çeki düzen vermesini öteden beri savunan toplumsal güçlerin enerjileri ile pazarın otomatik işleyişine ve devletin tarafsız kalmasına bel bağlamış olan kapitalist-dışı tabakalara (ki bunların bir kesimi gerçeğin toplumu çepeçevre kuşatması karşısında eski inançlarından silkinip kurtulabilen kişilerdi), kapitalist sistemin yaşatılması ile bağdaşan görevler verme zorunluğu ortaya çıktı. Birleşik Devletlerde, New Deal adıyla anılan yeni ekonomi politikası bu görevi tam anlamıyla yerine getirmiştir. Devletin işçi sendikalarını tanıması ve koruması, çiftçilere sistemli yardım yapmayı kurumlaştırması, bazı sosyal güvenlik kanunlarını yürürlüğe koyması ve borsalar üstünde yumuşak bir gözetime girişmesi gibi çok düşük bir maliyet ile, Başkan Roosevelt'in birinci yönetim döneminde, kapitalist sistemin temellerini çatırdatacak siyasal ve toplumsal ayaklanmaların önü alınmış oldu.

Bunalım o kadar ciddi, pazarın otomatik işleyişi ve devletin işlere burnunu sokmaması kavramlarının iflası o kadar kesindi ki, tekerci iş çevreleri bile kendi kamu felsefelerinde bir ayarlama yapmak zorunda kaldılar. Tabii bu bir gecede çıp bitmedi; günümüzde bile 1930'ların zelzelesinden etkilenmiş gözükten bir büyük iş çevreleri kesimi varlığını sürdürmektedir. Fakat önder katmanlarıyla

büyük iş çevreleri, bu yeni ideolojiye oldukça kısa zamanda ayak uydurmayı kendilerine bu yeni ideolojiye göre çeki düzen vermeyi başardılar. İşin öyle köklü bir ideoloji değişikliği, gerçek bir ideoloji değişikliği gerektirmemesi gibi dikkate değer bir olgunun varlığı da, elbette, böyle bir dönüşümü kolaylaştırmaktadır (11).

Tarih sahnesinde beliren ilk tekerci kapitalistler, pazarın otomatik işleyişini ve devletin tarafsızlığını öve öve bitiremezlerdi; bunun nedeni, bunlara karşı sağlam bir inanç beslemeleri değildi elbet; bir bütün olarak kapitalist sınıfın ve halk çağunuğunun bunları kabullenip alışması, onları da inanır görünmeye zorluyordu; üstelik, bunlara inanır görünmekle dev şirketlerin devleti gittikçe daha ağır bir baskı altına almaları kolaylaşıyordu; devleti kısıklarak bağlama girişimleri için bunlardan daha iyi perde mi olurdu? Bu felsefe artık ömrünü doldurmuş bulunuyor, çünkü bir gereği, bir yararı kalmamıştır. Temelde yetersiz olduğu gün gibi ortaya çıkmış halkın ağızına artık bir siyasal sakız veremeyeceği anlaşılmış, eski kavramlara dört elle sarılmakta ayak direyen yarışmacı iş çevrelerinin de hızla küçüldükleri ve önemsiz boyutlara ulaştıkları görülmüştür. Gerçekten de, devletin gerekli eylemlere girişmesiyle sağlanan tam çalıştırma programı, aşırı bireyciliğin ve devletin tarafsız olması görüşünün yerini almış, üstelik yerini aldığı görüş ve tutumların hiç bir sakıncasına sahip olmadığı gibi bütün erdemlerine de sahip sayılmıştır. Böylece, ekonominin kötü işleyişinin sorumluluğu da kapitalist sınıfın omuzlarından kalkmış oluyordu; günah, tümüyle toplumun ya da bir kalemde harcanabilir siyaset görevlilerinindi; yeni yetme işçi sendikaları için de biçilmiş kaftan bir buluştu bu; çiftçilerin de kulaklarına hoş geliyordu; tekerci sermayeye büyük kârların ışığını yaktığı gibi, durmadan serpilip boy atan «yeni orta sınıfın», siyasal ve toplumsal bakımdan büyük önem taşıyan bu kesimin de yağlı gelirlere konmasını müjdeliyordu. Bu işte şaşırtıcı olan, büyük iş çevreleri ileri gö-

rüşl  önderlerinin yeni akımın peşine takılmakta gösterdikleri çeviklik değildi elbet; asıl şaşırtıcı olan, bazı büyük kapitalistlerin, yeni bir durum takınmak, yeni bir post kapmak gibi konularda gösterdikleri göresel yavaşlık, anlamsız hantallıktı.

Bununda bir nedeni vardı tabii ve bu neden çok basitti. Tarihsel sürecin değışen gerçeklerine ayak uydurmayı güçleştiren yıllanmış zihinsel tutuculuğunun sonucu olarak ortaya çıkan «kültür geriliği» bir yana, «yeni yolu» tutma konusunda ürkek ve dikkatli davranmayı nesnel olarak haklı kılan önemli bir neden çıkıyordu ortaya. Ekmek paralarını tarih ilikten ve toplumbilimcilikten çıkaran birçok adamdan, daha iyi tarih i ve toplumbilimci olan tekelci sermaye önderleri, işin püf noktasının, söz konusu yeni yolun kuramsal yapısında ve hatta yeni yolun gerektirdiği uygulamayı yapacak devlet kuruluşlarının karmaşık ağında bulunmadığını domuz gibi anlıyorlardı; onlar için temel sorun, bu uygulamanın dizginlerinin kimin elinde bulunacağını bilmektir.⁽¹²⁾ Gerçeği beygir gözlüğü takıp görmeğe alışmış bazı ekonomistler için «ikinci sınıf bir konu» sayılan bu sorun, tekelci kapitalizm tarafından, zeki bir sezgiyle, «işin can alıcı noktası» olarak değerlendiriliyordu. En kötü günlerin geride bırakıldığı zamanda, yani Roosevelt'in ikinci dört yıllık yönetim döneminin daha başlarında, Başkan'ın bütün karşıkoymasını, bütün direncini açık bir meydan okumayla kırmayı başaran büyük iş çevreleri, 1930'ların populist dalgasıyla göreve alınmış şüpheli kişileri bir bir yerlerinden etmeye ve tr stlerin büyük kârlarından pay alan birtakım adamları iş başlarına oturtma eylemine girmişler. Büyük şirketlerinin devlet yönetimini tam anlamıyla yeniden avuçlarının içine almaları ise II. Dünya Savaşı yılları ile bu dönemi izleyen Truman ve Eisenhower yönetimlerine rastlar Artık, tek tek kişiler olarak bile ele alındığında Amerikan Devletinin, tekelci ve tekelimsi iş çevrelerinin bir çeşit «komitesi» hâlini aldığı, «bir bütün olarak burjuvazinin» devleti cılamak-

tan bile çıktığı görülmektedir.

Tekelci sermayenin izlenecek yeni yol üstündeki egemenliği tartışmasız herkese zorla kabul ettirilince, tam  alıştırma   rt s  altında, toplumsal reform yapmağa kalkan — z nde boş bir çabaydı bu— birtakım adamlar devlet görevlerinden uzaklaştırılınca, «tam  alıştırma» uygulamalarının yönetimi büyük iş çevrelerinin kabul edebileceği güvenilir kişilerin eline teslim edilince, tekelci kesimdeki en gevşek, en ağırdan alan ögeler bile, söz konusu yeni çizgiyi benimsemekten başka bir kurtuluş yolu bulunmadığını kabul ettiler. Bu yeni ögelerin de «doğru yolu bulmalarından» sonra, artık yapılacak tek iş, bunu halk kitlelerinin bilincine yerleştirmek, halkı, kapitalist sisteme sımsıkı bağlamak için buna bir ideolojik yapı kazandırmak ve eskiden pazarın otomatik işleyişi kavramı ile devletin tarafsızlığı kavramının sahip olduğu güce ve sağlamlığa bunu eriştirmek için zorlu bir kampanyaya girmişekten ibaret kalıyordu. işte, tam  alıştırma denilen bu politik uygulama çizgisinin tekelci kapitalizm tarafından kabulü ile bu programın ulus çoğunluğunun o günkü ihtiyaçlarını doyurma kapasitesine sahip olduğu görüşünün benimsenmesi ile siyaset sahnesinde bir oybirliği atmosferi yaratılabilmektedir; hâlâ a , hâlâ çıplak ve hâlâ başını sokacak bir evi bulunmayan insanların varlığından zedelenmeyen, bugün var yarın yok bir bolluğun, kimsenin gözünden kolay kolay kaçmayan oynaklığından etkilenmeyen bir atmosferdi bu! J. K. Galbraith gözlemlerinde tamamen haklıdır: «Aramızdaki tartışmaların yüksek sesle ve kırılcı bir tonda yapılması, kanunun üstü kapalı oluşundan değil, tam tersine, son derecede açık oluşundan ileri geliyor.   kemiz de, konuların bir c z me bağlanmakta oluşlarından değil, çoktan c z mlenmiş almalarından geliyor. Orta yerdeki gürültü, insanda, sorunların hâlâ havada oldukları izlenimini bırakıyor. Zorlu bir tartışma, üstünde karara varılmış bir önemli sorunun bulunduğu anlamına gelebilirse de, daha çok, sesini ancak bağırıp çağırmakla duyurabi-

lecek minicik bir azınlığın hâlâ var olduğu anlamına gelebilir.»⁽¹³⁾

Galbraith'in hakkı var bunları söylemekle ama yalnız bir tek anlamda hakkı var. Devletin tam çalıştırmayı sağlamak için işe el koyması programı yönetici sınıfların başat kesimi tarafından kabul edildiği gibi, işçi sınıfının güdümünü ellerinde bulunduran sendikacılar, yeni orta sınıf, çiftçilerin çoğunluğu, aydınlar ve benzerleri tarafından da kabul edildiği sürece, birçok sorun, gerçekten de çözüme bağlanmış demektir. Gene Galbraith'in doğru olarak ortaya koyduğu gibi, «Ekonomik bunalım gerçeği ile karşı karşıya kalan bir devletin Keynes'ci olup olmaması, siyasal anlamda, intiharı seçip seçmemesi anlamını taşımaktadır.»⁽¹⁴⁾ Aslında bu da hikâyenin bir yönü, ama, hiçbir zaman en önemli yönü değil! Doğrusu, oldukça küçük sorunlar üstünde ateşli tartışmalar yapılırken, bir bardak suda fırtınalar çıkarılırken, herkes, alttan alta, devletin tam çalıştırmayı sağlamak için ekonomik işlere el atması zorunluluğunu kabul ediyor; fakat, daha karmaşık, daha karanlık sorunlar olan, «tam çalıştırmanın anlamı nedir?», «Devlet bunu hangi yöntemlerle ve araçlarla gerçekleştirecek ve sürdürecektir?» gibi çok ciddi sorunlar havada kalmış oluyor.

Herkes şunu açıkça kavramalıdır: tekelci sermayenin devlet üstündeki denetimini sağlama bağlamak istemesi gerekli gördüğü zaman ve yerde devletin işe karışmasını sağlamaya çalışması, tam çalıştırma uygulamalarında hafifçe toplumsal reformculuğa dönük bir sonuç almaya yönelmiş kişileri bile iş başından uzaklaştırma çabası içinde bulunması, onun, siyasal erki elinde bulundurmak tutkusundan, kamu görevi yapmak için can atmasından ileri gelmemektedir. ⁽¹⁵⁾ Doğrusu ya, başka koşullar altında tekelci sermaye, siyasal hayatın sahne ışıklarından uzak durmayı perde arkasından o «güçlü» kuklalarının gözle görülmez iplerini oynatmayı yeğ tutmuştur. Ancak, devletin giriştiği eylemler son derece önemli bir

boyuta erişince, tekelci sermaye de, işleri dönek politikacıların ve ikinci sınıf kamu görevlilerinin eline bırakamaya çağını anlayarak sahnenin ortasına atılmıştır. Çünkü artık söz konusu olan kendi ölümü ya da kalımıdır.

III

Tam çalıştırmayı sağlamak için devletin işe karışmasının yönetimi denince akla, aralarında sıkı ilişkiler bulunmakla birlikte, birbirinden açıkça ayrılabilen bir sürü problem gelmektedir. En genel terimleriyle ortaya koyacak olursak: Eğer toplam talep, yani tüketicilerin, yatırımcıların ve kamu yönetiminin talebi, tam çalıştırma koşulları altındaki toplam üretimden küçükse, devlet beş ayrı durumla (ya da bunların çeşitli kombinezonlarıyla) karşı karşıya kalacaktır. Bunlardan birincisi, ortaya çıkabilecek işsizliği sineye çekmek ve üretimin pazarda oluşacak etkin talep hacmine (hazırda bekleyen satınalma gücüne) göre belirlenmesini kabul etmektir. Daha önce de gördüğümüz gibi, böyle bir yol izlemenin açıkça akla aykırı bir yönü, toplumsal ve siyasal patlamalara yol açmak gibi sakıncası vardır ve bu yolu bir bütün olarak topluma kabul ettiremezsiniz; kapitalist sınıfın güçlü ve karar sahibi kesimlerine ve hiziplerine de kabul ettirmek olanaksızdır bunu. Ancak, bu seçeneğin yadsınması ile «tam çalıştırma» kavramının ne anlama geldiği sorunu bir çözüme bağlanmış olmaz. Bir semantik sorunu, bir terim sorunu olmaktan öte bir niteliğe sahip ve son derece büyük önem taşıyan bir sorundur bu aslında. Ekonomi yazılarında «tam çalıştırma», **çalışmak isteyen ve eli iş tutabilen herkesin, geçerli (uygun) bir ücretle çalışmasının garanti edildiği durum**, olarak tanımlanır. Bunun gerçek anlamı, iş sayısının iş arayan sayısından birazcık fazla olması, işgücü pazarının kural olarak, bir «Satıcı pazarı» ⁽¹⁶⁾ niteliğini

taşıması noktasında toplanır.

Bir kez daha tekrarında yarar var: Tekelci sermayenin önderleri, kapitalist ekonominin işleyiş ilkeleri konusunda, tam çalıştırmanın kapitalizmde gerçekçi bir hedef olduğunu sanan ekonomistlerden daha iyi bir içgüdüye sahiptirler. Tekelci kapitalin önderleri, böyle tanımlanan bir tam çalıştırmanın, kapitalist sistemin normal işleyişi ile bağdaşmayacağını pek iyi bilirler. Çünkü, sürekli işgücü kıtlığı koşulları altında, kapitalist girişimci şiddetli bir baskı altında çalışmak zorunda kalır: İşletmenin üretimine oldukça küçük bir katkıda bulunan marjinal (kıyasal) ve marjinal-altı işçileri bile bordrodan silmez bu durumda, yani onlara da ücret ödemek durumundadır; böyle bir durumda, işçilerin denetimi ve gözetimi için normalin üstünde bir gideri göze almak gereklidir üstelik. Bundan daha kötüsü de var. İşgücü pazarında bir «satıcı pazarı» olması halinde, sendikaların gittikçe artan istek ve umutlarını dizginlemek, daha yüksek ücret talep etmekte ayak diremelerini karşılamak ve daha iyi iş koşulları gibi, birtakım yan ödemeler ve çıkarlar gibi dileklerine «uygun ölçüler içinde bir karşılık vermek adanmaklı zorlaşır. Bir sanayi işçileri yedek ordusunun sürekli varlığı ise, kapitalist işletme içinde iş disiplini sağladığı gibi, girişiminin, temel kuvvet ve kâr kaynağı olan «istediğini çalıştır, istemediğini kov» ilkesinin işlemlerini garanti ettiği için, dizginleri daima elinde bulundurmasını da sağlayacaktır. (17)

Böylece, tekelci sermayenin denetimi altındaki bir devlet, tam çalıştırma politikası tedbirlerini, gerçek bir tam çalıştırma getirecek biçimde ayarlama yönünde kullanamayacaktır. (18) Herkesin, tam çalıştırmanın **Magna Carta'sı** (İngiltere derebeylerinin Kral Johndan, 1215 yılında aldıkları bazı hakları gösteren ferman; yanlışlıkla Batının ilk Anayasası sayılır - ç.n.) sayıp alkışladığı, 1946 Amerikan İş Kanunu, «... Devlet, elindeki bütün cıranak-

ları kullanarak, serbest rekabetçi girişimi destekleyip geliştirmek ve maksimum çalıştırmayı sağlamak için uygun bir ortam yaratmakla yükümlüdür.» diyerek, bu işin sürekli bir devlet sorumluluğunu gerektirdiğini hükme bağlamıştır. Uğrunda bunca çaba gösterilecek olan «çalıştırma düzeyi» nin, «serbest rekabetçi girişimin desteklenip geliştirileceği» bir büyüklük olacağı anlaşılmaktadır; cıysa, «serbest rekabetçi girişim» denilen nesne, günümüzde, tekelci ve tekelimsi girişimin kibarca ve ustaca söylenmesinden başka bir şey değildir.

Aslında önemli olan, kanunlar ve kurallar değildir; iş çevrelerinin ya da devletin sözcülerinin ne dedikeri de fazla bir anlam taşımaz. **Aynası iştir kişinin söze bakılmaz dememişler mi?** yeni yol felsefesinin uygulama alanına aktarılabilmesi için ele geçen ilk büyük fırsat, 1953 yazında görülen yaygın kitle işsizliği olgusudur; iş başa düşmüştü artık, devlet olsun, devletin adına eyleme giriştiği büyük iş çevreleri olsun «tam çalıştırmanın» ne mene bir şey olduğunu gayet açık bir biçimde görüp kavradılar bu olgu sayesinde. 5 milyon kadar işsiz var olmasına göz yummağa karar verdiler. (19) Bu göz yummanın, hiç de öyle bilgisizlikten «büyüyen işsizlik» konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaktan ileriye geldiğini söyleyemeyiz. Amerikan Başkanına bağlı Ekonomik Danışmanlar Kurulu'nun **1955 yılı Ekonomik Raporuna** bir göz atacak olursak, böyle bir miktar (!) işsiz varlığına göz yumulması işinin, «sağlıklı bir politika uygulaması» olarak bile bile girişilen bir iş olduğu, söz konusu raporun tumturaklı diline rağmen, açıkça görülmektedir: «Zaman zaman büyüme süreçleri sendeler, bunu da anlayışla karşılamak gerek... Bilgi düzeyi gittikçe artan halkın, toplam üretimde, çalışanlar sayısında ve kişisel gelirden kesintisiz artış sağlamanın güçlüklerini de kavraması şart... Devlet adamlığı, günümüzdeki **ideallizmi**, ekonomik dalgalanmaları asgarî ölçüsüne indirme çabalarıyla, bir **gerçekçiliğe** yönelmektir artık.» (20) Diğer taraftan aynı raporda şu satırları okumak

da mümkün: «Çabalarımızı, günümüz ekonomik hayatını birdenbire canlandırma işlemlerinden çok, uzun dönemli ekonomik büyüme sorunlarının çözümüne yöneltmeli, 1955 yılı programlarımızı buna göre ayar etmeliyiz» (s. 48). «Uzun dönemli ekonomik büyümeyi sağlamak» demek, «serbest rekabetçi girişimleri desteklemek» ve «yatırımcıların, işçilerin, işadamlarının, çiftçilerin ve tüketicilerin geniş ölçüde paylaştıkları, bir ekonomik geleceğe güvenle bakma duygusu yerleştirmek» demek tir (s. 2).

Tekelci kapitalizmin «tam çalıştırma» dediği şeyin böylece bir **ölüm öpücüğü** olup çıktığı anlaşılmaktadır. «Tam çalıştırma» kavramını bunlar, söylediği sözün anlamını bilen ekonomistler gibi de anlamıyorlar, «gözleri yıldızlarda olan» birtakım toplumsal reform yanlısı kişilerin hayallerinden geçirdikleri gibi de görmüyorlar. Tekelci kapitalistlere göre, tam çalıştırma sağlamaya çalışmanın amacı, 1929-1933 yıllarında görülen **büyük** felâketlerin önünü almak, 1930'larda görülen tipte **büyük** bunalımların tekrarını engellemektir, hepsi bu kadar! Öyle «normal» bunalımları ortadan kaldırma gibi, «normal» işsizliği önleme gibi bir kaygıları yoktur tekelci kapitalistlerin, Onların bütün kaygıları, «bir takım sağlıklı ayarlamalar yaparak» işsizler yedek ordusunun varlığını sürdürmek ve bu arada da tekelci firmaların, kendilerinden zayıf, yarışmacı işletmeleri yutmalarını ve ucuza kapatıp pahalıya okutma olanaklarını sağlayacak koşulları koruyarak, pazardaki yerlerini pekiştirmektir. (21)

Bunun içinde, işsizliğin ve gelir düşüklüğünün öyle pek de ileriye gitmemesi gerekir; sonra, kapitalist sistemin dengesini tehlikeli bir biçimde sarsan birtakım yan siyasal etkiler ve olgular ortaya çıkar ne olur ne olmaz, işsizliği belli bir düzeyden yukarıya çıkarmamalıdır. Kamu hizmetlerini arttırmak ve ucuzlatmak, çeşitli yardımlar ve işsizlik ödenekleri vermek gibi birtakım çareleri hazır

bekletmeli, böyle bir «ayarlamaların» kurbanlarını oyalamanın ve kandırmanın yollarını bulmalı, böylece de, «hem insancıl hem de güçlü olan ve üstelik hem maddi bolluk hem de daha iyi bir yaşam sağlayan bir sistem olan kapitalizm»e (22) karşı «güvensizlik» duyulması tehlikesinin önüne geçilmelidir. Göz yumulması, hoşgörüsü karşılama gereken işsizlik ve üretim kaybı sınırları, o pek yüceltilen «insan onuru» kaygılarıyla çizilmemeli; bu sınırların çizilmesinde, dünyanın az gelişmiş ülkelerinde insanlar açlıktan kırılıyor cinsinden ateşli düşünceler de yer almamalı; büyük iş çevrelerinin işine nasıl geliyorsa; gereksinmeleri neyse, bu sınırlar onlara bakılarak çizilecektir, yani bu sınırlar dikte edilecektir; tekelci sermayenin çıkarları tarafından belirlenip yönetilen bir ekonomik sistemin üç kâğıtçılığına ve akla aykırılığına, halkın artık ne ölçüde dayanıp göğüs gerebileceği noktası da, bu sınırların çizilmesinde bir nebze dikkate alınacaktır.

Başka bir olanak da, çalışma saatlerinde genel bir kısıntı yapma yoluyla üretim düzeyini düşürmektir. Toplam talep ile toplam üretim (arz) arasındaki dengenin sağlanması için başvurulacak böyle bir yönetim —yani tam çalıştırmayı korumak, fakat üretim düzeyini düşürmek gibi bir yöntemin— akla uygunluğu, o günkü etkin talebin ekonomik artışı emme yeteneğinden uzak bulunmasına, her türlü mal ve hizmet bakımından (ister yatırım malı, isterse tüketim malı olsun) **gerçek** bir doygunluğun halkta yer etmiş bulunmasına bağlıdır; bunun böyle olduğu gün gibi ortada! Çünkü eğer, belli uzunlukta bir çalışma haftası sonunda elde edilen üretim, etkin talebi doyuruyor ve eriyip gidiyorsa zaten bir sorun yok demektir. Oysa, böyle bir doygunluktan söz edilemez; bugünkü eşitsizlik gelir paylaşımı bile böyle bir doygunluk sağlayamıyır; bu konuda fazla söze gerek bile yoktur, şimdiye kadar kapitalizm böyle bir noktaya ulaşamadı. Dahası var: Böyle bir duruma ulaşmış bile olsaydı, kapitalist sistem, iş haftasında genel bir kısıntı yapmayı an-

çok yavaş ve ancak şiddetli bir baskı sonucu kabul ederdi. Çünkü, iş saatlerinin azaltılması sonucu ortaya çıkan bir üretim azalışı demek, kapitalist işletme açısından, doğrudan doğruya kârların düşmesi demektir. Tarihin bize öğrettiğine göre, günlük çalışma saatleri başlangıçta «16'yı buluyordu, sonra sırasıyla 14'e ve 12'ye indirildi, şimdi de 40 saatlik çalışma haftası (Amerika'da) uygulanıyor; fakat bu noktaya hiç de kolay gelinmedi, kapitalist sınıfın müthiş direnişinin yıkılması gerekti ve yüz yıllık bir zaman süresi içinde başarılı bu iş; bu dönem içinde, **işgücünün yoğunlaşması ya da verimliliğin artması** adı verilen olgu bir yandan, karşı konulamayacak kadar güçlü bir işçi hareketinin ortaya çıkmış olması öte yandan kapitalizm zorladı ve bu noktaya öyle gelindi. (25) Hiç kuşkunuz olmasın ki, iş saatlerinde yeni bir indirim yaptırmak için, kapitalist çıkarlarına karşı, tıpkı geçmişte olduğu gibi zorlu bir kavgayı göze almalısınız. Eğer böyle bir indirim, verimlilikte aynı oranda bir artışla dengelenmezse ve toplam üretimde mutlak bir azalma ile sonuçlanırsa (ki en akla yakını da bu durumdur), bunun yükü, tamamen değilse bile geniş ölçüde, işçi sınıfının omuzlarına yüklenecektir. Her şey bunun böyle olacağını gösteriyor. Bu koşullar altında, çalışma haftasının daha da kısaltılması, fazla gelen ekonomik artı sorununu çözemeyeceği gibi, işçiler açısından da kabul edilebilir bir sonuç olmayacaktır. Demek oluyor ki, kapitalist sistemde, sürekli bir sorun olarak ortada bulunan **aşırı-üretim problemi**, —kısmen bile olsun— çözüme bağlanamayacak, iş saatlerinin **gönüllü olarak** azaltılması da bu konuda bir çare getiremeyecektir. Akla uygun bir düzenin kurulacağı ve bu düzende verimliliğin, her türlü ihtiyacı giderecek ölçüde artacağı ve artık insanların gözünde dinlenmekten, boş zaman sahibi olmaktan daha önemli bir şeyin bulunmayacağı günlerin ise şimdilik çok uzaklarda olduğu gerçeği de cabası! Söz konusu indirimi sağlamak için çaba gösterecek bir

devlet, —eğer böyle bir çaba, kapitalist sınıfın egemenliği altındaki bir devletten beklenebilirse tabii!— karşısında şiddetli bir muhalefet bulacaktır; hem de yalnız iş çevrelerinden değil, gerçek ücretlerinde bir azalıştan hiç de hoşlanmayacak olan işçilerden de gelecektir bu muhalefet.

Demek ki, toplam üretimin bile bile, isteye isteye düşürülmesi, ne olabilir şey, ne de istenir şey! Öyleyse, toplam talep ile toplam üretim (arz) arasındaki dengenin devlet eliyle sağlanması için, bir başka yol aramak gerek, devletin, bireysel ya da toplumsal tüketimi arttırmak için kesenin ağzını açması akla gelen çözümlerden biri. Gerçekten, devletin, tüketim ihtiyaçlarını karşılamayanlara para yardımı yapması sonucu toplam etkin talep artacaktır. Böyle yardımların bin bir çeşit yolu vardır veya belli bir gelir düzeyinin altında geçinmek zorunda kalan bireylere yöneltilir ya da çiftçiler gibi, sanayi işçileri gibi, emekliler gibi, üniversite öğrencileri gibi, belli bir sayıdan daha çok çocuğa sahip ana babalar gibi nüfus kesimlerine topluca yöneltilir. Böyle bir yardımın, oldukça büyük bir toplam gelir (üretim) ve çalıştırma (istihdam) yaratabilmesi için tek şart, paranın, yüksek tüketim eğilimi olan kişilerin eline verilmesidir, yani, yapılacak yardımın, ilk anda ve dolaysız olarak, nüfusun düşük gelir guruplarına giren kişilerin eline geçmesidir.

Şimdi bir de madalyanın öteki yüzüne bakalım: Ciddi bunalım koşulları bir yana, bireysel tüketimi arttırmak için avuç dolusu devlet yardımı, kapitalizmin ruhuna aykırı olduğu gibi, egemen çıkar çevrelerinin de doğrusu hiç de hoşlanmadıkları bir iştir. Böyle yardımlar, kapitalist düzenin normal işleyişini bozan bir sürü etmenin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Devletin bol keseden yardım etmesi, ücret düzeyinin altındaki tabanı yükselteceğinden ve böyle bir tabanda, «bir lokma, bir hırka yaşamaya razı bir kişinin, çalışıp bir gelir sahibi olmak ya da sırtüstü yatmak arasındaki seçimi, bu durumdan et-

kilenecektir. Bunlardan da önemlisi, çalışmadan kazanılan paranın, kapitalist sistemin temel törelerine ve değerlerine aykırı olması nedeniyle, egemen güçlerin pek de hoşuna gitmeyecek bir durumdur bu. **Sokaktaki adam ekmek parasını alınının teriyle kazanmalıdır** ilkesi, toplum düzeninin eti kemiğidir ve bu ilkeye uyulması için parasal armağanlar ve cezalar boşuna konulmamıştır! Çalışmayı yalnız ekmek parası kazanmanın bir gereği olarak tanımladınız ve bol keseden parasız mal ve hizmet dağıtmaya başladınız mı, kapitalist toplumda disiplin diye birşey kalmaz, kapitalistlerin toplumsal üstünlüklerine hânel gelir ve piramidin tepesinde oturup toplumu denetleme güçleri zarara uğrar. (24)

Bütün bu sakıncalar, **toplumsal** tüketim söz konusu olunca, geniş ölçüde ortadan kalkar; bu yönde yapılacak devlet harcamaları, tulumbayı işletmek bakımından daha saygıdeğer bir yöntemin sonuçları olarak değerlendirilir. Örneğin bu harcamalar inşaat alanına yönettirecek olursa, bunun, ağır sanayinin ürünlerine olan talebi arttırmak bakımından etkisi ve onun için «dış ekonomiler» adıyla anılan yeni olanaklar yaratması, bireysel tüketimi arttırma yönünde yapılan harcamalardan (devlet yardımlarından) çok daha başka etkiler yaratacaktır. Doğru yerlerde yeni yollar yapmak, uygun görülen yerlere postahaneler, akullar, hastahaneler ve benzerleri açmak, iş alanları yaratmak, işadamlarının yüzünü güldürmek anlamını taşır. Kurulacak yeni tesislerin hizmetlerinden bir karşılık olmadan yani bedava yararlanılması ya da, daha çok görüldüğü üzere, yalnız ufak bir bedel karşılığı yararlanılması, bireysel tüketime yardım edilmesi olayında görülen ideolojik sakıncalara da, maddî kayıplara da yol açmayacaktır. Çalışma isteğini olumsuz yönde etkilemediği gibi ücreti de etkilemez; toplumsal tüketim için yapılan dolaylı yardımların, altın buzağının saltanatına da dokunmayacağı anlaşılıyor.

Devletin bu gibi amaçlar için harcayabileceği paranın

sınırlı olduğunu da belirtmeliyiz. Her şeyden önce, yüksek gelir gurupları, kendilerine doğrudan bir yararı bulunmayan işler için yeni vergiler ödemek istemeyeceklerdir. (25) Fakat daha önemlisi, bazı toplumsal-tüketim kuruluşlarının güçlü çıkarlarının zedelenmesi nedeniyle gösterecekleri tepkidir: Örneğin, düşük maliyetle gecekondü önleme konutları yapan kuruluşların karşısına, konut yapıp satan şirketler dev gibi dikiliveriyorlar. Ayrıca, böyle bir ucuz konut yapımı girişimi, her zaman ve her yerde, inşaat sanayinin potansiyel olanaklarıyla sınırlıdır. Doğrusu, bu potansiyel genişletilebilir bir şeydir ama kısa dönem içinde bunu başarmak zordur; bir yandan, kaynakların bu alana aktarılması ha deyince olacak iş değildir, diğer yandan da, inşaat projeleri ne de olsa geçici bir nitelik taşımaktadır. Birkaç yıl içinde, işlerin alt üst oluverceğini düşünür inşaat firmaları ve bu yüzden büyük yatırım projelerine el atmak istemezler. Bir de şu var. Bugün, ülkelerin pek çoğunda, toplumsal-tüketim kuruluşlarının büyük ölçüde gelişmeleri de, yürürlükte bulunan toplumsal öncelikler açısından bakıldığında, hiç de öyle akla uygun girişimler değildir. Gecekondü önleme, okullar yapma ya da giyecek ve yiyecek gereksinmelerini karşılama gibi çok önemli işler sıra beklerken, yeni yeni yollar açma ya da anıtlar dikme gibi girişimlerin haklılığını kimse savunamaz; gene aynı şekilde, eğer uzun dönemde ülkede bir giyim sanayinin gelişmesi gerekli ise, terzileri işlerinden alıp inşaat kesimine aktarmak gibi bir saçmalığı kimse göze alamaz. Devletin böyle toplumsal-tüketim harcamalarına girişmesi, her ne kadar, herkesin eline bir tırmık, bir süpürge verip, «yaprak toplamaktan» daha yararlı ise de, işe yaramayan birtakım insanlara ücret dağıtmak için girişilen işlerin akla uygunluğu şüphelidir. «Uygulama açısından» daha büyük önem taşıyan konu ise, bu tür girişimlerin, ekonomik artığın büyük bir kesimini yutamayacağı gerçeğidir.

Bu gerçek bizi, devletin işe karışmasında dördüncü

bir yöntem olan «verimli alanlara yatırım yapma» seçeneğini incelemeye götürür. Çünkü eğer, toplam üretimin plânlı bir biçimde kısılması ya da tüketimin yeteri kadar artması olasılıklarını gerçekleştirmek mümkün değilse, yatırımın genişletilmesinde tek akla uygun yol, tam çalışma koşulları altında, toplam üretim kullanımını toplam arz düzeyine çıkarmağa çalışmaktır. Ancak, söylemeye bile gerek yoktur ki, devlet harcamalarının akla gelen bütün değişik yön ve yöntemleri arasında, teknelci sermaye rejimine tam anlamıyla ters düşen (ve dolayısıyla tabu olan) bir bu yöntem vardır. Teknelci iş çevrelerini, ellerindeki bol miktardaki kârı yatırıma yöneltmekten alıkoyan ne kadar neden varsa burada hepsi birden işe karışır ve bu çevreler, devletin bu yönde (verimli alanlara yatırım yapma yönünde) girişimlerini engellemek için ellerinden geleni yapmaya başlarlar. Devletin bu tür yatırımları, ister kârını en yüksek noktaya çıkarmaya çalışan firmaların cirit attığı teknelci ve teknelimsi pazarlara yönelsin, isterse, teknelci sermayeye de çekici gelen ya da ilerde rakip olabilecek yeni alanlara doğru aksın ve dolayısıyla büyük iş çevreleriyle yarışmaya girecek nitelikte olsun, egemen çıkarlar bakımından aynı derecede hoşgörüsüzlükle karşılaşacaktır.

Devletin, büyük iş çevrelerinin çıkarları açısından henüz bir anlam taşımayan ve henüz ticarî sömürü alanına almadığı uzak yerlere yapacağı yatırımlara «izin verilebilir» ancak. Aslında, teknelci sermaye, keşfetme ve deneyim masrafları ve riskleri büyük olan böyle uzak yerlerde yapacağı yatırımlarda devleti özendirme (teşvik etme) yönünde çabalara bile girişebilir. Fakat, bu tür girişimlerin ilk güçlükleri atlatılıp da kârlı oldukları anlaşılırsa, devlet derhal bu işlerden el çekmeli ve derhal bu işleri özel girişimcilere devretmelidir. ⁽²⁶⁾

Şimdi de devlet harcamalarının yönelebileceği beşinci yöntem üstünde duralım: Geniş ölçüde devlet harcamaları, ne bireysel ya da toplumsal tüketime, ne de

yararlı yatırım alanlarına yöneltilecektir; düpedüz, verimsiz alanlar seçilecek, söz konusu paralar her türlü verimsiz işlere yatırılacaktır. Bu yol, gerçekten de, devlet harcamalarının akıp gittiği en geniş yoldur ve her bakımdan, en büyük önem taşıyanıdır. Devlet bütçesinin bütün diğer kalemlerini gölgede bırakacak kadar büyük olup, teknelci kapitalist ekonominin, «belli bir durumda» kalıp eğlenmemesini ve hatta zamanında bolluk koşulları ile oldukça büyük bir çalıştırma düzeyi yaratmasını sağlayabilecek en önemli «dış etmen, dış uyaran» olarak değerlendirilebilir. Fazla gelen, dolup taşan bir ekonomik artışı, ileri bir kapitalist ekonomide görülen bu hastalığı, gerekli akışı sağlayarak rahatlatmakta önemli rol oynayan bu yöntemin, ülkenin uluslararası ilişkilerinde de önemli katkısı bulunmaktadır. Önemleri dolayısıyla bunları ayrıntılı bir biçimde ele almakta yarar görüyorum.

IV

Buraya kadarki incelemelerimizde, toplam talep ile toplam üretim arasında eşitlik sağlama olasılıklarından söz edilirken, ekonomik yazılarda genellikle «kapalı sistem» olarak adlandırılan bir model üstünde duruldu. Bir ileri kapitalist ülkenin uluslararası ekonomik ilişkileri ele alınırsa, duruma farklı bir açıdan bakmak gerekecektir. Şunu kesinlikle söyleyelim ki, dış ticaret, ekonomik artışı, ancak, ihracat altın para karşılığı yapıldığı zaman ya da ihracat gelirleri yabancı bir ülkede yatırıldığı zaman eritebiliyor. Eğer ihracat kadar ithalat yapılyorsa, ülkenin ulusal gelirinde ve dolayısıyla ekonomik artı hacminde bir değişiklik olmuyor demektir. Bununla birlikte, birçok ülke için, ihracatın ithalatla değiştirilmesi bile bir ölüm kalım sorunudur. Gerçekten de, birçok ülkenin ayakta durabilmesi ve «kurulu düzenini» koruyabilmesi, ancak, yeterli büyüklükte ve dengeli bir dış ti-

caret yapısının varlığına bağlıdır. Böyle ülkeler, üretimleri, tüketimleri ve yatırımları için gerekli **fiziksel mal çeşitlenmesini** ancak dış ticaret yoluyla gerçekleştirebilirler. Dahası da var: Yeni, ucuz ve daha iyi ham madde, yakıt ve benzeri kaynakları üretime açarak, dengeli bir dış ticarete sahip ülkeler bile, yeni sanayi kollarının kuruluşunu sağlayabilirler, yeni teknolojiler ve yeni ürünler ortaya koyarak yatırımlarını arttırabilirler. Aynı şekilde, çeşitli firmalar açısından da dış ticaret yeni pazarlar bulmak anlamına gelir; böylece firmanın üretim ve yatırım olanakları genişler. (27) Fakat, bir dinamik etmen olarak dış ticaretin asıl önemi, kapitalist ekonomiyi «belli bir çöküntüden» çıkarmakta rol oynayan asıl itici gücü, sermaye ihracına yaraması, başka ülkelere yatırım yapma olanağını getirmesidir. (28)

Fakat hikâye burada bitmez, sermaye ihracı, hikâyenin bir bölümüdür ve asıl noktası, can alıcı noktası da değildir. Kapitalist bir ülkede dış ticaret, tıpkı iç ticaret gibi, özel firmalar eliyle yürütülür; özel firmalar ise, eylemlerinde toplumun çıkarlarını değil kendi çıkarlarını gözetirler; bir bütün olarak ekonomi üstünde eylemlerinin ne gibi etkiler yapacağını düşünmezler bile. Eğer bir özel firma işlemlerinin ulusal gelir ve çalışan insan sayısı üstündeki etkilerini anlamak istiyorsak, karşılığını vereceğimiz soru, bu gibi işlemlerin farklı tarihsel koşullar altında ne gibi sonuçlar yaratacağıdır; bu işlemlerin, karşılıklı etki ve tepkileri sonucunda ortaya çıkartacağı durumların tarihsel koşullara göre göstereceği farklılıklardır.

Yarışmacı kapitalizm koşulları altında, işadamları, yabancı ülke pazarlarına mal satabilmek için can atarlar. Hele eğer, dış pazar fiyatları içerdekilerden yüksekse ve dış pazarlama daha büyük kârlar getiriyorsa, yarışmacı firmalar, ellerinden gelen hiç bir çabayı esirgemeyecek, dış pazarlara girecek ve elde ettiği ortalama kâr oranını yükseltecektir. Gene bu firmalar, dış ülkelere her türlü ürün ve ham madde elde etmek için de el-

lerinden geleni yapacaklar ve kâr oranlarına göre bunları, iç pazarda ya da uluslararası pazarda satmağa çalışacaklardır. Fakat unutmayalım ki, yarışmacı koşullar altında, bu tür dış ticaret mekanizmasının işleyişini sınırlandıran bir engel de vardır. Bu engel uluslararası ödemeler dengesi idi. Eğer bir ülkenin kapitalistleri, bir başka ülkeye, ihrac ettiklerinden daha azını oradan ithal etme eğilimi içindeyseler, ortaya çıkacak ödemeler dengesi aksaklığına karşı, oldukça hızlı ve oldukça otomatik işleyen bir tepki mekanizması da gelişmeye başlayacaktır. Açık veren ülkede, ekonomik hayat durgunlaşacak ve fiyatlar düşmeye başlayacak ve böylece ithalâta bir yavaşlama görülmeye başlanacak (ve ihracatta bir canlanma başlayacak) ya da bu ülkenin parası değer yitirmeye başlayacak (ve gümrüklerde de birtakım yükseltmeler yapılacaktır) ve sonuç olarak söz konusu ülkenin dış ticareti bir yeni dengeye yönelecektir. Her iki ülkenin kapitalistleri de, teker teker ele alındıklarında, bu mekanizmanın işlemlerini etkileme durumunda değildirler ve dengenin yeniden kurulması yönündeki gelişimi, canları istesin istemesin, bir veri olarak dikkate almak durumunda kalacaklardır.

Tıpkı bunun gibi, yarışmacı kapitalizm koşulları altında yer alan sermaye ihracatı da, küçük küçük bir sürü sermaye hareketinden oluşmaktadır. Zaten, yarışmacı düzende, kapitalistlerin elinde öyle büyük sermayeler de yoktur, dış ülkelere yatırım yapma işi, bu çağ firmalarının belirgin özellikleri de değildir; eğer sermaye ihracatı yapmışlarsa, bu, özel tarihsel koşulların biraraya gelmesi sonucu bir rastlantıdır. Örneğin, Britanya'nın on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki sermaye ihracı, bu ülke yurttaşlarının ülkenin sömürgelerine göç etmeleri (anavatanından getirdikleri parayla yeni ülkelere yerleşme giderlerini karşılayan göçmenlerdir söz konusu olanlar) sonucu ya da serüvenden hoşlanan bazı tâcirlerin ellerindeki sermayeyi, kısa dönemli bir döner sermaye olarak

kullanmak üzere dışarıya götürmeleri sonucu ortaya çıkıyordu. (29) Gene o dönemlerde, bir ülke vatandaşlarının, başka bir ülkede yapılmış yatırımın hisse senetlerine ya da tahvillerine sahip olmak için sermaye ihraç etmeleri olgusu vardı ki, «portföy yatırımı» adıyla anılan bu olgu da, niteliği gereği, ötekilerden pek farklı değildi. Bu akımlardan hiç biri öyle büyük boyutlara ulaşamamış ve dış ülkelere doğru sistematik olarak yatırım yapma eğilimi doğuramamıştır.

Tekelci kapitalizm koşulları altında, tıpkı birçok başka alanda olduğu gibi, bu konuda da işler tam anlamıyla değişik bir nitelik kazandı. Hızla azalan maliyetlerle çalışmanın tezgâhını kurmuş bulunan tekel ya da tekelimsi işletme, dışarıya mal satma hususunda, yarışmacı seiefinden çok daha iştahlı ve kaygılıdır. Gerçekten de, dış pazar fiyatları içindeki fiyatların altında bile olsa, söz konusu işletme, ihracatını arttırma ve fiyat farklılaştırması yapma (kimi yere ucuz, kimi yere pahalı satma ya da önce pahalı satma ve zamanla ucuzlatma yoluna giderek toplam gelirin ve kârın en yüksek noktalarına çıkarılması işine verilen ad — ç.n.) yollarına gidecektir; çünkü böyle bir tutum, işletmenin kendi ülkesindeki satış fiyatını etkilemeyecektir. Aynı zamanda, büyük çapta üretime girişmiş, sürümden kazanma yolunu tutmuş ve geniş çapta ham madde alıcısı durumunda bulunan böyle bir işletmenin, işini yürütebilmesi için böyle bir tutumun içine girmesi kaçınılmazdır; ellerini kavuşturup, satın alacağı, ithal edeceği ham maddelerin arz ve fiyat değişikliklerini kendi hallerine bırakmak olmaz; bunları denetim altında bulundurmanın yolu da böyle bir tutumu benimsemekten geçer. Dışardan gelen malların tek alıcısı durumunda kalmak ya da böyle bir durumu elde etmek için elinden geleni yapacaktır; «kaynak ülkeye» yatırım yapmak yoluyla kazanılır böyle bir durum — elinde büyük ölçüde sermaye bulunduğu için bu tür yatırımlara girişmesi işten bile değildir.

Demek oluyor ki, küçük bir yarışmacı firma için değişmez olan bir durum, tekelci için, dev bir şirket için «istenildiği gibi eğilip bükülebilecek ve biçim verilebilecek bir durum» hâline gelmiştir. Ödemeler dengesi mekanizmasının oldukça otomatik sayılan işleyişi ve bu işleyiş sayesinde, sayısız firmanın ithalât ve ihracatın dengeye yönelmesi ile bir sürü küçük sermayenin uzun ve kısa dönemli karşılıklı gelgitlerinin ayarlanması olgusu, artık, tekelci ya da tekelimsi çabaların karşısına nesnel bir engel olarak dikilmekten uzaktır. Eğer tekelci ya da tekelimsi firmanın ihrac etme isteği, ithal edecek ülkenin ödemeler dengesindeki güçlükler nedeniyle engelleniyorsa, firma, ya bizzat alıcılarına büyük çapta krediler açarak ya da güçlü bankaların kredi açmasını sağlayarak malını satmanın yolunu bulacaktır.

Eğer ithalâtçı ülkenin hükümeti bir develüasyona (parasının değerini düşürmeye) ya da ithalâtı kısma yönünde başka tedbirler almaya yönelirse, firma da elindeki bütün gücü kullanarak ve yanına diğer büyük firmaları alarak, bu gibi zararlı hükümet girişimlerini önlemeye çalışacaktır. Eğer kaynak ülkenin elindeki ham maddelerin miktarı azsa ya da bu maddeler başka bir ihraç pazarında değerlendiriliyorsa bunlara ihtiyacı olan firmamız, söz konusu kaynak ülkeye sermaye yatırmaktan ve ham maddeleri kendi avucunun içine almak için her türlü girişimde bulunmaktan kaçınmayacaktır.

Tekelci kapitalizm koşulları altında sermaye ihrac etmek tereyağdan kıl çekmek kadar kolay değildir elbet ve gittikçe daha büyük boyutlara erişmeğe de can attığı söylenemez. Tam tersine, yalnız içinde yatırımları kısıtlayan bir takım güçler, dış yatırımları da kısıtlamakla kalmıyor, aynı zamanda, özel dış sermaye yatırımlarının önünü tıkayan daha bir sürü engeller ortaya çıkıyor. Öte yandan, tekelci ve tekelimsi firmaların dış ülkelere yatırım yapmaları (ve bunun kendi finansman kurumlarınca desteklenmesi), genel işletme politikalarının içinde ele

alınan bir iştir. Böyle firmalar, ellerindeki paraları, yurtdışındaki fabrika ve benzeri inşaatlara dökmek istemiyorlar, yabancı pazarların güdümünde hareket etmeye ve onun isteklerini olduğu gibi karşılamaya da niyetleri yok. Bu pazarlara, kıyasal masrafı (marjinal masrafı) son derecede düşük olan ürünlerinden ihrac etme yolunu seçiyorlar; bunu seçmeleri de son derecede doğal! Gene bu firmaların, bir yabancı ülkenin hammadde kaynaklarını geliştirerek, o ülkede en uygun (optimal) üretim boyutlarına ulaşılmasını kolaylaştırmak gibi bir niyetleri de yok. Bir ülkeye yapılacak yatırımda belirleyici öge, elde edilecek ham maddelerin, söz konusu yatırımcı firmanın kendi gereksinimleridir; yani kendi fabrikalarında ne kadar ham madde kullanacaksa dışarda o kadarını üretme eğiliminde ya da kendi ülkesinde ve başka yerlerde ne kadarını satabilecekse o kadarını üretme yolunu tutuyor.

Tekelci ve tekelimsi koşulların egemen olduğu pazarda geçerli olan «kârı en yüksek noktasına çıkarma» ilkeleri (yani, pazarı altüst etmeme, güçlü rakiplerle girtlak girtlağa bir çatışmaya girmeme ve benzeri gibi ilkelere bunlar), iç yatırımlarda olduğu gibi, dış yatırımlarda da geçerlidir. Firmalar büyüdükçe, onların kendi ekonomileri üstündeki etkilerinin de genişlediği, hatta dünya ekonomisinin belli bir kesim üstündeki etkilerinin de genişlediği, belli bir pazarın yapısını belirtmekte daha büyük bir güce eriştikleri ve dolayısıyla başkalarının yatırım kararları üstünde de söz sahibi oldukları açıktır.

Bütün bu normal yatırım engellerine ek olarak, dış yatırımlara özgü ve hiç de daha az köstekleyici olmayan başka etmenler de var. Dış yatırımın belli bir şirket için oldukça verimli görüldüğü yerlerde bile, dış girişimlerle ilgili siyasal ve toplumsal belirsizliklerin ışığında yatırım kararını bir kere daha gözden geçirmek gerekebilir. Emperyalizm çağında, savaşlar, ulusal ve toplumsal devrimler döneminde bütün bu belirsizlikler göze ba-

tacak ölçüde artmış ve bunlardan doğan tehlikeler, yatırımcı adayları için, işin çekiciliğini bir hayli azaltmıştır. Askeri çatışma korkusu, «isyan, toplumsal çalkantı ve devrim» korkusu, devletleştirilme ya da uluslaştırılma korkuları, başka ülkelerin dış ve iç ticaret rejimlerinde görülen farklılıklar, dış yatırımların hacmini daraltan bir etki yapmaktadır.

Fakat bu noktada, son derecede köklü ve çığır-acı nitelikte önem taşıyan bir olgudan söz etmenin zamanıdır; dış pazarların genişlemesi ve sermaye ihrac etme önündeki bütün bu engeller, tekelci ve tekelimsi işletmelerin, edilgin bir biçimde yani kadere rıza göstererek kabul edebilecekleri cinsten güçlükler değildir. Kendi işkolunun (hatta kendi ülkesinin) toplam üretiminde büyük bir payın sahibi olan, büyük bir servet birikimini denetimi altında bulunduran, son derecede uzak noktalarla bile bağlantılar kurmuş ve etki alanını çok genişletmiş olan dev bir şirket, tekbaşına ya da benzer kuruluşlarla elbirliği hâlinde, iç politikayı belirlediği gibi, dış ekonomik ve politik tutumunda da devlete dilediği gibi yön vermede önemli bir rol oynayacaktır. ⁽³⁰⁾ Uluslararası arenadaki bütün işlemlerinin bir sonucu olarak, ileri kapitalist ülkenin büyük bir firması, yalnız kendi öz kaynak gücüne göre değil, ülkesindeki devlet yönetiminin geniş kaynaklarına da el atacak, ayağını başkasının yorganına göre uzatarak boyutlarını ayarlayacaktır.

İşte böyle bir devlet desteğinin varlığı, tekelci ya da tekelimsi firmanın dış ekonomi eylemleri önündeki engelleri küçümseyerek sanki bunlar yokmuş gibi atılımlar yapmasını sağlayacaktır. Uluslararası pazarların yapıları gereği ortaya çıkan birtakım sınırlamalar da, gene böyle bir devlet desteğinin sağlanmasıyla aşılabilecek ve gerekli yarışma gücü elde edilecektir. Fakat her hâl ve kârda, uluslararası bir pazar yapısı, tek bir ülkenin iç pazar yapısından daha belirsiz, daha çalkantılıdır. Dünya ekonomisindeki tekelimsi firmaların sayısı, doğal olarak, tek bir ül-

kedeki tekelimsi firma sayısından çok daha büyüktür ve ortak finansman kurumları, kenetleyici ortak yönetimler ve benzeri uzlaşmalara daha seyrek rastlanır. Farklı ülkelere ait tekelimsi firmaların aralarındaki çekişmeyi sınırlayan kurallar daha gevşek olduğu gibi, tekelimsi firmaların birbirini boğazlamaması için tek bir ülke sınırları içinde geçerli olan düzenlemeler de, dünya ekonomisi sahnesine çıkıldığında daha az bağlayıcı olur. ⁽³¹⁾ Fakat her tekelimsi Titan'ın, dünya pazarlarındaki savaşında kendi devletinden yardım görebilmesi cıgusu, her ülkenin kendi iç pazarlarındaki kararlılığı ve dengeyi koruyan etmenlerin burada işe yaramaması sonucunu doğurur. Kendi ülkesinin siyasal, ekonomik ve diplomatik güçlerine sırtını dayayan ve dünya pazarlarına böyle desteklerle çıkan tekelimsi bir firma, içinden gelen dayanılmaz bir güdüyle, pazarın daha büyük bir kesimini elde etmek için girişimlerde bulunacak ve yeni yatırımları için boş alanlar arama eylemi sürdürecektir. Ödemeler dengesi açıklarından dolayı kötü durumda bulunan ithalâtçı bir ülkedeki müşterilerine krediler açmak, ticaret yönünden pek de akıl kârı bir iş olarak görünmese bile, tekerci iş çevreleri, kendi devlet kuruluşlarının yakasına yapışacaklar ve kredi ya da bağış vermesini isteyecekler; uygun garantiler sağlamasını, bunlarla ilgili riskleri göze almasını gerçekleştirmek için her türlü zorlama yoluna başvuracaklardır. Başka bir ülkede iş yapan rakip bir firmayı ortadan koymak için göze alınması gereken masraflar çok büyük ise, tekerci iş çevreleri, bu masrafları kendi ülkelerinin hazinesine ham madde üretimini arttırmak için yatırım yapmak söz konusu ise, yatırım yapma niyetinde olan firma, ilk kuruluş masraflarının çok yüksek olması ve umulan kârlılığın ilk bakışta düşük görünmesi nedeniyle, yanına başka firmaları yada bağlı finansman kurumlarını alamıyorsa, bu işin finansman yükünü kendi ulusal hükûmetinin omuzlarına yüklemek için çaba gösterecektir. ⁽³²⁾

Dünya ekonomi sahnesine çıkmış dev bir şirketin devletten destek görmesi, durumu, bir başka yönden daha etkilemektedir. Şirketin devleti eliyle, küçük ve zayıf bir ülke üstünde yaptığı, ekonomik, siyasal ve askerî baskı sonucu, daha önce bu ülkede at oynatan bir başka ülke firmasının bu alanı tamamen terketmesi olayı ortaya çıkabilir. Tekelimsi firmanın devleti, söz konusu küçük ve zayıf ülkeye borç verirken, bunun koşulu olarak, içerdeki yarışma dengesinin kendi ülke firmasının lehine ve önemli ölçüde değiştirilmesini öne sürebilir. ⁽³³⁾

Gene aynı biçimde, yabancı ülkede yapılacak yatırımın önündeki engellerden sayılan siyasal belirsizlikler, toplumsal ayaklanma tehlikesi, bağımlı devletin düzenlediği gibi etmenler de, emperyalist güçlerin hükûmetleri yardımıyla etkisiz hâle getirilebilir. Bir dev şirketin, sattığı malın tek alıcısı ya da ithal ettiği malın önemli bir kaynağı (ve/veya kredi açabildiği tek pazar olarak karşısına zayıf ve küçük bir ulus çıkabilir: o zaman, söz konusu dev şirket, ya tek başına ya da kendi devletinin de desteğini alarak, ülkenin iç politikasına da karışmakta, o ülkenin yöneticilerini satın almakta, görevlerine yerleştirmede ve görevlerinden atmada, politikacılarını göklere çıkarmada ve yerin dibine batırmada gönlüne göre at oynatmaktadır. Gerektiği zaman, kendi tekerci eylemlerinin «özgürlük» içinde yürümesini garanti altına almak için (!), emperyalist ülkesinin silâhlı kuvvetlerinden yardım almayı da başarır.

Demek oluyor ki, tekelimsi firmaların dünya sahnesindeki çekişmeleri, gittikçe artan bir ölçüde, emperyalist ülkeler arası bir güç yarışı, bir gövde gösterisi hâlini almakta. Bu çekişmenin sonucu, yalnız firmaların güçlerine değil, bunların bağlı bulunduğu ülkelerin siyasal ve askerî olanaklarına dayanılarak belirlenir. Bir ülkenin, sırtını devlet kuvvetlerine dayamış tekerci ya da tekelimsi firmalarının dış ticaret ve dış yatırım eylemlerinin sınırlarını belirleyen gene sırtını devlete dayamış başka ülke fir-

malarının göstereceği direnç ile bağımlı devlet halkının boyun eğme gücüdür; bu arada, bağımlı ülke hükûmetinin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal koşullar da, onun, büyük iş çevreleri çıkarlarına boyun eğmesini kolaylaştırır ya da zorlaştırır.

Bu da, kaçınılmaz olarak, her kapitalist ülkenin, dış ticaretten ve dış yatırımdan elde edeceği üstünlüklerin önemli ölçüde değişken olmaları sonucunu doğurur. Her kapitalist ülkenin kendine göre bir iç politikası ve ulusal gücünün büyümesinde kendine özgü bir temposu vardır (yani her ülkenin endüstri ve finansman gurupları kendilerine göre bir gelişme gösterirler) ve bu yüzden de dünya ekonomisindeki yeri zamanla değişmektedir. Dünya pazarlarında, her an bozulabilen barış ve denge dönemlerinin arkasından kargaşalıkların ve sürtüşmelerin gelmesinin nedeni budur. Karteller ve kota anlaşmaları düzeni altında «normal» sayılan bir **barış içinde birlikte yaşama** döneminin arkasından, bir de bakarsınız, kesin çıkar çatışmaları ve açık savaş dönemleri gelivermiştir. İleri bir kapitalist ekonominin, dış ilişkilerinden elde ettiği atılım gücünün yoğunluğu, yalnız ülkeden ülkeye değil, dönemden döneme de değişikliğe uğrar. Bugün bu ülke için çok elverişli olan koşullar, yarın, bir de bakarsınız, başka bir ülkenin çıkarlarına daha uygun gelecek biçimde değişikliğe uğramış; bir rakip ya da birkaç rakip, bu yeni durumdan kârlı çıkmış...

V

Dış ekonomik ilişkiler kanalına «otomatik olarak» atılan ekonomik artık miktarı, emperyalist güçlerin ekonomilerinde yer alan ekonomik artık konusunda yaklaşık bir fikir vermekten bile çok uzaktır. Asıl önemli olan, bu ilişkilerin, ileri kapitalist ülke hükûmetlerinin eylemleri üstünde, bunların büyüklüklerini ve niteliklerini belirleme

kanusunda oynadıkları roldür. Yukarda da belirttiğimiz gibi, tekelci ve tekelimsi firmaların dünya ekonomisindeki yerleri geniş ölçüde, kendi devletlerinden görecekle-ri desteğe bağlı olarak belirleniyor. Bu destek, artık bir ya da iki yüzyıl öncesinde görüldüğü gibi olmuyor; o günlerin küçük çaplı destekleri günümüz için yeterli değildir. **Forein Office**'in (İngiliz Dışişlerinin) tepesi attı mıydı, belli bir yere savaş gemisi gönderir ve bu, eski camların henüz bardak olmadığı günlerde, işleri «normale döndürmeğe» ve büyük bir ülkenin işadamına karşı «akılsızca» hareket eden küçük ülkeyi yola getirmeğe yeterdi! Bugün ise, deviet işe karıştı mıydı tam karışmalıdır! Ekonomi terimleriyle söylenecek olursa, büyük devlet kredileri bağışlar ve «teknik yardımlar» verilmeli, dış eylemlerde işbirliği istenen ülkeye avuç dolusu ödemede bulunmalıdır. Siyasal terimlerle söylenecek olursa, işbirliği için seçilen ülkede, gerektiği kadar ve gerekli görülen yerlerde, askerî üsler kurulmalı, böylece hem o ülkenin iç toplumsal ve siyasal dengesi sağlanmalı, hem de, etkilenmeğe açık diğer ülkelere göz dağı verilerek, onların da uygun ekonomik ve toplumsal politikalar uygulama yönünde yola getirilmesi sağlanmalıdır. Bütün bunların sonucunda ortaya nasıl bir denge çıkarsa çıksın, bu, sağlam bir nitelikte olmayacaktır yalnız. Dünya koşullarının çekişen güçlerin değişen olanaklarına göre yeniden ayarlanması demek olan küçüklü büyüklü savaşlar, her zaman, ne kadar dayanacağı belli olmayan nâzik birtakım dengelere, yeni dengelere yol açıyorlar.

Tekelci kapitalizm koşulları altında sosyo-ekonomik kümelenme, kamuoyunu olsun, ilgili kamu görevlilerini olsun, kanun koyucuları ve aydın önderleri olsun, emperyalizmin türküsünü söylemek üzere koşullamaya yönelmiştir. Elli yıldan daha uzun bir süre önce yazdığı kitapta Hobson, söz konusu mekanizmanın nasıl işlediği konusunda bize bir fikir vermekteydi. (25) Konuyu açıkça iyi kavradığı izlenimini veren bu yazar, işin içindeki, bütün in-

celikleri ortaya koyamamıştır. Tekelci iş çevrelerinin, ileri kapitalist ülkelerin politik aygıtını, kendi dış ekonomik çıkarlarını elde edecek şekilde parmağında oynatmakta kazandığı göz kamaştırıcı başarının en önemli etmeni, bu yöndeki çabalarını, yalnız ve hatta öncelikli olarak, kendi halk kitlelerini uyutma yöntemine dayandırmaması, kamu görevlilerini yolsuzluk yapmağa yönelterek ve politikacıları ihanete zorlayarak emellerine ulaşma işini ikinci ve hatta daha geri plânda tutmayı bilmesi noktasında toplanıyor. Emperyalist politikanın, emperyalist ülkedeki sıradan vatandaşın bile çıkarına olabileceğini, Lenin açık-seçik görmüş ve dikkatleri, tekelci iş çevrelerinin aşırı kârlarından pay alan «işçi aristokrasisi» ne çekmiştir ⁽²⁶⁾ Engels'in Marx'a gönderdiği bir mektupta da (7 Ekim 1858 tarihli), ana hatlarıyla aynı olguya parmak bastığı görülmekte: «İngiliz proletaryası günden güne burjuvalaşıyor; böylece, bütün ulusların en burjuvası olan İngilizler, kendi burjuva sınıflarının yanında, bir burjuva aristokrasisi ile bir işçi aristokrasisinin boy atmasını sağlama yönünde çaba gösteriyorlar. Bütün dünyayı sömüren bir ulus için hiç kuşkusuz, bir bakıma anlayışla karşılanması gereken bir tutum doğrusu!» ⁽²⁷⁾. Gerçekten de, emperyalist politikaların meyvalarını, yalnız ileri kapitalist ülkenin plütokratik doruğunda oturanlar toplamıyor, bunların yakın çevreleri ile uşaklarına da bir pay düşüyor elbet ve bunun böyle oluşu, tekelci kapitalizm altında yaşayan tüm toplumun varlığını sürdürmesinde ağırlığı bulunan bir etmen-dir.

Burada söz konusu, olan, emperyalist ülkenin dış ticaret ve dış yatırımları sonucu, kendi ülkesinde sağladığı gelir artışı ile daha çok insana çalışma olanağı yaratması değil .Tek tek şirketler ve hatta holdinglerin gelirlerinde ve işçi sayılarında,, dış ekonomik ilişkiler sonucu büyük artışlar görülse bile, ulusal ekonomi açısından bunların etkileri devede kulak mertebesinde kalmaktadır. ⁽²⁸⁾ Böyle de olsa, dış ekonomik eylemlerden sağlanan kısa

dönemli bazı çıkarların varlığı, emperyalist politikaların güdülmesinin temel nedeni olmaya devam edecektir; fakat böyle bir temel üstüne kurulacak siyasal kurumlar ve ideolojik gerekçeler sallantılı olmaktan da kurtulamıyor. İleri bir ülkeyi, yalnız yolsuzluğa başvurarak ve rüşvet yedirerek ancak kısa bir süre için parmağınızda oynatabilirsiniz; «Dünyaya çeki düzen vermek beyaz adamın sorumluluğudur» gibi bir felsefe ve ırk üstünlüğü gibi bir doktrin de ,emperyalizm ile onun ürünleri olarak ortaya çıkan, «bir avuç insana etek dolsu kâr sağlama» sonucunun arasında insanın aklını başından alan güçlü bir çelişki bulunduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz; çelişki, böyle bir sonuç için katlanılması gereken insan ve madde kaybının büyüklüğünden ileri geliyor ve atılan taş ürkütülen kurbağaya değmiyor. Bu çelişki, yolsuzluk yapmayı alışkanlık hâline getirmiş birtakım emperyalizm sözcülerinin durumunu güçleştirmekten ve bunların ikiyezli ve kandırıcı masallarının içindeki palavrayı açığa vurmaktan başka bir işe yaramıyor; artık her iki görevi de, emperyalist politika ve «kültürün» kafatasçı kesimleri üstlerine alacaklardır.

Emperyalist politikaların ileri kapatist ülkeye sağladığı dolaysız üstünlükleri incelemekle yetinmeyip bunların tüm olarak etkilerini incelemeye başladığımız zaman konu, tamamen farklı bir görünüş kazanmaktadır. Bağımlı ülkelerin «dost ve kardeş» hükûmetlerine açılan krediler ve yapılan bağışlar belli bölgeleri «korumak» ya da belli bir politikayı dış ülkelere «benimsetmek» için kurulmuş askerî üslere yatırılan paralar, prapaganda yapmak, karışıklıklar çıkartmak ve hem bağımlı ülkelerde hem de rakip ya da «güvenilmez» bir başka emperyalist ülkede yapılan casusluk eylemleri için harcanan paralara eklenince, son derecede büyük toplamalara ulaşılmaktadır. Yıllık ulusal üretimin (GSMH'nın) büyük bir kesimini yutan bu tür harcamalar, örneğin Birleşik Devletlerde, son 10 yılın ortalaması alındığı zaman, yüzde 20'yi (GSMH'nin

% 20'si) bulmaktadır; ne var ki bu sonuncu rakam, işin önemini yansıtmak bakımından yetersiz sayılmalıdır. **Ekonmik artığın**, bu tür işler için harcanan kesimi cinsinden düşünüldüğünde, konunun önemi daha iyi anlaşılır yüzde oranı büyümektedir çünkü. İleri kapitalist ülkede, ekonmik artığın bu biçimde harcanmasının ulusal gelir ve toplam çalıştırma düzeyleri üstündeki etkileri, dış ekonomik eylemlerinin yarattığı gelir ve çalıştırma etkilerini kat kat aşan ölçülere varmaktadır. İkinci, birincinin yanında devde kulak kalır ve koca bir kayayı yerinden oynatabilen bir serseri taş parçasına benzetilebilir.

Emperyalist politika araçlarının, ilk hedeflerini, hemen tamamen gölgede bırakmasının çok sayıda ve çok önemli sonuçları vardır. Kabına sığmayan bir ekonomik artık için bir büyük akış yolu sağlayan, emperyalist politikanın zorunlu fiyatı olan bu tür ödemeler, devletin «büyük ödeneklerinin» başlıca biçimini oluşturmaktadır; «tam çalıştırma» adına devletin işe karışmasının özünde de söz konusu akışı sağlama kaygıları yer almaktadır. İşte bu tür devlet harcamaları, tekerci kapitalizmin seve seve katlandığı girişimlerdir. Bunlar, ürettikleri mallar için ek talepler yaratarak büyük işletmelerin ekmeğine yağ sürdükleri gibi, normal pazarlarına da karışmazlar; sonra bunların diğer harcamalarda görülen sakıncaları da birlikte getirmediikleri anlaşılmıştır; hem kâr oranlarını yükselten, hem de daha çok insanın iş bulmasına olanak sağlayan bu tür harcamalara seve seve katlanılır elbet! Böylece, emperyalist politikaların aynen sürdürülmesi ve hatta giderek genişletilmesi ile buna bağlı olarak askeri, harcamaların artırılması gibi işler, yalnız bunlardan dolaysız çıkarı olan kişiler tarafından da desteklenmekle kalmıyor; dış ülkelerdeki işlerini yürütmek için sırtını devlete dayamış şirketlerin, işi gücü devlete savaş araç ve gereçleri satmak olan firmaların, en büyük sorumluluğun kendi omuzlarına yüklediği sanısı içinde, alçak dağları ben yarattım havasıyla göğüs kabartan general ve

amirallerin, varlıklarını bu tür emperyalist politikaların uygulanmasına borçlu çeşitli kuruluşların çatısı altında üstün yeteneklerini ortaya koyma olanağı bulan aydın kişilerin ve tekercilerin masa artıklarını, kırıntılarını toplamaya yatkın «işçi aristokrasisinin» yanısıra, devletin askerî amaçlarla yaptığı büyük çapta harcamaların, bir bütün olarak toplum açısından, bütün sınıf, gurup ve tabakalarıyla toplum açısından yapılması zorunlu temel harcamalar olduğu belli olmaktadır. Çünkü bütün bu insanların işleri ve gelirleri, iş hayatının yüksek düzeylerde tutulmasına bağlıdır.

Bu koşullar altında, tekerci iş çevrelerinin çıkarları ile onun egemenliği altında yaşayan diğer insanların çıkarları arasında büyük bir uygunluk ortaya çıkmağa başlamaktadır. Oskar Lange'nin güzel deyişi ile bir «halk emperyalizmi» çıkmıştır sahneye ve tarafları birbirine bağlayan, çeşitli çıkarları uzlaştıran öge de «herkese iş bulunması»dır. Böyle bir formülün gölgesi altında, tekerci kapitalizm, halk kitlelerinin, kendisine kayıtsız şartsız boyun eğmesini, egemenliğinin bölünüp dağılmasını, devleti açıkça ve tam anlamıyla denetlemeyi, iç ve dış politikayı belirleme yetkisini garanti altına almış olur. Bu formül, işçi hareketinin de hoşuna gitmektedir; çiftçilere de rahat nefes aldırır bir formüldür; «kamu oyu» da hoşnutlukla karşılar bunu ve sonuç olarak tekerci kapitalist rejime muhalif olanlar, daha gık demeden susturulurler.

VI

Bu parlak ekonomik bolluk tablosu da, bu göz kamaştırıcı toplumsal ve siyasal uygunluk da aslında son derecede kandırıcıdır. Tekerci kapitalizmin temel problemi olan «fazla üretim ve işsizlik» sorununun üstesinden

gelindiği izlenimini verdiği gibi, sistemin, bir kararlılık, bir sürekli denge içinde işlediğini, «ilke olarak» bunun da sağlama bağlanmış bulunduğu yanılgısını doğurur insanın kafasında. Burjuva ekonomi biliminde, şu ya da bu biçimde, daima yerini alan böyle bir kapitalizmin tablosu günümüzde, Keynes'ci tam çalıştırma kuramcılarının elinde, bugüne kadar ortaya sürülmüş en «ince formüllere» dayandırılmaktadır. Bir yandan sürekli bir sermaye birikimi olayı ile diğer yandan da ekonomik artığın bir türlü eritilememesi olayı ile karşı karşıya kalan ve kısa dönemdeki gelir paylaşılması sorununu da kuramsal olarak kavramış bulunan Keynes'ciler, **her türlü** harcamanın bolluk getireceğini, ekonomik artığın **her türlü** kullanımının genel refah sağlayan yönde işe yarayacağını öne sürüyorlar ve doğrusu bu derin kavrayış güçlerinden dolayı da kendilerini pek beğeniyorlar. (39) Önünde sonunda bir «ehveni şer» olarak nitelendirilebilecek bir durumu «mutlak bir iyilik olarak değerlendirmenin saçmalığının farkına vardıkları zaman, bu gibi ekonomistler, «daha önceden kazılıp hazırlanmış olan siperlerine» çekilmekte ve bu defa da, «gelir artışı ve çalışanların çoğalması» diye tutturuyorlar, «toplam talepte bir genişleme yapar, yani tüketimi artırır, yani yatırımları artırır ve sonunda pazar genişlemiş olur. Kamu harcamalarının savaş hazırlıkları için çarçur edilmeleri hâlinde, yapılan işin, «bir ehveni şer» olmaksızın bile uzak bulunacağını belirterek konuya açıklık kazandırmak gerekli. «Pratik zekanın» kullanılmasıyla ulaşılan saçmalıklara örnek olarak, kırk yıl aransa, söz konusu ekonomistlerin düşünceleri kadar iyisi bulunamaz: Ortada koskoca bir israf var, adamlar bu konuda hiç bir şey söylemiyorlar da, bu israfın **yan ürünlerini**, yani tüketimde ve yatırımda (o da kesin değil ya!) görülebilecek belli bir artışı anlatmakla bitiremiyorlar. (40)

Ekonomistlerin bu alandaki saçmalıkları, onların hizmet etmek ve ebediyen yaşatmak için çırpındıkları toplumsal ve ekonomik sistemin saçmalığını yansıtmaktan

da öte bir şey. (41) Halkı sürekli olarak tekelci kapitalizmin gerekleri yönünde koşullayan koskoca bir ideolojik aygıtın bir ögesidir bu saçmalıklar. Gerçekten de, «her harcamaya iyidir» ilkesinin yardımıyla yürütülen ve kaynakların akla en uygun bir biçimde nasıl kullanılacakları konusunu aydınlatmağa çalışan her araştırma, anlamsız kalacaktır. Niteliklerine, verimliliklerine ya da insan mutluluğunu artırıp arttırmadığına bakılmaksızın, tekelci iş çevrelerinin yaptığı her türlü harcamaya, artık eskisi gibi yalnız bir kârlılık testinden de geçirilmeden, kutsallık katına çıkarılmaktadır. Bu tür harcamalar, gelir ve çalıştırma artış, için zorunlu görülmesinin yanı sıra, işte böyle bir de kutsallık payesi kazanıyorlar şimdi. (42) «Harca da nereye harcarsan harca!» ilkesi, bir kere kutsallık pâyesine erişince, devlet harcamalarının nitelikleri ve amaçları bakımından belli bir hesap süzgecinden geçirilmeleri gerektiği ortaya çıkabilecek her türlü kaygıyı da bir yana itmiş oluyor! toplam talebe eklenen ve ekonomik hayatın daha da canlanması na yol açan bir tür harcamaya politikasının zorunluluğu artık önemli değildir, çünkü, «Harca da...» ilkesi yürütmektedir.

Doğrusu istenirse, ekonomik artığın oldukça büyük bir kesiminin askerî amaçlarla, stokları alabildiğine artırma amaçlarıyla ve verimsiz işçileri çoğaltma uğrunda kullanılması, yani bir sistemli israf söz konusu ve bu tekelci kapitalizm için gerekli «dış itme gücü» görevini yapıyor, bunalıma karşı ilk akla gelen çare oluyor ve gittikçe artan işsizlik hastalığında ağrıyı «geçici olarak dindiren» bir ilaç yerine geçiyor. Fakat tıpkı diğer bütün uyuşturucu maddelerde olduğu gibi, bu iğnenin de kola yapılması zor iş ve üstelik etkisi de geçici! Daha kötüsü, bu ilaç, hastanın uzun dönemli sağlığını büsbütün bozmakta.

Belli hacimde bir devlet harcaması ile gelir ve çalıştırma düzeylerini bir miktar artırma olanağı var, yeni düzeylere ulaştırma olanağı da var. Devlet harcamalarının askerî malzeme talebini artırması sonucu, hemen girilen

yeni özel yatırımların varlığı da, böyle bir mekanizmadan dolayı göğsü kabaranları büsbütün güçlendiriyor; silâhlanma işleri, sürekli olarak yeni verimli işletmelerin açılmasını, hızlı bir teknolojik gelişmeyi, en yeni üretim araç ve yöntemlerinin kısa dönem içinde uygulama alanına konulmasını gerektiriyor. (43) Bütün bunlar yapıldığında, toplam talep de artacaktır hâliyle ve kapitalist işletmelerin karşısında yer alan pazar da genişlemiş olacaktır. Üretim düzeyinin eskisinin üstüne çıkması demek, genel olarak fiyatların ve kârların da düşmesi anlamına gelir ama, böyle bir pazar genişlemesi olursa bu kalemlerde bir düşme zorunlu değil. Bu durum sonunda, ekonominin hem tekeli hem de yarışmacı kesimlerinde, yatırımlar kamçılanır bile, birinciler yeni makinalar alır ya da fabrikalarını büyütürler, ikinciler ise yeni işler kurarlar. (44) Söylemeğe gerek bile yoktur ki, ulusun toplam üretici kuruluşlarındaki bu büyüme, ekonomik artığın çarpur edilmeyip akla uygun bir biçimde kullanılması sonucu elde edilebilecek büyümeye kıyasla, solda sıfır mertebesinde. Eğer söz konusu ekonomik artık doğru dürüst yatırımlara yöneltilmiş olsaydı çok daha büyük verim sağlanırdı. Fakat her şeye rağmen, Amerika gibi zengin ülkelerde bile, «uyarılmış yatırım» denilen kalemlerin büyük önemi vardır. Verimsiz alanlara yöneltilmiş bile olsalar, bu tür net yatırımlar verimlilikte, hiç yatırım yapılmaması haline kıyasla, elbette ki büyük ilerlemeler yapacaklardır. Örneğin eğer, net yatırımın yokluğu hâlinde, yani eski makinaların yerini aynı değerde yeni makinalar alması hâlinde verimlilik yüzde 1.5 kadar artıyorsa, böyle bir «dış itme gücü» sonucu eskiden bulunmayan makinaların üretime sokulmasıyla, yani net yatırım yapılmasıyla elde edilecek verimlilik artışı, yılda işçi başına yaklaşık olarak yüzde 3'ü bulacaktır. Bunun anlamı şudur: belli bir üretim düzeyini sağlamak için her yıl eskisinden yüzde 3 daha az insan gücü çalıştırmaya ihtiyaç vardır. Eğer her yıl, işgücündeki (çalışan nüfustaki) artış net yüzde 1'i buluyorsa (toplam üretim

hiç artmasa ve ulusal gelir hep aynı düzeyde «yeniden üretilse»de, işsizlik, her yıl, yüzde 4 oranında artacak demektir bu hesaba göre. Hiç kuşkusuz, böyle sürekli bir arania artan işsizlik, bir süre sonra bir çığ gibi kendi kendisine büyüyecek ve kapitalistlerin kendi işlerinin tıkrında gitmesi için «gerekli buldukları» bir sanayi yedek ordusunun adam sayısını kat kat aşacaktır. Başka deyimle, «tam çalıştırmanın» sürdürülmesi isteniyorsa - egemen çıkarlar açısından belli bir işsizlik oranı hesaba katılmadan yapılan bir tam çalıştırma düzeyi tanımlı olsa bile bu-, üretimin, verimlilik büyümesi ve işgücü genişlemesiyle at başı gidecek bir hızda arttırılması kaçınılmaz görünmektedir.

Bu ise bizi incelememizin başında ele aldığımız probleme götürür. Sistem, bir kere kendisini yeni bir üretim ve gelir düzeyine göre ayarladı mı, her yeni düzey, özelliklerini daha önce tartıştığımız, «belli bir durum», «kurulu düzenin belli bir durumu» olup çıkacaktır. Toplam talep belli bir düzeyde dengeye oturacak, tekeli ve tekelimsi firmalar yeniden, üretimleri ve satış fiyatları bakımından «en uygun» durumlarını bulacaklar, ekonominin yarışmacı firmalardan oluşan kesimi ise, yeniden kalabalıklaşmaya dolup taşmaya başlayacak ve bu kesimde, kâr oranları yeniden düşecektir. Ekonomiye devlet harcamalarının sınırağı edilmesinden ileri gelen gelir artışı, eğer yeteri kadar büyükse, yalnız serüvenci küçük işadamları arasında değil, geleneksel olarak tedbirli ve ihtiyatlı sayılan büyük şirket yöneticileri için bile, bir iyimserlik ve «güven» ortamının yaratılmasına yol açacaktır. Böyle bir ortamda, hemen herkes, «Ekonomik gelişmenin sınırı gökyüzündedir!» (yani sınır tanımaz) diye düşünmeğe başlayacaktır. İşte böyle bir iyimserlik ve sevinçten baş dönmesi havasında, üretim kapasitesi, toplam talep artışının gerektirdiğinden daha büyük hacimlere götürülür. Gerçi kapasite artışı demek yatırım artışı demektir ve her yatırım artışı geliri arttırır; Fakat kapasite artışı talep artışını kat

kat aşar. Aşırı kapasite, ekonominin yalnız yarışmacı kesiminde değil, tekeli ve tekelişli işletmelerin doldurduğu kesimlerinde ve işkollarında da görülür Böylece, ekonomik sistemin daha önce karşılaştığı sorun, hem de daha büyümüş ve kökleşmiş olarak, yeniden boy gösterir. Çünkü, «bu yeni belli durum», «bu yeni denge noktası», aşırı kapasitenin eskisine göre çok genişlediği, yatırım yapmayı özendirerek etmenlerin çok daha zayıf bulunduğu ve toplumun ekonomik artığının, yalnız mutlak miktar olarak değil, aynı zamanda toplam üretime ve gelire oranla daha da büyük olduğu bir aşamadır artık. Bu sınıncu olgunun nedeni devlet harcamalarının finansman yöntemidir daha çok. Bu ise üstünde ayrıntılı olarak durulması gereken bir konu.

VII

Önceden belirlenmiş bir çalıştırma düzeyine erişmeyi hedef olarak seçmiş bulunan bir devlet politikasının dayanabileceği başlıca temel, böyle bir gelir düzeyinde elde edilecek aktüel ekonomik artık ile özel yatırımlar arasındaki uçurumu dolduracak kadar harcama yapmaktır. Bu uçurum ne kadar genişse ve hedef olarak seçilen çalıştırma düzeyi ne kadar yüksekse, gerekli harcamaların da o kadar büyük olacağı gün gibi ortada. Böyle bir harcamayı finanse etmenin en basit yolu bütçe açığıdır; ya para basılarak ya da iş çevrelerinden, finansman kurumlarından ve parası olan yurttaşlardan borç alınarak kapatılmış bir açıktır bu. İlk bakışta en kolay ve en az problem yaratıcı cinsten görülen bütçe açığı yönteminin, ne kadar uzun bir süreyle işleyip bir çözüm getirmeye devam edeceği şüphelidir. Eğer bütçe açığı yoluyla finanse edilen kamu yatırımları verimli alanlara yöneltilmişse, halkın eline geçen para ya da paramısı (bono, senet vb.) şeylerin karşılığında kararlı bir tempoda artan bir mal hac-

mi de bulunacak demektir. Fakat eğer kamu harcamaları verimli alanlara yöneltilmemişse, bu paralarla askeri malzeme ve «benzeri emtea» üretilmişse, devlet harcamalarının açık bütçe yoluyla finansmanı, halkın elindeki para (ya da paramısı şeyler) ile pazardaki mallar arasındaki dengenin gittikçe daha da bozulmasına yol açacaktır. Bu da, önünde sonunda, sürekli olarak artan bir enflasyon tehdidi yaratacaktır. Önceden kestirilmeyen koşulların (örneğin savaş gibi savaşın yarattığı kıtlıklar gibi koşulların) etkisi altında, herkesin elinde birikmiş parası ya da paramısı değerleri pazara dökülür ve elle tutulur, gözle görülür mallara dönüşmek ister, spekülasyon (istifçilik) bu malların arzını kısar ve ekonominin enflasyonun boyunduruğuna girmesini kaçınılmaz kılar. Enflasyon koşulları altında, kâr oranları artsa da, gelir paylaşımı terazisinin kolu giderek daha çok kapitalist sınıfın lehine bir değişikliğe uğrasa da, bizzat kapitalistler, paranın satın alma gücündeki önemli bir düşüklüğün sonuçlarına göğüs vermek istemezler. Akla uygun hesap yapma işini altüst eden, firmaların ve tek tek kapitalistlerin elindeki para ve benzeri değerleri sabun köpüğü gibi eriten enflasyon, modern kapitalizmin bir ağ gibi hayatı sarmış kredi mekanizmasını tehlikeye atar, bankaları ve finansman kurumlarını sudan çıkmış balığa çevirir; enflasyonun iş çevreleri açısından bugüne kadar görülmüş en büyük zararı da budur zaten. ⁽⁴⁵⁾ Dahası var: borç verenler ile borç alanların çıkar çatışmalarını keskinleştiren, yeni orta sınıfların ve mülk sahiplerinin ellerindeki avuçlarındakini satmalarına ve mülksüzleşmeye başlamalarına yol açan, işçilerin gerçek gelirlerini, yani ücretlerinin gerçek satın alma değerlerini hiçe indiren ve nihayet devlet otoritesini epeyce sarsan bir süreçtir enflasyon. Bütün bunlar, kapitalist düzenin toplumsal ve siyasal birliğini de zedeleyecektir. elbette. Söylemeğe gerek yoktur ki, enflasyon tehlikesi ve bu tehlikenin sonucu olarak ortaya çıkan olaylar, bütçe açığının bir «derde devâ» olarak kullanıl-

ma sıklığı ve genişliği arttıkça daha bir sarsıcı oluyorlar. Potansiyel olarak harcanabilir, yani harcamak için bekleyen birikmiş paraların bir Demokles Kılıcı olarak yarattıkları tehdit gittikçe artıyor ve bunun korkusu, ekonominin üstüne, gittikçe büyüyen bir kâbus olarak çöküyor. Demek oluyor ki bütçe açığı son derecede dikkatli kullanılması gereken bir âlettir ve savaş gibi, büyük ekonomik çöküntü dönemleri gibi özel zamanlarda kullanılmak üzere saklanmalıdır. İşte, devlet harcamalarının silâhlanma sonucu, enflasyonist baskıların en şiddetli oldukları çağlarda, savaş tehlikesini arttıran bir finansman yöntemi yaratmaları (uygunsuz bir finansman yöntemi olmaları) nedeniyle, «bütçe açıklarının» kabulüne olanak kalmaması tam da bu noktada ortaya çıkıyor.

Demek oluyor ki, daha uzun dönemli bir politika sorunu olarak, önceden belirlenmiş bir gelir ve çalıştırma düzeyini sağlayacak olan harcamaların, hiç değilse büyüğe bir kesimi, vergi gelirleriyle karşılanmalıdır. Yani devlet harcamaları, oldukça dar sınırlar içinde kalmak zorundalar, anlamına gelir bu da. Çünkü kapitalizmde normal olarak kullanılmakta olan vergi mekanizmasının özünde, ekonomik artığın bir kısmını emip almak (kurumlar vergisi ve kişisel gelir vergisi yoluyla) da vardır, tüketimi kısmak da. Bir açmazla karşı karşıyayız burada: istenen gelir ve çalıştırma düzeyini tutturmak için devletin harcamak zorunda bulundu ekonomik artık dilimi, böyle bir amaçla harcanmasaydı, tüketime yönelmiş olacaktı. Toplam vergi gelirleri «oldukça iyi» sayılabiliyorsa, herşey yolunda demektir, için ucu kaçmış değildir. Daha önce de gördüğüm gibi tekelleşenler ve benzeri firmalar, kendilerine salınan vergilerin tümünü ya da önemli bir kesimini, mallarını satın alanlara, müşterilerine aktarırlar (yani bunlar ödedikleri vergileri başkalarına yansıtabilirler.) Sistemin iyice sıkılması hâlinde elde edilebilecek ek bir ekonomik artık için yani ekonominin yarışmacı kesiminin ödeyeceği vergiler açısından bile bir yansıma mekanizması

yoktur. Çünkü, bu kesimi oluşturan irili ufaklı işletmelerin tümü de, Profesör Scitovsky'nin terimleriyle söyleyecek olursak, «fiyat yapıcı» değil, «fiyata boyun eğici» firmalardır. (46) Yansıtılan vergi yükünün ne büyüklükte olacağı, sınama yanılma yoluyla bulunacaktır. Bunun büyüklüğü, bir yandan, verginin çeşitli gelir gurupları arasında dağılmasına bağlıdır. Diğer yandan da, nüfusun bazı kesimlerine düşen gerçek gelirleri (vergi yoluyla ellerinden alarak) azaltırsınız, sonra da bu paralarla çalışma olanaklarını geliştirir, daha çok insana iş bulur ve bu kez de onların gerçek gelirlerini arttırmış olursunuz! Konuya şöyle yukardan topluca baktığımızda, eğer uygun bir siyasal atmosfer varsa, uzun zaman sürdürülebilir bir «yüksek vergi geliri düzeyi»nde kalınması başarılacak demektir; çünkü çatışan çıkarların sonunda böyle bir dengeye ulaşılmaktadır. (47)

Eğer devletin önceden belirlediği tam çalıştırma düzeyine (ki bunun gerçekten de herkesin kendisine uygun bir iş bulabildiği bir ortam anlamına gelmesi gerekmez) erişmek için yaptığı harcamaya çok büyük rakamlara ulaşacak ve denk bir bütçe çerçevesinde finanse edilecekse, o zaman, manzara geniş ölçüde değişikliğe uğrayacaktır. Teknik olarak, böyle bir sonuç almanın (yani denk bütçe ile tam çalıştırma sağlamanın) imkânsız olmadığı kanıtlanmış bulunuyor, (48) fakat bu işin uygulama alanına aktarılması, yani «kuvvetin fiile dönüştürülmesi» bugüne kadar başarılmış değildir. Çünkü nitelikleri gereği, kamu harcamaları, toplam üretimin «fâhiş» bir kesimini askeri giderlere ve benzeri verimsiz alanlara yöneltmek anlamına gelmektedir - eğer bir de «uluslaştırma», «kamulaştırma», «toplayıp yeniden dağıtma» gibi işlemlere giriyorsa devlet bütçesi, toplam gelirin çok daha büyük bir dilimini yutacak demektir; Doğrusu, böyle bir durumda, geriye pek bir şey kalmayacağına benzer. Böyle bir ortamda, vergi, yükünü halkın sırtından kaldırıp tekelleşen ve benzeri kuruluşlarının cüzamlarına yüklemek de olanaksızdır

yada sın derece güçtür; rekabetçi kapitalistlerin, çiftçilerin yeni orta sınıf üyelerinin, işçilerin ve benzeri diğer gurupların omuzlarındaki vergi yükü de, gene böyle bir ortamda, onlarda kımıldamaya bile takat bırakmaz. Böyle yüksek bir vergi yükü politikasının kapitalist sistemin toplumsal dengesi üstündeki bozucu etkileri ve bunların getireceği siyasal tehlikeler, sürekli bir enflasyonun getireceklerinden daha da kötüdür.

Devletin, ulusal gelir ve çalıştırma düzeyini yükseltmek için giriştiği bir başka eylem daha vardır, buraya kadar inceleme fırsatı bulamadığımız bu eylem, iş çevrelerinin de, Halk kitlelerinin de «yüreğinde yatan arslan» olarak değerlendirilebilir. Bu da, toplam harcamalarda, **vergi-leri indirme**, yani daha az vergi alma yoluyla bir artış sağlamaya çalışan maliye politikasıdır. «Harcamasız bütçe açığı» adıyla anılan bu yöntemde, kamu harcamaları yerinde saymakta, fakat kamu gelirlerinde bir azalma olmaktadır. Bu yöneme karşı, diğer bütçe açıklı yöntemlere karşı söylenmiş olanlar aynen tekrarlanabilir. Fakat daha önemli bir eleştirme yöneltmek istiyorsak, bu yöntemin, **etkinliğinin sınırlı** bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunun nedeni de, vergi arttırımı ile vergi indirimi olguları arasında bir simetri bulunmayışı. Yürürlükteki yaşama standartları, vergi ödeme disiplin ve alışkanlıkları çerçevesi içinde, ileri kapitalist ülkede, vergileri yükselttiniz mi, hiç değilse kısa dönem için, ekonomik artık da yükselecektir; yani, vergi arttırımı, tüketim kısılmasına ya da vergi kaçakçılığına değil, üretim artışına yol açacaktır; ki bu da daha yüksek düzeyde bir ekonomik artık anlamına gelir. Vergi oranları yükselmişse, ekonomik artığın bir dilimi -kârların ve tasarrufların bir bölümü- daha devletin eline geçer. Fakat diğer yandan, tüketim kısılmış olacak, yani ekonomik artık, kamu gelirlerindeki artış nedeniyle yükselmiş olacaktır. İşte bu nedenlerle, kapitalist toplumda, vergilendirme politikasının özü, özel ellerde bulunan ekonomik artığı yolma işini **minimum** noktasında tutmak ve bu arada da,

ekonomik artığa yeni eklentiler sağlamak için çalışmaktadır. Gene bu temel ilkedен hareket edilerek, kapitalizmde bütün vergilerde bir indirim gözetilmesi savunulmaktadır. Öyle ayarlamalar yapılmışa çalışılıyor ki, özel mülkiyet altında bulunan ekonomik kesimi bir **maksimum'a** ulaşınsın ve ekonomik artıktan koparılıp da tüketime aktarılan değerler toplamı da bir **minimum** düzeyde kalsın! (49)

Sonuç olarak, genellikle başvurulana vergi indirimleri, tüketim düzeyi üstünde büyük bir etkide bulunamıyor. Tüketimi vergi yoluyla kısılabilmek için, vergi yükünü düşük gelir guruplarının omuzlarına bindirmek gerekiyordu; tüketimi arttırabilmek için de, bu gurupların lehine, bazı vergi «muafıkları» ve «istisnaları» tanımak şarttır. Böyle bir vergilendirme politikasının, kapitalist sınıfın hoşuna gideceğini ise kim söyleyebilir? Aksine, yakın zamanlarda görülen birçok uygulama, kapitalistlerin bu tür vergi indirimleri karşısında homurdanmaya başladıklarını gösteriyor. Yüksek gelir guruplarının vergi yüklerinde yapılacak indirimler ise, toplam tüketim üstünde, çok daha küçük ve önemsiz etkiler yaparlar. Bunların asıl etkisi, özel ellerdeki ekonomik artığı (yani yüksek gelir guruplarının tasarrufunu) arttırmaktadır. (50)

kârlar üstündeki vergilerin indirilmesi ve bunun sonucu olarak özel mülkiyet altındaki ekonomik artığın artması sonucu, özel yatırımların da artması gerektiğini kabul etmek için bir zorunluluk yoktur; yani özel mülkiyet altındaki yatırılabılır fonların artması yatırımların da, otomatik olarak, artmaları sonucunu doğurmayacaktır. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, tekelci kapitalizm altında yatırımların yetersizliği, kaynakların ya da kârların yetersizliğine bağlanamaz. Doğrusu ya, ekonominin tekeli ve tekeliimsi firmalardan oluşan kesiminde kârlar sağnak hâlinde ve **yatırılabılır fonların eksikliği** diye bir şey yoktur; kârların cılız, yatırılabılır fonların yetersiz bulunduğu kesim, ekonominin bir ucunda ayakta durmaya çalışan, yarışmacı firmalardan oluşan kesimdir. Eğer ay-

nı anda talepte büyük çapta bir genişleme yoksa, o zaman vergileri ne kadar indirirseniz indirin, tekeli ve benzeri firmaları yatırım yapmaya özendiremezsiniz; çünkü bunların yatırım yapma isteksizlikleri, ellerine geçmekte olan paraların azlığına da, sermaye bulma güçlerine de bağlanamaz. Bu durumda bir vergi indiriminin bütün sağlayacağı, yatırımın iç-finansman (öz kaynaktan finansman) oranını yükseltmek ve dış-finansman hâlinde, ilerde sermaye sahiplerine dönecek faizdi, temettüydü, sigortaydı, şuydu buydu gibi bir sürü masraftan yatırımcı firmayı kurtarmaktır. Zaten yatırımcı firma elinde, birikmiş ve kârlı bir alana yatırılması gereken toplu bir para varsa, bu, başka firmaların tahvil ve hisse senetlerine de yönelebilir şimdi, nasıl olsa, gözden çıkarılmış olan böyle bir paranın, yatırımcının, kendi girişimlerinin finansmanında kullanılması söz konusu olmaktadır. Gözü, ister kendi girişimlerine ister başkalarının girişimlerine yatırım yapmak olan bir kişi varsa, vergi indirimler, bu insanın yatırım hevesini değil, yatırım gücünü yani tasarruflarını arttıracaktır.

Ekonominin yarışmacı kesimine gelince, vergi indirimlerinin bunlar üstünde bambaşka etkiler yaptıkları görülür. Bu kesimde, vergi indirimleri yatırımları artırıcı yönde etki yapar; tabii eğer daha önce yatırım kararı verilmiş, fakat bundan, kârların yetersiz görülmesi ya da kaynak (fon) bulunamaması nedeniyle bundan vazgeçilmişse... Ne var ki, söz konusu yarışmacı kesimde, sermaye yoğunluğu oldukça düşüktür ve bu kesim uzun dönemde zaten küçüle küçüle bir hâl almıştır; bu gerçekler karşısında, vergi indirimi sayesinde bu kesimde görülebilecek yatırım artışının ulusal ekonomi üstündeki etkisini abartmak yanlış olacaktır. Doğrusu, bu kesimin ekonomideki yeri de etkisi de önemsizdir. Ekonominin bir de, arı kovarı gibi kaynayan, «bin bir ayak bir yerde» kesimleri vardır: dağıtım işleri, hizmet ticareti ve benzeri yarışmacı eylemlerin yer aldığı kesimler... Bu alanlarda yatırımı arttırmaya

çalışmak da (vergi indirimi yoluyla) pek öyle akıl kârı bir politika sayılmaz: oldukça şüpheli işlerdir bunlar.

Şimdi artık, uzun bir saplama yaptıktan ve konudan bir hayli ayrıldıktan sonra, yeniden başlangıç noktamıza dönmenin sırası geldi: başlangıçta bir ekonomik genişleme ve rahatlama yaratan kamu harcamalarının finansman yolu ve yöntemi ne olursa olsun, bunun sonucu, yalnız ulusal gelirden (üretimde) bir artış sağlanması değil, aynı zamanda, ekonomik artığın hem mutlak miktarda, hem de ulusal gelirler oranında bir artış sağlanmasıdır ⁽⁵¹⁾ Böylece, eğer bir sonraki dönemde, işsizlik oranının büyümesi istenmiyorsa, ekonomik artığın kullanılma oranı da (ister özel kesim, ister devlet eliyle), yükselmek zorunda. Böyle bir zorunlu artışın özel kesimden beklenmesi için bir belirti yoktur ortada. Tam tersine, daha önce gördüğümüz gibi, ulusal üretim ve çalışanlar sayısı belli bir tavana yükseldiği zaman, özel yatırımlar da yerlerinde saymaya başlarlar. Daha kötüsü, ekonomide aşırı kapasitenin gittikçe artması, sistemin yeni yeni devlet harcamalarına kadar gittikçe daha duyarsız kalacağını gösterir. Bir kere koskoca bir silâh sanayii kurulunca, bir kere artan talebin yarattığı **güven duygusu** ile özel kesim de büyük yatırımlara girişince, «böyle uyarılmış yatırımların» daha da artırılmasını sağlama olasılığı küçüldükçe küçülecektir. Devlet harcamalarını arttırmanın yolu da vergileri arttırmadan geçmeliydi; bu konuya da yukarıda değinmiştik. Vergi arttırımının tüketim azalmasına, tüketim azalmasının ekonomik artığın genişlemesine ve ekonomik denge için devlet harcamalarına daha geniş ölçüde bel bağlamaya götüren bir gelişmedir bu sonuç olarak ⁽⁵²⁾

VIII

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, tekeli kapitalizmin dengesi, bir hayli tehlikelidir, üflesen yıkılacak bir

durumu vardır. Sağlam bir tam çalıştırma ve gerçek bir ekonomik gelişme politikası izlemekten yoksundur, verimli yatırımlardan kaçınmak zorunda kalmaktadır, tüketimi de sistematik bir biçimde genişletme olanağı yoktur; öyleyse, bir yandan kârların yüksek düzeyini korumak, diğer yandan da halkın desteğini sağlamak için, bencilik yaratmak ve mümkün olan en yüksek sayıda insana iş bulmak durumunda olduğundan, askerî hacemaların dışında, güvenip bel bağlayabileceği bir şey kalmamaktadır geriye. «Herkesin bolluk ve mutluluk içinde yaşaması» gibi bir durumu andıran, fakat aslında, ulusun ekonomik artığının çarçur edilmesinden başka bir anlam taşımayan ve halkın gerçek gelirinin artmasına bir katkıda bulunamayan bir durumdur bu. Daha kötüsü, bu durum, sonuna kadar böyle sürüp gidemez. Çalışan, hatta çok çalışan sokaktaki adam, böyle bir durumda, kendi yaşam koşullarında bir iyileşme olmadığını görecektir, gereksizlikleri her gün biraz daha iyi anlaşılan askerî kuruluşların ayakta kalmasını sağlamak için vergi ödemekten yaka silkmeğe başlayacaktır. Gerçi, uzunca bir süredir, hemen herkesin çalışacak bir işi olduğunu görmüş, kurulu düzene boyun eğmiştir ama, her yazın bir kışı vardır ve güçlükler gittikçe artmaktadır. İşte böyle bir durumda, halkın tekelleri kapitalizme bağlılığını sağlamak için, «beyin yıkama işlemi yapacak» sistemli ve tutarlı yeni bir ideolojiye ihtiyaç duymaktadır. Silâhlanma programının halk tarafından tutulup desteklenmesini sağlamak için, bir dış tehlikenin varlığından durmadan söz etme ve bunu, kafalara, çivilemek gerekmektedir. Bir yandan devlet, öte yandan iş çevrelerinin birlikte finanse ettikleri, sürekli bir resmî ve yarı-resmî kampanya, bütün önemli konularda, tam bir görüş birliği sağlamaya çalışacaktır. Bağımsız düşünenlerin ağızını kapamak için, toplumsal ve ekonomik baskıların bin türlü kullanılarak, her türlü, bilim, sanat ve edebiyatın denetimi ile «bu alanlardaki çatlak seslerin» susturulması için elden gelen esirgenmeyecektir. Emperyalist ülkede-

ki bütün siyasal ve kültürel hayat üstüne, yolsuzluk ve rüşvetin örümcek ağı sınırsız kurulacak, siyasal hayattan, namus, insanlık ve cesaret gibi ilkeler sökülüp atılmış olacaktır. (53) Nemelâzımcılık ve «beni sokmayan yılan bin yaşasın» cılık, töresel dokuyu, akla saygı beslemeyi, iyi ile kötü arasında bir ayırım yapabilme yetisini, halk kitlelerinin birçok katmanından çekip almıştır ve artık «her koyun kendi bacağından asılmaktadır!». Kaba bir deneyimcilik ile bilimin bir denetim ve yönetim aracı olarak kullanılması sonucu, insan eyleminin yüksek amacı ya da hedefi diye bir şey bırakmaz; varsa yoksa «etkinliktir» değer taşıyan, eğer bir etkinliğimiz varsa (sistemi biraz daha yaşatmak konusunda), yaptığımız işin nemene bir iş olduğu hiç de önemli değildir. Eğer, tekelleri kapitalizmin «kültürü» ile uyusamaz ve ona boyun eğmezseniz işinizden atılacağınızın resmidir, ne uzar ne kısalırsınız artık ve otoriteler «ne öldürüler ne de ondururlar» sizi ya da ömrünüz boyunca başınıza belâ olur bu tutumunuz.

Eğer, propaganda, beyin yıkama, toplumsal ve yönetsel baskılar, halkı yola getirmeye yetmezse, halk bir türlü, emperyalizmin bandosuna ayak uyduramazsa, o zaman, birtakım olaylar tezgâhlar emperyalizm ve bunlara korku tohumları ekmeğe çalışır ve sistematik bir toplumsal histerinin yerleşmesi için dehşet saçmaya başlar. Bu tür olaylar kolayca tezgâhlanabilir. Sömürgelerle ve bağımlı ülkelerle çevrili, az gelişmiş, açlıktan ve toplumsal çalkantılardan baş edemeyen uluslarca kuşatılmış emperyalist güçler, durmadan, kendi otoritelerine ve egemenliklerine kafa tutan, meydan okuyan insanlarla karşı karşıya kalmak durumundadır. Böyle bir ortamda, bir takım olaylar tezgâhlamak daha da kolaylaşır ve tereyağdan kıl çeker gibi, küçüklü büyüklü polis oyunları sahneye konabilir. Böyle polis oyunları, bir savaş tehlikesi yaratır, yılanı deliğinden çıkarır, kitle histerilerinin kaynayan kazanın altındaki ateşi tutuşturur ya da kundaklar.

Geçmiş günlerde, emperyalizmin yarattığı iç gergin-

liklerin ve srtmelerin sonunda savaş belâsından başka bir kurtuluş yolu (!) yoktu. Bugün de, bir çıkmazdan kurtulmak için savaşa başvurma eēilimi eskisi kadar güçlü almakla birlikte, günümüzde, durumun çözümlenmesinde dikkate alınması gereken yeni etmenlerde vardır. Bir emperyalist gücün, diēer emperyalist gler stndeki egemenliēinin bu kadar ezici bir aēırlık taşıdığı günümüzde, bunlar arasında bir savaş çıkması, gittikçe gleen, olasılıēı gittikçe azalan bir durum niteliēinde. Bir zamanların son derece gururlu emperyalist imparatorluklarının bile, egemen emperyalist ülkenin (A.B.D.'nin - .n.) uydusu durumuna inmekte olduēunu görüyoruz bugün; egemen emperyalist ülke ise, kendi kampında, her geçen gün biraz daha glenen bir hakem, bir aēababa rolü oynuyor. Bu durumda, emperyalist ülkeler arasında bir savaş olasılıēı bsbtn ortadan kalkmış deēil ama, klm, son derecede klm bulunuyor.

Asıl önemli olan, bütün emperyalist ülkelerin yada bir kısmının, şimdi sosyalist ülkeler olan eski sömürgelerini geri almak için çıkarmak istedikleri savaş. Böyle bir savaş tehlikesi her geçen gün biraz daha artmakta. Gerçekten de, ēu kez sanıldıēından daha korkunç bir tehlikedir bu! İnsanlıēın te birini içine alan sosyalist dünya gittikçe glenmektedir ve öteyandan, sosyalist dünyaya karşı grıılecek bir toplu savaş emperyalist yapıyı da kertecektir, korkusu vardır. O zaman, Asya'da, Afrika'da ve dünyanın öteki kesimlerinde, ya hiç sömürge kalmayacak ya da bir iki tane kalacaktır; böyle bir çatışmayı ulusal ya da toplumsal devrimini gerçekleştirmek için bir balama işareti olarak deēerlendirmeyecek çok az sömürge yada baēımlı ülke vardır bugün. İte uluslararası plânda ki bu gelişme olanakları, emperyalist ülkenin, kendi içinde siyasal ve toplumsal dengeyi saēlama kaygısına eklenince, yeni askerî serüvenlere girime konusunda, emperyalist glerin karargâhlarındaki isteksizliēin nedeni de ortaya çıkmış olur. (54)

Emperyalizmin, «her önüne çıkana silâh çekmesini» önleyen en önemli etmen ise, yeni geliştirilen ve gün geçtikçe de daha korkunç bir vurucu güç kazanan atom silâhlarının varlıēıdır. Emperyalist dünya bu silâhların tekeline sahip bulunmadığı için, bu yokedici araçların kullanılması son derece tehlikeli bir hâl alıyor. Emperyalist glerin karar verme kurallarındaki en gözü kanlı kişiler bile, bir atom misillemesi olasılıēını düşündükçe titriyor olmalıdır; ite, yalnız ekonomik amaçlarla grıılecek bir savaşın bile ekiciliēini azaltan bu; yani bir misilleme korkusu! Eski savaşlarda, işbölümü u ekildeydi halk çocukları savaır ve ölür, egemen sınıf da, savaşın getirdiēi, siyasal, yönetsel ve ekonomik sorunların üstesinden gelmeye çalışırdı; bir atom savaşında ise böyle bir işbölümünün yapılması mümkün deēildir. Bir A - bombası ya da H - bombası felâketinde, kapitalist sınıfın yalnız hayatları deēil, mülkiyeti altında bulunan şeyler de yok olacaktır; böyle bir felâketten saē salim kurtulmak, gerçekten de çok küçük bir olasılıktır. İki i ekonomistti, geçenlerde, acı acı alay etmek zorunda kalarak, aēda bir atom savaşı tehlikesi karşısında şunları yazıyorlardı: «1945 Aēustos'undan bu yana atom enerjisinin güdümünde bir tepe noktasına ulaşmakta olan bilim ve teknoloji gelişimi, eldeki bütün malı mülkü, bir hurda yığını hâline getirmekle tehdit ediyor. Dinamik kapitalizm koşulları altında görülen yaratıcı tahribat, yani makina ve donatımın durmadan yenilenmesi zorunluēudur söz konusu olan» (55) Yalnız bu yaratıcı tahribat söz konusu olsaydı mesele yoktu, geniş yatırım olanakları ortaya çıkardı. Güzel bir çözümlleme, doērusu, yalnız bir eksiēi var: 1945 Aēustos'unda Hiroşima ve Nagazaki'de patlayan atom enerjisi, hep böyle kullanılacak olursa ta ta üstünde kalmayacaēı gibi, yarının yatırımcıları da çoktan mezarlıēı blayacaklardır.

Atom savaşı denilince akla gelen sınırsız yıkım, yalnız tekелci sermaye önderlerini etkilemekle ve durdurmak-

la kalmıyor, böyle bir savaşın siyasal olabirirliğini de ortadan kaldırıyor. Geniş iş olanakları yaratarak ve psikolojik savaş yoluyla halkı, emperyalist güçlerin arkasına almak ve silâhlanma yarışını desteklemesini sağlamak başka şey. Bir atom misillemesinde halkın işbirliğini elde etmek ise büsbütün başka bir şeydir. Halkın, böyle büyük felâketler karşısında moral çöküntüsüne uğrayacağını gösteren ve İkinci Dünya Savaşından alınan çok sayıda örnek ile bunlar üstünde yapılmış araştırmalar vardır. Böyle büyük felâket koşulları altında neyin ne olacağı belli değildir ve bir atom savaşının astarı yüzünden pahalıya gelebilir; genel bir savaş, emperyalizmin bugün karşılaştığı birtakım sorunları çözse bile, bu, kısa dönemli bir çözüm olacak ve aslında bir tüm olarak uygarlığımızı yerle bir olmaktan kurtaramayacaktır.

Öyle anlaşılıyor ki, emperyalist ülkelerin kaderlerini pençesinde tutan tekeli sermayenin önderliği, dünya olaylarına karşı tutumlarında, artık, kendi işlerinde gösterdiği titizliği ve dikkati aynen uygulama eğilimi içine giriyor. «Önleyici bir savaş»ın davullarını çalma işini, politikadaki yordakçılara ve serüvenci askerî uşaklarına bırakmış olan tekeli sermayenin sorumlu devlet adamları, «soğuk savaş»ı «sıcak savaşa» yeğ tutuyorlar, küçük polis olaylarını büyük çatışmalardan ve patlamalardan daha doğru buluyorlar, tek kelimeyle, tehlike atmosferi istiyorlar, tehlikenin kendisini değil. Böyle bir tutum sayesinde «her iki cihanda da aziz olmanın yolunu» buluyorlar: Silâhlanma alanına ayrılan büyük çapta ödeneklerin sağladığı sürekli bir bolluk ve zenginlik, korkutulmuş ve siyasal bakımdan sindirilmiş insanlar üstünde sürekli bir egemenlik ve üstelik, enkazı altında kapitalist düzeni de gömecek olan bir atom çatışmasından kaçınmak...

Bunun, kesin bir durum, ebedî bir durum olmadığı, aksine, çeşitli olasılıklardan biri, «mümkünlerden bir tanesi» olarak değerlendirilmesi gerektiği de gün gibi ortada. Emperyalist politikanın kendi dinamik güçleri vardır

çünkü; çıkarlar ve ideolojiler, bir kere ortaya atıldıktan sonra, artık kendi kendilerine işlemeye, devirmeye başlarlar; bir dediğinizi iki yapmayan kuklaların, günün birinde karşınıza, bağımsız siyasal etmenler olarak çıkıverirler; «canımın istediğini yaptırırım» sandığınız kişiler, bir de bakarsınız, gemi aزی almışlar ve kendi ilkel güçleriyle taşıp coşmaya başlamışlar. Cinler bir kere çağrıldı mı geliyorlar ve kolay kolay da gitmiyorlar; 1930 yılları Almanya'sının büyük işadamlarının ağızları epeyce yanmıştır bu işten ve iyi bilirler böyle bir çağrının sonuçlarını. Daha kötüsü, «ne savaş, ne de barış» düzeni, uçurumun kıyısında tehlikeli bir denge oyununa girişmekten farksızdır ve tekeli kapitalizmin uzun dönemli temel problemine bir çözüm getirmekten de uzaktır. Bolluk ve zenginliğin sürüp gitmesi, çalıştırma düzeyinin çok yükseklerde bulunması iyi şeyler, fakat bunlar için, silâhlanma harcamaları «bir dış itici güç» olarak yeterli değil. İtici gücün gittikçe büyümesi, silâhlanma harcamalarının durmadan artması gerek sistemin, yerinde kalabilmesi için, gittikçe daha hızlı kaçması şart! Fakat, askerî harcamalar arttıkça, savaş malzemesi yığılıyor da yığılıyor ve zamanla yepyeni araç ve gereçler, daha üstün silâhlar eskilerin yerini alıyor; askerî malzeme çıkaran fabrikaların sahipleri, ülkede ne kadar büyük söz sahibi iseler, çıkarları ne kadar köklü ve etkili ise, söz konusu yığılmalar da o oranda artmakta. (56) Askerî kuruluşlar ne kadar güçlü ve ne kadar yaygınsa, emperyalist ülkenin uluslararası politikada «yüksekten atıp tutarak» görüşmelere girmesi, küçük ve zayıf uluslara ikidebir ulti-matom vermesi, ya da, gerektiği zaman onu kuvvete başvurarak desteklemesi olasılığı da o kadar büyümektedir. Bu yüzden de dünyanın bir anda, kendiliğinden tutuşup patlaması tehlikesi her geçen gün biraz daha artıyor «Eğer uluslar kendi iç politikaları sayesinde tam çalıştırmayı sağlamayı başarırlarsa... bir ülkenin, komşusunun çıkarlarına zarar vermek için önemli ekonomik güçlerini harekete geçirmesi de o kadar ge-

reksiz olacaktır». (57) Keynes, sorunu bütün derinliği ile kavıyor ama, çözümlemesi gene de yarm kalıyor. İşin öteki yarısını onun en parlak öğrencilerinden biri şu sözlerle ortaya koymaktadır: «Günümüzde, kapitalist sistemin büyük aksaklıklarına bir çare bulmak isteyen ve bunu yapabilme gücüne sahip olan hükûmetler, zamanla, bu sistemi tümüyle ortadan kaldırma istek ve gücüne erişeceklerdir; fakat, bugünün hükûmetleri, kapitalizmin büyük aksamalarını ortadan kaldırmaya kaldırırlar, güçleri yeter buna ama, istemiyorlar bunu!». (58)

1. İşletme yönetiminin yapısında bazı değişiklikler olduğu, özellikle «bürokratlaşmaya» ve «kişiselikten arınmaya» doğru gelişmeler görüldüğü konusunda, son zamanlarda birçok yazılar yayınlanmıştır. Başka bir açıdan ilginç olan bu tür yazılar, kapitalist girişimin temel hedeflerinde değişiklikler olduğunu ortaya koyamamıştır. Ancak bu yazılar, tekелci ve tekелimsi firmanın kılı kırk yarmasını, titiz ve ihtiyatlı davranışını vurgulama açısından da önem taşıyorlar. Bu konudaki yazıların toplu değerlendirmesi için bkz. A.G. Papandreou, «Some Basic Problems in the Theory of the Firm,» *A Survey of Contemporary Economics* (Derleyen, B.F. Haley) içinde (Homewood, Illinois, 1952), on» adlı parlak denemesi, *Science and Society* dergisi, (1942 Kış sayısı), yazarın, *Present as History* adlı kitabında yeniden yayınlanmıştır (New York, 1953).

2. Şurası önemle belirtilmelidir ki, tekелci ve tekелimsi firmalardan oluşan kesim içinde görülen gelişimin düzenli ve dengeli olmaması nedeniyle, sık sık ortaya çıkan bir «geri» tekел ve tekелimsi sanayi sorunu vardır. Bu geri sanayi alt-kesimi, yarışmacı sanayi kesimini andırmaktadır. Çünkü, her ikisinde de, daha ileri, daha yoğun sermaye teknikleriyle donatılmış bir tekел ya da tekелimsi firma tarafından saf dışı edilme tehlikesi vardır.

3. Bununla birlikte, bir insan olarak kapitalistin kişisel harcamalarında nispeten ölçülü davranmasının öznel akla-uygunluğunu güçlendiren bir önemli genel akla-uygunluk ögesi vardır. Sınıf çatışmasının yoğun olduğu ve kapitalist düzenin siyasal dengesinin tehlikede bulunduğu yerlerde, «domuzuna» servet gösterişine kalmak ya da «insanı çileden çıkaracak ölçüde» zengin bir hayat yaşamaya girişmek, halkı ka-

pitalistlere büsbütün düşman etmekten başka bir işe yaramaz ve bu nedenle buna «yanlış tutum» gözüyle bakılır. Bu durumda, dış görünüşün sadeliğine ve asgari yaşam ölçüsünde tutulmasına büyük önem verilir ve aşırı harcamalara, lüks yatırım ve girişimlere, para saçmalara bir örtü veren, kapitalist gelir piramidinin tepesindekiler, durumu, ustaca, halkın gözünden gizleme çabasına düşerler. Bunlar, yaşamlarını, yabancı eğlence merkezlerinde ve dışardan bakıldığında sade ve alçakgönüllü bir havası olan uzak çiftliklerinde ve küçük kasabalardaki şaşırtıcı malikânelerinde sürdürmeyi yeğ tutarlar. Toplumsal gerginliğin, tarihsel olarak, daha az çarpıcı olduğu ülkelerde ise, kapitalistlerin böyle kaçamak ve hileli davranmalarına gerek yoktur; buralarda, «gösteriş için tüketimi» gizleme zorunluluğu yoktur, her şey açıktır. Sonuç olarak, «iyi tutum» adı verilen davranışta yani «töreye uygun davranışta» bir gerileme görülecektir. Toplumsal garanti bakımında kendisini daha sağlam durumda gören Amerikan yüksek sınıfının genel töresel tutum ve davranışında, Avrupalıların görüp beğenmedikleri ve eleştirdikleri, sık sık yakındıkları da bu, «töreye aykırı davranıştır» zaten.

4. Marx, bunu daha önceden söylemiştir: «Burjuva toplumu, kendi varlık biçimi içinde, feodal ya da mutlakçı varlık biçiminde görülüp karşı çıktığı ve savaştığı ne varsa, hepsini yeniden üretmiş, yeniden yaşamaya başlamıştır.» *Theories of Surplus Value* (London, 1951), s. 176. Bu durum, gelişmiş kapitalist toplumun karşısına çıkan gerçek bir ikilem, gerçek bir açmaz niteliğindedir. Ekonomik artığın kullanılmasındaki israf azaltılacak olursa, bu kez de, bunalım ve işsizlik ortaya çıkıyor. Ekonomik artığın verimsiz amaçlara harcanmasındaki yoğunlaşmanın kaçınılmazlığı gittikçe artarken, gösteriş tüketimi de büsbütün geniş bir hacme ulaşıyor ve bunun sonucu olarak «eğlence sanayileri» diyebileceğimiz işyerleri mantar gibi üreyip çoğalıyor; ürettiklerini, esaret altına aldıkları bir alıcı kütlesine götürmekte her türlü numaraya başvuran bu gibi «sanayiler» kültür standartlarının da gittikçe gerilemesine yol açmaktadır. Bu konuda bkz. Russell Lynes'in «What's So Good About Good Times» adlı ilginç yazısı, *Herper's Magazine* (June, 1956). Bu yazıda söz konusu sorun ortaya atılmakta, fakat çözümlenmesine girilmemektedir.

5. Victor Perlo, *American Imperialism* (New York, 1951), s. 226. Aynı sayfada yer alan bir notta şu açıklama yapılıyor: «Mal üretimi ile uğraşanlar, tarımda, madencilikte, inşaatla yapım sanayiinde, ulaşımda, haberleşmede ve kamu hizmetleri ile çiftlik yönetiminde çalışanlardır.» Bu konuda farklı tanım ve tahminler yapılmışsa da, hepsi aynı doğrultuda bulgular ortaya koymuşlardır. Bkz. C. Wright Mills, *White Collar: The American Middle Classes* (New York, 1951), 4. Bölüm.

6. Standard bir ürünün elde edilmesi için gerekli ortalama giderlerin üstüne sabit kâr hadleri koyarak fiyatlandırma ilkesi, tekellerin ve tekelsimsi işletmelerin uygulamalarında başlıca ilke olmuştur. Bunun böyle olduğunu ortaya koyan ekonomi yazılarının sayısı gittikçe artmaktadır. Böyle bir fiyatlandırma yoluna gidildiğinde, verimsiz giderlerin ve vergi yükünün son alıcı olan tüketiciye aktarılacağı (yansıtılacağı) açıktır. Bkz. Elmer D. Fagan «Impot sur le revenu net societies et prix,» *Revue de Science et Législation Financière*, Cilt XLVI, No. 4, 1954 ve bkz. William H. Anderson, *Taxation and the American Economy*, (New York, 1951), 16. Bölüm.

7. Bu kavramların siyasal bakımdan yararlı ve kullanışlı olmaları, devletin, burjuvanın çeşitli kanatları karşısında tarafsızlığını koruması olgusunun, yanlışlıkla, devletin çeşitli sınıflar arasında tarafsızlığını koruması olarak yorumlanmasına olanak vermektedir. Hükümetin arasına bazı çıkışlar yapması ve örneğin, fabrikada çalışma düzenini kurarak, çocuk işçi çalıştırmayı yasaklayan v.b. bazı yasaları uygulamaya koyması, bütün burjuvaziyi etkilediği (aynı ölçüde etkilediği) için onlar açısından bir tarafsızlık anlamına geldiği gibi, devletin «aşağı sınıflara» da göz kulak olduğu şeklindeki görüşü de destekler niteliktedir. Çar'ı, toprak ağası ile kendisi arasında, objektif bir arabulucu olarak gören Rus köylüsü, bu bakımdan, kendisini tekellere karşı Amerikan devletinin kanadı altına sığınan bir kişi olarak gören Amerikalı dükkân sahibinden hiç de daha az çarpıcı bir örnek değildir.

8. «Büyük iş kuruluşlarının gücü, biraz da, kendilerini bağımsız sanan, aslında bu büyük kuruluşların acentasından başka bir şey olmayan küçük iş kuruluşlarının bu sanısından ileri geliyor.» C. Wright Mills, *White Collar: The American Middle Classes* (New York, 1951), s. 26.

9. *Eclipse of Reason*, (New York, 1947), s. 178.

10. Bu devlete-karşılık, burjuvazinin feodalizme karşı verdiği savuştan kalma bir gelenektir ve Amerikaya gelen Avrupalı göçmenlerin yüreğinde kuvvetli bir duyguydu bu. Çünkü bunlar, kendi ülkelerindeki despot hükümetlerden nefret ediyorlardı ve bu nefreti, birlikte getirdikleri ideoloji yükünün en büyük parçası olarak Amerika'ya taşımışlardı.

11. Bilgi sosyolojisinde kullanıldığı anlamda «ideoloji» teriminin, tekelsiz kapitalizm koşulları altında kullanılması şüphelidir. Gerçeğin, yetersiz, taraf tutan ve bir yöne eğilimli bir açıklaması olarak tanımlanabilen ideoloji, toplumsal yapıyı yansıtmakta ve zamanla yerini doğrudan doğruya «sınıf ideolojisi» kavramına bırakmış bulunmaktadır. Bu kavramın da iki önemli özelliği vardır. Onu, bir yarı-gerçek haline

getiren yetersizliği, taraf tutması ve bir yöne eğilimli olması, aynı zamanda gerçeğin bir parçası olmaktadır zamanla. Başka bir deyişle, gerçeğin belli yönlerini yansıtarak ve gerçeğin belli bir sınıf ya da tabaka tarafından belirtilmesinde yarar umulan kesimlerini vurgulayarak, doğru olanın bir bölümünü kapsamış oluyor ideoloji. Bu nedenle de, «ideolojiye», onu ortaya atanlar, derin bir inançla bağlı oluyorlar; ideoloji, onu ortaya atanların, diledikleri gibi, üstünü örebilecekleri, değiştirebilecekleri ve ayarlayabilecekleri bir şey olmaktan çıkıyor zamanla. Bu alanda «ideoloji», Freud'un, «akla uygunlaştırma; akla uygunlaştırarak bir kulp takma yani rasyonalizasyon» kavramını andırmaktadır. Aradaki fark, birincinin toplumsal yapının bir ürünü olmasına karşılık, ikincinin, bireyin psikik yapısının bir ürünü (ki bu ürün de aslında, bireyin içinde yaşadığı toplumun bir sonucu olarak oluşmaktadır) olmasıdır. Bir dizi yetersiz, taraf tutan ve belli bir yöne eğilimli kavramın oluşturduğu, tam anlamıyla değişik bir varlık ortaya çıkıyor ve bu varlık, belli bir sınıfın çabası ile, insanların kafasına bilinçli olarak yerleştiriliyor ve bundan sonra da, şu ya da bu ölçüde genel bir kabul görebilecek hedeflere doğru yönelme amacına hizmet etmekte kullanılıyor. Böylelikle, tekkelci kapitalizm çağında, inançların, değerlerin, saplantıların gittikçe daha ağırlaşan pragmatik bir saldırı karşısında kaldığı bu çağda, ideoloji de, kitleleri koşullayan, ayarlayan bir nitelik kazanmaya doğru hızla ilerliyor. Böylelikle de, ideoloji konusunun incelenmesi, bilgi sosyolojisinin çerçevesinden çıkarak, fikirlere yön verme araştırmalarının (propaganda sanatı araştırmalarının —ç.n.) çerçevesine girmeye başlıyor. Engels'in yetkin bir dille açıkladığı üzere, «İdeoloji, bilinçli bir düşünürün başardığı bir iştir, fakat bu adamın bilinci düpedüz yanlış. Çünkü, sözde düşünürü, böyle bir iş, böyle bir süreç ortaya koymaya iten etmenler kendisi tarafından bilinmemektedir: bilinseydi zaten ideoloji diye bir şey olmazdı.» Mehring'e yazdığı mektup, 14 Temmuz, 1893. Marx ve Engels, *Selected Correspondance* (New York, 1934), s. 511.

12. Schumpeter'in açıkça gördüğü gibi, «Belli bir önlemleri ya da belli bir dizi önlemleri uygulayan kişiler ve bunların kullandığı yöntemler ile bunları nasıl bir hava ve ruh içinde uyguladıkları, bu önlemlere kaynaklık eden mevzuatın —kanun, tüzük ve yönetmeliklerin— içeriğinden çok daha önemlidir.» *Business Cycles* (New York, 1939), II. Cilt, s. 145.

13. *Economics and the Art of Controversy* (New Brunswick, New Jersey, 1955), s. 103.

14. a.g.e. s. 100.

15. Tarihsel olayları «iktidar hırsı» ile açıklamaya kalkan günü-

müün bazı moda görüşleri, yüzeysellikleri bir yana, düpedüz anlamsızdır. «İktidar hırsı» denilen şey, insan ırkının yapısında var olan bir tür doğal güdü olarak anlatılıyor bu görüşlerin sahipleri tarafından. «İktidar hırsı», olsa olsa tarihsel bir kategori olarak incelenebilir ve asla bir *deus ex machina* olarak ele alınamaz. Burada önemli olan soru, ulusların, sınıfların ve hatta ihtiraslı bazı bireylerin «iktidar hırsına» sahip olmalarını belirleyen etmenleri bulup ortaya çıkarmak olabilir. «İktidar hırsına» sebep olan sosyo-politik güçler ve ekonomik çıkarlar nelerdir? Soru, bunu aydınlatmaktadır.

16. Bu durum, «friksiyonel işsizlik» kategorisini ortadan kaldırmıyor. Mevsimlik etmenlere, insanların bir yerden başka yere gitmelerine (göçlere), teknolojik ve endüstriyel yapıdaki değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan bir işsizlik türüdür. Ekonomistlerin genellikle önemsiz ve kaçınılmaz gördükleri bu işsizlik türü, aslında, pek çok işsiz içine alan geniş bir kategoridir; plânlı bir ekonomide, insangücünün, gerektiğinde, yeni bir dağıtım yapılarak ya da yeniden eğitime alınması sağlanarak, teknolojik değişiklikler önceden kestirilerek, bu kategori alabileceğine küçültülüyor. Bir başka önemli konu da, tam çalıştırma (herkese iş bulunması) ile akla uygun çalıştırmanın aynı şeyler olarak, eşdeğer kavramlar olarak ele alınması yanlışlığına düşmemektir. Çünkü tam çalıştırmada, her türlü verimsiz faaliyete pekâlâ yer vardır. (İşe adam bulmak yerine, adama iş bulmak yoluyla tam çalıştırma sağlanabilir - ç.n..)

17. «İşsizlik, işgücünün bir esneklik kazanmasını sağlamak için çok düşük bir düzeyde bulunmaktadır. İşsizlerin toplamı, her zaman, 2 milyonun altındadır; sıradan işçi bulmakta bile güçlük çekiliyor yani niteliksiz işçi kıtlığı bile vardır. Hiç kuşkusuz, işçi sendikası önderleri, ücret pazarlıklarında, direksiyonu ellerinde bulunduruyorlar. Daha çok sayıda insana iş sağlanabilir. Fakat büyük bir maliyeti vardır bunun. Üstelik aranan nitelikte işçiler de bulunamayacaktır gene. Enflasyona karşı, bir işsizler yığınağından daha iyi bir çare de yoktur. Bu, kaba, budalaca bir sözdür belki ama, gerçeğin ta kendisidir.» *Business Week*, May, 17, 1952.

18. «Kötü ve iyi yılların istatistiksel bir ortalaması alınacak olursa, işsizliğin 5-6 milyon tutarında olduğu anlaşılacaktır - hatta belki 7-8 milyon bulur bu rakam. Bundan da fazla korkmamak gerekir... çünkü işsizliğe karşı gerekli önlemler alınmıştır.» Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy* (New York, 1950), s. 383. Aynı zamanda bkz. John Jewkes, *Ordeal by Planning* (New York, 1948), s. 78 ve devamı. Burada da benzer görüşlere ve tahminlere yer verilmiştir.

19. *Report of the Joint Committee on the Economic Report*, Ocak,

1955 tarihli Amerikan Başkanlık Ekonomi Raporu, (Washington, 1955, s. 95 ve devamı.

20. s. 65 ve devamı.

21. Amerikan ekonomisinde 1953-1954 durgunluk dönemi sırasında görülen, şirketlerarası birleşme ve bütünleşmeler dalgası, bu noktada için çok güzel bir örnektir.

22. Council of Economic Advisers, *Economic Report for 1955*, s. 3.

23. Böyle bile olsa, toplumsal reform zaferlerinin çoğunu, siyasal ve ekonomik bakımdan iyi seçilmiş mutlu bir azınlık kazanmaktadır. Bu azınlık, kısmen, toplumdaki feodal kalıntılarla, kapitalist sınıfa karşı düşmanlığı pekişen, yükselen işçi sınıfı arasındaki geçici ittifaklardan oluşmaktadır (Büyük Britanyada, Bismarck Almanyasında ve diğer bazı Avrupa ülkelerinde böyle olmuştur); kısmen de, kapitalist düzenin içine düştüğü büyük bunalımlar, zayıflamış ve korkmuş olan burjuvaziden önemli ödümler koparılmasına olanak verdiği için böyle bir azınlık oluşmaktadır (1930'larda Amerikada görüldüğü gibi).

24. Büyük bir üzüntüye son vermek için bireysel tüketimi artırıcı yönde yardımlar yapılması bu nedenle zorunlu olmaktadır. Ancak böyle yardımlar, birtakım toplumsal aşağılamaları da birlikte getirir. Bundan yüz yıl önce Britanya'daki «yoksul-evleri» için doğru olan bu aşağılamalar, günümüzün modern koşulları altında da, aynı derecede doğru ve geçerlidir. Günümüzde, yardım alan kişinin, katlanmak zorunda kaldığı aşağılanma duygusu biraz daha kolay dayanılabilir hâle gelmiş olsa bile, şu ya da bu zamanda, şu ya da bu vesile ile kamu yardımı ile yaşamak zorunda kalmış insanlar açısından, özde bir değişiklik olmuş değildir.

25. Bu, bireysel tüketimi arttırmak için yapılan hükümet yardımları bakımından da geçerli bir yargıdır. Bu çevrelerin, hükümetin eğitim hizmetleri alanına yaptığı yardımlara, avazları çıktığı kadar bağırarak karşı koyuşları da bu tutumun mükemmel örneklerindendir. İşin asıl ilgi çekici yanı, söz konusu bu muhalefetin, büyük iş çevrelerinden, iyi yetişmiş işgücünün değerinin oldukça açık ve seçik olarak kavranmış bulunduğu büyük patron çevrelerinden değil, böyle «genel ve kaba» terimlerle düşünmekten kendisini alamayan küçük iş çevrelerinden gelmekte oluşudur.

26. «Özel girişimcilere atom enerjisi programında daha büyük bir yer verilmesine karşı çıkanlar, bu mâlî yıl dahil, Amerikan vergi yükümlülükleri tarafından, bu program için 13 milyar dolara yakın bir paranın ödendiğini belirtiyorlar. Bu kadar büyük bir paranın özel girişimcilerin eline verilemeyeceğini, avazları çıktığı kadar yüksek sesle

bağırarak söylüyor bu gibiler... Uçağın geliştirilmesi, türbinlerin ve diesel motorlarının geliştirilmesi ve daha birçok alanda yapılan teknolojik gelişmeler için, vergi yoluyla toplanan kamu gelirlerinden milyarderlarca dolar harcadığını unutmayalım. Bu gelişmelerin sonucu, sonradan özel girişimlerin bilgisine sunulmuş ve onların bunlara dayanarak yaptıkları teknolojik yenilikler bütün insanlığın hizmetine sunulmuştur... Başlangıçtaki akıl almaz harcamalardan dolayı, özel girişim kesimi, bu yükü omuzlarına alamazdı. Demek oluyor ki hükümet, deneylerin yapıldığı yıllarda, katlanılması zorunlu olan masrafları geniş ölçüde paylaşmak zorundadır. Ne var ki, bir kere, gerekli bilgi ve deneyimi elde ettikten sonra, Amerikan özel girişim sistemimizin dehası, bu konuda da, diğer sanayi programlarında yaptığını yapacak ve bu özel sanayinin gelişme programını üstlenecektir.» Milletvekili James E. Van Zandt'ın, (Atom Enerjisi Karma Parlamento Komisyonu üyesi) Ulusal Yapım-sanayicileri Derneğinin desteğiyle 4 Aralık 1953 tarihinde toplanan 18. Amerikan Sanayi Kongresinde yaptığı konuşmadan (*Monthly Review* dergisinin, Mayıs, 1954 sayısındaki alıntısı).

27. **Dengeli Ticaret** koşulları altında, bunun, bir tüm olarak ekonomi üstündeki etkisi ise daha az belirlidir. Çünkü, ihracat sanayilerindeki genişleme, bu sanayilerin yerli pazarlarına ithal edilen malların dolması ile pekâlâ ortadan kalkabilir.

28. Parasal altın ithali, birçok bakımlardan, sermaye ihracından farklıdır. Bir kere, altın para hacmi haliyle küçüktür; sonra bir firmanın yatırım eylemi ile ilişkisi yoktur, dolayısıyla verimli, kâr getirici bir iş değildir. Bununla birlikte, buradaki çözümleme açısından, altın para ithali ile sermaye ihracını aynı şeylermiş gibi düşünme olanağımız vardır.

29. Bu konuda bkz. Ragnar Nurkse'nin, «*The Problem of International Investment Today in the Light of Nineteenth-century Experience*,» adlı yazısı, (*Economic Journal*, (December, 1954). Söylemeye gerek yoktur ki, buradaki tartışma, hükümetin diğer hükümetlerden borç almasıyla ya da özel sermaye pazarlarından para bulmasıyla ilgili değildir. Çünkü bu gibi borçlanmaların altında, çokça, siyasal ve askeri gerekçeler yatmaktadır.

30. Büyük Devletlerin I. Dünya Savaşı öncesi dış politikalarında büyük iş çevrelerinin oynadığı roller konusunda parlak ve kapsamlı bir araştırma için bkz. G.W.F. Hallgarten, *Imperialismus vor 1914* (Münich, 1951).

31. Bir belli ülkenin tekelsimsi firmalardan oluşan bir sanayi dalının üyeleri, dünya pazarlarında birbiriyle nadiren yarışmaktadır. Bun-

ların ülke içinde birbirleriyle yarışmasını önleyen düşünceler, uluslararası pazarlar için de aynı ölçüde geçerli olmaktadır. Aslında, çoğu kez, iki tekelsimsi firma, uluslararası pazarlardaki işlerini ortaklaşa yürütmek için aralarında birlikler kurma yoluna ya da ortak satış şirketleri kurma yoluna saparlar. Amerikan'ın tekellere karşı mevzuatında, bu tür birlikler ve ortaklıklar kurmanın (Webb-Pomerane ortaklığı gibi) teşvik edildiği görülmektedir.

32. Bkz. Benim, «The Rich Got Richer,» adlı yazım, *The Nation*, (January, 17, 1953).

33. «Dünyanın belli bazı kesimlerinde, bir Amerikan şirketi, Amerikan Dışişleri Bakanlığından yardım görsün görmesin, işini açık yürekle ve dürüstlikle yürütmek zorundadır. Örneğin, Venezüelladaki petrol şirketlerimiz, Şilideki bakır şirketlerimiz ve Dominik Cumhuriyetinde faaliyet gösteren şeker şirketlerimiz, yerli hükümetlerle, Amerikan Elçiliklerinin ya da diplomatlarının yardımıyla (kanallarla) değil, doğrudan doğruya karşılaşır ve sorunları çözerler; tabii, diplomatlarımızın, hiç yardımcı olmadıkları da söylenemez. Daha büyük bazı şirketlerin bazıları, Amerikan diplomatlarının kendilerine karşı tutum ve davranışları konusunda sürekli ve dikkatli raporlar düzenledikleri de görülmüştür; diplomatlara, herhalde, kendi şirketlerinin çıkarlarına hizmet derecelerine göre bir not vermektedirler.» A.A. Berle, Jr. *The Twentieth Century Capitalist Revolution* (New York, 1954), s. 131 ve devamı. Profesör Berke'nin geçmişini bilenler, bu sözleri bütünüyle değerli ve ilgi çekici bulacaklardır. Berke, 1938-1944 yılları arasında Amerika Dışişleri Bakan Yardımcılığı ve 1945-1946 yılları arasında da Amerikan Brezilya Büyükelçiliği görevlerinde bulunmuş bir kişidir.

34. Bunun örnekleri o kadar çoktur ki rastgele bir sürü örnek alınabilir. Yakın Doğu, Latin Amerika ya da Güneydoğu Asya ülkeleriyle ilgili olarak Britanya ve Amerikan emperyalist uygulamaları, küçük ve zayıf ülkelerde, siyasal koşulları çekip çevirme açısından emperyalist politikanın hemen hiç değişmediği, belli kalıpları izlediği görülmektedir. Bu konuya aşağıda yeniden döneceğiz.

35. «Bütün süreci denetleyen ve yöneten öge, finansal ve endüstriyel kurumların, bir ulus içindeki küçük, fakat iyi örgütlenmiş ve yetenekli, kısa-dönemli maddi çıkarlarının bilincinde bir grup için dolaysız çalışmasıdır. Böyle gruplar, «partilerin» gücünü elinde tutan devlet adamlarıyla ve siyasal küklerle yakın ilişkiler içinde bulunmaktadır ve etkin bir işbirliği çerçevesinde elele-kolkola çalışmaktadır. Kısım, mülkiyet sahibi sınıfların üyelerinin tutucu iğdülleriyle oynayış onları uyandırarak bu işi başarırlar. Bu insanların çıkarları ve sınıf egemenlikleri, siyasal enerjinin, işçilerinden, dışişlerine, dış sorunlara çekilme-

siyle korunmaktadır. Bir ulusun koyun gibi güdülmesi, hatta, emperyalist politikanın etkin ve coşkulu destekçisi olması için, kısmen «uygarlığın bütün dünyaya yayılması» görevinden dem vurma politikası uygulanır ve bu başarılı olursa da, asıl başarı, ilkel ırk iğdülleri gıcıkla-makla elde edilir.» J.A. Hobson, *Imperialism* (London, 1902), s. 212.

36. E. Varga and L. Mendelsohn (derleyenler), *New Data for Lenin's Imperialism-The Highest Stage of Capitalism* (New York, 1940),

37. Marx ve Engels, *Selected Correspondance*, (New York, 1934, s. 115. Aslıyla karşılaştırdıktan sonra İngilizcesinde ufak bir değişiklik yaptım.

38. Dış ticaretin ve dış yatırımın, ulusal gelirin önemli kesimlerini oluşturduğu Britanya, bu bakımdan özel bir duruma sahiptir.

39. Malthus üstüne bir yorumda bulunan Ricardo, Malthus'un görüşünün, «verimsiz işçiler yığınının gelecekteki üretim için gerekli ve yararlı olduklarına» çıkacağını belirtiyor ve diyor ki, «yapım-sana-yicisinin deposunda çıkan bir yangın, böyle bir yangın çıkmasaydı verimsiz işçilerin tüketecek oldukları malları yakıp kül edecektir.» Ve ekliyor: «Malthus'un bu kesimde öne sürdüğü görüşler karşısında o kadar büyük bir hayret içinde kaldım ki, düşüncelerimi bundan daha güçlü bir biçimde açıklayamıyorum.» Ricardo, *Works* (P. Sraffa baskısı), Cambridge, 1951, Cilt II s. 421 ve 423. (Yani Ricardo, yangın ne kadar yararlıysa, verimsiz işçiler de ancak o kadar yararlıdır görüşündedir - ç.n.).

40. Çok büyük bir aşırı kapasite varsa, tüketici talebinin artışı sonucu ortaya çıkan «uyarılmış yatırım» hacmi de çok küçük olacaktır ve böyle bir talep artışı, etkisini, daha çok stokların erimesi üstünde gösterecektir.

41. Bundan birkaç yıl önce, bir grup önde gelen Keynesci tarafından, «tam çalıştırma» ve «ilgili konular» üstüne yazılmış denemelerin yer aldığı ve S. E. Harris tarafından derlenip yayınlanan bir kitabın ismi gayet ilgi çekicidir: «*Saving American Capitalism*» (Amerikan Kapitalizminin Kurtarılması.)

42. Yeri gelmişken belirtelim: Kendisi, esas itibariyle, toplum bilimlerinde aklın henüz yasaklanmadığı bir çağa ait olan Keynes, bu konuda oldukça karışık görüşler öne sürmüştür. Bir yandan, «Toplumsal bakımdan yararlı olan yatırım politikası ile en kârlı olan yatırım politikasının çakışması gerektiği konusunda, deneyden gelen, açık bir yoktur.» diyor. *General Theory of Employment, Interest and Money* (London, 1936), s. 157. Diğer yandan da, «Bugünkü sistemin, kullanılmakta olan kaynakları, üretim etmenlerini, ciddi olarak kötü kullandığını düşünmemiz için bir neden yoktur... Bugünkü sistemin başarı-

sızlığa uğradığı yatırım hacmini belirleme işi, fiili kullanımın yönünü belirleme işi değil.» gibi bir görüş öne sürmekte sakınca bulmuyor! a.g.e., s. 379.

43. Cephane sanayii, sürekli çalışan bir tür «yeni yatırım» alanı olmuştur ve yatırılabilir fonlar için geniş bir alan oluşturmaktadır. Üstelik hükümet, başlangıçtaki araştırma, keşif ve deneyim giderlerini ve zarar risklerini sineye çekmeye hazırdır bu konuda.

44. Tekelci ve tekelimsi firmaların oluşturduğu ekonomi kesiminde üretim artışı, büyük işletmelerin yanbaşıda oldukça rahat bir geçim sağlayan yarı-bağımsız iş alanlarının ekmeğine yağ sürmektedir: otomobil tamir atelyeleri ve bakım istasyonları, bakkal dükkânları ve kuru-temizleyiciler, sigorta acentaları ve küçük kredi kurumları, arsaların yanındaki tilki örneği, büyük işletmelerin üretim artışlarından yararlanırlar.

45. Schumpeter, kapitalist sistemin işleyişi için iyi işleyen bir kredi sisteminin kaçınılmaz koşul (*conditio sine qua non*) olduğunu söyleyecek kadar ileri götürür bu düşünceyi.

46. Demek oluyor ki bunlar, daha düşük vergi alınması için güçlerinin yettiğince çaba göstermekle tanınan bir tabakadır!

47. Bu atmosferde, sürekli üretim ve yeniden üretim, bu şekilde, yalnız siyasal bir zorunluluk değil, tekelci kapitalizm için, aynı zamanda, ekonomik bir zorunluluktur da.

48. Bu tartışmanın güzel bir özeti için bkz. Paul A. Samuelson, «Simple Mathematics of Income Determination», «Lloyd Metzler ve arkadaşlarının yayınladıkları, *Income, Employment and Public Policy: Essays in Honor of Alvin H. Hansen* (New York, 1948) adlı derleme içinde. Bu yazıda verilen kaynaklara da bakılabilir.

49. Azalan oranlı (tersine müterakki) vergilerin oranlarında bir indirim yapmak, bu tür vergilerin artırılmasından, politik açıdan her zaman daha kolay okuduğu için, bu iş de geniş ölçüde kolaylaşmaktadır. Birinci yöntem, hemen hiç kimseye yeni bir yük getirmiyor ve ikinci yöntemden daha az duyuruyor kendisini.

50. Bkz. R.A. Musgrave ve M.S. Painter, «Impact of Alternative Tax Structures on Consumption and Saving», «*American Economic Review* (June, 1945) ve bkz. R.A. Musgrave, «Alternative Budget Policies for Full Employment», «*Quarterly Journal of Economics* (June, 1945).

51. Bunun çok güzel bir örneğini, Savaş sonrası Amerikan gelişiminde görmek mümkün: Brüt Ulusal Gelir (1954) fiyatlarıyla, 1946'dan 1954'e kadar, adam başına yüzde 11 oranında yükselmiştir. Aynı dönemde, tüketim ise adam başına yüzde 5 oranında bir artış gös-

terebilmiştir. *Economic Report of the President* (January, 1955), s. 138 ve 149. Ekonomik artıktaki fiili artış, bu farkın ortaya koyduğundan daha büyük olsa gerektir. Çünkü, bu dönemde, kapitalistlerin tüketim harcamaları, kitlelerin tüketimlerinde görülen küçük artış ile kıyaslanamayacak ölçüde bir yükselme göstermiş olmalıdır.

52. Söz konusu büyüklüklerin ustalıklı bir gözümlemesi için bkz. *Monthly Review* dergisi başyazarlarının «The Economic Outlook» adlı yazısı (December, 1954).

53. Amerikan Siyasal ve Toplumsal Bilim Akademisinin elli dokuzuncu yıllık toplantısında konuşan Adolf A. Berle Jr. şu görüşleri öne sürmüştür: «Öyle birtakım etkiler ortaya çıkmıştır ki bunlar, zihin alışkanlıkları ya da dürüst araştırmaları ya da zihinsel kurguları ya da sanatsal ifadeleri, günümüz iş çevrelerinin düşüncelerine ve hatta eylemlerine genel anlamda ters düşen insanlar işlerinden çıkarılıyor.» *New York Times*, 2 Nisan, 1955.

54. Söylemeye bile gerek yoktur ki, bu, «hesaplanmış tehlikelerin» hesaba kitaba uymayan sonuçlar doğurduğu kazalar zincirini, hiç bir biçimde ortadan kaldırmıyor.

55. E.W. Swanson ve E.P. Schmidt, *Economic Stagnation or Progress* (New York, 1946), s. 197.

56. «Tarihinde ilk kez olarak Amerika B.D. bütün zamanını bu işe harcayan, ulusal-ölçekli bir silah sanayiine sahip olmaktadır. Bu sanayi alanında çalışan işletmelerin çoğu, silah ve cephane üretimlerini, işlerinin sürekli bir dilimi olarak görmeye başlamışlardır.» *Business Week*, 27 Eylül, 1952 sayısı. Bu, «bütün zamanını bu işe harcayan, ulusal-ölçekli sanayiinin» nemene bir şey olduğunu örnekleyen *Pull Magazine* (Mart, 1955 sayısı) şöyle yazıyor: «Yıllar önce, cephane yapan yalnız beş büyük kuruluş vardı. Bugün bütün bu kuruluşlar iki dev şirketin çatısı altında toplanmıştır. Bunlar, The Du Pont Company of Wilmington, Del., ile Olin-Mathieson Chemical Company (in East Alton, Ill.) şirketleridir. Bu iki dev şirket, Amerika B.D.'indeki cephane ve tamamlayıcı malzemelerinin tümünü denetim altında tutmaktadır.»

57. Keynes, *General Theory of Employment, Interest, and Money* (London, 1936), s. 382.

58. Joan Robinson, *Economic Journal* (December, 1936), s. 693.

GERİKALMIŞLIĞIN KÖKENLERİ

I

Buraya kadar, çok büyük bir ekonomik artık elde eden ve bundan akla uygun bir biçimde yararlanmayı başaramayan, çok gelişmiş kapitalist ülkeleri inceleme konusu yaptık. Ne var ki, bu ülkeler, çağdaş kapitalizm tablosunun yalnız bir kesimini oluştururlar. Tablonun yani «kapitalist dünyanın» hiç de daha az önemli olmayan, bir başka kesimi daha vardır. **azgelişmiş ülkeler topluluğu**. Nasıl, tablonun gelişmeler kesiminde, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Almanya, Fransa, Britanya ve İsviçre gibi, ekonomik, toplumsal siyasal ve kültürel özellikleri bakımından birbirlerinden çok farklı ülkeler yer alıyorsa, azgelişmiş ülkeler kesimi de aralarında son derece büyük farklar bulunan ülkelerden oluşmakta: Nijerya ve Yunanistan, Brezilya ve Tayland, Mısır ve İspanya; bunların hepsi de azgelişmiş ülkeler.

Bütün bu büyük farklara karşın, kapitalist dünyanın her kesiminin devinim kanunlarını kavramak istediğimizde, her ülkeyi, kendine özgü niteliklerden soyutlamak ve dikkatimizi temel ortak özellikleri üstünde toplamak durumundayız; hem mümkün, hem de zorunlu bir iştir böyle

bir soyutlama. Doğrusu, böyle bir yöntem uygulamaksızın hiç bir bilimsel çalışma başarılamaz; Marx'ın «salt kapitalizmi» olsun, Marshall'ın «örnek firması» olsun, Weber'in «ideal tip» dediği nesne olsun, hep bir soyutlamanın ürünüdür; bir olguyu ikinci derecede özelliklerden soyutlamak ve dikkatleri onun ana yapısı ya da yapısı ya da iskeleti üstünde yoğunlaştırmak; işte, çözümleme çabasının, bilimsel çabanın temel araçları olarak bugüne kadar hep bunlardan yararlanılmış. (1) Neyi incelersek inceleyelim sonunda ortaya bir «model» çıkıyor; bu «model»-in belli bir duyguyu olduğu gibi yansıtmaması, eksik gedik bırakmaması, ona haksızlık etmemesi, bütün özellik ve niteliklerini ortaya dökmesi çok da önemli değildir; bir yöntemin değerinin olsun, bununla elde edilen sonuçların değerinin olsun, kullanılan modelin, «gerçeği bire bir oranında yansıtmamasına bağlı bulunmadığını» belirtelim. Eğer model, kurulma amacına uygun bir yapıya sahipse, eğer gerçek dünyada yeralan sürecin başat özelliklerini yakalama başarısını gösterebiliyorsa, onun, söz konusu olgunun kavranmasına yapacağı katkı bir yığın ayrıntılı bilginin, bir sürü özel bulgunun yapacakları katkıdan daha önemlidir. Dahası var. ancak böyle bir model yardımıyla, zihnimizde açık - seçik bir «ideal tip»in ana çizgilerini canlandırabiliriz, topladığımız bütün ham bilgi ve verilere gene ancak böyle bir model sayesinde anlam verebiliriz; yoksa araştırmamız boşa gider ve topladığımız ham bilgi ve veriler, gerçeğin anlaşılmasına yardımcı olmaktan çok, onun yerini alan, onu «ikame eden» bir yığın oluşturmaya başlarlar.

Son günlerde yayınlanan bir Birleşmiş Milletler raporunda, azgelişmiş ülkelerde egemen olan koşullar ile bu ülkelerin karşılaştıkları sorunların incelenip kavranması için, bu yöntemin geçerliliği üstünde durulmaktadır. «...sanaayileşme süreci içinde, birbirinin tıpatıp aynı, özdeş güçlüklerle karşılaşacak iki ayrı ülkenin varolmadığı doğrudur; fakat, benzer gelişim aşamasında bulunan ülkelerin,

aşağı yukarı aynı tür sorun ve güçlüklerle karşı karşıya kaldıkları, aynı türden ekonomik güçlerle başa çıkmak zorunda bulundukları, kendilerini ikidebir benzer durumların içine itilmiş gördükleri de doğrudur.» (2) Bu nedenlerle biz, aşağıda yer alacak açıklamalarımızda, **belli bir** az gelişmiş kapitalist ülkenin fotoğrafımsı bir görüntüsünü vermeye çalışmayacağız; **özel bir** coğrafyada yer alan bölgelerin, kapitalizm altında sanayileşme çabalarının karşılaştığı engeller üstünde de durmayacağız. Bu bölümde ve bunu izleyen bölümlerde, **sorunun temel öğeleri** olarak gördüğüm konuları bir bir ortaya koymayı amaç ediniyorum. Böylelikle konunun çıplak bir iskeletini kurmak istiyorum; belli bir ülkede, sorun, nasıl bir samut öz ve biçim kazanıyor, ne gibi bir çerçeveye oturuyor gibi sorulara karşılık aramıyorum.

Bu gerekli açıklamayı yaptıktan sonra, yolumuza **in medias res** (âheste beste) devam edebiliriz. Bütün az gelişmiş ülkelerin ayırtıcı özellikleri ve bunların «az gelişmiş» olarak adlandırılmalarının temel nedeni, adam başına üretimin düşük oluşudur. Ulusal gelir rakamlarının, ülkeleri birbirleriyle kıyaslamak için çok da iyi ölçütler olmaması ve bu konuda bir sürü güçlüğün var olması bir yana; az gelişmiş ülkeleri içinde bulundukları durum hakkında bir fikir vermek üzere aşağıdaki tablodan yararlanmak mümkündür sanıyoruz:

1949 Yılında Dünya Gelir Dağılımı (3)

	Dünya Geliri (Yüzde)	Dünya Nüfusu (Yüzde)	Adam Gelir (Dolar)
Yüksek Gelirli Ülkeler	67	18	915
Orta gelirli ülkeler	18	15	310
Düşük gelirli ülkeler	15	67	54

Yukardaki tablodan anlaşılabileceği gibi, insan soyunun yaklaşık olarak üçte ikisi, yılda, adam başına 50-60 dolara eşdeğer bir gelir elde etmektedir; bu istatistiğin

geçerli olduğu ülkelerin hemen hepsinde, kronik bir açlığın, müthiş bir sefaletin egemen olduğunu ve hastalıkların gittikçe arttığını söylemeye bile gerek yoktur. Bu durumda, bir ya da iki yüzyıldır, kayda değer bir değişiklik de olmamıştır; bazı az gelişmiş ülkelerde durum, son yüz yıl içinde büsbütün kötüleşmiştir üstelik. Bu dönem boyunca, gelişmiş ülkelerin hayat standartları adamakıllı yükseldiği için, «dünya ülkeleri arasında adam başına gelir dağılımı, eşitliğe doğru gitmek şöyle dursun, gittikçe daha eşitsiz bir duruma gelmiştir.» (4)

Hemen bir soru çıkıyor ortaya bu noktada: geri kalmış kapitalist ülkelerde, diğer kapitalist ülkelerin tarihlerinde ekuduğumuz türden, kapitalist gelişme doğrultusunda bir ilerleme niçin olmamıştır; buralarda, bir ilerleme hareketi, niçin yavaş olmuş ya da hiç görülmemiştir. Bu soruya verilecek doğru karşılığın büyük önemi vardır. Eğer, az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve toplumsal ilerleme yollarını nelerin tıkadığını kavramak ve bu engellerin, ilerde, ne yönde ve nasıl bir gelişme göstereceklerini anlamak istiyorsak, yukardaki soruya doğru karşılık vermemiz de kaçınılmaz bir görev oluyor demektir.

Probleme en iyi yaklaşım, bugünün gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerinde görülen kapitalizmi doğurmuş olan koşulları anımsamaktır. Bu koşullar, **feodalizm** gibi uygun bir ad altında toplanan bir üretim biçimi ile bir toplumsal ve siyasal düzenin ürünleriydi. Bu sözümüz, «feodalizmin yapısı her yerde tıpatıp aynıydı» anlamına gelmez elbette. Tam tersine, nasıl «Tek bir kapitalizm tarihinden ve bunun sahip olduğu genel biçimden söz edilmesi yanlış, fakat, genel biçimleri birbirine benzeyen ve farklı zamanlarda aynı temel aşamalardan geçen bir kapitalizm tarihleri koleksiyonundan söz etmek doğru ise» (5) tıpkı bunun gibi, dünyanın çeşitli kesimlerinde görülmüş feodal sistemlerin tarihleri arasında da çok büyük farklar bulunduğunu kimse aklından çıkarmamalıdır. Doğrusu, Çin'in kapitalizm-öncesi yapısı ve Hindistan'ın köy toplulukları üstüne

kurulmuş toplum yapısı ile Avrupalının kapitalizm-öncesi gelişimine özelliğini veren ve kökleri tâ kölelik dönemine kadar uzanan toplumsal düzeni arasında dağlar kadar fark vardır; birçok tarihçiyi, «feodalizm» terimini kullanmakta kuşkuyla düşürecek kadar büyük bir farktır bu. Bu tartışmaya girmeden, kendimizi, üstünde oldukça geniş bir görüş birliği bulunan bir önerme ile bağlamak istiyoruz. Kapitalizm-öncesi düzen, ister Avrupa'da, ister Asya'da olsun, gelişmenin belli bir aşamasında, bir parçalanma ve çökme dönemine girmiştir. Ülkesine göre, bu parçalanma şu ya da bu ölçüde şiddetlidir, çökme dönemi şu ya da bu uzunlukta bir süreyi kaplamaktadır. Bunlar önemli değil; önemli olan, hareketin genel **yönünün** her yerde aynı oluşu. Konuyu aşırı derecede basitleştirme tehlikesini göze alacak olursak, aralarında sıkıca kenetlenmiş fakat genede birbirinden ayrılabilen birtakım süreçleri, ana özellikleriyle ortaya koyabiliriz. Birinci süreç şu. tarımsal üretimde, yavaş, fakat oldukça önemli bir artış var, tarım kesimindeki nüfus üstünde feodal baskılar arttıkça artmıştır, köylüler büyük kitleler halinde yerlerinden ediliyor, ayaklanıyor ve sonuç olarakda ortaya bir sanayi işgücü potansiyeli çıkıyor. İkinci süreç de şöyle: oldukça önemli ve genel bir işbölümü yaygınlaşması görülüyor ve bunun yanı sıra tüccar ve zanaatkâr sınıfı gelişiyor ve kentler büyümeye başlıyor. Üçüncü süreç ise, oldukça kararlı bir biçimde genişleyip yükselen tüccar ve zengin köylü sınıflarının ellerinde, oldukça büyük bir göz alıcı bir sermayenin, birikmesi olayıdır.

İşte bütün bu süreçlerin (ve ikinci derecede önem taşıyan daha bir yığın gelişmenin) birbirlerine eklenmesi sonucu, kapitalizmin ortaya çıkabilmesi için zarurlu ön-kosulun yaratıldığı görülüyor. Marx'ın deyişle, «parasal servetin sermayeye dönüşebilmesini sağlayan, herşeyden önce, anın, özgür işçilerle karşı karşıya gelmesidir; gene böyle bir dönüşümün ortaya çıkabilmesi için, şimdi artık mülksüzleşmiş bulunan halk kitlelerinin, eskiden **şu ya da**

bu yolla elde ettikleri (Marx, burada *d'une manière ou d'une autre* ifadesini fransızca olarak kullanıyor, biz bunu **şu yada bu yolla** diye çeviriyoruz-ç.n.) geçim araç ve gereçlerini (yani canı tende tutmaya yarıyan her türlü metayı), pazarda satışa hazır, özgürce satılabilir görmeleri gerekmektedir» (6) Ne var ki, «kapitalizm» teriminin de açıkça anlatmak istediği gibi, stratejik önem hiç kuşkusuz **ilk kapital birikimine**, yani (Marx'ın yukarıdaki sözleri arasında bulunmayan-ç.n.) bir üçüncü noktaya verilmelidir. Doğrusu istenirse, yalnız tüccar sermayesinin birikimi, kapitalizmin gelişmesine yol açmaz. (7) Tüccar sermayesini ayırıp **tek başına** inceleme konusu yapmamızın ise iki gerekçesi var. Birincisi, feodalizmden kapitalizme geçişi sağlayan diğer koşulların hemen her yerde olgunlaşmakta bulunmaları; farklı zamanlarda ve farklı hızlarda olsa bile ticaret sermayesinin oluşumu dışında kalan koşulların, feodal düzenin iç baskı ve gerginliklerinin zorlanmasıyla, hemen bütün ülkelerde görülmüş bulunması. İkincisi de, feodal toplumun yapısını aşındırmada ve bu yapının bir daha ayağa kalkamayacak biçimde çöküşü için gerekli koşulları yaratmada, başlıca etkenin, tüccar sermayesinin birikiminde görülen genişlik ve hız ile, bu sınıfın (tüccar sınıfının- yükselmesi alışıdır. Marx'tan bir alıntı daha yapalım: «Sermayenin, **paradan** ve dolayısıyla para biçiminde var olan servetten doğması, onun niteliği gereğidir. Aynı nedenlerle, görünüşte, dolaşımdan doğuyormuş, onun bir **ürünü** imiş gibi bir izlenim verir sermaye. Demek oluyor ki, sermaye, toprak mülkiyetinden doğmaz (olsa olsa, tarım ürünleri ticaretiyle uğraştığı oranda, **ortakçılıktan** da sermaye dağılır); loncalardan da sermaye doğmamıştır (fakat doğması olasılığı vardı) kalla kala, geriye tüccar ve tefeci serveti kalıyor sermaye oluşumuna kaynaklık edebilmek için.» (8)

Batı Avrupa'da, ticarî servet birikimlerinin özellikle geniş olduğu, daha da önemlisi, bunların belli ellerde toplandığı görülmüştür. Bunun nedeni, kısmen de olsa,

Batı Avrupa ülkelerinin coğrafyadaki konumları gereği, deniz ulaştırmasını ilk geliştiren bölgeler olma olanağına sahip bulunmaları, deniz ve ırmak ticaretinde hızlı bir büyüme gösterebilmeleridir. İşin tuhaf ve paradoksal bir yanı da var ki bunu da bir ikinci neden olarak gösterebiliriz : Batı Avrupa, doğal kaynaklar bakımından dünyanın başka yerlerine göre daha yoksuldur, söz konusu olan dönemde ekonomik kalkınma açısından, dünyanın öteki kesimlerinden daha geride kalmıştır; tâ içerlerine kadar sokulup ticaret hayatlarına el attığı öteki ülkeler, o zamanlar, Batı Avrupadan çok daha ileriydiler. Komşu ülkelere elde edilme olanağı bulunmayan her çeşit tropikal ürünü elde çabası (baharat, çay fildişi, kök boya v.b. sağlama çabası), Doğu ustalık ve inceliğinin ürünleri olan nesneleri (yüksek kaliteli kumaş, süs eşyası, porselen v.b. gibi şeyleri) ithal etme çabası ve son olarak, Batı Avrupa'da kıt olan değerli metalleri ve taşları yağmalayıp getirmek için girişilen vahşi çabalar, hep bu durumun sonuçlarıydı. Bu şekilde gelişen uçsuz bucaksız bir ticaret ağına, korsanlık, düpedüz soygunculuk, köle ticareti ve altının keşfi eklenince, Batı Avrupalı tüccarın elinde, çok büyük servet birikimleri gerçekleşiverdi. (9)

Bu servet, genellikle, kartopu gibi büyüyecekti. Deniz ulaştırmasının gereksinimleri, bilimsel keşifler ve teknolojik ilerleme için kuvvetli bir dürtü oldu. Gemi yapımı, denizasını seferler için gemi donatımı, bu seferlere çıkanları korumak için olduğu kadar, bunların uzak ticaret ortaklarıyla «iş pazarlığında uyuşmalarını» sağlamak için, her türlü silâh, cephane ve gercin yapımı, kapitalist girişimin gelişmesi için çok büyük bir itici güç oluşturdular. «Bir şey başka bir şeyi doğurur.» ilkesi tam anlamıyla işlemeğe başladı, çeşitli dış - ekonomiler gittikçe arttı ve kalkınma gittikçe daha büyük bir hıza kavuştu. Burada, birikmiş sermayenin sanayi alanına yavaş yavaş nasıl kaydığını, bütün ayrıntıları ve değişik biçimleriyle ele almak gereğini duymuyoruz. Zengin, servet sahibi tüccar,

ucuz ve devamlı mal sağlayabilmek için, parasını sanayiye yatırımağa başladı. Zenginleşmiş ya da para babası ticaret erbabı ile ortaklık kurmuş zanaatkârlar, işlerinin boyutlarını genişlettiler, atelyelerini büyüttüler. Zengin toprak ağalarının bile sanayi alanına el atmaya kalkması pek seyrek görülen olaylardan değildi (özellikle madencilik alanına göz dikmişti ağalar) ve böylece geniş kapitalist işletmelerin temellerini atıyordu onlar da. Fakat hepsinden önemlisi, kapitalist çıkarların etkisine şimdi her zamankinden daha çok boyun eğmiş olan **devlet**, ilerleyen ve serpilme işletmelere, gittikçe daha etkin bir biçimde yardım etmeye başlamıştı. «Bunların hepsi, toplumun yoğunlaşmış ve örgütlenmiş gücü olan Devlet'in erkini, feodal üretim biçimini kapitalist üretim biçimine dönüştürmesini sağlamak ve bu dönüşüm sürecini hızlandırmak için serada sebze yetiştirircesine kullanırlar.» (10)

Batı Avrupa'nın ileriye doğru büyük sıçraması, başka ülkelerdeki ekonomik büyümeyi engellemeyebilirdi tabii. Bu ülkeler, Batı Avrupalı öncülerini ile aralarındaki uçurumu kapatmak şöyle dursun, daraltamadılar bile; fakat olsun, onlar da pekâlâ kendi büyüme süreçleri içine girebilirler, az çok ileri verimlilik ve üretim düzeylerine ulaşabilirlerdi. Aslında, bilimin ve teknolojinin öncülüğünü yapan Batı Avrupa uluslarıyla gittikçe genişleyen bir ilişki içinde bulunmak, bu ülkelerin ileri atılmalarını kolaylaştırmalıydı. Durum, onyedinci yüzyılın sonlarında ve onsekizinci yüzyılda, yani modern kapitalizmin başladığı çağlarda böyle görünüyordu doğrusu; şimdi az gelişmişler sırasında adı geçen bazı ülkelerde, o zamanlar, böyle atılımların belirtileri ve onlar için beslenen umutları haklı çıkartacak belirtiler vardı. İlk sermaye birikimi sürecinde hızlı bir ilerleme göze çarpıyordu, el sanatları ve sanayileri (manüfaktür) genişliyordu, gittikçe büyüyen kabaran köylü ayaklanmaları, her yerde, yükselen burjuvazinin artan baskısı ile el ele veriyor ve kapitalizm - öncesi düzenin temellerini sarsıyordu. İster Rusya'da, Doğu ve Gü-

neydoğu Avrupa'da kapitalizmin başlangıç dönemi tarihini inceleyelim ister kapitalizmin başlangıcını, Hindistana, Yakın Doğu'ya ya da hattâ Çin'e kadar götürelim, hep aynı olgunun varlığını göreceğiz. Bunların ve diğer ülkelerin, Britanya, Hollanda, Almanya ya da Fransa'nın geçtikleri yolun tıpatıp aynısını aşmış olacaklarını söylemek istemiyoruz tabi. Yalnız, ekonomik kalkınmanın doğal ortamı bakımından görülen farklar, coğrafyadaki iklim ve iklim farkları değil, aynı zamanda, bir ülkenin, siyasal, kültürel ve dinsel geçmişi de, üretim verimliliği artış düzeyinde ve hızında farklar yaratacaktır, yaratmıştır da. Aynı şekilde, bu farklar, her ulusun kapitalist sınıfının elinde toplanmış sermaye miktarları bakımından büyük değişiklikler yaratmış olmakla da kalmayacak, onların kapitalizm - öncesi siyasal ve toplumsal yapılarının sağlamlık ve esneklik derecelerini de belirleyecekti. Üstelik, hızları ve çizdiği zigzaglar ne olursa olsun, tarihsel devrimin genel yönelişi, öncü birlikler için ne ise, artçılar için de, gerilerde kalmış olanlar için de aynı olmuş gözükmektedir. «Sanayi bakımından daha ileri gitmiş olan ülke, daha az gelişmiş olana, kendi geleceğinin aynasını tutmaktadır yalnız.» (11)

Ne var ki, evdeki pazar çarşıya uymadı, gerçek bu yönde gelişmedi; Batı Avrupa aldı başını gitti, dünyanın geri kalan yerlerini arkalarında bıraktı; ancak bu, ne öyle şansa bağlı, kaza eseri bir sonuç olarak, ne de farklı halkların ırk özelliklerine bağlı bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Aslında, bu sonucu yaratan, Batı Avrupa kalkınmasının kendi niteliği, kendi doğası idi. Çünkü, Batı Avuranın dış dünyaya kapitalistçe dal budak salması son derece karmaşık etkiler yaratmıştı. Böyle bir dal budak olgusu, ister istemez, böyle etkiler yaratacaktı. Yabancı ilişkilere açık toplumların ulaşmış bulundukları gelişme aşamaları da, bu karmaşık etkilerin oluşumunda, hiç de küçümsenemeyecek bir rol oynayacaktı. İşte bunlardan dolayı, Batı Avuranın Kuzey Amerika'ya girmesinin etki-

si (ya da Avustralya ve Yeni Zelanda'ya girmesinin etkisi) ile Asya, Afrika'ya da Doğu Avrupa'nın Batı kapitalizmine «kapılarını açması»nın etkisi arasında, bıçakla kesercesine, çok belirgin farklar bulunduğunu öne süremeyiz. İlk örneklerde Batı Avrupa oldukça boş toplumlara (societal vacua) girmişti ve oralarda, sanki çaraların kırk yıllık yerlisiniymiş gibi yerleşmişti. İlk niyetleri buydu ya da bu değildi; çarçabuk kapıp anavatanlarına götürmek için yüksek kârlar peşinde koşan serüvenci tüccar olmalarının, Kuzey Amerika göçlerinde görüldüğü üzere siyasal ve dinsel suçlamalardan kaçan sığıntılar olmalarının ya da Avusturalya göçlerinde görüldüğü üzere, çeşitli nedenlerle sınırdışı edilmiş kişilerden olmalarının hiç de önemi yoktu; gelirken yanlarında bir miktar sermaye getirmişler miydi, yoksa salt saldırganlıklarından, becerikli oluşlarından ve sivri zekâlılıklarından başka bir şeyleri yok mu; bu da önemli değil. Yeni ülkelere, «ilklerine kadar kapitalizm ile dolu» gelmişlerdi ve anılmaya değer bir direniş ile karşılaşmamışlardı ya (Davy Crockett'in akıllara durgunluk veren serüvenleri hariç) önemli olan buydu; kısa bir süre içinde, bâkir sayılabilecek topraklara (olağanüstü bereketi olan topraklara) yerleşmeyi başarmışlar ve burada kendilerine özgü bir toplum kurmuşlardı. İşe kapitalist aşamadan başlayan bir toplumdu bu, yapısı böyleydi; feodal zincirlerle ve engellerle kösteklenmemiş bu toplumun, derdi gücü, verimli kaynakların geliştirilmesiydi, başkaca bir kaygısı yoktu. Toplumsal ve siyasal enerjileri, feodal egemenliğe karşı uzun süren bir savaşta tüketilmemiş olduğu gibi, feodal çağın alışkanlıklarının ve geleneklerinin üstesinden gelmek için de boş yere harcanmış değildi. Sermaye birikiminin ve kapitalist gelişmenin önündeki tek engel yabancı yönetimdi. Ancak, iç gerginliklerden ve son derecede yoğun çatışmalardan hiç de kurtulmuş olmamakla birlikte —Benedict Arnold!—, yeni yeni serpilip boy atan burjuva toplumlarıydılar ve daha tarihlerinin ilk aşamalarında, yabancı yönetimini devirip

başlarından atacak kadar birbirine bağlı ve güçlü, kapitalizmin büyümesine olanak sağlayacak bir siyasal çerçeveye yaratacak kadar da akıllıydılar.

Bu durum ile dünyanın öteki kesimlerinde olup bitenler arasında dağlar kadar fark vardır. Bu farkı ortaya çıkaran etmen, Hindistan'a, Çin'e, Güneydoğu Asya ülkelerine, Yakın Doğu'ya ve Afrika'ya giden Batı Avrupalı girişimcilerin, kapağı Kuzey Amerika'ya atanlardan, birçok bakımlardan değişik yapıda insanlar oluşları değildi. Hepsi de, Batı kapitalist gelişmesinin çarkından çıkmışlardı, birbirlerine benzerlerdi; hepsi de bencil umutlarla beslenmiş, işleri güçleri çapulculuk ve yağmacılık olan kişilerdi. Aradaki farkı yaratan ise, bunların Asya'da ve Afrika'da bulduklarının değişik oluşuydu. Amerika'da ya da Avustralya'da karşılaştıkları ile Asya ve Afrika ülkelerinde gördükleri arasında dünya kadar fark vardı.

İklimin ve doğal çevrenin, Batı Avrupalı göçmenleri davet edecek kadar elverişli olduğu yerlerde, bu göçmenler, zengin ve eski kültürlerle sahip köklü toplumlardı bunlar; henüz, kapitalizm - öncesi aşamasını ya da kapitalist gelişmenin oluşumsal aşamasını yaşıyorlardı. Kurulu toplum düzeninin ilkel ve kabile yaşantısı halinde bulunduğu yerlerde ise, genel koşullar ve özel olarak da iklim koşulları, Batı Avrupa göçmenlerin buralara, kitlesel yerleşmelerine olanak tanımıyordu. Sonuç olarak, her iki halde de, Batı Avrupalı konuklar, ev sahibi ülkelere, mümkün olan en büyük kazançları elde etmenin yollarına bakıyorlar ve yağmalarını alıp kendi ülkelerine bir an önce dönmek için can atıyorlardı. Bunlar düpedüz yağmacı ve çapulcuydular ya da bu niteliklerini ticaret perdesi altına gizlemişlerdi; sızabildikleri, el atabildikleri yerlerden, dünyanın servetini alıp kaçmışlardır. «Sömürsünde, ölünün sırtından kefenini çalacak kadar ileriye giden onyedinci ve onsekizinci yüzyıl sömürgecilik politikası, eski yüzyılların Haçlılarından ve Levant'ın Bizans topraklarını soyup sağana çeviren, eli silâhlı, İtalyan kent-

soylu tüccarından çok az farklıydı.» (12) Dahası şu : «Açık yağmacılık, esir etme ve öldürme yoluyla, Avrupa dışından kapılıp da anavatanına getirilen hazineler sermayeye dönüştürüldü.» (13).

Servetlerin aktığı ya da çıktığı ülkelerin toplam üretimleri içindeki büyüklükler ya da oranlar üstünde o kadar çok duruyoruz, dikkatlerimizi bu konuda o kadar yoğunlaştırıyoruz ki, Avrupa dışındaki ülkelere Batı Avrupa ülkelerine akan bu «tek yönlü servet aktarmalarının» salt büyüklüklerinin önemini gözden geçiriyoruz. Oysa, oransal bir ölçüyle bile büyük bir servet aktarması yapılmıştı. Bununla birlikte, söz konusu aktarmaların, Batı Avuranın ve bugünkü azgelişmiş ülkelerin kalkınmaları bakımından taşıdıkları önem son derece büyüktür; işin asıl önemli yanı, söz konusu kaynakların, «ekonomik yeri» olarak adlandırabileceğimiz niteliğinden çıkıyordu. Gerçekten de, Batı Avuranın, toplam geliri içinde, denizasıırı işlemlerinden sağladığı ek artış, elinin altındaki **ekonomik artığı** geniş ölçüde çoğaltmıştı. Dahası var : Ekonomik artıktaki meydana gelen bu çoğalma, hemen de yoğunlaşmış bir biçimde ortaya çıkıyor ve onu geniş ölçüde yatırım amaçları için kullanabilecek kapitalistlerin eline geçiyordu. Batı Avuranın kendi kalkınmasına katkıda bulunan bu yoğun bolluk, sermaye birikimini kolaylaştıran bu «dış etmenin» katkısı konusunda ne söylenecektir; söz konusu aktarmaların büyük bir rol oynadıklarını söylemek katıyen bir abartma olarak görülmemeli. (14)

Böyle bir aktarma ve özellikle bunun gerçekleşmesinde kullanılan yöntemlerin, en hafif deyişle gönülsüz olan «verici» ülkedeki etkileri çok daha büyük olmuştur. Sömürülen ülkelerin bütün kalkınma süreci sarsılıp altüst olmuş ve bundan böyle izleyecekleri yol büyük ölçüde saptırılmıştır. Batılılar, bu ülkelerin eski toplumlarındaki, antik yapılarındaki donmuş devinim için bir dinamit rolü oynamışlar ve onların kapitalizm - öncesi düzenlerinin parçalanıp dağılması sürecini geniş ölçüde hızlandırmış-

lardır. Tarımsal ekonomilerinin yılanmış düzenlerini parçalayarak ve ihraç edilebilir ürünlere yönelmelerini zorlayarak, Batı kapitalizmi, onların köylük bölgelerindeki kendine yeterli ekonomik düzeni yıkmış ve pençesini attığı bütün ülkelerde, kapitalizm -öncesi düzenini oluşturan başka ne varsa hepsini bozarak, sür'atle, meta dolaşımının hacmini büyütüp genişletme yolunu tutmuştur. Köylülerin elindeki toprakları, modern çiftlikler kurma ve benzeri amaçlarda kullanma bahanesiyle kapıp alan -ve hatta birçok ülkede bir çırpıda bütün toprakları alan- ve sonra bunları yabancı girişimcilerin emrine veren Batı emperyalizmi, bununla da kalmamış, köy el sanatlarının karşısına kendi sanayi ürünlerinin öldürücü rekabet gücünü dikerek, büyük bir yoksul emekçi kitlesi yaratmıştır. (15) Böylece kapitalist girişimlerin alanını genişletmiş, pazar ekonomisinin gereklerine uygun bir hukuk düzeni ve özel mülkiyet ilişkileri düzeni geliştirmiş, sömürdüğü bu ülkelerdeki durumunu pekiştirmek için özel yönetim kurumları getirmiştir. Salt, yönetimine aldığı bu bölgelerdeki ekonomik ve siyasal egemenliğini genişletip sağlamlaştırmak için, ekonomik artığın bir kesimini, haberleşme sistemlerini geliştirmek, demiryolları yapmak, limanlar ve kara yolları açmak için kullanılmak üzere ayırmağa başlamıştır; bütün bunları yapmasından amaç, kâr- lı sermaye yatırımları için uygun bir ortam hazırlamaktır.

Madalyanın yalnız bir yüzüydü bu. Bir kapitalist sistemin gelişmesi için bazı temel alt -yapı tesislerini kurup olgunlaştırma işine, karşı konulmaz bir enerji ile ve dört elle sarılan Batı emperyalizmi, bugünkü az gelişmiş ülkelerin, başka alanlardaki gelişim ve olgunlaşmalarını da, aynı gücünü kullanarak engellemiştir. Boyunduruk altına giren ülkelerin eskiden biriktirmiş oldukları ve yeni yaratıkları ekonomik artığın büyük bir kesimini alıp götürmesi, bu ülkelerin ilk sermaye birikimlerini gerçekleştirmeleri olanağını ellerinden almak demektir. Bu ülkelerin, öldürücü bir dış rekabet ile karşı karşıya kalmaları, yeni yeni palaz-

lanmakta olan sanayilerini boğazlamaktan başka bir etki yaratmıyordu. Gerçi, meta dolaşımının artması, çok sayıda köylü ve zanaatkârın yoksullaşması, Batı teknolojisi ile ilişki kurmak gibi etmenler, kapitalizmin gelişmesi için güçlü bir itme ve elverişli bir ortam olarak değerlendirilebilirdi ama bütün bunlar, kalkınma yönünü saptırıyor, çarpıtıyor ve Batı emperyalizminin amaçlarına uygun, sakat bir kalkınma modeli ortaya koyuyordu.

Demek oluyor ki, Batı kapitalizminin yörüngesine oturan halklar, feodalizm ile kapitalizmin arasındaki alacakaranlıkta kalmış bir kalkınmanın içinde, her iki sistemin de kötü yanlarından etkilenecek yaşamlarını sürdürüyorlar ve emperyalizmin yağmalama siyasetinin bütün etkilerine boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. Kendi feodal ağalarından zaten yılmış olan fakat ne de olsa gelenekleri gereği buna katlanmayı bilen halkın başına, şimdi de yabancı ve yerli kapitalistlerin yumruğu inmiş oluyordu; acımasız ve insanlara dayanma güçlerinin sonuna kadar yüklenen bir yumruktu bu! Kendi feodal geçmişlerinden miras almış olan karanlığın ve baskının üstüne, şimdi de, kapitalistlerin akıllıca ve inceden inceye hesaplanmış yağmacı düzenleri ekleniyordu. Sömürülme oranları artmıştı, ama bunun meyvaları, verimli servetlerinde bir artış sağlamıyordu; daha çok üretiyorlardı ama ellerinde avuçlarında hemen hiçbir şey kalmıyor, ya dışarıya akıp gidiyor ya da yerli parazit burjuvazinin beslenmesine harcanıyordu bunlar. Derin bir sefaletin içinde yaşıyorlardı, ama yarınlara daha iyi olacağına dair bir belirti de yoktu. Kapitalist bir düzende yaşıyorlardı sözüm ona, fakat ortada sermaye birikimi yoktu. Babadan, atadan kalma geçim araçları, sanatlar ve meslekleri ellerinden alınmıştı ama, onların yerini alacak bir modern sanayi de verilmemişti kendilerine. Batının ileri bilimsel buluşlarıyla kucak kucağa idiler ilk bakışta ama, aslında, geriliğin en koyu karanlıklarında yaşamaktaydılar.

Bu sömürünün en iyi örneği, hiç kuşkusuz, Hindis-

tandır. Doğu Hindistan Şirketi (East Indian Company) günlerinden bu yana, Hindistanda olup bitenleri, hiçbir yoruma saptmadan ve ince eleyip sık dokumadan, gözler önüne sermek yeter de artar bile. Batı kapitalizminin savaş arabasının arkasına eklendikten sonra, Hindistanda olup bitenler konusu, aralarında büyük görüş farkları bulunan yazarların bile bir anlaşmaya, bir ortak görüşe varabilecekleri kadar açık, az sayıda tarih konularının başında geliyor. Kimsenin, İngilizlere karşı önyargılı olmakla suçlayamayacağı bir otorite, bulgularını bakın nasıl koyuyor ortaya: «... Onsekizinci yüzyıla kadar, Hindistan'ın ekonomik koşulları oldukça ileriye; Hint üretim yöntemleri ve sanayi ve ticaret örgütleri, o çağın geçerli modası neyse, başka ileri ülkelerde ne varsa, onlarla kıyaslanabilecek bir düzeydeydi... Dünyanın en iyi ipekli-lerini ve diğer lüks kumaşlarını yapıp ihraç eden bir ülkedi Hindistan ve bu sırada İngilizlerin ataları son derecede ilkel bir hayat yaşamaktaydılar; fakat sonradan Hintliler, bu vahşi barbarların soyundan gelen İngiliz torunların başlattıkları ekonomik devrime katılma başarısını gösteremediler.» (16) Ancak bu «başarısızlık», ne bir kaza eseri idi, ne Hint «ırkının» özel yeteneksizliğinden ileri geliyordu. (17) İngiliz yönetiminin tâ başından beri, İngiliz sermayesinin Hindistan'ı kurnazca, merhametsizce ve sistemli olarak yağmalamasından ileri geliyordu bu «başarısızlık». Bu çapulculuk o denli akıllara durgunluk verici ölçüdeydi ve Hindistan'dan alınıp götürülen değerler o denli büyüktü ki, 1875 yılında, devrin Hindistan işleriyle görevli Devlet Bakanı olan Lord Salisbury şöyle öğütler verebiliyordu kendi yurttaşlarına: «Hindistan'da kan akıtılacaksa, dereler gibi akıtılmalı!» (18) Hindistan'dan çalınan servetlerin toplam tutarı, benim bilgime göre, bugüne kadar tam olarak değerlendirilememiş, dökümü tam olarak yapılmamıştır. Digby, Plassey ve Waterloo tarihleri arası —ki bu dönem İngiliz kapitalizminin en önemli çağını kapsamaktadır— için yapılan birtakım tah-

minlerden söz ediyor; bunlara bakılırsa, söz konusu dönemde, Hindistan'dan alınıp İngiltere'ye getirilen servetin 500.000.000 Sterlin ile 1.000.000.000 Sterlin arasında oynadığı görülecektir. Bunun büyüklüğü konusunda bir fikir vermek üzere, ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Hindistan'da iş çeviren bütün anonim şirketlerin sermayeleri toplamının, ancak 36.000.000 Sterline eriştiklerini söylemeliyiz. Hindistan'ın en iyi istatistikçileri olan K. T. Şah ile K. J. Kambata'nın hesaplamalarına göre, içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk on yıllarında, İngilizler, Hindistan'ın toplam ulusal gelirinin yüzde 10'una ulaşan bir değeri, her yıl alıp götürüyorlardı. (19) Bu akımın, yirminci yüzyılda, onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıllardakinden daha küçük olduğunu varsaymak yanlış değildir. Şunu da unutmamalı ki, bu yüzde, yalnız **dolaysız** aktarmaları kapsamakta, İngilizlerin el koyduğu kaynaklar hakkında bir fikir vermemekte ve İngilizlerin Hindistan'a zorla kabul ettirdikleri ticaret hadleri dolayısıyla elde ettikleri kazançları (yani pahalıya satıp ucuza satın almaktan doğan kazançları) içine almaktadır.

Bütün bu aktarmaların İngiltere için ne anlama geldiğini daha yakından görebilmek için Brooks Adams'n çizdiği şu tabloya göz atmak uygun olacaktır:

Hindistan'ın yağmalanması konusunda, Kalküta'da yüksek bir görevi bulunan Macaulay'dan daha bilgili çıkmaz... Kendi sözlerini aktaranların hepsinden daha az bağlıdır resmi sınıfın görüşüne bu Macaulay. Plassey'den sonra, nasıl bir «servet sağanağının» yağmaya başladığını ve Clive denilen adamın, bu sağanaktan kabını nasıl doldurduğunu açık seçik anlatıyor. Sözü ona bırakalım: «Böyle hayata on parasız başlayan, soylu bir aileden de gelmeyen, buna karşılık daha otuzdört yaşına basmadan koskoca bir servetin sahibi olmayı başarmış başka bir İngiliz yoktur dersek, yalan olmaz! Fakat, gelen gideni aratırmış; Clive'in ayrılmasından sonra gelenler, bu adamın kendisi için ve hükümet için sağladığı ka-

zanclardan çok daha büyüğü elde ettiler; Clive'in arkasından Bengal, gözü dönmüş binlerce İngiliz görevlisinin istilâsına uğradı. Bu görevlilerin astığı astık kestiği kestikti, sorumsuz ve aç gözlüydüler, özel kasalara varıncaya kadar boşalttılar. Bütün düşündükleri, bir an önce yüzbinlerce sterlini ceplerine koymak, bunun için önüne gelen yerliyi soyup soğana çevirmek ve sonra ilk araca atlayarak İngiltere'nin yolunu tutmaktı... Kalküta'da, bu şekilde korkunç hazineler biriktirildi; bu sırada otuz milyon insan, açlıktan erimiş, bir deri bir kemik kalmıştı... İngiliz yönetimi, toplumun ayakta kalmasını bile tehlikeye düşürecek kadar kötüydü. Sanki bir eski Roma Konsülü iş başındaydı; ülkenin en değerli mermer saraylarını söktürüp, cânım hamamlarını yerle bir edip, bir iki yıl içinde, Campania kıyılarında kendisine bir köşk yaptırıyor, amber şarabı içiyor, cıvıldaayan kuşlar arasında bir cennet hayatı yaşıyor, gladiyator ordularıyla ve zürafa sürüleriyle gösterişe kalkıyordu; sanki bir İspanyol beyi iş başındaydı ve arkasında beddua eden, lânet okuyan insanlar bırakarak Meksiko'yu ve Lima'yı terk ediyor, altın yaldızlı saltanat arabaları katarıyla Madrit'e giriyor ve arabaları gümüş koşumlu katanalar çekiyordu... Hayır, hayır, İngiliz yöneticilerin ve beylerin durumu bunlardan da şa'saalıydı...» (20) (...) Plassey'den çok kısa bir zaman sonra Bengal yağmasının ganimetleri Londra'ya ulaştı ve hemen de etkisini gösterdi; bu alandaki bütün otoritelerin kabul ettikleri gibi, ondokuzuncu yüzyıl, bütün eski dönemlerden ayıran «Sanayi Devrimi», 1760 yılıyla, yani bu yağma ganimetlerinin Londra'ya ulaşmasıyla başladı. 1760 yılı öncesinde Lancashire'de kullanılan pamuklu dokuma tezgâhı, Hindistan'da kullanılan tezgâh kadar basitti; 1750'lerde İngiliz demir sanayi sürekli gerileme halindeydi... Buhar makinasının günlük hayata girecek kadar yaygınlaşmasını, insanlık, bunu icadeden adamdan çok, uygulamaya koyan kapitaliste borçludur, demek oluyor ki... (21)

Bu çılgın şölenin, sermayenin ilk birikimi demek

olan bu vahşi yağmanın, Hindistan'ın kalkınması üstündeki etkilerini, bu alanda standart bir eser olan Romesh Dutt'un kitabından, *The Economic History of India*'dan alacağımız aşağıdaki parçadan daha iyi kim anlatabilir: (22)

«Hindistan'da, İngiliz yönetimi altında, ulusal servet kaynaklarının, bin bir çeşit soygun yoluyla, eritilip kurutulduğu bir yapımcı, hem de büyük bir tarımcı ülkeydi; Hint dokumalarını bütün Avrupaya ve Asya pazarlarını doldurup taşırdı. Doğu Hindistan Şirketi ve Britanya Parlementsü, elbirliği ederek, yüz yıl kadar süren bencil bir ticaret politikası güttüler ve İngiliz yönetiminin daha ilk günlerinden başlamak üzere, Hindistan'ın yerli yapımcılarını engelleyip, İngilterenin yeni yeni palazlanmakta olan yapımcılarını yüreklendirip desteklediler; ne yazık ki bu da bir gerçek! Onsekizinci yüzyılın son onyıllarında ve ondokuzuncu yüzyılın ilk onyıllarında hiç değiştirilmeden sürdürülen bu politikanın hedefi, Hindistanı Büyük Britanya'nın sanayi kollarına kul köle etmek, Hint halkını yalnız ve yalnız ham madde üreten insanlar durumuna getirmek, onlara, Büyük Britanya'daki fabrika ve tezgâhların çalışması için malzeme sağlamaktan öte bir iş bırakmamaktı. Bu politika, şaşmaz bir kararlılık ve öldürücü bir başarıyla izlenmiştir Hintli zanaatkarların, İngiliz şirketlerine ait fabrikalarda çalışmalarını zorunlu kılan buyruklar çıkarılmıştır; Hindistana yerleşen İngiliz tüccarın, köyleri ve dokumacı topluluklarını gönlüne göre denetleyip sömürebilmesi için, kanun ve buyruklardan doğan üstün yetki ve erklerle donatıldığı görülmüştür; koruyucu gümrük duvarları ile Hint ipeklili ve pamuklularının İngiltereye girmesi önlenmiştir; buna karşılık, İngiliz mallarının, Hindistana gümrüksüz girmesi ya da simgesel bir gümrük ödeyerek girmesi sağlanmıştır... Avrupa'da, buhar gücüyle işleyen dokuma tezgâhının kullanılmaya başlanması, Hint dokuma sanayilerinin çöküşünü tamamlayan son darbeyi indirmiş; daha sonraları, aynı tezgâhların Hindistan'da kurulmaları

üzerine, İngiltere, haksız kıskançlığını açığa vurmaktan çekinmemiştir. Hindistan'da pamuklu dokuma üstüne bir üretim vergisi konmuş ve bu buharla işleyen tezgâhların devreye alınmasını uzun süre engellemiştir... Hindistan'ın elinde, bir tarım kesimi kalmıştır artık... Fakat Britanya Hükûmeti, tarımdan elde edilen bütün ekonomik rantı yutan bir Toprak Vergisi getirmiş ve bu vergi, tarımı felç ettiği gibi, tasarruf etme(dolayısıyla yatırım yapma) olasılığını ortadan kaldırarak, çiftçiyi yoksulluğun ve sürekli borçlu yaşamının göbeğine itmiştir... Hindistan'da Devlet, topraktan servet biriktirme işine her zaman burnunu sokmuştur zaten, çiftçilerin gelirlerini ve kârlarını her zaman makaslamış ve ekicilerin sittin senedir yoksul yaşamalarına yol açmıştır... Hindistan'da Devlet, ne yeni işkolları açmış, ne de eski işkollarını, eski sanayileri canlandırma yolunu tutmuştur... Şu ya da bu nedenle bir üretim artışı oldu muydu, bu artış, aşırı vergilendirme yoluyla halkın elinden alınır ve Avrupa'ya götürülürdü; yerli yönetimde yarı aç yarı tok çalışan Hintlilere de bir miktarı ödendikten sonra tabii... Gerçekten de, Hindistan'ın suyu, başka ülkenin topraklarını sulayıp bereketlendirmekteydi...»

İngiliz kapitalizminin istilâsı sonunda Hindistan'ın başına gelen büyük felâket her türlü ölçünün üstündeydi. Doğrusu ya, feodalizmden kapitalizme geçiş süreci ve kaynakların sermaye oluşumuna kaydırılması (yani bu sürecin ayrılmaz bir parçası), bu süreç bir kere «dönüşü olmayan yoluna» girdi miydi, artık zorunlu olarak, büyük acılara, yoksulluklara ve yoksunluklara neden olacaktır. Toplumun ekonomik artığı, eli kulağında bir yığın ayaklanmayı, çatışmayı ve gücünü de beraberinde getirerek, bir kullanımdan başka bir kullanıma aktarılmakla kalmıyordu yalnız; bu artığın büyük bir kesimi, kötü beslenen, kötü kılıklı, izbelerde yaşayan ve çok çalışan halk kitlelerinin emeğinin sıkıştırılıp posası çıkarılmak yoluyla elde ediliyordu. Gene de bu artık —yetersiz ve akılsız bir bi-

cimde de olsa— verimli yatırımlar için kullanılıyor ve ileride, üretim ile verimliliğin artışına yarayacak temellerin atılması yolunda değerlendiriliyordu. Hiç kuşkusuz, Britanya'nın koparıp götürdüğü ekonomik artık, **Hindistan'da yatırılmış olsaydı**, bu ülke, bugünkü içler acısı durumunda olmaz, ekonomik kalkınmasında belli bir yere gelmiş olurdu. Hindistan'ın bugüne kadar katedeceği yolun, kendi zengin kaynaklarıyla orantılı ve halkının potansiyeli ile tutarlı, adamaklı uzun bir kalkınma yolu, ileri bir yol olup olamayacağın tartışmak bile yersizdir! Herhalde, birbirini izleyen Hintli kuşakların, şu son iki yüzyılın sonunda ulaşılan felâketli durumla uzaktan yakından bir ilişkisi bulunmayan bir alın yazıları olacaktı o zaman.

Hindistan'ın ekonomik potansiyeline verilen zarar, halkının elsiz ayaksız bir durumda bırakılmasıyla, belki de daha kalıcı bir durum kazanmış oldu ve bu herhalde çok daha yıkıcı oldu. «Bütün iç savaşlar, istilâlar, ihtilâller, fetihler, ve kıtlıklar, yani tuhaf bir karmaşıklık, oldu - bit-tisi ve yıkıcılığı olan bu ardışık olaylar, Hindistan toplumunun aldığı derin yaraların açıklanması için yeterli olgular değil. İngiltere, Hint toplumunun bütün çerçevesini, bütün yapısını yerle bir etti; görünürlerde hiçbir yeniden kurma olanağı da yoktur henüz. Eski bir dünya yitirilmiş ama yenisi de kazanılamamıştır Hindistan'da; Hindu'nun bugünkü sefâletini yaratan özel bir melânkoli, İngiliz buyruğu altındaki ülkeyi, bütün eski geleneklerinden ve bütün geçmiş tarihinden bıçak gibi kesip ayırmıştır.» (23)

Britanya'nın Hindistan'daki politikası, eski Hint despotlarının yönetim örneğini andırıyordu geniş ölçüde; geçmişle tek bağlantı bu noktadaydı ve Macaulay bunu çok iyi biçimde dile getirmektedir: «Seçkin bir kullanın, yeteneğinden ve zekâsından korkup çekindikleri ve onu öldürmeyi de göze almadıkları zaman, ona, günde bir kez **pusta** icirirlerdi, bir çeşit afyonlu ilâçtı bu; adamcağız, birkaç ay içinde, gövde ve kafa olarak çöker, perişan olur ve zavallı bir budala olur çıkardı. Bu yönteme başvuranlara

lâyet, insanı öldürmekten de beter eden, sürdüren bir uygulamaydı.»⁽²⁴⁾ Hindistan'ın İngiliz yöneticileri, Hint toplumunun bütün değerlerini böyle böyle çöktürdüler işte. Sistemli çalıştılar! Toprak ve vergi politikaları ile Hint köy ekonomisini yıktılar, onun yerine, parazit toprak ağalarını ve tefeci sülükleri koydular. Ticaret politikaları, Hintli zanaatkarları çöktürdü ve kentlerin çevrelerini, milyonlarca aç ve hasta insanın barındığı gecekonduyla doldurdu. Ekonomi politikaları, yerli bir ekonomik kalkınmaya dayanak olabilecek ne varsa sildi süpürdü ve toplumun başına, çürümekte olan bir düzenin çöplüğünde doğup güvensiz ve kısır bir ömür sürerek gününü gün etmeğe çalışan istifçileri, küçük burjuvaları, komisyoncuları ve böyle daha bir yığın hergeleyi belâ etmiş oldu. «Bir yanda toprak ağaları ve prensler, bir yanda boyunları eğik bir sürü memur, köy muhtarlarından (patravî'den) yukarıya doğru bir sürü hazır yeyici! İngiliz yönetimi, kendi yerini sağlamlaştırmak için, bu yönetime göbeğinden bağlı, elde etmiş oldukları ayrıcalıkları ancak bu yöntemin sürüp gitmesiyle yaşayacak böyle yeni sınıf ve tabakalar yarattı... Bu yöntemlere, bir de, bütün İngiliz yönetimi boyunca sürüp giden, Hintlileri kendi aralarında bölme ve birbirine düşürme politikasını eklemeliyiz.»⁽²⁵⁾ İngilizlerin eğitim politikaları ise zaten belli bir şeydir. Nehru'nun yukarıdaki sözleri aldığımız kitabında, Kaye'nin *Life of Metcalfe* Metcalfe'nin Yaşamı) adlı eserinden alınan şöyle bir parça görüyoruz: «...bilginin özgürce yayılması korkusu iyileşmez bir hastalık hâline geldi... Hükûmet üyeleri ne korkulu rüyalar gördürüyor, Avrupa Tarihi'nin Baskı Makinası ve İncil olaylarının burada da yinelenmesi tüyleri diken diken ediyor, saçlarını dehşetle bir karış havaya kaldırıyor. O günlerde, bizim eğitim politikamız, Hintlileri en derin karanlıklarda ve barbar yaşantıları içinde tutmak, bilgi ışığının halkın arasında yayılmasını önlemek için, her türlü olumlu girişimi önlemektir; gerek kendi yönetimimizin altındaki yerlerde, gerek bağımsız ülkelerde yürüttüğümüz

bu politikaya şiddetle karşı çıkanlar ve kızanlar vardı.»

Hindistan'da iki yüzyıl süren Batı Kapitalist boyunduruğunun etkilerini değerlendirirken ve Hindistan'ın bugünkü geriliğinin nedenlerini çözümlemelerken Nehru, bakın neler söylüyor ve nasıl doğru söylüyor: «... Bugün karşılaştığımız büyük sorunların hemen hepsi, İngiliz yönetimi zamanında boy atmışlardır ve İngiliz politikasının doğrudan sonuçlarıdır: prensler sorunu; azınlıklar sorunu; çeşitli, iç ve dış, yerli ve yabancı çıkarları sorunu; sanayinin yokluğu ve tarımın ihmal edilmişliği sorunu; sosyal hizmetlerin son derece geri oluşları sorunu; ve hepsinden önemlisi, halkın içler acısı yoksulluğu sorunu.»⁽²⁶⁾

Söylemeğe gerek bile yoktur ki, bütün bunları, Hindistan'ın İngilizlerden önceki geçmişini idealleştirmek ve romantik bir biçimde «Kaybolmuş bir Cennet» olarak sunmak için anlatmıyoruz. Daha önce sözünü ettiğimiz yazılarından birinde Marx, Hindistan'ın eski günlerini pek güzel dile getirmektedir:

«... Şunu hiç bir zaman akıldan çıkarmayalım ki, Lu şairâne köy toplulukları, ilk bakışta kuzu postuna bürünmüş görünseler bile, daima, Doğu despotizminin sağlam dayanakları olmuşlar, insan kafasını sanına kadar sıkıştıran bir mengene görevi yapmışlar, bâtıl inançlara boğulmuşlardır, geleneksel kurallardan dem vurarak esir etmişlerdir bu kafayı, bütün görkeminden ve tarihsel enerjilerinden yoksun kılmışlardır. Barbar bencilliğini biran olsun unutmamalıyız, eline geçirdiği bir parça tıpağa sıkı sıkıya sarılmış ve oturduğu yerden, imparatorlukların çöküşünü akıl almaz işkenceleri ve zulümleri, büyük kentlerde yaşayanların kitleler hâlinde kılıçtan geçirilmelerini doğal olaylar gibi tevekkülle, kılı kırkırdamadan seyretmiş bulunan ve kendisi de saldırganın pençesine düşebilecek âciz bir yaratık olduğu halde, beni sokmayan yılan bin yaşasın felsefesine sığınıp kabuğunda bekleyen bu barbar pısrıklığı-nı bir an olsun unutmamalıyız. Bu onursuz, bu miskin, bu bitkisel hayatın, bu bir çeşit edilgin varolma çabası-

nın, vahşi ve bilinçsiz yerle bir etme tutumlarına ve güçlerine çanak tuttuğunu ve Hindistan'da cinayeti bir çeşit dinsel tören hâline getirdiğini de unutmamalıyız. Bu küçük toplulukların kast ve kölelik düzenleriyle zehirlenmiş olduklarını, insanın çevre koşullarına boyun eğmesini kolaylaştırdıklarını, onu koşulların efendisi yapmak varken kölesi yaptıklarını ve böylece, kendi kendini geliştiren bir toplumsal durumu, hiç bir zaman değişmeyecek bir doğal kader hâline dönüştürdüklerini ve böylece insanı hayvanlaştıran bir doğaya tapınma dini ortaya çıkardıklarını da asla unutmamalıyız.» (27)

Bütün bunları unutamayız ama, Hindistan'ın kendi başına bırakılmış olması hâlinde, zaman içinde, daha kestirme ve daha az engebeli bir yoldan geçerek, daha iyi ve daha zengin bir toplum düzenine ulaşabileceğini de gözden uzak tutamayız. Bu yol üstünde, bir burjuva devriminin temizliğinden geçeceğinden ve uzun bir kapitalist kalkınma yolunun kaçınılmaz fiyatını ödeyerek ilerleyebileceğinden de kuşumuz yoktur. Eğer kendi başına kalsaydı, kendi yolunu tutabilseydi, bugün tamamen farklı bir Hindistan var olurdu (ve tamamen farklı bir dünya!) eğer, daha şanslı bazı ülkelerde görüldüğü gibi, Hindistan da kendi kaderini çizebilseydi, kaynaklarını kendi çıkarları için kullanabilseydi, enerjilerini ve yeteneklerini kendi halkının ilerlemesine yöneltebilseydi bambaşka bir Hindistan görecektik bugün!

III

Tabi yukardaki sözlerimiz kurgu (spekülasyon) niteliğinde, fakat haklı bir kurgu... Çünkü, bugünün az gelişmiş ülkelerinin hepsinin başına Batı kapitalizmi tarafından açılmış belâların, birikmiş eski servetlerinin ve o anda elde ettikleri ürünlerin yığınlar hâlinde kaldırılıp götürülmesinin, yerli ekonomik kalkınmanın her türlüşüne karşı girişilen insafsız baskıların ve soysuzlaştırmaların, toplumsal,

siyasal ve kültürel hayatlarında yaratılan sistemli çürütme eylemlerinin elbette bir seçeneği (alternatifi) vardır ve bu hiç de bir varsayım, bir salt «olsayla bulsa» hesabı değildir.

Bunun böyle olduğunu, komşularının âkibetinden kurtulmayı bilmiş ve oldukça yüksek bir ekonomik kalkınma düzeyine ulaşmayı başarmış bir tek Asya ülkesinin tarihinde açık olarak görmekteyiz. Japonya'dır bu ülke. Söz konusu edilen dönemde, yani Batı kapitalizminin Hindistan'ı yerle bir ettiği, Afrikayı ve Güney Amerika'yı boyunduruğu altına aldığı ve Çin'in kapılarını ardına kadar açtığı dönemde, Japonya'daki koşullar, Asya'nın başka yerlerine kadar elverişliydi olsa olsa, hattâ daha bile kötüydü bir çok yerlerde görülen koşullardan. Gerçekten de Japonya, «katıksız feodal toprak mülkiyeti düzeniyle ve gelişmiş küçük köylü ekonomisi» (Marx) ile, bir feodal toplumun iç gerginliklerinin ve çatışmalarının yarattığı aşınma ile, feodal ayakbağları ve sınırlamaların cendresi altında, kapitalizm-öncesi düzeni yaşayan bir başka ülkeden daha fazla bocalamakta idi. «İki yüz yılı aşan bir süre boyunca, büyüme ve değişmeyi önlemek için her türlü çaba harcandı... toplum, hukuk bakımından hiç değişmeyen bir sınıf kalıbı içinde donduruldu... Toplumun ekonomik artığı, savaşçı sınıfın varlığını devam ettirmek için harcanıyordu çoğunlukla, yatırımlar için elde pek az bir şey kalıyordu... Kapalı sınıf sistemi, yaratıcı enerjileri boğuyor, emek ve yeteneklerinin geleneksel işlerde donup kalmalarına sebep oluyordu. Sınai kalkınmanın önündeki bu engellerin silinip süpürülmesi düşünülür şey değildi.» (28)

Fakat bu arada, feodal düzenin sert kabuğunun altında, bir yandan da kent ve köy tüccarlarının elinde hızlı bir sermaye birikimi gerçekleşmekteydi. (29) Bir eli yağda, bir eli balda olan burjuvazinin yığıldığı servetin niceliği konusunda bir fikir elde etmek için şu rakama bakalın: «1760 yılında Bakufu, 1 781 000 ryo tutarında bir «borç» almıştı büyük ticaret loncalarından, ki bu para devletin

bir yıllık olağan giderlerini karşılayabilecek mertebeydedi»⁽³¹⁾ Böyle «borçlar» hemen hiç geriye ödenmedikleri için yalnız tüccar sınıfının zenginliği konusunda bir gösterge olmakla kalmıyor, hükûmetin bu sınıf üstündeki kabakuvveti hakkında da bir fikir veriyor. Bu tür baskılar yalnız para koparmakla da kalmıyordu.⁽³²⁾ «Ülkeyi yönetenler, tüccar sınıfını çeşitli sınırlamalar altında tutuyordu; bunların giyim kuşamları, ayakkabıları, şemsiyeleri ve bunlara benzer daha bir sürü ayrıntılı kanunla düzenlemişti. Hükûmet, bir tacirin **daimyo** adına benzer bir ad almasına izin vermediği gibi, bunların **samurai** bölgelerinde oturmalarını da yasakladı. Doğrusu ya, başka hiç bir feodal soylu sınıfı para kazanma ve para kazananlar konusunda Tokugawa törecileri ve hukukçuları kadar büyük bir tiksinti duymamıştır tarihte.»⁽³³⁾

Tokugawa egemenliğinin yıkılmasında, farklı sınıfların oynadıkları rol ve «şeref» payları konusunda Japonya tarihçileri arasında bazı görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte, hızla gelişen kapitalist ilişkilerin, feodal düzenin engellerine karşı baskı yarattıkları ve bunun Meiji Restorasyonunu oluşturan temel güç görevi yaptığı üstünde hiç bir kuşku yoktur. Biz burada, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Tokugawa rejiminin tâ temellerine inen bir sarsıntı yaratan ve gittikçe büyüyen köylü ayaklanmaları dalgasını ve (aşağı) **samurai** takımının dağ gibi yükselen muhalefetin çok büyük **siyasal** önem taşıdığını bilmiyerek konuşuyor değiliz; bunların etkilerini küşümsemediğimiz gibi, yeni düzenin kurulmasında, tüccar sınıfının oynadığı siyasal rolü abartmak niyetinde de değiliz.⁽³⁴⁾ Bütün devrimlerde olduğu gibi, burada da, **ancien régime**'in (eski düzen) devrilmesi, birbirinden farklı (heterojen) sosyal grupların ortak çabaları ile gerçekleşti. Bu sosyal gruplar arasında en etkin olanları ve en göze batanları, **declassé** olmuş (sınıftan çıkmış ya da kovulmuş) savaşçılar umduklarını bulamamış aydınlar, Tokugawa egemen gurubunun dışında bırakılmış ve süngüsü düşmüş saray-

lılar öfkeli birtakım derebeyleri olmakla birlikte, hareketin yönünü ve sonuncunu belirleyen, yükselen burjuva sınıfıydı; **Devrim**'in siyasal ve ekonomik meyvalarını devşirmek, kapitalist sınıfa nâsip oldu.» **Samurai**'lerin siyasal ve askerî girişim ve başarılarından daha az dramatik, fakat, **Bakufu**'nun devrilmesinde ve yerine yeni bir rejimin kurulmasında daha önemli rolü oynayan, büyük **chonin**, özellikle de Osaka **chonin**'i idi; Japonya'daki tüm zenginlerin % 70'ine sahip olduğunu söyleyen Osaka **chonin**'i Restorasyon için girişilmiş savaşta kesin sonuca götüren çalışmaları mâli yönden destekledi; bu işlere avuç dolusu para yatırmayı, söz konusu Devrim kolay gerçekleştirdi.»⁽³⁵⁾

Japonya'da Meiji Devrimi ile meydana gelmiş olan değişikliklerin ayrıntılarına girmek, bizi gereksiz yere, amacımızdan ve konumuzdan uzaklaştıracaktır. Şu kadarını belirtmekle yetinelim ki, bu devrim, kapitalist gelişme için zorunlu siyasal ve ekonomik ortamı yarattı. Nasıl ki, **hükûmetler**, örneğin, VII. ve VIII. Henry hükûmetleri, tarihsel çözülme sürecinin araçları ve sermayenin varlık koşullarının yaratıcıları olarak»⁽³⁶⁾ bir rol oynamışlarsa, Restorasyondan doğan rejim de, ülkenin ekonomik gidişini kökünden değiştirmekte ve gerek henüz tamamlanmamış ilk sermaye birikimini, gerek biriken sermayenin ticaret alanından sanayi alanına aktarılmasını sağlayacak bir itici güç görevi yapmakta, öyle göze batıcı bir örnek ortaya çıkardı.

İlk sermaye birikimini sağlamak için, doğrudan üretici olan halkın, mümkün olduğu kadar soyulup soğana çevrilmesi konusunda hiç bir çaba esirgenmedi. Büyük ölçüde tarıma dayalı, nüfusunun % 70-75'i tarımla uğraşan bir ülkede, ekonomik artığın büyük kesimi köylüden başka yerden gelemezdi zaten.⁽³⁷⁾ Bu da, Japon kalkınmasına özelliğini veren şeyin işlemesiyle oluyordu: tarımda feodal ilişkilerle, güçlü, merkezî, kapitalist-egemenliğinde bir devletin elele vermeleri sonucu, her türlü kalkınma oluncak

ve aracını kapitalist girişimlerin emrinde bulundurmak.⁽³⁸⁾ Gerçekten de, yeniden biçim ve «yön» verilmiş devlet'e, şimdi artık egemen sınıf durumuna geçmiş bulunan toprak sahibi **Jinushi**'lerin ortak baskıları altında, köylünün sırtındaki yük ağırlaştıkça ağırlaşmıştı. Tarımsal üretimin, bunun doğrudan üreticileri olan kimselerin elinde kalan kısmı, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında % 39 iken, bu oran, Meiji hükûmeti tarafından yürürlüğe konulmuş tarım reformundan sonra % 32'ye düşmüş ve tâ 1933-1935 yıllarına kadar bir türlü % 42'ye ulaşamamıştı. ⁽³⁹⁾ Bu bakımdan, Japonya'da ilk sermaye birikiminin başlıca kaynağı olarak, ülkenin yakın çağ tarihi boyunca köy kesiminin bir iç sömürge rolü oynadığını söylersek bir abartma yapmış olmayız. ⁽⁴⁰⁾

Köylü ürününe, hiç acımadan, **doğrudan el konulması** olarak özetlenebilecek geleneksel politika terkedilmiyor, aksine, toplam ekonomik artığı en yüksek noktasına çıkarmak amacıyla, buna daha bir sürü yeni soygun yöntem ve aygıtı ekleniyordu. Tarım-dışı iş kollarında çalışan işçilerin ücretleri, kamçı zoruyla, bir lokma bir hırka düzeyinde tutuluyordu ki tarımdan boşanan nüfus artığı ile dolup taşan bir ülkede kolayca uygulanabilen bir ilkeydi bu. Bundan da önemlisi, Meiji yönetimince başlatılmış sistemli enflasyon politikasıydı; enflasyon yalnız, sermaye birikimini kolaylaştıran bozuk bir gelir dağılımı rejimini getirmekle kalmıyor, boş duran kaynakların harekete geçmesini sağlayarak ekonomik artığın büyümesine de yol açıyordu. ⁽⁴¹⁾ Ancak, ilk sermaye birikiminin en büyük kaynağı bunların dışındaydı; ilk sermaye birikimine en büyük katkı, hükûmetin, topraklarından ettiği ağalara borçlarını ödemek üzere çıkardığı tahvillerden ve bu ağaların eski borçlarını hükûmetin üstlenmiş olmasından doğuyordu. «Feodal ağalar, gelirini köylüden elde eden, köylünün sırtından geçinen geleneksel **çiftlik ağası** olmaktan çıkmış, yeni sermayeye dönüşmüş servetini, bankalara, hisse senetlerine, sanayi ve tarım işletmelerine yatıran bir **sermaye babası** hâline gel-

miş, yani gelirinde bir şekil değişikliği olmuş, böylece de, küçük mâli oligarşi gurubuna katılmıştı.» ⁽⁴²⁾ **Samurai**'lerin hükûmetin kendilerini de artık düzenli bir gelire, bir maaşa bağlaması isteklerine karşılık verildi; bunlara faiz getiren devlet tahvilleri dağıtıldı ve bu da, eldeki (yatırılabılır) sermaye stokunun bütününe şişmesine, büyümesine yol açtı. Hızla gelişen banka sistemi tarafından toplanan ve yönetilen bu sermaye, çok büyük bir kredi genişlemesine temel ve yönetilen bu sermaye, çok büyük bir kredi genişlemesine temel olmuştur. Hükûmetin doğrudan doğruya bankalardan borç alması, Hazine'nin, zamanın önde gelen bankaları olan Mitsui, Ono, Simada, Yasuda ve diğerleri ile hemen tamamiyle içiçe girmiş bulunması ve bu işbirliği soncu bankaların ölçüsüz kâr etmeğe başlamaları gibi olgular üstüste konulacak olursa mâli kuruluşların elindeki göz kamaştırıcı sermaye yığılmasının ne kadar büyük olduğu daha iyi anlaşılır. ⁽⁴³⁾

Burjuvazinin kasalarını doldurmak için elden gelen her şey yapıldığı halde, yeni ve çok büyük servetler yaratarak, yeni ve eski kapitalistlerin işleri için yararlanabilecekleri sermayeyi arttırmak için hiç bir şey esirgenmediği halde bütün bu çabalar, kendiliklerinden, **sanayi** gelişimini sağlayacak yatırımlara bir türlü o ilk hızı veremediler. Tokugawa döneminin son zamanlarında olduğu gibi, Meiji Restorasyonundan sonra da, çok büyük servetlerin tüccar elinde toplanması, üstelik şimdi bol ve ucuz işgücü de el altında bulunduğu halde, tüccarın yönettiği işlerden, girişimcilerin yönettiği sanayi işlerine doğru bir kaymayı, bir aktarmayı bir türlü gerçekleştiremiyordu. «Bir çok tüccar aileleri... en başta da Mitsui'ler, sanayinin gelişmesinde öncü rolünü oynadılar; ancak, Meiji döneminin ilk yıllarında, hemen bütün ticaret erbâbı, mal istifçiliği, alış-veriş tefecilik gibi geleneksel işlerine inatla bağlı kaldılar.» ⁽⁴⁴⁾ İlk sermaye birikimi süreci, tamamlanmış olmaktan hâlâ çok uzaktı; Japonya; kapitalizmin merkantil (ticarî) döneminden geçmekteydi henüz.

Daha önce de vurguladığımız gibi, ticaret burjuvazisi, sanayi kapitalizmine geçişi, hiç bir zaman, kendi başına gerçekleştirememiştir. Yükselen kapitalist sınıfın denetim altında tuttuğu devletin, cömertçe sağladığı enerjik desteğe dayanmak zorunda kalmıştır her zaman. Böyle bir itici güç, böyle bir destek, Meiji Devrimi ile yaratılan modern kapitalist devlet tarafından gerçekten sağlanmış, Japon ekonomisi, bu destek sayesinde gelip takıldığı ölü noktadan kurtarılmış ve sanayi kapitalizminin rayına oturtulmuştu. Marx'ın, sanayi kapitalizminin doğuşu ile ilgili, genel ifadelerde anlattığı gözlemleri, Japonya'nın Meiji Restorasyonu zamanındaki koşullarını da tam bir doğruluk ve kesinlikle yansıtmaktadır. «Para ya da mal sahibi bir kişinin, kapitalist hâline gelmek için elinde bulundurmamak zorunda olduğu asgarî değerler toplamı, kapitalist üretimin değişik gelişme aşamalarına göre, farklı olur ve belli bir gelişme aşamasında, bu aşamanın kendine özgü teknik koşullarına bağlı olarak, değişik üretim alanları için farklılıklar gösterir. Belli bazı üretim alanları, daha kapitalist üretimin başlangıç evrelerinde, hiç bir kimsenin tek başına sağlayamayacağı asgarî bir sermayeyi gerektirebilir. Özel kişilerin devlet yardımı görmesinin bir nedeni budur. Colbert dönemi Fransa'sında ve günümüze kadar varlıklarını sürdürmüş bazı Alman devletlerinde bunun örneklerini görüyoruz. Sanayi ve ticaretin belli dallarında çalışma tekelini hukukî olarak ele geçirmiş olan şirketlerin oluşumu da, kısmen, bu gerçeğe, yani hiç kimsenin tek başına belli bir sermayeye sahip bulunmamasına bağlıdır.» (45)

Meiji devleti çok daha ileriye gitti; demiryolu yapımına, gemi makina yapımına ve benzeri işlere büyük yatırımlar yaptı. Japon sanayileşmesinin ilk dönemlerinin hikâyesi çok anlatılmıştır: bu hikâyede, sanayi kapitalizminin gelişmesini hızlandırmakta hükûmetin oynadığı önemli rol temcit plâvı gibi hep öne sürülür. Bu hükûmet politikasının nasıl yürütüleceği nispeten önemsizdir. Bazı hükûmet yatırımları, artık **samurai**'lere ödenmesi zorunlu olmayan maaşların bu yöne kaydırılması ile gerçekleşti; o zamana ka-

dar, **samurai**'lere verilen paralar, hükûmetin bütün olağan gelirlerini yutmaktaydı. Başka bazı girişimler de, hükûmetin yatırımcılara sağladığı büyük garantiler altında yürütülmekteydi. Yeni kurulan işletmelerin üretimlerine **uzun yıllar için satınalma garantisi** veren hükûmetin, bu yolla yürüttüğü bir başka yatırım özendirme politikası daha vardı. Bu yollardan hangisi seçilmiş olursa olsun, sonuç, sanayi sermaye gücünün akıl almaz ölçülerde büyütülmesiydi. Mitsubishi, Mitsui, Sumi tomo, Okura ve geleceğin diğer «Zaibatsularının», çeşitli devlet kapılarından elde ettikleri kârlar, doğrusu, inanılmaz rakamlara ulaşmaktaydı. Bu kârları bile gölgede bırakan bir şey vardı yalnız: hükûmetin kendi elindeki işletmeleri, «yeniden özel kesime devretme» politikasının sonucu olarak elde edilen özel kârlar. «İşte bu politika, hükûmetin model fabrikalarını komik denecek kadar düşük fiyatlarla, yok pahasına özel kesime satması da hesaba katılacak olursa, mâli cılgarşının gücünü, hiç kuşkusuz, büyük ölçüde arttırmıştı.» (46)

Demek oluyor ki, tarihi yeniden kaleme alma sevdasındaki modern yazarlarımızın, son derecede sudan sebeplerle, bütün ekonomik ilerlemenin ilk yaratıcıları ve hızlandırıcıları olarak sundukları, atılgan ve yenilikçi **girişimci tipi**, (47) Japon sanayileşmesinin ilk dönemlerinde pek de ortalarda görülmüş değil; hoş, bu tip başka ülkelerde de görülmüş değildir ya! Ortada olan bir şey varsa o da şuydu. sermayeyi, pek hoşlandığı istifçilik ve tefecilik işlerinden çekip, üretken alanlara yatırımda bulunmaya yöneltebilmek için, devletin, aşırı ölçüde kol kanat germesi ve rüşvet ödemesi gerekmişti.

Bu sonuncu nokta, bizi, şimdiki tartışmamızın tâ başında sorduğumuz ve işin canalcı noktasını oluşturan soruya götürmektedir. Japonya'nın, dünyanın bugünkü az gelişmiş ülkelerinin hepsinden son derece farklı bir yolu izleyebilmesini sağlayan neydi? Sorumuzu bir başka türlü daha sorabiliriz: Japonya'da, daha doğduğu andan başlayarak, kapitalizmin güçlü ve durmak bilmez bir motoru ola-

rak hizmet gören burjuva egemenliğindeki bir rejimin kurulmasına yol açan böyle bir «burjuva devriminin» oluşumunu sağlayan tarihsel koşullar yumağı neydi?

Bu sorunun karşılığı, hem son derecede karmaşık, hem de son derece basittir. Basittir çünkü: özüne indirgenildiğinde sorun, gelir, Japonya'nın Asya'da (ve Afrika ile Latin Amerika'da), Batı Avrupa ya da Amerikan kapitalizminin bir sömürgeci ya da mandası olmaktan kurtulmuş ve bağımsız bir ulusal kalkınma şansına sahip olmuş bir-cik ülkesi olması olgusuna dayanır. Karmaşıktır, çünkü; Japonya'ya bu şanslı durumunu sağlayan şey, birbirinden oldukça bağımsız bir sürü etmenin, mutlu bir rastlantı sonucu, bir araya gelmesiydi.

Bu etmenler arasında başta geleni -ve Batı Avrupa'da, özellikle de Büyük Britanya'da görülen paradoksu andırır-, Japon halkının geriliği ve yoksulluğu ile ülkenin doğal kaynak kıtlığı idi. (48) «Japonya, gerek yabancı yapımı mallar için bir pazar olarak, gerek Batı sanayii için bir ham madde deposu olarak, önemsiz bir ülkedir.» (49) Dolayısıyla Japonya, Batı Avrupa kapitalistleri ve devletleri için, Latin Amerika'nın altını, Afrika'nın bitkileri, hayvanları ve madenleri, Hindin görkemli zenginlikleri ya da Çin'in neredeyse uçsuz bucaksız pazarları ile yarattıkları dayanılmaz çekicilikten, her bakımdan yoksun bulunuyordu.

Bundan daha az önemli olmayan bir olgu daha vardı: on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Batı'nın Asya'ya sızması ve yerleşmesi bir tepe noktasına ulaştığı zaman, önde gelen Batı Avrupa ülkelerinin kaynakları, başka bir takım girişimlerin ağır yükü altında bulunuyordu. Özellikle, dünyanın başta gelen sömürgeci devleti Büyük Britanya'nın, Avrupa'da, Yakın-Doğu'da, Hindistan'da ve Çin'de elde etmiş oldukları yetiyordu da artıyordu bile; hem de Japonya gibi bir ülkenin fethedilmesi gibi, askerlik bakımından akıl kârı olmayan bir girişimde bulunmaksızın elde edilmişti bütün bunlar. Britanya, artık, genişleme olanak ve yetenekleri bakımından bir gerginlikle, bir dar-boğazla

karşılaşmağa başlamıştı ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, sömürge politikasının niteliğini ve yönünü değiştirme işini büyük ölçüde hızlandırmıştı. Bir bölge boksundan, bir pehlivan kavgasından başka bir şey olmayan bir politika tartışmasıyla üstü örtülmüş olmakla birlikte, -çünkü Tori'ler, Palerston'un dış politikasının özünü kabul etmekteydiler-, bu değişme, gerçekte kapitalizmin ve ilk sermaye birikiminin merkantil aşamasına özgü eski moda korsanlıktan, modern emperyalizmin daha ince ve karmaşık stratejisine geçiş anlamı taşıyordu. (50)

Fakat Japonya'nın durumunu etkileyen asıl önemli nokta, modern emperyalizmin bir başka özelliği idi: yerleşmiş emperyalist balinalar (yani devletler) arasındaki rekabetin artması ve dünya sahnesine, yeni bir emperyalist devletin, Amerikanın ayak basması. Britanya'nın Hindistan'a verdiği cezanın aynısını Çin'e de çektirmekten alıkonulmasında, uluslararası kuvvet politikasına getirdiği karşılıklı denetim ve dengeleme durumu ile bu rekabetin büyük rolü olmuştu; işte Japonya'nın fethine kalkışmayı, her hangi bir emperyalist devlet için imkânsız hâle getiren de bu uluslararası kıskançlık idi. (51) Japonya'nın, kapılarını dış güçlere açmasını ilk olarak sağlayan ve ona tarafların eşitliliği ilkesine dayanmayan ilk anlaşmayı zorla kabul ettiren Amerika Birleşik Devletleri olmakla birlikte, gerek Amerikan kapitalizminin ulaşmış bulunduğu gelişme derecesi, gerekse bu ülkenin uluslararası statüsü, Japonya üstünde tek başına bir denetim kurma girişimine olanak tanımıyordu. «Çin'e yakın oluşu, Japonya'ya olağanüstü bir stratejik önem kazandırıyordu. Japonya'ya, tarafların eşitliği ilkesine aykırı anlaşmalar kabul ettiren güçler, aralarından birinin, Japonya'yı sömürge ve dolayısıyla, Çin'e daha derinlemesine girebilmeyi sağlayan bir atlama tahtası hâline getirmesine göz yummak şöyle dursun, ülke üstünde, başkalarından biraz daha fazla etki sahibi olmasını bile engelleme konusunda kıskançlıkla ve titizlikle duruyordukları.» (52)

Batı'nın tehdidinden uzak kalmasının, hem mümkün hem de zorunlu bulunması, Japonya'nın daha sonraki gelişmesi ve kalkınması üstünde, hız ve yön bakımından büyük bir olumlu etki yarattı. Bu durumu, Japonya'ya yalnız kendi ekonomik artığını, kendi ekonomisi içinde yatırma olanağını sağlamakta da kalmamış, Batı'nın, hazine avcılarının, askerlerinin, gemicilerinin ve «uygarlık getiricilerinin» istilâlarından korumak suretiyle, onu, Batı biliminin diğer Asya ülkelerindeki yayılmasını, çok açık bir biçimde engellemiş bulunan, «yabancı korkusu» aşırılıklarından da kurtarmıştır. Japonların, Batı bilgisini, Batılı yazarların öğmekle bitiremedikleri olağanüstü bir yetenekle kavrayış ve benimseyişleri, büyük ölçüde, Batı uygarlığının Japonya'ya namluların ucunda getirilmiş olmaması, Batı düşüncesinin ve Batı teknolojisinin, Hindistan'da, Çin'de ve bugünün diğer az gelişmiş ülkelerinde olduğu gibi, Japonya'ya açıktan soygunculuk, kundakçılık ve cinayetle elbirliği yaparak gelmiş olması gibi bir talihin eseri idi. Bu durum, Japonya'da, bir yandan Batılı teknisyenlerin ülkeye getirilmesi, diğer yandan gençlerin Batı'nın bilim merkezlerine gönderilmesi yoluyla, Batı biliminin kavranıp benimsenmesi hareketine düşman olmayan, bir sosyo psikolojik «ortamın» doğmasını kolaylaştırmış oldu.

Öte yandan, Batı'nın sızma ve yerleşme tehdidi karşısında duyulan korku, Japonya'nın ekonomik kalkınmasında sürekli bir itici güç rolü oynamıştır. Tokugawa döneminin sonlarına doğru bu tehdit, özünde askeri bir tehlike olarak belirdi ve feodal iktidar sahiplerinden buna göre bir işlem gördü. Bu yöneticiler, demir, silâh ve gemi yapımı gibi stratejik önem taşıyan sanayi kollarını geliştirmek için büyük çabalar gösterdiler.⁽⁵³⁾ Ne var ki, sosyo-ekonomik yapısında kalkıma için gerekli temel olmayan geri bir feodal topluma tepeden inme yerleştirilen bu modern sanayi adacıkları, kapitalizm-öncesi, sanayi-öncesi döneminde bulunan ekonomi içinde «önemsiz yabancı öğeler» hâlinde kalmışlardı.

1860'larda işler tamamen değişik bir biçim aldı. Yabancı tehdidi, artık Japonya'nın «yalnız» ulusal bağımsızlığına yönelmekle kalmıyordu. Tarafların eşitliği ilkesine dayanmayan anlaşmalarla savunmasız bir hâle getirilmiş olan Japon pazarları, yabancı mallarla dolup taşıyordu. Japonya'da gelişmekte olan kapitalizmin varlığı ciddi tehlikeler kaşısındaydı. Meiji Devrimi'nin ürünü olan hükûmetin politikası, tamamiyle, bu gelişmenin temsil ettiği çıkarlara ve çözmek zorunda bulunduğu sorunlara göre ayarlandı. Birkaç silâh fabrikası kurmakla ya silâh yığınakları yapmakla, ne yabancı rekâbeti önlenemez, ne de yabancı saldırısı durdurulabilirdi. Yapılması gereken iş, hem modern savaşın gereklerini karşılamaya elverişli, hem de yabancı rekabetin saldırılarına göğüs gerebilecek güçte, bütünleşmiş bir sanayi ekonomisinin hızla geliştirilmesi idi.

Japon kapitalizminin hayatı çıkarları ile ulus olarak ayakta durmayı sağlayacak askeri gerekler arasındaki uygunluk, Japonların Meiji Devriminden sonraki ekonomik ve siyasal kalkınma hızının belirlenmesinde çok önemli bir etmen oldu. Bu durum, yatırımların, yalnız silâh fabrikaları kurmak yerine, temel sanayilere, gemi yapımına, haberleşme ve benzeri işler alanına kaydırılması yoluyla, ekonomik kalkınmayı büyük ölçüde hızlandırdı. Bu yeni yatırım politikası, aynı zamanda, yeni burjuva hükûmetinin, bir kenara atılmış (declassé olmuş) eski askerlerin ateşli vatanseverlik ve cengâverlik duygularını, modern bir ekonomi kurmanın gerekleri yolunda seferber etti. Yarı yüzyıldan daha az bir zamanda kurulup geliştirilmiş, yoğunlaştırılmış ve tekel denetimi altına alınmış sanayi, **samurai'ler** ile bunların soyundan gelenlerde, kasten körüklenmiş **şovenizm** ile birleşerek, Japonya'yı emperyalist oyunların bir nesnesi olmaktan çıkarmış, Batı emperyalizminin en başarılı genç ortaklarından biri hâline getirmiş, göz kamaştırıcı bir askeri potansiyel için sağlam bir temel oluşturmuştu. Lenin'in sözleriyle, «Avrupalılar, Asya ülkelerindeki soygunculuk eylemlerinin sonucu olarak, bu ülkelerden birini -Japonya-

yı-, bağımsız ve bir ulusal kalkınmayı sağlama bağlamış ve büyük askerî girişimlere hazır bir ülke hâline getirmeyi becerdiler.» (54)

IV

Bu günün geri ülkeleri Japonya'nın tuttuğu yolu izleseler, Batı'nın istilâ ve sömürsünden yakalarını kurtarabilmiş olsalar, kendi kapitalist kalkınma ve ekonomik büyüme süreçlerini işletseler, şimdiye kadar, kimbilir ne büyük bir hızla gelişmiş ve nerelere gelmiş olurlardı? Bu konuyu kestirmek bile güç bir iştir açıkçası. Evet, Japonya'nın hızla sanayileşmiş kapitalist bir ülke örneğini vermesinde, Batı'nın askerî ve ekonomik tehdidinin katkısı büyüktür. Bu böyledir ama söz konusu bütün geri ülkelerin kendi tarihlerinde, ileriye doğru hareketlerinin temposu ve özel koşulları ne olursa olsun, böyle bir hareketin ana çizgisini gösterecek pek çok kanıt vardır. Ulusal özellikleri bir yana, Batı Avrupa'daki, Japonya'daki, Rusya'daki ve Asya'daki bütün kapitalizm-öncesi ülkeler, farklı zamanlarda ve farklı yollardan da olsa, ortak tarihsel kaderleri olan kapitalist kalkınmaya doğru yönelmiş bulunuyorlardı. (55) Bu ülkelerin düzenleri ,on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllara kadar, her yerde, genel bir çözülüş ve çöküş içinde bulunuyordu. Köylü ayaklanmaları ve burjuvazinin boy atıp serpilmesi, bunları ,her yerde, temellerinden sarsmıştı zaten. Özel tarihsel koşullara, kapitalizm-öncesi düzenlerinin iç tutarlılığı ve sağlamlığına ve anti feodal baskıların yoğunluğuna bağlı olarak, burjuva devrimleri ve kapitalizmin gelişmesi, her yerde, azçok etkili bir dirençle karşılaştılar ve geciktirildiler. Ancak bunlar, hiç bir yerde, sonuna kadar engellenemezlerdi. Gerçekten de, çok gelişmiş ülkelerin, geri kalmış dünya ile ilişkileri başka türlü olsaydı, bu ilişkide, baskı ve sömürünün yerini namuslu bir işbirliği ve yardımlaşma almış olsaydı, bugünün azgelişmiş

ülkeleri, gelişme yolunda, geçmişle kıyas edilemeyecek kadar az bir gecikme ile ve daha az sürtüşme, daha az insan özverisi (fedakârlığı)ve acı çekmesi ile ilerlemiş olacaktı. Batı kültürü, bilimi ve teknolojisi, azgelişmiş ülkelere, barışçı bir biçimde aktarılmış olsaydı, her yerde ekonomik yakınmanın güçlü birer yardımcısı olarak iş görbilirdi. Daha zayıf ülkelerin, Batı kapitalizmi tarafından şiddet zoruyla ve yakılıp yıkılarak dışa açılmış olmaları, bunların gelişmelerine akıl almaz derecede zararlı olmuştur. İngiliz biliminin ve teknolojisinin, Amerika Birleşik Devletlerinin kalkınmasında oynadığı rol nerde! Çin'in gelişmesi sırasında İngiliz afyonunun oynadığı rol nerde! Bu iki rol arasında yapılacak bir karşılaştırma, sözü edilen zararları çok iyi özetleyecektir.

1. Bu, bir olgunun temel niteliklerinin neler olduğu konusundaki bilginin, Tanrı tarafından, «Kullarına uykularında verildiğini» söylemek değildir. Bu bilgi, eldeki konunun, tam ve ayrıntılı bir incelemeden geçirilmesinden başka bir yolla elde edilemez; Kuramsal modelde, nelerin yer alması, nelerin almaması gerektiği konusunda karara, temel teşkil edecek olan işte böyle bir incelemedir. Bu anlamda, toplum bilimleri, birikimsel bilgi aktarmasında, diğer bilimlerden daha geri değildir yani her araştırmacının işe sıfırdan başlaması gerekmez. Bir sosyo-ekonomik sürecin, temel öğelerinin neler olduğunu bulmaya yarayacak, amaca tam elverişli işaret taşları elimizin altındadır. Bütün bilimsel çalışmalarda olduğu gibi, bu işaret taşlarının amaca elverişliliği, ancak pratik ile, yani somut tarihsel verilere, kuramsal ve pratik olarak uygulanmasıyla saptanabilir.

2. *Processes and Problems of Industrialization of Underdeveloped Countries* (1955) s. 6 ve devamı.

3. Ragnar Nurkse, *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries* (Oxford, 1953), s. 63, bu hesaplamanın kaynağı aynı sayfada gösterilmektedir.

4. E.S. Mason, *Promoting Economic Development* (Claremont, California, 1955), s. 16.

5. Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* (London, 1946), s. 21.

6. *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* (Rohtentwurf) (Berlin, 1953), s. 404.

7. Dobb'un belirttiği gibi, «bu yeni ticaret burjuvazisinin evrensel olduğu kadar şaşırtıcı olan bir özelliği, bu sınıfın bir kez ayrıcalıklarını elde ettikten sonra, hemen, feodal toplumla uzlaşmaya girmeye hazır olmasıdır.» a.g.e. s. 120.

8. a.g.e.

9. Bkz. Dobb, a.g.e. s. 207 ve devamı. İkel sermaye birikiminde, köleliğin ve köle ticaretinin oynadığı rol hakkında, bkz. Eric Williams, *Capitalism and Slavery* (Chapel Hill, North Caroline, 1944).

10. Marx, *Capital* (Kerr baskısı), Cilt I, s. 843. Kapitalist sınıfın egemenliği altına girmiş devletin, ekonomik işlere devletin çok az karışmasıyla ün yapan bir ülkede bile, kapitalizmin ilk gelişme döneminde oynadığı rol hakkında, Profesör E.S. Mason, şu yararlı hatırlatmayı yapmaktadır: «Federal hükümet ile eyalet hükümetlerinin, kanallar, nehirleri düzenleme ve geliştirme işleri, karayolları, demiryolları, liman kuruluşları ve benzer yatırımlar yoluyla, sosyal sermaye oluşumuna ne ölçüde büyük katkıda bulunmuş olmalarından birçok Amerikalının haberi bile yoktur. Devletin bu tür kamusal kuruluşları ve donatımı ortaya koyması, hiç kuşkusuz, özel yatırımların yapılabilmesi için zorunlu bir koşul niteliğindedir.» *Promoting Economic Development* (Claremont, California, 1955), s. 47.

11. Marx, *Capital* (Kerr baskısı), Cilt I, s. 13.

12. Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* (London, 1946), s. 208.

13. Marx, *Capital* (Kerr baskısı), Cilt I, s. 826.

14. Bu demek değildir ki, her şey hesaba katıldığında, yararlanan ülkeler bakımından bu, tam anlamıyla bir nimet olmuştur. Batı Avrupa'nın sosyal ve ekonomik hayatındaki çürüme, şovenizmin ve ırkçılığın artması ile sonuç olarak emperyalizmin ve aşırı milliyetçiliğin gelişmesi gibi bir durum, büyük ölçüde, Avrupalılar dışında kalan halklara, Batı kapitalizminin başlangıç döneminde reva gördüğü soygun ve yağma düzeninin bir ürünüdür aslında.

15. Bkz. W. Moore, *Industrialization and Labor* (Ithaca and New York, 1951), s. 52.

16. Vera Antsey, *The Economic Development of India* (London, New York, Toronto, 1929; yukardaki sözler, bu kitabın 1952 tarihli 4. Baskısından alınmıştır.) s. 5.

17. Hindistan konusunda, ilk gözlemcilerden birinin belirttiği gibi, «Hindistan halkının büyük çoğunluğu, büyük bir çalışma enerjisi ile doludur, sermaye birikimine yatkın ve yeteneklidir, harikulâde bir matematiksel kafa berraklığına sahiptir, matematik ve doğa' bilimleri alanlarında üstün yeteneklidir. Zekâları işlektir.» Marx ve Engels'in *On Britain* (Moscow, 1953) adlı eserlerinde yer alan, Marx'ın «The Future Results of the British Rule in India» adlı yazısında yer almak-tadır bu sözler, s. 390. (İtalikler orijinalde). İngilizlerin, kurdukları ve denetim altında tuttukları eğitim sistemi ile, bilimsel ve endüstriyel yeteneklerin Hintliler arasında gelişmesini özendirmek, aksine önle-

mek için ellerinden geleni yaptıkları, bir çok Hindistan uzmanı tarafından açıkça kabul edilmiştir. Vera Anstey'in deyişiyle, «...İngilizlerin eliyle kurulmuş eğitim sisteminin, bilim ruhunun yaratılmasında ve bilimsel bilgi üretilmesinde ne ölçüde yardımcı olduğunu araştırmamız gerekmez mi? Gördüğümüz şu: insanlara, çevrelerindeki dünyayı anlamayı ve doğa kuvvetlerinden en iyi biçimde yararlanabileceğini ve bunların en iyi nasıl denetim altında tutulabileceğini öğretecek yerde, 16. ve 17. yüzyıllarda yaşamış İngiliz yazarlarının eserlerinden alınmış arkaik (köhnemiş) sözler üstünde kompozisyon ödevleri yazmanın ve yabancı bir ülkenin silik hükümdarlarının kişisel hayat serüvenlerini ezbere bilmenin öğretilmiş olması.» a.g.e. s. 4.

18. William Digby, «Prosperous» British India (London, 1901), s. X

19. R. Palme Dutt'un India Today (Bombay, 1949) adlı eserinde sözü geçmektedir, s. 32. Bu oran, Hindistan kadar yoksul bir ülkede, ekonomik artışı oluşturma beklenebilecek olan ulusal gelir diliminin, büyüklüğü gözönünde tutularak, değerlendirilmelidir.

20. Yukardaki pasaj, Macaulay'in Lord Clive adlı kitabından alınmıştır.

21. The Law of Civilization and Decay, An Essay on History (New York, 1896; 1943 tarihli baskısından aldım), s. 294 ve devamı.

22. London, 1901. Yukardaki pasaj, eserin 1950 tarihli 7. Baskısından alınmıştır, s. VIII ve devamı. Hindistan'da İngiliz yönetiminin yüksek rütbeli bir görevlisi olarak bulunmuş ve Londra'da University College'de Hindistan Tarihi Profesörlüğü yapmış olan bu yazar, Hindistan üzerinde India Today (London, 1940, s. baskısı Bombay, 1949) adlı önemli eserin yazarı R. Palme Dutt ile karıştırılmamalıdır.

23. Marx, «British Rule in India», Marx ve Engels, Selected Works (Moscow, 1949-1950), Cilt I içinde, s. 313.

24. Speeches, Digby'nin «Prosperous» British India (London, 1901) adlı eserinde sözü edilmektedir, s. 63.

25. Jawaharlal Nehru, The Discovery of India, (New York, 1946), s. 306 ve devamı.

26. a.g.e. s. 306 ve devamı.

27. «British Rule in India», a.g.e. s. 317.

28. Hindistan üstünde oldukça geniş olarak durmuş bulunuyoruz. Şurası bir gerçektir ki, Hindistan için söylenenler mutatis mutandis (gerekli değişiklikler yapılarak) diğer bütün geri kalmış ülkeler için de geçerlidir. Burma ve Hollanda Doğu Hindistanının başından geçen olayları, derli toplu bir biçimde gözden geçirmek (ve aynı zamanda, Batı devletlerinin bütün sömürge politikaları üstünde yetkin bir tartış-

ma) için J.S. Furnivall'in kitaplarına, özellikle de Netherland Indies (Cambridge, England, 1948) ve Colonial Policy and Practice (Cambridge, England, 1948) adlı eserlerine bakınız. J. H. Boeke'nin, The Evolution of Netherlands Indies (New York, 1946). Çin üstünde yazılmış pek çok eser vardır. Konumuz bakımından en aydınlatıcı nitelikte olan iki eser şunlardır: Michael Greenberg, British Trade and the Opening of China 1800-1842 (Cambridge, England, 1951) ve G.E. Efimov, Ocherki po Novoyi Noveysey İstorii Kitaya (Çin'in Yakın ve Çok Yakın Tarihi Üstüne Denemeler) Moskova, 1951. Afrika'nın başına gelenler için bilgi edinmek isteyenler, Leonard Woolf'un, Empire and Commerce in Africa (London, tarihsiz) adlı eserine bakabilirler. Karaipier Bölgesinin kaderine düşün inanılması güç felâket konusunda ise Papaz Bartolomeo de las Casas'ın The Tears of the Indians (yeniden basım, Stanford, California, tarihsiz) adlı klasik kitabı, belki de, bu konudaki en iyi eserdir hâlâ.

19. Thomas C. Mith, Political Change and Industrial Development in Japon: Government Enterprise, 1868-1880 (Stanford, California, 1955), II. Bölüm; Bu olağanüstü çalışmayı, daha kitabın basılması sırasında okumama izin verdiği için Profesör Smith'e çok teşekkür ederim.

30. Şurasını özel bir önemle belirtelim ki, daha 18. yüzyılda, güçlü feodal klâmlar, özellikle de Güney Kyuşu'daki Satsuma klânı, büyük çapta ticarete girişmişler ve büyük çapta sermaye biriktirmişlerdi. E. Herbert Norman, Japan's Emergence as a Modern State (New York, 1946, s. 15. Böyle erken bir tarihte ticarete atılmaları, bazı feodal beylerin, 86 tozoma'dan yani «dış beylerden» sayılmalarından ve ülkeye egemen olan Tokugawa beyler gurubu tarafından hükümet işlerine yavaşlatılmamalarından ileri gelmiş olsa gerektir. Böylece, bu feodal beyler, enerjilerini boşaltacak başka (yöneticilikten başka - ç.n.) iş alanları aramak zorunda kalmış olmalıdırlar.

31. G.B. Sanson, The Western World and Japan (New York, 1950), s. 240

32. Bunlar, G.B. Norman tarafından, bir dereceye kadar ayrıntılarına inilerek anlatılmaktadır, a.g.e.

33. E. Herbert Norman, Japan's Emergence as a Modern State (New York, 1946) s. 17.

34. Devrimci olaylara katılan bireylerin hangi toplumsal sınıftan gelmekte oldukları ne ölçüde önem taşır? sorusu, genel olarak, oldukça su götürür bir konudur. Bir tarihsel hareketin sınıfsal içeriği ile bu harekete katılan ve öncülük eden kimselerin, sayıca önemli bile olabilecek bir kesiminin sınıfsal kökenleri arasında bulunacak yakın bir

bağlantı konusunda, farklı sınıflardan gelen bireylerin karar ve davranışlarını etkilemekte olan ve tesadüfe bağlı pek çok etmen rol oynar. Bir burjuva devrimi, kendi sınıflarının sağladığı nimetleri, salt yetiştirme biçimleri ve aldıkları eğitim gereği teperek, bu ilerici harekette önderlik durumuna yükselmiş çok sayıda soylu kişi katılıyor diye, daha az burjuva devrimi hâline gelmez; tıpkı bunun gibi, bir proleterya devriminde de, öncüler kesiminde, salt burjuva ya da aristokrat kökenli kimseler yer alıyor diye, hareket daha az proleter nitelikte olmaz. Bundan dolayı, kendilerine, belki de Restorasyon döneminde oynadıkları rolün kabul edilmesi sonucu olarak sonradan şeref pâyeleri verilmiş «Restorasyon önderlerinin» sınıfsal kökenleri konusunda, Thomas C. Smith (a.g.e. II. Bölüm) tarafından verilen bilgi benim için o kadar önemli değildir. Bu kitapta anlatıldığı biçimde ödüllendirilen tüccarın sayıca dikkat çekecek kadar az oluşu, tüccar sınıfının devrimci harekette ancak küçük bir rol oynadığını akla getirebilir. Oysa, böyle bir izlenim geniş ölçüde yanlıştır. Geleneksel olarak burjuvalar, devrimci politikaya hiç bir yerde, bizzat katılmamışlardır. Gerçekten de, politika sahnesinde, özellikle kargaşalığın egemen olduğu zamanlarda, doğrudan doğruya kendi sınıflarının üyelerine iş gördürmekten çok, kendilerine bağlı kimseler, ajanlar ve müttefikler aracılığıyla iş çevirmeyi adet hâline getirmiş olması, her halde, kapitalist sınıfın en belirgin özelliklerinden biridir. Bu tutum, onun, ekonomik ve ideolojik doğasından (niteliğinden) ileri geliyor. Hiç kuşkusuz, Japonya gibi, tamamen, feodal geleneğin egemenliği altında bulunan, aç ve haris samurai ve ronin'lerle dolup taştan bir siyasal ortamda, Yedo ve Osaka tüccarları, özgürlük savaşına bizzat katılmaktansa, paylarına düşen paraları yatırmayı yeğlemişler, bunun daha akılcıca bir iş olacağını çarçabuk anlamışlardı. «Yedo ve Osaka'daki zengin mağaza sahiplerinin soylarından gelenler, 1868 yılında, Şogunluk'un (başkomutanlığın) devrilmesiyle son bulmuş olan harekette, önemli, gerçekten de büyük ve zorunlu rol oynadılar; çünkü onların paraca desteği olmaksızın, hareket başarıya ulaşamazdı.» G.B. Sanson, a.g.e. s. 189.

35. E. Herbert Norman, a.g.e., s. 49.

36. Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* (Rohtwurf) (Berlin, 1953) s. 406. (İtalikler ve «örneğin» kısaltması orijinalde).

37. «Japon tüccarı, sermaye birikimi için, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupalı tüccarın yararlanmış olduğu kapkaç ve soygun olanaklarından yoksundur.» Norman, a.g.e. s. 51.

38. «Meiji Devrimi, temel feodal mülkiyet ilişkilerini, baskı altına almak şöyle dursun, bunları, yeni Japon toplumunun kapitalist

yapısına kattı ve yasal yaptırma bağıladı. «H. Kohachiro Takahashi.» «La Place de la Révolution de Meiji dans l'histoire agraire du Japon.» *Revue Historique* (Ekim-Kasım 1953), s. 248.

39. a.g.e. s. 262. Burada, tanınmış Japon istatistikçisi ve tarihçisi M. Yamada'nın araştırmaları, bu verilerin kaynakları olarak gösterilmektedir.

40. Ya. A. Pevsner, *Monopolistisches Kapital Japonii* (Japonya'nın Tekelci Sermayesi), (Moskow, 1950), s. 11.

41. Söz konusu açık finansmanın hacmi ve uygulama yöntemleri şu eserde irdelenmiştir: Thomas C. Smith, *Political Change and Industrial Development in Japan: Government Enterprise 1868-1880* (Stanford, California, 1955), VII. Bölüm.

42. Norman, a.g.e. s. 94. Takahashi ek olarak şu önemli gözlemlerde bulunmaktadır: «Restorasyon hükümeti tarafından alınan bu önlemler, bir yandan, eski feodal beyleri (*daimyo*), tefecilere karşı borçlarından kurtarmış, öte yandan da, çok kez feodal baskı zoruyla borç verme durumunda kalmış kapitalist tefecileri, devlet garantisi taşıyan alacak senetleri sahibi hâline getirmişti. Daha düne kadar, değersiz bir kâğıt parçasından ibaret olan şey, bugün artık modern işlevi olan sermaye hâline dönüşmüş bulunuyordu.» a.g.e., s. 252 dipnotu.

43. 1875'ten 1800'e kadar bankaların toplam sermayeleri, 2.450.000 yen'den 43.040.000 yen'e yükseldi. «Artış, çok büyük ölçüde, 1876'da samurai ve daimyolara, devletten alacaklarına karşılık olmak üzere, tahviller verilmesinin sonucu idi. Çünkü bu tahviller, hazine tarafından, ulusal bankaların kurulmasında kullanılan banknotlarla değiştirilebiliyordu.» Thomas C. Smith, a.g.e., IV. Bölüm ve Pevsner, a.g.e., s. 20.

44. Thomas C. Smith, a.g.e., IV. Bölüm.

45. *Capital* (Kerr baskısı), Cilt I. s. 338. Sırası gelmişken belirtelim: Bu pasajın ilk kısmı, daha önce tartışma konusu yaptığımız tekelci kapitalizm açısından da önemli ve ilginçtir. Bkz. s. 76, bu kitabın İngilizce aslında (ç.n.). Bakınız: Bu kitabın Türkçe çevirisinin Üçüncü Bölümünün, IV. Alt-bölümü. (ç.n.)

46. Norman, *Japan's Emergence as a Modern State* (New York, 1946), s. 131. «Fabrikalar, kural olarak, devlete maloluş bedellerinin yüzde 15 ile 30'u arasında değişen fiyatlarla özel kesime devredilmiştir. Üstelik alıcılara, bu bedelleri, 20 ile 30 yıl gibi uzun dönemler içinde ödeme olanakları tanınmıştır.» Pevsner, a.g.e., s. 23.

47. «Girişimler ve girişimciler tarihi» konusunda, aslında soygun krallarının göklere çıkarılması amacını güden, şirketler ve sözde bilim dostu vakıflar tarafından desteklenen ve bugün alabildiğine ço-

ğalmış, bol keseden para alıp harcayan araştırmalar için bkz. Leo huberman, «The 'New' History or the Crowning of Mammon» *Monthly Review* (August, 1952); Herbert Apthker, *Laureates of Imperialism* (New York, 1954).

48. Hemen yüz yıl süren yoğun araştırmalardan sonra, bugün bile, Japonya'nın bilinen doğal zenginlikleri, diğer sanayi ülkelerinin çoğunun sahip oldukları zenginlikler ile karşılaştırılmaz. Japonya'da, petrol, boksit ve demirden-başka metaller hiç yoktur; kömür ve demir de çok azdır. Ülkeyi kurtaran tek zenginlik kaynağı akarsular ve büyük bir hidro-elektrik kapasitesine sahip oluşudur. Bkz. E.W. Zimmerman, *World Resources and Industries* (gözden geçirilmiş baskı, New York, 1951), özellikle s. 456, 525, 718.

49. Norman, a.g.e., s. 46.

50. «Eski emperyalizm harç alırdı, yeni emperyalizm, faizle borç para veriyor.» H.N. Brailsford, *The War of Steel and Gold* (London, 1914), s. 65. Ticaret sermayesinin önemindeki azalma ve oldukça şüpheli Uzakdoğu pazarlarının ele geçirilmesi çabalarındaki heyecanda bir azalma olunca, Eski Çin Uzmanı denilen kişilerin önemleri de azaldı. Bu konuda yetkin bir inceleme olan N.A. Pelcovits'in, *Old China Hands and the Foreign Office* (New York, 1948).

51. «1850 ile Amerikan İç Savaşının sonuna kadar geçen sürede, uluslararası durumun özellikle karmaşık bir yapı kazanmış olması, Fransız-Alman Savaşının patlak vermesi ve Japonya'da İngiliz-Fransız ortak dolaplarının sonucu olan durgunluk... Japonyaya, ülkenin ekonomik bakımdan çürüme, ticarî ve askerî bakımdan yabancı boyunduruğu altına düşme tehlikesi getirmiş olan feodal zincirleri koparıp atabilmek için, son derecede gerekli bir nefes alma dönemi olanağı yaratmıştır.» Norman, a.g.e., s. 46.

52. Kh. Eydus, *Yaponia et Pervoy do Vtoroy Mirovoy Voiny* (Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Arasında Japonya), Moskova, 1946, s. 4.

53. Thomas C. Mith, *Political Change and Industrial Development in Japan: Government Enterprise, 1868-1880* (Stanford, California, 1955).

54. *Soçineniya* (Eserler), 4. Baskı, Moskova, 1947; Cilt 15, s. 161.

55. «Çin feodal toplumunun derinliklerinde kendini gösteren meta üretiminde, kapitalizmin ilk belirtileri, zaten, oluşum hâlinde, vardı. Bundan ötürü, Çin, yabancı kapitalizmin etkisi olmaksızın da, yavaş yavaş, kapitalist bir ülke hâline gelebilirdi.» Mao Çe-Tung, *Izbrannye Proizvedeniya* (Seçme Eserler), Moskova, 1953, III. Cilt, s. 142.

GERİ KALMIŞLIĞIN YAPISAL SORUNLARI (I)

I

Şimdi azgelişmiş kapitalist ülkelerin bugünkü durumunu görebilmek için, kaçınılmaz bazı yinlemeler yapmak zahasına, yukarıda özetlediğimiz tarihsel gelişimin çeşitli yönlerini yeniden derleyip toplamak zorundayız; gerikalmışlığın doğrudan ve doğal sonuçlarını meydana getiren öğeleri, en belirgin çizgileriyle ancak böyle ortaya koyabiliriz çünkü. Doğrusu, gerikalmış dünyanın alinyazısını yazan güçler, bugün yürürlükte olan koşullar üstünde bile zorlu etkilerini sürdürüyorlar hâlâ. Biçimleri değişiktir, alınız, yoğunlukları farklıdır bugün; köken ve yöneliş hiç değişmemiştir. Bu güçler, tıpkı eskiden olduğu gibi, bugün de, azgelişmiş kapitalist ülkelerin kaderlerini ellerinde tutuyorlar; bu güçlerin üstesinden gelmekte gösterilecek çekiğe ve uygulanacak süreçlere bağlıdır bu ülkelerin gelecekteki ekonomik ve toplumsal kalkınmaları.

Kapitalizm, bugünün azgelişmiş ülkelerini, bu ülkeler, laha henüz büyümenin «klâsik» koşulları adını verdiğimiz emelleri atamadan, tarihsel gelişim içinde henüz böyle bir aşamaya ulaşmadan yakaladı ve boyunduruğuna aldı. Birinci klâsik koşulumuzla ilgili olarak fazla bir şey söy-

lememize gerek yoktur. «Azgelişmiş» sözünden de anlaşılacağı gibi, bu ülkelerdeki üretim düzeyi düşüktür; eskiden beri bu böyledir ve ülkenin insan ve madde kaynakları geniş ölçüde boştur ya da eksik kullanılmaktadır ya da hiç kullanılmamaktadır. Ekonomik gelişmenin itici motor gücü olarak hizmet etmekten çok uzak olan, teknolojik ilerlemeyi ve toplumsal değişikliği gerçekleştiremeyen kapitalist düzen bu ülkelerin üstüne, ekonomik durgunluğu eski teknolojiyi ve toplumsal geriliği bir ağ gibi örmüştür. Toplam üretim ve gelir gibi büyüklüklerin bir fonksiyonu olduğu için, bu gibi ülkelerde, ekonomik artık da küçük olacaktır. Bunun böyle oluşu, ekonomik artık **oranının** bu ülkelerde özel olarak küçük oluşundan ileri gelmez; küçük bir şeyin (toplam gelirin ya da üretimin) büyük bir yüzdesini de alsanız sonuç, hacim olarak, gene de küçük çıkacaktır çünkü.

Tam tersine, ikinci klâsik koşulumuz, bu ülkelerde tamamen gerçekleşmiş bulunuyor, verimli nüfusun tüketimi en küçük mertebesine kadar düşürülmüştür ve bu mertebe «bir lokma bir hırka» geçim düzeyinin ta kendisidir; hatta bu düzeyin bile biraz altındadır. Demek oluyor ki, **salt** değer ya da büyüklük olarak gelişmiş ülkelerindekinin yanındasoldasıfır kalan ekonomik artık, toplam üretim içindeki **pay** olarak gelişmiş ülkelerdeki kadar yüksek bir orandadır; hatta daha da yüksektir.

Demek oluyor ki «zurnanın zırt dediği yer», yani, az gelişmiş ülkelerde egemen olan durumla ekonomik büyümenin klâsik modeli arasındaki farklılık, bu noktalarda değil. Asıl fark, üçüncü ve dördüncü klâsik koşullarda ortaya çıkıyor, derinleşiyor ve çok belirleyici bir nitelik kazanıyor; bilindiği gibi bu koşullar, ekonomik artığın **kullanılma biçimiyle** ilgilidir. Şimdi bu noktada biraz durmalı ve bazı ayrıntılara girmeliyiz.

Ekonomik geriliğin tipik görüntüsü, her zaman eş anlamlısı olmasa bile, en belirgin özelliği, nüfus çoğunluğunun tarıma bağlı oluşu ve tarımın ülke toplam gelirinin büyük bir dilimini meydana getirmesidir. Bu dilimin bütüne

oranı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, hemen bütün geri ülkelerde, tarımsal üretimin önemli bir kesimi, tarımsal nüfusun büyük bir parçasını oluşturan yoksul köylüler tarafından üretilmektedir. Bunların elindeki toprak parçaları, kural olarak, küçüktür, verimlilikleri de (ister adam başına üretim cinsinden, ister dönüm başına üretim cinsinden hesaplınsın) son derece düşüktür. Gerçekten de, geri kalmış ülkelerin çoğunda, köylülerin marjinal verimlilikleri o kadar küçüktür ki, kırsal nüfusun büyükçe bir kısmını yerlerinden alıp başka yere götürseniz, toplam tarımsal üretimde hiç bir azalma görülmeyecektir. (1) Köylünün elindeki topraklar tamamen kendi mülkü olsa bile, bunlardan kendi çabasıyla elde edeceği toplam ürün, ailenin ihtiyaçlarını zar zor karşılamakta, hatta birçok ülkelerde çiftçinin «bir lokma bir hırka» düzeyindeki tüketimini bile sağlamaktan uzak bulunmaktadır. Aslında, birçok az gelişmiş ülkelerde, çiftçilerin işledikleri küçük toprak parçalarının büyük kısmı kendi mülkleri değildir; çokçası toprak ağalarından, bazan da devletten kiralanmaktadır. İster köylünün kendi mülkü olsun, ister kiracılık, yarıcılık, ortakçılık yoluyla işletilmekte olsun, bu toprak çiftçinin yaşaması için zorunlu asgari ürünü vermeli, üstelik de vergi ve kira karşılıklarını (bazan her ikisini birden) karşılayabilmelidir. Birçok hallerde, çiftçinin borçları için faiz ödemesi gerekir ki bu parada gene bu tarımsal üretimden çıkacaktır; bilindiği gibi köylü, toprak satın almak için ya da tüketim amaçlarıyla -özellikle kıtlık yıllarında ve olağan dışı durumlarda borçlanmaktadır; demek ki köylünün, bir koyundan birkaç post çıkarması gerekir çoğu kez. Bütün az gelişmiş ülkelerde, yoksul köylünün kira, vergi ve faiz yükü çok büyüktür. Bunlar çok defa, köylünün net hasadının yarısından çoğunu yutarlar. Köylü gelirinin kanama noktalarından bir de, her zaman çok aleyhine olan ticaret halleridir; uygulamada aynı şeyi elde etmek için gittikçe daha çok ürünü elden çıkarması gerekir köylünün; başka çaresi yoktur çünkü. Her çeşit aracı tarafından sömürüldüğü yetmiyormuş gibi,

pazarlayabildiği ufak tefek ürün artıkları için de değer fiyatını bulmaz ve satın almak zorunda bulunduğu sanayi ürünleri için de yüksek fiyatlar ödemek zorunda kalır. Böylece, tarımın köylü kesiminden ezilip çıkarılan ekonomik artık, toprak ağalarının, tefecilerin, tüccarın ve bir dereceye kadar da devletin eline geçer. (2)

Tarım ekonomisinin büyük çiftlikler ve plantasyonlar olarak örgütlenmiş, küçük tarlalara bölünüp parçalanmış kesiminde ise üretim ücretli emek kullanılarak yürütülür ve (dönüm başına) üretim, genellikle, küçük çiftliklerde elde edilenden yüksektir. Toprak ağalarının eline kâr şeklinde geçen ekonomik artık da bir hayli büyük olmaktadır; özellikle, ticaret hadleri, böyle büyük toprak ağaları için, küçük ve yoksul çiftçiler için olduğu kadar aleyhte bir gelişme göstermediğinden bu büyük kârlar elde edilebilmektedir. (3)

Tarımı bir bütün olarak ele alacak olursak, az gelişmiş ekonominin bu kesiminde elde edilen ekonomik artık, toplam üretimin yarısı kadar tutmaktadır, hattâ bazı ülkelerde bundan da fazladır. Ulusal gelir içinde adanmış büyük bir dilimdir bu ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarında büyük bir rol oynayabilir. Hemen bütün az gelişmiş ülkelerde bu artığın büyük bir kısmının verim arttırıcı fabrika ve donatım genişletilip ilerletilmesi için kullanılmadığı da gün gibi açıktır. Ekonomik artığın önemli bir kesimi toprak ağalarına gitmekte, onlar da bunu aşırı tüketim amaçlarıyla kullanmaktadır. Adam Smith'i, Ricardo'yu ve diğer klâsik ekonomistleri öfkeliendiren durum, geri ülkelerde hâlâ yürürlüktedir. Saray gibi konaklar yaptırmak, har vurup harman savurarak yaşamak, servet ve statü kazanmak için gösteriş tüketimine gitmek; bir sürü hizmetçi, kırk gün kırk gece süren eğlenciler ve büyük geziler (hacca gitmek dahil-c.n.) v.b. -işte toprak sahibi aristokrasisinin eline geçen ekonomik artığın harcanma biçimleri ve yerleri. (4) Bunlar, ellerine geçen paraları, topraklarını geliştirmek ve daha iyi tarım araç ve gereçleri satın al-

mak için harcamayı gereksiz görürler. Bu davranış biçimi, toprak sahibi beylerin geleneklerine, yaşam yöntemlerine ve toplumsal göreneklerine özgüdür; anadan atadan böyle görmüşlerdir, onlar da böyle sürdürmektedirler işi!

Eğer toprak büyük mülkler, büyük çiftlikler hâlinde işletiliyorsa, normal olarak ithal edilen tarım makinalarının pahalılığı ve tarımsal işgücünün ucuzluğu, plantasyon girişimlerine yatırım yapmayı yani, çiftlikleri modernleştirmeyi önler. Dahası var. tarıma yatırılan sermayenin amortisman süresinin uzun oluşu, yani bu alandaki yatırımların kendilerini yavaş yavaş ödemekte oluşları ve az gelişmiş ülkelerde faiz hadlerinin yüksek oluşu, tarıma yatırım kaynağı akıtma işini geniş ölçüde engeller. Diğer yandan, tarımsal ürün fiyatlarındaki büyük dalgalanmalar, böyle yatırımları özellikle riskli bir hâle getirmektedir. Bu koşullar altında, toprak ağasının belli bir borç yükü altına girmekten kaçınmakta, borç verecek olanların da, tarımsal amaçlar için uzun dönemli krediler vermek için gönülsüz davranmakta hakları vardır.

Eğer toprak küçük ortakçıların (yarıcıların ya da kiracıların) elindeyse durum daha da kötüdür. Modern teknolojinin uygulanmasına dayanan tarımsal yeniliklerin büyük kısmı, ancak büyük çiftliklerde kullanılabilir cinstendir. Ne traktörler, ne de biçer-döğerler cüce toprak parçalarında yeteri kadar kullanılabilir. Çiftlik büyüklüklerinin o kadar önemli olmadığı tarımsal yatırımlarda -örneğin bütün bir bölgeyi sulama işlerinde- bile, toprak ağasını gerekli katkıyı yapmaya özendirme olasılığı zayıftır. Kiralar çok yüksek olunca ve kiracıların yaşama standartları da çok düşük olunca, toprak ağası, arazi geliştirme projesinin uygulanmasından sonra nasıl olsa kirayı arttıramıyacağını düşünür. Böyle bir yatırım, toprağın verimliliğini, dolayısıyla kiracının gelirini arttıracaktır ama, yatırım için gerekli harcamayı göze alabilmesi için toprak ağasına yeterli görünmez bütün bunlar.

Yatırım için toprak ağasının öyle çok büyük bir harca-

ma yapmak zorunda olmasından değildir bu tutukluk. Aksine, toplumda kendi statülerine uygun bir yaşantıyı sürdürebilmeleri için avuç dolusu para harcamak zorunda kalırlar ve özellikle kötü hasat yıllarında, arazilerini ipotek ederek gırtlığa kadar borca girerler, olmazsa mülklerini elden çıkartmaktan bile çekinmezler; amaç, bol keseden tüketimi, saltanatlı yaşantıyı sürdürebilmektir. Eli daha sıkı ya da şansı daha açık toprak ağalarının elinde kalanlar da, kendi topraklarının geliştirilmesi için harcanmaz. Elden borçlanmalarda faiz hadlerinin çok yüksek olduğunu gören ve bunun çekiciliğine kapılan toprak ağaları, ellerindeki birikmiş parayı, tefecilik yaparak değerlendirmeye ya da küçük köylülerin ve toprak ağalarının iflâsı sonucu satılığa çıkarılan yeni toprakları kendi çiftliğine eklemek için elde hazır bulundurmaya bakar.

Demek ki, tarımda üretilen ekonomik artığın büyük kısmı, aşırı tüketime ve çeşitli verimsiz harcamalara bir son verilecek olsa pekâlâ yatırımlara yönetilebilecek bir **potansiyel** artık olarak kalmakta, **aktüel** artık olarak geri toplumların bir takım ekonomik deliklerinde (!) birikip kalan değerler ise verimliliğin arttırılmasına çok küçük katkılarda bulunabilmektedir. Orası öyle ama, ekonomik artığın çarçur edilmesinin ve kötü dağılımının önüne geçmekle, tarımsal yatırımda ve üretimde beklenen sürekli gelişim çizgisini tutturmak da çelişkili bir durumdur. Şte tarım reformunun, büyük çiftlikleri parçalayarak, topraksız köylüye kendisine ait ufak tefek bir toprak parçası vererek ve ortakçıları o ömür törpüleyici borçlarından kurtararak, geri ülkeler tarımında görülen durgunluğa son vereceğini düşünenler, bu çelişkili durumun etkisinde kalıyorlar. Hiç kuşkusuz, bu gibi reform önlemlerinin ilk etkileri, yoksul köylülerin harcayabilir gelirlerini arttırma yönünde olacaktır. Ancak bu öyle düşük bir gelir düzeyidir ki, bundan tasarruf edilse bile devede kulak mertebesinde kalacaktır; büyük çiftlikler parçalanıp ufak tefek tarlalara dönüştürüldüğü ve köylülerin kira ödemeleri tamamen kaldırıldığı halde, gelirler de tasarruflar da artmayacaktır.

Üstelik köylünün yaşama standardında görülen yükselmeler de kısa dönemli olmak durumundadır; eğer bir yükselme olursa bu mutlaka geçici bir iyileşmedir, kısa ömürlü bir ferahlamadır. Bu arada nüfus dev adımlarla artmakta ve bu ferahlık da uçup gitmektedir; nüfus artışı, toprakların yeniden parçalanmasına yol açacak ve adam başına gelir gene eski düzeyine, hatta bunun bile altına düşüverecektir. Daha kötüsü, toprağın parçalanması ile, geri ülkeler tarımın en önde gelen ihtiyacının giderilmesi olanaklarının suya düşmesi; toplam üretimde hızlı ve büyük ölçüde bir artış sağlanması ihtiyacı. Oysa küçük çiftlik birimleri üstüne kurulu bir tarım ekonomisi, verimliliğin artması bakımından çok önemsiz olanaklar yaratabilir ancak. Doğrusu, tohum geliştirme, daha çok gübre kullanma ve benzeri yollarla bir miktar başarı sağlanacaktır. Fakat, daha önce de belirtildiği gibi, verimlilikte ve üretimde büyük artışlar sağlamak için, uzmanlaşmayı tarıma sokmak, modern makina ve çeki gücünü kullanmak şarttır; bunlar da ancak büyük-çaplı çiftliklerde gerçekleştirilebilecek işlerdir; yani bugünkü büyük çiftlik düzeni söz konusu artışları sağlamak bakımından daha umut vericidir.

İşte bu noktada, bugünkü azgelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğunda görülen en can sıkıcı sorunlardan biriyle karşılaşırız. Eğer genel bir gerilik ortamı içinde bir tarım reformu yapılacak olursa, bu, ülkenin ekonomik kalkınmasını hızlandırmak şöyle dursun, büsbütün geriletecektir. Köylünün yaşama koşullarını geçici olarak iyileştiren böyle bir reform, toplam üretimi azaltacağı gibi, o güne kadar tarım kesiminin verimliliği arttırma amaçlarıyla kullandığı ve zaten pek küçük olan ekonomik artık dilimini büsbütün ortadan kaldıracaktır. (5) İşin daha kötüsü, yoksul köylülerin, (ki bunların bir kesimi eski yoksul köylülerdir, bir kesimi de toprak reformundan sonra eline bir parça tarla geçirmiş eski tarım işçileri v.b. dir) artmış olan tüketimleri ile çiftliklerin parça bölük olmaları sonucu, eskiden kent-

lere aktarılan tarımsal ürün fazlası (yiyecek maddesi, sanayi ham maddesi olarak ya da ihraç amaçlarıyla aktarılan ürün fazlasıdır söz konusu olan), büyük ölçüde azalmış olacaktır.

İleri kapitalist ülkelerin geçmişinde bu sorun, çok yönlü bir süreç yardımıyla çözüme bağlanmıştı.. İşin birinci yönü şuydu: kapitalist gelişme, tarımı silindiri gibi ezip geçti ve bir zamanlar kendi eliyle gerçekleştirdiği tarım devrimini, sanki bir «tarım karşı devrimiyle» ortadan kaldırdı ya da «iptal etti.» Böylelikle tarımı yeni bir düzeye, yeni bir aşamaya ulaştırarak «vaktiyle yaptığı harcamaları tamamen geri almış», bir tür «kapitalizasyon gerçekleştirmiş» oldu; topraklar yeniden kapitalist çiftçilerin elinde toplandı; yoksul köylüler tarım-işçilerine ya da pazara-dönük girişimciler hâline dönüştü. İşin ikinci yönü de şöyle özetlenebilir. Bir yandan sanayi alanında iş bulma «havucunu», fakat daha çok fiziksel baskı «deyneğini» kullanarak, yoksul köylülerin büyükçe bir kesimini sanayi işçilerine dönüştürdü ve böylece, çiftliklerdeki nüfus baskısını ortadan kaldırmış ve tarım kesiminde kalanların adam başına gelirlerini yükseltmiş oldu. İşin üçüncü yönüne gelince: sanayi genişleterek, kırsal alanlardaki üreticilerin satmak zorunda oldukları ürün fazlalarına karşılık onlara, yapılmış (mamûl) mallar verme olanağını arttırdı; böylece hem büyüyen kentsel nüfusun yiyecek v.b. ihtiyaçlarını karşılamayı sağlama bağlamış oluyordu, hem de tarım alanına daha çok araç-gereç, gübre ve benzeri girdileri göndererek tarımsal verimliliğin artmasına yardım ediyordu.

Demek oluyor ki, kapitalizmin yarattığı koşullar altında, eğer dört taraftan bir ekonomik kalkınma gerçekleştirilmeye katkıda bulunmak ve bunda başarılı olmak isteniyorsa, kentlerde gecekonduların, teneke mahallelerinin mantar gibi çoğalıp yaygınlaşmaları istenmiyorsa, tarım reformu, yalnız sermaye birikimi ile el ele yürütülmekle kalmamalı, fakat aynı zamanda, sanayi kapitalizminin hızla ilerlemesiyle de birlikte götürülmelidir. Böyle bir ilerleme,

bir yandan tarım devriminin diğer yandan da biraz önce «tarım karşı devrimi» adını verdiğimiz olayın sonuçlarına bağlıdır. Feodal düzen, ancak tarım devrimiyle ortadan kaldırılabilir ve devlet ancak bu yolla, kapitalist kalkınmanın gereklerini yerine getirmekte yardımcı bir rol oynayabilir. Sanayi girişimlerinin büyüüp serpilmesini doğrudan doğruya destekleme gücünde ve isteğinde, dolaylı olarak da böyle girişimlerin içinde boy atabileceklerini uygun ortamı yaratmaya yardımcı burjuva-egemenliğinde bir devlet kurulabilirse, sanayi kapitalizmine geçişin ve bu yolda hızlı bir biçimde ilerlemenin en can alıcı sorunu da çözüme bağlanmış olacaktır. (6) Aynı zaman da, ancak «tarım karşı devrimi» sayesinde, büyüyen sanayi kapitalizmi, kendisi için zorunlu bir yaşama alanı, bir dayanak noktası bulabilir ki bu da geniş bir tarımsal alanı kendi isteklerine uygun bir biçime sokmuş olmak, onu bir *hinterland* olarak kullanmak demektir; bu alan, sanayi kapitalizmine, istediği kadar işçi, yiyecek maddesi ve ham madde sağlayabilecek kadar geniş ve verimli olmalıdır.

Şunu hemen eklemeliyiz yukarda söylediklerimize: az gelişmiş ülkelerde tarım reformlarının «gereksiz» oldukları ve doğru yönde atılmış adımlar olmadıkları değildir belirtmek istenen. Biz burada, tarım reformunun, geri kalmışlığın bütün ekonomik ve toplumsal hastalıkları için bir lokman hekim ilâcı olduğunu öne süren «liberal» görüşe karşı okuyucuyu uyarmak niyetindeyiz, o kadar... Tarım reformu nerede, böyle «her derde devâ» bir ilâç olmak nerde! Tarihte oynadığı rol bir hayli belirsiz ve karanlıktır tarım reformunun ve tamamen, içinde yer aldığı koşullara ve kendisini iten güçlere, pervanesini çeviren güçlere bağlı bulunmaktadır bu rol. Ezer feodal-komprador ortaklığının egemenliğinde bir hükümet tarafından gerçekleştirilmişse, böyle bir tarım reformu, niteliği gereği ilerici bir kalkınmaya düşman ekonomik toplumsal ve siyasal sistemi geçici olarak pekiştirecek, dengede tutacaktır. Böyle bir kalkınmaya uzun dönemde yararı dokunsa bile, kısa dönemde,

onu oldukça büyük ölçüde geciktirme eğilimi yaratacaktır. Diğer taraftan, böyle bir hükümetin engellemelerine rağmen gerçekleşen bir tarım reformu yapılmışsa (örneğin köylülerin zorlamasıyla hükümet istemeye istemeye böyle bir reform yapmışsa), yani reform bir **tarım devrimi** karakteri kazanmışsa, o zaman iş değişir ve hareket, ilerleme yolunda önemli bir adımın atılması anlamını taşır. Doğrusu, parazit bir toprak ağaları sınıfını zararsız hâle getirmek ve bu sınıfın az gelişmiş bir ülkenin gırtlığını sıkmasına son vermek için gerçek bir tarım reformu kaçınılmazdır. Köylülüğün haklı umut ve isteklerini karşılamak ve her türlü ekonomik ve toplumsal gelişmenin en önemli koşulunu yerine getirmek için de gerçek bir tarım reformu kaçınılmazdır. Bu koşul, yüzyıllar sürmüş bir aşağılayıcı ve kul-köle edici baskının köreltip iğdiş ettiği kırsal bölge halkının yaratıcı enerji ve güçlerini özgür kılmak, serbest bırakmaktır. Tarım reformu bir de şu yüzden kaçınılmazdır: ancak çalışan köylülere toprak dağıtılması yoluyla, tarım sorununun akla uygun bir biçimde çözümünü sağlayacak bir siyasal ve psikolojik ortam yaratabilir; ancak bu yolla, özgürlüğüne kavuşmuş ve eşit haklara sahip üreticilerin bir araya gelmeleri, kooperatifler kurmaları ve teknik bakımdan ileri bir tarım işletmeciliğine geçmeleri sağlanabilir.

II

Vaktiyle bir Alman yazarının söylediği gibi, mutfakta et bulunup bulunmayacağı mutfakta kararlaştırılmaz. Kapitalist bir düzende tarımın kaderi tarıma bağlı değildir yalnız. Tarım dışında işleyen ekonomik toplumsal ve siyasal süreçler ve özellikle sermaye birikimi ve kapitalist sınıfın evrimi belirlemektedir tarımın geleceğini; başlangıçta, tarımdaki gelişmelere bağlı olarak belirlenmiş olan bu süreçler, kapitalizmin yürürlüğe girmesiyle birlikte tarihsel geli-

şimin başlıca itici güçleri olmuşlardır. Geniş ölçüde tarıma bağlı bulunan az gelişmiş ülkelerde bu süreçlerin işleyişi, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, belki daha az belirgindir; fakat aynı ölçüde etkin ve belirleyici olduklarından kuş-kumuz olmasın!

Geri bir kapitalist ülkede bile, ekonominin tarım-dışı kesimi, ulusun toplam ekonomik artığının büyükçe bir dilimini almaktadır. Bu kesimde, ekonomik artığın başlıca **dört** alıcı gurubunun eline geçtiğini görmekteyiz. Bunların başında, tüccar, tefeci ve her türlü aracı gurubu gelir; bunların bir kısmı kırsal alanlarda yaşarlar, fakat yaptıkları işin niteliği gereği, tarımsal nüfus içinde yer almazlar. Bu sosyo-ekonomik tabakanın en göze batan özelliği **büyükülüğüdür**. Eski Çin'e, Güneydoğu Asya'ya, Yakın Doğu'ya ve İkinci Dünya Savaşı öncesi Doğu Avrupa'sına geziye gidenler, buralarda, ne kadar da çok tüccar, komisyoncu, işportacı, çerçi, pazarcı ve sokaklarda, alanlarda ve kahvehanelerde binbir türlü iş yapan ve aslında ne iş yaptıklarını da pek belli olmayan insanlar görmüşlerdir. Bu insanların yaptıkları işler, bir dereceye kadar, bütün kapitalist ülkelerde yapılagelen işlerdir; az gelişmiş ülkelerde sokağa düşmüş olan bu işlerin çoğu, gelişmiş ülkelerde haberleşme araçlarıyla, mektup, telgraf, telefon v.b. ile halledilen işlerdir; bu işlemlerin, nitelikleri gereği, çoğunlukla kapitalist gelişmenin ilk aşamalarına ait olduklarını söylemek pek yanlış olmayacaktır.

Ticaret hadlerinin, kırsal üreticilerin bir hayli aleyhinde geliştiğini daha önce de belirtmiştik. Dar kafalı, bilgisiz, yoksul ve elindeki pazarlanabilir ürünü çok sınırlı olan köylü ve küçük toprak ağası takımı, ticarî (merkantil) sömürü için biçilmiş kaftandır. İkidebir büyük para sıkıntısına düşen bu insanlar özellikle kötü hasat yıllarında, ürünü değer fiyatından satılamadığı zamanlarda ya da umulmadık belâlarla karşılaştığı günlerde, ilerdeki üretimini karşılık göstererek borç para alacak, bu borca karşılık «yüksek tefeci faizi» ödemeye boyun eğecek ve elindeki malı önü-

ne ilk çıkan müşteriye yok pahasına satmak durumunda kalacaktır. Hasat mevsiminin sonunda, elinde ufak tefek parası kalan bu gibi küçük üreticiler, tefecinin ocağına düşüp yeni «avanslar» istemekten bir türlü yakalarını kurtaramazlar, son derecede aleyhlerine olan borç senetlerinin ya da sözleşmelerinin altına parmak basarlar, ürünü götürüp mağazasına yıktığı komisyonucunun kendilerine satmak istedikleri yapılmış malları güçleri yetsin yetmesin satın almak zorunda kalırlar ve «kendi» tüccarının ya da tefecisinin tam anlamıyla kucağına oturmaktan bir türlü kurtulamazlar. Söylemeye bile gerek yoktur ki, bu işte tüccarın ve komisyonucunun kârı «fâhiş» oranlara yükselmektedir.

Büyük merkantil kârların tek kaynağı tarımsal ürünleri alıp satmak ve tarım üreticilerini yolmak değildir elbette. Azgelişmiş ülkelerde görüldüğü gibi, pazarların örgütsüz ve birbirinden kopuk olduğu yerlerde, bu tür kârların aranıp bulunmasının bin bir türlü yolu ve yordamı vardır. Taşınmaz mal alım-satımı, çeşitli malların geçici ve bölgesel kıtlıklarından yararlanma, spekülasyon ve arbitraj (spekülasyon ucuz zamanda alıp pahalı zamanda satmak, arbitraj ise ucuz yerden alıp pahalı yerde satmak anlamlarına gelir - ç.n.), alıcılarla satıcılar arasında bажıntı kurma yoluyla elde edilen «simsarlık ücretleri» hep böyle becerikli adamların giriştikleri işlemlerden elde ettikleri tatlı merkantil kârları örnekleyen gelirlerdir. Azgelişmiş ülkelerde aşağı yukarı kronik (müzmin) bir hâl almış bulunan enflasyon da, döviz altın ve diğer değerler üstünde karaborsa oyunlarına olanak sağlar ve bunlardan elde edilecek büyük vurgunlar «yağlı ballı ticaret işlerinin» büsbütün gelişmesine yol açar. Bu arada, devletten birtakım ayrıcalıklar (lisanslar, tahsisler özel izinler v.b.) alma olanağı da her zaman belli bir gurubun elindedir; aralarında sınıksız kenetlenmiş birtakım zengin iş adamları gurubudur bu; toplumun en iyi kaynaklarına, enerjisine ve yaratıcılığına da bunlar sahiptirler zaten.

Yaptıkları işin niteliği gereği bu sınıfa giren insanlar bir girdabın içindedirler ve bir batır bir çıkarlar; dolayısıyla bu alan «işe yeni atılanlara» her zaman açıktır ve her zaman kalabalık bir gurup «zenginliğe adaylığını koymuş» beklemektedir sırada! Aralarında kimler yoktur ki: tüccar kesiminden olanlar, soylu ailelerden gelenler, sınıfını yitirmiş (deklase olmuş) toprak - soyluları ya da eski derebeylerinin çocukları, açığöz ve girişimci köylüler, yarışmayla işinden edilmiş ustalar, belli bir eğitimden geçmiş fakat bilgisini bir türlü uygulama alanına aktarma olanağı bulamamış çeşitli insanlar ve benzerleri. Bunların arasındaki yarışma ve didişme, kıran kıranadır ve **ortalama** gelir de adamakıllı düşüktür. Bununla birlikte bütün bu adamların **eline geçen toplam kâr epeyce büyük tutarlara ulaşmaktadır.** (7) Toplumsal üretime sözü edilmeğe değer hemen hiç bir katkısı olmayan bu gurup, köylerde yapısal olarak eksik çalışan (bir çeşit gizli işsiz olan-ç.n.) insanların kentlerdeki benzerleridir. Ekonomik kalkınma açısından bakılacak olursa, o zaman bu benzerliğin pek önemi kalmaz; çünkü kentte yaşayan bu gurubun rolü çok farklıdır ve çok daha önemlidir. Kırsal bölgelerdeki yapısal gizli işsizlerin tüketimi, yoksul köylünün sırtındandır; yani köylü kitlesinin «bir lokma bir hırka» düzeyindeki üretimlerini azaltmalarıyla, ağızlarındaki lokmayı onlara kaptırmalarıyla mümkün olur. Ekonomik artıktan pay olarak geçinebilmesi için köylünün minimum geçim düzeyini yükseltmesi ya da toprak ağalarına ödenen rantı sınırlaması gerekecektir. Doğrusu istenirse, köylünün doğrudan sömürsünden pay alabildiği sürece, kabına sığmayacak kadar çok sayıda insanı barındıran merkantil nüfus kesimi de bu kaynaktan çöplenecektir. Fakat bunların asıl geçimi, diğer sınıfların elinden kaptıkları ekonomik artıktan dilimleridir; toprak ağalarının, yabancı girişimcilerin ve yerli sanayicilerin eline geçen ekonomik artığın belli dilimlerini, allem eder kalem eder, kendilerine aktarırlar. Bu parazit tabakayı ayakta tutmak üzere ayrılan bu artık kesimleri sermaye birikiminin

canına okuyan önemli bir kanama anlamına gelmektedir.⁽⁸⁾

Merkantil sınıfın bu «Lumpen burjuva» kesiminin, tümüyle bu sınıfın eline geçen ekonomik artıktan kaptığı pay o kadar büyüktür ki, bu sınıfın daha zengin kesiminin, tarım ekonomisi dışına geri gönderdiği yani sanayi üretimi için kullanılan dilimin dışında kalan parçayı bile gölgede bırakır. Başka deyimle eline geçen ekonomik artığın hiç değilse bir kısmını sanayi yatırımlarına aktaran merkantil sınıfın zengin kesimi bu «Lumpen burjuvalardan» daha az yiyip içmektedir. «Lumpen burjuvalar» ın elinde genel olarak büyük paralar yoktur, küçük parayla çevrilebilecek işleri yaparlar, fakat bu gibi işlerde ciroya göre kâr büyük olur, üstelik paranın çevrilme hızı da büyüktür; az parayla büyük ciro zaten başka türlü yapılamaz. Arada büyük vurgun vuran tüccar, parasını, çok kira getiren toprağa yatırır hemen; ⁽⁹⁾ Batılı anlamda bir iş çeviriyorsa, buna yardımcı olarak, ithalat, ihracat, tefecilik ve istifçilik de yapmağa başlar. Demek oluyor ki, sermayenin ve iş enerjisinin merkantil kesimden sanayi kesimine aktarılması mümkündür ama, bu aktarmanın fiyatı da çok büyüktür.

Doğrusu istenirse, bugünkü az gelişmiş ülkelerdeki durum ile, Batı Avrupa'da ya da Japonya'da kapitalist kalkınmanın ilk aşamalarında görülen durumlar arasında büyük benzerlik vardır; bir zamanlar, oralarda da, sermayenin **dolaşımdan ayrılarak sanayi alanına akması**'nı önlemek isteyen büyük güçler vardır; fakat bu güçlerin üstesinden gelindi ve zamanla sermayenin sanayi emrine girmesi sağlandı. Ancak, az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerin tarihsel geçmişlerinde görülen durum arasında keskin bir fark bulunduğu da gözden kaçmıyor: merkantil birikimlerin sanayi üretimi alanına **akmasını** önleyecek güçler, eskisiyle kıyaslanmayacak kadar büyüktür, akıl almaz derecede büyüktür bugün. Yani, az gelişmiş kapitalist ekonominin yenmesi gerekli güçlükler çok daha büyük.

Kapitalizm altında sanayinin gelişmesi, geniş ölçüde, kendi kendini harekete geçirmesine, kendi kendini itmesine bağlı. «Sermaye, kırsal bölgelerdeki el sanatlarını yani bükümcülüğü, örgücülüğü, dokumacılığı, elbise yapımını yıkarak kendisine bir pazar yaratır; o güne kadar yalnız kullanım - değeri için üretilen emtea, artık değişim - değeri de kazanmış olur böylece, bu süreç işçinin (aslında bir serfeti, toprağa bağlı köleydi işçi) topraktan ve elindeki üretim araçlarından kopmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.» ⁽¹⁰⁾ Kapitalizm - öncesi ekonomisinin bu şekilde çözülmesi, doğal kendine - yeterliliğinin dağılıp parçalanması olayı, bugün az gelişmiş sayılan ülkelerin pek çoğunda görülmüş değildir. Tam tersine, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, Batı'nın el attığı bütün bölgelerde, ticarî tarım, geleneksel çiftçilik düzeninin geniş ölçüde yerini almış, yerli usta ve zanaatkarın malını sürdüğü pazarlar, yapılmış eşya (mamûl eşya) tarafından istila edilmiştir. Gerçi, Allyn Young'un dediği gibi «işbölümü, geniş ölçüde, gene işbölümüne bağlıdır.» ⁽¹¹⁾ fakat, bugünün geri kalmış bölgelerinde, bu dizi, bu zincirleme gelişme «plâna uygun olarak» gerçekleşmiş değildir. Farklı bir yol izlemiştir: başlangıçtaki işbölümünün yol açtığı (beslediği) yeni işbölümü, binici ile atı arasındaki görev bölüşümünü andırmaktadır. Sömürgelerde ve bağımlı devletlerde yapılmış malların sürümü için kurulmuş pazar, bu ülkelerin, «iç pazarları» hâline gelmiş değildir. Sömürgeleştirme ve tarafların eşit olmadığı anlaşmalarla ardına kadar açılmış olan bu «iç pazar» kapısı, aslında, Batı kapitalizminin kendi «iç pazarının» bir eki, bir uzantısıdır. (Burada, okuyucuya, Adam Smith'in ünlü düşünce zincirini hatırlatmakta zorunluluk var. kalkınma, verimlilik artışına, verimlilik artışı işbölümünün gelişmesine, işbölümünün gelişmesi pazarın - iç ya da dış - genişliğine bağlıdır. ç.n.)

Batı'daki sanayi büyümesini canlandırmakta büyük

rol oynamış olan bu zincir (bu olaylar dizisi), bugünkü az-gelişmiş ülkelerde sanayi genişlemesini sağlamak için zorunlu olan ateşleyici kıvılcımı daha işin başında söndürmüştür. Bebek sanayilerin dış rekabete karşı korunması zorunluluğunun, serbest ticaretin en ateşli savunucuları tarafından bile kabul edildiği bir tarihsel kavşakta, böyle bir korunmaya en çok ihtiyaç duyan ülkeler, daha sonraki bütün kalkınma çabalarını derinden etkileyen ve adına «sanayi bebekliği» diyebileceğimiz bir tutumun izleyicisi oldular. Dışardan dağlar gibi (ve ucuz olarak) arzedilen yapılmış mallar için, içerde bir yerli sanayi kurmanın kârlılık olanağı yoktur; iç talebi yerli sanayi ile doyurmak mümkün değildir bu durumda. Böyle bir yatırım yapılmayınca da yeni yatırımlar için fırsat çıkmıyor; yatırımın yatırım doğurması mekanizması işletilemiyor belli bir yatırım eylemi bir ikincisini, ikincibir yatırım eylemi de bir üçüncüsünü doğuramıyor. Aslında bu yatırım öbekleşmesi ve eş zamanlılığı (senkronizasyonu), sanayi kapitalizmin evrimi ile eş anlamlı olan zincirleme tepki mekanizmasını harekete geçirir. Nasıl, yatırım, kendi kendisinin itici gücü, bir çeşit uskuru oluyorsa, yatırımın yapılmaması da ekonomik durgunluğu ve geriliği büsbütün arttırmaktadır.

Yatırımın genişletici etkisi olmayınca, zaten dar olan pazar, zorunlu olarak, güdük kalıyor.⁽¹²⁾ Bu koşullar altında, başka yerlerde kapitalizmin merkantil aşmasından sanayi aşamasına geçişi sağlayan küçük sanayi işletmelerinin yaygınlaşması olayı ortaya çıkamamıştır. Zamanla, bazı sanayi ürünlerini yerli olarak yapma olanağı belirmişse de, ister hükûmetin bazı koruyucu gümrük duvarları koyarak yaptığı yardımın, ister diğer hükûmet ayrıcalıklarının sağladığı diğer özendirme önlemlerinin gölgesinde boy atsinlar, böyle girişimler bazan yabancılar eliyle kurulmaktadır (genellikle yerli çıkarları da kendilerine ortak ediyor yabancılar); yabancılar, bu yeni girişime, daha çok, birikmiş deneyimleri ve bilgileri - becerileriyle (know - how' larıyla) katılıyorlar ve işi onlar çekip çeviriyorlar. Kalite

ve görünüş bakımından bir zamanlar dışardan getirilen mallara benzeyen şeyleri üretip pazara süren girişimciler, büyük çapta, modern fabrikalar kurmuşlar ve iç talebi tamamen karşılamışlardır. Böyle bir işi kurup yürütmek için gerekli olan sermaye genellikle çok büyüktür ama, sermaye giderlerinin büyük kısmı, yabancı yapımı makina ve donatımını, yabancı patentlerini ve benzerlerini satın almak için kullanıldığından, yatırımın az gelişmiş ülkede kalan kısmı oldukça küçüktür. Böyle bir yatırımdan dolayı ekonominin uyarılma etkisi ya da kazandığı itici güç devede kulak mertebesinde kalıyor. Dahası var. böyle bir girişim için gerekli toplam sermaye büyük olduğundan ve iç talebin sınırlarına kadar doyurulması mümkün olduğundan, bu alanda başka bir yatırım yapma olanağı da kalmaz. Tekelcinin ayrıcalıkla ve kutsal sığınağına girip yatırım yapabilmek için gerekli sermaye o kadar büyük, böyle bir işe kalkındığında kaçınılmaz olarak karşımıza çıkacak büyük çakışma riski o kadar önemli ve yerleşmiş çıkarların, yeni işe atılacak birini engellemek ve içeri sokmamak için çevireceği dolaplar o kadar etkilidir ki merkantil sermayesinin sanayi sermayesine dönüşmesi için gerekli itme gücü sıfıra yaklaşır. Zaten dar olan pazar, tamamen tekelin denetimine geçmiştir ve tekeli denetim pazarın genişlemesini engelleyen yeni ve ek bir etmen olmuştur.

Bütün bunlardan, geri ülkelerde görülen böylesine bir sanayi gelişmesinin, eskiye göre, bütün sanayi pazarlarının dışardan getirilen mallarla dolup taşıdığı eski günlere göre belli bir ilerlemeyi temsil etmediğini söylemek istediğimiz sanılmasın. Bu eski mal akımı, ülkedeki hemen bütün el sanatlarını yıkmış, sanayi adına ufak tefek ne varsa silip süpürmüş, buna karşılık işlerini ellerinden aldığı insanlara, usta ve zanaatkar takımına yeni sanayi işyerleri kurup bir çalışma seçeneği yaratmamıştır. Oysa Batı'da böyle bir gelişme olmuştu ve işinden edilenlere yeni işler verilmişti. Yeni açılan işyerleri geri ülkelerde de

bir çeşit panzehir, bir çeşit yara merhemi görevi yapmıştır. Başlangıçtaki işbölümü düzeninde, yapım işlerinde çalışanların hiç değilse bir kısmına yeniden iş bulunmuş, ülkede hiç değilse belli sanayi dallarına yatırım yapılmış, yerli işgücünün hiç değilse bir bölümüne iş ve gelir sağlanmıştır. Ne var ki, yapılanlar yıkılanı yerine koyacak büyüklükte olmamıştır hiçbir zaman; üstelik, öyle bir sanayi uygulama düzeni gelmiştir ki ülkeye, başlangıçta kısmen de olsa sarılan yazarların bütütün açılıp genişlemesine sebep olan ve başlangıçtakinden daha az güçlü ve zararlı olmayan bir kanserli büyüme modeli çıkmıştır ortaya.

Pazarların tam denetimini sür'atle ele geçiren ve bunların çevresine koruyucu gümrük duvarlarıyla ve/veya diğer hükümet ayrıcalıklarıyla demirden bir çit ören yeni firmalar, sanayi büyümesinin yeni hamleler yapmasını engelliyorlar teknelci fiyat ve üretim politikaları yüzünden, kendi işletmelerinin genişlemesini bile önüyorlar. Ekonomik sistem içinde bir zamanlar ilerici rol oynuyorlardı; şimdi tamamen gerici bir rol oynamaya başlamışlardır ve bu rol değişikliği çok kısa zamanda olmuştur; az gelişmiş ülkelerdeki yarı - feodal toprak ağalığı, ekonomik kalkınmanın önüne nasıl bir duvar çekiyorsa, bu yeni firmalar da, tıpkı öyle, ekonomik kalkınmanın bu ilk aşamalarının başbelâsı kesiliyorlar. Yalnız iş bölümünün daha da ilerlemesini engellemekle kalsalar, verimliliğin artmasını köstekleseler gene iyi, üstelik bunların bütütün gerilemesi yönünde bir etki yapıyorlar. Teknelci sanayi, bir taraftan, sermayenin ve işgücünün **dolaşım** (ticaret, aracılık, bankacılık, tefecilik v.b. işler için yani değer yaratmayan, üretici olmayan işler için kullanılan genel terim — ç. n.) alanından sanayi üretimi alanına aktarılmasını önlediği için, kapitalizmin merkantil aşamasını uzatmış olmaktadır. Diğer taraftan da, tanım ürünleri için pazarın genişlemesine de, tarımdan boşanan işgücüne yeni çalışma olanakları yaratılmasına da yardım etmediği gibi, tarımda kalanlara ucuz tüketim malları ve araç - gereç de

sağlamadığından bu ekonomik kesimin, yeniden kendine - yeterli, yapısal işsizliği ve gizli işsizliği barındıran bir ekonomik ortam haline dönüşmesini pekiştirerek işleri bütütün çıkmaza sokuyor; bu arada, küçük ticaret erbabının mantar gibi artmasına, kulübe sanayilerinin, derme çatma ev tezgâhlarının ve benzeri işlerin yeniden canlanmalarına da yol açıyor. (13)

Demek oluyor ki, az gelişmiş ülkelerin büyük kısmında kapitalizmin özel bir çarpıklığı var. Çocukluğun bütün acılarını ve yoksunluklarını bütünüyle yaşadıkdan sonra, gençliğinin görkemli ve sağlıklı günlerini görmeden, daha erken yaşta, ciddi bir bunamanın ve çöküntünün bütün belirtilerini göstermektedir. Sanayi - öncesi toplumunun üstüne ölü toprağı serpilmiş durgunluğu, şimdi, teknelci kapitalizmin bütün sınırlayıcı etkilerine eklenmiş durumdadır. Geri ülkelerdeki teknelci çıkar çevrelerinin eline geçen bol miktarda ekonomik artık verimli amaçlarda kullanılmamaktadır. Bu kaynakları, teknelci, ne kendi işletmesinin genişlemesine yatırmakta, ne de başkalarının hizmetine (emrine) vererek yatırılmasına olanak vermektedir. Eğer yabancı uyruklu hisse senedi sahiplerinin eline «temettü» olarak geçmiyor ve yurt dışına akıyorlarsa, bu kaynaklar, toprak soylularının çarçur etmelerine çok benzeyen bir biçimde kullanılırlar. Ekonomik artıktan arslan payını alan teknelci kapitalistler, kendilerine yazlık ya da kışlık lüks konutlar (kâşâneler, konaklar v.b.) yaptırırlar, hizmetçi ve uşak sayılarını arttırırlar, aşırı tüketimlerini bütütün arttırırlar v.s. Eğer geriye para kalırsa, bununla da, yüksek kira getirecek (ya da ileride çok daha yüksek bir fiyata satılacak) toprak satın alırlar, her türlü ticaret dalavereleri çevirmeye bakarlar, tefecilik ve spekülasyon yaparlar. Önem bakımından hiç de küçük olmayan bir sonucu yol da, yerli paranın değer yitirmesine (ve ilerideki bir devalüasyona) karşı ya da ülkede toplumsal ve politik bir çalkantı, bir ayaklanma karşısında dışarıya kaçıp rahat bir emeklilik hayatı yaşamak için, yuvayı yu-

murtayla doldurmak kabilinden, vurgunlarının bir kesimini de yabancı ülkelere kaçırlar.

IV

Buraya kadar yaptığımız çözümleme bizi az gelişmiş ülke ekonomik sisteminin tarım - dışında kalan **üçüncü kesimini** inceleme noktasına getirir. Yabancı işletmedir bu da. ⁽¹⁴⁾

Az gelişmiş ülkenin **iç pazarına** el atmış, tamamen ya da kısmen yabancıların sahip oldukları kuruluşlar özel bir problem ortaya koymazlar. ⁽¹⁵⁾ Daha önce sanayi konusundaki sözlerimiz bunlara da aynen uygulanır çünkü Bu kuruluşların elde ettikleri ekonomik artığın bir kısmı söz konusu ülkede kalır ve harcanır, örneğin yüksek maaşlı yöneticilere yapılan ödemeler ülkede kalmaktadır; fakat bu artığın büyük kısmı (söz konusu yabancı uyruklu ve yüksek maaşlı yöneticilerin kişisel tasarrufları dahil) ise yurt dışına aktarılır. Demek ki, bu kuruluşların ellerine geçen ekonomik artığın, az gelişmiş ülkelerdeki sermaye birikimine katkıları, tamamen yerlilerin elindeki kuruluşların katkılarından küçüktür.

Daha karmaşık —aynı zamanda da daha önemli olan—, bir az gelişmiş ülkede salt ihrac etmek için üretim yapan yabancı kuruluşların oynadıkları roldür. Geri bölgelerdeki yabancı çıkarlarının büyük kısmı salt ihracata dönük üretim yapmaktadır; bunların yatırım tutarları diğer kategorilerden büyüktür; daha önemlisi, söz konusu malların ülke ve dünya ekonomisi toplam üretimi içindeki payları da en büyük dilimi oluşturmaktadır. Bunların, yerleşmiş oldukları ülkenin ekonomisi üstündeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için, eylemlerinin çeşitli yönlerini ayrı ayrı ele almak yararlı olacaktır: (1) Yabancı girişimin yaptığı **yatırımın** büyüklüğü ve önemi; (2) Yatırımın bergünkü (câri) işlemlerinin **doğrudan** etkisi; ve (3) Azge-

leşmiş ülkenin tüm olarak ele alınması hâlinde, üstündeki **genel** etkisi.

Bu konuların birincisini ele aldığımızda şunları görüyoruz: İhrac edilebilir malların (petrol hariç) üretimiyle ilgili yabancı çıkarlarının, az gelişmiş ülkeye, kural olarak, küçük bir sermaye getirdikleri ve yatırımlarını böyle küçük bir sermaye ile başlattıkları söylenebilir. Çünkü, gerekli doğal kaynakları denetim altına alabilmek —ki bunların başında plantasyonlar ve madenler için toprak satın almak gelmektedir— için büyük paraya ihtiyaç duyulmamıştır; ya silâh zoruyla yerlilerin elinden zorla alınmıştır bu doğal kaynaklar ya da yöneticilerin, feodal ağaların ve buraları elinde bulunduran kabile şeflerinin elinden, simgesel bir fiyat ödenerek ayrılmıştır. Bu nedenle de, yabancıların **doğal kaynaklara** el atmalarından kazanılan paraların yerli sermaye birikimi üstündeki etkisi ihmal edilebilecek derecede düşüktür. Hattâ daha sonraları, az gelişmiş ülkelerde ihracata dönük iş yapanların işletme büyüklükleri çok arttığı zamanlarda bile, bunlar için gelişmiş ülkelerden aktarılan yatırım sermayesi, genellikle sınıldığından çok küçük olacaktır. İhracat için üretim yapan böyle işletmelerin genişlemeleri için gerekli para, bunların o ülkedeki son derece verimli işlerinden elde ettikleri büyük kârlardan sağlanacaktır. İngiliz deneyinden söz eden Sir Arthur Salter bakın bu konuda neler diyor. «Yalnız, 1870'in hemen arkasından sona eren bir ilk dönemde dış yatırımlar, ihracat ile ithalat arasındaki farktan beslenmişlerdir. Bütün 1870—1913 dönemi boyunca, dış yatırımın 1 milyar sterlinden 4 milyar sterline yükseldiği bu zaman boyunca, toplam yeni yatırımların, gene aynı dönemde, eski yatırımların sağladığı gelirlerin % 40'ını ancak bulduğunu görmekteyiz.» ⁽¹⁶⁾ Hollandalıların, Fransızların ve (daha sonra) Amerikalıların dış ülkelerde kurdukları holdinglerin gelişim çizgisi de hemen aynıdır; Bunlar da, büyüüp semizlemek için, yabancı az gelişmiş ülkede elde ettikleri kârlardan ayrılan

paylara geniş ölçüde bel bağlamış bulunuyorlardı. (17) Demek ki, Batılıların az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik varlıklarının büyümesi için, kelimenin dar anlamında sermaye ihracı devrede kulak mertebesinde kalıyor; yabancı sermayenin az gelişmiş ülkelerdeki bugünkü ekonomik varlığı, geniş ölçüde, yabancı ülkelere elde edilen ekonomik artığın yeniden yatırılması sonucu doğmuş bulunuyor. (18)

Bu bile tek başına, Batılı kapitalistlerin, bazı az gelişmiş ülkelerdeki «kutsal» mülkiyet haklarının elden gitmesi karşısında duydukları öfkenin ne kadar yersiz olduğunu göstermeye yetecek önemde bir örnektir; ilginç bir örnektir üstelik. (19) Sırası gelmişken, az gelişmiş ülkelere elde edilip gene yatırıma yöneltilen yabancı sermaye mülkiyetindeki ekonomik artığın, bu ülkelerin ekonomik kalkınmalarına önemli bir katkı yapıp yapmadıklarını soralım. Eldeki kayıtların en iyimser bir yorumuna göre bile böyle bir soruya olumlu karşılık veremiyoruz. Bu dev şirketlerin yaptıkları yatırımların bir kısmını, doğal kaynaklara el koymak için ödemeleri gereken fiyata karşılık sayalım. Biraz önce de belirttiğimiz gibi çok düşük bir fiyattır onların bu iş için ödemiş oldukları; çok kez, az gelişmiş ülkenin memurlarını ya da doğal kaynakların eski sahibi güçlü kişiyi kandırmak için bir rüşvetten, bir bahşisten ibarettir bütün ödenen. Bu adamların da paralarını nereye harcadıklarını biliyoruz; geleneksel olarak para çarçur etmeyi iyi bilirler bunlar; herhalde, ellerine geçen rüşvetleri ve bahşişleri geri ülkelerinin verimli servetini arttırmak için kullanılacak biçimde bir birikime yönetiyor değiller. (20)

Gerekli yatırımın çok daha büyük kısmı, hani neredeyse tamamı, «aynî yatırım» diye de adlandırılmış olan bölüm için harcanan paralardan oluşur. Bu kavramı şöyle açıklayabiliriz: Kurulu işyerlerini genişletmek ya da yeni işyerleri kurmak isteyen ve bunun için de kârlarının bir kısmını ayırıp donduran (ya da yeni fonlar bulan) firma-

lar, bu kaynaklarının büyük kısmını, kendi ana vatanlarında üretilen makina ve donatımı satın alıp ithal etmek için kullanırlar. Başka bir yolu yoktur bu işin, çünkü, söz konusu makina ve donatım, yatırımın yapıldığı geri ülkede yapılmaktadır. Yatırımcı firmanın ve onu yönetenlerin, kendi anavatanlarında imal edilen makina ve donatıma karşı özel ve doğrusu haklı bir eğilimleri vardır. Sonuç olarak yatırım malzemesi için anavata sipariş verilir, yani ileri ülkenin sanayii için yeni bir üretim olanağı doğar; dolayısıyla, az gelişmiş ülkede yatırım yapan bir yabancı şirketin bu girişimi olsun, vaktiyle yaptığı yatırımın makina ve donatımında yapılacak bir yenileme işlemi olsun, ileri ülkenin pazarını genişleteceklerdir. Elbette, böyle bir yatırım için yerel pazarın da bir miktar genişletilmesi gerekecek, yeni yollar, maden ocakları, yönetim yapıları, dışardan gelen yabancı personel için konutlar, yerli işçiler için kamplar ve benzeri şeyler inşa edilecektir; bu inşaatlarda da yerli malzeme ve işçi kullanılacaktır geniş ölçüde; dolayısıyla, az gelişmiş ülkede yapılan bir yatırımın toplam giderlerinden bir kısmı da orada harcanmış olacak ve ülkenin toplam geliri ve toplam talebi üstünde olumlu bir etki yaratacaktır. Fakat toplam yatırım giderinin bu kısmı genel olarak küçüktür ve hatta inşaat malzemesinin bile bir kısmı (hem de yükte hafif pahada ağır olan kısmı) gene anavatan dediğimiz ileri kapitalist ülkeden ithal edilecektir; ulaştırma araç ve gereçleri için de aynı şey doğrudur, büro araç ve gereçleri için de. Mühendislerin, teknisyenlerin ve ustabaşların da anavatanından getirilecekleri ve inşaat projelerinin uygulanması işini bunların denetleyip gözetleyecekleri de hesaba katılmalıdır.

Demek ki yabancı girişimin yaptığı yatırımın büyüklüğü ve önemi az gelişmiş ülke bakımından fazla birşey ifade etmiyor; şimdi de yabancı yatırım ile ilgili ikinci konuyu, bu yatırımın **hergünkü** (carî) işlemlerinden doğan etkileri incelemeye çalışalım. Bu işlemlerden amacımız, tarımsal ürünler elde etmek, madenler, petrol v.b. mad-

deleri çıkarmak ve bunları yurt dışına göndermektir. Bu şekilde elde edilen kaynakların kullanım biçimi bizim için önemlidir. İncelememize, bu kaynakların işgücünün payı olarak ödenen dilimini ele alarak başlayabiliriz. Yerli emeğe ödenen ücret her yerde inanılmayacak kadar düşük olduğu için, belli iş kollarında makina kullanım oranı çok yüksek, yani işgücü kullanım oranı önemsiz bulunduğu için, yabancı şirketlerin toplam gelirlerine kıyasla ücretlerin yuttuğu kesim çok ufak kalmaktadır. Venezüella'da toplam ihracat gelirlerinin yüzde 90'ı petrolden elde edildiği halde (hatta petrol gelirleri ulusal gelirin en önemli dilimini oluşturduğu halde), petrol sanayi, ülke işgücünün sadece yüzde 2'sine iş verebilmektedir⁽²¹⁾ ve yabancı petrol şirketlerinin yerli para ile yaptıkları harcamalar (hükümete ödedikleri vergiler hariç) ihracat değerinin yüzde 20'sini geçmez⁽²²⁾; ücret ve maaş olarak da bu yüzde 20'nin sekizde yedisi harcanır, sekizde biri de ülke içinde diğer alımlara gider. Şili'de, «Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, madenlerde ve bunlara bağlı maden işleme fabrikalarında ülkenin çalışan nüfusunun yüzde 8'i çalışıyordu yalnız, fakat bu oran devamlı olarak azalmıştır.»⁽²³⁾ Uluslararası Para Fonu'nun yayınlanmamış bir raporuna göre, bu ülkede de (Şili'de — ç. n.) toplam sanayi üretiminin ancak yüzde 20'si yerel olarak harcanmaktadır; bunun ne kadarının emekçiler, ne kadarının malzeme alımlarına gittiği belirlenmemiştir. Bolivya'da toplam işçilerin ancak yüzde 5'i kalay madenlerinde çalışmaktadır; 1945—50 yılları arasında, toplam gelirlerin yüzde 25'i kadar bir ödeme yapılmıştır kalay işçilerine (bir tahmine göre)⁽²⁴⁾. Bolivya ücretleri ile dolar cinsinden yapılan toplam satışlar (gelirler) karşılaştırılırken, hesaplar resmî kur üzerinden yapılmıştır; resmî kur, yerli parayı fazla değerlendirdiğinden işçilerin payı da olduğundan yüksek görünmektedir. Orta Doğu'da, toplam nüfusun sadece yüzde 0.34'ü petrol işyerlerinde çalışmaktadır⁽²⁵⁾; petrol gelirlerinden işçilere ödenen pay yüzde 5 oranın-

dadır. Nüfusu çok küçük ve hammadde kaynakları ise çok geniş olan bazı ülkelerde ise yabancı sermayenin iş verdiği insanların oranı daha yüksek görünmektedir (örneğin Kuzey Rodezya bakır madenleri ülke halkının yüzde 10'una iş vermektedir), fakat ayırık (istisnai) örneklerdir bunlar. Kuzey Rodezya'da bile ücretlere giden pay, örnek verdiğimiz diğer ülkelerdeki oranlara yaklaşmaktadır.

Ham madde çıkarıp bunu ihraç etmekle elde edilen gelirin yerli alımlarda kullanılan ya da ücret olarak verilen bu küçük dilimlerinin az gelişmiş ülkelerdeki iç pazarın genişlemesini sağlayabileceğini düşünmek yanlış olur. Bir kere, çalışanlardan bir kısmı yabancı uyruklulardır, bunlar yönetici ve yardımcı yönetici görevleri yaparlar ve yüksek ücretler alırlar. Çok zengin ve rahat bir ömür sürmelerine karşın bu insanların ellerine geçen paraların büyük bir kısmını biriktirdikleri görülür. Gerçekten de, bunların az gelişmiş ülkede (mahrumiyet bölgesinde) çalışmayı kabul edip buralara kadar gelmelerinin altında kısa zamanda çok para biriktirme umudu yatmaktadır. Söylemeğe gerek yoktur ki, biriktirilen bu paralar ya hemen «anavatana» gönderilir ya da bunların sahipleri, ilerde işleri bitip de «anavatana dönme zamanı geldiğinde» yarılarında götürürler.⁽²⁶⁾ Tüketim amaçları için harcadıklarının tümü de «iç pazara» yönelmiş değildir bu gibi yabancı uyrukluların. Gerçi adettir, bunlar birkaç hizmetçi çalıştırırlar yarılarında, iç pazardan da birçok tüketim mallarını satın alırlar, fakat yükte hafif pahada ağır ne kadar tüketim malı varsa bunu «dışardan» getirirler. Dolayısıyla, bunların yerli mallar alımı için kullandıkları para gelirlerinin çok küçük bir dilimidir ve bu dilimin ülkenin toplam talebi üstünde kayda değer bir etkileri görülmez.

Yerli işgücünün durumu ise biraz daha farklıdır. Çok az beceri isteyen işlerde çalışan bu insanlar, haliyle, son derecede düşük ücretler alırlar; o kadar ki, aldıkları parayla canlarını tenlerinde tutmaları bile zordur. Fakat ücretleri yüksek olanlar bile, ellerine geçeni yerler ve ta-

sarruf edecek birşey kalmaz geriye. Demek ki, yerli işçilere ödenen hemen bütün ücretlerin tüketime gittiği kabul edilebilir. (27) Ne var ki satın aldıkları ürünlerin belli bir kısmı zaten emrinde çalıştıkları yabancı firma tarafından pazara sürülmektedir; özellikle lojman için firmaya epeyce bir kira öderler. Dahası var. Yabancı şirketlerin işçi kamp-ları öyle yerlerde kurulmuştur ki, birçok tüketim malını, genel olarak uzak bir yerde bulunan iç pazardan satın almak yerine fabrika kantininden satın almak hem daha kolay hem daha ucuzdur; fabrika kantininde de «anavatan» ithal edilen tüketim malları satılır. (28)

Özetleyecek olursak, ihracata dönük yabancı girişimlerin kaynak ülkeler denilen yerlerin halkına verdikleri pay, oldukça az sayıdaki işçiye ödenen ücretlerden oluşmaktadır çoğunlukla ve bu da pek birşey tutmaz; her yerde çok küçüktür. Söz konusu malların karşısındaki dünya talebindeki oynamalar, üretimden çok fiyatları etkilediği için —burada bizim uzun uzun incelemeye gerek duymadığımız ekonomik ve teknik nedenlerle böyle olduğu için— çalışan yerli işçi sayısında da zamanla büyük bir değişiklik olmaz. Bunların ücretleri de öyle kolay kolay yükseltilmediği için, ellerine geçen toplam gelirlerde **salt olarak** yani **miktar olarak** da fazla bir artış göstermez; işçi bordrolarındaki toplam rakamlar hani nerdeyse yerlerinde saymaktadır. Satış fiyatlarına bağlı olarak toplam üretim değeri ise değişmekte ve işçi ücretlerinin bu değer içindeki **payı** zamanla elbette ki azalmaktadır. İşlerin iyi gittiği yılları işlerin kötü gittiği yıllarla birlikte ele alacak olursak, bu payın yüzde 15 dolaylarında gezindiğini en az yüzde 5'e düştüğünü ve en çok yüzde 25'e yükseldiğini saptayabiliriz. Az gelişmiş ülkelerin yoksulluktan kırılan nüfus kesimleri için hiç kuşkusuz çok büyük değer taşıyan böyle bir payın, ekonomik kalkınma bakımından önemini irdelemek için, kimlerin eline geçtiğini daha yakından görmeye ve konuyu daha açıkça kavramaya çalışmalıyız. Bu payın büyük kısmı, dar gelirli işçilerin eline geçmekte,

«ücret malları» denilen ve daha çok tarım kesiminde üretilen tüketim malları satın almak için kullanılmaktadır; söz konusu malların bir kısmı da yerel ustaların, küçük zanaatkârların ürettiği şeylerdir; bir kısmı da ithal yoluyla dışardan gelir; demek ki işçi ücretlerinin pazara yansımalarının ülkenin sanayi girişimlerinin gelişmesi bakımından öyle önemli bir katkıları, pazar genişletici ve özendirici bir etkileri yoktur. (29)

İhracata dönük yabancı şirketlerin satışlarından elde ettikleri toplam gelirleri iki başlık altında toplanabilir. Bu gelirin büyük kısmı brüt kârlardan oluşur (vergiler, resimler, harçlar çıktıktan sonra); amortismanlar ve karşılıklar brüt kârların içindedir. Üretim yer aldığı ülkenin devletine ödenen vergi, resim, harç, «devlet payı» v.b. de ikinci bir başlık altında toplanabilir. Bu ikinci kategoriyi biraz sonra ele alacağız. Birinci kategorinin kullanım biçimi çok çeşitli görünüm alabilir. Daha önce de gördüğümüz gibi bu kategorinin büyük kısmı «o ülkenin dışında» yeniden yatırıma gider. Ne varki bu, istatistik bir denge olup, büyük toplamlara ve uzun dönemlere ilişkin olarak ele alındığında gerçek niteliği anlaşılacaktır. Tek tek ülkeler ve belli zaman parçaları için ele alındığında, hem kâr aktarmalarının hem de yabancı yatırımlarının çok büyük ve çok şiddetli sapmalar, dalgalanmalar gösterdiğine tanık oluruz. Zaman gelir, belli bir ülkeden dışarıya kâr aktarmaları yatırımları aşar, zaman gelir bunun tersi olur. Bazı firmalar elde ettikleri kârın tümünü götürürler, bazıları yeni yatırımlara girer. Bütün kapitalist dünyaya kol atmış iş örgütleri, genellikle, kârlarını belli bir ülkeden ya da belli ülkelere toplarlar, yatırım olanaklarının daha üstün görüldüğü başka ülkelere yatırır. Fakat bununla, az gelişmiş ülkelerin ortak bir alinyası vardır, birinden kaldırılan kârlar nasılsa ötekine yatırılır gibi bir yargı vermek istediğimiz sanılmasın. Bunun tam tersi olmak-tadır: Az gelişmiş ülkelere elde edilen kârlar, dünyanın en gelişmiş kapitalist ülkelerindeki yatırımları beslemek

için kullanılıyor. Azgelişmiş ülkeler arasında, kendi ekonomilerine tekrar yatırılan yabancı şirket kârları bakımından büyük farklar bulunmakla birlikte, bir bütün olarak ele alındıklarında, azgelişmiş ülkeler dünyasından gelişmiş ülkeler dünyasına, faiz ve temettü ödemeleri yüzünden, ekonomik artıklarının geniş bir diliminin aktarıldığını söyleyebiliriz. (30)

V

Ancak bütün bunların en kötüsü, azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmaları açısından anlatılması hiç de kolay olmayan asıl felâket, asıl başbelâsı, yabancı sermayenin ekonomik artığı alıp götürmesi ya da yabancı girişimci tarafından yeniden yatırılmasıdır. Bunun böyle iki ucu kirlili bir değnek olması, azgelişmiş ülkelere yapılan yabancı yatırımların doğrudan faydalarının son derecede küçük olmasından değil; yabancı girişimcinin azgelişmiş ülkenin kalkınması üstündeki etkisini bütünlüğüyle ele aldığımızda ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılacaktır.

Batılı yazarlar, bu konuda az çok resmî bir ağızla konuşurlarken hiç de bizim gibi görmüyorlar sorunu. Örneğin, daha önce de sözünü ettiğimiz Amerikan Ticaret Bakanlığı'nın **Survey of Current Business** adlı dergisinde çıkan makalenin yazarları işi tersinden alarak şunları iddia ediyorlar: «Yabancı ülkelere Amerikan şirketlerinin yaptığı üretici yatırımların büyük ölçüde genişlemesi, dış ülkelerdeki ekonomik koşulların düzelmesinde çok önemli bir etmen olmuşlardır.» (31) Kendisinden öyle pek emin görülmemekle birlikte Profesör Mason da, «... maden üretiminin artırılması, genel olarak, yalnız azgelişmiş ülkelerin kalkınmalarıyla bağdaşmakla kalmıyor, aynı zamanda bu bölgelerdeki sanayileşmeyi de büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır.» (32) Profesör Nurkse de, çekingen bir ifade kullanmakta ve şöyle bir sonuca varmaktadır: «... gelecekteki yabancı sermayenin yarattığı etkiler kötü değil-

dir, genel olarak kalkınma sağlamadıkları da söylenemez; kalkınmaya katkıda bulunmaz değil, bulunur ama, her yerde ve her zaman aynı ölçüde olmaz bu, üstelik dolaysız da değildir bu katkı. Asıl güçlük kaynağı, yabancı sermaye yatırımları etkisinin dışı dokunur olmamasıdır, hepsi o kadar» (33).

Yabancı yatırımlarını savunan bu yazarların tutumu aşağıdaki gerekçelere dayandırılmaktadır. Bir kere, yabancı yatırımlar sayesinde dışarıya yapılan kâr aktarmaları, azgelişmiş ülkenin ekonomik artığından kaynak alan bir yük değildir, deniliyor; çünkü yabancı sermaye yatırımı olmasaydı zaten aktarılacak birşey de olmayacaktı! Aktarma olmasın demek yatırım yapılmasın demek olduğu için, bu aktarmalar ödeyen ülke için bir gerçek maliyet ögesi değildir ve dolayısıyla de ülkenin ekonomik kalkınmasını olumsuz yönde etkilediği söylenemez! (34) İkinci olarak da şu gerekçe öne sürülüyor: Yabancı girişimlerin işlemleri sonucu elde edilen ürünlerin bir kısmı yerli halka, yaptıkları hizmetlerin ödülü olarak geri veriliyor ve ülkenin toplam gelirini bir dereceye kadar arttırıyor ya, daha ne isteniyor? Üçüncü gerekçe de şöyle. Yabancı sermaye, **doğrudan** katkısı ne olursa olsun, bir de **dolaylı** katkıda bulunuyor; doğrudan katkısıyla azgelişmiş ülke insanların daha rahat yaşamalarını sağlarken, dolaylı katkılarıyla, yani karayollarının demiryollarının, enerji santrallerinin ve benzeri bayındırlık işlerinin yapımı yanı sıra, yerli kapitalistlere ve işçilere de, ileri ülkelerin bilgi ve becerisini de aktarmış oluyor! Sonuncu gerekçe de, Batı şirketlerinin, kaynak ülkelerin devletlerine avuç dolusu vergi, resim, harç ödemesi ve dolayısıyla devletin eline ulusal ekonomilerin kalkınmasını finanse edecek önemli fonların geçmesini sağlamasıdır.

Burjuva ekonomi düşüncesinde genellikle, görüldüğü üzere bu gerekçeler de «pratik zekâyâ» dayanmaktadır ve yüzeyde hem boş, hem de akla yakın görünmektedir. Ne var ki, gerçeğin yalnız bir kesimi üstünde yoğunlaşan,

madalyanın yalnız bir yüzünü gösteren ve şimdilerde pek moda olan «konuyu tarihsel olarak değil de **canlı statik** yöntemle ele alma» sevdasına kapılan bu gerekçeler aslında tek taraflı olduğu kadar yanıltıcıdır da. Şimdi bu gerekçeleri birer birer ele alıp iç yüzlerini göstermeğe çalışalım.

Az gelişmiş ülkelerin doğal kaynakları işletilmeyecek olursa, üretim de yapılamayacak ve haliyle dışarıya kâr aktarılması olayı da görülmeyecektir; bunun böyle olacağı açık - seçik bir gerçek. Fakat yukardaki birinci gerekçenin bütün doğruluğu ve haklılığı da burada başlayıp burada bitmektedir; tek sağlam dayanağı bu, çünkü söz konusu gerekçenin. Bugün az gelişmiş olan ülkelerin, günün birinde, bu doğal kaynakları kendi öz güçleriyle işleyip değerlendirmeyeceklerini kimse garanti edemez, bu bir; sonra, yabancı yatırımcıların işlettiklerinden daha iyi işletmeyeceklerini ve daha büyük verim elde etmeyeceklerini de kimse garanti edemez. Eğer y a b a n c ı sermaye ve az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarında tuttukları yol birbirinden bağımsız iki olgu olarak ortaya çıksalardı böyle bir olasılık da ortadan kalkardı. Ne var ki, daha önce de Japon kalkınmasını incelerken açıkça gösterdiğimiz gibi, biraz sonra daha da aydınlığa kavuşturacağımız gibi böyle bir bağımsızlık varsayımı yapılamaz. Eğer böyle birşey yapılırsa, sorunun karşılığı baştan verilmiş ve önyargılı hareket edilmiş olur. Fakat problemin bir başka yönü daha vardır. Bazı tarım ürünleriyle ilgili olmak üzere şöyle düşünülebilir: Bunlar yıllık bitkilerin ürünleridir genellikle ve ürün - fazlasının nasıl olsa ihraç edilmesi gerektiği düşünülürse, bunların üretilip dışarıya gönderilmesi, kaynak ülke açısından bir kayıp, bir özveri olarak değerlendirilemez. Genellikle kabul edilen, fakat aslında saçma sapan bir görüştür bu! İhracata dönük şirketlerin, denetimleri altındaki toprakları yağma edercesine kullandıkları olgusu bir yana, bu topraklar üstünde kurulan plantasyonların, yerli halkı sistematik ola-

rak yoksullaştırdığı, hatta birçok hallerde yok ettiği, fizik varlıklarını ortadan kaldırdığı da unutulmamalıdır. Binlerce örneği var bunun, biz burada bunlardan birkaçına değinmekle yetinelim. «Brezilya'nın kuzeydoğusundaki (tek - ürün) şeker kamışı tarımı iyi bir örnektir. Bir zamanlar bu bölge, gerçekten bereketli tropikal topraklardan bir kesimine sahipti. İklimi tarıma elverişliydi ve başlangıçta son derecede zengin meyva ormanlarıyla doluydu. Bugün, herşeyi yutan, kendini bile zor durumda bırakan şeker sanayii bütün bu ormanları yerle bir etmiş ve her yeri şeker kamışıyla doldurmuş bulunuyor; kıtanın açlık bölgelerinden biri olup çıkmış burası sonuç olarak. Meyva yetiştiremeyen, otlakları olmayan, sebze tarımı yapamayan ya da sığır besleyemeyen bu bölge, çözümünü son derecede zor bir yiyecek problemiyle karşı karşıyadır bugün; oysa, çeşitli tarım dallarıyla uğraşılabilmiş olsaydı, binlerce yiyecek maddesi çıkarılabilirdi bu topraklardan.»⁽³⁵⁾ Lâtin Amerika'nın büyük kısmında, «yerli halkın mahvına sebep olan, hemen her bölgede, tek yönlü tarım yapılmasıdır ya da toprakların tek bir üretim amacıyla işletilmesi; madencilikse yalnız madencilik, kahve plantasyonlarıysa yalnız bunlar, bütün tarlaları ise yalnız bütün tarlaları, kakao ise yalnız kakao. Toprakların belli konularda uzmanlaştırılması özellikle bazı ülkelerde çok belirgindir; örneğin Salvador'da hemen yalnız kahve, Honduras'ta yalnız, muz üretilip ihraç edilmektedir.» Mısır'da «sulanabilir toprakların büyük kısmına hemen tamamı ihraç edilen ürünlere ayrılıyor... Özellikle pamuk ve şeker kamışı... bunlar da fellah'ın beslenme yoksulluğunu büsbütün artırıyor.» Afrika'da, «Yerli yiyecek alışkanlıklarını altüst eden ilk Avrupalı yenilik, kakao, kahve, şeker ve fıstık gibi kolay ihraç edilebilir ürünlerin geniş ölçüde üretilmesi. Plantasyon sisteminin nasıl işlediğini önceden de belirttik... Batı Afrika'daki İngiliz sömürgesi Gambia'da bunun güzel bir örneğini görüyoruz, yerlilerin yeyip içtikleri ne kadar tarım ürünü varsa, bunların üretimine son verilmiş

ve bütün topraklar yer fıstığı ekimine ayrılmış. Bu tek-ürünlü tarımın sonucu olarak yerli halkın beslenme durumu o kadar kötüleşmiş ki artık daha kötüsü olamaz.» Uzun bir süre Amerikan kapitalizminin iç sömürgeleri olarak kullanılan Güney eyaletlerinde de benzer bir gelişme görülmüş ve nerdeyse bütün topraklar şeker kamışı ve özellikle pamuk ekimine ayrılmıştı. «Amerika Birleşik Devletlerinde, pamuk üreten eyaletler, ulusun en düşük gelirli grubunu oluşturmaktadır. Pamuk ekimi ile yoksulluk arasındaki istatistik bağıntı akıllara durgunluk verecek ölçüdedir. Pamuk ekiminin toprak üstünde iki olumsuz etkisi görülüyor: (1) Toprak verimini azaltıyor... (2) Erozyonu kolaylaştırıyor... Şimdi bunlar açıkça biliniyor... Fakat ondokuzuncu yüzyılda kimse doğru dürüst anlamıyordu bunları, öyle bir yüzyıldı ki o, başarı dolarla ve sentle ölçülüyordu, kalıcı değerler, ulusal servet kimsenin umurunda değildi.» (36)

Yanlış anlaşılmayı önlemek için, yukarda söylediklerimizin işbölümüne karşı, ulusal ve uluslararası uzmanlaşmaya karşı, verimliliğin artmasını sağlayabilecek böyle bir gelişmeye karşı görüşler olarak öne sürülmediğini belirtmeliyiz. Açıkça belirtmek istediğimiz şudur: Taraflardan birinin açlıktan ölme alanında uzmanlaşması, diğerinin de «beyaz adamın uygarlık yükünü taşıması karşılığı» kârları toplamakta uzmanlaşması, en büyük sayıda insan için en büyük mutluluğun sağlanması bakımından hiç de uygun bir düzenleme, hiç de uygun bir örgütlenme biçimi değildir; böyle bir ulusal ya da uluslararası uzmanlaşma olmaz!

«Az gelişmiş ülke hiçbir özveriye katlanmıyor kil» önermesi, ihracata dönük yabancı şirketlerin yıllık bitkilerin tarımıyla değil topraktan maden, petrol ve benzeri şeyleri çıkarma işleriyle uğraşmaları halinde de geçerli değil. Gerçi bu durumda, yerli halkın yerinden yurdundan edilmesi ve geleneksel varlık dayanaklarından yoksun bırakılması, tarım plantasyonları kurulması hâlinde ortaya

çıkan sonuçlar kadar güçlü eğilimler sayılamaz; bu gibi ham maddelerin çıkarılması işine giren bir yabancı şirket, ülke halkını, bir ölçüde topraklarından kovmaktadır, geçim olanaklarını kısıtlamaktadır, fakat ne de olsa **bir ölçüde!** Az gelişmiş ülke ham madde kaynaklarının, arz olanakları sonsuz «serbest mallar» olarak değerlendirilmesi yanlış olacaktır; bu gerçeği akıldan çıkarmamalı. Bütün dünya açısından bakıldığında ham madde kaynaklarının eriyip tükenmesine bir «korkulu rüya» gözüyle bakılamaz belki; fakat tek tek ülkeler ve belli ham maddeler dikkate alınırsa böyle bir tükenme tehlikesinin hiç de küçük olmadığı görülecektir. (37) Böylelikle, doğanın bağışlamış olduğu ham madde kaynakları için ellerine ufak tefek paralar sıkıştırılan bugünün az gelişmiş ülkelere, bu kaynakların tükenmesiyle, ilerde «corbanın bulaşığı» kalmış olacaktır; yani bunlar, «dünyaya gelme haklarını satın ilerde iyi bir gelecek satın alma» durumunda bulunuyorlar.

Bu bulaşığın karın doyuracak kadar olmadığını, zaten corbanın da nitelik ve nicelik bakımından **yetersiz bulunduğunu** yukarda da görmüştük. Söz konusu kaynak ülkeleri halkları bunları gittikçe daha iyi görüp anlıyorlar; bunun başlıca kanıtı, yabancı sermayeye karşı gittikçe artan bir düşmanlık göstermeleridir; Batı kapitalizmi için çalışmak üzere yerli işçilerin kandırılması, bugün her zamankinden daha zor ve bu iş için sopaya ve baskıya daha çok başvuruluyor Yerlilerin canla başla çalışmakta gösterdikleri isteksizlik ve gevşeklik, bunların «kültür geriliğine» ve kendileri için neyin iyi neyin kötü olduğunu bilememelerine bağlanıyor çok kez; bu gibi yargılarda bir gerçek payı bulunabilir, bulunmaz değil; fakat yerli halkın işe karşı direniş göstermesinin başlıca nedeni, kendi geleneksel yaşantısı içinde hem daha zengin hem de daha mutlu olması; yabancı sermayesinin kendisini ittiği ya da çektiği yaşantı hiç hoşuna gitmiyor yerlinin!

«Kitle hâlinde işgücü seferberliği biçimi olarak kö-

İleğin kaldırılmasından sonra, yerli işçilerin çalışma isteksizliklerini kırmak için en sık başvurulan çare, uzun - dönemli zorunlu sözleşmelerle onları işe bağlamak olmuştur, sözleşmeye uymayanlara ceza yaptırımı uygulanır. Biçimsel olarak bir sözleşme vardır işçiyle işveren arasında... Câhil işçi içinde ne yazdığını anlamadan basar altına parmağını, haklarının korunup korunmadığını bilemez; ayrıca, işveren, sözleşmede yazılı olmayan çalışma yükümlülüklerini işçiden istemesi halinde, bunu engelleyecek bir denetim organı da yoktur. Bir kere böyle bir sözleşme yaptıktan ve köyünden alınıp işyerine götürüldükten sonra, yalanlarla kandırılmış olduğunu anlasa bile iş işten geçmiştir, sözleşmeden cayma olanağı yoktur işçinin.. Demek ki, ister zorla, ister hileyle ya da isterse yoksulluk zoruyla imzalanmış olsun, böyle bir sözleşmenin özgür irade ile yapılmadığı, baskı zoruyla yapıldığı ortadadır. Hollanda'nın Batı Hint Adalarındaki sömürgelerinde, özellikle Dış Eyaletler denilen bölgelerde, zorla imzalattıkları bu gibi sözleşmelere uyulmaması halinde işçinin hapsedilmesi uygulamaları tâ 1940 yılına kadar sürmüştür. Afrika'da, özellikle madenlerde çalışanlara karşı hâlâ yürürlükte böyle cezalar Güneydoğu Asya'nın ve Pasifik'in sömürge ve manda altında bulunan bölgeleri halklarının, plantasyonlarda, madenlerde ve fabrikalarda çalışmaya gönülsüz olmaları ya da yeteri kadar işçi bulunamaması hallerinde, zorunlu çalışma yöntemine geniş ölçüde başvuruyor kapitalistler... Lâtin Amerika'da da, büyük çiftliklerde, madenlerde ve hatta fabrikalarda, daha yumuşak bir zorla çalıştırma yönteminin uygulandığı görülüyor. Örneğin, borcunu ödeyemeyen borcu karşılığında zorla çalıştırılıyor kimi zaman da, tıpkı sömürgelerdeki gibi, çalışanlara uzun dönemli zorunlu sözleşmeler imzalatılıyor ve çalışmaları böylece sağlanmış oluyor...» (38).

Şimdi, eğer emperyalizmin savunma sözcüleri hâlâ, «... belli bir bölgeye yapılan yatırımın, bütün ülkeye zararlı olacağını kanıtlamak için, yatırım sonunda bütün ülke halkının gerçek gelirlerinde bir düşme olduğunu ortaya koymak şarttır.» (39) gibi savlar öne sürerlerse, bizim de onlara bir çift sözümüz olacak: Eğer az gelişmiş ülke halkı olarak yalnız bir avuç kompradoru, yabancı ham madde üreticilerinin işlemlerinden çıkar sağlayan bir avuç kompradoru bir kenara koyacak olursak, yabancı yatırımın bütün ülke halkına zararlı olduğunu kolayca kanıtlayabiliriz.

VI

Bu bizi, üçüncü sorumuza ve yukarıda sıralanan gerekçelerden üçüncüsünü incelemeye götürür. İhracata dönük yabancı şirketlerin, az gelişmiş ülkenin kalkınması üstündeki **doğrudan** etkisi nedir? Yabancı şirketlerin tezgâh kurup iş çevirdikleri ülkelerden bazılarındaki yatırımları, ilgili üretimin gerçekleşmesi bakımından, hem kaçınılmaz olarak yapılması gerekli yatırımlardır, hem de üretimin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Demiryolları, limanlar, karayolları, hava alanları, telefon ve telgraf şebekeleri, kanallar ve enerji istasyonları bunlardandır. Genel olarak bunlar, her az gelişmiş ülke için yararlı yatırımlardır. Bunların yapılması ile ülkenin iç pazarı genişlemese bile bu böyledir; söz konusu yatırımların gerektirdiği bütün temel malzeme «ana vatandan» getirildiği, yani bunlar geniş ölçüde «aynî yatırım» niteliğinde oldukları için iç pazarı fazla genişletmezler; fakat gene de, yerel yatırım olanaklarını genişlettikleri için ülkeye bir yararları olduğu söylenebilir. Bu etki, ekonomi dilinde «dış ekonomiler» kavramıyla anlatılmaktadır ki bu da, bir kuruluşun başka bir işletmenin kurulup üretimde bulunmasını kolaylaştırması (ucuzlatması) olgusunu belirtmek için kullanılır. Örneğin belli bir fabrika ya da ma-

den ocağı için kurulan bir enerji istasyonu, başka bir fabrikanın ya da maden ocağının yeniden böyle bir enerji istasyonu kurması zorunluluğunu ortadan kaldırılabılır, dolayısıyla enerji gereksinimini ucuza karşılamasını sağlayabilir. Aynı şekilde, belli bir fabrikanın gereksinimi için kurulacak bir doğrama atölyesi, başka fabrikaların işlerine yarayabilir ve aynı bölgede daha ucuza bir yeni fabrika kurulmasını kolaylaştırabilir v.b.

Bu şekilde ekonomik genişlemenin gerekli koşullarının iyileşmesi ile «yatırımın kartopu gibi büyümesi etkisi» denilen süreci birbirinden ayırmak gerekir; daha önce de sözünü ettiğimiz bu süreç, bir işletmede yapılan yatırımın, ancak, başka bir işletmede yapılacak yatırımın «pazarı genişletmesi» ile mümkün olabileceğini belirtir. Söz konusu ayırım mutlaka yapılmalıdır; çünkü bu yapılmazsa, az gelişmiş ülkeleri konu edinen birçok yazının düştüğü ciddi yanlışlıklardan kurtulunamaz. Yatırımın kartopu gibi büyümesi etkisi hemen hemen ekonomik kalkınma ile eş anlamlıdır ve zorunlu olarak, «dış ekonomiler» yaratılmasını, dış ekonomilerin yaratılmasına yol açan diğer koşulların yerine getirilmesini, dolayısıyla yatırım düzeyinin ve ekonomik büyüme hızının artmasını kapsamaktadır. Başka biçimde ortaya koyacak olursak: Eş zamanlı yerli yatırım eylemleri, işbölümünün daha genişlemesini yansıtır ve birikimsel olarak (kümülatif olarak) iç pazarın genişlemesi etkisini yaratır ki bunların yan - ürünü olarak da dış ekonomiler sağlanmış olur; sürekli işleyebilen böyle bir mekanizma, gittikçe daha büyük işbölümüne ve daha çok yatırıma yol açacaktır. Ne var ki, yatırım koşullarının iyileşmesi ile yatırımların artması aynı şey değildir; bunların aynı şey olabilemesi demek, zaten, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın, ülkeyi, sanayi kapitalizminin eşğine getirmesi demektir. Aksi halde, bütün bu dış ekonomiler, ekonomik ve toplumsal yapının, içinde bulunduğu durumda kalmasını pekiştirmekten başka bir işe yaramamış olurlar ya da —el altında bulunan fakat kullanılmayan— potansiyel olanaklar olarak kalırlar, kulla-

nılmayan diğer üretici güçlere katılırlar ve sonuç olarak ülkenin ekonomik kalkınmasına ancak çok ufak bir katkıda bulunurlar.

Şunu söylemek istiyorum: Dış ekonomiler yaratılmasının yatırımları canlandırma üstündeki etkileri, başka bir maliyet etmenini ucuzlatmanın, örneğin faiz haddini düşürmenin etkisi kadardır. Nasıl ki faiz haddinin düşürülmesiyle, belli bir gelir ve etkin talep düzeyinde yatırımların artmasını garanti saymak yanlış olursa burada da öyle. Demek ki tek başına dış ekonomilerin yaratılmış olması ekonomik genişlemeye yol açmak için yeterli değil. Dış ekonomiler ile faiz haddi arasındaki benzerlik daha da ilerilere gitmektedir. Nasıl, ekonomi biliminin ilk gelişim evrelerinde faiz haddinin ekonomik kalkınma bakımından stratejik bir önem taşıdığı öne sürülüyordu ve bu «mâsum» bir tutum değil idi ise —*laissez faire* politikasının özünü yansıtan ve devletin işlere fazla karışmasını önlemek isteyen bir tutum idi ise—, bugün de, az gelişmiş ülkelerin dış ekonomiler sağlayan kuruluşlara gitmeleri (enerji santralleri, karayolları v.b.) yalnız kuramsal bir tutum, bir moda olarak değerlendirilemez. «Bu kuruluşlar kime sağlayacaklar bütün bu dış ekonomileri?» sorusu sorulunca işin içyüzü ortaya çıkar, önemi anlaşılır. Kamu kesiminde ya da büyük iş çevrelerinin egemenliğindeki örgütlerde çalışan ekonomistlerin bu konuda söylediklerine bir göz atmak bile, az gelişmiş ülkelerde «dış ekonomilerin», öncelikle, bu ülkelerin doğal kaynaklarını sömürmek için yatırım yapan yabancı (Batılı) girişimcilerin işine yaradığını ve yarayacağını göstermeğe yeterlidir. Dahası var: Bu gibi ekonomistlerin, böyle «dış ekonomiler» yaratacak projelerin finansmanına devletin de yardımcı olması konusunda ısrarla durmaları, az gelişmiş ülkelerin ulusal yönetimleri ile tekelleri şirketlerin arasında nasıl bir «uyumlu işbirliği» bulunduğunu yansıtmaktadır; eski bir fikirdir bu «büyük işleri devlet yapmalı!» fikri aslında. Yani bu büyük işlerin büyük finansman yükünü devlet omuzlarına almalı, bundan çıkar sağlayan fir-

maların «finansal katkıları» mümkün olduğu kadar küçük tutulmalıdır; yani «bu pişirdi bu da yedil» hesabı, devlet söz konusu kuruluşları kurmalı ve işletmeye açmalı, kapitalistler de, devlet hazinesinin fazla bir kesintisine de uğramayan kârları güzelce toplamalıdır!

Mr. Nelson Rockefeller ve yardımcıları, «can alıcı nitelikte bazı kıtlıklar hızla ortaya çıktığı için, az gelişmiş ülkelerde meta üretimini çabuklaştırmanın ve yaygınlaştırmanın büyük önemi vardır.»⁽⁴⁰⁾ diyedursunlar, Profesör Mason, «böyle bir gelişmenin, yardımcı yatırımlar yapılmaksızın, yani demiryolları, karayolları, limanlar, elektrik santralleri ve benzerleri olmadan gerçekleşmeyeceğini, gerçekleşse bile genel ekonomik kalkınmaya büyük bir katkısı olmayacağını»⁽⁴¹⁾ vurgulamaktadır. Bu «yardımcı yatırımların» yapılmasında paranın kimin kesesinden çıkacağına ve şerefine kime ait olacağı konusunda hiç kimsenin bir kuşkusu yoktur: «az gelişmiş ülkelerde meta üretimini çabuklaştırmakta ve yaygınlaştırmakta» kimin sorumluluğu varsa, yani bu ödevleri kim omuzlayacaksa ve «onların genel ekonomik kalkınmasına kimin katkı yapması» gerekiyorsa, para da onun kesesinden çıkacak, şeref de onun olacaktır! Ünlü Gray Raporu, bu sorulara büyük bir açıklıkla karşılık vermektedir. Bu rapor, tarihsel açıdan sağlam bir görüşü, «özel yatırımların seçici olması ve belli bazı ülkelere, daha çok, maden çıkarma işleri için gideceği» görüşünü belirttikten sonra, yazarlarının kendilerini tutamayıp «özel yatırım, kalkınma için en yararlı yoldur» ve «özel yatırım hacmi mümkün mertebe geniş tutulmalıdır» ve «kamu yatırımları ihtiyacı özel yatırımlara göre ayarlanmalıdır» görüşlerine yer verdikleri görülmektedir.⁽⁴²⁾ Demek ki, söz konusu alt yapı yatırımlarını (yardımcı yatırımları) kamu kesimi yapacak, özel yatırımlar için ortam hazırlanacaktır.

İşin can alıcı noktası da şu: Kamu kesimi eliyle gerçekleştirilecek «yardımcı yatırımlar», daha çok, ihracata dönük özel yabancı yatırımcıların işine yarayacaktır ve söz konusu bu alt yapının sağlayacağı «dış ekonomiler», daha

çok ham madde üretilmesine ve ihraç edilmesine olanak verecektir. Bunun bir nedeni, alt yapı yatırımlarının projelerinin de yabancı şirketlere verilmesi ve bunların, doğal olarak, kendileri için en uygun kuruluş yerlerini seçmeleridir. Hindistan'da, Afrika'da, Lâtin Amerika'da, yabancı şirketlerin eliyle ya da desteğiyle kurulmuş olan demiryollarının, hepsi de, ham maddelerin limanlara doğru akışını kolaylaştıracak şekilde projelendirilip, yabancı çıkarlarına en uygun «güzergâhlardan» geçirilmiştir; limanlar da, ham madde ihracatına elverişli olacak şekilde kurulmuştur. Enerji istasyonları, yabancı maden şirketlerinin çıkarlarına en uygun gelecek biçimde ve yerde kurulduğu gibi, sulama şebekeleri de, gene yabancıların elindeki plantasyonların gerekli kıldığı biçimde yapılmıştır. Yabancı sermayenin girdiği her yerde aynı şey görülmektedir. Dr. H. W. Singer'in sözleriyle, «az gelişmiş ülkelerden daha çok ihracat yapılabilmesi için kurulmuş tesisler —ki bu ihracatın büyük kısmı yabancı şirketler eliyle yapılmaktadır—, söz konusu az gelişmiş ülkeler ekonomik yapısının ayrılmaz bir parçası değildir; bu tesisler yalnız ve yalnız coğrafya olarak, fizik olarak o ülkelerde bulunmaktadır.»⁽⁴³⁾

Ne var ki, yabancı girişimcilerin desteğiyle kurulan alt yapı tesislerinin (yardımcı yatırımların) fiziksel nitelikleri, bunların, az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmaları bakımından kısır ve işe yaramaz şeyler olmalarının başlıca nedeni değildir. Bunlar, geri bölgelerdeki ekonomik büyümenin teknik gereklerini yerine getirecek biçimde projelendirilmiş ve yerleştirilmiş de olsalar, yapay olarak zerkedildikleri sasyo-ekonomik yapı içinde yabancı maddeler olarak kaldıkları sürece, etkileri de sıfır (hatta negatif) olacaktır; bu nokta, bundan öncekinden çok daha önemlidir. Çünkü, sanayi kapitalizminin doğmasına olanak veren etken, demiryollarının, karayollarının ve enerji istasyonlarının kurulması değildir; aksine, sanayi kapitalizminin kurulması, demiryollarının yapımına, karayollarının açılmasına ve enerji istasyonlarının kurulmasına olanak vermiştir. Eğer «dış eko-

nomiler» yaratan bu kaynaklar, kapitalizmin merkantil aşamasından geçen bir ülkede yer alıyorsa, olsa olsa, tüccar sermayesi için «dış ekonomiler» sağlayacaklardır. Örneğin, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Hindistan, Mısır ve Lâtin Amerika'da ya da başka yerlerde İngilizlerin eliyle kurulan modern bankalar, sanayi kredileri için kaynak olamamış yerel tefecilerle faiz yarışı yapan, büyük çaplı ticarî finansman kurumlar ya da takas odaları olarak çalışmışlardır. Aynı şekilde, birçok azgelişmiş ülkede, hızla gelişen ihracata paralel olarak kurulan limanlar ve mantar gibi büyüyen kentler de sanayi merkezleri hâline dönüşmekten uzak kalmış, zengin kompradorlara «yaşama alanı» sağlayan geniş pazar yerleri olarak, bir çığ gibi gelişmiş ve küçük tüccarın, acentaların, komisyoncuların oluşturduğu renkli bir nüfusun kum gibi kaynadığı bir ortam geliştirmiştir. Demiryolları, ana karayolu bağlantıları ve kanallar da, yabancı girişimcilerin amaçlarına hizmet etmişler, fakat ülkenin kendi üretici eylemlerinin atar damarları olarak bir işe yaramamışlardır; olsa olsa, köylü ekonomisinin parçalanıp dağılmasını kolaylaştırmışlar ve kırsal bölgelerin tâ içerlerine kadar ticaret sermayesinin sokulmasını ve bu bölgeleri daha yoğun ve daha eksiksiz sömürmesini sağlamışlardır.

Profesör Frankel, «Afrika'da ve başka yerlerde böyle «yatırımların» tarihi, yanlış yerde kurulmuş demiryolları, karayolları, limanlar, sulama şebekeleri v.b. ile doludur ve bu örnekler gelir-yaratan bir kalkınmaya yol açmak şöyle dursun, başka yolla pekâlâ gerçekleştirilecek kalkınma hamlelerini de kösteklemişlerdir.»⁽⁴⁴⁾ derken tamamen gerçeği söylemektedir. Fakat bugüne kadar, söz konusu yatırımların verdiği başlıca zararın, «yanlış» işlerin «yanlış yerde» yapılması ve dolayısıyla fonların «doğru yerde» yapılacak «doğru» işlere akmasını önlemesi olmadığı konusu yeteri kadar güçlü bir dille anlatılamamış, gerekli vurgulamayı kazanamamıştır. Yabancı yatırımların, azgelişmiş ülkelerin kalkınma hamleleri üstündeki en za-

rarlı etkileri, asıl, tüccar sermayesinin egemenliğini pekiştirip güçlendirmesinde ve bu sermayenin sanayi sermayesine dönüşmesini yavaşlatmasında ve hatta önlemesinde olmuştur; dolayısıyla ülkede sanayi kapitalizminin gelişmesi yavaşlamış, hatta engellenmiştir.

VII

İşte yabancı girişimin azgelişmiş ülkeler üstündeki gerçekten önemli «dolaylı etkisi» budur. Yabancı girişim, ülkeye çok çeşitli kanallardan girmekte, bütün ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşantısına kol atmakta ve ülkenin tuttuğu yolu belirleyen en önemli etmen olmaktadır. Herşeyden önce, yabancı sermayenin yörüngesinde semiren ve zengileşen bir grup tüccarın ortaya çıktığı görülmektedir. İster toptancılık yapsınlar - küçük üreticilerden satın aldıkları malları paketleyen, balyalayan, ayırıp ayıklayan ve standartlaştıran toptancılardır bunlar-, ister yabancı şirketlerin yerli ihtiyaçlarını karşılayan müteahhitler olsunlar ve isterse yabancı şirketlerin ya da oralarda çalışan yabancıların diğer ihtiyaçlarını karşılayanlar olsunlar, bunların büyük kısmı yüklü servetler edinme açığızluluğunu gösterebilmekte ve azgelişmiş ülkenin kapitalist sınıfının tâ tepelerine kadar yükselmektedir. Kârlarını, yabancı şirketlerin çalışmasına borçlu olan, bu şirketlerin gelişmelerine ve zenginleşmelerine bel bağlama durumunda bulunan, yerli burjuvazinin bu komprador kesimi, statükonun devamı için ve daha da pekişmesi için, elindeki önemli gücü her zaman kullanacaktır.

Bunların hemen arkasından yerli tekeli sanayiciler geliyor; çok defa, yerli ticaret sermayesi ile ve yabancı şirketlerle kenetlenmiş ve içiçe girmiş bulunan bu tür sanayiciler de, varlıklarını, statükonun devamında görürler; çünkü bilirler ki, gerçek bir sanayi kapitalizminin kurulması kendilerini silip süpürecektir. Kendi pazarlarında yeni yeni isimler ve yarışmacılar görmek istemeyen ve bunla-

rı engelleyen bu tür sanayiciler, dolaşımdaki sermayenin emilmesini isterler ve ihracata dönük yabancı girişimlerden korkmazlar. Bunlar da kurulu düzenin ateşli savunucularıdır.

Bu iki gurubun çıkarları ile, geri kalmış toplumlarda güçlü biçimde kol budak salmış feodal toprak ağalarının çıkarları tam anlamıyla paraleldir. Doğrusu bu ağaların, yabancı girişimin kendi ülkelerindeki eylemlerinden şikâyetçi olmaları için sebep de yoktur. Bu girişimcilere kendi toprak ürünlerini satarlar çok kez birçok ülkede, yabancılar sayesinde topraklarının değeri artmıştır; yabancı şirketler, toprak soyluların bazılarına yağlı işler de verirler, çoğunlukla yabancı şirketlerin en yüksek maaşlı işleri ağa çocuklarına ayrılır.

Bunun sonucu ortaya üçlü bir siyasal ve toplumsal ortaklık (koalisyon) çıkar: zengin kompradorlar, güçlü tekelciler ve büyük toprakağaları koalisyonudur bu ve yürürlükteki feodal-merkantil düzenin savunması onun için bir ölüm-kalım sorunudur. Ülkeyi herhangi bir biçimde -artık monarşi mi olur, askerî-faşist bir diktatörlük mü olur, yoksa Kuomintang tipi bir cumhuriyet mi olur yöneten bu üçlü ortaklığın, kendisini bugünkü ayrıcalıklarından ve erkinliğinden edecek olan sanayi kapitalizminden beledikleri bir şey olamaz. Ülkedeki bütün ekonomik ve toplumsal ilerlemeyi köstekleyen bu rejimin köyde ve kentte hiç bir gerçek dayanağı yoktur ve olamaz; dolaşısıyla, açlıktan kırılan huzursuz halk kitlelerinden ödü kopmaktadır ve bu korku dinmek bilmeyen bir duygudur; bu ortaklığın tek güvencesi, oldukça iyi beslendiği ve kendisine Romalı (Praetorian) koruganlar gibi bağlı olan paralı askerlerdir.

Az gelişmiş ülkelerin çoğunda, toplumsal ve siyasal gelişmeler, son yirmi-otuz yıl içinde bu tür rejimlerden birçoğunu alaşağı etmiştir. Eğer hâlâ iş hayatlarını sürdürüyorlarsa -ki bunların derdi gücü iş hayatlarını sürdürmeleridir-, Lâtin Amerika'da olsun, Orta Doğu'da ol-

sun hâlâ işlerine devam edebiliyorlarsa, Güneydoğu Asya'nın bazı «hür» ülkeleri ile Avrupa'nın bazı «hür» ülkelerinde işleri tıkırında ise, bunun tek nedeni oymasa bile başlıca nedeni, bunların Batı sermayesinden ve onlar adına hareket eden Batı devletlerinden «bol keseden» yardım ve destek görmeleridir. Çünkü bu rejimlerin ayakta durmasıyla yabancı sermayenin işlerini yürütebilmesi birbirine bağlı iki olaydır; ikisi de birbirini belirleyen iki olay. Yerli sanayi kapitalizminin gelişmesini çıkmaza sokan emperyalist güçlerdir bu bağımlı ve sömürge ülkelerin ekonomik anlamda gırtlaklarını sıkıyanlar; gene bunlardır, feodal-merkantil düzenin yıkılmasını önleyen ve komprador yönetimlerinin egemenliklerini garanti altına alanlar! İşte bu rejimlerin uşak hükûmetlerinin korunması, ekonomik ve toplumsal kalkınmasının boğulması, toplumsal ve ulusal kurtuluş için girişilen bütün halk hareketlerinin bastırılması, bugün için az gelişmiş ülkelerin yabancılar tarafından sömürülmesinin devamını bu ülkelerin emperyalist güçlerin boyunduruğu altında tutulmasını sağlayabilmektedir.

Yabancı sermaye ve onun temsilcisi durumunda bulunan hükûmetler, bugüne kadar, söz konusu pazarlıkta (alışverişte) oynadıkları rolü (ve aldıkları payı) aynen korumuşlardır. Gerçi günümüzde resmî ağızlardan «sömürge iktidarları, hammadde üreten bölgelerde sanayinin gelişmesini engelleyen ekonomik güçlerin, hükûmetçe kârun dışına itilmeleri ve gözlerinin korkutulması yönünde yeni ağırlıklar ortaya koyuyorlar.» gibi sözler işitilmekteyse ve gene resmî çevrelerin «eski günler, bir daha gelmemek üzere geçmiş bulunuyor!»⁽⁴⁵⁾ şeklindeki duygularını kuvvetle açıkladıkları görülüyorsa da, ne yazık ki bunlar gerçeği yansıtmaktan uzaktır; aslında, günümüz tarihini yanlış okumak diye buna derler ve hiç bir şey bundan daha yanıltıcı olamaz. İster Kenya'da, Malaya'da ve Batı Hint Adalarındaki İngiliz uygulamasına bakalım, ister Fransızların Hindî Çin'deki ve Kuzey Afrika'daki mârifet-

lerini ele alalım ve istersek Amerika Birleşik Devletlerinin Guatemala ve Filipinlerdeki girişimlerini ya da gene Amerika'nın Latin Amerika ve Uzak Doğu'daki «daha ince yöntemlerle yürütülen» işlemlerini ve Yakın Doğu'da İngiliz-Amerikan işbirliği ile gerçekleştirilen daha karmaşık eylemleri inceleyelim, «eski günlerin» emperyalizmin özünde hiç değişmediğini ve «bir daha gelmemek üzere geçmiş» bulunmadığını göreceğiz!

Doğrusu, ne emperyalizmin kendisi, ne de işleyiş biçimi (modus operandi) ve ideolojik incelikleri elli ya da yüz yıl öncesinin tıpatıp aynıdır bugün. Nasıl ki, yabancı ülkelerin açıktan ve en kaba biçimde yağmalanması, zamanla, yerini az gelişmiş ülkelerle örgütlü bir ticaret düzenine bırakmışsa ve çapulculuğa akla uygun bir kulp takmışsa, şaşmaz «doğrulukta» sözleşme ilişkileriyle, bu çapulculuk sıradan bir iş hâline getirilmişse, tereyağdan kıl çeker gibi işleyen ticaretin de, emperyalist sömürü sistemini daha modern, daha ileri ve daha akla uygun bir kılgıya soktuğu görülmektedir bugün. Tarih içinde değişen bütün olgular gibi, emperyalizmin çağdaş biçimi de, bütün eski özelliklerini içinde taşımakta ve korumaktadır; yalnız bunları yeni bir düzeye çıkarmıştır o kadar! Merkezinde, egemenliği altına aldığı nesnelerin kısa zamanda sıkılıp suyunun çıkarılması ve bir çırpıda büyük vurgunlar vurulması politikası vardır artık ve artık uzunca bir dönemde sürekli bir kazanç akımı, yani «damlaya damlaya göl olur!» hesabı onun gözünü doyurmaya yetmemektedir. İyi örgütlenmiş, akıllıca yönetilen tekelleri girişimlerin itici gücüyle işleyen bugünkü emperyalizm, söz konusu sömürü kazançları akımını sürekli kılacak bir politikayı haklı gösterme sevdasında gerçi; fakat asıl politikası, kapkaççılık ve «sağanak kârları» elde etmektir. Çağımızda emperyalizmin başlıca görevi ise şudur: az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarını önlemek ve eğer bu mümkün değilse, hiç değilse yavaşlatmak ve denetim altında bulundurmaktır.

Böyle bir kalkınmanın, ihracat için ham madde üretiminde bulunan yabancı şirketlerin çıkarlarına temelden aykırı olduğu kolayca kanıtlanabilir. Bu arada, geri kalmış ülkeleri bulundukları ölü merkezden uzaklaştırmaya kararlı hükümetlerin işbaşına gelmeleri ile hammadde üreticisi yabancı şirketleri kamulaştırmalar tehlikesi, bu ölümcül tehdit, Demoklesin kılıcı gibi emperyalistlerin başları üstünde asılı durmaktadır hiç kuşkusuz; ancak böyle kamulaştırmalar olmadan da, kaynak ülkelerdeki bir ekonomik kalkınma hamlesi, Batı sermayesine, kötülükten başka bir şey getirmeyecektir. Çünkü, ekonomik kalkınmanın hangi yönü ele alınırsa alınsın, ham madde çıkarmakla uğraşan şirketlerin zenginliğine hâlele gelecektir.⁽⁴⁶⁾ Ekonomik büyüme koşulları altında olduğu gibi, ekonominin diğer kesimlerinde iş olanakları genişleyecek ve verimlilik artacaktır, işgücünün sınıf bilinci ve pazarlık gücü de artacaktır bunlarla birlikte ve dolayısıyla hammadde üreten kesimde de ücretler yükselme eğilimi göstereceklerdir. Belki bazı üretim alanlarında -ve özellikle plantasyonlarda- ücretlerin (ve maliyetlerin) bu şekilde artışı, daha ileri üretim tekniklerinin kullanılmasına yol açacaktır ama, bunların benimsenmesi yani makinalaşma, sermaye giderlerinin artması anlamına gelir ve bu da, söz konusu şirketlerin canını sıkacak tatsız bir durum yaratacaktır. Madencilik ve petrol çıkarma işlerinde ise böyle bir çözüm bile mümkün değildir. Çünkü bu alanlarda, zaten, ileri ülkelerde kullanılan üretim tekniklerinden yararlanılmaktadır ve kapatılacak teknik açık da zaten çok küçüktür. Dünya pazarlarında hammadde fiyatlarının bir veri olması yani hiç değilse kısa dönemde değişmesi ile birlikte işçilerin hem ücret artışları ve hem de birtakım yan gelirler (ya da olanaklar) elde etmelerine yol açan sendikalaşma sonucu maliyet yükselmeleri, üstelik yerel bazı malların da pahalılaşması nedenleriyle, kârlarda, ister istemez bir düşme görülecektir. Ekonomik kalkınmanın uzun dönemli etkileri yabancı şirketlerin aleyhindedir, bunda

kimsenin kuşkusu yok; fakat asıl kalkınmanın kısa-dönemli etkileri, yabancı sermayenin canını daha çok sık-makta! Kısa-dönemli bu etkiler arasında, kalkınma hamlelerini finanse edebilmek için, yabancı sermaye üstünde salınan vergilerin ve diğer kamu gelirlerinin (devlet pay-ları dahil) artırılmasını, kârların dışarıya aktarılmasını güç-leştiren döviz denetim sistemlerinin uygulanışını, yabancı çıkışlı yatırım mallarını daha pahalı hâle getiren yüksek gümrükler konulmasını, ithal edilen «ücret malları» fiyatları-nın yükseltilmesini sayabiliriz. Bütün bunlar, yabancı giri-şimlerin eylem özgürlüğünü sınırlamakta ve kârlarını azalt-maktadır (47)

Hammade üretimi işine bütün ağırlığını koymuş bu-lunan Batılı büyük iş çevrelerinin, bu koşullar altında, az-gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmanın kapılarını aç-a-bilecek her türlü toplumsal ve siyasal ileri adımı engelle-mek için elinden geleni ardına koymamasına hayret et-memek gerekir. Bunun için, geri ülkelerdeki komprador yönetimlerini bütün gücüyle destekler, bunlara karşı çıkan toplumsal ve siyasal hareketleri saptırmak ve soy-suzlaştırmak için elinden geleni yapar; iktidara geçebil-miş, şu yada bu ölçüde ilerici hükümetleri devirmek ve bunların emperyalist güçlerin «pazarlık masasına oturma» önerilerini geri çevirmelerine son vermek için her türlü da-lavereyi çevirmek, bu gibi iş çevrelerinin başlıca uğraşı-dır. Nerede ve ne zaman, kendi elindeki büyük kaynak-lar işleri denetim altında tutmaya yetmiyorsa ya da nere-de ve ne zaman ilerici bir hükümeti devirmek için gerekli dolapları çevirme işini kendi devletine yaptırma olanağı-na sahipse - ya da bu günlerde, bu gibi işlerle uğraşan Dün-ya Bankası türünden uluslararası kuruluşlara bu görevi aktarma olanağına sahipse -, emperyalist gücün elindeki bütün diplomatik, mâlî ve gerekirse askeri olanaklar se-ferber ediliyor ve özel girişime yardımcı olmak için gere-ken yapılıyor. (48)

VIII

Batı dünyasındaki bütün siyaset ve düşünce meka-nizmasını büyük iş çevrelerinin desteklenmesiyle görevlen-dirmek ve böylece bu çevrelerin az gelişmiş ülkelerdeki du-rumlarını korumalarını sağlamak, resmî açıklamalarda, ekonomik yazılarda açıklandığından daha az keskin de ğil-dir doğrusu! Örneğin Başkan Eisenhower Amerikan dış politikasının amaçlarını şöyle tanımlıyor: «Hükümetimizin elindeki bütün olanakları seferber ederek dışarıya daha çok özel sermaye akmasını sağlamak. Bu, bizim dış po-litikamızın ciddi ve gayet açık amacıdır; bütün iş, yaban-cı ülkelerde böyle yatırımlarımız için yeni ve daha iyi bir iklim yaratmaktır.» (49) Dış Ekonomi Politikası Komisyonu Başkanı Mister C.B. Randall'in sesinde, aynı konu, şu şe-kilde yankılanmaktadır: «Amerikan yatırımları için yeni ve daha iyi bir iklim yaratılmalıdır; nitekim, Türkiye, Yunanıs-tan ve Panama gibi ülkelerde böyle bir iklimin yaratılmış olmasından dolayı mutluluk duymaktayız; bu ülkeler, ya-bancı şirket yatırımlarıyla ilgili kanun ve yönetmeliklerini modernleştirmişler ve bizim yatırımlar için tam da iste-diğimiz havayı yaratmışlardır.» (50) Irving Trust Company'-nin ikinci başkanı ve Wall Street'in (New York Borsası'-nin bulunduğu yer - ç.n.) önde gelen ekonomistlerinden August Maffry'nin sözleri de insana, «yavuz hırsız» ne de-mekmiş onu öğretmek için biçilmiş kaftan gibidir. Ame-rikan Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı bir özel raporda bu adam, «bütün diplomasinin» Amerikan dış yatırım ey-leminin emrine verilmesini istiyor açık açık: «Dost ül-kelerdeki yatırım iklimlerinin daha doğrudan tedbirlerle geliştirilmesi, Birleşik Devletlerin bütün dipomatik çabası olmalı ve bu çaba sürekli olmalıdır... A.B.D.'nin dış eko-nomik kalkınma ile ilgili bütün kuruluşlar gözlerini dört aç-malı ve yabancı hükümetlerin Amerikan yatırımcılarına kar-şı ayırım gözetmelerini zamanında önlemelidir; böyle bir du-rumda derhal eldeki bütün diplomatik baskılar kullanılmalı,

gerekli engelleme yapılmalı ya da durumun bir çaresi bulunmalıdır.» Bu konuda kullanılacak yöntemler bakımından fazla bir titizlik göstermiyor bizim ekonomist ve şunları salık veriyor: «A.B.D. Hükûmetinin, yabancı ülkelerde bizim için daha iyi yatırım koşulları yaratmakta yardımcı olabildiğini sağlayacak daha verimli bir yol vardır Bu da, elindeki bütün araçları kullanarak, başka yabancı yatırımcıların, dış ülkelerde yatırım ayrıcalıkları ve tekelleri elde etmelerini engellemekte bize yardımcı olmasıdır... Eğer böyle ayrıcalıkları daha önce verilmiş ise, Amerikan özel ve resmî çabaları el ele vermeli, bunların bizim kendi yatırımlarımıza da da tanınması için çalışılmalıdır» (51)

«Amerikanın dışarıdaki özel yatırımları geniş ölçüde madencilik ve özellikle petrol alanında yoğunlaştıkları» için ve «özel bazı koşulların bulunması hâlinde Amerikan sermayesinin dışarıya gitmeyeceğini düşünmek akla yakın» olduğundan, ayrıca, «sermayenin gideceği yerde, koşulların, ana parayı beş yılda ya da benzeri bir zamanda geri almaya elverecek kadar iyi» (52) olması gerektiğinden dem vuranlar da bulunduğu göre, bu gibi yatırımlara konukseverlik göstermek ve kapıları ardına kadar açmak için az gelişmiş ülkelerin başında ne tür hükûmetlerin bulunması gerektiğini varın siz düşünün! Ayrıca, bütün bu «diplomasiyle», «doğrudan tedbirlerle» ve «uygun bir havanın, elverişli bir ortamın yaratılması ile», az gelişmiş ülkelerde ne tür rejimlerin yaratılacağı ve ne biçim toplumsal ve siyasal güçlerin sahneye çıkarılacağını düşünmek de o kadar zor olmasa gerekir; bütün bu «tedbirlerle», geri kalmış ülkeler dünyasının hammadde bakımından zengin kesimlerde, yabancı yatırımlar için yaratılacak ortam, bu ülkelerin yönetimlerini de «şâh iken şâhbaz yapacaktır!»

1. Bu tür kırsal ve yapısal işsizliğin yani bazılarının dediği gibi «gizli işsizliğin» güzel bir tartışmasını, B. Datta'nın *The Economics of Industrialization* (Calcutta, 1952) adlı kitabının V. Bölümünde bulmak mümkündür. Burada, konuyla ilgili literatüre de yollamalar yapılmaktadır.

2. Ayrıca, az gelişmiş ülkelerde (çoğunda) az sayıda, oldukça zengin, köylülerden, tüccardan ve tefeciden oluşan melez bir kırsal tabaka daha vardır: Rus terminolojisinde bunlara «kulak» adı verilmektedir. Bunlar, ücretli işgücü kullanırlar, ticaret yaparlar, borç para verirler; köyün sülükleri, «kan emicileri» niteliğindedirler ve bazan ekonomik artığın büyük bir dilimi bunlarda kalır.

3. Yukarıda verilen bilgilerin çoğu, Birleşmiş Milletlerin *Land Reform* (Toprak Reformu) adlı kitabında çok güzel özetlenmiştir (1951).

4. Doğrusu, dağıtılan ekonomik artığın bir kısmı, döner dolaşır, yeniden kitle tüketimine gider. Tıpkı Orta Çağlardaki Kilise ve Dербeyleri uygulamasında olduğu gibi, her çeşit sadaka, akrabalara yardım, eski dostların kayırılması ve çeşitli adlarla dostlara yardım, toprak ağalarının bütçesinde önemli yer tutmaktadır. Söylemeye gerek yoktur ki, insancılık açısından daha akla yakın olmakla birlikte, ekonomik artığın bu şekilde kullanılması, toprak ağasının parayı kendi ihtiyaçları için bol keseden harcamasından, ekonomik büyüme bakımından, hiç de daha yararlı değildir.

5. Bkz. W.E. Moore, *Economic Demography of Eastern and Southern Europe*, (Geneva, 1945), s. 55-98.

6. Çarlık Rusyasında Stolipin'in yaptığı türden tarım reformlarını incelerken bu nokta akılda tutulmalıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da yapılan tarım reformları için, Latin Amerikanın, Güneydoğu Asyanın ve Yakın Doğunun bazı ülkelerinde bugünlerde kanunu çıkarılan (ya da üstünde konuşmalar

yapılan) tarım reformları için de bu nokta önemle üstünde durulacak niteliktedir. «Düzenli bir biçimde» işleyen bu tür tarım reformları, hükümetlerin verdiği bahşisler niteliğinde olup, aslında toprak sahiplerinin çıkarları yönünde ve toprak sahiplerinin denetimindedir; köylülüğü yatıştırıp uyuşturma amacına göre hesaplanmıştır ve çok kez, toprak ağalarının eline avuç dolusu para geçmesine yol açmaktadır. Bu tür toprak reformları, ağaların devlet üstündeki pençelerini gevşetmek şöyle dursun bütünü pekiştirmektedir. Bu tür toprak reformları, toprak reformlarının bütün sıkıntılarını ortaya çıkarmanın yanısıra, sanayi kalkınmasına olanak da vermez; tarım ekonomisinin yeniden düzenlenerek, akla uygun kurallar içinde işlemesini de sağlayamaz.

7. Önde gelen Meksikalı ekonomistlerden biri olan Ricardo Torres Gaitan şöyle söylüyor: «Ticaretin tarımdan daha büyük bir gelir yaratması gerektiğini ve hele tüccar faaliyetlerinin, tarımsal faaliyetlerin iki katından fazla bir gelir yaratacaklarını kabul etmek mümkün değildir.» Aktaran, A. Sturmhäkel, «Economic Development, Income Distribution, and Capital Formation in Mexico» *Journal of Political Economy*, (June, 1955), s. 198 dipnotu.

8. Toplumun en yetenekli ve en dinamik insanların bir kısmını içine alan bu gurup, belki de bütün kaynaklar içinde en kıt olanı, yani yaratıcı insan gücünü, israf etmekte, çürütmekte ve bozmaktadır. Belki durum, bu bakımdan, gelişmiş kapitalist ülkelerdekinden farklı değildir ama, az gelişmiş ülkelerde «üçüncü kesimin» (hizmet kesiminin - ç.n.) çok kalabalık olması ile, gene bu kesimin, ileri ekonomik ve toplumsal koşullar altında genişlemesini gene de birbirinden ayırmakta yarar vardır. Nasıl, şişmanlık, ya fazla zenginliğin ya da yoksulluğun (kötü beslenmenin - ç.n.) bir belirtisi olabiliyorsa, çok sayıda insanın dolaşım (ve hizmetler) alanında çalışması da, hem ekonomik ilerilikten hem de ekonomik gerilikten kaynak alabilmektedir. B. Datta, *The Economics of Industrialization* (Calcutta, 1952), VI. Bölüm'de bu noktayı çok iyi koyuyor ortaya; gene de bu yazarın, bu yüzden ileri gelen kaynak-israfını olduğundan daha az görüp gösterdiği söylenebilir. Bu yanlışlık, her zaman olduğu gibi, söz konusu israfın toplam gelire oranla hesaplanmasından, ekonomik artığa oranla hesaplanmamasından ileri gelmektedir.

9. Şurasını belirtelim ki, toprak satılma için ödenen paraların, ekonomik artıktan yapılan aktarmalar olması varsayımı da, birikmiş ekonomik artıktan bir indirim, dolayısıyla tüketim amaçlarıyla kulanılan bir aktarma olarak değerlendirilmesi varsayımı da aynı ölçüde geçerlidir. Toprak satanlar, ister iflase sürüklenmiş toprak ağaları olsun, ister gırtlığına kadar borca batmış köylüler olsun —ki bu borç-

lar aşırı tüketimden ileri gelmektedir çok kez— konumuz bakımından bir önemi yoktur. Bu iki halde de, toprak satışlarından elde edilen paralar, eski borçların kapatılmasında kullanılacak ve tefecinin elindeki sermayenin bütünü şişip büyümesine yol açacaktır. Böyle bir durumda, ekonomik artığın bir elden ötekine aktarılması söz konusudur. Eğer toprak satanlar, günlük giderlerini bile karşılayamayan yoksun köylüler ya da mülklerinden atılmış eski toprak ağaları ise, ele geçen paralar tüketim amaçlarıyla harcanacaktır. Fakat ne olursa olsun, toprak satışından elde edilen paralar, sanayi yatırımlarına aktarılmamış demektir.

10. Marx, *Gründrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* (Rohtentwurf) (Berlin, 1953), s. 411.

11. «Increasing Returns and Economic Progress,» *Economic Journal* (December, 1928), s. 533.

12. Batının ticarî nüfuz alanları olan kalabalık ülkelere, yapılmış mallarını (manifaktürü) ihraç etme olanaklarını sınırsız sanan Batılı kapitalistler, durumun hiç de öyle olmadığını üzümlere keşfetmişlerdir.

13. Eğer, kırsal «kendine-yeterlik» ve «köy sanayileri»nin «mutlu» koşullarına geri dönme özlemi, Batı ülkelerinde gündünden artıp alevlenmemiş olsaydı, bu dönüşün son derecede gerici bir tutum olduğunu belirtmeye bile gerek yoktu. Four Point Program (Dört Nokta Programı) denilen politikasıyla Amerikan hükümeti ve örneğin Ford Vakfı, bu şemayı, az gelişmiş ülkelere yutturmak için avuç dolusu para harcamaktadır; bu arada ekonomistler de, ekonomik kalkınma konularında yazıp duruyorlar boyuna. (Örneğin bkz. W. H. Nicholls, «Investment in Agriculture in Underdeveloped Countries,» *American Economic Review* (May, 1955) ya da H.G. Aubrey, «Small Industry in Economic Development,» *Social Research* (September, 1951). Geri kalmış ülkelerdeki köylülüğe bu şekilde «yardım etmenin» ne demek olduğu konusunda Karl Kautsky'nin, yarım yüz yıldan önce söylediği şu güzel sözleri buraya aynen almaktan daha iyi bir iş yapamayacağımıza inanıyoruz: «Kapitalist sömürüsü altındaki yerli sanayide, işgününün inanılmayacak kadar uzun ve yorucu olduğunu, yapılan işin karşılığında verilen ücretin içler acısı bulunduğunu, kadın ve çocuk işçilerin sayısında her zamankinden büyük bir artış görüldüğünü, işçi mahallelerinde en sefil koşullar altında yaşandığını ve tek kelimeyle: içinde yaşadığımız üretim biçiminin insanı çileden çıkaracak kadar kötü olduğunu söyleyebiliriz. Kapitalist sömürü sistemi ve köylülerin proleterleştirilme biçiminin bundan daha kötüsü görülmemiştir. Küçük köylü kitlelerinin yalnız tarımsal işgücü ile karın doyurmadığını gö-

rerek, ona, küçük bir ev sanayii kurması için yardımda bulunma politikası da, kısa ve çok şüpheli bir dönemden sonra, yoksulluğun en derin batağına ve umutsuzluğun dikâlsına götürecektir bu insanları.» **Die Agrarfrage** (Stuttgart, 1899), s. 180 ve devamı.

14. Merkantil iş düzeninde olduğu gibi, bunun büyük kısmı kırsal alanlarda yerleşmiştir ve fiziksel olarak tarımla bağlantılıdır. Ekonomik statü bakımından ise, tarımla fazla bir ilişkisi bulunmamaktadır.

15. «Daha çok iç pazar için çalışan tipik yapım sanayileri ise, yabancı sermaye çekmezler pek.» **League of Nations** (Milletler Cemiyeti), **Industrialization and Foreign Trade** (1945), s. 66.

16. **Foreign Investment**, (Princeton, 1951), s. 11.

17. Savaş sonrası Amerikan dış yatırımları ile ilgili olarak son zamanlarda yayınlanan bir resmî belge, «bu yatırımların büyük kısmının, ilgili ülkede kazanılan paralarla finanse edildiğini, Amerika'da biriken sermayenin dışarıya yatırım amaçlarıyla götürülmesi olayının nâdir görüldüğünü» belirtmektedir. Bkz. **Report to the President on Foreign Economic Policies** («Gray Report») (Washington, 1950), s. 61. 1954 yılına kadar, yurtdışı Amerikan özel yatırımları, «3 milyar dolar kadar artmıştır; eskiden yapılmış yatırımlardan elde edilen kârlar ise yaklaşık 2.8 milyar dolar kadardır.» S. Pizer ve F. Cutler, «**International Investments and Earnings**,» **Survey of Current Business** (August, 1955).

18. Erich Schiff'in «**Direct Investment, Terms of Trade, and Balance of Payments**,» adlı yazısına da bakınız, **Quarterly Journal of Economics** (February, 1942).

19. Söylemeye bile gerek yoktur ki, yukarda söylenenlerin toplam net birikimlerle ilgili olması sorunu büsbütün karmaşık hâle getirmektedir. Oysa bugün bireylerin ve firmaların, eskiden kâr toplamış olan bireyler ve firmalarla aynı olması, çok kez görüldüğü gibi, hiç de zorunlu değildir.

20. Bugüne «daha az romantik» koşulları altında, birçok az gelişmiş ülkede doğal kaynakların işletilmesi için yapılan ödemeler, oldukça büyük devlet hisseleri ya da üretim üstünden ödenen vergiler şeklindedir. Bazan da, yerli hükûmetlere, bol keseden bağışlar ve yardımlar yapılmaktadır; böylece, bir sonraki ayrıcalık görüşmelerinde, yerli hükûmetin yola getirilmesi daha kolay oluyor. Bu konuya ilerde yeniden değineceğiz.

21. Ragnar Nurkse, **Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries** (Oxford, 1953), s. 23.

22. Banco Central de Venezuela, **Memoria** (1950), s. 36, aktaran, C.E. Rollins, «**Mineral Development and Economic Growth**,» **Social Research** (Autumn 1956). Dr. Rollins'e, değerli incelemesinin müsveddelerini bana gösterdiği ve yeni bilgi kaynakları bulmamı kolaylaştırdığı için çok teşekkür ederim.

23. United Nations, **Development of Mineral Resources in Asia and the Far East** (1953), s. 39.

24. Rollins, a.g. yazı. Burada, M.D. Pollner'in «**Problems of National Income Estimation in Bolivia**» (Master Tezi, New York Üniversitesi, 1952), bu yargının kaynağı olarak gösterilmiştir.

25. United Nations, **Review of Economic Conditions in the Middle East** (1951), s. 63.

26. İş yaptıkları ülkeye âşık olan ve «ekonomik bakımdan bu ülkenin yurttaşlığını kazandığı» söylenebilecek kimselerin sayısı çok olmadığı için, bunları hesap dışı tutmak mümkündür.

27. Bazı ülkelerde, örneğin Burma'da, yarı-göçmen işçilerin, doğum yeri olan ülkelerde kalmış ailelerinin nafakasını sağlamak için gönderdiği paralar çok büyük tutarlara ulaşmaktadır.

28. Bolivya kalay madenlerinde bu olay çok belirgindir; «Uzun yıllar boyunca bu madenleri işleten yabancı şirketler, işçiler için mağazalar açmışlar ve bunların içini yurttışından getirdikleri mallarla donatmışlardır...» C.E. Rollins, a.g. yazı. Söylemeye gerek yoktur ki, birçok hallerde bunun nedeni, ithal malları fiyatlarının düşük olması değil, «truck» sistem (yani değiş-tokuş sistemi -ç.n.) adı verilen bir sürecin işlemedir. Buna göre, Batı ülkelerinden boş dönen gemilerle mal getirme çok ucuz olduğundan, yabancı mallarını, şirket mağazalarına doldurmak kolay olmaktadır.

29. Bu, merkantil kârların artmasına yol açar; bu kârlar ise, az gelişmiş ülkelerde bulunmayan (eksik olan) şeyler değildir!

30. Jacob Viner'in «**America's Aims and the Progress of Underdeveloped Countries**,» adlı yazısına bakınız, **The Progress of Underdeveloped Areas** adlı kitap içinde (Derleyen, B. F. Hoselitz) (Chicago, 1952), s. 182 ve devamı.

31. S. Pizer ve F. Cutler, «**International Investments and Earnings**,» **Survey in Current Business**, (August, 1955), s. 10.

32. «**Raw Materials, Rearmament and Economic Development**,» **Quarterly Journal of Economics** (August, 1952), s. 336.

33. a.g.e. s. 29.

34. Bkz. S. Herbert Frankel, **The Economic Impact on Underdeveloped Societies** (Oxford, 1953), s. 104.

35. Josué de Castro, **The Geography of Hunger** (Boston, 1952),

s. 97. Metinde bulunan üç ardışık alıntı, bu önemli eserin 105, 215 ve 221. sayfalarından aktarılmıştır. Yeri gelmişken belirtelim ki Profesör de Castro, toprak erozyonunun ve yıpranmasının, bütün toplumsal dünya için bir felâket olduğunu belirttiikten sonra, uzmanların, «hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Japonya'da toprak erozyonunun bulunmadığını öne sürdüklerini...» belirtiyor. (S. 192).

36. E.W. Zimmerman, *World Resources and Industries* (gözden geçirilmiş baskı, New York, 1951), s. 326. Söylemeye gerek yoktur ki, bu kitabında yazar, ondokuzuncu yüzyıla karşı haksız bir ayırım gözetmektedir. Yirminci yüzyılın kapitalist dünyasında, başarı gene aynı aygıtla ölçüldüğü için, aradaki fark, olsa olsa, büyük çaplı işletmelerin, uzun-dönemli kârlarını daha iyi düşünmeleridir.

37. Profesör Mason'un, bu konuda, Amerika B.D. ile ilgili gözlemleri, oldukça kısa bir dönem sonra ve hemen hemen aynı ölçüde diğer ülkeler için de geçerlidir: «Petrolle ve diğer minerallerle ilgili olarak elimizde bulunan bilgiler, arama ve keşif maliyetlerinin gittikçe yükseldiğini gösteriyor. Buna ek olarak, bakır, kurşun ve çinko madenlerinde, gittikçe daha düşük kaliteli cevherler çıkarılmakta olduğunu da biliyoruz. Ayrıca, son otuz yılda, hemen hiç bir önemli maden yatağı keşfedilmemiş bulunuyor ülkemizde; hemen bütün önemli madenlerimiz açısından bu böyle.» «Raw Materials, Rearmament and Economic Development», *Quarterly Journal of Economics* (August, 1952), s. 329. Bu açığın, bazı ham madde üreticisi ülkelerde de aynen görüldüğünü biliyoruz; örneğin Venezüella'da petrol yataklarının kuruması tehlikesi o kadar büyük görünmüştür ki gözlere, «petrol ekelim!» gibi bir slogan atılmıştır ortaya; Bolivya'da, kalay madeni yataklarının yokulması konusundaki kaygılar hiç de önemsiz değildir; kereste ihrac eden bazı ülkelerde de, tomruk üretiminin sona ereceği kaygısı belli olmaktadır.

38. W.E. Moore, *Industrialization and Labor* (Ithaca ve New York, 1951), s. 60-62, ayrıca, bu sayfalarda anılan yazılara bakınız. Özellikle, B. Lasker'in *Human Bondage in Southeast Asia* (Chapel Hill, North Carolina, 1950) adlı bilgi dolu kitabına bakın.

39. A.N. McLeod, «Trade and Investment in Underdeveloped Areas: A Comment», *American Economic Review* (June, 1951), s. 411. H.W. Singer'in bulduğu güzel bir terim olan «yalnız coğrafi yatırım» kavramı, «yalnız coğrafya olarak az gelişmiş ülkelerde bulunan, fakat hiç bir zaman bu ekonomilerin bir parçası olamamış bulunan yatırımları» anlatmaktadır. Bunlar, «yatırımı hangi ekonomi yapmışsa onun bir parçasıdır.»

40. International Development Advisory Board, *Partners in Prog-*

ress, A Report to the President (Washington, 1951), s. 8.

41. «Raw Materials, Rearmament, and Economic Development», *Quarterly Journal of Economics* (August, 1952), s. 336.

42. *Report to the President on Foreign Economic Policies* (Washington, 1950), s. 52 ve 61.

43. «The Distribution of Gain Between Investing and Borrowing Countries», *American Economic Review* (May, 1950), s. 475. Birleşmiş Milletler'in Bolivya'ya gönderdiği Teknik Yardım Heyeti'nin, ülkenin maden ekonomisi konusunda yaptığı şu çözümleme ilgi çekicidir: «Ticarete açık olan bu ekonomi kesiminin, ülke ekonomisinin diğer kesimleri ile arasında bütün bağlar kopmuş bulunuyor.» *Report of the UN Mission of Technical Assistance to Bolivia* (1951), s. 85. Birleşmiş Milletlerin Latin Amerika Ekonomik Komisyonu da *Recent Facts and Trends in the Venezuelan Economy* (1951) adlı raporunda, Venezüelladaki petrol işletmelerinin, yatırımcı şirketlerin oluşturduğu ekonomik yapıya, ülke ekonomisinin tümünden daha çok bağlı oldukları belirtilmektedir.

44. *Some Conceptual Aspects of International Economic Development of Underdeveloped Territories* (Princeton, 1952), s. 14.

45. E.S. Mason, «Nationalism and Raw Materials», *The Atlantic* (March, 1953), s. 62.

46. Ham madde kaynağı olan ülkeler için, gelir büyümesi bakımından lehte olan tek etmen, bunların kendi ham maddelerine karşı taleplerinin artmasıdır; eğer böyle bir talep artışı varsa, yerli gelir büyür, yoksa büyümaz. Ancak, bu nokta, genellikle gözden kaçıyor. Gene de buna fazla bel bağlanamaz; çünkü yeteri kadar ham madde talep edebilir hâle gelmesi için, yerli ekonominin bayağı gelişmesi gerekecektir. Yerli ham maddenin gene yerli tüketiminin en yüksek olduğu ülke olan Venezüella'yı örnek verelim: ülke petrolünün iç pazarda yalnız yüzde 4'ü satılmakta, gerisi dış pazarlara akmaktadır.

47. Üstteki paragraf, özü itibarıyla, Dr. C.E. Collins'in, daha önce sözü geçen, «Mineral Development and Economic Growth» (*Social Research*, Autumn, 1956), adlı yazısındaki bir ifadenin başka biçimde söylenmesidir.

48. Bu son derecede önemli konuda daha geniş bir biçimde durmak, ne yazık ki, burada mümkün değildir. Çağdaş emperyalizm konusunda dört başı mamur bir inceleme henüz yoktur, sistemin bütün manzarası, derme çatma bilgilerin derlenmesiyle elde edilmektedir. Daha önceki bir bölümde söylenenlere ek olarak, bu noktada, emperyalist eylemlerinin petrol üstünde nasıl yoğunlaştığını öğrenmek için bkz. Harvey O'Connor, *The Empire of Oil* (New York, 1955); Sa-

vaş sonu döneminde emperyalizmin her işe nasıl burnunu soktuğunu öğrenmek için bkz. N. Keddie, **The Impact of the West on Iranian Social History** (yayınlanmamış doktora tezi, Berkeley, California University, 1955); Amerika B.D.'nin Latin Amerika'da çevirdiği dolaplar konusunda, O.E. Smith'in **Yankee Diplomacy** (Dallas, 1953) adlı eseri kaynaklardan yalnız biridir.

49. **State of the Union Message**, 1953 (Amerikan Başkanının Yıllık Raporu - ç.n.).

50. **A Foreign Economic Policy for the United States** (Chicago, 1954), II. Bölüm; bu özel övgüye değer ülkelerin listesi epeyce uzundur. Franco İspanyasını, Sigman Ree Koresini, Çan Kay Şek Formozasını, Castillo Guatemalasını ve «hür dünyanın» bunlarınkine benzer bir kalkınma modeli izleyen ülkelerini bu listeye koymak mümkün.

51. «Program for Increasing Private Investment in Foreign Countries» (çoğaltılmış, New York, 1952), s. 10-12.

52. Jacob Viner, «America's Aims and the Progress of Underdeveloped Countries» **The Progress of Underdeveloped Areas** (derleyen B.F. Hoselitz) (Chicago, 1952), s. 184.

Y E D İ

GERİKALMIŞLIĞIN YAPISAL SORUNLARI (II)

I

Az gelişmiş ülkelerde üretilen ekonomik artığın kullanıma biçimi üstündeki kuş bakışı incelememizi tamamlamak için, yabancı girişimler lehine öne sürülen dördüncü ve sonuncu görüşü de bu bölümde ele alacağız. Bunun için, söz konusu ekonomik artığın bir kesimini alan **dördüncü** pay sahibi üstünde kısaca durmalıyız; bu pay sahibi **devlettir**. Devletin ekonomik artıktan aldığı payın ülkeden ülkeye değişeceği açıktır. Bu pay, bazı ülkelerde, örneğin Latin Amerika ülkelerindeki ya da Filipinlerdeki kadar küçüktür; bazı ülkelerde de, örneğin Venezüella'daki ya da Orta Doğu'da petrolcü ülkelerdeki kadar büyük... Kamu gelirlerinin, bizim ekonomik yer (locus) terimiyle belirttiğimiz özellikleri ve bu gelirlerin toplanma (tahsil) biçimleri arasında da, ülkeden ülkeye büyük farklılıklar görülmektedir. Bazı ülkelerde -gene petrol üreticisi olan ülkelerde- devlet payları, ekonomik artığın kolayca ayırdedilebilir kesimleri görünümündedir; başka yerlerde de, kitlenin tüketiminden bir diliminin kesintiye uğramasıyla elde edilen kamu gelirleri, ekonomik artığı yaratan **eklemeler** biçiminde görünür. Birinci durumda, kamu gelirleri daha

çok, yabancı girişimcilerin büyük kısmını yükledikleri vergilerden, ihracat resimlerinden ve devlet paylarından oluşmaktadır; ikinci durumda ise kamu gelirlerinin kaynakları çok değişiktir; bunların başlıcaları; ithalat vergileri ya da kitle tüketimi üstüne konulan çeşitli vergiler gibi **dolaylı** (vasıtalı) **vergiler** ya da bol keseden para basarak yaratılan **enflasyon** yoluyla devletin halkın ekmeğinden bir dilimi elinden almasıdır. (1)

Kamu gelirlerinin harcanması bakımından da hükümetten hükümete fark vardır ama, bu alanlardaki farklar çok daha küçüktür. Aslında, bu bakımdan, söz konusu ülkeleri üç başlık altında toplamak mümkün: birincisi, doğrudan doğruya emperyalist güçlerin yönetimi altında bulunan geniş sömürge alanları (Afrika'nın hemen tamamı, Asya'nın bazı kesimleri, Amerika'da da nisbeten daha küçük bazı bölgeler); ikincisi, komprador nitelikleri açık seçik görülen hükümetlerin işbaşında bulunduğu ve az gelişmiş ülkelerin ezici çoğunluğunu oluşturan yerler; «New Deal» kökenli (kamu eliyle yapılan yatırımların ve toplumsal refah ve programlarının ağır bastığı - ç.n.) ve sayıları çok az bazı az gelişmiş ülkelerde görülen halkçı hükümetlerin yönetimi altındaki yerler ki bunların başında Hindistan, Endonezya (1956 - ç.n.) ve Burma'yı sayabiliriz. (2)

Birinci grupta ilgili olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, emperyalistlerin sömürge yönetimlerinin «ruhunda» büyük bir değişiklik olduğu, artık «eski sömürge yönetimlerinin yerinde yeller estiği» gibi reklâmlara sık sık rastlamaktayız. Nitekim, Başkan Truman, 1949 yılında açıkladığı ünlü Dört Nokta Programında, «dünya halklarını, yalnız kendilerini ezen insanlara karşı değil, eski çağlardan kalma düşmanlarına -açlığa, yoksulluğa, umutsuzluğa- karşı da başarılı bir savaş verecek yaşama gücüyle donatmak...» diye uzayıp giden nutkuyla bir söz vermiş oluyor, bu söze paralel olarak, Britanya, Fransa, Belçika ve Portekiz hükümetleri de yönetim ve denetimleri

altındaki sömürgelerde yaşayanların sağlık ve geçim olanaklarını geliştirmek için **on yıllık sömürge geliştirme planları'nı** yapıp açıklıyorlardı.

Ne var ki, Amerika Birleşik Devletlerinin Dört Nokta programı çerçevesinde eylemlerin stratejileri ve Batı Avrupalı güçlerin sömürge geliştirme planları hep belli bir düşünceden kaynak almışlardı. Dört Nokta Programında, «genişlemiş özel yatırım akımlarının özendirilmesine özel bir dikkat sarfedilmelidir.» (3) denilmekteydi. Aynı şekilde, Batı Avrupa hükümetleri de, «özel sermaye akımı için her türlü çaba harcamaktadır ve bundan böyle de devamlı olarak harcanmalıdır. Özel yatırımcıların, geri kalmış bölgelere yapacakları yatırımların büyük kazançlar sağlayacağını anlayacakları umut edilir!» (4) buyuruyorlardı. Gerçekten de Dört Nokta Programının mimarları olsun, Batı Avrupalıların sömürge planları olsun bu program ve planlarını hazırlarken hep, bu kazançların en yüksek noktasına çıkarılmasını düşünmüşlerdir. Öyle anlaşıyor ki, emperyalistler, Cecil Rhodes'in ünlü deyişine «toprakla» ilgilidirler «zencilerle değil!»; Truman'ın «başarılı bir savaş» dediği de, sömürgelerde hammadde kaynaklarının geliştirilmesi tasarılarıyla ilgili olsa gerektir! Dört Nokta Programı'nın uygulanmasıyla görevlendirilen kuruluş bunu açıkça belirtmektedir: «Az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmaları için teknik işbirliği programının temel sorunu, madenlerin ve yakıt kaynaklarının işletilmesi için kurulacak tesislerin yeri, geliştirilmesi ve ekonomik olarak üretimde bulunmasıdır», ki bu yargının nedeni de şu olsa gerek. «İşbirliği çabasına katılacak olan bölgelerdeki birçok maden kaynaklarının işletilmesi, Amerika Birleşik Devletleri dahil bütün gelişmiş ülkeler bakımından büyük önem taşımaktadır.» (5) Batı Avrupalı sömürgecilerin de bundan başka bir amaçla az gelişmiş ülkeler sorununa eğilmedikleri Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (Bu örgütün şimdiki adı Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü O.E.C.'dir - ç.n.) bir raporunda da belgelenmektedir: «Bugünkü kal-

kinma programı çerçevesinde, bağlı oldukları hür dünyanın savunmasına önemli katkılarda bulunan az gelişmiş bölgelerin, özellikle hammadde üretimlerini genişleterek bu katkıyı arttırdıkları görülmektedir.»⁽⁶⁾

Söz konusu hammadde kaynaklarının özel yabancı sermaye eliyle işletilmesi için gerekli olan kârlılığın sağlanması ise «yardımcı yatırımlarının» gerçekleşmesine bağlı. demiryolları, ana karayolları bağlantıları, enerji istasyonları, limanlar ve benzerleridir bunlar da. Bunların yapımı ise, özel sermaye için ancak nâdir hallerde çekicidir. (7) Bilindiği gibi, «hür teşebbüs», işin bu kısmını üstlenmeye hiç de meraklı değildir ve işin kamu hazinesi tarafından yapılması konusunda hiç de kısıkanlık (!) göstermez doğrusu: örneğin Fransız sömürgelerindeki «yardımcı yatırımlar» bu ülkeler için öngörülen giderlerin dörtte üçünü, Belçika sömürgelerindeki benzer giderlerin üçte ikisini, İngiliz sömürgelerindeki benzer giderlerin ise yarısını oluşturmaktadır; bütün amaç, hammadde çıkarma işiyle uğraşan özel sermayeye «dış ekonomiler» yaratmaktır. (8)

Sömürgecilerin, sömürgelerinde harcadıkları bu paraların geri kalan kısmı «sosyal hizmetler» için, yani, daha iyi beslenme, tıbbî bakım, eğitim ve benzeri işler içindir. Fakat bu tür harcamalar bile, aslında, Batı sermayesinin «yüksek çıkarlarıyla» ilişkilidir ve hammadde çıkarılması işine «dış ekonomilerin insan unsurunu» sağlamakta kullanılmaktadır. Profesör **de Castro**'nun bu konuda söyledikleri geniş olarak alınıp buraya aktarılacak kadar değerlidir :

Avrupalı sömürgeci, Zenciye, kendi köyünde bulamayacağı kadar çok yiyecek verdiği zaman bunda bir hesabı vardır; işçiyi işe çekecek ve ona verdiği fazla enerjiyi, verimli iş olarak ondan fazlasıyla geri alacaktır. Verdiği daha çok yiyecek değil, makinaya daha çok yakıt koymak gibi bir şeydir. Şimdi Afrika'da olan budur ve bir zamanlar tropikal Amerika'da

da zenci kölelere uygulanan yöntem de buydu. Köle sahipleri, mümkün olduğu kadar çok verim sağlamak için kölelerini belli bir sağlık düzeyinde tutmaya ve onlara belli bir düzeyde yiyecek vermeye özen gösterme durumundadırlar. Brezilya'da ve Antiller'de, plantasyon sahiplerinin böyle bir politika uygulamaları, sömürge halkları içinde en iyi yeyip içenler arasında zenci kölelerin de bulunduğu, gibi ters bir izlenim yaratmaktadır. Bu izlenim hiç bir zaman doğru değildir. Kölenin yediği çoktur fakat her zaman da kötüdür. Ekvator Afrikasındaki zencinin durumu, bu karın-şişirme politikasının uygulanmasıyla gittikçe daha kötü olmuştur... Zenci'de beslenme yetersizliklerinden ileri gelen hastalıklar daha sık görülmeye başlamıştır... Beslenme sorunu özellikle madden bölgelerinde çok kötüdür, buralarda taze yiyecek hemen hiç bilinmemektedir. (9)

Emperyalist güçlerin sömürge yönetimleri eliyle yürütülen sosyal hizmetler için harcanan paraların, bugün bile, böyle bir karın-şişirme politikası uyarınca kullanıldıkları gün gibi ortadadır. Britanya Sömürgeler Bakanı, Avam Kamarasında 27 Mayıs 1949 günü aynen şunları söylemekteydi: «Sosyal hizmetler başlığı altında toplanan giderlerin çok büyük bir kesimi, işçinin daha büyük bir verimle çalışmasına ve büyük bir israfa yol açmamasına yönelmiş harcamalardır.» (10) Amerika'da sömürge halklarının mutluluklarını dileyenlerin (!) kimler olduklarını daha iyi aydınlatılabilmek için, Mr. Nelson Rockefeller ve yardımcısı bazarın, daha önce sözü edilen raporlarından şu satırları aktarmak yeterlidir: «Etkin bir sıtma savaş programı uygulanınca Viktoria-Minas demiryolu işçilerinin ikidebir iş kaytarmalarının önüne de geniş ölçüde geçilmiş oldu. Bu yolla, bakım işlerinde çalışanların sayılarında üçte bir oranında bir indirim yapma olanağı bulundu ki bu da hâliyle, demir cevheri ve mika çıkarıp bunları Rio Doce Vâdisinden taşıma giderlerini azaltmış oldu.» (11)

Bu, «ucuz hammadde,, yeni maden yatakları, yeni yiyecek ambarları bulma çabası için yeniden bir dürtü oluyordu; oysa bunların elde edileceği ülkelerin halkı yarı aç yarı tok durumdaydı. (12) yargısını haklı kılan bir gelişimdir ve sömürge bölgelerinin kendi ihtiyaçlarının hiç de umursanmadığını çok iyi göstermektedir. Azgelişmiş ülkelerin hammadde kaynaklarının yabancı sermayeye işletilerek ekonomik ve toplumsal kalkınmalarını gerçekleştiremeyecekleri, hem bu tarihsel olgular hem de kuramsal görüşler ışığında artık açıkça aydınlanmış bulunmaktadır. Yukarıda sözü edilen Birleşmiş Milletler raporu da, hayranlık uyandıran bir kesinlikle bunu ortaya koymaktadır: «Ekonominin gelişmiş kesimine yapılan yatırım, ihrac edilecek temel maddelerin çıkarılmasına yönelmiştir.... Bu maddelerin üretiminin üstünde geliştirildiği sermayenin hemen tamamı Afrika dışından ithal edilmiştir; Güney Afrika Birliği ve Kuzey Afrika ayırık tutulacak olursa, bu yatırımların, yeni gelirler ve yatırımlar doğurmaktaki etkileri oldukça cılız kalmıştır. Elde edilen büyük ihracat gelirlerinin arslan payı, yatırılan sermayenin ana para ve temettü ödemeleri olarak yurtdışına kaçmaktadır.» (13)

II

İkinci gurup azgelişmiş ülkeleri, yani artık kapitalist güçlerin doğrudan yönetimi altında olmayan, onlar adına yerli komprador yönetimleri eliyle sevk ve idare edilen ülkeleri ele aldığımızda hiç de daha iyi bir durumla karşılaşmıyoruz değiliz. Bu guruba giren ülkeler arasında en önemlileri, Orta Doğu'nun ve Latin Amerika'nın petrol üreten ülkeleriyle gene Latin Amerika'nın zengin maden yataklarına ve yiyecek maddesi ambarlarına sahip ülkelerdir. Birinci guruba giren ülkelerle -yani doğrudan sömürge olan yerlerle- ikinci gurup ülkeler arasında, burada incelediğimiz konu bakımından başlıca fark, birincilerde hammadde üre-

timinin henüz çok gelişmemiş olmasına karşın ikincilerde akıl almaz ölçülere ulaşmış bulunmasıdır. Doğrusu istenirse bu, ortaya yeni çıkmış bir olgudur; uzun zamandır, böyle bir farkın göze batmasına belirgin olduğu yerlerde bile, ilgili ülkelerdeki genel durumun bundan çok fazla etkilenmediği söylenebilir. İran örneği ayırık tutulacak olursa, söz konusu kaynak ülke devletleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar, petrol gelirlerinden dişe dokunur paylar alamamışlardır. (14)

Savaşın sonra, hemen bütün petrol üreticisi ülkelerin yönetimleri, kendi petrol kaynaklarına el atmış yabancılarla uzun-dönemli ve eskisine kıyasla ileri sayılabilecek anlaşmalar imzalamayı başardılar. (15) Yabancı şirketlerin petrolden elde ettikleri gelirlere oranla, kendilerine ayrıcalık vermiş olan kaynak ülke yönetimine ödedikleri pay devrede kulak mertebesinde gerçel; fakat ne de olsa, dünyanın hemen bütün petrol üreten ülkelerinin yabancı şirketlerden avuç dolusu para aldıkları da bir gerçek. (16) Öyle ki, ister toplam pay olarak ele alalım, istersek ülke nüfusuna bölerek adam başına petrol gelirini bulalım, bu paralar insanın aklını başından alacak kadar büyüktür.

Orta Doğu'da 30 milyon insanın oturduğu 6 bölgede -bunlara **ülke** demek için çok defa bin tanık gereklidir- dünyanın bilinen petrol yataklarının (rezervlerinin) yüzde 64'ü bulunmakta ve dünya petrol üretiminin yaklaşık olarak yüzde 20'si bu bölgelerden elde edilmektedir. Bunlar, 1954 yılındaki üretim sıralamasına göre, Küveyt, Suudi Arabistan, Irak, Katar, İran ve Bahreyn'dir. İkinci Dünya Savaşını izleyen 9 yıl içinde, yabancı petrol şirketlerinin devlet payı olarak (yani dolaysız olarak) bu bölgelere yaptığı toplam ödeme, 3 milyar Amerikan dolarına ulaşmıyor. (17)

Kısa zamanda böyle büyük bir paranın ödenmiş olması, yabancı şirketlerin «dolaylı» katkıları olarak değerlendirilse bile, söz konusu hükümetlerin eline o kadar büyük bir kaynağın geçmesini sağlamıştır ki, neredeyse yabancı şirketlerin azgelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmaları üs-

tünde olumsuz etkileri konusundaki yargılarımıza gölge düşürecek bir olgu ile karşılaşmaktayız! Ne var ki, gözle görülen, elle tutulabilen bazı olgular bu konuda acele etmek kadar büyük bir yanlış yapılamıyacağını ortaya koyuyor; Keşke bizim yargılarımız yanlış olsaydı, ne yazık ki durum böyle değil. Çünkü, önemli olan yalnız yerli yöneticilerin eline geçen paranın büyüklüğü değil, bu paranın nereye harcandığının da bakmak gerek; bu paranın kaçta kaç yerli halkın, ekonomik ve toplumsal gelişme yolunda ilerlemesi için harcanmıştır? Al Smith'in düşkün olduğu bir deyimle, «Hele bir kayıtlara bakalım!»

The Economist dergisi şöyle yazıyor: «Basra Körfezindeki devletler ve şeyhlikler, hâlâ feodal temellere dayanmaktadır; buralarda ulusal gelir ile yöneticinin özel kesesi birbirine karışmış durumdadır.» Bu «devletleri ve şeyhlikleri» birer birer ele alalım ve önce Küveyt'ten başlayalım. 200.000 kişiden daha az insanın oturduğu bu yere İngiliz-Amerikan ortaklığı olan Kuwait Oil Company'nin (Küveyt Petrol Şirketi'nin) ödediği, bir yılda (1954), yaklaşık olarak 220 milyon dolardır. Böyle koskoca bir gelirin kullanım biçimi konusunda elde kesin bilgi yoktur. Bilinenler ise, bu paranın, Küveyt halkının verimliliğini ya da yaşama koşullarını ilerletmek için kısmen de olsa kullanılmadığını açıkça ortaya koyuyor Küveyt halkı dünyanın en yoksul halkları arasındadır -adam başına yıllık gelir 50 dolar kadardır- ve yüzde 90'ını yıllanmış açlıktan ve veremden dolayı sağlıksızdır. Diğer yandan, Şeyhin petrolden aldığı payın üçte biri kendi kesesine gitmekte, üçte biri yabancı şirketlerin hisse senetlerine yatırılmakta, geri kalan da kamu hizmetlerine harcanmaktadır. Kamu hizmetleri, daha çok, kentlerin modernleştirilmesi, liman yapımı ve bir de su arıtma işletmesinin (bu işletme açılırsa, Irak'tan, Şattülarabın çamurlu suyunu içme suyu olarak ithal etme zarurluluğu ortadan kalkacaktır) ve «peri masallarına uygun» bir yeni sarayın yapımı onlamına gelmektedir⁽¹⁸⁾ Bütün bunlar, Küveytli Arapların daha mutlu yaşamalarını sağlamaktan çok Şeyh

ailesinin ve Kuwait Oil Company'de çalışan yabancıların mutluluğunu arttırmak içindir.

Suudî Arabistan Kralı'nın petrol gelirleri, ülkenin 6 milyonluk nüfusu dikkate alındığında, adam başına gelir olarak pek bir şey ifade etmeyecek ve hele Küveyt Şeyhi'nin soyundan gelen prenslerin gelirlerine göre çocuk oyuncu çağı mertebesinde kalacak bir şey gibi görünür ama, aslında Kral'ın toplam geliri Şeyhin toplam gelirinden, özellikle bütün Savaş sonu dönemi boyunca, bir hayli büyük olmuştur. Örneğin, 1954 yılında Suudî Arabistan'ın petrol geliri 260 milyon dolardır. Bu para ne yapılıyor, nerede kullanılıyor, orası bir çeşit sır! «Son yıllarda (1947) kamu işlerini, yayınlanan ve hatta nerdeyse davul çaldırılarak halka duyurulan bir düzenli bütçeye göre yürütme denemesine girilmişse de bu, tam anlamıyla bir fiyasko olmuştur ve bir daha halkın Devlete güvenini arttırmak için böyle bir işe kimse kalkışmamıştır.»⁽¹⁹⁾ Paranın nasıl kullanıldığı konusunu açıklamakta gösterilen bu çekingenlik, aslında, «Hükümetin kasalarına gittikçe daha çok altın doldurulduğunu» söyleyenleri haklı çıkaracak niteliktedir. Daha Savaş yıllarında, Anglo-Amerikan petrol ayrıcalığı ve toprak kiralama sözleşmeleri çerçevesinde, İbni Suud'a avuç dolu para ödenmişti: «Araplar, bu paraları, zevk ve sefa şölenlerinde çarçur ettiler ve işe yaratmadılar, büyük çapta ve en yüksek merciler eliyle yapılan yolsuzluklar ayyuka çıktı!»:

Petrol Arabistan'ın kendi kaynaklarını har vurup harman savurmasıyla beslenen büyük bir lükse dalmasına yol açtı. Tam anlamıyla bir şehzade yaşantısıdır başladı: Yeni Dünya'ya, Birleşmiş Milletlerin açılış törenlerine, bütün takım taklavatıyla bir düzine prens gönderiliyor ve bunlar, altlarında en lüks arabalar, eğlence hayatının derinliklerine dalıyorlar ve Amerika'nın altını üstüne getiriyorlardı. Buna benzer toplu seferler daha sonraları da yapıldı: birinin başında Veliht Prens, diğerinin basında da Abdullah Süleyman var-

dı. Bu eğlence seferlerinden birinde, en ilgi çekici kafi-
le üyelerinden biri, her tarafı camdan yapılmış bir de-
nizaltıda gece kulübü âlemleri yaptı ve bu acayip şe-
yin çevresinde dönenip duran balıklara dans gösteri-
leri sundu! Amerikan arabalarıyla ve diğer sanayi
ürünleriyle, film çekim ve oynatma makineleriyle, ha-
va soğutma aygıtları ve spor malzemeleri ile birçok
Amerikan kavramı Arabistana girdi, hatta Amerikan
yemekleri yenmeğe başlandı. Veliaht Prens'in Riyad'-
daki saray bahçesinde verdiği ve kuşsütünden gayri
herşeyin bulunduğu şölenlere ben de katıldım; sofrada
ne varsa tazeydi ve Amerikadan özel soğutma
dolaplı uçaklarla getirilmişti. (20)

The Economist dergisi, durumu ustalıkla özetlemekte-
dir: «Suudi Arabistan'da kamu gelirlerinin astronomik ar-
tışına karşılık, giderleri gelirleri bir hayli geride bırak-
mıştır son yıllarda. Görünüşe bakarak bir karar vermek
gerekirse, bu açığın nedeni, aşırı bir lüks içinde yaşamak-
tır; yurt dışında köşkler, çiftlikler, villalar satın almak için
yapılan özel yatırımların da bu açığın meydana gelmesin-
de önemli payı vardır; prenlere, bakanlara, tahtta gözü
olanlara ve saray çevresindeki diğer önemli kişilere sus
payı olarak yurt dışında bu kabil mülkler satın alınmakta-
dır.» (21) Bunlardan artan para, toplam kamu giderlerinin
yüzde 35'ini yutan kocaman bir ordu beslemekte kullanılır
ve Din İşleri Bakanlığı emrine verilir. Bunlardan birincisi,
uzman gözlemcilere göre, rejimin devam etmesi için baş-
lıca fizik dayanaktır; ikincisi ise, hiç de ordudan aşağı kal-
mayan ve ülkenin ideolojik temelini oluşturan manevî da-
yanaktır. (22)

Her ikisinin de ne kadar âcil ihtiyaçları karşıladık-
ları bir bakışta anlaşılmaktadır. Bu ülkede de, adam ba-
şına gelir Küveyt'teki kadardır. Sıtma'nın, verem'in ve züh-
revî hastalıkların kol gezmesi bir yana, halkın büyük ço-
ğunluğu okuma yazma bilmez, 1953-54 bütçesinde eğitim,
sağlık ve sosyal hizmetler için ayrılan ödenekler, toplam

giderlerin ancak yüzde 5.3'ü oranındadır. (23) Halkın yüz-
de 80'inin geçim kaynağı hurmadır ve gene de büyük öl-
çüde hurma ithalatı vardır. 1940'larda Suudi Arabistan'a
giden Amerikan Tarım Bakanlığından bir uzmanlar heyeti,
yeraltı su kaynaklarının kullanılmasıyla ülkenin ekilebilir
topraklarının tam on misli artacağı sonucuna varmış-
tır. (24) Bu kadar büyük petrol olanakları bulunan bir ül-
kede yapım sanayilerine girmekle ne büyük şeyler kaza-
nılacağı söylemeğe bile gerek yoktur.

Orta Doğu'nun diğer petrol üretici ülkelerinde yer-
alan koşulların Suudi Arabistan ve Küveyt'teki koşullar-
dan hiç de farklı olmadığı söylenebilir; durumu anlatmak
için, bir ülkenin adını çıkarıp ötekini adını koymak bile
yeterlidir. 5 milyon insanın yaşadığı Irak'ta, devletin 1954
yılında petrol şirketlerinden topladığı para 191 milyon do-
lardır. Iraklıların adam başına yıllık gelirleri diğer Arap ül-
kelerindekinden daha yüksek olmakla birlikte (gene de
adam başına gelir 90 dolar kadardır), ekilebilir toprakların
ancak yüzde 20'si üstünde tarım yapılmakta ve ihmal edile-
bilecek kadar küçük bir arazi üstünde sulama yapılmaktadır.
Halkın sağlık durumu içler acısıdır, yüzde 90'ı okuma yaz-
ma bilmez ve işsizlik çok yaygındır. Petrol kuyuları, toprakla-
rından ayrılmış ağaların denetimindeki bir idarenin dibi
delik yolsuzluk kovalasına boşalmaktadır sanki. «Yabancı
şirketlerden alınan petrol işletme payları, kamu bütçesine
gelir yazılmağa başlandığından beri, kapitalist sınıfın öde-
diği vergilerin çok azaltıldığı görülmekte ve buna karşılık
yönetim mekanizması gittikçe genişlemektedir. Bu yeni
bütçe sistemi hükûmeti güçlendirmiştir ama halkın yaşa-
ma standardı da düşmüştür.» (25)

Gerçi, «Irak'ın ve İran'ın ellerinde petrolden başka
çok çeşitli doğal kaynaklar da vardır» (26), yani ekonomik
kalkınma için geniş olanakları olan ülkelerdir bunlar ama,
ikinci ülke de birinciden çok daha ileriye gitmiş bir durum-
da değildir. Doğrusu istenirse, İran'ın elindeki petrol ya-
takları Irak'ın elindekilerden çok daha azdır fakat İran petro-

lû daha uzun bir zamandır işletilmektedir. Bunun dışında iki ülkenin alinyazıları aynıdır hemen hemen: Yolsuzluğun lüks yaşantısının ve har vurup harman savurmanın ülkesidir her ikisi de! (Baron 1956'da böyle yazıyordu; ardarda ihtilallere rağmen Irak'ta bugün de sağlıklı bir kalkınma görülmüyor - ç.n.)

Mr. Philby'nin Suudi Arabistan için vardığı sonucun, Orta Doğu'nun petrol üreten bütün bölgeleri için aynı ölçüde geçerli olduğu konusunda bir görüş ayrılığı söz konusu olamaz: «Ülkeyi bir daha yoksulluk yüzü görmeyeceği bir noktaya ulaştırmak ve sürekli bolluk gibi yüksek bir düzeye erdirmek için biraz tutumlu ve akli başında bir yönetime kavuşturmak yeter de artar bile!» (27)

Nitekim, basit bir hesapla bile insan ne gibi olanakların elden geçirildiğini ortaya koyabilir Savaş sonu döneminde bu 6 petrol üretici ülkenin 1954'e kadar, yani 9 yılda elde ettikleri 3 milyar doların yatırım için kullanıldığını varsayalım. Fabrika ve donatım için gerekli harcamalar ile bunların sayesinde elde edilecek üretim değeri arasındaki oranın da Orta Doğu'da 3:1 olduğunu, yani Birleşik Devletlerdeki sermaye/üretim oranına eşit olduğunu da varsayalım. (28) Bu koşullar altında Orta Doğunun petrol bölgelerinde yaşayan insanların yıllık gelirlerinde (petrol geliri hariç) 1 milyar dolarlık bir yıllık artış görülecektir ki bu da adam başına gelirin yüzde 50 oranında artması anlamına gelir. Eğer elde edilen petrol geliri, her yıl olduğu gibi, verimli yatırımlar için kullanılmış olsaydı, 9 yıl içinde toplam üretimde gene 3 milyar dolarlık bir artışa olanak verirdi! Burada yatırımın «kartopu gibi büyüme etkisi» hesaba katılmamıştır; yani petrol gelirlerinin yatırımıyla elde edilecek gelirlerden bir kısmının ayrılmasıyla yapılabilecek yeniden - yatırım miktarı dikkate alınmamıştır. Üstelik, bu ülkelerin petrol kaynaklarını Batılı şirketler eliyle değil kendi öz çabalarıyla işletmeleri hâlinde durum ne olurdu gibi «yıkıcı» (!) varsayımlara da gidilmemiştir.

Venezüella'da petrol gelirleri yardımıyla yapılan işler ile yapılabilecek olan işler arasındaki bir kıyaslama, Orta Doğu'daki durumdan daha az çarpıcı olmayan bir manzara çıkaracaktır karşımıza. Venezüella, ham madde kaynaklarının yabancılar eliyle işletilmesinin ne kadar yararlı olduğunu kanıtlamak için çok kez bir vitrin gibi düşünülmüş olsa (29) Venezüella hükûmetinin yabancı petrol şirketlerinden aldığı paylar toplamı 1954 yılında 500 milyon doları geçmiştir ki, bu petrolcü ülkeler arasında bir rekordur. 5 milyonluk bir nüfusu olan ülkede, adam başına gelir, salt bu gelir yüzünden Küveyt, Katar ve Bahreyn'deki adam başına gelirlerin üstüne çıkabilmektedir. Doğrusu bu gelirlerin bir dilimi, hükûmet tarafından ekonomik kalkınma sağlama amacıyla harcanmaktadır; fakat bu noktada **The Economist**'in sözlerini bir kez daha ödünç almakta yarar var: «Petrol kaynaklarını arttırma politikası bugüne kadar çok yavaş yürümüştür... Genel olarak, ulusal ekonomik kaynakların ancak kabuğuna el atılabilmektedir. (30)

Bu ülkede iki olguyu aynı anda kavramak gerek: Bir yanda petrol gelirleri sayesinde ülkenin ekonomik durumunda belli bir ilerlemenin başarılmış olduğunu görüyo yoruz; öte yanda da ilerlemenin biktırıcı yavaşlığı dikkatimizi çekiyor. Bu olgulardan birincisi incelenirken, Venezüella'daki sosyo-politik koşulların, Suudi Arabistan'daki, Irak'taki ya da Kuveyt'teki gibi bir rejimin kurulmasını engellediğini, onlarınki gibi utanç verici rejimlerin Venezüella'da da yer almasının pek mümkün olmadığı dikkate alınmalıdır. Şu da var ki, Venezüella, daha, petrol sanayi kurulmadan önce bile, Orta Doğu ülkelerinden biraz daha ileri durumdaydı. Fakat bundan da önemlisi, 1929 Dünya Bunalımı, «New Deal» politikasını Birleşik Amerika'da havayı değiştirmesi ve bütün Lâtin Amerika'da emperyalizme karşı gösterilen direncin gittikçe büyümesi gibi nedenlerle Venezüella'da güçlü bir demokratik ayaklanmanın yer almış olmasıydı.

«Diktatör Gomez işbaşında olduğu sürece mesele yoktu. Cellâtlar ve zindancılar, rejimi eleştirilenleri susturuyordu. Fakat 1935'te, diktatörün ölümünden sonra, Venezüella, yüz yıllık bir iç savaş, anarşi ve askerî despotluk döneminden kurtuldu... 1935 yılından sonra siyasal partiler kuruldu, basın özgürlüğü geldi, petrol işçileri (ve diğerleri) sendikalar kurdular ve ülke kendi gerçek New Deal politikasına kavuştu. 1943 yılında şirketler kârlarının yarısını hükûmete vermeye zorlandılar ve yüzde 50-50 oranında kâr paylaşımı kabul edildi Bu şirketlerin kafaları üstünde, Lâtin Amerika'da ve bütün dünyada gittikçe artan devletleştirme tehdidi, Demokles'in kılıcı gibi asılı durmaktaydı. Meksika, daha bir kaç yıl önce yabancı şirketleri ülkeden kovmuş ve petrolü devletleştirmişti... Bu örnekteki kendinegüven duygusu insana coşkunculuk veriyordu... Durumu iyi idare eden şirketler boyunlarını kırdılar, yüzde 50-50 kâr paylaşımına razı oldular ve böylece «iyi komşuluk ilişkilerine katkıda bulundular!»⁽³¹⁾

Geniş halk desteğini koruma peşinde olan, oldukça bağımsız — bağımsızlık zaman, zaman dalgalanan, dalarak genişleyen bir tutumdur aslında — hükûmetler, Venezüella'da tam 10 yıl işbaşında kaldılar; bunlar arasında, özellikle, 1945'te işbaşına gelen Demokratik Eylem Partisi, yalnız ülkenin petrol gelirlerini arttırmak için baskı yapmakla yetinmemiş, bu gelirlerin gittikçe daha büyük bir dilimini ekonomik kalkınmaya ayırmaya başlamış, yerli kapitalist çıkarlarına olduğu kadar; yabancı petrol şirketlerine de sevimsiz gelen ekonomik ve toplumsal politikalarını uygulamaya koymuştur. Daha kötüsü, kapitalistler ve emperyalistler, bu hükûmetin, petrol sanayisini devletleştirme yönünde dağ gibi kabaran halk isteklerine karşı direnme göstermeyeceğini düşünmeğe başlamışlardı. Bu işe, Washington'un, gazete habercisi Mr. Milton

Bracker'in deyişiyle «çok hassas» cıdığü bir konuydu.⁽³²⁾ Bu «hassasiyet» meyvalarını (!) vermekte gecikmedi ve Başkan Romulo Gallegos'un «demokratik yoldan işbaşına gelmiş ve büyük halk kitleleri tarafından desteklediği açık olan» hükûmetinin 1948 yılında bir askerî cunta tarafından devrilmesine yol açtı. Cuntanın ilk işi «yabancı yatırımları korumak ve onlara saygı duymak» oldu «Liberal bir yazar ve eğitimci olarak, ülkesinde olduğu kadar ülkesi dışında da üstün bir yer edinmiş «Başkan Gallegos, darbeden birkaç gün sonra şöyle söylüyordu. «Amerikan petrol şirketleri ve yerli gerici guruplar, Venezüella'daki son ordu darbesinin başlıca sorumlularıdır. Ordu kılığının ülke yönetimini eline alması, petrol şirketlerinin ve yerli sermayenin kışkırtmasıyla olmuştur. Büyük bir ülkenin askerî, ataşesi, darbenin plânlanması sırasında ordu karargâhında bulunuyordu!»⁽³³⁾ Böylece Venezüella, «demokrasi için güvenilir» bir hâle getirildi, devletleştirme denilen korkulu rüya sona erdi, petrol şirketleri, kendi çıkarlarına boyun eğecek bir yerel yönetimin sâdik hizmetlerinin garantisini sağlayıp rahat bir soluk aldılar.

Bu durum, ilk sorumuzun ikinci kısmı için güzel bir karşılık niteliğindedir. Bugünkü, şirketlere dayalı diktatörlük egemenliğinde, ekonomik kalkınma amaçları için harcanan para, hükûmetin elindeki paranın ancak çok küçük bir dilimidir bu harcamaların yönünü de Venezüella halkının ihtiyaçları değil, yabancı petrol şirketlerinin çıkarları belirlemektedir. Böylece, devlet gelirlerinin son derecede büyük bir kesimi askerî kuruluşların giderlerine ayrıldıktan sonra, tarımın geliştirilmesi için elde çok az para kalmakta ve daha çok, karayolu, liman, hava alanı gibi, Karakas kentinin göz alıcı bir biçimde genişletilip modernleştirilmesi ve benzerleri gibi, Venezüella'daki yabancı sermayenin yapılmasına can attığı işlere yönelmektedir; böyle bir kamu harcamaları modeli, dengeli bir ulusal ekonominin kurulmasına ancak çok küçük bir

katkıda bulunabilmektedir⁽³⁴⁾. Amerikalı destekleyicilerin verdiği direktiflerin bir parça bile dışına çıkmamaya özel bir özen gösteren cunta yönetimi, özel yatırımlar için ayrılmış alana girmekten dikkatle kaçınmakta, yaptığı giderlerin, özel girişimcilere «dış ekonomiler» sağlamasından öte bir şey düşünmemektedir. Fakat Venezüella, tıpkı diğer bütün az gelişmiş kapitalist ülkeler gibi, temelde kapitalizmin merkantil aşamasını yaşadığı için ve yerli kapitalistlerin sanayi yatırımlarına girişmeleri bakımından ancak küçük bir itici güç (ve olanak) bulunduğu için, komprador yönetiminin bol keseden sağladığı «dış ekonomiler», daha çok, **yabancı sermaye'nin** işine yaramaktadır. Yabancı sermayede —yerli pazar için üretimde bulunduğu zaman bile—, kamu harcamaları sonucu artan talebi doyurmak için montaj fabrikaları ve tüketim malı çıkaran iş yerleri açmaktadır. Bunlar da en çok «aynı yatırım» cinsinden yatırımlar olduğundan, ülkenin iç pazarının genişlemesine ancak çok küçük bir katkıları olmakta, hızlı ve kalıcı bir ekonomik büyüme için kaçınılmaz nitelikte bulunan temel sanayilerin doğmasına olanak vermemektedir. Dolayısıyla, hükümet ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan ve hızla gelişen çimento sanayisinin dışında, Venezüella'da görülen sanayi kalkınma, süt şişeleme, yemeklik yağ, bisküit, çikolata fabrikalarının (!) kurulmasından ibaret kalmış ve bu arada «sigara ve bira üretimi de eskiden görülmemiş bir düzeye erişmiştir.»⁽³⁵⁾

Söylemeye bile gerek yoktur ki, tüketim malları üretiminin artışı (buna bir tüketim malları ithalatının artışı eklersek) ülkedeki ekonomik durumun bir miktar iyileştiğini gösteriyor. Fakat bu yolla elde edilen bir iyileşme, kendi kendisini ilerleten bir mekanizmanın işlemesine yol açmaz; hattâ böyle bir iyileşmenin, başlangıçtaki itici gücü koruması bile şüphelidir. Hükümetin petrol gelirlerini bol keseden harcamasıdır bu itici güç! Çünkü, bakarsınız petrol fiyatlarında bir düşme olur,

hükümet gelirleri de azalır petrol yataklarının tükenmesi bir yana, fiyat dolayısıyla böyle bir azalma, yapay olarak ortaya çıkmış ekonomik iyileşmeyi sönâ erdirir; Savaş sonrasında birdenbire ortaya çıkan bolluk balonu birden sönüverir.⁽³⁶⁾

Petrol üreten ülkelerde yabancı şirketlerden alınan gelirlerin astronomik tutarlara varması, komprador hükümetlerinin yönettiği bu az gelişmiş ülkeler gurubunda bunların bir «seçkinler gurubu» olarak ortaya çıkmasını sağlar. Geri kalan az gelişmişler, yeni maden ve tarım ürünleri ihraç edenler, kural olarak, yabancı şirketlerin kârlarını paylaşmazlar, onlardan üretim ya da gelir üstünden vergi alırlar yalnız; sonuç olarak da, gerek toplam olarak, gerekse adam başına gelir olarak, petrol üreten ülkelere kıyasla ellerine pek bir şey geçmez. Buna rağmen, örneğin 6 milyon nüfuslu bir ülke olan Şili'nin, yabancı şirketlerin çıkarıp yurtdışına gönderdikleri madenler dolayısıyla elde ettiği kamu gelirleri 1951 yılında 60 milyon dolara ulaşmıştır; 4 milyon nüfuslu Bolivya'nın, gene yabancı şirketlerin işlettikleri kalay madenleri dolayısıyla elde ettiği kamu gelirleri 1949'da 20 milyon dolar, 1951'de ise 15 milyon dolar olmuştur. Bu tutardaki paraların, oldukça uzun bir zaman süresi içinde sürekli gelir kaydedilmesi, eğer akıllıca kullanılırsa, ülkeyi, ekonomik kalkınma yolunda hiç değilse bir başlangıç, bir ilk atılım yapma olanağına kavuşturabilirdi. Bu iki ülkenin ve benzer durumda bulunan diğer ülkelerin tarihlerine aşina olanlar, ekonomik kalkınma adına ne kadar az şey yapıldığını gayet iyi bilirler. İsraf, yolsuzluk, ülkeye dal budak salmış bürokrasinin ve bütün görevli komprador ve rejimlerini zorla işbaşında tutmak olan ordunun ayakta kalabilmesi için bol keseden yapılan harcamalar, söz konusu ülkelerin ortak özelliğidir.⁽³⁷⁾

Buraya kadar, emperyalizmin denetlediği ülkelerde ki yöneticilerin yabancı girişimcilerden aldıkları parayı nereye harcadıklarını incelemeye çalıştık. Bu ülkelerde-

ki yerli egemen sınıfın, kendi halkından sömürü yoluyla elde ettiği ekonomik artığın kullanılma biçimi ile ilgili olarak fazla bir açıklama yapmamıza gerek yoktur. Toplam kamu gelirleri arasında, ülkeden ülkeye değişen bir önem taşır bu; fakat, petrol ülkelerinde bile hiç de önemsenmeyecek bir kamu geliri dilimi değildir. Ekonomik artıktan devletin pay almasının başlıca kaynağı, gelirse ters orantılı olarak artıp eksilen (regressive; azalan oranlı vergiler; progsessive yani müterakki verginin tersi - ç.n) vergilerdir: Satışlar üstünden alınan vergiler, ithalat üstünden alınan vergiler ile yükü geniş ölçüde köylünün omuzlarında bulunan baş vergisi ve arazi vergisi. Gerçi bazı azgelişmiş ülkelerde, oranı gelirle birlikte artan, müterakki (artan oranlı) gelir vergileri yürürlüğe konulmuştur ama bunlar, daha çok kâğıt üstünde kalmaktadır. Bu ülkelerde vergi kaçakçılığı çok gelişmiş bir beceridir, bir sanattır; zengin toprak ağaları ve ticaret erbâbı, kendi adlarına resmen salınmış olan vergileri bile ödemekten kaçınmanın çeşitli yollarını bulurlar ve bunun binlerce örneği vardır. Vergi kaçırma bir çeşit görevdir bunlar için ve namuslarına da bir hâlel getirmez! Zaten kendi egemenliklerinde bir rejim vardır ülkede, yöneticiler tepeden tırnağa kendi sınıflarının adamıdır ya da kendi uşakları olan çürük ve yalak adamlardır. Yasama organını etkileyerek, yüklü vergilerin konulmamasını sağlayabilirler her zaman ve eğer bu yolu politik bakımdan zararlı buluyorlarsa, o zaman da, kanunun çıkmasına ses çıkarmazlar ama uygulamasını kuşa çevirirler. Azgelişmiş ülkelerde ki vergi yükünün kapitalistlerden ve feodal ağalardan çok yoksul halk kitleleri tarafından omuzlanmasının, bir vergi yönetimi problemi olmadığını da belirtmeliyiz. Bunun böyle olması toplum yapısı gereğidir, bu ülke hükümetlerinin sınıf karakteri gereğidir. Profesör Mason'un doğru bir gözlemle saptadığı gibi, «bazı çok büyük gelir guruplarının vergi kaçırmasını önlemek, vergi yönetimini düzeltmenin çok ötesinde birtakım köklü değişiklik-

leri gerektiren bir iştir. (38) Söylemeye bile gerek yoktur ki, yerli ekonomik artığın kullanılma biçimi, yabancı şirketler gelirlerinden aktarılan ekonomik artığın kullanılma biçiminden farklı olamaz.

Elimizde pek çok kaynak bulunan bu konuya son vermeden önce, konuyla yakın ilişkisi bulunan iki nokta üstünde daha kısaca durmalıyız. Bu noktalardan birincisi, bir çok azgelişmiş ülkede iş yapan yabancı girişimcilerin, iş çevirdikleri bu ülkelerde çeşitli eylemlere girişerek para saçıkları ve dolayısıyla halkın yaşama koşullarını arttırdıkları şeklindeki yaygın propagandadır. Örneğin, petrol şirketleri, birçok ülkede, işçilerine ve memurlarına evler yapmışlardır, ayrıca, okullar yaptırmışlar, hastahaneier açmışlar, sinemalar ve benzeri eğlence yerleri kurmuşlardır, deniliyor. Ne var ki, yerli halkın mutluluğu açısından ele alındığında bu tür işler için şirket harcamalarının önemi geniş ölçüde abartılmaktadır. Bir kere, bu tür yatırımlar, yeteri kadar emekçi insanı çekebilmek ve etkin bir biçimde çalıştırabilmek için zorunlu sayılan ve daha önce de üstünde durduğumuz karın - şişirme politikasının bir yönünden başka bir şey değildir. (39) Oltanın ucuna takılan bütün bu yemlere rağmen işlerin tıkırında gitmediği, petrol ve maden şirketlerinin çalıştıracak adam bulmakta güçlük çektikleri görülmektedir; (40) hemen bütün azgelişmiş ülkelerde, yabancı şirketlerin canına okuyan sürekli ve şiddetli grevler de cabası! Her hâl ve kârda, şirketlerin bu cömertliğinden yararlanan, şirketin güneşine uzanıp keyif çatan insanların sayısı, azgelişmiş ülke toplam nüfusu içinde çok küçük bir azınlıktır. Örneğin, «Anglo-Iranian Oil Company —İngiliz - İran Petrol Şirketi— üretimde rakiplerini çoktan geri bırakmış olduğu gibi, işçilerine sağladığı refah bakımından da herkesten ileridir. Bugün bile, hiç bir başka şirket, onun 16.000 İranlı aileyi konut sahibi yaparak kırdığı rekora erişememiştir.» (41) Doğrusu, 18 milyondan fazla insanın yaşadığı ve Anglo-Iranian şirketinin bugüne

kadar milyarlarca dolar kazanmasına olanak vermiş ülke için amma da büyük rakkam. (!)

Burada tartışma konusu yapmak istediğimiz ikinci noktada, sık sık karşılaşılan bir gözlemlerle ilgili; bu gözlemlerle ilgili bu gözleme göre, kaynak ülke hükümetinin, yabancı şirketler sayesinde eline geçen gelirleri ne yaptığı konusu bu şirketlerin az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmalarına yaptıkları katkının «salt ekonomik» değerlendirmesi yapılırken dikkate alınacak bir şey değildir. Aslında bir gözlemden çok bir iddiadır bu ve burjuva ekonomi biliminin üstüne eğildiği konuları nasıl üstten - tutma incelediğini, kalıtsal bir yetersizlikle nasıl yüzeyde kaldığını belgeleyen gerçek bir ders kitabı örneğidir. Bir tarihsel olayı parça parça edip önemli kısımlarını bir kenara atarak, karmaşık bütünü görmeyip basit parçaları daha iyi göreceğini sanarak öyle şeyler söylüyor ki, parçalarıyla ilişkili olarak doğruyu ortaya koyuyor görünse bile, bütünü ilişkili olarak yanlışlığın dik âlâsını yapmış oluyor. Çünkü, bir tarihsel olay, kendi kaçınılmaz ürününden ayrılarak incelemez. Daha önce de vurguladığımız gibi, az gelişmiş ülkelerde ham madde kaynaklarının yabancı sermaye tarafından sömürülmesi ve bu ülkelerin başında har vurup harman savuran, dürüstlükten uzak ve gerici komprador rejimlerin bulunması, mutsuz bir raslantının sonucu değil, ancak emperyalizmin bütünlüğü içinde yeterince anlaşılıp açıklanabilecek bir olgunun, birbirinden farklı fakat birbirine sımsıkı bağlı iki yönüdür olsa olsa.

The Economist'e göre, «Bugün için, hükümet ve şirket birbirine sıkıca kenetlenip kilitlenmiş durumdadır ve daha kimbilir kaç zaman, bu ortaklardan birisi öteki olmadan yapamayacaktır; bu gerçek gün gibi ortada!» (42) İşte bu hükümet-şirket kenetlenmesi nedeniyledir ki, şirketin kendi hükümeti (ya da emperyalist devlet) geri kalmış ülkelerde ortaya çıkabilecek en ufak bir ilerici hareketi bile boğmaya çalışmakta, uslu uslu oturan kompra-

dor yönetimlerine diplomatik, askeri ve mâlî yardım vermekte, bunlar da, bu yardımları kendi dayanakları olan gerici toplumsal ve siyasal güçlere yardım etmek ve onları yüreklendirmek için kullanmaktadır. Gene aynı şekilde, bu kenetlenmeyi yoğunlaştırıp pekiştirmek ve sürekli kılmak içindir ki şirketler, kendi elleriyle, «tasarruf değerlendirme planları, her işçiye bir ev programları, eğitim programları ve diğer yöntemleri kullanıp, bütün topluluğun sâkin bir hayat yaşamasında büyük çıkarları olan bir sınıf yaratmaktadırlar. Eğer emekçilerin sözcüsü de artık «şirket» demiyor «şirketimiz» diyerek söze başlıyorsa, ideal olana erişilmiştir!» (43) Böyle bir ideale ulaşıp ulaşılamayacağı konusunda, ne mutlu ki, hâlâ bazı kuşkular vardır. Amerikan Dışişleri Bakanlığının «Dört Nokta Programı» uzmanları, az gelişmiş ülkeler halkları için, «bu insanların akla yakın umutlarını yerine getiremezsek, onları sefalet içinde bırakırsak, ne kadar yanlış olursa olsun bir başka ideoloji gelir, bu bereketli toprağa yerleşir ve bu insanlara daha iyi bir hayatın yollarını göstermeye başlar.» (44) yargısını verirken, hiç kuşkusuz, çok çok haklıdırlar fakat son 10 yılın olayları, bütün az gelişmiş dünya için, «bizim şirket» (ya da «şirketimiz») ideolojisinin —adamakılı yerleştiği yerlerde bile— geçici bir göz kararı olduğu ve hiç de uzun ömürlü olamayacağını göstermektedir.

III

Kısa zaman önce bağımsızlığını kazanan ve New-Deal-tipi olarak adlandırdığımız rejimlerde yönetilen bir üçüncü grup az gelişmiş ülke daha var ki, buralarda işler farklı bir renge bürünmüş bulunmaktadır. Başlıca amaçları ve birleştirici güçleri, sömürge yönetimini alaşağı etmek ve ulusal bağımsızlığı kurmak olan geniş halk hareketleriyle işbaşına getirilmiştir bu ülkelerin hükümetleri. Emperyalizme ve onun yerli ortağı olan feodal-komp-

rador koalisyonuna karşı savaş veren ulusal hareketler, ilerici burjuvazinin, sanayi kapitalizmine doğru yol almak için çırpınan burjuvazinin kurduğu birleşik cephe karakterini kazanmış ve ülkelerine daha iyi bir gelecek kazandırmak isteyen aydınlar ile emperyalist-komprador koalisyonunun yarattığı yoksulluğa ve baskı rejimine karşı ayaklanan kent ve köy proleteryası da bu cepheye katılmıştır. Bazı ülkelerde, özünde gerici olan feodal aristokratların (toprak soylularının) bazı kesimleri bile ulusçu kampa katılmışlardır; onların da niyeti, halkın kaynayan kanında birikmiş enerjileri yabancı boyunduruğuna doğru yönlendirmek ve toplumsal değişme için çaba gösterilmesini önlemektir⁽⁴⁵⁾.

Ulusal devrimci eylemin birliğini sağlamak kolay olmamıştır! ciddi baskılara ve şiddetli acılara göğüs germek zorluğundan geçilerek kurulmuştur cephe. Bu cephenin sağ kanadı, halk kitlelerinin seferber edilmesi örgütlenmesi sonucu, ulusal devrim hareketinin, bir toplumsal devrim hareketine dönüşmesinden korktuğu için, anti-emperyalist cephede işçilerin ve köylülerin oynadıkları rolü asgarîye indirmeye çalışmış, iktidara kurulmuş bulunan güçlerle görüşme ve uzlaşmanın yollarını alttan alta arama yoluna sapmış ve hatta hareketi satarak, sömürgeci yönetim ile arasında bir **modus vivendi** (yaşama biçimi; burada, birlikte yaşama biçimi - ç.n.) kurmaya, sürekli olarak, çaba göstermiştir. Cephenin sol kanadı ise, ulusal bağımsızlığı toplumsal kurtuluşla birleştirmek kaygısında olmuştur gerçekten ve bunun için harekete gittikçe daha geniş halk kitlelerini katmak istemiştir **ulusal kurtuluş bayrağı altında uzlaşmaz devrimci eylem** için yediden yetmişe herkesi çaba göstermeye çağırmıştır. Ancak, birinci hedef, ulusal kurtuluş olduğu sürece, içe dönük güçlerin dışa dönük güçler kadar kuvvetli olmayacakları bir gerçektir; dolayısıyla, ulusal kurtuluş için verilen kavga, toplumsal ilerleme için verilen kavgayı gölgelemiş ve hatta yutmuştur.

Ulusal hareketlerin temel hedeflerine ulaşmasıyla, bütün bunlar değişmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı ile zayıflayan ve artık sömürgelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin baskısına dayanamayan emperyalist güçler, hiç değilse anti-emperyalist güçlerin en kuvvetli oldukları yerlerde, yani artık kendi sömürge yönetimlerini sürdüremeyeceklerini iyice görüp anladıkları yerlerde, «bükemedikleri bileği öperek», siyasal bağımsızlığı tanımak zorunda kalmışlardır. John Foster Dolles'in sözleriyle, «İkinci Dünya Savaşı sona ererken, en büyük siyasal sorun, sömürgelerdeki durumdu. Eğer Batı, sömürgeciliğin **statüko**'nun devamıyla sığın sene sürüp gitmesini isteseydi, şiddetli bir devrimi kaçınılmaz kılacak ve kaçınılmaz bir yenilgiye uğrayacaktı. Başarı kazanabilecek tek politika, 700.000.000 bağımlı insanın daha ileri durumda olanlarına, barış içinde bağımsızlıklarını tanımaktı.»⁽⁴⁶⁾

Ne var ki, ulusal bağımsızlık —siyasal bağımsızlıktır, bu, ekonomik bağımsızlık değildir hiç bir zaman— sorunu bir kez çözüme bağlandı mı, çelişkili bir toplumun temel sınıf çatışması, kaçınılmaz olarak yoğunlaşmakta ve berraklaşmaktadır. Sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde birçok ekonomik ve toplumsal kalkınma sorunu, önemli ve hatta merkezi sorunlar olmakla ve ulusal kurtuluşa sıkı sıkıya bağlı bulunmakla birlikte, bir o kadar sorun da, ulusal kurtuluşla ilgili sanılarak kafa karışıklığına ve yanılmaya sebep olmaktadır. Ne köylülerin toprak soyluları tarafından baskı altında tutulmaları ve sömürülmeleri ne de tekelleri iş çevrelerinin sanayi kalkınmayı boğmaları **yalnız** ulusal yönü olan sorunlardır bunlar, ulusal oldukları kadar, hatta daha çok, **toplumsal** yönü olan sorunlardır ve çözümleri de, cna göre, değişik yöntemleri gerektirir. Bu nedenle, yeni kurulmuş ulusal devletlerde iş başına geldikten sonra ulusal kurtuluş hareketlerinde bir **parçalanma süreci** başlar. Kurtuluş Savaşı süresince birbirleriyle sınıksız kenetlenmiş, bir ağ gibi örülmüş olan toplum-

sal bakımdan birbirinden farklı ögeler, anti-emperyalist savaş sona erince, şu ya da bu hızda kutuplaşmaya başlar ve yeni toplumun çerçevesi içinde birbirine karşıt birbiriyle çatışan kimliklere bürünürler.

Ulusal birliğin çözülmesindeki bu hız ve iç sınıf çatışmasının keskinleşmesi, ülkenin içinde bulunduğu özel tarihsel koşullara bağlıdır. İleri kent proleteriasının ulusal kurtuluş savaşı içinde önemli bir rol oynadığı yerlerde ve köylülüğün bir tarım devrimine girişmesinde önderlik edecek kadar güçlü ve örgütlü bir kent proleteriasının bulunduğu ülkelerde, ulusal birliğin çatlaması çok hızlı bir süreçle gerçekleşir; ulusal birliğin kapitalist, burjuva ögesi, daha işin başında bir toplumsal devrim deviyile karşı karşıya kalınca, büyük bir çeviklik ve kararlılıkla dünkü yoldasına yani yarınki düşmanına silâhını çevirir. Bunun için, kendi kalkınması önündeki başlıca engel olan, daha dün kadar emperyalistlerle işbirliği içinde bulunan feodal ögelerle ve dışardaki efendilerinin siyasal kalıntısı olmakla nitelenip onların başına gelen cezaya aynen ceptirilmekle korkutulan kompradorlarla elele vermekten bile çekinmez. Lord Acton'un bilgece ortaya koyduğu gibi, «Sınıf bağları, ulusal bağlardan güçlüdür.» (47) Bu koşullar altında, daha yeni kazanılmış olan ulusal bağımsızlık bir bağımsızlık-karikatürüne dönüşür, eski egemen güçler ile yeni egemen güçler elele kolkoladır artık, emperyalist çıkarların desteklediği mülkiyet-sahibi sınıflar alışımtı bütün güçlerini kullanarak, gerçek bir ulusal ve toplumsal kurtuluş peşinde olan halk hareketini ezmeye çalışırlar ve böylece **ancien régime'i de jure** (hukuken) olmasa bile **de facto** (fiilen) kurmuş olurlar. Koumintang yönetimi altındaki Çin, bugünkü Pakistan, Güney Kore, Güney Vietnam bu sürecin en güzel örneklerdir.

Ulusal bağımsızlığın elde edilmesi sırasında, toplumsal kurtuluşun sağlanması için yapılan halk baskısının daha az güçlü olduğu yerlerde — nedeni; ister işçi sınıfının

sayıca ve siyasal olarak güçsüzlüğü, ister yüzyıllardır sürüp gelen köleliği ve çok derin dinsel batıl inançları yüzünden köylülüğün edilginliği olsun—, ulusal burjuvazi, kendisini daha büyük bir güven içinde bulacak ve gelecekte güçlü bir devrimci eylemin görülmesini bugünden önlemek, gerçek bir sanayi kapitalizminin gelişme temellerini atmak ve modern bir kapitalist devlet yaratmak için herşeyi seferber etmek gibi büyük bir çabaya girişecektir. Böyle bir girişimin kaderi (başarısı) bazı etmenlere bağlıdır. Ulusal burjuvazinin ekonomik ve siyasal gücü, liderliğinin niteliği, feodal ve komprador ögeleri bulundukları egemenlik noktalarından uzaklaştırmak ve bu konuda da onlardan gelecek direnci yerle bir etmek, gene bu toplumsal tabakalara dünya emperyalist güçlerinden gelecek desteği ortadan kaldırmak ya da önemli ölçüde azaltmak için, girişeceği çabalara uluslararası ortamın izin vermesi olanağını yakalamak gibi etmenlerdir bunlar.

Mısır'ın durumunu ele alacak olursak, söz konusu koşulların, ülkenin «Japon tipi kalkınma» ycluna girebilmesi için bugün son derece elverişli olduklarını görürüz. Subaylar ve ordu birlikleri ulusal burjuvaziyi destekliyorlar; burjuvazinin önderleri feodal ve komprador çıkarlarının oluşturduğu muhalefetin üstesinden gelmek için kararlı görünüyorlar uluslararası durum da, böyle bağımsız bir politika izlenmesine olanak veriyor. Bütün bunlar, Mısır'ın Sanayi kapitalizmi yönünde ilerlemek için bugün gösterdiği çabanın başarı şansını arttırmaktadır. Fakat, bizim üçüncü guruba giren bütün az gelişmiş ülkelerin içinde oldukça küçük bir yer kaplamaktadır. Bu grupta bulunan ülkelerin en önemlisi olan Hindistan'daki durum ise çok daha karmaşık :

Bu ülkede anti-emperyalist güçlerin oluşturduğu birleşik cephe —biraz sallantıda olsa bile— hâlâ dağılmış değil ve ulusal burjuva hükümetinin geniş siyasal tabanını oluşturmuyor. Ulusal bağımsızlık için mücadele verildiği günlerde Kongre Partisinin büyük kuvvetini

sağlayan bu ulusal koalisyon tabanı, şimdilerde, kendi desteklediği yönetimi nerdeyse felç etmiş durumda. Yöneticiler, ulusun en önemli kesimlerinin ezici çoğunluğu tarafından destekleniyorlar hâlâ, fakat karşılarında, ekonomik ve toplumsal «yeniden doğuşu gerçekleştirecek bir program yapıp uygulamak için aşılmaz güçlükler var. Bir yandan sanayi kapitalizminin kurulması yönünde adımlar atan hükümet, diğer yandan toprak ağalarının çıkarlarına karşı gelmeyi göze alamamak gibi bir çelişki içinde. Bir yandan akıl almaz ölçülere ulaşan gelir eşitsizliklerine son vermek istiyor, diğer yandan tüccarın ve tefecinin karşısında yer alma gücünü gösteremiyor. Emekçilerin içler acısı durumuna son vermek ve onları biraz daha iyi yaşatmak isteği ile iş çevrelerini kendisine düşman etmeme korkusu bir arada bulunuyor. Kökeninde anti-emperyalist olan bu hükümet, yabancı sermayenin kendisine kur yapmasından da hoşlanmaktadır. Özel mülkiyet ilkelerine toz kondurmuyor ama, ulusa «sosyalist bir toplum örneği» kuracağı sözünü vermekten de çekinmiyor. Kendisinin *au-dessus de la mêlée* (karışıklığın üstünde olduğu hüsnü kuruntusuna kapılmıştır; yani kendisini düşman sınıflarının birbirleriyle çatışması olgusunun üstünde sanıyor; aslında bu tutumuyla, olsa olsa, Hint toplumunun bugün içinde bulunduğu sınıf çatışması aşamasını yansıtıyor ve bunun farkında değil. Uzlaşmaz çıkarları uzlaştırmak, köklü farklılıkları bir bileşime ulaştırmak, belli bir karar vermenin zorunlu olduğu yerlerde bile akla, kararı bağdaştırmaya çalışmak, değerli zamanlarını ve güçlerini, kendi içinde bile ortaya çıkan anlaşmazlıkları tatlıya bağlamak için çırpınarak harcayan bu hükümet(köklü dönüşümler yerine küçük reformları koymakta, devrimci eylemlerin yerine lâf ebeliğini getirmekte ve böylece, yalnız kendi umutlarını ve özlemlerini gerçekleştirmeyi değil, işbaşında kalmayı bile tehlikeye atmaktadır. Toplumsal temellerinin karışık bir maddeden yapılması ve her an çatlayabilir olması, sırtında bir kam-

bur gibi durduğu için, ideolojik sınırlamalar içinde bulunan, bu, özünde küçük-burjuvazi rejimi, sanayileşme savaşının önderliğini üstlenme yeteneğinde görünmediği gibi, böyle bir girişim için en önemli etmeni de seferber edemiyor. Bu etmen, geniş halk kitlelerinin, ülkenin içinde bulunduğu, gerilik, yoksulluk ve uyuşukluğa karşı, bilinçli ve kararlı bir saldırıya geçebilmelerini sağlamak için coşturulması ve enerji kaynağı haline gelmelerinin gerçekleşmesidir.

Geri kalmış ülke ekonomisinin hem kentsel, hem de kırsal kesimlerinde sermaye birikimini ve verimli yatırımların yapılmasını engelleyen güçleri daha önce gözden geçirmiştik. Bu güçler, Hindistanda da, az gelişmiş dünyanın diğer herhangi bir köşesinde oldukları kadar, etkili ve kuvvetlidirler. Demek oluyor ki Hindistanda, tıpkı diğer azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi, ekonomik sistemde potansiyel olarak bulunan ekonomik artığı seferber etmek ve ulusun verimli kuruluşlarını genişletmek için kullanmak durumundaki tek örgüt devlettir. Eğer bugünün sömürge bölgelerinde, yöneticilerin eline geçen ekonomik artık, halkın çıkarları için değil, emperyalist güçlerin çıkarlarını daha da pekiştirmek için kullanılıyorsa ve eğer ikinci gurubumuza giren ülkelerde, komprador hükümetlerin eline geçen büyük çapta ekonomik artık aynı şekilde kullanılıyor ve tamamen israf ediliyorsa Hindistan için problemin bambaşka bir yapıda olduğunu söylemek durumundayız demektir. Burada, devletin eline geçen kaynaklar toplamı, potansiyel ekonomik artıktan çok daha küçüktür; bundan daha az ciddi sayılamayacak bir nokta da, bu kaynakların, bütün iyi niyetlere rağmen, hızlı ve dengeli bir büyümeyi sağlayacak biçimde kullanılmamasıdır. Gerçi *The Economist*, sorunu ortaya koyarken, «Hindistan'ın yerinde sayabilmesi için için gittikçe daha hızlı koşması gerekir; tıpkı masaldaki Kızıl Kraliçe gibi»⁽⁴⁸⁾ diyor fakat, ülkenin politikası yarım önlemlerle ve atılımlarla dolu; ne kadar parlak söylev-

ler çekilirse çekilsin, bu böyle! «Zaman zaman, kongre politikasının ve Hindistan plânlarının, son hedef olarak, sosyalizmi benimsedikleri ilân edilmektedir. Hükûmetin sanayi politikası ile ilgili olarak 1948 yılında yaptığı bir açıklamada, temel kalkınmayı gerçekleştirmekten devletin sorumlu olduğu ve ekonominin bütün kilit kesimlerinin devletin denetimi altına alınması ilkesi ortaya atılmıştır. Fakat Hindistanın kalkınmasından doğrudan doğruya sorumlu olan Bakanlar, —Maliye Bakanı ve Ticaret Bakanı—, devlet girişiminin sınırlarını pek iyi bilmektedir... İlk üç dört yıl içinde, gerçekçilik (realizm) ve pragmatizm, bir dereceye kadar, resmî politikanın temeli olmuştur.»⁽⁴⁹⁾ Bu «realizm ve pragmatizm», Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nın son derecede yetersiz hedeflerinde dile gelmektedir «1952 Aralık ayında yayınlanan son şeklinde bile... «(Bu Plân) öngördüğü harcamalar açısından, oldukça alçak gönüllü bir görünüm içindedir. Harcamalar, hem salt tutar olarak, hem de ulusal gelire oranla oldukça küçüktür. 5 yıllık bir dönem boyunca 20 milyar Rupi tutarında bir yatırım öngörülmektedir ki bu, ulusal gelirin yüzde 5'inden biraz daha fazladır ve Plânın yürürlüğe girmesinden önce de zaten bu ölçüde yatırım yapılyordu.»⁽⁵⁰⁾

Bu sözlerdeki ölçülü tutum, ülkede, ilk Beş Yıllık Kalkınma Plânının sonunda yürürlükte olan koşullarla doğrulanmış gözükabilir. Nitekim, genel ekonomik durumda, göze batan bir gelişme olmuş, yiyecek maddeleri arzında önemli bir artış görülmüş, sanayi üretiminde de belli bir yükselme sağlanabilmiştir. Bunlara rağmen, son birkaç yılda görülen bu «canlanma»ya bakarak, ülkenin ekonomik kalkınma yoluna girmiş olduğunu söylemek acelecilik etmek olacaktır; hızlı ve sürekli bir kalkınma yoluna girildiği kanısına varmak için vakit erkendir daha. Çünkü, Hint ekonomisini inceleyen bütün uzmanların üstünde görüş birliğine vardıkları nokta şudur: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânının son yıllarına rastlayan oldukça ba-

şarılı uygulama ve sonuç alma olgusu, aslında, iki yıl üstüste hasadın çok iyi gitmesine ve bunun dış ticaret ve ham madde bollaşması üstündeki olumlu etkilerine bağlıdır. Bu dönem içinde, ne sulama programındaki önemsiz başarılar, ne de hükûmetçe alınan diğer tedbirler söz konusu kader değişikliğini açıklamaya yeterlidir. Asıl önemli nokta ise, birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânının, Hindistan'da çok büyük bir kalkınma potansiyelinin bulunduğunu kanıtlamış olmasıdır. Büyük çapta bazı «çok amaçlı projelerin uygulanması», birkaç modern fabrikanın açılması... Bütün bunlar, Hintli teknisyenlerin ve işçilerin yaratıcı yeteneklerini kanıtlıyor kuşkusuz!

1956 — 1961 dönemini kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı ise emekçileri gerekli olanaklarla donatmak için hazırlanmışa hiç benzemiyor! Bununla ilgili en ileri belge olan, Profesör P.C. Mahalanobis'in **Draft Plan-Frame**⁽⁵¹⁾ (Plân Çerçeve Taslağı) adlı çalışması bile, Hindistan'ın ekonomik ilerlemesini durduran engellerin başlıcalarına cepheden saldırmakta başarısız kalıyor. Ulusal gelirin yılda yüzde 5 oranında arttırılmasını öngören bu Taslak, —bu alçak gönüllü kalkınma hızı bile ülkenin geçmiş yıllardaki kalkınma hızı dikkate alındığında gene de bir önemli hızdır— o günkü yatırım/ulusal gelir oranını çıkış noktası olarak alıyor ve hedefe, zaten gerçekleşmekte olan yatırımların, tüketim sanayileri alanından, üretim malları sanayilerine kaydırılmasıyla ulaşılacağı kabul ediyor. Özel sermaye, böyle bir kaydırma sürecini başaramayacağı, için söz konusu Taslak, hem üretim malları sanayiine yapılacak başlangıç yatırımlarını gerçekleştirme sorumluluğunu, hem de bu yatırımlar sayesinde üretilcek malların satın alınması (emilmesi) işini hükûmetin omuzlarına yüklüyor. Fakat, bunun için gerekli kaynakların hangi yollarla ve hangi araçlarla hükûmetin eline geçeceği konusu Taslak'ta tamamen açık bırakılmıştır. Böyle yapmakla da, «toplum, yalnız aktüel ekonomik artığını kullanma olanağına sahip olsaydı ne-

ler yapabiliirdi?» sorusuna çok ince bir karşılık vermiş oluyor, fakat ekonomi politikası için somut bir taslak niteliğini bir türlü kazanamıyor.

«Realist» ve «Pragmatik» olmaya önem veren Plân-lama Komisyonu ise, söz konusu Taslağa kesin bir Plân biçimi verirken, ⁽⁵²⁾ başlangıçtaki bu ilerici tutum da uçup gidiyor. En realist sanayileşme programlarında bile üretim malları sanayileri toplam yatırımların yüzde 40'ını çekerken ve Taslakta bu oran yüzde 20 gibi alçak bir düzeyde tutulmuşken, Plânlama Komisyonu bunu büsbütün budayarak yüzde 11'e indirmiştir. Öngörülen kamu harcamalarının finansman yolu olarak da varolan ekonomik artığın seferber edilmesi için enerjik bir çaba gösterilmesi yerine, bu artığın, enflasyon ve kitle tüketim malları üstüne konulacak satış vergisi yollarıyla **arttırılması** çaresine (!) başvurulmuştur. Zaten çok düşük olan, Hint halkı yaşama standardını düşünecek olursak kitle tüketiminin sıkılıp çıkarılacak suyu da pek yoktur; diyebiliriz; bu durumda kaynak bulma olanağı çok sınırlı kalmaktadır. Eğer beş yıl içinde bu bakımdan büyük değişiklikler görölmezse, İkinci Plânın, Birinci Plânın bir **ikinci baskısı** olacağını kestirmek güç olmasa gerek; yani, adam başına gelirden ancak önemsiz, dişe dokunur olmayan artışlar sağlanabilecektir.

Hind ekonomik kalkınmasının bugünkü aşamasında yeterli sayılabilecek biricik ekonomi politikası, kalkınma programına temel olarak, ulusal gelirin mümkün olan en büyük dilimini yatırımlara yöneltmeyi benimsemiştir. Birbirinden bağımsız olarak yapılmış hesaplamalara göre bugün, kitle tüketiminde hiçbir kısma yapmaksızın, yatırımları ulusal gelirin yüzde 15'i düzeyine çıkarmak mümkündür. Bunun için yapılması gereken, şey, bugün ülkenin ekonomik sisteminin doğurduğu potansiyel ekonomik artığı, erişilebilecek en büyük düzeyde seferber etmektir. Bu da, yoksulluktan kırılan bu toplumun sırtında yaşayan verimsiz ve parazit toplumsal tabakaların, ulu-

sal gelirin yüzde 25'inden fazlasını almalarına bir s vermekle olabilir ancak. Bunun, tarım üretiminin bir limi olarak, doğrudan üreticilerden, rant biçiminde tarak ağalarına ve tefeci faizi biçiminde tefeci - bezirgân nının eline geçtiği çıplak gözle bile görülmektedir. Ç ne bunun, iş adamlarının eline geçen ve büyük kısmı ı rimli yatırıma değil lüks tüketime giden, kâr payı olarak çarçur edildiği de açık - seçik görülmektedir. ⁽⁵³⁾

Vurgulamaya bile gerek yoktur ki, potansiyel ekonomik artığın bu şekilde seferber edilmesi, mülkiyet sınıfı ve tabakaların bilinçli ve kararlı karşı koymasını ; runlu olarak ortaya çıkaracaktır; böyle bir direncin kılması ise, ancak ve ancak, «başlıca düşüncesi serve ve ayrıcalıklarını korumak olan küçük sınıf» ⁽⁵⁴⁾ ın gö nün yaşına bakmadan verilecek acımasız mücadele başarı kazanmasına bağlı olacaktır. Bugünkü Hint hül metinin ise, böyle bir mücadeleyi göğüslemeye ne gi yeter, ne de bir hevesi vardır; kentsel ve kırsal alanları ki bu tür direnci kıracak eylemin önderliğini üstlen kim, bugünkü Hint hükümeti kim?! Bu kaçınılmaz çamaya yan çizerek, ekonomik ve toplumsal ilerlemeyi s layacak gerçek bir programı uygulama sorumluluğun kaçınarak bugünkü hükümet, aslında, eline geçmiş yük tarihsel fırsatı tehlikeye atmış olmaktadır. Büyük ülkenin, bir rezalet ve baskı ortamından, hızla ilerle bir sosyalist demokrasiye barış içinde dönüşümü fırs ır bu! Çünkü ekonomik ve toplumsal kalkınma —t bir uçak gibi— yoluna devam etmek istiyorsa büyük hıza erişmek zorundadır. Eğer büyümenin gerekli gücü sağlanamazsa, gerici güçlerin, «felâketten» pa yı bir kez daha kurtarma başarısını gösterme tehil belirecektir ve böylece —geçici de olsa— sömürü, b ve durgunluk çıkmazından kurtulma yolu bir kez daha kanmış olacaktır. Gerici güçler, halkın boş sosyalist : lardan duyduğu bıkkınlığı da kullanarak, yeniden fa bir yönetim kurulmasını sağlayabilir ve kentte-köyde

pitalizmin yeniden rahat bir soluk almasını gerçekleştirebilir. Hint halkının önündeki dolambaçlı yolun bir faşizm döneminden geçip geçmeyeceğini ya da böyle bir ateşten gömlek giymekten bu ülke insanların kurtulup kurtulamayacaklarını ancak tarih gösterebilir.

IV

Yukardaki çözümlemeden çıkan üç önemli sonuç vardır. Birincisi, Batılı yazarların az gelişmiş ülkeler üstüne yazdıklarında geniş ölçüde vurgulanan yaygın inancın aksine, bu ülkelerin kalkınması için başlıca engel sermaye kıtlığı **değildir**. Bu ülkelerde kıt olan (yetersiz olan) birşey varsa o da, **aktüel** ekonomik artık adını verdiğimiz değerler toplamından verimli yatırımlara giden dilimdir. Bu gibi yatırımlara ayrılabilir **potansiyel** ekonomik artık, bütün bu ülkelerde oldukça büyüktür. Doğrusu istenirse salt büyüklük olarak, ileri ülkelerle, örneğin Birleşik Amerika ile Büyük Britanya ile kıyaslandığında önemli bir tutara erişmeyen az gelişmiş ülkeler **potansiyel** ekonomik artığı oransal olarak önemlidir; buna karşılık, ileri ülkeler ölçüsüyle bile önemli bir tutara erişen potansiyel ekonomik artığa sahip az gelişmiş ülkeler de vardır. Kendi ulusal gelirlerine **oranla** önemli bir düzeye erişen bu artık, ulusal üretimde salt büyüklük olarak dişe dokunur artışlara yol açmak için yeterli olacak kadar geniş olmasa bile, bu ülkelerin yüksek, hatta çok yüksek **kalkınma hızlarına** erişmelerini sağlamak için yeterli sayılmalıdır. Burada üstüne basarak belirtmeliyiz ki söz konusu olan bu ülkelerin **plânlanmış** ekonomik artıkları değildir —hatırlanacağı üzere, plânlanmış ekonomik artığın gerçekleşmesi için o gün için kullanılmayan, boş duran, işsiz duran kaynakların da üretim devresine alınması gerekiyordu—, yalnız **potansiyel** ekonomik artığıdır; yani, o gün için yararlanılan kaynaklarla elde edilen

ulusal üretimin bilinçli ve amaçlı bir biçimde kullanılması ile yatırım için ayrılabilir dilim söz konusudur burada. Henüz yayınlanmamış bir incelemesinde Dr. Harry Oshima, yeterli sayılabilecek bilgilerin derlenebildiği bazı ülkelerle ilgili olarak aşağıdaki geçici sonuçlara ulaşmıştır: Malaya'da 1947 yılında potansiyel ekonomik artık, toplam (gayrisâfi) yurtiçi üretiminin yüzde 33'ünü, toplam (gayrisâfi) yatırım ise gene aynı değerin yüzde 10'unu bulmaktadır. Seylan için (1951) ise, bu oranlar, sırasıyla yüzde 30 ve yüzde 10'dur; Filipinler için (1948) yüzde 25 ve yüzde 9; Hindistan için yüzde 15 ve yüzde 5; Tayland için yüzde 32 ve yüzde 6. Meksika'da, 1940—1950 yılları arasında, kârların net (sâfi) ulusal üretime oranı yüzde 28.6'dan yüzde 31.4'e yükselmiştir. ⁽⁵⁵⁾ Kuzey Rodezya'da (1949) mülkiyete dayalı gelirler (şirketleşmemiş girişimlerin elde ettikleri hâric) yüzde 42.9'u buluyor bu oran, Şili'de (1948) yüzde 26.1, Peru'da (1947) yüzde 24.1 olmuştur. ⁽⁵⁶⁾ Petrol üreticisi ülkelerdeki potansiyel ekonomik artığın nasıl sel gibi aktığı konusunda daha önce söylediklerime burada eklemeler yapmama gerek bile görmüyorum. Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkeleriyle ilgili olarak, gerek Rosenstein-Rodan ve gerek Mandelbaum'un yaptıkları kestirmeler (tahminler), —ki hep bildiğimiz gibi bunlar eksik kestirmelerdir—, buralarda ulusal gelirin yüzde 15 kadarının yatırıma yöneltilme kapasitesinin bulunduğunu göstermektedir. ⁽⁵⁷⁾

Geri ülkelerde, hızlı bir ekonomik büyümenin önündeki başlıca engel, potansiyel ekonomik artığın kullanıma biçiminde aranmalıdır. Bu artık, zengin sınıfın lüks tüketiminin çeşitli biçimlerine kayarak çarçur edilmektedir, ⁽⁵⁸⁾ yurt içinde ve yurt dışında üretimden çekilerek öldürülen paralara (iddihara) dönüşmektedir, geniş ve son derecede verimsiz bürokrasilerin ayakta tutulması yoluyla israf edilmektedir ve dahası, sivil bürokrasiden çok daha masraflı ve hiç de daha az sayıda insanı barındırmayan, askerî kuruluşlara gitmektedir. ⁽⁵⁹⁾ Gene bu artığın

çok büyük bir dilimi —ki dilimin büyüklüğü diğerlerinin büyüklüğünden daha iyi bilinmektedir— yabancı sermaye tarafından alınıp götürülmektedir. Az gelişmiş ülkelerdeki yabancı çıkarlarına düşen kâr paylarının, çok büyük oldukları ve hatta yerli yatırımlara düşen kâr payına göre bile çok büyük oldukları iyi bilinen gerçekler arasındadır. Son zamanlarda yayınlanan ve olağanüstü ilginç bir araştırma raporu, İngiliz şirketlerinin az gelişmiş ülkelerde elde ettiği kârları şahane bir biçimde ortaya koymaktadır. ⁽⁶⁰⁾ Bu raporda sergilenen malzemede, kırk yılı aşkın bir zaman süresi içinde, elde ettikleri yıllık kârların yüzde 50'den aşağı düşmediği, şirketlerin sayısı bir hayli kabarık görünmektedir, fakat sergilenen bütün bu bilgileri «birkaç kelimeyle özetleyerek okuyucuya sunmak da mümkün: (1) Temettü —ya da dağıttıkları kâr hisseleri—, kayıtları çeşitli tablolarda gösterilmiş olan 120 den fazla şirket arasında, yalnız 10 tanesinin, hisse senetleri üstündeki nominal değerlerin en az yüzde 10'u kadar her yıl kâr dağıtamadıkları görülmekte ve yalnız 17 şirketin, en çok kâr ettiği 5 yıl içinde, en az, hisse senedi üstündeki toplam sermaye kadar bir ödeme yapamadığı (yani yalnız 17 şirketin 5 en kârlı yıl içinde hisse sahiplerine ilk sermayelerini amortize ettiremediği) anlaşılmaktadır, geriye kalanlar (yani birinci durumda en az 110, ikinci durumda en az 103 şirketi) söz konusu hedefleri aşarak kâr dağıtmışlardır; (2). Bunların arasında 70 şirket, en başarılı olduğu 5 yıl içinde, hisse senetlerinin üstünde yazılı sermaye katkılarının en az 2 misli kadarını ödeme başarısını göstermiştir ve bu şirketlerin dörtte birinden fazlası, koydukları sermayenin tümünü bir yılda ya da daha kısa bir zamanda geri almıştır (amortize etmiştir); 1945-1950 yılları arasında elde edilen kârlar da, sağanak kârların henüz ortadan kalkmadığını gösteriyor.»

Daha çok yurtiçinde faaliyet gösteren Hollanda firmalarının dağıttıkları temettü yüzdesi (1) ile, daha çok, Hollandalıların Doğu Hint adaları sömürgelerinde şubeleri

ya da yardımcı kuruluşları niteliğinde Hollanda firmalarının dağıttıkları temettü yüzdesi (2) arasında yapılacak bir kıyaslama da büyük anlam taşımaktadır. ⁽⁶¹⁾

1. Gurubun Kâr Payları (Temettüleri) (YÜZDE)

Yıl	
1922	4.8
1923	4.2
1924	4.5
1925	5.0
1926	5.2
1927	5.6
1928	5.6
1929	5.4
1930	4.9
1931	2.2
1932	2.1
1933	2.2
1934	2.1
1935	2.0
1936	3.3
1937	4.5

2. Gurubun Kâr Payları (Temettüleri) (YÜZDE)

Yıl	
1922	10.0
1923	15.7
1924	22.5
1925	27.1
1926	25.3
1927	24.8
1928	22.2
1929	16.3

1930	7.1
1931	3.0
1932	2.5
1933	2.7
1934	3.3
1935	3.9
1936	6.7
1937	10.3

Aynı şekilde, Belçika Kongosundaki Belçika yatırımlarının da, Belçika firmalarının kendi ülkelerinde yaptıkları yatırımların gelirlerinden çok daha fazlasını getirdikleri görülmektedir. «İşlerinin ağırlığı Kongo'da bulunan şirketlerin, toplam sermayelerinin yüzde 16.2'si kadar yıllık ortalama net kâr sağlamalarına karşılık, Belçika'da çalışan firmalar ancak yüzde 7,2 mertebesinde kalmışlardır.»⁽⁶²⁾

Amerikan girişimcilerinin az gelişmiş ülkelerdeki kârları ile Amerika içindeki kârlarını karşılaştırdığımız zaman gene aynı izlenimi almaktayız.⁽⁶³⁾

Az gelişmiş Ülkelerdeki
Kâr/Öz Sermaye Oranları
(YÜZDE)

Yıl	
1945	11.5
1946	14.3
1947	18.1
1948	19.8

Amerika içindeki
Kâr/Öz Sermaye Oranları
(YÜZDE)

Yıl	
1945	7.7
1946	9.1
1947	12.0
1948	13.8

Demek oluyor ki, az gelişmiş ülkelerin dış ticaret yoluyla elde ettiği toplam gelirlerin önemli bir kesimi, yabancı sermayenin kâr aktarmalarına gitmektedir. Örneğin 1949 yılında, yabancı sermaye kâr aktarmalarının yıllık dış âlem gelirleri toplamına oranı, Hindistanda yüzde 5.0, Endonezyada yüzde 8.5, Mısırdaki yüzde 6.5, Meksikada yüzde 10.0 Brezilyada yüzde 8.6, Şilide yüzde 17.1, Bolivya'da 177, Kuzey Rodezyada 34.3 ve İranda yüzde 53.1 olmuştur ve bu liste böylece uzayıp gitmektedir biz buraya önemli bazı ülkeleri ilgilendiren oranları almakla yetindik.⁽⁶⁴⁾

Britanya sömürge imparatorluğunun durumunu anlatmak için **yüz kırtarıcı** deyimini kullanmak bile yetersiz kalacaktır. Bu imparatorluk içindeki durumun bir benzerini, olsa olsa, petrol üreten ülkelerin ekonomik artıklarının başına gelenlerle karşılaştırabiliriz. Halkın, hiç kuşkusuz, dünyanın en az adam başına geliri ile yaşamak zorunda kaldığı bu sömürgelerde, Britanya'nın «baba-can» hükûmetleri (işçi olsun, Tutucu olsun), Birleşik Krallığın, Savaş'tan sonraki bütün bir dönem boyunca, sömürgeci ile kıyaslanamaz, çok yüksek bir hayat standardında yaşamasının **dayanağını** bulmuşlar, kendi bol-bulamaç yaşantılarının yükünü deniz aşırı yerlerin yoksul halkının omuzlarına yüklemişlerdir. 1945-1951 yılları arasında, sömürgeler, 1 milyar sterlinden hiç de aşağı düşmeyen bir değeri İngiltere'de (İngiltere Bankasında-ç.n.) sürekli olarak bloke etmek zorunda bırakılmışlardı. Bu değer, sömürgelerin dış gelirleri ile dış ödemeleri arasındaki farka eşit olduğundan, «Sömürgelerin İngiltereye yaptıkları sermaye ihracı niteliğindedirler!» Yukardaki yorumlarımızı dayandırdığımız eşsiz araştırmacının sahibi Hazlewood'un ölçülü sözleriyle, sömürgelerin İngiltere'ye bir milyar sterlin tutarında sermaye ihraç etmiş olmaları, farklı ekonomik kalkınma düzeylerindeki ülkeler arasında sermaye akımının alması gereken yön ile ilgili yaygın görüş ve dilekleri cürütür niteliktedir. Britanya sö-

mürge politikasının, büyük bir cömertlikle yürütölmekte olduğu şeklinde yaygın bir yanlış-kanı vardır. Rivayete göre, sömürgelerin ihtiyaçları büyökmüş de, Britanyalı vergi yükömlölöleri de ağır vergiler ödöyorlarmış! Birleşik Krallık, Savaştan sonra, sömürgelerine avuç dolusu para akıtmıştır, diye düşünöenler var! Bu araştırmamızın amacı, düşönceler zincirinin, olaylar zinciri karşısında ayakta kalamayacağını bir sınavdan geçirmektedir.» (65)

Daha önce çeşitli yerlerde değindöimiz gibi, az gelişmiş ölkelerin dış ödemelerinin önemi, yani bu ycksul ölkelerin ileri ölkelerin kalkınmasına yaptıkları katkı, bugüne kadar, yeter kadar iyi ölçölüp ortaya konulamamıştır; bu ödemelerin, az gelişmiş ölkö ulusal gelirine oranı ne kadar büyük gösterilirse gösterilsin, sorun, böyle bir oran yardımıyla tam olarak yansıtılamıyor. Yapılan aktarmaların can alıcı önemleri, ancak, bu yolla **ekonomik artış** ne kadarının dışarıya kaçtığını ortaya koymakla, tam ve doğru olarak yansıtılabılır. «Birçok az gelişmiş ölkönin, sermaye karşılığında, bu kadar yüksek bir fiyat ödemekten hiç de hoşlanmadıklarına» (66) şaşmamalıyız! H.e.e, yabancı sermayenin, az gelişmiş ölkö ekonomik büyümesine ne kadar küçük bir katkıda bulunduğunu gördükten sonra!

Geri ölkelerin ekonomik kalkınmasını engelleyen en önemli etmenin **sermaye kıtlığı** olduğu konusundaki yanlışlı ile yakından ilişkili bir başka kavram daha vardır ki buna da her yerde rastlanır: «Ham madde üreten ölköler, ticaret hâdlerinin durmadan aleyhlerine bir gelişme göstermesi nedeniyle, kalkınma yolunda ciddi engellerle karşılaşılıyorlar!» şeklindeki görüştür bu. (67) Böyle bir eğilimin var olduğu yadsınamaz belki ama, bunun az gelişmiş ölkönin kalkınmasını engelleyecek güçte bir eğilim olduğu da (en yumuşak deyiimiyle, çok su götürür bir savdır; böyle bir eğilimin varlığından bile emin olmayanlar bir yana, (68) belki bazı ölköler için, bu etmenin önemli olabileceğı, genellikle kabul edilebilir. Fakat, ben, az geliş-

miş ölkölerin çoğunluğu için bu etmenin önemli bir engel olduğunu sanmıyorum. Böyle düşünmemin iki nedeni var. Birinci olarak, birçok az gelişmiş ölkö için, «ticaret hâdleri» kategorisine büyük bir anlam yakıştırmanın doğru olmadığına inanıyorum. Daha önce de belirttiğim gibi, petrol şirketleri, kâr payları ile gönölölerinin istediğı gibi oynayabilirler ve ürünlerinin f.o.b. fiyatları (yükleme yerindeki fiyatlarını-ç.n.) o şekilde ayarlarlar ki, kaynak ölköye ödedikleri pay, asgarî noktasına inmiş olur. Petrol üreten firmalar için doğru olan bu durum, ham madde üretip bunu ihraç eden diğöer girişimciler için de geçerlidir. Bu tür kuruluşlar, akıl almaz büyüklüklerde oluyorlar, ihraç ettikleri malların belli bir ilk üretim sürecinden geçirilmesi işini ve pazarlamayı kendileri yapıyorlar ve üstelik taşıma hizmetlerini yapan örgütleri de kendileri kurup işletiyorlar (ya da onlarla yakın ilişkiler kurmuş **bulunuyorlar**). (İlk üretim sürecini ve pazarlamayı yapan yan örgütler genellikle dış ölkelerde kuruluyor). Bu koşullar altında, az gelişmiş ölkölerin ihraç ettiğı ham maddelerin f.o.b. fiyatları, ulusal vergilendirme sistemleri arasındaki farklar gibi, yerli ölkölerle yapılan ayrıcalık anlaşmaları ve hükömetlere tanınan pay oranları gibi, şirketler arası finansman anlaşmaları gibi ve bir de ana kuruluşun, kendisine bağılı yan kuruluşlardan birine ya da hêpsine elde ettiğı kârı paylaştırıp paylaşmaması konusundaki tutumu gibi çok çeşitli ve hayli karmaşık etmenlere bağılı olarak değışmektedir. Ana kuruluş açısından, kimi zaman yüksek fiyatlar, kimi zaman da düşük fiyatlar, daha elverişli oluyor (yani kârların dalgalandığı görölebiliyor); bu durumda, yüksek fiyatlar, dolayısıyla yüksek gelirler ve kârlar, bazan hammadde üretip ihraç eden firmanın defterlerinde, kimi zaman ilk işlemeyi yapan firmanın defterlerinde, kimi zaman da taşımayı yapan firmanın defterlerinde görölebiliyor, tabii bütün bu firmaların hepsi de belli mülkiyet çıkarlarının, belli egemen çevrelerin denetimindedir. (69)

Bu bizi, konunun daha önemli olan öteki yönünü incelemeye götüren bir olgudur. Ham madde ihrac eden az gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğu için, özellikle ham madde üretim ve ihracatının yabancı girişimler eliyle yürütüldüğü ülkeler için, ticaret hadlerindeki değişmeler **gerçekten de çok küçük bir fark yaratırlar**; hele ticaret hadlerindeki oynama, ithal malları fiyatlarından çok ham madde fiyatlarından ileri geliyorsa... Doğrusu, f.o.b. fiyatlarının yükselmesi, yerli emekçilerin ve yerli köylü üreticilerin, ham madde üreten ya da toptancılık yapan ana kuruluşa karşı pazarlık güçlerini artırır. Aynı şeyin tersi de doğrudur, f.o.b. fiyatlarının düşmesi, bazı işletmelerin kapanmasına ve işsizliğin artmasına yol açar. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ham madde üreten bir ekonomide, **arz esnekliği** (üretimdeki yüzde artışın fiyatlardaki yüzde artışa oranı-ç.n.) çok küçüktür ve talepteki bir artış, öncelikle **fiyatlar düzeyini ve kârları** etkiler (yükseltir-ç.n.). Söylemeğe bile gerek yoktur ki, bu kârların büyüklüğü, az gelişmiş ülke halkının bolluk içinde yaşamasına ve ülkelerin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmasına yol açmayacaktır; çünkü bütün sorun bu büyüklüğün kimlerin elinde kaldığını ve bunların da parayı nereye harcadıklarını bilme noktasında düğümlenmektedir. ⁽⁷⁰⁾ Kârlar düşecek olsa, yalnız dışarıya aktarılan değerler azalır ki bu da, yabancı hisse senedi sahiplerinin canını sıktığı gibi, ileri kapitalist ülkenin ödemeler dengesini de olumsuz yönde etkiler; fakat bunun ham maddesi ihrac konusu olan bölge ekonomisi üstünde büyük bir etkisi görülmez. Tersine, ham madde üreten girişimlerin elde ettiği kârlarda bir artış olursa, hem dışarıya aktarılan değerlerde bir artış olur, hem de girişimin yerli yatırımları artarak ham madde üretiminin daha da genişlemesi sağlanır — bu da, görmüş olduğumuz gibi, az gelişmiş ülke ekonomisi bakımından büyük bir önem taşımaz. Nitekim, ham madde fiyatlarının artışı ve buna bağlı olarak kârların şişmesi, genellikle, yabancı

sermayeye yapılan ödemelerin artmasına yol açmaz; az gelişmiş ülkenin ithalat kapasitesinin genişlemesine de yol açmaz; olsa olsa, yeniden yatırılarak, «karşılığında ülkeye bir şey getirmeyen» ihracatın artmasına yol açar. Benim bildiğime göre bu önemli konuya ilk parmak basmış kişi olan Dr. Schiff'in sözleriyle: «İhracatın artmasının, dolayısıyla brüt ve net ticaret kârlarının büyümesinin bir sonucu olarak, ülkeden yeni fonların, yeni değer birikimlerinin dışarıya aktarılması olgusu ile karşılaşırız; böylece dışardaki alıcının eline, ülkenin ihrac ürünlerini satın almak için daha bol kaynak geçmiş olmaktadır ve söz konusu bu ürünlere karşı bir talep yoğunlaşması görülmektedir. Bunun karşılığında ülkeye, sattığı mallar tutarında yeni mal ve hizmetlerin akıtılması ise şart değildir. Demek ki sistem, bir dereceye kadar, kendi kendisini finanse etmektedir.» ⁽⁷¹⁾ Eklemeğe bile gerek yoktur ki, **çğer** (fiyat yükselmeleri dolayısıyla) artan kârlar, yabancı işletmeleri değil de, yerli toptancı tüccarın ve ihracatçının eline geçiyorsa, **bunların**, ellerine geçen bu yağlı parçayı ne şekilde kullandıklarına bağlı olarak, lehte gelişmiş olan ticaret hadlerinin bundan yararlanan ülkenin ekonomik hayatında olumlu bir rol oynayıp oynamadığı anlaşılır. ⁽⁷²⁾

V

İkinci sonucumuz, günümüzde ekonomik kalkınma üstüne yazılanlarda görülen bir başka saçmalıkla ilgili olacak; az gelişmiş ülkelerin geriliğini; bazı «ebedi güçlere» bağlamaktan hiç bir zaman vazgeçmeyen, içi boş, tumturaklı sözlerle tutunarak, son derecede yüzeysel düşünceleri, süsleyip püsleyip öne süren bir saçmalaktır bu. Yüzeysel düşüncelerden biri, az gelişmiş ülkelerde «girişim yeteneği» nin bulunmadığını yana yakıla öne sürenlere aittir; bunlara sorarsanız, Batı ülkelerinin ekonomik ilerlemelerini sağlama şerefi, bu girişim yeteneği-

nin «mebzûlen» bulunmuş olmasına verilmelidir. Weber'in ve Schumpeter'in eserlerinden kaynak alan bu düşünce, —hemen belirtelim ki bu iki yazar da günümüzde bu görüşü öne sürenler gibi yüzeysel fikirler sahibi olmaktan ve kolayca kaçmaktan çok uzaktılar ve böyle hafifliklerin çok üstündeydiler— «ekonomik ilerleme demek yaratıcı iş adamı, yaratıcı girişimci demektir» şeklinde özetlenebilir; ekonomik ilerleme açısından, varsa yoksa, «yaratıcı iş adamı»dır bütün yükü omuzlayan! Örneğin Profesör Yale Brozen, «etkin bir teknolojik ilerleme, yani verimliliği yükselten ve gelirleri arttıran bir kalkınma hamlesi ve ileri tekniklerin kullanılması, özgür bir pazar yapısının denetiminde ve güdümünde olan bir yığın yaratıcı ve yenilikçi işadamlarının varlığına bağlıdır.»⁽⁷³⁾ kanısındadır. Profesör Moses Abramovit de, sözü döndürüp dolaştırıp bu noktaya getirmektedir: (Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki, ilerlemiş ülkelerin kendi aralarındaki, belki bir ülkenin çeşitli evreleri arasındaki yatırım düzeyi farklılıklarının nedeni, büyük ölçüde, girişimci ya da işadamlarının sınıfının büyüklüğünde, çalışkanlığında ve işlemlerinin hacminde aranmalıdır.)⁽⁷⁴⁾ Profesör Arthur Cole işi daha da ileriye götürerek, «girişimcinin incelenmesi, modern ekonomi tarihinin baş rolünü oynayan kişinin incelenmesidir ve ekonomi biliminin içinde de en önemli rolü oynayan gene girişimcidir.»⁽⁷⁵⁾ savını öne sürmektedir.

Girişimcinin baş rolü oynadığını öne süren bu kuram, biraz irdelendiğinde ya bir totoloji hâline dönüşüyor ya da içeriği düpedüz yanlış çıkıyor. Eğer biraz merhametli davranır da birinci yorumu kabul edecek olursak, söz konusu doktrin şu bulguya (!) indirgenebiliyor: «Eğer sanayi kapitalizmi kurulmamışsa sanayi kapitalisti de yoktur ve bunun tersi de doğrudur!»; hiç kuşkusuz doğru bir önerme ama, tek başına fazla bir anlamı da yok. Dünyanın bütün ülkelerinde ve tarihin bütün çağlarında, eline bir fırsat geçirmiş tutkulu, acımasız ve girişimci insanlar vardır ve bu gibiler durmadan «yenilikler» yap-

mak isterler, öne atılırlar, erkinliği ellerinde toplarlar ve yetkinliği (otoriteyi) tepe tepe kullanırlar. Bazı yerlerde ve çağlarda bu kişiler, kabile şefini seçen üstün (!) kişilerdir, şövalye çıkaran toplumsal katmanlardır; saraylılardır, ya da kutsallaştırılmış din adamlarıdır; tarihsel sürecin başka bir aşamasında da, gene belli seçkinler arasından, tüccar-prensler, serüven meraklıları, gezginler ve bilim öncüleri çıkmıştır. Son olarak da, modern kapitalizm çağında, sanayi üretimini örgütleyen ya da finansman sanatında ustalaşmış girişimciler oraya çıkmıştır ve bunlar, büyük sermaye yoğunluklarını denetleme bilgi ve becerisine sahip kişiler olarak tanınırlar. Girişimciliğin başrolü oynadığını öne süren kuramcılar, birdenbire, böyle dehaların ortaya çıkmasının nedenlerini açıklamak durumundadır; aslında bu gibi adamlar, tarihin başından beri vardı; fakat önemli olan, bu adamların, belli bir tarihsel dönemde, «dehalarını» sermaye birikimine yöneltmeleri ve bu amaca ulaşmak için en iyi yolun, sanayi girişimlerine yatırım yapma olduğunu keşfetmeleridir! Bunu beceremeyip yerine makinadan bir tanrı yaratmak, pisliğin yoksulluktan ileri geldiğini söyleme kolaylığına benzeyen bir durumdur ve girişimcinin stratejik bir önem taşıdığını söyleyen kuramın da beş para etmez bir hâle gelmesine yol açar. Fakat şimdilerde girişimciliğin tarihi üstüne ileri geri konuşmak moda oldu; oysa yıllar önce Marx sorunu şöyle ortaya koymuştu. «Bazı kişiler, tarihsel oluşumunu bilemedikleri bir ekonomik ilişkinin, kısa yoldan, tarih felsefesi kavramlarıyla açıklanmasında, doğal olarak, büyük bir rahatlık görüyorlar ve en başta da mitolojiye başvuruyorlar: Bunun için ellerinin altında, nasıl olsa Adem ve Prometheus masalları var! Bu kadar can sıkıcı bir bayağılık örneği aransa da bulunamaz.»⁽⁷⁶⁾

Girişimcilik yeteneğinin yetersiz olduğu savının tarihsel ve sosyolojik nedenleri üstünde duran ekonomi yazılarını yazan çıkmıyor ama; böyle adamlar çıksa da,

biz de, az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik gerilikte «bu üretim etmeninin» bulunmayışının oynadığı rolü bir öğrensek; burjuva yazarların amacı, bu konuda, doğru ve kapsamlı bir kuram ortaya koymak değil, az gelişmiş ülkelerde görülen, belli bir olguya dikkati çekerek onu abartmaktır. Yeteri kadar girişimciye sahip cıvımları bu ayrıcalıksız ulusların biyolojik ve psikik karakteristiklerinden ileriye geliyor olmasın sakın!? Kimbilir, belki de, geri ülkelerde yaşayan insanların arasında, ilaç için, bir tane bile gerçek girişimci yeteneğiyle doğmuş adam yoktur! Bu gibi savlar üstünde durarak vakit israf etmek istemiyorum! böyle savlarda ırkçılık ağır basıyor ve bu tür açıklamalar, Anglo-Sakson halklarının —riske girmekten korkmayan, gözü pek yaratıcı ve parasını hesaplı kullanan işadamları olarak— üstün insanlar olduğunu savunularda bile üstü kapalı bir biçimde ortaya konuluyor. Aslını sorarsanız, girişimci yetersizliği, az gelişmiş ülkeler konusundan söz eden Batıl yazarların bir uydurmasından başka bir şey değil; yok efendim, yetenekli ve akıllı adam az gelişmiş ülkelerde yokmuş da v.s. savları tümünden yanlıştır. Doğrusu, kaba bir söyleyişle ortaya koymak olacak ama, az gelişmiş ülkelerde, sürüyle değil-se bile sürüye yakın bir çoğunlukta, girişimci yeteneğine sahip adam bulunduğudur. İster Hindistan'a çevirelim gözlerimizi, ister Yakın Doğu'ya, ister Lâtin Amerika'yı, ele alalım ister Avrupa'nın Yunanistan ve Portekiz gibi geri kalmış ülkelerini, buralarda, hin oğlu hin, hesaplı, kurnaz, gözü pek ve kafası hızlı işleyen girişimcilerin kum gibi kaynadığını görürüz; bunlar, «kaynakları bir araya getirip» kendi çıkarları için en iyi biçimde bunlardan yararlanmasını bilen, yürürlükteki olanaklar içinde, kârlarını en yüksek noktasına çıkarmaya kararlı, anasının gözü adamlardır. Az gelişmiş ülkelerde girişimci yeteneği sorunu, bu ülkelerdeki ekonomik artık sorununa tıptı tıpına benzemektedir. Her ikisi için de söz konusu olan yetersizlik değildir; yürürlükteki toplumsal ve ekono-

mik düzen içinde, bunların ne için kullanıldıklarıdır önemli olan. Bu noktada sözü, seçkin bir gözlemci olan Ma-son'a bırakalım da, bir çok girişimcinin ne için kullanıldıklarını o söylesin bize; «Güney Asya'da girişimci sınıfın eksikliği diye birşey yoktur ama, bunlar çoğunlukla dağıtım işlerinde, ihracat ve ithalatta, emlak spekülasyonunda ve tefecilik alanında yoğunlaşmış kişilerdir.» (77) Bu gözlemin, az gelişmiş dünyanın büyük çoğunluğu için genellenmesi mümkündür. (78)

VI

Ne var ki, Rusça bir atalar sözünün belirttiği gibi, ağaçlar çiçektedir daha, meyvaların olgunlaşmasına çok zaman vardır. Nitekim, burjuva toplum bilimi, üstün bir çaba göstererek, kapitalist dünyanın büyük bir kesiminde görülen geriliğin ve durgunluğun nedenleri konusunda insanların aklını çelmeye devam etmekte, az gelişmişliği, yürürlükte bulunan ekonomik ve toplumsal düzen ile ilişkisi olamayan bir takım etmenlere bağlamış gibi göstermekte ayak diremektedir; bunun güzel bir örneğini, nüfus konusundaki kuramlaştırma çabalarında görüyoruz; günümüz burjuva yazarlarından nüfus konusunda kalem oynatanların sayısı o kadar çok ki! Bugünlerde ortalık nüfus konusunda umutsuzluğa kapılanlardan geçilmiyor; az gelişmiş ülkelerde «kum gibi kaynayan milyonlarca insanın» büyük kısmının, daha iyi bir hayata kavuşturulması konusunda karamsar bir tablo çizenler ve giderek bunun olanaksızlığından söz edenler yığılma. Sürekli ve belki de gittikçe hızlanan bir nüfus artışının, daha doğrusu, yüksek ve gittikçe yükselen doğum oranları ile sağlık koşullarının gelişmesine bağlı olarak azalan ölüm oranlarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan nüfus patlamasının, adam başına ulusal gelirin hızla büyümesini önleyen en önemli etmen oldu-

ğunu söyleyen söyleyene. Malthus'çu tehlike, geri ülkelerde yaşayan insanların tepesine kara bulutlar gibi çökmüştür ve bütün geleceklerini karartmaktadır onlara sorarsanız; geriye, kala kala, bir tek umut ışını kalmıştır: Nüfus patlamasını denetim altında tutabilmek için oldukça sert önlemlere başvurma olanağı. Akademik çevrelerin çatısı altında barınan ekonomistler, bu konudaki derin kötümserliklerini, bilimsel ve ölçülü bir dille anlatmanın sırrına ermiş görünüyorlar. «Eğer doğum oranları, ölüm oranlarının gelecekte ulaşacağı ölçülere adanakılı yaklaştırılmazsa, adam başına gelirler de bir artış değil, aksine, bir düşme görülecektir.»⁽⁷⁹⁾ Daha geniş bir okuyucu kitlesine seslenen yazarların kullandıkları dil ise haliyle daha bir renkli oluyor. Bunların en başarılı olanlarından biri, «Tarihte hiç bir zaman,» diye yüksek perdeden açıyor sözü, «bu kadar çok insanın, bir uçurumun kıyısında durduğu görülmüş değildir.» Bunun nedenini de açıklamaktan geri kalmıyor hazret. «İki eğri kesişmiştir artık; nüfus eğrisi, yaşamak için gerekli nesneler eğrisini kesmiş ve aşmıştır. Bu iki eğri her zamankinden daha büyük bir hızla ayrılıyorlar birbirinden. Bunların arasındaki açıklık büyüdükçe, bunları yeniden birbirine yaklaştırmak da o ölçüde güçleşmektedir.»⁽⁸⁰⁾ Bir başka yazar (ki Julian Huxley'in yazdığı önsözde göklere çıkarılmaktadır) acı bir dille uyarıyor bizleri: «Bir gün gelecek, kaçınılmaz olan sonuç ortaya çıkacaktır; dünyada yaşayan insanlar, o kadar çoğalacaktır ki, yiyecek sıkıntısı başgösterecektir.»⁽⁸¹⁾ Gerçekten de, bu «yumurtlarcasına çocuk doğuran milyonların, ölçüsüz cinsel birleşimleri» böyle sürüp gidecek olursa, az gelişmiş ülkelerde yürürükte bulunan koşulları değiştirmek için elden ne gelir ki, diye sızlananlar (!) çoğunluktadır: «nüfus artışına paydos denilmeyecek olursa, o zaman, kakılma savaşımızdan da vazgeçmek zorunda kalacağız.»⁽⁸²⁾

Doğrusu istenirse, burada kullanılan «bizli» ifade, sözün gelişinden başka bir şey değildir. Kalkınma savaşından

vazgeçecek olanların «biz»le falan bir ilgileri yoktur - her kim ise bu biz! - ; kabak gene, geri ülkelerin açlıktan ve hastalıktan kırılan, umutsuz halk yığınlarının başında patlayacaktır anlaşılmalı! İri lâflara pek meraklı olan bu gibi yazarlara, «Komünist Manifestosu ve Atlantik andlaşması gibi belgelerin kaleme alınmasına ve kabul edilmesine götüren cinsten düşüncelerden titizlikle kaçındıklarını» ve «siyasal, ekonomik, toplumsal coğrafyasal, psikolojik, genetik, fizyolojik v.b. yönleri olan sorunlara, yalnız politik ve/veya ekonomik çözümler arama yanılgısına götüren bu cins düşünceden uzak durduklarını» belirtiyorlar. Az gelişmiş ülke haklarının bugün içinde bulundukları durumdan sorumlu bulunan etmenlerin listesi böyle uzayıp gittikçe, bu insanların, bugün içinde bulundukları yoksulluğu anlatmak için bile - değiştirmeye çalışmaktan çoktan vazgeçtik! - ne kadar derin düşünmeleri (!) gerektiği anlaşılacaktır; bu kadar derin düşüncenin sonunda bir şey elde edebilseler bari! Çünkü, «çevre içinde varlığımızın bütün gidişi tamamen fizik kanunlarına bağlıdır, tıpkı ellerimizden yere bıraktığımız bir top gibi; bu yüzden bütün eğitimimizi yeniden biçimlendirmeliyiz.»⁽⁸³⁾ İşte, gerekli derin düşüncenin dayanağı olabilecek felsefe de bu!

Gerçi, Marx'ın belirttiği gibi, «Aşırı nüfusun varlığını Doğanın ezeli ve ebedi kanunlarıyla açıklamak ve kapitalist üretimin tarihsel kanunlarıyla açıklamaktan daha çok işine gelir egemen sınıfın, çıkarlarına çok daha uygundur böyle yapmak kuşkusuz,»⁽⁸⁴⁾ ve böyle bir «açıklama»nın bugün için de bilimle bir ilintisi de yoktur, Malthus zamanında da yoktu; çünkü bilimsel olgular, nüfus sorununun, Neo-Malthus'cuların inanmak istediklerinden tamamen farklı olduğunu ortaya koymuşlardır; fakat olsun, onlar, gene bildiklerini okuyacaklardır! Onların bu inançlarına küçük bir eleştirme fiskesi vurmak yeter de artar bile: bir defa, yoksul yaşama koşullarının, kıtlığın ve salgın hastalıkların nüfusun yoğun olduğu ya da hızlı bir artış gösterdiği yerlerde görülmesi hiç de zorunlu değil-

dir; Malthus'cuların öne sürdüğü, otomatik nüfus azaltma mekanizması işlememektedir. Profesör Grundfest, bazı «yoksul» (geri) ve «zengin» (ileri) ülkelerde nüfus yoğunluklarını göstermek üzere aşağıdaki küçük tabloyu (yüvarlak rakamlar kullanarak) hazırlamıştır.

«Yoksul»	
Surinam (Hollanda sömürgesi)	4
Bolivya	10
Belçika Kongosu	13
Kolombiya	26
İran, Irak	30
Filipinler	175
Hindistan	250
Martinik (Fransız sömürgesi)	615
«Zengin»	
Belçika	800
İngiltere ve Galler	750
Birleşik Krallık	500
Hollanda	610
İtalya	400
Fransa	170
İspanya	140
İspanya	140

«Bu rakamlar,» diyor Grundfest, «bazı olguları ortaya çıkarmaktadır: (a) 'yoksul' ülkelerin durumu nüfus yoğunluklarından bağımsızdır ve bunlar, zengin tarımsal ve/veya madensel kaynaklara sahip oldukları halde yoksuldurlar. (b) Sömürgelerin nüfus yoğunlukları, «ana» ülkelerdekinden çok daha düşük olabilir, kaynakları ise çok daha zengin olabilir (Surinam ve Belçika Kongosu bunun canlı örnekleridir); gene de çok yoksul olabilir bu sömürgeler. (c) 'zengin' ülkelerin nüfus yoğunlukları ile yaşama standartları arasında bir bağıntı yoktur; yaşama standartları bakımından bu ülkeleri şöyle sıraya sokabiliriz: İngiltere, İs-

koçya, Fransa, Belçika ve Hollanda, İtalya ve (çok gerilerde de) en çok nüfus yoğunluğu olan İspanya. (d) Ülkelerin zenginlik dereceleri ile sanayileşme dereceleri arasında ise sıkı bir bağıntı vardır... (e) Bütün yoksul ülkelerin de ortak bir özellikleri vardır: Bunlar sanayi bakımından az gelişmişlerdir ve bunların kaynakları, (kapitalist) dünya pazarı için, yok edilmesine sömürülmektedir.»⁽⁸⁵⁾ Son iki sonuç -adam başına geliri belirleyen önemli etmen olarak, nüfus yoğunluğunun değil, sanayileşme derecesinin ele alınması- kullanılan enerji ile ulusal üretim arasındaki bağıntı ile de ortaya konulabilir.⁽⁸⁶⁾ Şöyledir durum:

	Adam Başına Enerji Tüketimi (1 milyon ton kömür eşdeğeri)	Ulusal Gelir (Adam başına Amerikan doları)
Birleşik Devletler	16.100	1.810
Kanada	15.600	970
Büyük Britanya	9.500	954
Belçika	7.770	582
İsveç	7.175	780
Batı Almanya	5.785	604
Fransa	4.755	764
İsviçre	4.685	849
Polonya	4.600	300
Macaristan	2.155	269
Japonya	1.670	100
İtalya	1.385	394
Portekiz	570	250
Türkiye	570	125
Hindistan	155	57
Burma	45	36

«Bir ülkenin yoksulluğu, nüfus baskısından ileri gelir» önermesi nasıl uydurma bir yargı ise, ülkenin geriliğini, «artan nüfusuna yeteri kadar yiyecek maddesi sağlayama-

ma»⁽⁸⁷⁾ etmenine bağlamak da aynı ölçüde palavradır. Eğer sorunu kendi zaman boyutu içinde ele alırsak ya da karamsar peygamberlerin 2100 ve 2200 yılları için yaptıkları uydurma hesapları gözden geçirirsek, söz konusu görüşün saçmalığı daha da açık-seçik bir durum kazanacaktır. Bunlardan birincisiyle ilgili mükemmel bir araştırma yapmış olan, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü İstatistik Bölümü Başkanı Dr. C. Taeuber, gerekli karşılıklardan birini veriyor bu konuda saçmalayanlara. Bu yazarın verdiği sonuçlar, konunun uzman araştırmacılarının bulgularına dayanmaktadır: «Tropik bölgelerde 4 milyar dönüm kadar bir alanı üretime açmak mümkündür, tropik kuşağın dışında da 1.2 milyar dönüm kadar bir alan tarıma açılabilir, dönüm başına ürün verimliliği tropik bölgeler için daha bugünden, Filipinlerdeki verimlilik düzeyini, tropik dışı alanlardaki bölüm başına verimlilik ise Finlandiya'daki verimlilik düzeyini bulmuştur. Bu günkü koşullar altında yapılan üretime, elde edilebilecek üretim düzeyini de eklediğimiz zaman, gerekli yiyecek maddeleri, hububatı, kök bitkileri ve yumruları ile, şekeri, yağlı tohumları ve yağ bitkileri ile bol bol elde edilecek ve bu hesaplarımızda hedef olarak seçilen değerler kat kat aşılabilecektir.»⁽⁸⁸⁾ Colin Clark daha da ileri gidiyor. Bu yazar, yeni toprakların tarıma açılmasını bile gerekli görmüyor bunun için, bilimsel üretim yöntemleri uygulandığı zaman, bugünkü toprakların bile, dünya insanlarını bol bulamaç besleyebileceğine inanıyor. «Dünya nüfusunun yılda yüzde 1 oranında arttığı söylenebilir, buna karşılık tarımsal tekniklerin geliştirilmesi ile üretimin yılda yüzde 1.5 kadar arttırılabileceği bir gerçektir (hatta bazı ülkelerde yüzde 2 mertebesinde bir artış bile sağlanabilir). Demek ki her türlü Malthus'çu karamsarlık tamamen yanlıştır, yalnız bilimsel ilerleme etmeni bile, tek başına, nüfus artışının yarattığı açığı kapamaya yeterlidir.»⁽⁸⁹⁾

Neo-Malthus'cuların Jules Verne tipi uydurma hesaplara gelince, Stanford Üniversitesi Yiyecek Maddeleri

Araştırma Enstitüsü Yönetmeni Profesör M. K. Bennett'in açık ve aydınlık araştırma bulgularının bunlara gerekli karşılığı vermiş olduğunu söylemek mümkün: «Kimsenin, toprak/insan oranları hesaplarının etkisinde kalmasını doğru bulmuyoruz; bu hesaplara kalırsa, eğer dünya nüfusu bugünkü gibi yılda yüzde 1 oranında artacak olsa, ilerde gün gelecek adam başına bir karış toprak bile düşmeyecektir. Bu hesap, hiç kuşkusuz, basit bir aritmetik oyundur. Kısır bir oyundur üstelik... Topiumun böyle aritmetik oyunlarına dayanan hesapları boşa çıkaracağına güvenmeliyiz, böyle hesapları altüst edecek bir davranış sistemi içine gireceğine güvenmeliyiz; toplumun kendi eylem gücü vardır. Aritmetik ise, geleceği kestirme gücünü içinde taşımaz, zorlayıcı bir gücü de yoktur. Dünyanın bugünkü ürünleri ile kaç insanın karnını doyurabileceğini hesaplamak da kısır ve boş bir iş yapmak olacaktır... Günümüzün ciddi araştırmacıları ise, ellerindeki bilimsel yetke ve araçları, dünyanın tümünü değil belli kesimlerini incelemeye yönelmiş bulunuyorlar; tarihe ve gözlemlerine dayanıyorlar, peygamberlik taslamıyorlar, önümüzdeki onyıllarında ne olacağına bakıyorlar, önümüzdeki binyıllarda ne olacağına değil!»⁽⁹⁰⁾ Bir İngiliz bilgi ni de «insanın üretici yetenekleri» üstüne yaptığı aydınlık saçan bir araştırmasını şöyle bir sonuca bağlamaktadır. «Yeryüzünün sınırı yoktur diyemeyiz, gezegenimiz elbette ki sınırlıdır; fakat üstünde yaşayanları ve yaşayacakları besleyecek kadar da geniştir. Konumuz bakımından asıl önemli olan nokta, insanların, artık yalnız canı tende tutacak kadar bir üretimi değil, bolluk içinde yaşatacak düzeyde bir üretimi gerçekleştirecek bir teknolojik kalkınmayı çoktan başarmış olmalarıdır.»⁽⁹¹⁾

Demek oluyor ki, -yeni ve eski Malthus'culuğun üçüncü temel saçmalığı olan - genel anlamda bir «aşırı nüfustan» söz etmek tamamen anlamsızdır. «Aşırı nüfus» kavramının bir anlam taşıyabilmesi için, nüfusun ne ile bağintılı olarak aşırı olacağının açık-seçik ortaya konulması gerekir. Aşırı nüfusun doğal kaynaklara oranla «aşırı» oldu-

ğunu, olsa olsa bir iki yerde ,böyle açık-seçik tanımlanmış görebiliyoruz hepsi bu kadar. Eğer tüm olarak dünya ele alınacak olursa ,böyle açık bir oranlamadan bile söz edilemediği görülmektedir. Tarihsel gelişimin bugünkü aşamasında aşırı nüfusun, doğal kaynaklara oranla **değil, üretimde bulunan işletme ve donatıma oranla** tanımlanması daha uygun olurdu. Engels'in konunun can alıcı noktasını yakalamış olan sözleriyle. «nüfus baskısı, geçinme araçları üstünde değil, **çalışma** araçları üstünde yoğunlaşmaktadır.»⁽⁹²⁾

Gerekli «çalışma araçlarını» ortaya koymak ise, doğal bir olgu ve veri değil, toplumsal bir olgu ve veridir; ancak bu niteliği ile anlaşılabilir ve üstünde bir eyleme girilerek değiştirilebilir. Yukarda da belirttiğimiz gibi, insanlığın üretici servetini genişletmek için yatırılan aktüel ekonomik artık ile akla uygun biçimde örgütlü bir toplumda gene bu amaçla kullanılabilecek (fakat kullanılmayan-c.n.) potansiyel ekonomik artık arasındaki fark, -hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde-, o kadar büyüktür ki, oldukça kısa bir zamanda ,toplumun üretici güç ve olanaklarında son derece önemli artışlar sağlamak işten bile değildir.⁽⁹³⁾ Dr. Taeuber'in dediği gibi, «bunun böyle olduğu bilindiğine göre, şimdi bütün sorun, elimizi uzattığımızda yakalayabilecek olduğumuz gelişmeleri sağlayacak ekonomik, toplumsal ve politik örgütleri tez elden kurmamıza bağlıdır.»⁽⁹⁴⁾

Demek ki, «genel olarak, 'nüfus ile yiyecek maddeleri arasındaki yarış olarak adlandırılan olguya -eğer gerçekten böyle bir yarış varsa tabii- daha doğru bir açıdan bakabiliriz ve aslında bunun nüfus ile ekonomik kalkınma arasındaki bir yarış olduğunu söyleyebiliriz.»⁽⁹⁵⁾ Çünkü, aşırı nüfus problemi denilen sorunu, ancak ve ancak, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirerek bir çözüme bağlayabiliriz. Çünkü ancak ekonomik kalkınma ,aşırı nüfus probleminin her iki yönünü birden çözebilir: Bir yandan yiyecek maddeleri üretimini artırır, diğer yandan nüfus patlamasını frenler. Bir kez daha Profesör Bennett'in sözlerine kulak

verelim: «Genel olarak, şu yargıyı güvenle öne sürebiliriz sanırım: Tüketim düzeyleri arttıkça, genel eğilim, uzun dönemli eğilim, doğum oranlarının azalması şeklindedir, çünkü evlenmeler ertelenmekte, aile büyüklükleri, düşünceli hareket etme ve doğum önleyici araç ve gereçler kullanma yoluyla sınırlanmaktadır; tüketim düzeyi çok yükseldiğinde ise, doğum oranları belli bir mertebeye donup kalmakta, belli bir değişmezlik kazanmaktadır.»⁽⁹⁶⁾ Dahası var ekonomik büyüme, sağlık bakımını ve koruyucu hekimliği de geliştirdiği için, ölüm oranlarını da büyük ölçüde düşürüyor -bu da, dünyanın her yeri için, en çok saygı duyulması gereken ve en önce ele alınması zorunlu eğilimlerden biridir, özellikle az gelişmiş ülkelerde bunun büyük önemi vardır. Çünkü ölüm oranlarının azalması, sağlığın, canlılığın ve üretim etkinliğinin ilerlemesini sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda -ki bu özel bir önem taşımaktadır- çocuk ve bebek ölümlerinin de azaltılmış olması anlamına geliyor. Bunun ne kadar önemli birşey olduğunu şu örnekten de anlamak mümkün. Hindistan ulusal gelirinin yüzde 22.5'i, on beş yaşına ulaşmadan ölen, dolayısıyla üretici bir insan olma çağına erişemeyen çocukların bakımına gitmektedir.»⁽⁹⁷⁾

Şurası da bir gerçektir ki, hızlı ve akla uygun bir ekonomik ilerlemenin koşulları yaratıldıktan, doğum ve ölüm oranlarında kalkınmaya bağlı düşmeler görüldükten ve bilimsel olanaklar, doğal kaynakların bollaştırılması için sonuna kadar kullanıldıktan sonra bile, insan ırkının varlığını sürdürebilmesi için zorunlu yiyecek maddelerinin ve diğer gerekli maddelerin kitlığı yeniden ortaya çıkabilir; yani böyle bir kitlığın ortaya çıkabileceğini «düşünmek mümkündür». Fakat bu, tarihsel gelişimin bugünkü aşamasında o kadar yanlış ortaya konulan ve açıkça insanları oyuna getiren bir sorundur ki, hiç çekinmeden, bu alanda «tam bir bilgisizlik bulunduğunu» itiraf eden Profesör Bennet'e katılabiliyoruz. Engels'in, F.A. Lange'ye yazdığı ve daha önce de bir başka alıntı yaptığımız mektubunda belirttiği gibi, eğer «bilim, sonunda, sanayi alanında kullanıldığı tutarlı-

lıkta ve genişlikte tarıma da uygulanacak olursa, «ve eğer bütün o kullanılmayan ya da eksik kullanılan «topraklar ekilip biçilmeğe başlanırsa, bir kıtlığın başgöstermesinden sonra bile, insanın bir uyarıda bulunacak kadar zamanı olacaktır.»

Fakat bu arada, alarm zillerini çalmanın tam zamanıdır; ezeli ve ebedî doğa kanunlarının, yer yuvarlağı üstünde yaşayan insanların doyurulması işini olanaksız kılmalarından ötürü değildir bu yalnız. Alarm zilleri çalınmalıdır, çünkü kapitalizmin ve emperyalizmin ekonomik ve toplumsal sistemi, pek çok sayıda insanı yoksulluğa, gerilemeye ve erkenden ölüp gitmeye mahkûm etmektedir. Alarm zilleri çalınmalıdır, çünkü kapitalizmin ve emperyalizmin ekonomik ve toplumsal sistemi, bugün son derecede gerekli olan potansiyel ekonomik artışı elde edebilmemiz için, kaynakları seferber etmemizi engellemekte ve bunların yardımıyla ulaşabileceğimiz ekonomik kalkınma hızlarını kesmektedir. Daha önce de gördüğümüz gibi bugün az gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğunda, potansiyel ekonomik artık, ulusal gelirin yüzde 20'si dolaylarında (hatta bunun üstünde) bulunmaktadır. Hangi sermaye üretim oranı kullanılırsa kullanılsın, böyle bir kaynaktan yapılacak yatırımla, yılda yüzde 7 ya da 8 dolaylarında bir kalkınma hızına ulaşılması işten bile değildir. ⁽⁹⁸⁾ Bugünkü durumda ise, kalkınma hızları, eğer gerçekten bir kalkınma hızları varsa az gelişmiş ülkeilerin, ancak yüzde 1 ya da 2 oranındaki yıllık nüfus artışını karşılayacak ya da onu bir parçacık aşacak kadardır.

Gerçekten de, «nüfus ile ekonomik kalkınma arasında bir yarış» söz konusudur. Emperyalistlerin az gelişmiş ülkelerde nüfus sorunları üstüne yazdıkları ile bu yazılardan sırttan soğuk insanlık düşmanlığı ve zulüm, bu yarışa büsbütün trajik bir görünüş veriyor. Önemli olan, «İnsanseverliğin önemli bir ulusal çıkar sorunu olmaması; hükûmetlerin, böyle dürüst bir temele oturan eylemlere girişmemele-ri» ⁽⁹⁹⁾ de değildir yalnız. Bundan daha önemli olanı, insan mutluluğuna burun kıvrıran ve insan hayatına boş veren bir

ideolojinin sistemli olarak yayılmasıdır -mutluluk ve hayat kim, «sarı benizliler», kızıl derililer», «zenciler» ve diğer «aşağılık ırktan insanlar» kim?- Mutluluk ve hayat, bunların olduktan sonra, ne önemi vardır! Aşağıdaki cinsten zırvallara eklenecek başka söz bulamıyoruz çünkü: «Modern hekimlik mesleği, günümüzden iki bin yılı aşkın bir zaman önce yaşamış kör câhil bir adamın saçmalarına dayanan bir töreye sahiptir ve mümkün olduğu kadar çok insanın hayatta kalması için çaba göstermeyi bir görev saymaktadır. ⁽¹⁰⁰⁾ Oysa hekimlik bırakmalı böyle saçmalıkları ve şu bulguyu kendine rehber edinmelidir (!): «Dünya, Çin'deki yaygın kıtlık felâketlerinden kendisini kurtarabilmek için ne kadar çırpınsa boştur; önümüzdeki birkaç yıl içinde kıtlık bütün dünyaya yayılacaktır; bunun önüne geçmek için hiç bir umut kalmamıştır. Dünya açısından böyle bir felâket yalnız kaçınılmaz değil, aynı zamanda gereklidir de. Çindeki gibi, geometrik diziyle artan bir nüfus bütün dünya için geniş çapta bir yıkıntı olacaktır.» Demek ki, hekimlik mesleğine mensup kişilerin hiç değilse bir kesimi, «törelelerini yeniden gözden geçirmeli» ve «modern dünyanın gereklerine» uydurmalıdır; bu parlak felsefenin (!) en iyi anlatıldığı pasaj da şu olsa gerek: «Şurası açıktır ki, bir sağlık programı, çok basit olmamalı, bütün ağırlığı insan hayatını kurtarmaya vermelidir: yerine, öyle araçlar geliştirmelidir ki, bunların etkisiyle Çin halkının doğum oranı kısıtlanabilsin!» ⁽¹⁰¹⁾

Profesör Norbert Wiener, bu yeni-barbarlığın ne anlama geleceğini tam olarak kavramışa benziyor: «Eğer ihtiyacı olanlara sağlık yardımı yapılması bilinçli olarak reddediliyorsa, hatta belli bir amaç olmadan reddediliyorsa, İngiliz de Amerikalı da böyle bir tutuma kafa sallıyorlarsa kendilerini adam saymaya hakları olduğu söylenemez; yüksek bir töre sahibi olduğunu öne süren kişiler için, böyle bir tutum içine girmiş olmak, dayanılmaz, bir alçaklıktan başka bir şey değildir. Beyaz adamın yeryüzündeki egemenliğinin başka ırklara geçmesi bile böyle bir alçaklığın yanında hiç kalır.» ⁽¹⁰²⁾ Profesör Wiener'in, törelelerini yeniden

gözden geçirmediyi» ve «modern dünyanın gereklerine uydurmadığı» anlaşılmaktadır! Az gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların sahte dostları, «modern» dostları ise, bu gerekleri adamakıllı kavramış bulunuyorlar: «Yiyecek ekmeği bile bulunmayan bir halkı, bir dizi bulaşıcı ve salgın hastalıktan kurtarmak ve doğmuş insanları bile doyuramayan bir ülkenin başına, bir bebek selini belâ etmek, felâkete ve ezraile davetiye çıkarmaktan başka bir anlam taşımamaktadır.» Böyle bir felâketin en kötü yanı da, «1600 yılından beri Batı dünyasında geliştirilen fikirleri ve kültür örneklerini yaratmış olan insanların, yeryüzü nüfusuna oranında görülecek olan azalmadır.» Felâketi daha karmaşık ve can sıkıcı hâle getiren ise, «gelecek kuşakların doğuştan getirdikleri nitelik ve değerleri arttırmak için», bir plânın benimsenememesinden ileriye geliyormuş! «Kötü doğılmış bir doğurganlık, yani soylu olmayan haklarda doğurganlık oranının daha yüksek olması, biyolojik ve kültürel hazinemizin hızla eriyip gitmesine» (103) yol açıyormuş! Ve bu durum -diye üzülmüyor Mr. Vogt- «Avrupanın ve Asyanın aşırı nüfuslu ülkelerinde işi sağlam tutmak için dünya kadar harcamayı gerektirmektedir.» (104)

Bu tür düşüncelere hiç aldırılmamalıdır. Bunların toplumumuzun «deliler alayına» ait oldukları hakkı olarak öne sürülebilir ve denebilir ki «beyaz ırkın üstünlüğünü sağlama bağlamak için herkesin herkese karşı savaşını öngören düşünceleridir bunlar» (105) Keşke öyle olsaydı ama ne yazık ki öyle değil. Ne Mr. Vogt'un kitabını yorumlayan Mr. Baruch, ne de Mr. Cook'un kitabını göklere çıkaran Mr. Julian Huxley, içinde yaşadığımız toplumun kenar mahalle aydınları sayılıyor; aksine herkes bunları bir adam sanmaktadır. Bu adamlara karşı haksızlık ettiğimiz ve bunların, söylediklerinin ne anlama geldiğini bilmedikleri, öne sürülemez; bilselerdi bunları hemen reddederlerdi, görüşlerini değiştirirlerdi, öyleyse bu ünlü kişilere çatmak yersizdir, denemez! Çünkü bir insanın öznel iyi niyeti ya da namussuzluğu değildir konu - gerçi, J. S. Furnival'in bir yerde akıllıca belirttiği gibi, «politikada, tıpkı hukukta olduğu gibi, kişi ey-

leminin doğal sonuçlarına katılmasını bilmelidir-fakat sorun burada değil; sorun, bu adamların yarattıkları ve yaşatıp sürdürdükleri düşünce yapıları ile nesnel dünyada oynadıkları roldür. Kendi acayip yetersizliğinin sınırları içinde hapsolup kalmış bir toplumsal ve ekonomik sistemin düşünce yapısıdır bu ve insanlığın gelişmesini ve hatta ayakta kalmasını köstekleyen bir düşünce yapısı olarak mutlaka eleştirilmelidir.

Günümüzde ekonomik kalkınma, insanlığın büyük çoğunluğu için en önde gelen ve en yaşamsal gereksinimdir. Yitirilen her yıl, milyonlarca insan hayatının yitirilmesi anlamına gelmektedir. Eylemsiz geçen, boşa geçen her yıl, geri ülkelerde varlıklarını sürdüren insanların daha da zayıflaması ve daha da çaresiz kaimaları demektir. Bir zamanlar John Foster Dulles, sorunun can alıcı noktasına parmak basmıştı: «Serbestlik ve özgürlük üstüne parlak sözler söyleyebiliriz, insan haklarından ve temel hürriyetlerinden dem vurabiliriz. İnsan onuru ve insan kişiliğinin değerleri konularında söylev çekebiliriz; fakat bu konudaki kelimelerimizin çoğu kendi toplumumuzun bireyci olduğu günlerden kalmadır. Demek oluyor ki, bireycilik koşulları altında yaşamının, daha doğmadan ölmek anlamına geldiği çağımızda, böyle parlak kelimelerin çok az anlamı kalmıştır.» (106) Aslında bu koşullar, bireyci toplum koşulları değil; tekelle kapitalizmin ve emperyalizmin koşulları düpedüz. Engels diyor ki:

İşler her geçen gün biraz daha saçma, biraz daha gereksiz hâle geliyor. Bu bozuk düzene son verilmelidir; bu bozuk düzene son verilebilir. Bugünkü sınıf farklarının ortadan kalktığı yeni bir toplumsal düzen kurmak mümkündür. Belki, bazı yoksulluklara katlanmayı zorunlu kılan, fakat töresel açıdan büyük değer taşıyan kısa bir geçiş dönemi yaşanacak ve bu dönemle birlikte, toplumun bütün üyelerinin malı olan ve daha şimdiden çok büyük tutarlara ulaşmış bulunan üretim güçlerinin plânlı bir biçimde kullanılıp genişletilmesi

başlayacak; herkes çalışmak zorunda kalacak ve kimse çalışmadan yaşayamayacak; yaşamak için, eğlenmek için, bütün bedensel ve zihinsel yeteneklerin geliştirilmesi için gerekli araç ve gereçler, herkese eşit ölçüde ve gittikçe artan miktarlarda verilecektir kurulacak yeni toplumsal düzende (107)

Engels'in bu satırları yazdığı 1891 yılında «gereksiz» olan «işler» ya da «kurulu düzen», günümüzde büsbütün gereksiz hâle gelmiştir. O zaman, «daha şimdiden çok büyük tutarlara ulaşmış bulunan üretim güçleri» o günden bugüne akıl almaz niceliklere ulaşmıştır. Azgelişmişlik, aşırı nüfus, yoksulluk ve hastalık sorunu, şimdi artık, dünya çapında uyumlu bir plânlama çabasıyla, belli bir kuşağın ömrü içinde çözüme bağlanabilir. Fakat, bunlara bakarak, tarihsel olayların bu yönde akacağı sonucunu çıkarmakta acele etmemek gerekir. Lenin şöyle söylüyor: «Sosyo-ekonomik kalkınma koşullarının, köklü bir dönüşüm gereksinmesini ortaya koyduğu bir çağda, böyle bir dönüşüm gereksinmesinin tamamen olgunlaştığı bir çağda, devrimci sınıfların, zorunlu olarak böyle bir dönüşümü başarabilecek kadar güçlü olacaklarına inanmak yanlıştır. Hayır, insan toplumu bu kadar akla uygun biçimde düzenlenmiş değildir ve işler, toplumun ilerici güçlerinin gönülleri göre olmaz her zaman. Köklü bir dönüşüm ihtiyacı olgunlaşmış olabilir, fakat devrimci yaratıcıların güçleri, böyle bir dönüşümü gerçekleştirmek için yeterli olmayabilir daha. Bu koşullar altında toplum cürüdükçe cürür ve bu cürüme on yıllar boyu sürüp gider.» (108)

İşte dünyanın büyük bir kesimi, günümüzde, bu cürüme aşamasında bulunuyor. Mr. Vogt'un, kitabının sonuc bölümünde belirttiği gibi, «insanlığın durumu, iki numara küçük ayakkabılar giymiş bir kişinin durumu kadar somuttur.» Benzetme yerindedir. İki ayakkabıdan biri tekeli kapitalizm ise, diğeri de emperyalizmdir. İnsanlığın çoğunluğunun karşısında bulunduğu açmaz, ya kendisini bunlardan kurtarmak ya da ayaklarının kendisini topallamaya zorlayacak kadar küçülmesine göz yummaktır.

1. Sayıları oldukça az olan bu gibi ülkelerde, yüksek gümrükler ve satış vergileri lüks malların fiyatlarını etkilemektedir. Buralardan toplanan kamu gelirleri, ekonomik artığın el değiştirmesine yol açar, onu arttırmaz.

2. Latin Amerika'da bu guruba giren birkaç ülke daha vardı eskiden —bunların başta gelenleri de Lazaro Cardenas yönetimindeki Meksika, Guatemala ve Şiliydi—. Ancak, bu gibi «özel durumlar» zamanla «ayarlandı» ve bu ülkeler de bizim «ikinci guruba» girdiler.

3. United States Department of State (A.B.D. Dışişleri Bakanlığı), **Point Four, Cooperative Program for Aid in the Development of Economically Underdeveloped Countries** (Washington, 1949), s. 4.

4. O.E.E.C. (Şimdiki O.E.C.D - ç.n.). **Investments in Overseas Territories in Africa South of the Sahara** (Paris, 1951), s. 79.

5. U.S. Department of State, a.g.e., s. 20.

6. O.E.E.C., a.g.e.

7. Bunun nedeni, az gelişmiş ülkelerde, kamu hizmetleri alanına yapılan yatırımların, ham madde çıkarılması alanına yapılan yatırımların, ham madde çıkarılması alanına yapılan yatırımlara göre çok düşük kâr getirmeleridir. 1945-48 arasında geçen dört yılda, geri ülkelere yapılan Amerikan yatırımlarının yıllık kârlılık oranları, kamu hizmetleri yatırımlarında yüzde 3.2, kamu hizmetleri de dahil tüm yatırımlarda yüzde 13.4 ve petrol yatırımlarında yüzde 26.7 kadar yüksek olmuştur. H. J. Dernburg, «Prospects for Long-Term Foreign Investment», **Harvard Business Review** (July, 1950), s.44. Geri ülkelerde, kamu hizmetleri alanına yapılan yatırımların bu kadar düşük kâr vermelerinin nedeni açıktır: bu yatırımlar yeteri kadar büyük çapta üretimde bulunamadıkları için birim başına ortalama giderler çok yüksektir; ayrıca, söz konusu kamu hizmetlerini kullanacak olan işletmeler de ortalarda yoktur.

8. Bkz. United Nations (Birleşmiş Milletler), **Review of Economic Conditions in Africa** (1951), s. 111 ve devamı.

9. **The Geography of Hunger** (Boston, 1952), s. 223.
10. United Nations, a.g.e.
11. International Development Advisory Board, **Partners in Progress**, A Report of the President (Washington, 1951), s. 54.
12. Basil Davidson, **Report on Southern Africa** (London, 1952), s. 271.
13. **Review of Economic Conditions in Africa** (1951), s. 17.
14. Orta Doğudaki petrol ayrıcalıkları tarihinin grafiksel bir özeti için bkz. United Nations, **Review of Economic Conditions in the Middle East** (1951), s. 58 ve 59. Çeşitli Ortadoğu hükûmetleri ile petrol çıkaran batılı şirketler arasındaki ayrıcalık anlaşmalarının ilk günlerinin kısa tarihi için, R.F.Mikesell ve H.B. Chenery'nin **Arabian Oil** (Chapel Hill, North Caroline, 1949) adlı kitaplarına bakmak yararlı olacaktır, özellikle Bölüm IV. Bu kitaptaki bilgiler, «Oil and Social Change in the Middle East» **The Economist** (July, 2, 1955) adlı yazıyla yenilenmiştir.
15. Bu, kısmen, Savaş sırasında ve Savaştan sonra petrol talebinin büyük ölçüde artmasından ve petrol şirketleri arasındaki düşmanlığın şiddetlenmesinden ileri gelmektedir. Özellikle, İngiliz ve Amerikan şirketleri arasında kıyasıya bir çekişme görülmektedir. Bu durum, kısmen de, az gelişmiş ülkelerdeki halk bilinçlenme ve baskılarının artmasından, yerel hükûmetlerin eski siyasal dengeli ve kolaylığı tutturamamalarından ve bu nedenle yabancı çıkarlarına eskisi kadar kolaylıkla hizmet edememelerinden ileri gelmektedir.
16. «Petrol çıkarma ayrıcalığına sahip kumpanyaların çoğu, pazarlama kumpanyalarının denetimindedir ya da onlarla bütünleşmiş durumdadır. Bu nedenle, bunların, ayrıcalığı veren ülke içindeki eylemlerinden elde ettiği kârlar ve dolayısıyla yerel hükûmete ödedikleri paylar, çeşitli oyunlarla asgarî düzeylerinde tutulmaktadır.» Mikesell and Chenery, a.g.e., s. 39.
17. 1946-1949 yıllarını kapsayan kestirmeler, Uluslararası Para Fonunun **Balance of Payments Yearbook** (Washington, 1949) adlı yayımlarında, 5. Cilt (1954)'ten de yararlandım. 1950-1954 yıllarını kapsayan kestirmeler, **The Economist**'in sözü geçen ekinden yararlanılarak elde edilmiştir.
18. Harvey O'Connor, **The Empire of Oil** (New York, 1955), 28. Bölüm.
19. H.St. J.B. Philby, **Arabian Jubilee** (London, 1952), s. 228. Şurası önemle belirtilmelidir ki, bu kitabın yazarı Suudi Arabistan'daki rejimin düşmanı değildir. Nitekim kitap, İbni Suud'a ithaf edilmiş ve üstelik şu sözlerle ithaf edilmiştir: «Yaptığı büyük işler için onu yü-

celt; erişilmez büyüklüğü için yücelt onu!»

20. A.g.e. s.227 ve 231. Bu pasajda sözü edilen Abdullah Süleyman, Suudi Arabistan Maliye Bakanıydı o zamanlar. Bütçeyi o hazırlıyordu. Bu öyle bir bütçeydi ki: «Kral ve çevresi için gerekli ödenekler ayrıldıktan ve gene bu yönden gelecek beklenmeyen para istekleri için gerekli karşılıklar bir kenara konulduktan sonra, geriye kalan kaynaklar Maliye Bakanlığınca, istenildiği gibi kullanılıyor ve diğer Bakanlıklara ödenek verilmesinde oldukça gönülsüz ve gevşek davranılıyordu. Örneğin küçük memurların aylıkları en azından dört ay gecikmeyle ödeniyordu; bunların, maaşlarını sekiz ay gecikmeyle aldıkları da oluyordu.» (S. 228).

21. **Oil and Change in the Middle East** (2 Temmuz, 1955).

22. Henry A. Atkinson ve yardımcıları **Security and the Middle East, the Problem and Its Solution**, Proposals Submitted to the President of the United States (New York, 1954) adlı raporlarından, s. 81. Mr. Philby de, siyasal yeteneğine hayranlık duyduğu Kral İbni Suud'un «Din görevlilerinin, ülkeye yaptıkları hizmetin, bütün diğer bakanlıklarının toplam hizmetinden büyük olduğunu, çünkü birincilerin, halkın ruhsal refahını arttırdığını» söylediğini kaydetmektedir.

23. **Security and the Middle East**, s. 82. Bu ödenğin, kendi amacına uygun olarak harcanmış olduğunu söylemeye bile gerek yok sanırım.

24. Aynı rapor, s. 83.

25. Aynı rapor, s. 72.

26. **The Economist**, a.g. ek.

27. A.g.e. s. 231.

28. Bu varsayım, ilk bakışta sanıldığı kadar akla aykırı değildir. Sanayileşmenin başlangıç aşamalarında, işçiler henüz yetersiz ve acemi olduklarından makineler da çabuk aşınıp yıpranıyordu. Buna karşılık az gelişmiş ülkelerde, bu oranı azaltıcı yönde çalışan etmenler vardır. Bunlardan birisi, az gelişmiş ülkelerin, hiç beklemeden ve doğrudan doğruya, en ileri ve modern makina ve donatımı kullanarak sanayileşmeye başlayabilmesi, köhnemiş makineleri kullanmak zorunda bulunmamasıdır. İkinci olarak da, akla uygun bir plânlama düzeyinde, sermaye malları tam kapasiteyle kullanılacak ve tekelci kapitalizm koşulları altında görülen aşırı kapasiteye olanak verilmeyecektir. Bu konuda, belki eksik, fakat ilgi çekici bir inceleme için bkz. V.V. Bhatt, «Capital Output Ratios of Certain Industries: A Comparative Study of Certain Countries» **Review of Economics and Statistics** (August, 1954), s. 309 ve devamı.

29. Örneğin bkz. Başkanın Ham Maddeler Politikası Komisyonu

Raporu, **Resources for Freedom** (Paley Report) (Washington, 1952), Cilt I, s. 61.

30. 7 Ocak 1950 sayısı. O günden bu yana, bu konuda bazı ilerlemeler olmuşsa da bunlar devede kulak mertebesinde kalmıştır. Bkz. United Nations, **Economic Survey of Latin America 1953** (1954), s. 177 ve 223.

31. Harvey O'Connor, **The Empire of Oil**, (New York, 1955), 25. Bölüm.

32. **New York Times**, 8 Aralık, 1948.

33. **New York Times**, 25 Kasım, 27 Kasım ve 6 Aralık 1948 tarihli sayıları. Mr. Gallegos'un sözünü ettiği askerî ateşenin, Karakas'taki Amerikan Elçiliğinden Albay Adams olduğu sonradan açıklanmıştır.

34. 1936-1937 ve 1950-1951 yıllarında Venezüella hükümetlerinin, kamu harcamalarını, çeşitli konular arasında nasıl paylaştırdıklarını öğrenme için bkz. Birleşmiş Milletler, **Public Finance Surveys: Venezuela** (1951), s. 82; daha sonraki yıllarla ilgili istatistik bilgiler, C.E. Rollins'in «Raw Materials and Economic Development» (yayınlanmamış doktora tezi, Stanford Üniversitesi, 1955) adlı incelemesinde verilmektedir.

35. Birleşmiş Milletler, **Economic Survey of Latin America 1951-1952** (1954), s. 195 ve **Economic Survey of Latin America 1953** (1954), s. 224.

36. Bu zenginleşmenin, ülkenin yalnız küçük bir kesimini etkilediği olgusunu söz konusu etmesek bile bu böyledir; gerçekten de hem alan, hem de nüfus olarak ülkenin ancak çok küçük bir kesimi bundan etkileniyor. «Ülke halkının onda dokuzunun, o sihirli petrol dünyasının dışında yaşamayı hayret vericidir. Hastalıktan ve açlıktan kırılan bu çoğunluk, sanki petrol bulunmamış, ülkelerinde hiç böyle bir şey çıkmıyormuş gibi, dağ köşuklarındaki küçük conucos'larında ya da latifundialardaki kulübelinde, gene o eski hayatlarını yaşamaktadırlar. Bunlardan en azından bir 200.000 kişisi, yıldızlı Karakas kentine kaçmıştır köylerini bırakıp ve orada köprü altlarında ya da lağunlarda barınmaktadır. Bir kısmı da, kentin uzak tepelerinde, adına komik olsun diye ranços (kaşane) denilen gecekondu'lara çekilmiş ve kentten kovulmuştur. Hükümetin, başkentin güzelliklerini öve öve bitiremeyen reklâmlarında, bu unutulmuş kişilerin barınaklarından söz eden olmuyor tabii.» Harvey O'Connor, **The Empire of Oil**, (New York, 1955), s. 267.

37. Bolivya'da kamu gelirlerinin hangi amaçlarla kullanıldığını C.E. Rollins, «Raw Materials and Economic Development» (1955)

adlı doktora tezinde çok iyi dile getirmiştir (Yukarda 34. dipnotunda sözü edilen inceleme). Kolombiyada da, «Kamu gelirlerinin çoğu, tartışılabilir ekonomik işlere yatar... Bunların en başında da ağır askerî harcamalar gelir. Bu sonuncu harcama kalemi, hükümetin kendi tahminlerine göre, bütçenin yüzde 18'idir; fakat, Kolombiya diktatörünün ordusu, toplam bütçenin yüzde 35'ini yutmaktadır aslında... Halkın hoşnutsuzluğuna karşı rejimini güçlendirmek için Diktatör Rojas, yeni yetme zabıtlarını, sivil yönetimde önemli görevlerin başına getirmiştir. Yolsuzluk ayyuka çıkmıştır... Halk, yüksek mevki sahiplerinin çevirdiği dolaplar konusunda her gün yeni bir fıkra uydurmaktadır - cumhurbaşkanı konusundaki fıkralar başta geliyor.» **Business Week**, 27 Ağustos, 1955, s. 116 ve devamı. Kamu giderlerinin, başka ülkelerde de benzeri yolsuzluklarla çarçur edildiklerini örnekleyen Anthony H. Galatoni'nin **Egypt in Midpassage** (Kahire, 1950) adlı kitabına ve Amerikanın Filipinlere gönderdiği Ekonomi Heyetinin, **Report to the President of the United States** (Washington, 1950) adlı raporuna bakınız. Bu tür eserlerden yalnız ikincisini belirtmiş oluyoruz.

38. **Promoting Economic Development** (Claremont, California, 1955), s. 60.

39. «Şirketin yalnız işçileri eğitmesi ve iyi ücretler ödemesi yetmez... Eğer işçinin bu süreç içinde harcanması, eriyip gitmesi düşünülüyorsa, onun sosyolojik olarak koşullandırılması da gerekir. Verimliliğe en büyük katkılardan biri de, bilindiği gibi, işçi sağlığına önem verilmesinden ileri gelmektedir... Bu nedenle, işçinin etkinliği açısından, artan parasal gelirinin, ona ve ailesine, sağlıklı yaşamının fiziksel koşullarını sağlanmış olması gerekiyor.» R.F. Mikesell ve H.B. Cheneri, **Arabian Oil** (Chapel Hill, North Carolina, 1949), s. 81 ve devamı. **The Economist** dergisinin öz olarak belirttiği gibi, «yerli işçilere karşı baba pozu takınmak, petrol işletmeciliği biliminin bir bölümü olup çıkmıştır!» (Oil and Change in the Middle East) adlı yazıdan, 2 Temmuz, 1955.

40. Yerli işveren, yabancı işverenin verdiği ücretin altında ücret ödeye ve genç yabancı işverenin verdiği diğer ödeneklerin hiçbirini vermeye yanaşmasa bile, «ya işyerinin yakınlığı ve dolayısıyla işçilerin işe gidip gelme zahmeti az olduğundan, tâ çöl ortalarına kadar gidip gelmesi gerekmediğinden, ya da yerli işverenin, gün boyunca, işçiden daha az verim almaya göz yummasından ileri gelmektedir.» **The Economist**, a.g. yazı.

41. Aynı yazı.

42. Aynı yazı. Orta Doğu için doğru olan, Latin Amerika ülkeleri için, Filipinler için ve Güneydoğu Asyanın bazı kesimleri için de

aynı ölçüde geçerlidir.

43. Aynı yazı.

44. **Point Four, Cooperative Program for Aid in the Development of the Economically Underdeveloped Areas** (Washington, 1949), s. 2.

45. İran'da Dr. Musaddık'ı izleyenlerin başlarına gelenler bunu çok iyi örneklemektedir.

46. **War or Peace** (New York, 1950), s. 76. Yukardaki çözümleme, «sömürgelere bağımsızlıklarını vermenin zorunlu olduğunu, aksi halde, onların Batılı egemenleri yüzüstü bırakmalarının kaçınılmazlığını belirtmesi bakımından Mr. Dulles'in, kitabının daha ilersinde söylediği, «Batının dini ile Batının ekonomik ve sosyal felsefeleri elele verince, sömürgelerdeki Batı egemenliğinin, kan dökülmeden, barış içinde ortadan kalkması ve bunun yerini özerk yönetimlerin alması gibi olumlu bir durum ortaya çıktı.» gibi zırfalardan çok daha anlamlı görünmektedir. (S. 87'dedir bu zırfalar).

47. **Essays on Freedom and Power** (Maridian Edition, New York, 1955), s. 224.

48. «India - Progress and Plan» (Ocak 22, 1955).

49. Aynı yazı.

50. **United Nations, Economic Survey of Asia and the Far East 1953** (1954), s. 59.

51. **Indian Statistical Institute, The Second Five Year Plan 1956/57 ve 1960/61 yılları arası, Recommendations for the Formulation of the Second Five Year Plan** (Calcutta, 1955).

52. **Government of India, Planning Commission, Second Five Year Plan, A Draft Outline** (1956)

53. Toplam kârların büyük bir dilimi hâlâ yabancı sahiplere gidiyor, ülkede kalan kârların da yarısı hisse sahiplerine dağıtılıyor. **United Nations, Economic Survey of Asia and the Far East (1953)** (1954), s. 63 ve B. Datta'nın **The Economics of Industrialization** (Calcutta, 1952) adlı eseri, s. 229. Daha yakın zamanlarda yapılan bazı hesaplamalar, kârların yeniden yatırılan dilimlerinin yüzde 25-30'u geçmediğini gösteriyor.

54. **United Nations, Measures for the Economic Development of Underdeveloped Countries** (1951), 37. paragraf.

55. A. Sturmfath, «Economic Development, Income Distribution and Capital Formation in Mexico» **Journal of Political Economy** (June 1955, s. 187.

56. **United Nations, National Income and Its Distribution in Underdeveloped Countries** (1951, s. 17.

57. P.N. Rosentein-Rodan. «The Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe,» **Economic Journal** (June-September 1943); K. Mandelbaum, **The Industrialization of Backward Areas** (Oxford, 1945), s. 34.

58. Buradaki aşırı tüketim başka bir şeydir, bu atın rengi Profesör Nurkse'nin sözünü ettiğinden farklıdır. Profesör Nurkse, ileri ülkelerin yüksek hayat standartlarının taklidine dayanan, bir tüketim gerginliği artışından, bir sabırsızlıktan ve bir huzursuzluktan söz ediyor; bütün bu etmenler tüketim eğrisinin yukarıya doğru kaymasına yol açarlar, diyor. Oysa, geri ülkelerde yaşayan büyük halk kitlelerinin açlığın eşiğinde bir hayat sürdüklerini biliyoruz. Profesör Nurkse'nin «bu konuda bir sınıf ayrımı gözetmenin yerinde olup olmayacağı konusundaki tereddüdü» okuyucuyla dalga geçme anlamı taşımaktadır. Az gelişmiş ülkelerdeki kapitalist katmanların israf ve lüks içinde yaşamalarına kılıf hazırlarcasına bir «ulusal tüketim eğiliminden» söz etmek yakışık alır mı hiç? Bkz. **Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries** (Oxford, 1953), s. 65, 68 ve 95.

59. Az gelişmiş kapitalist ülke hükümetlerinin derleyip sunduğu istatistik bilgilerin niteliği gereği, bu büyüklükler konusunda sağlam değerlendirmeler yapmanın olanağı yoktur. Dr. Oshima'nın daha önce de sözünü ettiğimiz incelemesi —bildiğim kadarıyla dünyada ilk kez— az gelişmiş ülkelerdeki bu istatistik bilgi yetersizliği açığını kapatmak için, parça bölük bilgilerin nasıl anlamlı bir bütün içinde biraraya getirilebileceğini ortaya koyan değerli bir girişimdir.

60. J.F. Rippy, «Background for Point Four: Samples of Profitable British Investment in the Underdeveloped Countries,» **Journal of Business of the University of Chicago** (April, 1953).

61. J. Tinbergen J.J.J. Dalmulder, **Nederlandsche Konjunctuur** (August, 1939) içinde, s. 122; aktaran Erich Schiff, «Direct Investments, Terms of Trade, and Balance of Payments,» **Quarterly Journal of Economics**, (February, 1942), s. 310.

62. **United Nations, The International Flow of Private Capital, 1946-1952** (1954), s. 26.

63. H.J. Dernburg, «Prospects for Long-Term Foreign Investments» **Harvard Business Review** (July, 1950), s. 44. İstatistik bilgilere dayanan kaba bir hesaplama için bkz. S. Pizer ve F. Cutler, «International Investments and Earnings» **Survey of Current Business** (August, 1955. Bu son yazıda, söz konusu farkın, 1949 yılından sonra önemli ölçüde arttığı ortaya konmuş bulunmaktadır.

64. D. Finch, «Investment Services of Underdeveloped Countries,» **Uluslararası Para Fonu (IMF), Staff Papers** (September, 1951), s. 84.

Bu yüzdelerin, 1949 yılında, Savaş öncesine göre çok daha düşük olduğu, en azından birçok ülkede böyle olduğu belirtmelidir. Bunun nedeni, Savaş sonu döneminde, yatırım gelirlerinin dışarıya aktarılmasını engelleyen döviz sınırlama politikalarının uygulanmasıdır. Döviz zorlukları nedeniyle kolayca dışarıya aktarılamayan bu paraların ne kadarının yurtiçi yatırımlarına gittiği, ne kadarının da, durum elverdiği ölçüde dışarıya kaçırıldığı bilinmiyor; bilinmesi de şimdilik olanaksız.

65. A.D. Hazlewood, «Colonial External Finance Since the War» *Review of Economic Studies* (December, 1953), s. 49 ve devamı. Mr. Hazlewood'un ilk alıntısı, hükümetin yayınladığı *Introducing the Colonies* (1949), s. 58 dendir.

66. United Nations, *Measures for The Economic Development of underdeveloped Countries* (1951), paragraf, 22.5

67. «Böyle eldeki genel nitelikte istatistik bilgiler 19. yüzyılın 2. yarısından 2. Dünya Savaşına kadar uzanan ve yarım yüzyılı aşan bir dönem boyunca temel maddelerin göresel fiyatlarında genel bir azalma eğilimi bulunduğunu, özellikle ham madde fiyatlarının, mamul fiyatlarına oranla gittikçe düştüğünü gösteriyor. Ortalama olarak belli bir birim ham maddenin, söz konusu dönem başında alabileceği —karşılık gelebileceği— mamul maddelerin dönem sonunda ancak % 60'ını alabileceği görülmektedir. United Nations, *Relative Prices of Export and Imports of Under-Developed Countries* (1949). S. 7. H. W. Singer, bu konu üstünde önemle durmaktadır; bkz. «The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries» *American Economic Review*, (May 1950), özellikle, s. 477 ve devamı.

68. A.N. McLeod, «Trade and Investment in Underdeveloped Areas: A Comment» *American Economic Review* June, 1951). Bkz. H. W. Singer'in aynı sayıda yayınlanan karşılığı: «Reply».

69. Döviz sıkıntılarının ve döviz denetim uygulamalarının varlığı, yabancı sermayenin, az gelişmiş ülkelerde elde ettiği kârları oldukça düşük göstermeye zorlamaktadır; şirketler, bir yolunu bulup, bu kârlarını kendi ülkelerindeki şubelerine gönderiyorlar. Söylemeye bile gerek yoktur ki, örneğin Guatemala gibi bir ülkenin «ticaret hadleri»nde bu nedenle önemli çarpıklıklar oluyor.

70. Bu konu, H. Myint'in önemli yazısında, biraz daha değişik bir çerçevede ortaya konulmaktadır. Bkz. «The Gains from International Trade and the Backward Countries», *Review of Economic Studies* 1954-1955), No. 58, s. 129 ve devamı.

71. «Direct Investments, Terms of Trade, and Balance of Payments», *Quarterly Journal of Economics* (February, 1952), s. 310.

72. Petrol fiyatındaki değişimler İran ya da Suudi Arabistan halkları tarafından tevekkülle karşılanmış, Savaş sonrası döneminde ham madde fiyatlarında görülen önemli artışlar, Latin Amerika ülkelerinde yaşayan insanların hayatlarında ve ekonomik kalkınmalarında ancak çok küçük olumlu etkiler yaratmıştır. Yeri gelmişken belirtelim ki, tüm ülke bakımından fikir veren ulusal gelir istatistikleri, bu konuda hemen hiç bir anlam taşımamaktadır. Çünkü, ihraç edilen ham madde fiyatlarındaki artışlar ulusal gelir istatistiklerini şişirmekte, fakat bu şişkinliğin çalışan yerli işçilerin ücretlerindeki bir artıştan mı yoksa yabancı şirketlerin kâr paylarındaki bir artıştan mı ileri geldiği konusunda en ufak bir fikir vermemektedir. İşte bu nedenle, resmi ulusal gelir tahminleri açısından bakıldığında, Venezuela'nın adam başına ulusal geliri, Fransa, Hollanda ve Belçika'daki adam başına ulusal gelir düzeyindedir! Bkz. United Nations, *National Income and Its Distribution in Under-Developed Countries* (1951), s. 3.

73. «Entrepreneurship and Technological Change», H.W. Williamson'un ve J. A. Buttrick'in ortaklaşa derledikleri, *Economic Development, Principles and Patterns* (New York, 1954), s. 224'teki yazı.

74. «Economics of Growth» B.F. Haley (derleyen), *A Survey of contemporary Economics* (Homewood, Illinois, 1952), Cilt II, s. 158.

75. «An Approach to the Study of Entrepreneurship», F.C. Lane ve J.C. Riemersma (derleyenler), *Enterprise and Secular Change* içinde, Homewood II Uonois (1950) s. 187.

76. Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie* (Rohtentwurf)(Berlin, 1953), s. 6.

77. E.S. Mason, *Promoting Economic Development* (Claremont, California, 1955), s. 46.

78. Portekiz örneği ile bu sorun çok iyi anlatılabilir. «Şimdi artık büyük bir sınıf haline gelmiş olan büyük sermaye sahipleri, ellerindeki parayı ya nakit olarak tutuyorlar ya da arazi satınalmaya yatırıyorlar... Bunlardan bazıları, yalnız, daha önce tek el hâline getirdiği bir alana yeni bir girişimcinin katılmak istemesi hâlinde ortaya çıkıyor ve bu alana yeni bir yatırım yapıyor.» «Portugal», *The Economist* (17 Nisan, 1954). Büyük sermaye sahiplerinin bu «ortaya atılma» eylemlerinde, söz konusu ilk sermayelerini biriktirirken kullandıkları bütün girişimci mârifetlerini kullandıklarını ve böylece tek elci durumlarını büsbütün kuvvetlendirdiklerini kolaylıkla söyleyebiliriz. İşte, bu tek elci yapının varlığı, daha önce de belirttiğimiz gibi, az gelişmiş ülkelerin bir sanayi büyümesinden yoksun bulunmalarını ya da böyle bir süreç varsa, bunun çok yavaş ilerlemesi sonucunu doğurmaktadır. «Kalıtsal

olarak var olan ölümlüğü ya da bitkinliği» gibi, «aile çıkarlarını yeğ tutma ve korumaya çalışma» gibi, geri kalmış ülke kapitalistlerinin bazı özellikleri üstünde spekülasyon yapmaktansa, bu «tekelci yapıyı» kavramaya çalışmak daha uygun olacaktır.

79. E.S. Mason, *Promoting Economic Development*, (Calermont, California, 1955), s. 53.

80. W. Vogt, *Road to Survival* (New York, 1948), s. 265 ve 287. Bu kitaba yazdığı bir sunuş yazısıyla, Mr. Bernard M. Baruch'un destek olmak istediği, kitabı yüceltmeye kalkıştığı görülmektedir.

81. R.C. Cook, *Human Fertility: The Modern Dilemma* (New York, 1951), s. 322.

82. Vogt, a.g.e., s. 279.

83. Aynı eser, s. 53 ve 286 (İtalikler bizim).

84. Marx, *Capital* (Kerr baskısı), I. s. 580 n.

85. «Malthusiasm», *Monthly Review* (Aralık, 1951), s. 251.

86. Bu rakamlar 1950 yılı verileridir ve J.F. Dewhurst ile yardımcıların *America's Needs and Resources* (New York, 1955), s. 1099 adlı eserleri ile M. Gilbert ve I.B. Kravis'in, *An International Comparison of National Products and the Purchasing Power of Currencies* (Paris, tarihsiz adlı eserlerinden derlenmiştir. (bkz. sonuncu eser s. 30). Söylemeye bile gerek yoktur ki, adam başına gelir tahminleri oldukça belirsizdir. Büyük Britanya, Fransa, Almanya ve İtalya ile ilgili rakamlar göresel fiyatlara dayanmaktadır. Diğer rakamlar, resmî kur üzerinden Amerikan dolarına çevrilmiştir. Bunlara karşın, bu rakamlar, ülkelerin göresel yerleri konusunda, yaklaşık da olsa, bir fikir veriyorlar.

87. Rockefeller Foundation (Rockefeller Vakfı) gibi bir örgütün yayınladığı *Public Health and Demography in the Far East* (1950) adlı bir kitapta şu satırları okuyoruz: «İnsanların, temel geçim kaynakları üstündeki bu baskılar, eninde sonunda, ölüm güçlerinin yeniden kurulup pekişmesine yol açacaktır; nedeni ister, halkın genel budalalığı olsun, ister kıtlık ya da salgın hastalık, ne yapalım ki sonuç bu yani ölümün saltanıdır.» Mr. R.C. Cook da söylev çekercesine soruyor: «Bilim, deniz suyundan suni ekmek ve suni biftek yapmanın bir yolunu bulsa bile, bunda kalabalığın karnı doyar mı hiç?» *Human Fertility: The Modern Dilemma* (New York, 1951) s. 323.

88. «Utilization of Human Resources in Agriculture», *The Mil. Bank Memorial Funda Quarterly* (January 1950), s. 74.

89. «The World's Capacity to Feed and Clothe Itself, Wey Ahead» (The Hague, 1949), Cilt II, No. 2: aktaran, Josue de Castro, *The Geog-*

raphy of Hunger (Boston, 1952), s. 286.

90. *Population, Food and Economic Progress*, Rice Institute Pamphlet (July, 1952), s. 58.

91. R. Brittain, *Let There Be Bread* (New York, 1952), s. 223. John Boyd Orr, bu güzel esere yazdığı önsözde şunları söylemektedir: «Bu kitap, modern bilimin bir bolluk dünyası yaratmak için neler yapabileceğini anlatan en yetkin kitaptır benim gördüğüm.» Neo-Malthus'çu mikroba karşı bağışıklığı olan herkes bu kitabı okumalıdır.

92. F.A. Lange'ye mektup, 29 Mart, 1865, Marx ve Engels, *Selected Correspondance* içinde, (New York, 1934), s. 198.

93. Şurasını belirtmemiz gerekir ki, burjuva ekonomi düşüncesinin en sağlam görünen, «kaynakların kıtlığı» ve «sermaye yetersizliği» gibi kavramları bile bugün için geçersizdir artık. Kapitalizmin yarışmacı gençlik yılları açısından anlamlı olan, kapitalizmin, kendinden önceki düzen olan feodalizme kıyasla hâlâ ileri ve ilerici bir nitelik taşıdığı günlerde bir anlam taşıyan bu kavramlar, tekelci kapitalizm ve emperyalizm aşamasında içi boş, uyduruk kategoriler hâline gelmiş bulunuyor. İşsizlik ve israf koşulları altında, «kaynakların en uygun biçimde dağılımı» kavramı ne kadar boş bir kavramsa ve nasıl, «aşırı nüfus» gibi, gerilik ve yoksulluk gibi sonuçları Doğa kanunlarının sonucu saymakla, bu ideoloji (yani kapitalizmin ekonomi düşüncesi) herşeyi bir sis perdesinin arkasına gizlemeye çalışıyorsa; değiştirilmez, Tanrı yazgısı ekonomik ilişkilerden «söz etmekle de, kapitalizmin ve emperyalizmin ekonomik ve toplumsal yönden akla aykırılığını gizlemek istiyor.

94. A.g.e., s. 83.

95. Bennett, a.g.e., s. 27.

97. D. Ghosh, *Pressure of Population and Economic Efficiency in India* (New Delhi, 1946) s. 22; aktaran J.J. Spengler, «The Population Obstacle to Economic Betterment» *American Economic Review* (May, 1951) s. 351.

98. Açık ki bu yargı, geri bölgelere cömertçe ve bencillğe sapmadan yardım edilmesi sonunda, bu ülkelerin hızlı bir ekonomik büyüme süreci içine girebilecekleri gerçeğini yadsımak anlamına gelmez; ne var ki, kapitalist düzen çerçevesi içinde böyle bir şey olamaz.

99. E.S. Mason, *Promoting Economic Development* (Claremont, California, 1955), s. 13.

100. W. Vogt, *Road to Survival* (New York, 1948), s. 48; ikinci alıntı s. 238'dendir.

101. G.F. Winfield, *China: The Land and the People* (New York, 1948), s. 345. Bu yazar, Amerikadaki Presbiteryen Kilisesi tarafından

Çin'e gönderilmiş bir hekimdir.

102. *The Human Use of Human Beings*, (Boston, 1950), s. 52.

103. R.C. Cook, *Human Fertility: The Modern Dilemma* (New York, 1951), s. 282, 295 ve 315. Mr. Cook'un, eser çalma ile suçlanamayacağı açık olduğuna göre, ayrı yollardan giden iki ayrı düşünürün aynı sonuca vardığını görmek ilgi çekici sayılsa gerektir! Bu düşünürlerden öteki Adolf Hitlerdir! Benzer sosyo-ekonomik ve ideolojik koşullar nasıl da aynı düşünceleri çıkarıyor ortaya! «Aşağı ırk sayıca üstün ırktan her zaman daha çok olduğu için ve daha kötüsü, aynı seçim olanakları verildiğinde, daha hızlı çoğaldığı için, üstün insanlar, ister istemez, geriye itilmiş oluyorlar. O halde bir düzeltme yapmak gerekecektir. Doğa bunu yapıyor bir dereceye kadar; aşağı ırka kötü hayat şartları vererek yapıyor; sayılarını azaltıyor bir ölçüde. Geri kalanların öyle çok sayıda artışına da olanak vermiyor, bir seçim yapıyor, acımasız bir seçim; kuvvete ve sağlığa göre bir seçim yapıyor.» Adolf Hitler, *Mein Kampf* (Munich, 1934), s. 313.

104. A.g.e., s. 79.

105. Wiener, a.g.e., s. 53.

106. *War or Peace* (New York, 1950), s. 257.

107. Engels, *Introduction to Marx, Wage Labor and Capital*, Marx ve Engels, *Selected Works* (Moscow, 1949-1950), Cilt I, s. 73'te.

108. *Soçinenya* (Eserler), (Moskova, 1947), 9. Cilt, s. 338.

SEKİZ

DİK YOKUŞ

Çağımızın temel sorunu, basat sorunu az gelişmiş ülkeler dünyasıdır; düğümün burada olduğu çıplak gözle bile görülebilecek hâle gelmiştir: bir zamanlar, ekonomik kalkınmanın devsel makinası olan kapitalist sistem, insanlığın ilerlemesini destekleyen devsel bir ayakbağı olup çıktı. Alexis de Tocqueville'in, siyasal kurumlarla ilgili olarak öne sürdükleri, çok daha geniş bir çerçeve için geçerliliğini korumaktır; bu yazarın söylemiş oldukları, kendisinin öngördüğünden daha kapsamlıdır bugün için: «Bir hükûmetin nemenem bir şey olduğunu anlamak istiyorsanız, yapacağınız en iyi iş, onun sömürgelerini incelemektir, çünkü orada, hükûmetin özellikleri daha belirgin ve açık seçik hâle gelmektedir. XIV. Louis yönetiminin başarılı ve başarısız yönlerini anlamak istiyorsam, Kanadaya gitmeliyim; çünkü söz konusu yönetimin, bütün bozuklukları ve çarpıklıkları, bir mikroskobun altına konulmuş gibi, bu sömürgece gözlemlenebilir!»⁽¹⁾ Gerçekten de, gelişmiş ülkelerde, toplumun elindeki üretim güçleriyle **yapılabilecek** olan işler ile başarılmakta olan işler arasındaki fark, geri ülkelerdeki yapılabilen-yapılan farkından, kıyaslanamayacak ka-

dar büyüktür. (2) Fakat, ileri ülkelerde kapitalizm çağı boyunca verimlilik ve üretim düzeylerinde ulaşılan **salt** büyüklüklerin çok yüksek oluşu, bu farkı görmezlikten gelmemize yol açıyor; az gelişmiş ülkelerde ise, **olan ile olabilecek** arasındaki fark, sonuçlarının felaketlere yol açması nedeniyle, gözlerde büyütülüyor ya da göze batıyor. Çünkü bu ülkelerdeki söz konusu fark, ileri ülkelerdeki gibi, yüksek ve düşük kalkınma dereceleri arasındaki fark değildir; tüm yoksullukları son bir çözümle ortadan kaldırmak mümkün mü, kaldırmak istiyor muyuz istemiyor muyuz (çünkü istesek kaldırabiliriz!), yoksa ağır çalışma koşullarının, yoksulluğun ve kültürel çöküntünün sürüp gitmesini mi istiyoruz, sorunu da değildir ileri ülkelerdeki gibi; az gelişmiş ülkelerde, söz konusu fark, gibi olmayan bir yoksulluk ile adam gibi varlığını sürdürme arasındaki farktır, umutsuzluğun yol açtığı çaresizlik ile ilerlemenin yarattığı gönül ferahlığı arasındaki farktır, milyonlarca insan için ölüm ile kalım arasındaki farktır. Bu nedendir ki, burjuva yazarları bile, zaman zaman, az gelişmiş ülkelerin, akla uygun bir ekonomik ve toplumsal örgütlenmeye geçmelerinin geciktirilmemesi gereken bir gereksinim olduğunu kabul ederler; bu arada, ileri ülkelerin, tekeli kapitalizmin ve emperyalizmin boyunduruğu altında kalmakla «büyük bir zarara uğramayacaklarını da sözün arasına sıkıştırırlar. (3) Hiç bir şey, bundan daha çarpıcı bir yanlışlık olamaz oysa! Çünkü daha önce de gördüğümüz gibi, gelişmiş ülkelerde tekeli kapitalizmin ve emperyalizmin yürürlükte olması ile az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve toplumsal gerilikleri arasında çok sıkı bir bağlantı vardır ve bu iki şey, gerçekte tek ve topak bir problemin iki ayrı yönünden başka bir şey değildir. İleri Batı'nın sosyalizme dönüşü, yalnız kendisi halklarına, ekonomik, toplumsal ve kültürel ilerleme yolunu açmakla kalmayacak, aynı zamanda, az gelişmiş ülkeler halklarının da, bugünkü yoksulluk ve durgunluk koşullarının kısa zamanda üstesinden gelmelerine olanak verecektir.. Geri ülkelerin sömürülmesine son vermekle de

kalmayacaktır böyle bir dönüşüm; Batı'nın elindeki muazzam üretim güçlerinin akla uygun bir biçimde örgütlenmesi ve tam olarak kullanılması, gelişmiş ülke halklarının, geri ülkeler halkına olan tarihsel borçlarının, hiç değilse bir kısmını, geri ödemesine olanak verecek ve onların son derecede yetersiz «çalışma araçlarını» süratle arttırma çabalarına, cömert ve bencilikten uzak bir yardıma kavuşmaları sağlanacaktır. (4)

Ancak, daha önce de değindiğimiz nedenlerle (4) (bunları yeniden ele almıyoruz çünkü tartışmamızın dağılmasına yol açabilir), tarihsel süreç böyle bir yol izlemiş değildir. İleri ülkelerden yardım görmek şöyle dursun, kendilerine ilerici bir kalkınmayı sağlayacak bir ekonomik ve toplumsal düzen değişikliği yapmaya kalktılar mı, geri ülkeler, emperyalist güçlerin olanca direnişiyle üstlerine çullandıklarını görüyorlar. Lenin'in 1913 yılında Avrupa ülkeleri için yazdıkları, bugün bütün ileri ülkeler için genellenebilir bir geçerliliğe sahiptir. «Uygar ve ileri Avrupa'da, parlak bir gelişme göstermiş bulunan makina sanayii ile, geniş kapsamlı zengin kültürü ve yapısal özellikleriyle, proletaryanın büyüyen güçlenmesinden hiç de korkmayan yönetici burjuvazinin, her yerde ne kadar geri, ne kadar ölümlü ve ne kadar ortaçağ kalıntısı şey varsa onu desteklediği, bir tarihsel noktaya gelmiş olduğu görülmektedir. Gününü doldurmuş olan burjuvazi, bütün o modası geçmiş ve köhneleşmiş güçleri bir araya toplayarak, sallantılı ücret köleliğini koruma çabasına girişmiş bulunuyor» (5) «Geri, ölümlü ve ortaçağ kalıntısı» olan her şeyi desteklemesi, bugün de her yerde gözlemlenebilir: gözlerimizi ister Çin'e ve Güneydoğu Asya'ya çevirelim, ister Yakın Doğu'ya ve Latin Amerika'ya bakalım ve ister Doğu ve Güneydoğu Avrupa'ya, İtalya'ya, İspanya'ya, Portekiz'e yönelelim bu hep böyledir. Bu desteğin amacı mümkün olduğu yerde toplumsal devrimleri önlemektir ve böyle devrimlerin yer aldığı ülkelerde de sosyalist toplumların yerlerine oturmalarını ve ilerlemelerini kösteklemektir.

Bu tarihsel kavşakta, sorunun salt askerî yönleri üstünde fazla konuşmamıza gerek bile yok. Burjuvazinin bilincinde, parlak gençlik çağlarından gerçek hümanizma adına bir-iki küçük iz kalmışsa, o da, yoğun sınıf çatışmasının etkisiyle tamamen sillinip gitmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, hâlâ, «savaşın insancillaştırılması» gibi konularda bazı anlaşmalar yapıldığı oluyordu; emperyalizmin bugünlerde, az gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların ulusal ve toplumsal kurtuluş için verdikleri savaşa karşı ise, kimsenin gözünün yaşına baktığı, kimseye acıdığı yoktur. «Öldürme Operasyonları» da «Bağma Operasyonları» kadar yasalı ve törelî sayılmaktadır bugün; kasaba ve köyleri tümüyle yakıp yıkmak, sivil halkın üstüne napalm bombaları yağdırmakla birdir. Başkan Eisenhower'ın, bir demecinde, durumu iyi özetlediği görülmektedir: «Atom bombasının kullanılması işini de bu temelde değerlendirmek gerek: bunun bana bir yararı var mı, yok mu?... Eğer, bu işten ben kârlı çıkacaksam, hiç düşünmem derhal kullanırım atom bombasını.» (6) Söylemeğe gerek bile yoktur ki bu formül, yalnız belli kişilerin olağandışı öfkesini yansıtmakla kalmamakta, daha çok, çürüyüp yıkılmakta olan bir toplumsal düzenin ahlâk yönünden nasıl iflas etmiş olduğunu da göstermektedir. (7)

Emperyalist kampın kârlı çıkması son derece de şüpheli olduğu için son çare olarak başvurulacak bir savaşın, çok büyük bir özenle, kılı kırk yararak hesaplanması ve ancak kapitalizm ile emperyalizmin varlığına yönelen bir tehdit karşısında kullanılması düşünülmektedir. Bu arada, sosyalist ülkelerin kalkınmalarını sabote etmek için, savaştan artık ne gibi çare varsa, bunlar emperyalizm tarafından kullanılmaktadır. Bu çareleri kullananlar, sosyalist plânlama sistemini benimsemiş olan ulusların bugüne kadar çok şeyler başardığını ve daha da çok şeyler başarmalarının, görünen köy niteliğinde olduğunu domuz gibi biliyorlar. Örneğin, Birleşmiş Milletlerin, **Measures for the Economic Development of Underdeveloped Countries** (azge-

leşmiş Ülkelerin Ekonomik Kalkınmaları için Önlemler) adlı raporunu kaleme alan yazarlar, «Eğer önderler ülke halkının güvenini kazanacak olurlarsa ve kendilerinin ayrıcalıkları ve büyük eşitsizlikleri yok edeceklerini kanıtlarlarsa, halk kitlelerine de, ekonomik ilerleme için gerekli coşkuyu aşılayabilirler!» (8) yargısını veriyorlar ki bu doğru bir yargıdır. Bu arada John Foster Dulles, «Sovyet Komünistleri, bütün bu yüzyıl boyunca dünya halklarının hayalgüçlerini okşayan ve okşuyacak olan bir 'büyük Sovyet Komünist deneyi' tablosu çizmek için ellerinden geleni yapabilirler ve yapmaktadır; tıpkı, geçen yüzyılda bizim 'büyük Amerikan deneyi' ile halkların hayallerini okşadığımız gibi...» (9) diyecek kadar işin farkındadır! Az gelişmiş ülkelerin ulusal gelirlerinde hızlı bir artış sağlamalarının başta gelen en önemli sorun olduğu hemen herkes tarafından kabul edildiği için Profesör Mason şunları söylemektedir: «Ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi yönünden komünizm, büyük bazı üstünlükler sağlayabilir... Uzun dönemde, yatırımların yapılmasında ve yeni sermaye kaynaklarının kullanılmasında, gerekli yönetim yetkinliği sağlanacak olursa, ulusal gelir de son derecede hızlı bir tempoyla artırılabilir.» (10)

Bu koşullar altında, çağlar boyu sürüp gelmiş bulunan durgunluk çemberini sonunda koparıp atmayı başarmış olan geri kalmış ulusların, onların ilerlemesiyle yakından ilgili oldukları palavrasını atanlarca, elle tutulur başka birşey yapmasalar bile, kutlanmalarını ve yüreklendirilmelerini bekliyor insan. Fakat böyle bir bekleyiş, yürürlükteki duruma bakılacak olursa, tam anıamıyla bön bir kavrama bağlanıp kalmak, budalalık etmek olacaktır. Lenin şöyle sormaktadır: «Sömürge peşinde koşmak yerine halk kitlelerinin durumuyla ilgilenmeyi kendisine görev edinmiş kuruluşlar, duygusal reformcuların hayal güçlerinden başka nerede vardır?» (11) Buna karşılık, az gelişmiş bazı ülkelerde sosyalist plânlama sayesinde elde edilen ilerlemeler, Batılı resmî görüşleri geniş ölçüde şaşırtmış

durumdur. Mr. Dulles, Komünistlerin, "Çin'de bir toplumsal sorumluluk duygusu yaratmakta ve kendilerini destekleyenlere belli bir disiplini kabul ettirmekte bazı başarılar sağlamış olduklarını" —yani ekonomik kalkınma savaşında büyük bir ileri adım attıklarını— ister istemez kabul ettikten sonra, bu ilerlemenin, Çinlilerin «ulusal karakterleri» gereği, eninde sonunda bir çıkmaza gireceğini belirterek, belli bir gönül rahatlığına kavuşuyor; kavuşuyor ama, Çinlileri yermek isterken övüyor şu sözleriyle: «Çinliler, dinleri ve düşünce alışkanlıkları gereği, bireyci insanlar olup çıkmışlardır. Aile, onlar için, en yüksek değer birimdir, atalara ve oğullara karşı büyük bir bireysel bağlılık (sada-kat) göze çarpar. Buna karşılık dost ve arkadaşlara, toplumsal sınıf ve zümrelere ya da ulusa karşı duyulması gereken daha geniş kapsamlı bağlılık duygusu çok cılız kalmıştır bugüne dek.» (12) Öyle ya, «ulusal karakter», başlıca kaygıları bundan yoksun olan halkları boyunduruk altına almak olan, emperyalistlere tanınmış bir tanrı vergisidir!

Mr. Dulles, bu minval üzere devam ediyor sözlerine: «Doğu dinlerinin kökleri çok derinlerde ve bir çok değerli yönleri vardır. Bu halkların dinsel inançları Komünist tanrı tanımazlık ve materyalizm ile uzlaşmaz, uzlaştırılmaz. İşte bu aramızdaki ortak noktadır, şimdi buna iyice tutunmalı ve bunu geliştirmeye bakmalıyız.» (13) Azgelişmiş ülkelerde «geri, ölümlü ve ortaçağ kalıntısı ne varsa» bunların Batı'daki benzerleri ile göz göze geleceği ve orada kendisine dostlar ve koruyucular bulacağı kesindir ve buna hiç mi hiç şaşmamak gerekir. Profesör Mason da, Dulles'in duygularını paylaşmakta ve dinin sosyalist ülkelerin kendi yollarında ilerlemesini engelleyeceğini düşünmektedir. Ona göre de, «tıpkı başka yerlerde olduğu gibi, Güney Asya'da da din, Komünizm karşı kuvvetli bir engeldir.» (14) Kendi halklarının, «Tanrıyı seven dindar bir toplum kurmasında... Tanrıya karşı bir görev ve bir çeşit ibadet sayıp çok çalışan insanlar olmalarında... ve yalnız fiziksel gelişim ve iyi yaşamayı değil, aynı zamanda zihinsel ve

ruhsal kalkınmaya da önem veren kişiler olmayı seçmelerinde», (15) kendileri için bir ölüm kalım sorununun yattığını çok iyi bilen azgelişmiş ülke egemen sınıfları, bu konuda ellerinden gelen herşeyi yaparlar ve açlıktan kırılan insanların zihnindeki dinsel kökenli bâtıl inançları daha da pekiştirmek için çabalarını arttırmak üzere, Amerika'dan da avuç dolusu yardım görürler. Bu egemen sınıflar ya da onların ağababaları olan emperyalistler için, söz konusu bâtıl inançların, ilerleme yoluna dikilmiş koskoca engeller olmasının ne önemi vardır? Dinsel karanlığın sürüp gitmesi, açlıktan kırılma olaylarının artmasına, ölümlerin çoğaldıkça çoğalmasına yol açması, onların ve Batılı suç ortaklarının umurunda mıdır? Dr. Balogh'un Hindistan gezisindeki gözlemlerine dayanarak yazdığı gibi, «Varlıklı sınıflar tarafından körüklenen dinsel inançlar, hayvancılığın geliştirilmesi için akla uygun bir politika güdülmesini olanaksız kılıyor. Hindistan'da 200.000.000 büyük baş hayvan vardır, bunların çoğu bir işe yaramamaktadır, yarı aç yarı tok hayvanlardır bunlar. Buna karşın, ülkenin birçok bölgesinde sığır kesimi kanunla yasaklanmış bulunuyor; hemen her yerde de sığır kesimi, kanunla yasaklanmamış olsa bile, **de facto** yasaklanmıştır, çünkü günah sayılmaktadır. Maymunlar bile kutsal sayılıyor bu ülkede ve yaklaşık olarak yılda 1 milyon 250 bin ton hububatı yeyip bitirmelerine göz yumuluyor.» (16) Derebeylik günlerinin (feodal çağın) sonlarındaki soylular (aristokratlar) gibi, tekelci kapitalizmin ve emperyalizmin bu son günlerinde de ekonomik kralcılar kendileri, böyle bir karanlığın egemenliği altında değildirler. Fakat kendi oduncuları ve sakaları olan yerli ve yabancı halklar için böyle bir karanlığı çok yerinde bulmaktadırlar; tıpkı eski aristokratların, oduncularını ve sakalarını dinsel karanlıklara salıp, kendileri için her türlü herzeyi mübah görmeleri gibi! (17) John Foster Dulles, sorunu özlü olarak anlatıyor: «Önümüzde, yapabileceğimiz ölümlü bir iş kalmamıştır, çünkü maddi şeylerle sonuna kadar gideme-

yiz!» (18)

Gerçekten de kapitalizmin «maddî alanda gideceği yer» kalmamıştır; toplumsal ve ekonomik kalkınma için bir çerçeve görevi yapabilecek maddî dayanağı kalmamıştır; bunları sağlayacak yeteneği de yoktur artık; bundan dolayı, kapitalizmin avukatları ve politikacıları, rejimin garantisini, ekmekte değil, sirkleri işletmekte (kiliselerdeki törenlere yollama yapılıyor — ç.n.) bulmuşlardır ve artık akla değil, ideolojik oyunlara ve tuzaklara bel bağlamaktadırlar. Örneğin, kapitalizmin korunması için girişilen kampanya, demokrasiyi ve özgürlüğü korumak için açılmış bir hacı seferi olarak tanıtılıyor. Feodalizme karşı ilk savaşların verildiği günlerde, yani kapitalizm daha henüz bir güçlü ilerleme aracı ya da aygıtı iken, yani yükselen kapitalist sınıfın bayrağında aydınlanma ve akıl kavramları yazılıken daha, böyle bir sav, kısmen de olsa, bir geçerlilik taşıyordu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, burjuva egemenliğinin, güçlenen sosyalist hareketten korkmaya başladığı dönemde ve artık «özgürlükten, bu günkü burjuva üretim koşullarının serbest ticaretin, serbestçe satma ve satın almanın kastedildiğini» (19) herkesin, her zamankinden daha berrak görmeye başladığı günlerde, söz konusu geçerlilikten de eser kalmadı. Hele emperyalizm çağında, kapitalizmin demokrasi ve özgürlük havariliği iddiasının, doğrudan doğruya bir üç kâğıtçılık olduğu ortaya çıktı, çünkü, yeryüzünün üçte birini elinden ve denetiminden kaçıran kapitalizm, artık, varlığını korumak için çaba göstermeye başlamış, yani can derdine düşmüştü. Engels, bu durumu, önceden, parlak bir biçimde kestirmiştir: «Bunalım gelip çatığında ve bunalımdan hemen sonra... bütün toplumun tepkisi... salt demokrasi üstünde toplanmaya başlar» (20) «Bütün toplumun tepkisi» ile bu tepkinin elde etmek için cırpındığı öne sürülen «salt ya da saf demokrasi»nin nemene şeyler aldığını anlamak için, bugün, «hür dünya» adıyla anılan ülkelerin listesine bir göz at-

mak yeter de artar bile: İspanya ve Portekiz, Yunanistan ve Türkiye, Güney Kore ve Güney Viyetnam, Tayland, Pakistan, Orta Doğu şeyhlikleri, Lâtin Amerikanın askeri diktatörlükleri ve Güney Afrika Birliği - bütün bunlar, emperyalist hacılar tarafından «demokratik devletler» statüsüne yükseltılmıştir (!). Daha önceki alıntıda çıkarılmış bulunan bir pasajda Profesör Mason, sosyalist bir devlette ulusal gelirin «olağanüstü büyük bir hızla artmasına» karşı çıkarken, görüşlerini «baskı yöntemlerine başvuran totaliter bir rejim... yaşama standartlarını düşük tutan bir rejim... hiç bir demokratik rejimin başarmayacağı bir iş» (21) gibi kavramlara dayandırıyor, söz konusu baskı yöntemlerinin bütün toplumsal devrim süreçleri içinde görüldüğünü unuttuğundan olsa gerektir, çok kez aşırınlara varan, her zaman acı ve üzüntü verici böyle baskılar, yeni bir toplum düzeninin kurulabilmesi için kaçınılmaz doğum sancıları olarak sunulabilir ve yaşama standartlarının düşük tutulması da, tamamen olmasa bile, öncelikle egemen sınıfı etkileyen ve onların aşırı tüketimine son veren, kaynakları har vurup harman savurmalarını önleyen ve daha önceleri dışarıya çıkarılan sermayeyi ekonomik kalkınma amaçlarına «kurban etmeyi» öngören uygulamaların, doğal sonuçları olarak, görülmelidir. Burjuva ekonomisi, komprador ve sömürgeci yönetimlerinin, «her türlü baskı yöntemine başvurmalarını... ve yaşama standartlarını alabildiğine düşük tutmalarını» görmezlikten gelir ama; iş, servetin ve kârların korunmasına kaldı mı her çareye başvurmak, her silâhı kullanmak ve ülkeleri gittikçe koyulaşan bir yoksulluk ve durgunluk ortamı içinde tutmak mübahtır - Formosa, Yunanistan, Malaya, Kenya, Madagaskar, Cezayir, Filipinler, Guatemala gibi ülkelerin tarihi bunların örnekleriyle doludur.

Özgürlüğü yalnız sermayenin özgürlüğü olarak gören kaba avukatlar, parazit bir azınlığın çıkarlarını, halkın yaşamsal ihtiyaçları ile eşit tutarlar ve emperyalizmi de-

mokrasinin eş anlamlısı olarak yutturmağa kalkarlar; eğer kalkınmanın geleceğine değgin **iki önemli düşünce** olmasa, bu yutturmacalar insanın gözünden de kaçabilirdi. **Bunlardan birincisi**, söz konusu ideolojinin derin etkisiyle, bu ideolojinin altında yatan tarihsel koşulların, emperyalist ülkelerin kendi toplumsal, siyasal ve kültürel evrimleri üstündeki derin etkisiyle ilgilidir. Bu etki, Marx ve Engels'in şu zorlu sözlerinde en özlü bir biçimde belirtilmiş bulunuyor: «başka ulusları baskı altında tutan hiç bir ulus özgür olamaz», bu sözün ne kadar trajik bir önem taşıdığını, hiç bir yanlışlığa düşme olasılığı bulunmadan anlayabilmemiz için «baskı altında tutan ulusların» başlangıç tarihlerine ya da en son günlerindeki olaylara eğilmek uygun düşecektir; ister Batı Avrupayı düşünelim ister Çarlık Rusyasını, ister Asyayı düşünelim ister Amerikayı şaşmaz bir kuraldır bu. Biz burada ancak bu noktaya değinmekle yetineceğiz; çünkü konunun derin eleştirmesine kaikişacak olursak yolumuzdan bir hayli uzaklaşırız. (22)

II

Şu anda çözmeye çalıştığımız problemle daha dolaysız ve daha yakından ilgili olan **ikinci görüş**, az gelişmiş ülkelerdeki olayların akışı içinde, emperyalist eylemlerin etkisiyle ortaya çıkan ve beslenen «yeni şoven militarizm» ile ilgili. Bu etki, insanı şaşırtacak kadar büyüktür; bu etkinin ne kadar büyük olduğunu inceleyebilmek için somut olaylara inmek gereği vardır. Hâlâ «hür dünyanın» birer parçası olan az gelişmiş ülkelerde söz konusu «yeni şoven militarizm» akımı başlıca iki şekilde ortaya çıkıyor. **Birincisi**, bu ülkelerin egemen komprador ögelerinin, emperyalist güçlerin devamlı desteğini sağlamış olan bu işbirlikçilerinin, şimdi daha büyük bir enerji ile yardım almaları, bu yardımın daha sistematik ve daha açık bir biçimde bürümüş olmasıdır. Bu ögeler, yalnız dinsel inançları

yayıp pekiştirmek için ve ülke içindeki siyasal eylemlerini yürütmek için değil, aynı zamanda, gittikçe daha huzursuz olmaya başlayan halk kitlelerinin bastırılması ve susturulması için de yardım görmekteler; emperyalizmin dolaysız askerî yardımıdır bu. Bu ülkelerin gittikçe artan bir çoğunluğunda, gerici güçlere dayanmakla kurulmuş olan rejimler, varlıklarını sürdürebilmelerini, artık yalnız, emperyalist Batı'dan aldıkları askerî yardıma borçludur. (23).

İkincisi de şu: bu hükümetlerin büyük bir çoğunluğu, - eğer hepsi değilse! -, yalnız emperyalizmden silâh yardımı almakla yetinmiyor, kendi ülkelerindeki ulusal gelirin önemii dilimlerini de büyük askerî örgütler kurmak ve bunları beslemek için ayırmak zorunda bırakılıyorlar. Ulusal gelirin askerî amaçlara ayrılan dilimi, Pakistan'da yüzde 5, Türkiye'de yüzde 5 dolaylarında, Tayland'da yüzde 3'ten yüksek, Filipinlerde, Yunanistan'da ve diğer bazı ülkelerde bundan da yüksektir; Bu oranın, pek yüksek olduğu Güney Viyetnam, Güney Kore ve Formoza gibi ülkelerin durumunu belirtmeye bile gerek yok. Şunu da hatırlatalım ki, eğer askerî harcamaları ulusal gelire değil de ekonomik artığa oranlayacak olursak, bunların ne büyük birer kambur oldukları daha iyi görülecektir. Söz konusu ülkelerin tamamında oimasa bile büyük çoğunluğunda, askerî harcamalar toplamı, toplam verimli yatırımlar için yapılan harcamaları aşmaktadır! «Çalışma araçlarının» kitlesel bir büyüme göstermelerine hizmet edebilecek kaynakların bu şekilde tümünden yok edilmesi, Batılı emperyalistler tarafından ve onların az gelişmiş ülkelerdeki ajanları tarafından, Sovyet saldırganlığı varsayımına dayanarak haklı gösterilmektedir. Ancak, Sovyet saldırganlığı konusunda, en yüksek perdeden propaganda yapanların bir kısmı, kendi propagandalarına inanmıyorlar elbet. Bunlar, Sovyetle; Birliğin, kapitalist ülkelere saldırmaya hiç de niyetli olmadığını pekâlâ biliyorlar. Bu yargımızın doğruluğu, sosyalizme sempati duy-

duğu söylenemeyecek birçok Sovyet politikası uzmanının düşüncelerini ortaya sermekle kanıtlanabilir .Birleşik Amerikanın, Sovyet sorunları konusunda en önde gelen uzmanlarından birinin düşünceleri, bu konuda en küçük bir kuşku bırakmayacak kadar açık. «Kapitalizmin eninde sonunda çökeceği ve bunun kaçınılmaz olduğu konusundaki kuram, bu konuda aceleye yer olmadığı gibi yararlı bir sonuca götürüyor onları. İlerici güçlerin, son darbeyi indirmek için önlerinde bol bol zamanları vardır... Kremlin'in, devrimin bugünkü başarılarını, gelecekte daha büyük bir boncuk elde etmek için, tehlikeye atmaya hiç de hakkı yoktur... Sovyet psikolojisinde, kapitalizmin işini belli bir tarihte bitirmek gibi bir duygunun izleri bile görülmüyor.» (24) Batı'da bu problemle her halde en yakından ilgili olan kişi de özünde aynı görüşü savunmaktadır; A.B.D. Savunma Bakanı Mr. Charles E. Wilson'dur bu: «Senato'nun bir Ödenekler Komisyonunda yaptığı konuşmada Bakan... Amerikan halkının, Sovyetlerin savaş uçakları üretimini arttırmaları karşısında kaygıya kapılmamalarını, Rusların, hava kuvvetlerini öncelikle, savunma yeteneklerini arttırmak için güçlendirdiklerini belirtmiştir.» (25) Gerek Amerika'da, gerekse Batı Avrupa'da, pek çok sayıda gözlemci, sosyalist kampın, kendi iç kuruluş ve kalkınmasıyla uğraştığını, işinin başından aşkın olduğunu ve her halde bir savaş başlatmasının olanak dışı bulunduğu en açık biçimde belirtmektedir. (26)

«Sovyet saldırganlığı» tehlikesinin bir «kargaşalık çarkı» - bugünlerde toplumsal devrim kavramı bu terimle anlatılmaktadır daha çok - tehlikesi olduğu konusu üstünde de durmalıyız. John Foster Dulles açıkça söylüyor bunu: «Güneydoğu Asya'ya, Komünist Rusya'nın ve onun yoldaşı Komünist Çin'in siyasal sistemini getirip zorla kurmak, kullanılan araç ne olursa olsun, bütün hür dünya için ciddi bir tehlike anlamı taşıyacaktır. Birleşik Devletler, bu olasılığın edilgin bir biçimde kabullenmesiyle yetinemez, olaya seyirci kalamaz; böyle bir eylem bir-

leşik karşı - eylem ile önlenmelidir.» (27) Tek tek ülkelerde yer alan toplumsal devrimlerin «dışardan kışkırtma» ile ya da yabancı kurgu ve plânlamasıyla ve «zorlamayoluyla» gerçekleştiklerini sanmak, tarihin budalaca bir yorumu değilse, bile bile çarpıtılmış bir yorumdur. Nitekim, Sovyetler Birliği uzmanı büyük İngiliz tarihçisinin belirttiği gibi, «1914 yılında başlayan kargaşalığın ve başkaldırmanın bir ürünü olan 1917 devrimi, kendisinden 125 yıl kadar önce yer alan Fransız devrimi çapında, hatta onu aşan bir kapsamda olup, dünya tarihi bakımından bir dönüm noktası niteliğindedir.» (28) Acaba «dünya tarihindeki bu dönüm noktası», ustaca örgütlenmiş bir «yıkımın» sonucu mudur? Büyük tarihsel önem taşıyan bir başka olay, Çin devrimi de, Sovyet «yıkım» uzmanlarının tezgâhladıkları bir kargaşa mıdır? Bu soruların karşılığını Amerikan Dışişleri Bakanlığından ve bu Bakanlığın uzun süredir önemli görevlilerinden biri olan Mr. Kennan'dan almaya çalışalım: «Çin'deki iç savaşın sonunda ortaya çıkan olgu, Birleşik Devletler hükümetinin denetiminden ne yazık ki çıkmış, kaçınılmaz, bir olguydu. Biz elimizden geleni yaptık, sonucu değiştirmek için elimizden başka bir şey gelmiyordu; bizim yapabileceğken yapmadığımız hiç bir şey yoktur bunu önlemek için. Bu olgu, Çin'in kendi iç güçlerinin bir sonucu idi ve biz, Amerika olarak, bütün gücümüzle değiştirmeye çalıştığımız halde, sonuç üstünde etkili olamazdık.» (29) Mr. Kennan da, «Çin'de yer alan devrimi, son yıllardaki Sovyet propagandasına ya da kışkırtmasına bağlamak, bu olayı, en azından, ciddi olarak küçümsemek olacaktır; bu sonucu doğuran son derecede önemli başka etmenler vardır.» (30) Sorun, Lenin'in bir yazısında ustaca özetlenmiş bulunuyor: «Kapitalizmin saltanatına son verildiyse bu, başka birilerinin erkinliği ele geçirmek için can atmasından değildir. Böyle bir ele geçirme saçmalık olurdu! Eğer bütün kapitalist ülkelerdeki ekonomik gelişmeler çanak tutmasaydı, kapitalizmin saltanatına son vermek mümkün olamazdı. Savaş bu süreci

hızlandırdı ve kapitalizmin işiemesini imkânsız kıldı. Tarih, altından dinamitlemeseydi ve yıkmaya çalışmasaydı, * başka hiç bir kimsenin, kapitalizmi devirmeye gücü yetmezdi.» (31)

Az gelişmiş ülkelerin ellerindeki kaynakları çok büyük askeri kuruluşların giderleri için çarçur etmelerinin, bir **dış** tehlikenin varlığından ileriye **gelmediği**, zorunlu olarak ortaya çıkan bir sonuçtur. Bu ülkelerdeki komprador rejimlerin varlıklarını kolaylaştırmak için böyle bir **dış** tehlike masalı uydurulmakta, durmadan yeniden - uydurulmaktadır ve silâhlı kuvvetler, tamamen değilse bile çok geniş ölçüde, ulusal ve toplumsal kurtuluş için harekete geçebilecek yerli halk kitlelerini sindirmek için kullanılmaktadır. Bu, eski yunanlıların yazdıklarını andırır cinsten, eksiksiz bir trajediye benzemektedir. Hitler'in yoketme kamplarında, Nazi işkencecileri tarafından kitleler halinde katledilmeden önce, kurbanlara kendi mezarları kazdırılmıştı. «Hür dünyanın» az gelişmiş ülkelerinde de, halk, kendisini sefaletten ve hastalıktan kurtarabilecek olan kaynakların büyük bir dilimini, bütün görevleri emperyalist efendilerinin toplarına barut sağlamak ve ülkedeki yaygın sefalet ve hastalığın sürüp gitmesinden sorumlu rejimleri desteklemek olan «paralı askerlerin» beslenmesi için ayırmak zorunda bırakılır. (32)

Karşı - devrimci haçlılar ordusu, yalnız emperyalist denetimi altındaki az gelişmiş ülkelerin üstünde sakatlayıcı bir etki bırakmakla da kalmazlar sosyalist kampa giren ülkeler üstünde de olumsuz etkiler yaratırlar. Bu olumsuz etkilerin başında, sosyalist ülkelerin de, ulusal gelirlerinden önemli bir dilimini askeri kuruluşların giderleri için ayırmak zorunda kalışları gelir. Fakat, sosyalist ülkelerde, bu kuruluşlar tamamen **savunmaya** yönelmiş kuruluşlardır. Kapitalist sınıfın bir türlü yatışmayan öfkesiyle karşı karşıya bulunan, «kurtuluş» ve «önleyici savaş» programlarıyla durmadan tehdit edilen sosyalist ülkeler, sürekli olarak, emperyalist güçlerin bir saldırısı kor-

kuşu içinde yaşamaktadır. Amerikanın önde gelen tekeli kapitalistlerinden David Sarnoff, bütün sorunu aydınlatırken, doğrusu biraz da ileriye gidiyor. «Gerçi Sovyetler, bir atom savaşını, bizim istediğimizden daha çok istemezler ama, kendi siyasal saldırılarını daha da ileriye götürebilmek için böyle bir savaşın tehlikesini göze almaktan da çekinmiyorlar. Bize gelince, biz de, gözümüzü budaktan esirgemeyelim. Mr. Dulles, son zamanlarda, böyle bir savaşın gerekebileceğini ve özgürlüğün meyvalarından yararlanmaya devam edebilmek için barışa bir süre için boş verebileceğimizi söylemiştir!» (33) Ne var ki, en yüksek düzeydeki anti - sosyalist propagandacıların söyledikleriyle taban tabana zıt olan bir başka görüşe daha sahiptir Sarnoff: «Şunu kafalarımıza yerleştirelim ki, dünya komünizmi Rusların elinde bir âlet değildir: tam tersine, Ruslar, dünya komünizminin âleti durumundadırlar bugün. Moskova, kimbilir kaç kez, dünya devriminin gereksinmelerini yerine getirmek için kendi ulusal çıkarlarından vazgeçmek zorunda bırakılmıştır.» Demek ki, General Sarnoff'un üstünde durduğu «siyasal saldırı»nın saçma bir kavram olan «Rus emperyalizmi» ile değil, yalnız ve yalnız, toplumsal devrimin yaygınlaşmasıyla ilişkisi vardır. Nitekim, «bu saldırının, bu meydan okumanın bütün yeryüzünü kapladığını açıkça göz önünde bulundurmak gerek. Burma'daki kızıl gerillalar, Fransa'daki ya da A.B.D.'ndeki komünistler, Filipinlerdeki Huk'lar - kurtuluş savaşçıları ç.n. -, Orta Amerika'daki kızıl ajanlar... bunlardan hiç biri bizzat Kremlin'den daha az 'düşman' değildir bize.» Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi, toplumsal devrimler, ustalığı olan ajanların ellerinden çıkmış eserler olarak nitelendirilmeyeceği gibi, «Sovyet propagandasına yada kışkırtmasına» da bağlanamaz. Toplumsal devrimler, kimsenin ortadan kaldıramayacağı ya da askıya alamayacağı bir olgunun, kapitalist toplumlar içindeki sınıf çatışmalarının sonucudur. Demek oluyor ki, bugün kapitalist olan bir ülkede yer alacak bir

toplumsal devrim, emperyalistlerin «barışa bir süre için boşvermelerine» ve dünyayı bir atom savaşının batağına atmalarına yol açabilir. Dahası var: sosyalist kamp, böyle bir felâket ile her zaman karşı karşıya kalabilir. Çünkü sosyalistler toplumsal devrimleri, emperyalistlerin «özgürlüğün meyvalarından yararlanmalarına» son vermeyecek ve bu meyvalardan yararlanan kişileri işini altüst etmeyecek biçimde ayarlayamazlar; ayarlayamadıkları için de, hangi toplumsal devrimin emperyalistler için bir **casus belli** (savaş nedeni-c.n.) olacağını, hangisinin olmayacağını önceden bilemezler ve bu nedenle de dünyayı bir genel yıkıma götürecek olan atom savaşının ne zaman çıkacağını kestiremezler.

Doğrusu, bu söylediklerimizden, bütün dünyayı sarsacak bir savaşın «her an» çıkabileceğini savunduğumuz sonucuna varılmamalıdır. Dünya, bir volkan kraterinin ağzında yaşıyor değildir. Gelecekteki gelişmeleri hiç bir zaman önceden kestiremeyiz, demek istemiyoruz. Söylediklerimizin anlamı şudur: içinde yaşadığımız emperyalizm ve toplumsal devrimler çağında, savaş tehlikesi sürekli olarak tepemizde sallanmaktadır ve sosyalist ülkeler, ulusal kaynaklarının önemli bir dilimini, yeterli savunma amaçlarına aktarmaktan kurtulamazlar ⁽³⁴⁾ Kurtulamadıkları için de, gelişme hızlarını kesmek zorunda kalırlar, yaşama standartlarını bir türlü gönüllerine göre arttıramazlar; işte, emperyalizmin sosyalist ülkeler halkları üstündeki başlıca olumsuz etkileri bunlar. Emperyalist kampın, sosyalist ülkelere karşı açtığı propaganda kampanyası da bir başka derttir. Bu propagandaların, «bir iç ayaklanma yaratmaları, Kremlinin dengesini bozmaları, sosyalist kamp içindeki çatlıkları derinleştirmeleri, ekonomik ve yönetsel sorunları daha keskin hâle getirmeleri» beklenmektedir; bu propagandalar, çok kez, «ruhsal ve dinsel karakterli programlardan oluşmakta... Kutsal varlıklara inanmayı öngörmekte, Komünistlerin tanrıtanımazlıklarından dem vurmakta ve onların tanrısızlığına

karşı direnişi öğütlemektedir.» ⁽³⁵⁾ Bu propagandalar, eski egemen sınıfların kalıntılarına para da kazandırmaktadır; geri kalmış köylü ve işçi kesimlerinin zihinlerindeki bâtıl inançların pekiştirilmesini sağlamaya yönelmiş olan bu propagandalar, yoksulluğun üstesinden gelmek için kolektif çaba göstermek üzere halkın eğitilmesini ve örgütlenmesini de güçleştirmektedir. Böylelikle, sosyalist ülkelerin iç koşulları bir miktar olumsuzlaşmakta, Batılı niyetlerden çok kuşku duyan yöneticilerin bir demir pençe politikasına kaymaları kolaylaşmakta ve böylece de, söz konusu ülkelerin sosyalizm ve demokrasi yolunda ilerlemeleri bir dereceye kadar kösteklenmiş olmaktadır. Fakat General Sarnoff'un öğüdünü dinlemek ve de «Amerikanın Sesi» nin adını değiştirerek «Özgürlük ve Barış için Amerikanın Sesi» hâline getirmek de fazla bir şey değiştirecek değildir! John Foser Dulles'in gerekli kesinlikle belirttiği gibi, «Dünya çok sayıda ve daha yüksek perdeli Amerikanın Sesi radyolarının olması, bugüne kadar söylediklerimizden daha kandırıcı sözler bulup söyleyemediğimiz sürece, fazla bir anlam ifade etmeyecektir.» ⁽³⁶⁾ ve «Gerçekler inatçı şeylerdir!».

III

Az gelişmiş ülkelerde ekonomik ve toplumsal ilerleme sağlayabilmek için, temel ve gerçekten de kaçınılmaz olan koşul, sosyalist plânlı ekonominin kurulmasıdır. Ancak, Lenin'in söylediği gibi, «burjuva devrimi için, feodalizmin bağrında gelişen bu toplumsal dönüşüm için gerekli ekonomik örgütler, eski düzenin ana rahminde yavaş yavaş yaratılmışlardır ve feodalizmi yavaş yavaş değiştirerek gelişmişlerdir. Burjuva devrimi tek bir görev ile karşı karşıya idi: oğünkü toplumun bütün ayakbağlarını koparıp bir kenara atmak ve yoketmek. Bu görevi başaran her burjuva devrimi kendisine düşeni yerine getir-

miş olur ve kapitalist büyümeyi hızlandırır.» (37) Geri bir ülkede, sosyalist bir devrimin karşı karşıya bulunduğu görevler ise çok daha karmaşıktır. Sosyalist devrim ülkenin üretici güçlerinde büyük bir genişlemeyi gerçekleştirmekle yetinemez. Aynı zamanda, söz konusu genişlemeyi başarabilmek için, tamamen yeni olan sosyalist ekonomi ve toplum düzenini de yerleştirmesi gerekir. «Burjuva devrimleri, genellikle, siyasal erkinliği ele geçirmekle sona erer; proleterya devrimleri için ise siyasal erkinliğin ele geçirilmesi sadece bir başlangıçtır ve bu erkinlik, eski düzeni yerinden oynatan bir kaldırıcı olarak kullanılacak ve yeni düzenin yerine oturtulması için de bir aygıt görevi yapacaktır.» (38)

«Eski düzenin yerinden oynatılarak yeniden kurulması ve yeni bir düzenin örgütlenmesi», öncelikle ülkenin potansiyel ekonomik artışının seferber edilmesine bağlı bir iştir; bir çok hallerde bu, bir ölüm kalım sorunu niteliğini taşır. Bir dereceye kadar basit bir iştir bu. Yabancı ve yerli kapitalistler ile toprak ağalarının ellerindeki malların kamuya mal edilmesi ve bunun sonucu olarak aşırı tüketimin birden kısıtlanması, sermayenin dışarıya kaçmasına son verilmesi ve benzeri önlemlerle, aktüel ekonomik artıktaki birdenbire bir yükselme görülür. Bu arada ortaya çıkabilecek tek ekonomik sorun, yeni bir kullanım alanı için serbest kalacak olan malların fiziksel nitelikleridir. Ancak, çok kez, kamulaştırılan bu mallar, üretici bir amaçla kullanılmaya elverişli bir fiziksel niteliktedir. Serbest kalacak olan bu kaynaklar, ister lüks konutların ya da yüksek gelirli sınıfların diğer lüks tüketimlerinin sağlanması için kullanılan işgücü ve diğer üretim etmenleri biçiminde olsun, ister daha önce lüks ithal maddeleri için boş yere harcanan döviz biçiminde olsun ya da artık dışarıya aktarılmayan eski yabancı sermaye kârları biçiminde olsun, potansiyel ekonomik artışın bu dilimleri, doğrudan doğruya üretici amaçlara yöneltilmektedir. (39)

Verimsiz işgücü biçiminde varolan her türlü potansiyel artık diliminin üretici amaçlara yöneltilmesi ise daha zordur. Tüccar simsar, tefeci ve benzeri gibi kişileri besleyen toplumsal düzen ortadan kalkmış olduğundan ve dolayısıyla bunların sayesinde işlerini yürüten gece kulüpleri, oteller, özel mağazalar ve diğer lüks kuruluşlar kapılarına kilit asmak zorunda kalacaklarından, daha önce buralarda görev yapan verimsiz insanlara yeni işler bulmak gerekecektir ki bu da o kadar kolay değildir. Gerçi uzun dönemde, kaynakların yeniden dağıtılması mekanizması bu verimsiz işçileri de bir baitaya sap yapacaktır kuşkusuz, fakat, geçiş dönemi süresince tek tek, bu kişilerin katlanmak zorunda kalacakları güçlükler, büyük ölçülere ulaşabilecektir. Bir çok ülkenin tarihinde görüldüğü gibi toplumsal bir devrim sonunda yurt dışına göç edecek olurlarsa, böyle verimsiz kişilerin yeniden bir baitaya sap edilmesi sorunu da bir dereceye kadar hafiflemiş olacaktır. Eğer ülkede kalacak olurlarsa, ya yakınlarının ya da kamusal yardım kurumlarının sırtına yük olacak olan bu insanlar, bir başka seçenek olarak, kendilerine verimli işler bulacaklar ve belki de, toplumsal üretime yaptıkları katkının çok üstünde ücretler almanın bir yolunu keşfedeceklerdir. Söylemeğe gerek bile yoktur ki, yaşlı insanların durumunda ortaya çıkacak olan bunalım çok daha keskindir; yeni bir varlık biçimine yönelmeyi ve yeni bir hayata kavuşmayı başarmak gençler için daha kolaydır. Fakat ne olursa olsun, verimsiz sınıfların toplam tüketim harcamaları önemli ölçüde kısılmış buluncaktır.

Ancak, verimsiz tüketimdeki bu azalışa bakarak aktüel ekonomik artışın da aynı ölçüde artacağına güvenmek yanlıştır. Verimsiz tüketime gitmesi önlenen kaynaklar bu kez, geniş ölçüde, halk kitlelerinin tüketimlerinde bir artık doğuracaktır. Sanayi ve maden şirketlerinin, demiryollarının, büyük çaptaki ham madde çıkarıcı ve işleticilerinin ve benzerlerinin kamulaştırılması ile bunların

ellerine geçen artı - değer toplumun malı olacaktır ama, bir çok azgelişmiş ülkede toplumsal devrimin ayrılmaz bir parçası olarak gerçekleştirilmesi gereken tarım devrimi ile, ekonomik artı, özel ellerden kamusal mülkiyete geçmiş **olmayacaktır**; büyük ağa çiftlikleri parçalanıp köylüye dağıtılacak, köylülerin ödedikleri rant ortadan kalkmış olacak, araçlar ve tefeciler ile benzerleri silinip gidecekler ,yani merkantil sermayenin halkı sömürmesi diye bir olay kalmayacak fakat gene de, böyle bir tarım devriminden sonra tarım alanında özel mülkiyet başat niteliğini koruyacaktır. Merkantil sermayenin toplumsal temelleri ortadan kaldırılmış olacağı için, bu kategori, tarih sahnesinden tümden süpürülüp atılmış olacak ve bunun sonucu olarak da kırsal nüfusun gerçek gelirinde bir artış görülecektir. (40)

Bütün bunlar, böyle bir halk tüketimi artışının ve akutel ekonomik artı büyümesinin, devrimden **hemen sonra** görülmesini gerekli kılmaz. Devrim bunalımı ile birlikte görünmesi yada onu izlemesi kaçınılmaz olan kargaşalık ve düzensizlik sonucu, toplam üretim düzeyinin düşmesi büyük bir olasılık olarak ortaya çıkınca, yatırımların ve yaşama standartlarının artması şöyle dursun, oldukça keskin bir düşüş göstermeleri bile olağan karşılanmalıdır. Gerçekten de bu dönemde yalnız ekonomik artının büsbütün ortadan kalkması tehlikesi başgöstermekle kalmaz, temel tüketimin bile - özellikle kentsel bölgelerdeki temel tüketimin bile - karşılanması adamakıllı güçleşir. Söylemeğe bilmem gerek var mı, böyle bir çöküntünün ne kadar süreceği konusunda önceden bir genelleme, bir kesin tahmin yapamıyoruz. Bu dönemin ne kadar süreceği, devrimci geçişin ve dönüşümün birlikte getirdiği siyasal çatışmanın yoğunluğu gibi, egemen sınıfın devrimci hükûmete göstereceği direncin büyüklüğü gibi etmenlere bağlıdır. Ayrıca, halkın coşkunluğuna, yurttaşlık bilincine ve disiplin duygusuna olduğu kadar erkinliği ele geçiren sosyalist güçlerin olgunluğuna, doğru politika

önlemlerini bulma yeteneklerine ve tez elden yeni bir yönetim makinası yaratıp yaratamayacaklarına bağlı olarak bu dönem uzar ya da kısalmaz. «Sosyalist devrim ile burjuva devrimi arasındaki fark, kesin olarak, ikincinin kapitalist ilişkileri hazır bulması olgusunda yatar; buna karşılık, Sovyet erkinliği - yani proleterya iktidarı - böyle önceden hazırlanmış ilişkilerin mirasına konma olanağından yoksundur... Muhasebenin örgütlenmesi, büyük işletmelerin denetiminin örgütlenmesi ,devlet ekonomik mekanizmasının, tümüyle, tek bir dev makina hâline dönüştürülmesi, yüzlerce milyon insanın tek bir plânla yönetilmesini sağlayacak şekilde işleyecek bir ekonomik organizmaya dönüştürülmesi... İşte omuzlarımızdaki, koskoca örgütlenme sorunu budur.» (41) Bu bakımdan, her yeni sosyalist hükûmetin karşılaştığı görev, tıpkı daha birçok konuda olduğu gibi, bir başka ülkede daha önce işbaşına gelmiş bir sosyalist hükûmetin karşılaşmış olduğundan çok daha kolay bir görevdir. Tarihsel süreç birikimseldir, onu doğru anlayanlar için tabii ve Hegel'in ünlü sözündeki «halk ve hükûmetler, bugüne kadar, tarihten hiç bir şey öğrenmemişlerdir!» yargısı, tarihin akışı içinde, artık eskimiş bir genelleme olarak değerlendirilmelidir. İlerde çeşitli, ülkelerde işbaşına gelecek olan sosyalist partiler, zengin bir deneyim birikiminden yararlanma olanağını bulacaklar; hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle, Sovyetler Birliğinin birikmiş deneyimleri, böylece, kısmen de olsa korunmuş olacak, insanlık tarihinin ilk sosyalist hükûmetinin omuzlarına yüklenmek zorunda kaldığı bu büyük sorumluluktan gelecekteki sosyalist, yönetimler, atacakları her adımda bocalamak zorunda kalmaksızın, geniş ölçüde yararlanabileceklerdir.

Fakat ne bu yararlanma olanağı, ne de teknik işbirliği ve malzeme yardımı, sosyalist kampa yeni katılmış ülkenin, başlangıç dönemine özgü sürüşmelerden ve güçlüklerden bağışık kalmasını yüzde yüz sağlayacak demek değildir. Yabancı askerî, ekonomik ve siyasal karışmaları

ile ağırlıkları büsbütün artan bu sürtüşmeler ve güçlükler, bu konuda burjuva yazılarının yerden yere vurdukları «yaşama standartlarının alabildiğine düşürülmesi» olgusuna yoi açmaktadır. Ancak, Lenin'in belirttiği gibi, «Devrimin başarı kazanması uğruna, proleteryanın, üretimde bir süre için kısıntı olmasından gözü yılmamalıdır; Kuzey Amerika'da köleliğin düşmanı olan burjuvalar, 1863-65 İç Savaşında, bu savaşın sonucu olarak pamuk üretiminin düşmesinden nasıl yılmadıysa, proleterya da, devrimin hatırı için güçlüklerle göğüs germeyi bilmek zorundadır.» (42)

Üretimin, tüketimin ve yatırımın düşmesi **geçici** bir oigudur, devrimin getirdiği kargaşalıkla birlikte sona erecektir, çok önemli bir noktadır bu; fakat, karşı - devrimci propaganda bu dönemin uzunluğunu büyük ölçüde abartıyor ve abartacaktır. Rusya'da, I. Dünya Savaşının onu izleyen devrimin ve içsavaşın yarattığı ekonomik çöküntüyü ortadan kaldırmak için oldukça kısa bir zaman yetmiştir; tarımsal üretimi, **savaştan önceki** düzeyine getirmek için birkaç yıl, sanayi üretimini gene **savaştan önceki** düzeyine getirmek için ise sekiz yıl geçmiştir. Çin'de olduğu kadar, savaştan büyük zarar görmüş olan Avrupa ve Güneydoğu Avrupa sosyalist ülkelerin çoğunluğunda da, büyük ölçüde yıkılmış bulunan üretici kapasitelerin onarılıp canlandırılması ve üretimin **savaştan önceki** düzeye çıkarılması için ve hatta bu düzeyin aşılması için, devrimden sonra iki ya da üç yıl gibi kısa dönemlerin geçmesi yeterli olmuştur. (43)

Devrimci bunalım sona erer ermez, devrim - öncesi üretim düzeyi yeniden tutturulmakta, siyasal ve yönetsel olarak çalkantısız bir yeni düzen kurılmakta ve ekonomik genişleme, hiç bir zaman, tüketimi **devrim - öncesi** düzeyinin altına indirecek gibi ayarlanmamaktadır. Böyle bir sonuç ortaya çıkıyorsa, bunu ateşleyen kıvılcım, bütün ülkelerde tarımsal devrimin toplumsal devrim ile elele yürütülmesi zorunluluğu olmuştur; tüketim düzeyinde bir

düşüşe yol açan, köylü tüketiminin alabildiğine artması ile emilen potansiyel ekonomik artığın yeniden ele geçirilmesi çabasıdır. Bu problemin önemi, hiç kuşkusuz ülkeden ülkeye, devrimden önceki ekonomik yapıya bağlı olarak değişmektedir. Birçok ülkede - örneğin, Orta Doğu'nun petrol üreticisi ülkelerinde, Afrika'nın ve Latin Amerika'nın maden üreticisi ülkelerinde-, toplumsal devrim sonucu toplumun emrine verilebilecek ekonomik artık o kadar büyük olabilir ki, bunun bir kesimi kitle tüketiminde önemli artışlar sağlamak için kullanıldıktan sonra geriye kalan değerler ile hükümetlerin gayet iddialı üretici yatırım programlarına girişmesi bile mümkündür. Üretim ağırlığının tarım kesiminde bulunduğu başka bazı ülkelerde (yani ekonomik artığın büyük kısmının tarımdan elde edildiği yerlerde), devrimden hemen sonra küçük ve orta köylünün eline geçecek olan değerler toplamının, yani ekonomik artığın önemli bir kesiminin seferber edilmesi, kalkınma çabası için kaçınılmaz bir koşul niteliğindedir.

İşte, ekonomik artığın seferber edilmesinin kaçınılmaz olduğu bu kesimde, güçlüklerin en belâlıları ile karşılaşılır. Tarım devrimi sayesinde kitle tüketiminde görülen artış, potansiyel ekonomik artığın büyük bir dilimini alır götürür ama, adam başına tüketimde ancak küçük değişiklik olur, üstelik, köylülerin yaşama standardında **niteliksel** bir değişiklik de görülmez. Açlıktan kırılma durumunu ortadan kaldıran ama, köylülerin içinde bulunduğu yoksulluk sona ermiş olmaz. Dolayısıyla, hükümetin yatırımları arttırmak için köylülerin gerçek gelir artışlarına el atması yönünde göstereceği her türlü çaba, karşısında amansız bir direnç bulur.

Sovyetlerin 1920'lerdeki deneyimleri, tarım devriminin, peşinden neleri sürükleyip getirebileceğinin tipik örnekleriyle doludur. Gerçi bir **gelir vergisi**, bu problemin çözümünde akla gelebilecek basit çarelerden biridir ama, cüce bir köylü ekonomisi çerçevesinde bunun tamamen ya-

rarsız bir aygıt olduğu da bir gerçektir. Demek ki ,şimdi artık sayıları da çok artmış olan 'karınlarını ancak doyuran köylülere' (44) gelir vergisi salmak da, bu vergiyi toplamak da altından kolay kalkılabılır işlerden değil. Devrim öncesi günlerinin vergi ve rant ödeme yüklerinden daha yeni kurtulmuş olan köylüler ile maliye örgütü arasında sert bir çatışmanın çıkması işten bile değildir; fakat böyle bir çatışma sonunda vergi toplanabilse gene iyi, fakat ne gezer; vergi toplanamaz, çünkü 'karınlarını zar zor doyuran köylülerin' vergi ödeyebilecekleri bir güçleri ve gelirleri zaten yoktur. Çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirmek ve bunlardan ancak bir kısmını, hem de küçük bir kısmını pazarlamak durumunda bulunan bu yoksul köylülerin eline geçen para nedir ki! Mal cinsinden vergi toplamak (aynı vergi almak), yönetsel bakımdan umutsuz bir girişim, tam bir çıkmaz niteliğindedir. Tarımsal ürünlerin bir bölümünü «hortumlayanın» aklı gelen bir başka yöntemi de, daha başarılı ve umut verici değildir: «makasın ağzını açma yöntemidir» bu sonuncunun adı - ki göresel fiyatları kamulaştırılmış sanayilerin ürünleri lehine, yani tarım ürünleri aleyhine değiştirmek anlamına gelir. Yoksul köylünün pazarlayabildiği ürün karşılığında satın aldığı sanayi malları çok kısıtlı ve ancak çok önemli bir iki kaleme özgü bulunduğu (gaz ,tuz, kibrit ve benzeri birkaç kalem maldır bunlar topu topu) bu sonuncu strateji de hayal kırıklığı yaratacaktır yöneticilerde. Ellerinde azımsanamayacak bir pazarlanabilir ürün fazlası bulunan servet sahibi köylüler - örneğin kulaklar - ise, devrimden sonra, kendi tüketimlerini arttırma eylemi içine girerler ya da ellerindeki ürün fazlası karşılığında, diğer köylülerden (ve kentte oturan bazı özel kişilerden), canlı hayvan ya da diğer değerleri satın almaya başlarlar ve hükümetle, «değiş-tokuş oranının altında» buldukları fiyatlardan alışveriş etmeye hiç yanaşmazlar. Bu arada, dağıtım ve kredi işlerini üstlenmiş bulunan devlet ve kooperatif girişimleri, eski tüccar ve tefeci geleneğini sürdürerek, halkı zorla soyma

eylemlerine de girişmez elbet.

Demek oluyor ki, plânlı bir ekonomik kalkınma programına girişme yeteneğinde olan sosyalist hükümetin, bu işin üstesinden gelebilmek için, öncelikle çözüme bağlaması gereken iş, devrim - öncesi kapitalist toplum yapısı içinde uyumakta olan potansiyel ekonomik artığı seferber etmektir. Nitekim, böyle bir seferberlik gerçekleşinceye kadar, plânlamanın kapsamı, başlıca yönlerinden biri açısından, sınırlı ve kısıtlı kalacaktır; toplam üretimin, tüketim ve ekonomik artık arasında üleştirilmesi yönüdür bu; plânlama demek, bu üleştirmeyi yapmak demektir geniş ölçüde. İşte tam bu noktada, sosyalizm ile kapitalizm arasındaki belirgin farklardan birini daha yakalıyoruz. Kapitalist düzen altında üretimin yapısı, toplam üretimin kitle tüketimi ile ekonomik artık arasında bölüşülmesi ve ekonomik artığın da kapitalistlerin tüketimi ile çeşitli yatırım biçimleri arasındaki paylaşımı, yürürlükteki üretim ilişkilerine, kapitalist sınıfın kârları en yüksek noktasına çıkarma çabalarına ve egemen olan (varolan) üretim araçları dağılımı ile gelir dağılımı örneklerine bağlı olarak şekil alırlar. Plânlı sosyalist bir ekonomide ise, gerek toplumsal üretimin yapısı, gerekse onun bölüşülme ve kullanılma biçimi, sosyalist toplumun bilinçli ve aklı uygun kararlarına bağlı olarak şekil almaktadır. «Bugüne kadar insanı egemenliği altında tutmuş bulunan ve insanın çevresini oluşturan varlık koşulları ,artık insanın egemenliği ve denetimi altında girmeğe başlamıştır ve ilk kez olarak insan, Doğa'nın gerçek ,bilinçli efendisi olmaktadır; çünkü artık kendi toplumsal örgütlenmesinin efendisi olmaya başlamıştır. İnsanın kendi toplumsal eyleminin kanunları, bugüne kadar onun dışında ve karşısında yer alıyorlardı; bundan böyle Doğa'nın kanunları, toplumsal eylemin kanunlarına boyun eğecek ve Doğa kanunlarını tam olarak anlayan insan, Doğa üstünde kesin egemenliğini kurmayı başara-caktır.» (45)

Başaracaktır ama, ulusal üretimin önemli ve büyük

bir dilimi olan tarımsal üretim, sosyalist hükûmetin plânlama çabalarına katkıda bulunursa tabii; bulunamazsa böyle bir başarı da sağlanamayacaktır. Tarım kesiminin plânlama çabasına katkıda bulunmasını sağlamanın, bir başka deyişle ulusal ekonominin genel yapısıyla kenetlenmesini sağlamanın tek yolu, başta gelen ya da başat olan tarımsal üretim biçimi olarak **kendine yeterli küçük köylü üretimine** son vermektir; bu üretim biçimi ortadan kaldırılmalı, bunun yerini tıpkı diğer sanayi dallarında olduğu gibi, üretim yapısının, üretim ile tüketim arasındaki bölüşümün ve bir bütün olarak toplumun emrine verilecek ekonomik artığın plânlama yetkilileri tarafından belirlendiği, bir 'tarım sanayii' almalıdır. Sosyalist düzen içinde böyle bir dönüşüm, köylülerin üretici işbirliği olmadan, daha açıkçası, çiftçiliğin kolektifleştirilmesi sağlanmadan başarılamaz; şimdi, bu konuyu biraz daha yakından incelemeye çalışalım. Gerçi sorunun bu yönü, en az bunun kadar önemli olan başka yönlerini gölgede bırakma pahasına abartılmamalıdır ama, şurası da bir gerçektir ki, tarımda kolektifleştirmeye gitmenin zorunluluğu için başka hiçbir neden olmasa bile, ekonomik artığın tümüyle seferber edilmesi, bir ölüm-kalım sorunu olduğu için, tekbaşına kolektifleştirmenin niçin kaçınılmaz olduğunu açıklamaya yeterlidir. Tarımsal ürün artığını, bireysel çiftçilerin elinden alıp hükûmetin gözetimindeki kolektif çiftlik yönetiminin emrine vermekle, köylülerin ekonomik artığın «hortumlanması» konusundaki dirençleri de kırılmış olacaktır. Kolektifleştirme başladıktan sonra, tarımsal üretimin ne kadarının çiftlikte tüketileceği konusu, kolektif çiftlik üyelerinin doğrudan kararlarına bırakılır ve bunların tarım-dışı mal ve ürünlerden ne kadar tüketecekleri de, pazarladıkları tarımsal üretim fazlasına eşdeğer ve hükûmetçe kendilerine ödenen fiyatlara bağlı olarak belirlenir bu mal ve ürünleri, çiftlik üyelerine zamanında sağlama ödevi, ekonominin kamulaştırılmış kesimine verilmiştir.

Demek oluyor ki, tüketimden çekilecek toplam üretim diliminin büyüklüğüne olsun, bunun yatırım amaçları (ve/veya kolektif kullanım amaçları) için ne şekilde kullanılacağına olsun sosyalist hükûmet karar verecektir; **karar verme yetkisinde olan odur; fakat bu, tek başına, verilecek kararın içeriği konusunda hiç bir şey anlatmıyor.** Gerçi Stalin'in formülüyle sosyalizmde ekonomik plânlamanın amacı, «daha ileri ve yüksek tekniklere dayanarak, sosyalist üretimin sürekli genişlemesi ve yetkinleşmesi yoluyla, tüm toplumun, durmadan yükselen maddi ve kültürel ihtiyaçlarını en yüksek ölçüde karşılamak» tır; ⁽⁴⁶⁾ fakat, kaynakların maddi ve kültürel ihtiyaçlar arasında paylaşılması olsun, sosyalist üretimin sürekli genişletilmesi ve yetkinleştirilmesi olsun, ülkenin tarihsel gelişiminin belli bir evresinde yürürlükte bulunan somut koşullar ışığında belirlenecektir. O halde, ekonomik bakımdan ileri bir sosyalist ülke, evriminin belli bir aşamasında, adam başına maddi üretiminin özellikle hızlı bir tempoda artması için çaba göstermeyi gereksiz bulabilecek demektir. Kapitalist düzenin ayırıcı özellikleri olan akla aykırılıkları ve kaynakları çarçur etmeyi ortadan kaldıran ve bunun için gerekli toplumsal üretim örgütlenmesini yeni baştan kuran böyle bir ülkenin sosyalist yönetimi, toplum için yeteri kadar doyurucu maddi mal üretimini gerçekleştirdiğine pekâlâ inanabilir. Böyle bir ülkede, ilerleyen teknoloji ile atbaşı gidebilmek için verimli (ülken) donatımın aşınma ve yıpranma paylarını karşılamak ve bir de gerekli net yatırımları yapmak amacıyla net üretimin oldukça küçük dilimlerini kullanmak, gittikçe artan nüfusun yeteri kadar rahat yaşamasını sağladıktan başka, daha az ileri kardeş ülkelere cömertçe yardım yapılmasına ve ayrıca işgününün önemli ölçüde kısaltılmasına olanak verecektir. Oldukça küçük bir yatırım hacmi ile ve daha çok boş zaman olanağı yaratılması ile karşılanabilecek olan kültürel ihtiyaçlar gittikçe genişleyecekler, ancak, plânlama örgütü, bu koşullar altında, aktüel eko-

nomik artışı dar sınırlar içinde tutmayı başarabilecektir. Bütün bunlara karşılık, Sovyetler Birliği gibi, başlangıçta az gelişmiş bulunan bir ülke, düşman kapitalist güçler tarafından çepçevre kuşatılmış bulunuyordu ve bu anlatıklarımızdan tamamen farklı bir durumla karşı karşıyaydı. Bu ülkede, son derecede (umutsuzluk verecek derecede) düşük olan adam başına yiyecek, giyecek, konut ve benzeri temel olanakları, kısa zamanda, köklü bir biçimde geliştirip arttırabilmek için **maddî mal üretiminin** mümkün olan (elde edilebilen) en büyük hızla genişletilmesi zorunluluğunun yanısıra, pusuda bekleyen dış saldırganı ürkütmek için yeterli bir askerî potansiyelin büyük bir süratle yaratılması gibi, ertelenmesi olanaksız bulunan, bir ihtiyaç daha vardı. (47) Böyle bir ortamda, plânlama örgütünün, toplam üretimi, maddî mal üretim alanında yapılacak yatırımları en büyük düzeyine ulaştıracak biçimde paylaştırıp yönelteceği açıktır - ilerlemeyi sağlam bir temele oturtmak için kaçınılmaz bir şeydir bu. Tıpkı bunun gibi, sosyalist kampa yeni katılan bazı üyelerin, kaynaklarının adamakıllı önemli bir kesimini, ülkelerinin coğrafî konumları ya da başka bazı kaygılarından ötürü, savunma giderlerine yönlitmeleri gereksiz görülebilir; bunun yerine, yarına bırakılması mümkün olmayan ve bir ölüm-kalım sorunu olan ulaştırma yatırımlarına ağırlık vermelerinin daha uygun olacağı pekâlâ öne sürülebilir. Bir başka ülkede ise, eğitim gereklerine en büyük ağırlığın verilmesi yerinde olacaktır; diğer hedefler, öncelik sırası bakımından, eğitim hedeflerini izlemelidir! Görülüyor ki, değişik ülkelerde ve zamanlarda, toplam üretimden yatırım için bölünüp ayrılacak olan dilim, **farklı oranlarda** olmak zorunda.

Demek ki, bir kez, belli bir kalkınma düzeyine ulaştıktan sonra, sosyalist toplumun ulaşmak için çaba göstereceği toplam maddî üretimin ne büyüklükte olması gerektiği konusunda genelleme yapma olanağımız yoktur. Toplam üretimin, tüketim ve yatırım arasında bölüştürül-

mesi konusunda da, soyut birtakım ilkeler koymak yanlış olacaktır. Dahası var : eğer, somut bir durumun zorlamasıyla, kalkınma hızının en yüksek noktasına çıkarılması, o günkü (câri) tüketimin en düşük noktasında tutulması anlamına geliyorsa (ya da tersine, ekonomik artığın en yüksek düzeyine çıkarılması demekse), o zaman, «en düşük tüketim en hızlı büyüme demektir!» tanımını yapmak ve bunun mantıklı sonucu olarak da «tüketim sıfıra yaklaştıkça kalkınma hızı sonsuza yaklaşır!» gibi düpedüz yanlış bir önermeyi kabullenmek gerekecektir! Tüketim standartları ile halkın çalışma isteği arasında açık bir bağın bulunduğu içindir ki, en yüksek üretim düzeyi ile (ve büyüme düzeyi ile) bağdaşan en düşük tüketim arasındaki ilişki, yürürlükteki tüketim standartlarının, oldukça hızlı bir tempoda ve süratli olarak **artışının** sağlanmasını gerektirebilir; hatta birçok az gelişmiş ülkede, böyle bir artışın sağlanması düpedüz zorunlu bulunmaktadır! Başlangıçtaki üretim hacmi ve dolayısıyla böyle bir artış için olanaklar sınırlı bulunuyorsa, bir seçme ve farklılaştırma sorunu ortaya çıkacak, en büyük artışların, özendirme (teşvik etme, şevk verme) etkilerinin en yüksek bulunduğu kesimlerde gerçekleştirilmesi şart olacaktır. Buna uygun olarak da, ilk bakışta sanıldığı gibi aksine, o dönem yatırımlarının sonucu olan üretim artışlarının tümünün yeniden yatırılması yolu değil, hem tüketimi hem de yatırımı arttıracak biçimde paylaşılması yolu, üretimde mümkün olan en yüksek artışı sağlamak için, daha uygun, hatta belki de **tek uygun** yöntem olarak ortaya çıkacaktır.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Onbeşinci Kongresinde alınan, «Beş Yıllık Ekonomik Kalkınma Plânının hazırlanmasıyla ilgili ünlü kararda, bu problemin tam anlamıyla kavranmış ve doğru ortaya konulmuş bulunduğu görüyoruz: «Sermaye birikimi ile tüketim arasındaki ilişkiye gelince; bunların ikisinin birden, aynı anda, en yüksek düzeylerine eriştirilmesini sağlamanın olanaksızlığını akıldan çıkarmamak gerekir... çünkü, çözülmesi

mümkün olmayan bir problemdir bu! Bu problemin çözümüne, ne belli bir dönemde yalnız sermaye birikimini ön plâna almakla yaklaşılabilir, ne de, tek yönlü olarak, yalnız tüketime ağırlık verilerek işin içinden çıkılabilir. Bu iki öge arasındaki görece çelişkiyi ve bunların karşılıklı etkileşim ve bağımlılıklarını dikkate almak ve uzun-dönemli kalkınma açısından ikisi arasındaki uyumayı (çakışmayı) göz önünde tutmak için, probleme, her iki ögenin (etmenin) optimum (en uygun) bir bileşim oranı içinde bulunmasını gerçekleştirecek bir biçimde yaklaşma zorunluluğu vardır. Kalkınma hızı açısından akılda tutulması gereken önemli nokta ise, **bu konunun son derecede karmaşık olduğu gerçeğidir.** Bunu bir çözüme bağlamaya çalışırken, hemen gelecek yıl içinde ya da birkaç yıl içinde en yüksek sermaye birikiminin sağlanması çabasını göstermek yerine, sorunu, uzun-dönem boyutu içinde ele almak ve ulusal ekonomi elemanlarını, böyle bir boyut içinde en yüksek sermaye birikim temposuna ulaştıracak biçimde düzenlemek gerekecektir!» (48)

Böylelikle, sosyalist bir düzende, aktüel ekonomik artık olarak toplam üretim dilemi, sosyalist toplumun tarihsel gelişimine niteliğini veren özel olanaklar, ihtiyaçlar, ve ödevler ışığında belirlenmiş oluyor. Gerek büyüklüğü, gerek elde edilmesine yarayan süreç ve gerekse hizmet ettiği amaçlar bakımından, böyle bir düzendeki aktüel ekonomik artığın, kapitalist düzendeki ile hiç bir ortak yanı bulunamaz. **Plânlanmış ekonomik artık** olarak bu değer, bir tüm olarak, toplum ihtiyaçlarının çizdiği sınırlar içinde tutulacaktır; **plânlanmış ekonomik artık** olarak bu değer, yükünü bütün halkın eşitçe omuzlayabileceği bir biçimde derlenip seferber edilecektir; **plânlanmış ekonomik artık** olarak bu değer, toplumun insan ve madde kaynaklarının, uzun-dönemli optimum gelişimini sağlayacak biçimde kullanılacaktır.

IV

Belli bir dönemde, yatırıma ayrılması kararlaştırılmış bulunan artığın büyüklüğü ve bunun bilinçli olarak bölüş-türülmesi, sosyalist toplumdaki plânlama organlarının temel görevleridir. Burada amacımız, ekonomik plânlama kuramının komşu duvarını aşmak olmadığı için, sadece, plânlamayla ilgili ana konuları kısaca özetlemekle yetineceğiz.

Batılı yazarların büyük bir dikkatle üstüne eğildikleri bir soru vardır: Ekonomik kalkınma sanayileşme yoluyla mı, yoksa tarımda verimliliğin artırılması yoluyla mı gerçekleşecektir? İlk akla gelen sorulardan biridir bu. Böyle genel bir biçimde sorulduğunda içinden, çıkmaz bir sorudur üstelik. Fakat, soruya somut bir biçimde yaklaşılabilecek olursa, ya bu açmaz (ikilem) ortadan kalkıyor ya da sorunun karşılığı gün gibi açık bir hâle geliyor. Biz bu soruyu, az gelişmiş **kapitalist** ülkeler ile bağlantısını göz önüne alarak ve bir plânlama örgütü için en çok arzu edilen çözümün ne olduğu konusunda bir varsayım yaparak, daha da açıklığa kavuşturabiliriz; bunları yapmazsak, araştırmamız zaten amaçsız ve anlamsız olur. Bunun için de, öncelikle, tarımın iki başat biçimini, yani büyük çaptaki plantasyonlar tarımını ve kendine yeterli yoksul köylü tarımını almalıyız; konuya yaklaşmanın en iyi yolu budur. Birinci tarımsal üretim biçimi konusunda, şimdiye kadar söylediklerimize ekleyecek fazla bir şey olmasa gerek. Ürettiğinin hemen tamamını ihraç eden plantasyonlarda, makinalaşmaya gitmekle ve verimliliği arttırmakla, söz konusu ülkeilerin ekonomik koşullarında dış dokunur bir ilerleme görülmeyecektir. Tam tersine, yeni makinalar, plantasyonlarda çalışan bir sürü işçiyi işlerinden edecek ve zaten yarı aç yarı tok bir ömür süren bu insanlar büsbütün kötü bir duruma düşecekler demek ki bunun etkisi tam anlamıyla olumsuzdur, çarpıklık yaratan türdendir. Plantasyonlarda makinalaşmayı sağlaya-

cak ve araç ve gereçler ithal edilecekleri ve bunların yerli olarak üretilme olanağı bulunmadığı için, yeni iş alanlarının açılması ve işsiz kalanların buralara aktarılmaları olasılığı da yoktur. «İşlerini yitirmeyen işçilerin verimleri artacaktır, dolayısıyla ücretler yükselecek ve her yerde bir gelir artışı olacaktır.» diye hayal kurmaya da yer yoktur; işgücü fazlası, böyle bir gelişimi, daha tomurcuk hâlindeyken kurutacak niteliktedir; bu kadar işsiz bulunmuş bir ortamda genel bir ücret ve gelir artışı nasıl olur? Olsa olsa yabancı ve/veya yerli plantasyon sahiplerinin kâr payları büyüyüp genişler o kadar; dolayısıyla de yurt dışına aktarılan paralarda bir artış olur; yerli büyük çiftlik sahipleri de ellerine geçen fazla parayı eskisinden daha değişik bir biçimde kullanacak değillerdir nasıl olsa! Plantasyonlardan elde edilen kârın genişlemesi, bu kesimde yeni yatırımlara yol açsa bile, bu, yararlı sonuçlar doğurmaktan çok uzaktır. Çünkü, yeni yatırımların yapılması, yeni plantasyonların açılması, yoksul köylülerin topraklarını ve işlerini yitirmelerine, kırsal nüfusun büsbütün fakirleşmesine ve az gelişmiş ülkenin zaten çıkmazda olan ekonomik kalkınmasının daha büyük bir çıkmaza saplanmasına sebep olacaktır.

Kendine yeterli yoksul köyü tarımına gelince, burada problem çok daha karmaşık bir hâl almaktadır. Az gelişmiş ülkelerdeki yoksul köylüler için bir sürü yararlı iş vardır yapılabilecek; bundan kimsenin kuşkusu olmasın! Daha iyi tohumluk ve damızlık dağıtılması, bilimsel bilgi (agronomik öğütler) ve ucuz krediler sağlanması gibi yollarla, köyünün gerçek gelirini arttırma olanağı vardır. Bu yollarla elde edilebilecek gelişme oranı ise çok küçüktür ve nüfusun hızla artması göz önüne alınırsa, adam başına üretimde kayda değer bir ilerleme sağlanamayacak demektir. Her halde, bütün bu yardımlar, tarımsal üretim fazlalarında dişe dokunur artışlar yaratacak nitelikte değildir. Fakat bu nitelikte olmasalar bile, bütün bu iyileştirici önlemlerin yarı-insancıl bir anlamları vardır; vardır

ama, bütün bunlar, «turnayı gözünden vurmak için» yeterli olmayan dağınık eylemler olarak kalacaklar, kendileri için bir itici güç (moment) yaratamayacaklar ve daha büyük bir gelişme için temel oluşturamayacaklardır. Doğrusu, modern çiftçilik tekniklerine - mekanik çekim gücüne, karmaşık ve ileri donatma, kimyasal gübre ve ilaçlara - dayanılarak tarımsal verimlilikte önemli bir artış sağlanabilir. Geri bölgelerdeki yoksul köylü (hatta her yerdeki yoksul köylü), ne gerekli araçları satın alma gücüne sahiptir, ne de - ki bu daha önemlidir - sahip olduğu el kadar toprak üstünde bunları kullanma yeteneğine.

Doğrusu aranırsa, büyük çapta çiftçilik, ancak, kapitalist kalkınma süresinde ortaya çıkabilir; nitekim bazı ileri kapitalist ülkelerin tarihi bunun böyle olduğunu doğrulamaktadır. Daha önce «tarımsal karşı-devrim» olarak adlandırdığımız olayın bir sonucudur bu, kapitalizmin tarım alanına bütün gücüyle yüklenmesinin bir sonucudur; kapitalizm, kırsal nüfus yapısında çok büyük farklılaşma ve tabakalaşmalara yol açmış ve en sonunda iki sınıflı bir kutuplaşma görülmüştür: tarım kapitalistleri ve tarım proleteryası biçimindeki kutuplaşma. Bu sürecin son derece acılı ve ağrılı bir gelişim olması, köylülüğün tümüyle tutsak edilmesi ve yok edilmesi gerçekleri bir yana, böyle bir dönüşüm, ancak, kapitalizmin merkantil aşamasından sanayi aşamasına sıçraması ile mümkün olabilirdi ve nitekim öyle de oldu! Böyle bir sıçrama olmasaydı, kapitalizm tarımı istilâ edemeyecek ve tarımda görülen teknolojik devrim gerçekleştiremeyecekti; gene böyle bir sıçrama olmasaydı, büyük çaplı tarımsal işletmelerin ürünlerine yeteri kadar geniş bir pazar sağlanamayacak, yerlerinden ve işlerinden edilen (kısacası mülksüzleştirilen) köylü kitlelerine de hayat hakkı tanınmamış olacaktı. Demek oluyor ki, bugünün geri ülkelerinin de aynı yolu izlemesini savunan kişiler için bile, az gelişmiş ülkeler tarımında önemli bir verimlilik artışı sağlamanın yöntemi

sanayileşmedir; eğer tarımda verimliliği arttırmak istiyorsan sanayileşmeye gideceksin, bunun başka yolu yoktur! Ne var ki, bu konuda kalem oynatan burjuva yazarları sanayileşmeye «fazla ağırlık verilmesinden» korkuyorlar; «sanayi kalkınmasında aşırı aceleciliğe yol açan fanatik ulusçuluktan» ve benzeri tutumlardan yakınıyorlar ve bunlara karşı çıkıyorlar. Gerçekten, Batılı resmi görüşlerin, tarıma öncelik verilmesi üstünde ısrarla durdukları - bazı tüketim malları sanayilerinin kurulmasının da yararlı olabileceğini lütfedip söylemekle birlikte - görülmektedir; böyle düşünüyorlar ve böyle düşünmek, az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmaları konusunda «ölçülü» ve «devlet adamına yakışan» bir tutumun gereği sayılıyor! Eğer, ne yeterli kadar plânlanmış ne de diğer ekonomi politikalarıyla birlikte düşünülmüş sanayi projelerinin günümüz kapitalist az gelişmiş ülkelerindeki uygulamalarına bakılırsa böyle bir tutumun büsbütün yersiz olmadığı söylenebilir; böyle soyut, toplumla bütünleşmemiş sanayi projelerinin az gelişmiş ülkeler halklarına bir yararı yoktur çünkü, olsa olsa Batılı tekelci sermayenin ekmeğine yağ sürmeğe yarar bu tip girişimler! Daha önce de anılan bir önemli hükümet belgesinde büyük bir içtenlikle dile getirilen bu olguya, daha geniş biçimde yer vermek uygun olacaktır: «Az gelişmiş ülkelerin potansiyelleri ve problemleri ve onların ekonomik kalkınması için bizim duyduğumuz ilginin niteliği, hangi cins kalkınma programlarını destekleyip hangilerini desteklemeyeceğimizi de belirlemektedir... Kaynakları dünya talebine kârlı bir biçimde ayak uydurabilecek ölçülerde geliştirilmeye yatkın bazı ülkeler için, yeni yeni ürünler elde etmenin en etkin yolu böyle seçici bir destekleme politikası uygulamamızdır... Birçok ülke için, yapacağımız başlıca iş, tarım üretimini geliştirmeyi desteklemek olmalıdır. Bu alanda elde edilecek kalkınma başarısına paralel olarak sanayi üretimine de, özellikle tüketim malları çıkaran hafif sanayi dallarına da, bir miktar hız verilebilir... Yerli kaynaklar gittikçe

daha büyük bir hızla aşınıp tükendikleri için, Birleşik Devletler, ham madde üretimini, özellikle maden üretimini desteklemelidir bu ülkelerde.» (49)

Söylemeğe bile gerek yoktur ki, az gelişmiş bir ülkede iş başına gelmiş sosyalist hükümetin, az gelişmiş ülkeleri emperyalist Batı için ham maddeler sağlayan kaynaklar olarak gören ve bu ülkelerin ekonomik, toplumsal ve siyasal geriliklerini büsbütün pekiştirmekten başka bir işe yaramayacak olan «kalkınma» politikaları ile hiç bir ortaklığı bulunamaz! Sosyalist bir toplumda böyle bir ikilem - ya sanayileşme ya tarım ikilemi - tamamen anlamsız sayılmalıdır; çünkü, söz konusu bu iki sektörün arasında bir denge tutturmak ve bu dengeyi sürdürmek, hızlı ve sağlıklı bir kalkınmanın çok önemli koşullarından biridir ve aslında kalkınma, parçalanmaz bir bütün olarak görülmektedir sosyalist bir yönetim için. Az gelişmiş ülkelerde yapılacak toplumsal devrim, «kapitalist üretim biçimi her yerde en ileri sonuçlarına kadar gelişsin, küçük sanayi erbabı ve küçük köylü, son üyesine kadar kapitalist büyük üretim karşısında silinip gitsin diye» (50) bekleyemez ve beklemes! Sosyalist toplum düzeni, bu ülkelerin büyük çoğunluğunda yürürlükte olan geriliğin ve özellikle tarımdaki ortaçağ kalıntısı yapının üstüne üstüne gidecek ve kapitalist düzenin en büyük mirası olan bu iki yanlışlığı bir an önce ortadan kaldıracaktır. Bu görevin başarılması için gerekli yöntemi Engels'ten öğreniyoruz. Köylülere, tarımdaki kapitalist dönüşümün, yersiz yurtsuz, işsiz güçsüz bırakan, kökünden söküp atıcı ve mülksüz bırakıp proleterleştirici, denetimsiz, kendiliğinden ve yıkıcı deneyinden geçme zahmetinden kurtararak, onlara «kapitalistler adına ve hesabına değil, kendi adlarına ve hesaplarına, dolayısıyla toplum çıkarlarına hizmet edecek şekilde büyük çapta üretime geçebilme olanaklarını kazandırmak» ve onları «özel girişim ve özel mülkiyet düzeyinden kooperatif girişimi ve kooperatif mülkiyeti düzeyine geçirecek» (51) ortamı yaratmaktır bu yöntemin özül!

Sovyetler Birliğinde bu programı geliştiren ve ona somutluk ve özgünlük kazandıran Lenin olmuştur. 1918 yılında yazdığı bir yazıda Lenin bu mümkün olan en büyük açıklıkla ortaya koymuştu: «Küçük bireysel köyü ekonomisinde insan enerjisi ve emeği yağma ediliyor, bu hep böyle sürüp gidemez! Eğer bu alabildiğine parçalanıp ufalanmış ekonominin sosyalist ekonomiye geçişi sağlanacaksa emek verimliliği iki katına, üç katına yükseltilmeli, tarım için olsun, ekonominin bütünü için olsun, iki kat, üç kat insan emeği boşa gitmekten kurtarılmalıdır... Kararımız ve görevimiz, teknolojinin bütün güçlerinden yararlanmak ve en geri üretim dalı olan tarımı yeni bir düzene, yeni bir yola sokmaktır; böylece tarımda köklü bir dönüşüm sağlayacağız, ticaretin dümen suyunda giden akla aykırı, modası geçmiş tarım üretimi düzenine son vererek, yerine, bilime ve teknolojinin başarılarına dayanan canlı bir tarım düzeni kuracağız.»⁽⁵²⁾

Tarımsal kalkınmanın yarına bırakılmaz bir iş olduğunu bildiren bu görüşün, **tarıma, sanayiye göre öncelik verilmelidir** kavramı ile hiç bir ilişkisi bulunmadığını anlamak için kafayı biraz işletmek yeter de artar bile! Lenin'in, az gelişmiş ülkelerin «başlıca ihtiyacı tarımın geliştirilmesidir.» demediği de ortada. Aksine Lenin, pek çok vesilelerle sanayileşmenin büyük önemi üstünde durmuştur: «Rusyanın kurtuluşu, köyü çiftliklerinden iyi hasat elde edilmesiyle olacak iş değildir - yani yeterli değildir bu; hafif sanayinin iyi bir durumda olmasına da bağlı değildir Rusya'nın kurtuluşu; çünkü köylülere tüketim malları sağlamakta yararlı olsa bile hafif sanayi de yeterli değildir; ağır sanayiye de ihtiyacımız vardır! Ağır sanayiye çeki düzen vermek ise uzun yıllar çalışmamızı gerektirir.»⁽⁵³⁾

Daha geniş ve derin bir görüşle şunları vurgulamaktadır Lenin: «Eğer Rusya sınıksız bir enerji santralleri ağı ile ve dev gibi teknik kuruluşlarla kaplanacak olursa, o zaman, bizim komünist ekonomik yapımız, ilerde kurulacak Avrupa ve Asya sosyalizmine de örnek olacaktır.»

⁽⁵⁴⁾ Gerçekten de, tarımın modernleştirilmesi ve sağlam bir sanayileşme, Siyamlı ikizler gibi birbirine yapışıkır. Kalkınabilmesi için tarımın pek çok gereksinmesi vardır ve bunları ona verebilecek olan sanayidir; kırsal bölgelerde yaşayanların ihtiyacı olan tüketim mallarının pek çoğunu karşılayacak olan da sanayidir. Buna karşılık, gittikçe genişleyen sanayi işçileri kesimine yiyecek maddesi ve gittikçe artan sanayi üretimi için birçok hammadde tarımdan alınacaktır. Dahası var. «Büyük çaplı çiftçiliğin üstünlüklerinden biri de işgücü tasarrufu sağlamasıdır!»⁽⁵⁵⁾ Sanayileşme için kaçınılmaz bir şeydir bu ve genişlemiş tarımsal üretim için pazar sağlayacak olan da gene modern sanayinin kurulup gelişmesidir.

Doğrusu ya, sanayi ile tarım arasındaki bu karşılıklı bağımlılığı kavramak ve gereğini yapmak bakımından, ölü noktada bulunan bir ağırlığı kaldırmak için bir dayanak noktası arayan Arşimed olmak şart değil! (Arşimed'in, «Bana bir dayanak noktası gösterin, size bir kaldıraçla dünyayı yerinden oynatayım!» sözlerine yollama yapılmaktadır-ç.n.). Eldeki ekonomik artık önce tarım yatırımlarına mı yoksa sanayi yatırımlarına mı yönelecektir? Birincisini yapacak olursak, biraz önce değindiğimiz olguyla, karşılaşırız; yani köylülerin «parçalanıp ufalanmış» ekonomilerinin yarattığı koşullar altında, verimli yatırımlar için ne boşluk vardır, ne de bu yatırımlar sayesinde, sanayinin kalkınmasını sağlayan kadar büyük bir ekonomik artığın oldukça kısa bir zamanda elde edilmesi olanağı! Fakat öte yandan da, her iki işin birden başarılmasını - yani hem tarımsal üretimde önemli bir artış sağlanmasını, hem de bu artışla sağlanan ekonomik artığın sanayiye aktarılmasını - garanti edecek bir sosyo-ekonomik ortam olan kooperatif çiftliklerin yaratılması için, tarımsal araç ve gereçlerin ve diğer girdilerin üretilmesi ve yeni yaratılmış bu çiftliklerin bunlarla donatılması zorunluğu vardır. Çünkü, Marx ve Engels'in belirttikleri gibi, «Kollektif bir ekonominin kurulması, makinaların geliştirilmesine, doğal kaynakların doğ-

ru dürüst kullanılmasına ve diğer üretim güçlerinden tam anlamıyla yararlanılmasına sıkı sıkıya bağlıdır... Bu koşulların yokluğu hâlinde, kolektif ekonomi de kendi başına yeni bir üretim gücü sayılamayacak, gerekli bütün maddî temellerini yaratıp onlar üstüne oturmuş olmayacak, olsa olsa, kuramsal temellere dayanmış olacaktır. Bu da, bir manastır yönetiminden başka bir şeye çıkmayan saçma bir düzenin kurulması demektir!» (56) Gerçekten de, bu koşulların yokluğu hâlinde, kolektifleştirme, ekonomik artığın sanayiye aktarılmasını mümkün kılma bile, tarımsal verimlilik düzeyinin artırılmasına olanak veremeyecektir; yani, «bilime ve teknolojinin başarılarına dayanan canlı bir tarım düzeni» kurulmuş olmayacaktır. Bu durumda kolektif çiftlikler, üyelerine yüksek yaşama standartları veren ve bir bütün olarak topluma geniş tarımsal ürün artığı aktaran zengin üretim birimleri olmak yerine, köylülerin açlıktan kırıldıkları devsel *latifundia*'lar (yarı feodal, yarı kapitalist Güney Amerika çiftlikleri) hâlini alabilir. Peki ama bu durumda, köylülerin üretim kooperatiflerine katılmaları (katılmışlarsa üyeliklerini sürdürmeleri), kolektif çiftçiliğe yönelmeleri (yönelmişlerse kolektif çiftçi olarak kalmaları) nasıl sağlanacaktır? Açıktır ki, köylülerin kolektifleştirme girişimini desteklemeleri üye sayısının artışı ile giderek genişleme olanağına sahip bulunmalı ve onların modern bir tarım ekonomisi kurmaları için elden gelen her şey yapılmalıdır; onları yüreklendirmeli ve «bu işin kendi çıkarlarına olduğu, kurtuluşları için tek yolun kolektifleştirme olduğu» onlara anlatılmalıdır. Bu iş «zorla değil, örnekler gösterme yoluyla, bu amaçla toplumsal yardımlar yapılarak» (57) başarılabılır ancak. Etkilemeye yeterli sayıda büyük çapta örnek çiftlik kurmalı, «toplumsal yardımlar» esirgenmemelidir; fakat bunların yapılabilmesi, gelişmiş bir sanayi olmadan mümkün değildir, kesin olarak mümkün değildir! Daha kötüsü, köylülüğe, ister «örnek çiftlikler kurarak», ister büyük çapta yardımlar yaparak egemen olma konusunda girişilecek çabalar

geniş kapdamlı olsa bile, bunların, köylülerce kuşkuyla karşılanması ve hatta dirençle karşılanması olasılığı vardır. Bunların üstesinden gelmek için ise, «Köylülerin kültür standartlarının yüksek olması gerekir ki, bu da köklü bir kültür devrimine girilmeden başarılamaz.» Böyle bir devrim, «salt eğitimsel nitelikte (çünkü bizler kara cahiliz çoğunlukla) ve maddî nitelikte (çünkü kültürlü olabilmek için önce maddî mal üretimini belli bir düzeye çıkarmış olmamız gerekir, maddî bir dayanağımız olması) gerekir. çok büyük güçlüklerle karşılaşacaktır.» (58)

Bütün bunlar, doğru politikanın, işe sanyiden başlamak olduğunu, sanayi kalkınması için elden gelen her şeyin yapılmasını ve her türlü desteğin sağlanmasını, tarımdaki toplumsal, teknik ve kültürel devrimin, toplum, tarım kesimini yeniden kurabilecek kadar sağlam maddî temelleri oluşturuncaya kadar ve bunu sağlayacak yeterli sanayi gücünü elde edinceye kadar beklenmesini kanıtlar niteliktedir. Böyle bir programın uygulanabilirliği ise, sanayi kesiminde önemli bir genişlemenin yaratılmasına yetecek kadar kaynağın bulunmasına, başka bir deyişle, tarım kapasitesinin, yeterli büyüklükte bir sanayi hacmini destekleyecek ürün artığını yaratabilmesine bağlı bulunmaktadır.

Karşı karşıya olduğumuz durum bir kısır döngüyü andırıyor. Sanayileşme olmadan tarımda modernleşmeye gidilemiyor, tarımsal üretim ve artıktaki bir büyüme olmadan da sanayileşme gerçekleşemiyor. Ancak, toplumsal ve ekonomik ilişkiler evreninde hep gördüğümüz gibi, sorunu soyut olarak, «spekülasyon» yaparak ele aldığımız zaman, etmenlerin birbirini kilitlemesi bu kadar zorlu, bağlantının içinden çıkılmazlığı bu kadar kesin görünecektir. Marx da böyle görüyordu sorunu. Somut bir tarihsel durum olarak ele aldığımız zaman ise, sürece katılan bazı yeni öğeler bulunulmakta ve bunlar, «salt kuramsal yaklaşımın» bir çıkış noktası bırakmadığı sorunun çözüme bağlanması için ipuçları getirmektedir. Kapitalizm tarihinin başlarında, bu sorun, yurt dışından büyük ölçüde ekonomik artıktan

sı yapılarak (sömürgelerin yağmalanması ile ya da düzenli bir sermaye ithali politikası yoluyla) çözüme bağlanıyordu. Ya da kent ve köy halkının yaşama standartları büyük baskılar altında tutuluyor ve problem yurtiçi sömürü düzeniyle çözülüyordu. Profesör Mason'un deyişiyle, «**mülkiyet hakları** denilen şey ile **insan hakları** denilen şey arasındaki dengenin ayarlanmasında, birinci daima ağır basıyordu ve hemen hiç bir kısıtlamaya uğramıyordu.»⁽⁵⁹⁾ Sonuç olarak, «bugün keyfini çıkardığımız sermaye varlığının çok büyük kısmı, vaktiyle babalarımızın alamadığı ücretlerden oluşmuş bulunuyor»⁽⁶⁰⁾

Sosyalist Rusya da, sözünü ettiğimiz açmazdan kurtulmanın bir başka yolunu bulmak durumundaydı. Sömürebileceği yerler, yani sömürgeleri olmadığı gibi dışardan borç alma olanağı da bulunmuyordu; üstelik, elindeki sınırlı ve cılız kaynakların önemli bir kesimini savunma amaçları için ayırmak zorundaydı, kaçınılmaz bir şeydi bu. Bunlara karşın, önündeki kördüğümü, hem güçlü bir sanayi yaratarak, hem de kollektifleştirme ve modernleştirme için teknik araçlarla donatıp tarımı kalkındırarak çözme işlemlerine girişti. Bu devsel görevin yerine getirilmesi için akıl almaz derecede yüksek bir fiyat ödemek gerekmiştir. Stalin'in dediği gibi, «Özverileri kabullenmek gerekiyordu, sıkıntılara göğüs gerilmeliydi ve her şeyde sıkı bir tasarrufa gidilmeliydi. Sanayiye yaratmak için zorunlu sermaye birikimini sağlamak amacıyla yiyecek maddelerinde, okullarda, yapılmış mallarla tasarrufa gitme zorunluluğu vardı. Teknik donatım bakımından ülkenin içinde bulunduğu kitliğin üstesinden gelmenin başka bir yolu yoktu!»⁽⁶¹⁾ Ödenen fiyat yalnız ekonomik de değildi. Köylüleri kollektif çiftliklere üye yapmakta izlenen «gönüllü oima ilkesi» durmadan eleştirilmiştir. Resmî ağızlar, kollektifleştirme hareketinin gönüllü niteliğini vurgularken ve böylece istenilen sonucun alınmasını kolaylaştırmaya çalışırken, bu amaçla ulaşmak için baskı ve terör yöntemleri uygulanıyordu aslında: «Derin bir devrimci dönüşüm, belli bir niteliksel

durumdan başka bir niteliksel duruma şıracamak demektir ve bu, sonuçları bakımından 1917 Ekim'indeki devrimci dönüşüme eşittir.»⁽⁶²⁾

Tufandan önceki' (yani eski moda-ç.n.) Rus köylünün, yüzyıllardır sürüp gelen geriliğini, böyle devrimci bir darbeye yıkıp atma işi, akli başında olmayan, karacahil ve dünyadan habersiz köylünün onayı alınarak başarılamazdı hiç şüphesiz. Toplumsal kalkınmanın nesnel gerekleri ile kişilerin gerekleri ile kişilerin bu gerekleri değerlendirmeleri arasında bir çatışmanın yer aldığı bütün durumlarda olduğu gibi, kişisel değerlendirme, tarihsel süreci engelleyebilir ve geciktirebilirdi; ilelebet durduramazdı fakat! Ayrıca, kişilerin (bireylerin) olayların belli bir akışı karşısındaki tutumları değişmez ve katılamaz şeyler değildir, zamanla nesnel değişikliklerle uyum hâlinde girecektir - bazan yavaş, bazan hızlı olacaktır bu iş. Zamanla böyle bir uyumun ortaya çıkmasını belirlemekte önemli olan etmen, yapılan değişikliklerin, toplumun varolan ve varolması gereken gereksinmelerine, nesnel olarak, uygun düşüp düşmemesidir. Rusya tarımında kollektifleştirme girişimi - başlangıç aşamasında çekilen cileler ve acılar bir yana -, onun ilerdeki başarılarını garanti edecek bir ekonomik, toplumsal ve kültürel ilerlemenin geniş yoluna ayak basmanın tek yöntemi idi. Oskar Lange'nin dediği gibi, tarımın devrimci dönüşümünü sağlamaya yönelmiş bulunan, daha doğrusu yönelmek zorunda kalmış bulunan kaba kuvvet, «Sovyet hükûmetinin, gerek bu girişimin hedeflerini saptarken, gerekse yürütülmesi için gerekli yöntemleri belirlerken, halkın (onayından bağımsız hareket etmeyi seçtiği anlamına gelmez. Ne var ki bu onay, **ex post facto** (olaydan sonra), Devletin ve Komünist Partisinin propaganda ve eğitim eylemlerine girişmesiyle sağlanabilmiştir.»⁽⁶³⁾ Bundan da önemlisi, söz konusu onayın, yalnız sözle değil işle de sağlanıp pekiştirilmesidir; kollektif çiftliklerde eide edilen **maddî başarılar**, sayısı durmadan artan bir kitleye, kollektifleştirmenin, toplumsal ve ekonomik ilerleme

yolunda büyük ve gerçekten de kaçınılmaz bir adım olduğunu öğretmiştir. Gerçi, «Kollektif çiftliklerin tarıma yaptıkları başlıca katkı, sanayileşmenin ilk beş yılında, tarımsal ürün artışı hacmini, yani pazarlanabilir tarımsal artışı alabildiğine genişletmek olmuştur» (64) ama, bu girişimin ilk dört yılında bazı ters gelişmelerin, bazı çarpıklıkların ortaya çıkmadığı da söylenemez. Fakat tarımsal üretimi olumsuz yönde etkileyen bu gelişmeler ve çarpıklıklar, gene bu dört yıl içinde, geniş ölçüde giderilmiş bulunuyordu. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının son yılında hububat üretimi rekor düzeyine yükselmiş, sanayi - bitkileri (keten - kenevir, pamuk, şeker pancarı gibi) üretimi ise, 1928 yılına göre iki katından fazla bir artış göstermiştir. (65)

Böylelikle, hem kollektifleştirilmiş köyün hem de git-tikçe büyüyüp gelişen kentin yiyecek sorunu çözüme bağlandığı gibi, tüketim malları sanayinin büyümesi için zorunlu hammadde üretimi de artmış ve hükümetin eline, ileride karşılaşılabilecek zor günler için yiyecek maddesi ve hammadde depolarına olanağı geçmiştir. Bu birikimlerin birkaç yıl sonra patlak verecek olan savaşta ne büyük rol oynadıkları iyi bilinmektedir. Fakat iş burada da bitmiyor. Bunun kadar önemli olan bir başka nokta da, artan tarımsal üretimle birlikte, 20 milyon kadar insanın tarım alanından alınıp kentlere getirilmesi ve sanayinin emrine verilmesi olmuştur. Bu, tarımda üretim verimliliğinin 1928-1930 yılları arasında yüzde 60 kadar artması anlamına gelmektedir. (66) Bunun bir başka anlamı ise, tarıma «toplumsal yardım desteğinin» çok büyük ölçekte yapılmış olmasıdır. Birinci Beş Yıllık Plan döneminde çeyrek milyona yakın traktöre, İkinci Plan döneminde ise yarım milyon traktöre kavuşturularak donatılan Rus tarımı, «daha önce dünyanın en geri tarım yapılarından biriyken, birkaç yıl gibi kısa bir zaman süresi içinde büyük çapta üretim sermayesine - tarımsal makinalara ve binalara - kavuşmuş ve diğer ülkelerin çok uzun bir tarih boyunca başarabildikleri bir şeyi, tarımın belli başlı dallarını tama-

men makinalaştırma işini çözüme bağlamıştır.» (76) Sovyet tarımı üstünde anıtsal bir eser yazmış bulunan Naum Jasny'nin sözleriyle özetleyecek olursak, «Tarımda sosyalizasyon girişimi, başlıca amacı olan şeyi, yani sanayi kalkınmasına bir temel oluşturma işini başarıyla yerine getirmiş oldu. Fakat başardığı da hemen yalnız bu idi...» (68) Jasny, Sovyetler Birliğine karşı eleştirici bir tutum takınmakla ün yapmış bir yazar olduğu halde böyle söylüyor!

Gerçekten de, «Başardığı yalnız bu idi!» Sovyet sanayileşmesinin öyküsü çok anlatılmıştır, burada bunu bir kez daha anlatmaya gerek yok. Şu kadarını belirtmekle yetinelim: İkinci Dünya Savaşı dışında kalan sanayileşme kampanyası yılları süresinde, toplam sanayi üretimi artış hızı yılda ortalama yüzde 18, toplam ulusal üretim (gelir) artış hızı ise yüzde 16 olmuştur. «Böyle bir hız, ulusal üretimin, her beş yılda iki katına ulaşması anlamına gelir. Kapitalist dünyanın en parlak dönemlerinde elde edilen üretim artış hızlarının iki katına yakın bir gelişmedir bu. Nitekim, Birleşik Devletlerin altın çağı olan 1880'lerin ikinci yarısında bu hız, yüzde 8,6, Rusya'da 1890'larda yüzde 8, 1907-1913 yılları arasında Japonya'da yüzde 8,6 olabilmektedir ancak. Bu hızı, 1899-1929 Birleşik Devletler yapım sanayileri üretiminde görülen yüzde 5 büyüme hızıyla ve 1885-1913 yılları arasında Britanya'da görülen yüzde 3 büyüme hızıyla karşılaştırmak daha anlamlı olacaktır.» (69)

Rusya'da sosyalist düzeni yerleştirip kökleştiren «tepeden inme devrim» giderek kapsamlı bir sosyalist plânlamaya geçilmesine yol açmış ve bu, başlangıçta, ekonomik durumun epeyce sarsılıp gerilemesi sonucunu doğurmuştu; tarımsal ürünlerin normal trafiğinde ciddi bir kesiklik olmuş, dolayısıyla tüketim malları üretimi aksamış ve yaşama standartlarında ağırlı bir düşüş görülmüştü. Bu bakımdan, tarihteki birçok devrimci atılımın sonuçları ile Rus Devriminin sonuçları arasında büyük benzerlik vardı. Ortaya çıkardığı hastalık şiddetli ve ağırlıydı ama, açıkça bir büyüme hastalığıydı bu; bunalım noktasına hız-

la ulaşmıştı, fakat birkaç yılda da iyileşmeye yüz tutmuştu. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânının sonuna kadar, tüketicinin «limon gibi sıkılması» olayı sona ermişti, 1935 yılına kadar «tayınlama» sistemine son verilebilir hâle gelmişti ve «1937 yılı yaşama standartları, 1928 yılından sonraki - 1928 Birinci Plânın ilk yılıdır - bütün yılların üstündeydi büyük bir olasılıkla ve hatta bazı göstergelere bakılırsa bir önceki yılı da geride bırakmış bulunuyordu.» (70) Yaşama standartlarındaki bu artış, savaş tehdidi ile ve özellikle savaşın patlak vermesiyle bir kesintiye uğradı ise de, savaştan sonra yeniden, aksamadan ve daha hızlı olarak, yoluna devam etti. 1954 yılı sonuna kadar, yaşama standartları, Savaştan bir yıl önceki düzeylerinin yüzde 75 fazlasına ulaşmış bulunuyordu. (71)

Yukarda söylenenlerden iki önemli sonuç çıkar: (1) Sosyalist plânlama koşulları altında, kalkınmada sanayiye mi yoksa tarıma mı öncelik verilmesi gerekir gibi bir soruya yer yoktur. Kalkınma, aynı anda, her ikisine **birden** ağırlık verilerek yürütülecektir. Doğrusu ya, bunu yürütmekte karşılaşılabilecek güçlükler pek çoktur; fakat bu güçlüklerin nitelik ve yoğunluğu, tarihsel değişimin izlediği çizgiye bağlı olarak durmadan başkalaşacaktır. Bu güçlükler çeşitli biçimler alırlar : sosyalist ülkenin güvenliğine göz dikmiş yabancı tehdidi; hâlâ kapitalist geçmişin izlerini taşıyan, onun ideolojik kalıntılarından kendisini kurtaramamış bulunan halk tabakalarının akla aykırı tutum ve davranışları; kaynakların her şeyi etkileyecek kadar kıt oluşları gibi... Bu güçlükler, aralarında çok sıkı bir kenetlenme gösterdikleri için bunları ayrı ayrı (teker teker) ele almakla işin içinden çıkılmaz, yani bunların üstesinden gelinemez. Yoksulluk, bilgisizlik ve hastalık Mitoloji dinsel batıl inançlar ve kafa karanlığı doğurdıkları gibi, karanlığın egemenlik kurması da üretici güçlerin gelişmesini geciktirir. Kapitalist saldırı tehlikesi, nasıl, kaynakların akla uygun amaçlarla kullanılmasını önliyorsa, aynı bu şekilde, geri kalmışlık ve bunun sonucu olan askerî zayıf-

lık da emperyalizmin iştahını uyandırmak gibi olumsuz bir etki yaratır. Fakat eğer bu karşılıklı bağımlılık, işe yeni başladığı zamanlarda sosyalist hükûmetin görevini yapamamasına yol açacak kadar büyük bir güçlük doğuruyorsa, çok sayıda cephede birden saldırıya geçmek gibi can sıkıcı bir zorunluluğun sonucu ise, işte o zaman, ardışık her aşamadaki başarının hızlandırılması sonucunu verecek ilerleme (kalkınma) olanaklarını belirleyen etmenlerin belli bir sıralamaya uygun olarak kullanılması, belli önceliklere göre kullanılma gerekecektir. (2) Sovyetler Birliği deneyinin olduğu kadar, diğer sosyalist ülkeler deneylerinin de açıkça gösterdikleri gibi, son derecede yüksek yatırım ve ekonomik genişleme oranları (hızları) elde etmek için, aktüel ekonomik artığın **en yüksek noktasına** çıkarılması gerekmez. Bu olmadan da, halkın yaşama standartlarında, sürekli ve elle tutulur ilerlemeler kaydetmek mümkündür. (72) Eğer verimli yatırımlara ayrılan ekonomi kartık, doğru bir biçimde **dağıtılır** ve akla uygun bir biçimde **kullanılırsa** istenen sonuçlar elde edilir. Çok yüksek yatırım oranı, tüketilebilir üretimin birdenbire arttırılmasına göre değil, ekonomik büyümenin uzun - dönemli gereklerine göre ayarlanırsa, ekonomik genişleme oranı da eldeki verimli sermayenin en yüksek derecede (maksimal) kullanımı (hemen hiç boş kapasite bırakmayacak biçimde kullanımı) sağlanacak olursa, bu sonuçların elde edilmesi pekâlâ mümkündür. Bunun için de yatırım politikasının, başlıca ağırlığı, sanayinin gelişmesi üstünde yoğunlaştırması ve bu arada tarım üretim düzeyini de, sanayileşme sürecini destekleyecek belli bir büyüklüğe ulaştırması - gerekir; sanayide belli bir canlanma sağlandıktan sonra, büyük ağırlık tarıma **kaydırılmalıdır** ve bunun için sanayi üretiminin genişlemiş kaynaklarından (sanayi çıktılarından-c.n.) alabildiğine yararlanmalıdır. Sonuç olarak, sanayideki, ulaştırmadaki ve tarımdaki bütün donatım, işe yararlık derecelerinin sonuna kadar sıkıştırılıp çalıştırılmalı ve böylece, sermaye/üretim oranı en yararlı (en olumlu) düzeyinde tutulmalıdır. (73)

Ekonomik artığın en uygun (optimal) dağıtımı görevi ile ilgili olarak ortaya çıkan ikinci soru, ekonomik kalkınmanın, üretim malları (ağır sanayi) alanına ağırlık verilerek mi, yoksa tüketim malları (hafif sanayi) alanına ağırlık verilerek mi gerçekleşecektir. Bu sorunun kapsamı, doğrusu ya, ulusal gelirin tüketim ile ekonomik artık arasında nasıl dağıldığını da içermektedir ya da - aynı kapağa çıkan, özünde aynı şey demek olan bir başka soruyu, - söz konusu olan plânlama dönemi boyunca ne ölçüde bir büyümenin sağlanacağını da içermektedir. Genişlemiş yeniden - üretimi çözümlerken Marx, ekonomik büyümenin temel koşulunu da açık - seçik ortaya koymuş bulunuyordu: I. Kesimin (üretim malları sanayilerinin) o dönemdeki (cârî) toplam ya da brüt üretimleri, gene I. Kesimin üretim malları talebi ile II. Kesimin (tüketim malları sanayilerinin) o dönemdeki üretim malları talebi toplamını aşmalıdır. (74) Ya da Lenin'in belirttiği gibi, «üretimi genişletmek için... İlk olarak, üretim araçlarını üretmek gerekir ve bu da, sonuç olarak, toplumsal üretimin bu araçları yapan dalını genişletmeyi gerektirir.» (75) Açıktır ki, belli bir yılda üretilecek olan ek üretim araçlarının niceliği (miktarı), ilerki yıllar için öngörülen toplam üretim genişleme derecesine (ulusal gelir artış hızına) bağlıdır.

Çünkü, yeni yaratılmış üretim malları sanayileri, kendi **yatırım mallarının** işledikleri dönem boyunca üretimde bulnacaklar ve bu yatırım malları, ancak, bu dönemdeki yatırım hacmi, söz konusu üretimi emebilecek güçte olduğu sürece, uygun bir biçimde kullanılmış olacaklardır. Başka bir deyimle, bu süre içinde, ekonomik artık, büyüyen yatırım malları sanayilerinin fiziksel üretimine denk bir büyüklükte olmalıdır. Tersine, eğer yeni yaratılmış sanayi dalları **tüketim malları** üretmek zorunda iseler, bunların uygun bir biçimde kullanılmaları için, tüketime, bu sanayilerin üretimleri için yeteri kadar geniş bir pazar oluş-

turacak büyüklükte olması (yani ekonomik artığın bunu sağlayacak ölçüde küçülmüş olması) gerekecektir. Demek oluyor ki, ekonomik büyümenin hızı konusunda verilecek karar, hem ulusal gelirin ekonomik artığı oluşturacak olan dilimini belirleyecektir, hem de gerekli yatırımın fiziksel büyüklüğünü. Üretim malları sanayilerine geniş yatırım yapmak demek, bütün plânlama dönemi boyunca yüksek bir kalkınma hızını seçmek demektir; bunun gibi, tüketim malları sanayilerine ağırlık verme yoluyla gerçekleştirilecek olan bir ekonomik kalkınma modeli ise yalnız başlangıç yatırımlarının oldukça küçük tutulmasını değil, kalkınma hızının da oldukça düşük tutulmasını içerecektir. (76) Yatırımın, bu hedeflerden yalnız birine yönelmesi diye bir şey düşünülemez elbet. I. Kesimin genişlemesi, bu kesimde (üretim malları sanayilerinde) çalışacak yeni işçiler için tüketim malları arzının arttırılmasını zorunlu kılar; II. Kesimin genişletilmesi için yapılacak yatırımlar da, tüketim malları çıkaracak bu kesim sanayi dallarının yatırım mali ihtiyacını karşılamak için, üretim malları arzının arttırılmasını gerektirir. (77) Kalkınma sürecinin tereyağından kıl çeker gibi takıntısız ve kesintisiz işleyebilmesi, plânlama yetkililerinin temel görevidir. Bu konuda yapılacak yanlışlıklar, özellikle tüketim malları arzının yeteri kadar arttırılmaması yanlışlığı, ciddi ekonomik ve siyasal sorunların ortaya çıkmasına yol açacak ve kalkınma plânlarının gerçekleşmesini tehlikeye atacaktır. (78)

Yukarda değindiğimiz gibi, net yatırımın artık gerekli olmadığı (görülmediği) aşamaya erişmiş bulunan sosyalist bir ülke, belli bazı kollektif giderlere, yönetim giderlerine ve benzeri giderlere aktarılmakta olan o dönem ekonomik artığı diliminde bir kısıntıya gitme olanağı bulacak ve yalnız aşınıp yıpranmış makinelerin yerine teknik açıdan daha ileri makineleri koymakla ve böylece nüfus artışının gerekli kılacağı üretim artışını sağlamakla yetinebilecektir. Bu durumda, I. Kesimin üretim olanakları, yenileme (amortisman) gereklerini karşılayacak bir düzeyde, ya-

ni sınırlı bir biçimde kullanılmış olacak ve böyle bir sınırlama sonucu üretim maliyetlerinin bir kısmı donatımını tüketim malları sanayilerine kaydırmak gerekecektir; eğer bu sonucunu mümkün değilse, o zaman da, I. Kesimdeki yenileme yatırımlarından vazgeçilecektir. Söylemeğe bile gerek yoktur ki, plânlı ekonomilerden hiçbirisi henüz böyle yüksek bir aşamaya ulaşabilmiş hatta böyle bir aşamaya yaklaşabilmiş değildir; bu ülkelerde, hâlâ, ağır sanayi dallarına ağırlık veren yatırım programları uygulanmaktadır; demek ki, önümüzdeki uzun bir dönem boyunca, toplam üretimi hızla arttırmak için canla başla çalışma zorunluluğu, kaba fakat yadsınmaz bir gerçek olarak, gündemde baş yeri almaya devam edecektir.

VI

Bu konular dizisiyle yakından ilgili bir üçüncü plânlama problemi daha vardır ki bundan da kısaca söz etmemiz yerinde olacaktır. Az gelişmiş ülkelerin kalkınma programları için, sermaye - yoğunluğu olan üretim yöntemleri mi, yoksa emek - yoğunluğu olan üretim yöntemleri mi seçilmelidir, şeklindeki yıllanmış sorudur bu! konuya değinen geleneksel yazında (literatürde) bu soru, karşılığı çoktan verilmiş, çoktan sonuca bağlanmış bir soru olarak ele alınmıştır. Örneğin Profesör Nurkse, az gelişmiş ülkelerde, «ekonomik yönden ileri ülkelerdeki sermaye yoğunluğunu tutturmaya çalışmayı, ne istenilecek ne de izin verilebilecek» (79) bir durum olarak görülür. Bu görüş, genellikle, az gelişmiş ülkelerin çoğunda, geniş çapta kırsal nüfus artığının bulunmasına dayanmaktadır; bu insanların, «gizli işsiz» durumundan çıkarılarak başka bir işte çalıştırılmalarıyla toplam üretimde bir artış görüleceğini öngörenlerin görüşüdür bu. Pek de ciddiye alınamayacak yaygın bir başka görüş, daha doğrusu sezis vardır; buna göre, «Yatırım işçileri, bir sabit sermaye donatımı inşa et-

meye, örneğin bir yol yapmaya başlamadan önce, oturup kendi elleriyle, hiç değilse en ilkel araç ve gereçleri, gerekirse sıfırdan başlayarak yapmak durumundadırlar.»; yani, köyden alınıp bir sanayi uğraşına aktarılan işçi için, hiç değilse kendi boğazına yetecek kadar üretim yapmasını sağlayacak bazı üretici araç ve gereçler vardır. Bu yapılmadıkça, işçinin aktarılması, ona bir tüketim yardımı yapılması anlamına gelir, bu da, toplumun yatırım için kullanabileceği artığın, bu yardım ölçüsünde, azalması demektir. Dahası var: «gizli işsiz» bir insanın köyden alınarak bir sanayi merkezine getirilmesi, onun için, konut, belediye hizmetleri, hastahane, okul ve benzeri olanaklardan yararlanmasını, yani birtakım ek giderlerin göze alınmasını zorunlu kılar. Adam başına düşen bu tür giderler, yeni bir sanayi işçisinin üretime katılması için gerekli yatırımın maliyetini, başlangıçta öngörülenin iki katına çıkarır bakarsınız. İşte bu tür giderler dikkate alındığında, emek-yoğunluğu olan üretim tekniklerinin, birim üretim başına, sermaye - yoğunluğu olan tekniklerden hiç de daha ucuz olmadıkları görülebilir. (80)

Daha az önemli olmayan bir başka husus da şu: Yeni sanayi işçilerine, doğal olarak, bir sanayi ücreti verilecektir ki bu da, daha çok yiyecek, giyecek ve benzeri tüketim mallarının sağlanması, söz konusu ülkede geçerli olan «toplumsal yönden gerekli yaşama standardının» işçiye garanti edilmesi anlamına gelecektir. Gerekli yiyeceğin köyden alınıp kente aktarılmasının zorluğu bir yana - burada işin puf noktası «gizli işsiz», köyden gelirken yiyeceğini de birlikte getirmesidir ki bu da olacak iş değildir! - yeni yatırım projelerinde çalıştırılan işçiler için tüketim malları üretimini arttırmak demek, emek - yoğunluğu olan tekniklerin kullanılması hâlinde, I. Kesmin genişlemesi için II. Kesmin daha büyük ölçüde genişlemesi demektir. Eğer sermaye - yoğunluğu olan teknikler kullanılısaydı, II. Kesmin I. Kesimden daha büyük bir gelişme göstermesi gerekmeyecekti. Öyleyse, emek - yoğunluğu olan

tekniklerin kullanılması, büyüme sürecinin bir miktar yavaşlamasına yol açacaktır. Bir başka deyişle, kalkınma hızları bir miktar düşecektir bu durumda. Maurice Dobb, bunu o kadar iyi anlatmıştır ki, sözlerini aynen almaktan, verdiği sonuçları aynen aktarmaktan daha iyi bir şey gelmiyor elimizden. «Daha çok ya da daha az sermaye yoğunluğu ile yatırım yapılmasının, yani yatırımlarda az ya da çok sermaye kullanılmasının, yürürlükteki üretim etmenlerinden yararlanma oranlarıyla hiç bir ilişkisi yoktur... Ne kadar sermaye, ne kadar emek kullanılacağını, eideki emek - sermaye oranı belirlemez (sermaye burada bir stok olarak alınmaktadır); yatırımlar yüksek bir oranda mı, yoksa düşük bir oranda mı tutulacaktır, sorusuna karşılık veren ne ise, yani bu iki alması arasında bir seçim yaptıran karar ne ise işte o belirleyecektir ne kadar sermaye, ne kadar emek kullanılacağını... Tüketicinin hemen yarından başlayarak artması mı, yoksa daha uzak bir gelecekte artması mı daha önemli bulunmaktadır? Bu soruya verilecek karşılık, yapılacak yatırımın hem büyüklüğünü, hem de alacağı biçimi belirleyecektir. Başka deyimle, yüksek bir yatırım oranı (ya da hızı) ile yatırım - biçimlerinin seçiminde yüksek bir sermaye - yoğunluğu derecesi değişkenleri, aynı temel üstünde, aynı etmenlere bağlı olarak belirlenecektir; bu belirleme - belirlenme sürecinin tersi de doğrudur.» (81)

Doğru olan bir başka şey daha var : plânlama yetkilileri, sermaye - yoğunluğu mu yoksa emek - yoğunluğu mu diye bir karar verirken, emek etmeninin bugünkü bolluğunun ve «ucuzluğunun» geçici olabileceğini, belli bir kalkınma programının uygulanmasından önce bunun böyle olmasının, sonuna kadar böyle gidecektir demek olmadığını akıldaki tutmak zorundadır. Kendi hazırladığı plânda öngörülen emek talebi artışını dikkate almak durumunda olan yetkili, kurulacak işletmenin ömrü içinde, yani oldukça kısa bir zaman sonra, işgücünün, özellikle nitelikli işgücünün bol bir etmen olmaktan çıkıp kit bir et-

men olabileceğini de hesaplamak zorunda.

İş bununla da kalmıyor. Daha önce gördüğümüz gibi ekonomik kalkınmanın ağırlığı üretim malları sanayileri üstünde toplanıyor. Yatırım işçilerinin «oturup sıfırdan başlayarak» üretim mallarını yapmaları olacak işlerden değildir; böyle üretim malını bulmak çok zor olsa gerek! Nitekim, traktör, makina, araç - gereç, elektrik âleti, alüminyum v.b. nesneleri üretebilmek için, oturup sermaye - yoğunluğu olan teknikleri mi yoksa işgücü - yoğunluğu olan teknikleri mi kullanacağım diye uzun boylu düşünme olanağımız yoktur. Birçok hallerde seçim üretim yapmak ile yapmamak arasındadır; yapacaksa sermaye - yoğun teknikleri kullanacaksın, hepsi o kadar! Demek ki, az gelişmiş ülkeler ya sanayileşecek ve bunun için tarihsel gelişimin sürüp getirdiği tek avantajdan yararlanacak - daha ileri ülkelerde gerçekleştirilmiş bilimsel ve teknolojik buluşların sağladığı avantajdır söz konusu olan - ya da sanayileşmekten vazgeçecek ve sanayi ülkelerinden ikinciel (müstamel) donatımı ithal ederek «sümüklü böcek adimlarıyla» kalkınmasını (!) yürütecek ve teknik ilerlemenin zengin sofrasından kırıntı toplamakla yetinmek durumunda kalacaktır. Demek oluyor ki, ekonomistlerin, «emek - yoğunluğu olan tekniklere ağırlık ve öncelik verilmelidir!» şeklindeki tezleri, «mâsum» bir kuramsal görüş olmaktan uzaktır ilk bakışta sanıldığı gibi aksine! Şimdilerde pek gözde olan bir kampanyanın, yani «bilimsel» olarak geri ülkelerin kalkınma ve sanayileşme işinde «biraz ağırdan almalarını» (hatta hiç ilerleyemeyecek kadar yavaştan almalarını ya da yerinde saymalarını) öğütleyip kanıtlayan bir kampanyanın önemli sloganlarından biridir bu görüş.

VII

Buradaki tartışmamız boyunca, sosyalist bir ülkenin, düşman kapitalist kuvvetlerce çevrilmiş olduğunu, üstü

kapalı olarak varsaydık. Rusya için bile pek gerçekçi bir varsayım değildir bu artık. Gerçi Rusya'nın Devrimden sonraki dış ekonomik ilişkileri, hiç bir zaman yoğun olmamış, fakat sanayileşme süreci içinde ülke, kapitalist dünya ile sıkı ekonomik ilişkilere girmiş; özellikle Birinci Beş Yıllık Plân döneminde bu ilişkiler adamaklı önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde Rusya, kapitalist ülkelerden yalnız dış dokunur kısa - dönemli krediler almakla ve dünya bunalımından ciddi olarak etkilenen, dolayısıyla mallarını ihraç etmek için can atan Batıların bu durumundan yararlanmakla kalmamış, teknik bakımdan yerli üretimini yapmasına olanak bulunmayan sanayi donatımını diletiği gibi satın alarak rahatlamıştır. (82) Eğer bu makinelerin ithali olanağı bulunmasaydı, sanayileşme sürecinin başlarında karşılaşılan güçlükler daha da büyürdü ve buna bağlı özveriler hem daha uzun sürerdi, hem de daha üzücü sonuçlar verirdi. Rusya'nın dış ülkelerle ticareti, Birinci Beş Yıllık Plân döneminden sonra adamaklı azalacaktır ve ülke, ekonomik bakımdan olduğu kadar teknik bakımdan da kendine yeterli, tam anlamıyla kendi ayakları üstünde durabilen bir duruma erişmeyi ancak o zaman başaracaktır. (83)

Ancak, bu açıdan Rusya'nın durumu oldukça atipiktir yani başka ülkelere benzemez; zaten bugünün dünyasında Lenin'in verdiği «sosyalist bir toplumu kurmak için gerekli ve yeterli herşeye sahip» formülüne uyan pek az başka ülke vardır. Diğer ülkelerin büyük çoğunluğu, özellikle azgelişmiş ülkeler, ekonomik yapıları ve kaynak donatımları gereği, yalnız başka yolla üstesinden gelemeyecekleri güçlükleri yenebilmek için değil düpedüz ayakta kalabilmek için, dış dünya ile ekonomik ilişkilerini sürdürmek zorundadırlar. Hatta, Çin gibi geniş ve doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülke bile, eğer son derecede önemli sanayi donatımını (ve tarımsal donatımın bir kısmını) dışardan getirme olanağından yoksun bırakılacak olsa, bir sanayi ekonomisinin temellerini kurmakta çok

büyük güçlüklerle karşılaşacaktır. Çin için doğru olan bu kural, kendine yeterlilik derecesi daha düşük diğer geri ülkeler için daha da geçerlidir.

Azgelişmiş bir sosyalist ülkenin dış borçlanmalardan sağlayacağı yararlar konusunda uzun boylu konuşmaya gerek bile yoktur. Bunlar, sanayileşme sürecinin başında, ekonomik artığın tümüyle yatırımlara kaydırılması zorunluluğunu ortadan kaldıracaklar ve böylece, ekonomik kalkınmanın bu aşamasında ortaya çıkabilecek (daha doğrusu ortaya çıkması kaçınılmaz olan) gerginliklerin ve baskıların geniş ölçüde azalmasını sağlayacaktır. Gene bunlar sayesinde, sanayi kalkınması ile tarım kalkınması arasındaki karşılıklı bağımlılıktan ileri gelen tıkanıklıkların ortadan kaldırılmasını kolaylaştıracak ve tarımsal makina, sanayi donatımı ve yiyecek maddesi ithalatına olanak vererek, geçiş döneminin bazı sorunlarının çözümünü mümkün kılacaktır. Küçük köylünün acele kollektif çiftlik üyesi yapılması gereğini ortadan kaldırarak da bir yardımları dokunacaktır bunların yardımı alan sosyalist ülkeye ve böylece ona, «küçük köylünün yükünü dayanılabilir bir düzeyde tutma, kooperatife katılmasını kolaylaştırma ve kendi seçimine bırakma ve hatta, kendi el kadar toprağında kalma, sorun üstünde etraflıca düşünme ve isterse gene kooperatife katılmama» (84) olanağını ve özgürlüğünü tanımak gibi bir rahatlık sağlamış olacaktır. Ancak şurasını gözden kaçırmamalı. İleri kapitalist ülke böyle borçları vermeye can atar belki ama bunların öyle büyük ölçeklere varacağına da pek güvenilemez. Bu tür kredileri, ya sosyalist ülkelerin kabul edemeyecekleri kadar ağır siyasal ve ekonomik koşullara bağlar ya da bunları, yeni yeni satış alanları bulma ihtiyacının sosyalist ülkelere yardım yapma isteksizliğini geçici olarak aştığı bunalım dönemlerine özgü, kısa - süreli krediler olarak verir. Doğrusu, uygun koşullarla kredi almak için bir sosyalist ülke ancak başka bir sosyalist ülkeye güvenmelidir; fakat, en ileri, daha doğrusu en az geri kalmış sosyalist ülkelerin bile

hâlâ yoksulluk çekmeleri nedeniyle, bu olanaklar oldukça sınırlıdır bugün için.

Şunu da unutmamak gerekir ki, dışardan borç almanın getirdiği yarar, yabancı ülkelerle ekonomik ilişkilere girmekle sağlanan yararlardan biridir elbet ama, bunların en önemlisi değildir hiç bir zaman. Bundan daha önemli olabilecek - hatta bir ölüm kalım sorunu olabilecek - bir başka ilişki türü daha vardır: ülkenin tüketim ve sanayi ile tarım yatırımlarını **fizik olarak** gerçekleştirmek, bunların gerektirdiği **fizik donatımı** elde edebilmek için, bir sürü ülkeyle, ulusal gelirin oldukça önemli bir dilimi karşılığında ticaret yapılabilir. Hiç kuşkusuz, dünya ülkelerinin hepsi değilse bile çoğu, üretici kaynaklarını, gerektiğinde, bir kendine - yeterli ekonomi yaratmak için dış ticaretten çekebilirler; özellikle savaş koşullarında, siyasal ve ekonomik abluka altına girme koşullarında böyle bir durum kaçınılmaz olacaktır. Fakat böyle olağandışı durumlar bir yana, sosyalist ülkelerin çeşitli alanlarda üretim yapmakta aşırı gitmeleri, ekonomik kalkınma ve halkın mutluluğu ve bolluk içinde yaşaması için gerekli bütün ürünleri bizzat çıkarmaya olanak verecek kadar «üretim çeşitlendirmesi»ne başvurmaları yararlıdır, anlamına gelmez bu; hem de hiç gelmez! Zaten bu ölçüde bir üretim çeşitlendirmesi, bazı ülkeler için, teknik bakımdan olanaksızdır da; diğer bazı ülkelerde ise, böyle bir girişimin maliyeti o kadar yüksektir ki, sonuç olarak, verimlilik ve toplam üretimde büyük azalmalar görülür. Gerçi, verimliliğin ve toplam üretimin bu şekilde azalması demek, az gelişmiş ülkelerde oturan halkların yaşama standartlarının mutlaka gerilemesi demek değildir - bazı ülkelerde, oldukça çarpışık bir durum ortaya çıkar ve hatta yaşama standartlarında bir iyileşme bile görülebilir, çünkü verimlilik ve toplam gelir azalışı, ulusal gelir içinde yalnız kâr payını düşürmüştür; - fakat, böyle bir azalma, ekonomik kalkınma amaçlarına yöneltilebilecek olan potansiyel ekonomik artışı çok düşürür hatta tamamen ortadan kaldırır. Kendi-

ne - yeterliliğin potansiyel ekonomik artık büyüklüğü üstündeki etkisini görebilmek için, petrol üreticisi Orta-Doğuyu ya da Venezüella'yı, kauçuk üreticisi Malaya'yı ya da şeker üreticisi Kübayı düşünmek yeter de artar bile! Demek oluyor ki, küçük ya da büyük, ieri ya da geri bütün sosyalist ülkelerin, ister kapitalist ister sosyalist, yabancı ülkelerle ticaret ilişkilerini sürdürmekte çıkarları vardır. Fakat doğrusu, kapitalist ülkelerle bu tür ilişkileri sürdürüyim ve geliştireyim derken, bütün sosyalist ülkelerin tarihleri boyunca çok önemli güçlüklerle karşılaştıklarını da görmezlikten gelemeyiz. Bu ülkelerin sanayileşme programları, bir zamanlar genellikle sanayi ülkeleri tarafından satın alınan hammadde ve yiyecek maddesi ihracatını kısmalarını gerektirir; bu bir yana, dış ticaretin önündeki siyasal engeller de kolayca üstesinden gelinemez boyutlara ulaşmaktadır. İkinci Dünya Savaşının bitmesinden sonra, Doğu Avrupalının ve Güneydoğu Avrupalının sosyalist ülkeleri ve Çin, kapitalist ülkelerce, enikonu bir kuşatma çemberi içine alındılar ve sanayileşmeleri için çok zorunlu malları satın alma olanağından yoksun bırakıldılar. Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun son bültenlerinden birinde yer alan şu görüşün doğru olduğu açıktır: «Küçük bir ülkenin, enerji ve maddi kaynaklar bakımından yoksul bir ülkenin kalkınma maliyetleri, uluslararası iş bölümünün bütün avantajlarından yararlanmadığı sürece, kaçınılmaz olarak artacak ve büyüme olayı engellenecektir.»⁽⁸⁵⁾ Fakat, bu öğüde uygun hareket etmek yalnız söz konusu yoksul ülkeye kalmış bir iş değildir! Nitekim, eğer diğer sosyalist ülkelerle ticaret yapma olanağını bulmasalardı, sosyalist ülkelerin, Batılı güçlerin düşmanlıkları nedeniyle, **de facto** kendine - yeterliliğe sürüklenmeleri işten bile değildi. Bu durumda, küçük sosyalist ülkeler olsun, kaynakları kıt (hiç değilse bugün için) ya da sayıca son derecede sınırlı bulunan sosyalist ülkeler olsun, ayakta bile duramazlardı ve eninde sonunda, ekonomik bağımlılık ve siyasal baskının birleşik güçlerine

boyun eğmek zorunda kalırlardı.

Aralarında ekonomik işbirliğine ve karşılıklı yardımlaşmaya girebilecekleri bir düzen kurmayı başaran, çok sayıda sosyalist ülkenin ortaya çıkması ve sanayileşmesiyle, bu durum kökünden değişmiş oldu. Bu düzen, sosyalist ülkelerin, olanakları ölçüsünde birbirlerine kredi açmalarına uygun bir ortam yaratmakla kalmıyor, tarafların, ithalat ve ihracat hacimleri ve fiyatları konusunda bir kaygı duymalarını ortadan kaldıracak uzun - dönemli anlaşmaların sağlam temeline oturan bir ticaret ilişkileri sistemi geliştirmelerine de imkân vermiş oluyor. Gene bu sayede, ülkelerin uzun - dönemli ekonomik anlaşmaların sağlam temeline oturan bir ticaret ilişkileri sistemi geliştirmelerine de imkân vermiş oluyor. Gene bu sayede, ülkelerin uzun - dönemli ekonomik kalkınma planlarını birlikte düzenlemeleri ve bağdaştırmaları olanağı doğmuş oluyor ve bu, büyük çapta üretimde bulunmanın bütün üstünlüklerini onlara sağladığı gibi gereksiz üretim donatılarını ikileşmelerini (yani aynı donatıyı iki ya da daha çok ülkenin aynı zamanda kurup eksik kapasitede çalıştırması saçmalığını-ç.n.) de ortadan kaldırıyor; ayrıca, teknik bilgi alışverişi gibi bazı yararlar da sağlıyor bu düzen. Oskar Lange'nin belirttiği gibi, uluslararası işbölümünün kurulması olsun, göresel maliyetler ilkesinin (her ülkenin göresel olarak daha kolay ve ucuz ürettiği mallarda uzmanlaşması ilkesi-ç.n.) olsun doğru dürüst işleyebilmesi, sosyalist ülkeler arasında böyle bir uluslararası işbirliği çerçevesinin gerçekleşmesine bağlıdır; oysa, kapitalist bir çerçevede bunlardan dem vurmamak, zayıf ülkelerin kuvvetliler tarafından sömürülmesini maskeleyen başka bir şey değildir; ekonomik eylemin bu ilkeleri ancak sosyalist bir işbirliği düzeni içinde işleyebilecektir. (86)

Daha önemlisi, uluslararası işbölümü ve kaynakların ülkelerin göresel üstünlüklerine göre dağıtılmaları ilkesinin anlamlarında görülen köklü değişikliktir. Sosyalist ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri düzenleyen bu ilke-

ler, artık, **varolan** (yürürlükte olan) işbölümü biçiminin dondurulması ve ulusların **bugünkü** (egemen olan, başat olan) uzmanlıklarının korunması anlamlarına gelmiyor. Tam tersine, sosyalist kamp içindeki, hem ulusal hem de uluslararası ekonomik plânlamanın amacı, az gelişmiş ülkelerin, çoğunlukla bir ya da iki malın ihracatına dayalı çarpık ekonomik yapılarından hızla kurtulmalarını sağlamaktır. Ülkelerin üretici girişim ve eylemlerini çeşitlendirmeye yönelen böyle bir kurtuluş, yalnız istenen (arzu edilen) bir şey değil, aynı zamanda tam anlamıyla kaçınılmaz olan, zorunlu olan bir şeydir. Eğer bu yapılmazsa, ne uzun-dönemli bir ekonomik büyüme sağlama şansı kalır, ne de toplumsal ve kültürel geriliğin ortadan kaldırılması ve Marx'ın, her zaman, «kırsal hayatın aşırı budalalığı» (87) olarak adlandırdığı durumun sona erdirilmesi olanağı!

Az gelişmiş ülkeler ekonomilerinin, toplam üretimi çeşitlendirecek ve hızla arttıracak biçimde, böyle birbirine omuz verecek bir yeniden örgütlenme düzeninin içine sokulması, ne kaynakların aceleyle yeniden dağıtılmasını ne de yeni üretim alanlarının, bir hesap ve bir ayırım gözetilmeksizin açılıvermesini gerekli kılar. Gerekli değişikliklerin hızı ve niteliği konusunda bir karar verilirken, bir sürü ekonomik, toplumsal, işletmelerin yer seçimi ile ilgili ve teknik görüşün hesaba katılması gerekecektir; eldeki seçeneklerin hangisinin daha çekici olduğu zaten bu değişkenlere bakılarak kararlaştırılır. Bütün bu değişkenler topluca ele alındığında, belli yatırım alanlarının göresel üstünlüklerini gösteren bir tablo ortaya çıkar; söylemeye bile gerek yoktur ki bu tablo, ülkeden ülkeye değişiklikler gösterecektir. Bu tablonun hazırlanması, belli bir zamanda yürürlükte bulunan koşullara bağlı olmamalı, hem plânlamayı yapan ülkede hem de dış dünyada, plânlı dönem boyunca görülebilecek ya da olacağı önceden kestirilebilen değişiklikleri de kapsayacak biçimde ileriye dönük olmalıdır. (88) Şurası da son derecede açıktır ki, bu tablonun hazırlanmasında diğer ülkelerin yardımı ne kadar

büyük olursa ve onların plânlı kalkınmalarının niteliği ve hızı konusunda ne kadar eksiksiz bilgiye sahip olunursa, kaynakların dağılımı süreci de, sonuç olarak o kadar başarılı ve akla uygun biçimde düzenlenebilecektir.

Sosyalist ülkeler arasında böyle bir işbirliği (bir imece) gerçekten de çığır açan bir gelişmedir; emperyalist güçlerle azgelişmiş ülkeler arasındaki uluslararası ekonomik ilişkilerin yapısına kıyasla gerçek bir ileri atılımdır bu; çünkü, söz konusu olan ilişkiler yapısı, «başlangıçta, bir güç üstünlüğü olgusu olarak ortaya çıktı, emperyalist ülkenin, sömürgesindeki iş hayatının bileşimine ve yönelişine biçim vermesi olgusu olarak gelişti ve bu temelde kurulan ticaret ilişkileri, emperyalist gücün, başlangıçtaki üstün durumunun giderek büsbütün kuvvetlenmesine yol açtı.»⁽⁸⁹⁾ Sosyalist ülkeler arası işbirliği, dünya ekonomisinin akla uygun bir biçimde yeniden örgütlenmesi bakımından yalnız bir ilk adımdır. Çünkü, ancak oldukça az sayıda ülkeyi etkileyen ve hatta, şu ya da bu derecede geri ülkeler arasında yer alan, tarihsel koşulların böyle oluşturduğu bir «azgelişmiş» işbirliğidir bu henüz. İşbirliği içindeki ülkeler sayısının az olması, bütün dünyayı kapsayacak, bir işbölümü ve uzmanlaşmanın olgunlaştırabileceği yararları ister istemez azaltmakta; ülkelerin hâlâ şu ya da bu derecede geri olmaları sonucunda ise, bunların birbirlerine verebilecekleri yardım haliyle sınırlı olmaktadır.

İleri bir sosyalist uluslar topluluğunda, üyeler arasındaki bu işbirliği çok daha gelişecek ve giderek yeni bir **nitelik** kazanacaktır. Kapitalizm çağı, «insanlığın tarih öncesi»ne doğru gittikçe artan bir hızla yol alırken, onun belibaşlı kalıntılarından biri de tarih sahnesinden silinmeye yüz tutmaktadır. **Ulus** adı verilen siyâşal ve ekonomik olgu, varlığını ve billûrlaşmasını borçlu olduğu ekonomik ve toplumsal düzenin ölümüyle birlikte ortadan kalkacaktır; yavaş yavaş, fakat mutlaka ortadan kalkacaktır. Çünkü kapitalizm, kendi yükselme süreci içinde, yalnız bütün ilerici ve barbar yönleriyle ulusu yaratıp geliştirmekle kal-

mamış, fakat onun sonunda parçalanıp gözden kaybolması için gerekli koşulları da üretmiştir. Ve kapitalizm, bir yandan, «her ülkede üretime ve tüketime kozmopolit bir karakter verirken» ve «eski bölgesel ve ulusal inziyayı - köşeye çekilmeyi - ve kendine - yeterliliği, her yandan çekiştirip bozarak, ulusların evrensel karşılıklı - bağımlılığına dönüştürürken»⁽⁹⁰⁾, bu «kozmpolit karakteri» ve bu «evrensel karşılıklı - bağımlılığı» çelişkili ve çatışmalı, özünde patlayıp parçalanma eğilimi olan bir biçime sokmayı da başarmış oldu. Bunu başarırken, pişirip kotarıırken, zayıf ülkelerin kuvvetlilere boyun eğmelerinden, emperyalizmden, sömürgecilikten ve sömürme olayından yararlandı. Burjuva demokrasinin kavramlarını bozup uluslararası ilişkilere dönüştürürken, «dünya topluluğunun» eşit ve bağımsız ülkelerden oluşacağını ilân eden kapitalizm, bununla, emperyalist güçler ile onların bağımlı ülkeleri arasındaki eşit statü ve eşit haklar üstünde, küçük ile büyüğün, yöneten ile yönetilenin eşitliği üstünde durduğu havasını yaratıyor, ileri ülkelerde yaşayanlar ile azgelişmiş ülkelerde yaşayanlar arasındaki derin eşitsizlikten de haberdar olduğunu belirtmek istiyordu. Marx'ın, kapitalist toplumu oluşturan bireylerle ilgili olmak üzere ortaya attığı bir ilke, dünya emperyalist sistemini oluşturan üye ülkeler için de, aynı ölçüde geçerli bulunmaktadır. «**Eşit hak, aslında, eşit olmayan emek için eşit olmayan hak demektir. Eşit hak, sınıf farkı diye bir şey tanımaz, çünkü herkes, herkes kadar işçidir; fakat, üstü kapalı da olsa, bireysel yetenek donatımı bakımından kişiler arası farklılığı, insanların doğal bazı ayrıcalıklarla dünyaya geldiklerini, farklı üretici kapasitelere sahip bulunduklarını kabul eder. Demek oluyor ki bu, özünde diğer haklardan farklı bir eşitsizlik hakkıdır.**»⁽⁹¹⁾

İşte, insanlığın büyük çoğunluğunun sürüp giden bir sefalet içinde çürümesine, küçücük bir azınlığın da bu sefaletin üstüne saraylar kurup saltanat sürmesine yol açan eşitsizlik budur. «Bütün uluslara eşit haklar» tanıyan sta-

tü ise, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı, ulusal ve toplumsal kurtuluştan yana güçlü halk hareketlerinin ortaya çıkmasına olanak vermiştir. Bugüne kadar ancak kısmen başarılı olmuş bulunan bu hareket, eninde sonunda, emperyalizmi alaşağı etmeyi başaracak ve bir ulusun diğer bir ulus üstünde egemenlik kurması işine son verecektir. Bu hareket, yalnız, uluslararası eşitsizliğin ortadan kalkmasını sağlayabilir, insanlar arasındaki eşitsizliğe ise pek bir şey yapamaz. Sosyal devrim, nasıl, sınıfların ortadan kalkmasına yöneliyor, fakat sınıfları ortadan kaldırmıyorsa, ulusal devrim de, ulusların ortadan kalkmasına yöneliyor fakat onları ortadan kaldırmıyor. Her ikisinin de gerçekleşmesi için, toplumsal varoluşun yapısını ve içeriğini tamamen değiştirecek köklü gelişmelerin ortaya çıkmış olması gerek. Bunun için de, ekonomik büyümenin dev adımlarıyla ilerleyip, üretim güçlerini, yalnız «seçkin» bir iki ulusun değil, sosyalist dünyanın dört bir yanında yaşayan bütün üyelerin düzgün bir yaşama standardına ve sağlığa kavuşmasına olanak verecek bir düzeye yükseltmesi şarttır. Dahası var: bu standartlar her yerde hemen aynı olmalıdır; elbetteki, farklı bölgelerin kültürel ve iklimsel özellikleri dikkate alınacaktır. Daha bereketli topraklara, daha zengin maden yataklarına ya da daha uzun bir sanayi uğraşı geçmişine sahip olmakla bir üstünlük, bir çeşit «farklılık rantı» sağlayan bölgelerin, diğer bölgelere «yardım kesesinin ağzını açması» anlamına gelir bu. Bu yardımlaşma konusunda bütün söyleyebileceğimiz, bunun, belli bir ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki yardımlaşmadan farklı olmayacağıdır ya da ailenin toplam gelirin yaptıkları kişisel katkılar dikkate alınmaksızın, belli bir ailenin üyeleri arasında, yiyeceğin, giyeceğin ve konutun paylaştırılmasından farklı olmayacağıdır. Başka bir deyimle böyle bir eşitliğin sağlanması, kapitalizmde yaşamın bütün yönlerini biçimlendirip yöneten ilişkinin tahtından indirilmesi demektir; kapitalizmde değer kanunudur bu ilişkinin adı ya da bu bir **quid pro quo** (eşdeğerlik, sen bana

ben de sana - ç.n.) ilişkisidir. Söylemeye gerek yoktur ki, söz konusu eşitlik, devrimin ha deyince getirebileceği, bugünden yarına gerçekleştireceği bir şey değildir. Bu aşamaya, insan onuruyla ve potansiyelleriyle bağdaşır bir yücelikte olan bu biricik aşamaya ulaşabilmek için daha kimbilir kaç on yıl geçmesi gerekecektir; bu on yıllar boyunca, yeni insan kuşakları, sosyalist işbirliği toplumun üyeleri olarak eğitim göreceklere ve artık kapitalist pazarın ormanında birbirini boğazlayan kurtlar olarak yetiştirilmekten kurtulacaklardır. Bir satınalma ve satma «kültürünün», yüzyıllar süren bir boyunduruk altına alma - boyunduruk altına alınma ikiliğinin, çağlar süren bir sömürme sömürülme ayrımının insanlığa aşıladığı derin köklü düşünme ve davranış biçimlerinin silinip atılması için yokuş yukarı bir savaştır bu ve daha kimbilir kaç yıl bu niteliğini koruyacaktır. Bu geleneğin üstesinden gelmek için verilecek savaşın güçlükleri, ulus ölçü olarak alındığında, çok büyüktür; uluslararası ölçekte ele alındıklarında bile çok büyüktür bu güçlükler. «Bir ülke ne kadar geri olursa, bu ülkede, küçük tarımsal üretimin, atalara ve cehalete bağlılığın kök salması da o kadar güçlüdür; bu ise, en derin küçük burjuva önyargıları olan ulusal bencillik ve ulusal dar-kafalılığın özel bir kuvvet ve direniş (inatçılık) kazanmasına yol açar. Bu gibi önyargılar, ancak çok yavaş bir biçimde ortadan kalkarlar; çünkü, bunların ortadan kalkabilmesi, ancak, ileri ülkelerdeki emperyalizmin ve kapitalizmin yokolmasından sonra olabilecek, ancak, geri ülkelerdeki ekonomik hayatın bütün temelleri köklü bir değişiklik geçirdikten sonra olabilecek bir iştir.»⁽⁹²⁾ Stalin, böyle uzak bir hedefe doğru kararlı adımlarla ilerlemenin bugünkü bazı gereklerini doğru olarak ortaya koymuştur: «Toplumun bütün üyelerinin, fiziksel ve zihinsel yeteneklerini eksiksiz geliştirebilecekleri, bir kültür ilerlemesi ortamı yaratmak şarttır... Bunun için, herşeyden önce, çalışma gününü kısaltmak, altı saate, hatta beş saate indirmek gerekir. Toplumun üyeleri, eksiksiz bir eğitim

görmek için gerekli boş zamana sahip olmalıdırlar ve bu, işte onun için gereklidir... Konutsal koşulların köklü bir biçimde iyileşmesi, işçilerin gerçek ücretlerinin artması ve çalışan insanlar sayısının, hiç değilse, artması da işte bunun için gereklidir.»⁽⁹²⁾ Bâtıl inançların, bilgisizliğin ve kafa karanlığının, gerçekçiliğe, akla ve bilime «kayıtsız şartsız teslim olmasını» istiyorsak, bir kültür devrimine ve eğitim standartlarının alabildiğine yükseltilmesine dayanmalıyız; bunun başka yolu yoktur; sınıfların ortadan kalkması ve **uluslar-arasında** bir sosyalist topluluğun kurulabilmesi bunların gerçekleşmesine bağlıdır. Ve ancak yüksek bir yaşama standardı, maddî malların bolluğu gibi bir temel kurulabilirse, toplumun bütün kesimlerinin, bütünün ilerlemesine katkıda bulunduğu, «olmayanların» «olanlardan» yardım gördüğü ve giderek böyle bir yardıma gerek duymadıkları bir **uluslararası** eşitlik düzeni de kurulabilir. Kuşkusuzlar ve mızızlar, bütün bunların «geleceğe ait bir senfoni», «bir yarın düşü» olduğunu söyleyebilirler. Hiç kuşkusuz öyledir! Kapitalist ideolojinin çok sayıdaki pişkin ve kurnaz ajanı tarafından —sistemli, amansız ve kasten— itildikleri sürekli zihinsel ve psişik (ruhsal) budalalıktan kendilerini kurtaran bütün insanlar, bunu başardıkları anda, bu senfoninin ilk seslerini (muhammanı) duymaya başlayacaklardır zaten!

**

Ekonomik ve kültürel büyümenin, doğanın bitmez tükenmez kaynakları üstünde, insanın gittikçe güçlenen akılcı bir egemenlik ve üstünlük kurması temelli üstüne dayandırıldığı bir toplum düzenine ulaşılması, tarihte bugüne kadar başarılmış herşeyi aşan büyüklükte bir girişim, bir meydan okumadır. Eğer, Marx'ın söylediği gibi, insanlığın servetinin özü, onun yeteneklerinin ve umutlarının tümünden oluşan bir varlık ise, yoksulluğu da, bilgisizliğin ve korkaklığının oluşturduğu bir sonuç demektir. Bâtıl inanışın

yerine akli, tehlikeli gerçekler karşısında pısırıkça boyun eğmenin yerine insanın büyüklüğüne güvenmeyi koymak kolay iş değildir ve bugüne kadar, her zaman, tehlikeli bir girişim, dikenli bir yol olarak görünmüştür insanların gözüne. Böyle bir girişim, «özel mülkiyet öfke ve hışmının» bütün can yakıcı dirençleriyle karşılaşmakla kalmaz, Dos-toyevski'nin Yeraltı Adam'ının, hani o «akıl kusan» ve «Benim gözümde doğa kanunları ve aritmetik beş para etmez, nasıl etsin ki, ne bu kanunlardan hoşlanıyorum, ne de iki kere ikinin dört etmesinden! Umurumda mı bunlar benim?» diye soran kahramanının durumuna götürür bizi doğrudan doğruya. Bu Yeraltı Adam'ı, burjuva uygarlığının o geniş aygıtı içinde şişirilip eğitilmiş, pişirilip kotarılmış bir kişidir. (**Yeraltından Notlar** adlı ünlü romana yollama yapıyor ⁽⁹³⁾ç.n.). Ekonomistler, kapitalist sistemi, temelde mümkün olan tek sistem, ekonomik hayatın yer alabileceği tek ve «doğal» çerçeve olarak sunmakla, katkı yaptıklarını sanıyorlar —hani, aralarında, sistemin gelişmeye açık olduğunu söyleyenler de yok değil!—. İşte tam bu noktada söze karışan psikolog, ortaya «bilinçdışı» diye bir şey atıyor; daha akıllı davranma ve yaşama çabalarımızı sifıra indiren, bunu ister istemez yapan, karanlık, dipsiz bucaksız bir kuvvettir bu «bilinçdışı». Psikologun bir başka marifeti de, «İD»in (ilkel benliğin, bilinçsiz benliğin) gözleme gelen yapısını, insana uygun olmayan (gayri insanî) bir biçimde örgütlenmiş bulunan toplumun sürekli olarak ürettiği ve yeniden ürettiği yoksunlukluk ve kaygılardan çok, hiç değişmeyen biyotik güçlerle açıklamaya kalkmasıdır.⁽⁹⁴⁾ Aldous Huxley, Orwell, Koestler gibi edebiyatçılar ise, akla uygun toplum olarak kendi kafalarında yarattıkları şeyin sürrealist (gerçeküstücü) resimlerini çizerek ve karikatür ile gerçek arasındaki farkı kavrama yeteneğinden yoksun birçok insanın akla karşı bir tutum içine girmelerini sağlamaya çalışarak, kendilerine düşen burjuva görevlerini yapıyorlar.⁽⁹⁵⁾ Tarihin, kendi tercihlerine, kendi gönüllüklerine göre «yürümediğinden» yakınıp hayal kırık-

lığına düşen Ernest Hemingway gibi bazı yazarlara gelince, bunlar, amaçsızlığın, umutsuzluğun ve hiçliğin türküsü söylemeye çalışıyorlar. Ortalık, gerçek dünyanın doğru dürüst kavranılmasını karartıp çarpıklaştırmaya çalışan, «gerçekten kaçıcı» (escapist) eserlerin yaratıcısı sanatçılarla dolu. Film sanayii, basın, radyo ve televizyon da, elbirliğiyle, genci yaşlısı, bilgili, cahili ile, bütün insan düşüncesini, sistemli ve acımasız biçimde körleştiren budalaca işlerle zaman kaybettirici eğlencelerle uğraşmaktadır; ileri ülkelerdeki durum, bu bakımdan, geri ülkelerden hiç de aşağı kalmıyor.

Kapitalist kültürün değirmeninde öğütülüp un ufak edilen Yeryüzü Adam'ı, toplumsal devrimin hemen ertesi günü ortadan kalkacak değildir. Gerçi, onun yaşaması için gerekli kanı sürekli olarak emip aldığı toplumsal temel yıkılmış, onun direnme gücü büyük ölçüde kırılmıştır; fakat gene de bir gecede ortadan kalkmayacaktır o! Günü gelince «insanlığın karanlık çağlarının sonu» olarak değerlendirilecek olan bu mirası ortadan kaldırmak, kuşaklar boyu sürüp gidecek uzun bir savaşı gerektirecektir. Hegel'in iyi bildiği gibi, aklın gelişimi ve yükselişi, hiç bir zaman bir doğru çizgi boyunca olmamıştır. Sık sık kesilip yavaşlamış, düşmeler göstermiş bir çizgi boyunca gelişmiştir akıl denilen nesne; engisizyon mahkemeleri, toplama kampları, gaz odaları ve cadı avlarıyla, zaman zaman, kesikliğe uğramış bir gelişimden geçmiştir. Parlak zaferler kazandığı gibi acıklı yenilgilere de uğramış, iç açıcı, göğüs kabartıcı ilerlemelerden geçtiği gibi, yürek burkan, can sıkı geri çekilmelerle sarsılıp tökezlenmiş bir gelişim olmuştur bu! Akıl yolunu tıkayan engeller, yalnız, **statüko**'ya dört elle sarılan güçlerin kini ve inatçılığı da değil; bu güçlerin kıskıvrak bağladığı halkın, içinde bulunduğu karanlık da bu engellerden biri. Engeller arasında, kendisini, halkın zaferi için savaşa adanmış olanların, sık görülen ve insanı çileden çıkaran yetersizlikleri ve yanlışları da var. Bu gibi sapmalar, burjuva toplumunun uyguladığı cezalar-

dan ve toplum dışına atmalardan yılmayıp, varlığını ilerleme yoluna adamayı göze alabilecek gücü ve yüreği kendisinde pekâlâ bulabilecek birçok insanın korkmasına ve yoldan çıkmasına neden olmaktadır. Akıl yolunda ilerlerken işlenen hataları fırsat bilip, dönemlik gösteren ve bilinemezliğin (agnostisizmin) ve edilginliğin (pasifizmin) batağına saplanan **oportünistlerin** bilinen tutumlarına parmak basmadan geçemeyiz.

Unutmamak gerekir ki, hata, insan davranışlarında kaçınılmaz bir şeydir; hataların ortaya çıkması, gerçekten de, aklın ilerleme biçimlerinden biridir; hatalar yapılacak ve düzeltilecektir ki akıl denilen şey daha da ileriye gitsin! Düşüncenin içine düştüğü yanlışlıklardan hiç biri, akılsızlık ile hatayı birbirinden ayırmakta gösterilen beceriksizlik kadar tehlikeli ve yıkıcı olmasa gerek! Aradaki fark, bir psikotiğin (delinin) saçmaları ile akıllı bir insanın yaptığı yanlışlıklar arasındaki fark gibidir oysa. Bunlardan birincisi köklü bir hastalıktan kaynak alır, ikincisi ise bilgi ve görüş yetersizliğinden. Kişisel plânda olduğu gibi, toplumsal plânda da, bunların hiç biri, temeldeki nedenler ortadan kaldırılmadıkça silinip atılamaz. Toplumsal bir olgu olarak akılsızlık, onun temeli ve dayanağı olan kapitalist sistem varlığını sürdürdükçe yaşayıp gidecek, yani bu akılsızlığın üstesinden hiç gelinemeyecektir. Dahası var: nasıl bir psikotik, tartışma ve kanıtlama ile etkilenip düzeltilemiyorsa, örgütlenme ilkesinin akılsızlık olduğu bir toplumsal düzen de, bilimin ve eğitimin ilerlemesi ile akla uygun bir hâle getirilemez. Doğrusu, akla aykırı biçimde kurulmuş bir toplumda elde edilen yeni bilgiler, ölümün ve yıkımın emrindeki güçleri arttırmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

Toplumsal ilişkilerin yönetici ilkesi olarak akıllı seçmiş bir toplumda ise durum tamamen farklıdır. Bir kez daha belirtelim ki, böyle bir toplumun evrimi, uzun ve acılı bir süreçle gerçekleşebilir. «Burada komünist toplum üstünde durmalı ve onu kendi temelleri üstünde değil, kapita-

list toplum temelleri üstünde yükselen, kapitalist toplumdan doğan bir yapı olarak incelemeliyiz; böyle inceleyince de, onun her bakımdan yani ekonomik, töresel ve zihinsel yönlerden, karnından çıktığı eski toplumun, doğum sırasında bıraktığı izlerle mühürlenmiş bulunduğunu göreceğiz.»⁽⁹⁶⁾ Nitekim, uzunca bir süre, akılsızlık ve yanlışlık, sosyalist düzenin de başına belâ olacaktır. Cinayetler işlenecek, yolsuzluklar yapılacak, zulüm ve adaletsizlik kaçınılmaz olacaktır. İşlerin yürütülmesinde, yanlışlıklara hiç düşülmeyeceğini de kimse söyleyemez. Plânlar yanlış yapılacak, kaynaklar israf edilecek, hiç gereği yokken köprüler inşa edilecek, daha çok buğday üretilmesi gerekirken fabrikalar kurulacaktır. Fakat asil önemli olan, bu yanlışların, toplumun özünde, **kaçınılmaz olarak** varolan akılsızlıktan kaynak alınması; durum, işte bu noktada kapitalist düzenden farklıdır. Yeni düzendeki akılsızlık, sömürüye, ulusal önyargıya ve durmadan körüklenen batıl inançlara dayalı bir toplumun bağrından, kaçınılmaz olarak fışkıran bir akılsızlık değildir artık. Yeni düzenin akılsızlığı, geçmişin bir kalıntısı olarak ortaya çıkacak, sosyo-ekonomik bir temelden yoksun bulunacak, sınıf farklarının ortadan kalkmasıyla büsbütün köksüzleşecek, insanın insan tarafından sömürülmesi sona erince, o da silinip gidecektir. Sosyalist toplum olgunlaşıp da kendi temelleri üstünde» gelişebilir hâle gelince, kendisini kapitalist geçmişin mirasından gitgide arıtmış olacaktır. Onun işlevsel bozuklukları ve hataları, ancak, zihinsel ve psişik niteliklerinin yetersiz oluşu ya da eldeki bilgilerin eksik bulunuşu nedeniyle, aslında akli başında olan adamların verdikleri kötü yargı ve kararların bir sonucu olabilir. Bu nedenlerin her ikisini birden ortadan kaldırmak için, insanın doğa üstündeki denetimini alabildiğine geliştirmek ve insanların kendi aralarındaki ilişkileri düzeltmek yetecektir ki bunlar da, her türlü bilimsel uğraş için, büyük ve göğüs kabartıcı yeni çalışma alanlarıdır. Bilginin ilerlemesi, insanın ilerlemesi için güçlü bir araç hâline dönüştürülün-

ce bilim, hayatın dört bucağındaki erkek ve kadınların da uğraş alanı olmaya başlayacaktır. Özgür bir halkın sonsuz kaynaklarından sağladığı enerjilere dayanan böyle bir bilimsel gelişme, açlığı, hastalığı ve kafa karanlığını bir daha ortaya çıkmayacak biçimde silip atmamakla kalmayacak, fakat aynı zamanda, bu görkemli ilerleme süreci içinde, insanın zihinsel ve psişik yapısının köklü bir değişikliğe uğratarak yeniden yaratacaktır.

Kalkınmanın gelip durgunluğun yerini aldığı, büyümenin gelip çöküşün ve çürümenin yerini aldığı bir toplumun doğuşuna katkıda bulunmak ve barbarlığın yerine kültürün geçmesi için çalışmak, aydınlar için en soylu ve gerçekten de en doğru davranıştır. Aklın, mite (masala) karşı, hayatın, ölüme karşı zafer kazanmasının gerekliliği, mantık araçlarıyla kanıtlanamaz. Büyük bir fizik bilgininin bir zamanlar söylediği gibi, «Mantık, yalnız mantık, hiç kimseyi, kendi algı ve anlayış çerçevesinin ötesine götürmez; mantık, insanı, başka yoldaş insanların da var olduğunu kabul etmeye bile zorlayamaz.»⁽⁹⁷⁾ Bu gereklilik, «insanlığın, yaşamaya, gelişmeye ve mutluluğa hakkı vardır ve bu önerme ayrıca bir kanıt istemez» düşüncesinden kaynak almaktadır. Bu düşünce doğruysa, böyle bir gereklilik de vardır; biri yoksa, öteki de yoktur. Ancak böyle bir düşünce, dünyada, kanıtlanmaz ve yadsınmaz tek önermedir kuşkusuz!

— S O N —

1. Aktaran, S. Herbert Frankel, *The Economic Impact on Under-developed Societies* (Oxford, 1953), s. 17.

2. Profesör Mason, «belki de Amerika B.D., Ortadoğu ülkelerinden daha da az gelişmiştir.» derken bu anlamda haklıdır. Bkz. *Promoting Economic Development* (Claremont, California, 1955), s. 9.

3. Daha önce sözünü ettiğimiz, *Measures for the Economic Development of Under-Developed Countries* (1951) adlı raporun yazarları, bazı az gelişmiş ülkelerde, «toplumsal bir devrimle, gelir ve kuvvet dağılımında değişiklik getirecek olan bir toplumsal devrim oluncaya kadar, kalkınmanın ağır aksak gideceğini...» kabul ediyorlar (Paragraf 37).

4. Bu kitabın 5. Bölümünün 6. ve 7. sayfalarına bakınız.

5. *Backward Europe and Advanced Asia, Selected Works in Two Volumes*, (Moscow, 1950, Cilt I, Bölüm, 2, s. 314.

6. Helen M. Lynd'in «Realism and the Intellectual in a Time of Crisis» adlı parlak denemesinde sözü ediliyor, bkz. *The American Scholar* (1951-1952, Kış sayısı) s. 26.

7. Paris Komününde konuşan Marx'ın belirttiği gibi «Bütün bunlar... günümüz burjuvasının, kendisini, eski zamanların meşrû baronu olarak görmesinden ileri geliyor. Onun elindeki her silah, pleblere karşı meşrû, pleblerin ellerindeki her silah da bir cinayet aracı sanki!» *The Civil War in France*, Marx ve Engels, *Selected Works* (Moscow, 1949-50). Cilt I, s. 489.

8. Paragraf 38.

9. *War or Peace*, (New York, 1950), s. 256.

10. *Promoting Economic Development* (Claremont, California, 1955), s. 6.

11. E. Varga ve L. Mendelsohn (derleyenler), *New Data for Lenin's Imperialism - The Highest Stage of Capitalism* (New York, 1940),

s. 184.

12. A.g.e., s. 245.

13. Aynı eser, s. 229.

14. A.g.e., s. 29.

15. Duilés, a.g.e., s. 260.

16. «How Strong is India?» *The Nation* (12 Mart, 1955 tarihli sayı), s. 216.

17. Böylece, bir yandan Rockefeller Vakfı, kaynaklarının gittikçe daha büyük bir kesimini Amerika B. Devletlerinde din okulları açmak için harcarken, öte yandan Ford Vakfı da, az gelişmiş ülkelerdeki Müslüman, Budist ve benzeri dinsel inanışların yayılıp pekişmesi için kurulmuş örgütlere avuç dolusu para akıtmaktadır.

18. A.g.e., s. 254.

19. Marx ve Engels, *Manifesto of the Communist Party, Selected Works* (Moscow, 1949-1950) içinde, Cilt I, s. 46.

20. Bebe'e Mektup, 11 Aralık 1884, Marx ve Engels, *Selected Correspondance* içinde (New York, 1934), s. 434. (İtalikler orijinalde).

21. A.g.e., s. 6.

22. Bu kitabın, 4. Bölümünün, VIII. alt-bölümüne bakınız.

23. Bu durum, Filipinler için en az Formosa için olduğu kadar, İran için en az Güney Kore için olduğu kadar, İspanya için en az Guatemala için olduğu kadar geçerlidir.

24. George F. Kennan, *American Diplomacy, 1900-1950* (Chicago, 1951), s. 116 ve 118.

25. *New York Times*, 20 Mayıs, 1953 tarihli sayısı.

26. Bu inanış, Batı Avrupada ve Hindistanda —hatta Sovyetler Birliğine tam anlamıyla düşman olanlar arasında bile— oldukça yaygındır; bu inanca olanlar, Amerika'yı, sürekli savaş tehlikesi yaratmakla suçuyorlar.

27. Overseas Press Club (Denizasırlı Ülkeler Basın Kulübü)'nde 29 Mart 1954 tarihinde yapılan konuşmadan; aktaran, *Monthly Review* (Mayıs, 1954), s. 2. (İtalikler bizim).

28. E.H. Carr, *Studies in Revolution* (London, 1950), s. 226.

29. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yayını, *United States Relations with China* (Washington, 1949), s. XVI.

30. A.g.e., s. 152.

31. *Soçinenya* (Eserler) (Moskova, 1947), Cilt 24, s. 381.

32. Amerikan Kara Ordusu Tuğgenerallerinden, Kore Askerî Danışma Gurubu Komutanı W.L. Roberts, New York Herald Tribune gazetesi habercisine 5 Haziran, 1950 tarihinde verdiği demeçte şunları söylüyordu: «Komutanı bulunduğum, 500 kişilik, savaşta-pişmiş asker-

lerden oluşan Gurup, bizim adımıza kurşun atacak 100.000 kişinin nasıl savaya hazırlanacağını kanıtlamıştır, bunları iyiden iyiye eğitmiştir... Kore'de Amerikan vergi yükümlüsünün, bu ülkedeki yatırımlarının bekçi köpeği olan bir yerli ordu bulunmaktadır ve bu kuvvet, en az gider ile en çok sonucun nasıl alınabileceğini pek güzel örneklemektedir.» Aktaran, Gunther Stein, *The World the Dollar Built* (London, 1952), s. 253.

33. «A New Plan to Defeat Communism, *US. News and World Report* dergisi (27 Mayıs, 1955 sayısı), s. 139. Yeri gelmişken belirtelim ki, Amerikan Radyo Şirketinin Başkanı General Sarnoff, dikkat çekmek için sivri lâf eden tuhaf kişilerden değildir. Söz konusu dergi, giriş olarak koyduğu açıklamada General'in «Bu konuyu Başkan Eisenhower ile etraflıca konuştuğunu ve bu basın toplantısındaki tutumunu, ondan aldığı emirlere göre belirlediğini...» belirttiği açıklanmıştır.

34. İşte bu noktada, gelişmiş kapitalist ülkelerin içinde yürütülecek anti-empyralist mücadelenin, yani siyasal ve ideolojik anti - empyralist mücadelenin, bu ülkelerin savaş başlatma isteklerini azaltmak ve hem kapitalist, hem de sosyalist az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve toplumsal kalkınmalarını hızlandırıp kolaylaştırmak için elden ne gelirse yapmak, şeklinde yürütülmesi gerektiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

35. Sarnoff, a.g.e., s. 138 ve 140.

36. *War or Peace*, (New York, 1950), s. 261.

37. *Selected Works in Two Volumes* (Moscow, 1950), Cilt II, Kesim I, s. 418 v.d.

38. Stalin, *Soçinenya* (Eserler), Cilt 8 (Moskova, 1948), s. 21 (İtaliye orijinalde).

39. Bir sosyalist ülkeye, kapitalist dünyanın, ekonomik abluka uygulaması hâlinde, açıktır ki, bu durumda önemli bazı değişiklikler yapmak gerekiyor. Böyle bir durumda, normal ihrac ürünlerinden gelir elde etmek olanaksızdır ve ablukanın, sosyalist ülke üstündeki ilk etkileri müthiş can sıkıcı olmaktadır. Söz konusu koşullarda, yani İran petrolüne uygulanan boykotta, bir sosyalizm sorunu yoktu elbet; Anglo - Iranian petrol kumpanyası kamulaştırılmıştı ve boykot kararı bu nedenle alınmıştı. Fakat genel olarak, bu tür ablukaların uzun-ömürlü olması olanak dışıdır; ihrac konusu olan madde için alıcılar arasındaki rekabet, söz konusu ablukanın, zamanından önce gedik vermesine yol açmaktadır. Eğer ihrac konusu olan maddeler, dünya pazarlarında aranan, vazgeçilmesi kolay olmayan ham maddeler ve yiyecek maddeleri ise, böyle bir gedik açılması daha da kolaylaşacaktır.

40. Birinci Dünya Savaşından önce Rusya'da, ekmeklik buğday

üretiminin yüzde 50 kadarını üreten toprak ağaları ve kulaklar, üretiminin yüzde 47'sini ve yüzde 34'ünü pazara sürmekteydiler. Buna karşılık, toplam üretimin geri kalan yüzde 50'sini çıkaran orta ve küçük üreticiler ise, toplam üretimlerinin ancak yüzde 14.7'sini pazarlayabiliyorlardı. 1926-1927 yıllarında, kulakların ekmeklik buğday üretimi, toplam üretimin yüzde 13'ü kadardı ve bunun beşte birini (yüzde yirmisini) pazara sürüyorlardı; orta ve küçük üreticiler ise, toplam üretimin yüzde 85.3'ünü elde ediyorlar ve bunun yüzde 11.2'sini pazarlıyorlardı. Bütün bunların sonucu olarak kentler, Devrimden önceki döneme kıyasla, eskisinin yarısı kadar ekmeklik buğday bulabiliyorlardı. M. Gan-guli'nin ilgi çekici incelemesi, Çin'de de benzer gelişmeler olduğunu ortaya koymuştur; bu inceleme için bkz. «Reorganization of Chinese Agriculture after Land Reform», *Indian Economic Review* (August, 1953). Ayrıca bkz. Doreen Warrinerin, Doğu ve Güneydoğu Avrupada, sosyalist devrimlerden sonra, hemen aynı şeylerin görüldüğünü anlatan *Revolution in Eastern Europe* (London, 1950) adlı eseri.

41. Lenin, a.g.e., s. 420.

42. *Selected Works in Two Volumes* (Moscow, 1950), Cilt II, Kesim 2, s. 457. (1863-65 tarihleri Lenin'in kendi metninde veriliyor.

43. Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın birçok planlı sosyalist ekonomisi, daha 1949 yılında, Savaş-öncesi üretim düzeyini aşmış bulunmaktadır; bkz. Birleşmiş Milletler'in *Economic Survey of Europe in 1949* (1950) adlı raporu. Çin'de, 1952 yılında, yani Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından üç yıl sonra üretim, bu ülke tarihinde hiç görülmemiş bir düzeye çıkmıştır; bkz. Birleşmiş Milletlerin, *Economic Bulletin for Asia and the Far East* (November, 1953) adlı yayını.

44. Birinci Dünya Savaşından önce, Rusya'da 15-16 milyon köylü ailesi vardı. 1927 yılında bu sayı 24-25 milyona yükselmiştir.

45. Engels, *Anti-Dühring* (New York, 1939), s. 309.

46. *Economic Problems of Socialism in the USSR* (New York, 1952), s. 33.

47. «İleri ülkelerin 50-100 yıl gerisindemiz. Bu açığı on yıl içinde kapatmak zorundayız. Bunu ya başaracağız ya da ezileceğiz.» Stalin, *Soçinenya*, Eserler), Cilt 13, (Moskova, 1951), s. 39. Bu sözlerin 4 Şubat 1931 tarihinde söylenilmiş olması ilgi çekicidir. Bu tarihten itibaren yaklaşık olarak 10 yıl içinde Almanya, Sovyetler Birliğine saldırmıştır.

48. *VKP (B) v Resolutsiia i Reşeniah S'ezdov, Konferentsiia i Plenumov TsK* (Sovyetler Birliği Komünist Partisinin, Kongrelerinde, Konferanslarında ve Merkez Komitesi Genel Kurul Toplantılarında Alınan Kararlar ve Verilen Emirler), (Moskova, 1941), Kesim 2, s. 236.

49. *Report to the President on Foreign Economic Policies* («Gray

Raporu») (Washington, 1950), s. 59. (İtalikler bizim).

50. Engels, «The Peasant Question in France and Germany.» Marx ve Engels, *Selected Works* (Moskow, 1949-1950), Cilt II içinde, s. 395.

51. Aynı eser, s. 393 ve 394.

52. *Soçinenya* (Eserler), (Moskova, 1947), Cilt 28, s. 319.

53. *Selected Works in Two Volumes* (Moskow 1950), Cilt II, Kesim 2, s. 697. (İtalikler orijinalde).

54. *Soçinenya* (Eserler) (Moskova, 1947), Cilt 31, s. 486.

55. Engels, a.g.e.

56. «Marx und Engels über Feurbach,» *Marx-Engels Archiv* (Frankfurt, tarihsiz), Cilt I, s. 284.

57. Her iki alıntı da Engels'ten, a.g.e., s. 393 ve 394.

58. *Lenin Selected Works in Two Volumes* (Moscow, 1950), Cilt, II, Kesim 2, s. 722, 723.

59. *Promoting Economic Development* (Claremont, California, 1955), s. 44.

60. Aneurin Bevan, *Democratic Values*, Fabian Tract No. 282 (London, 1950), s. 12.

61. *Voprosi Leninizma* (Leninizmin Sorunları) (Moskova, 1939), s. 487.

62. *Istoriya Vsesoyuznovo Kommunističeskoj Partii (Bolşevikov)*. Kratki Kurs (Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi —Bolşeviklerin tarihi— Kısa Ders Kitabı) Moskova, 1938, s. 291.

63. *The Working Principles of the Soviet Economy* (New York, 1943), s. 7.

64. Maurice Dobb, *Soviet Economic Development Since 1917* (London, 1948) s. 247; bu sayfada şunları okuyoruz: «1932-33 yılında hububat ve patates üretimi, 6 yıl öncesine kıyasla iki misli kadar bir artış göstermiş, pamuk, kenevir ve yün üretimindeki artış ise, gene aynı dönemde, iki mislinden fazla olmuştur.»

65. Bkz. A. Baykov, *The Development of the Soviet Economic System* (Cambridge ve New York, 1947), s. 325.

66. Dobb, a.g.e., s. 253 ve 285.

67. Baykov, a.g.e., s. 323.

68. Naum Jasny, *The Socialized Agriculture of the USSR* (Stanford, California, 1949), s. 33.

69. Maurice Dobb, «The Soviet Economy: Fact and Fiction.» *Solence and Society* (Spring, 1954). Soğuk savaşın gereklerinden ve sosyalist plânlamanın, az gelişmiş ülkeleri de bu yola yönelmesinden duydukları korkudan esinlenen, sözde Sovyet uzmanları, özellikle Amerikadaki

Sovyet uzmanları, tarihte misli görülmemiş bu hızlı kalkınma başarısını gölgelemek için ellerinden geleni yapıyorlar. Ancak, bunar arasında en aşırı olanlardan bir olan Mr. Jasny bile, 1928-1937 yılları arasında, yıllık ulusal gelir artışının, Sovyetler Birliğinin yüzde 8-9'dan aşağı düşmediğini kabul etmek zorunda kalmıştır. (Bkz. *The Soviet Economy During the Plan Era*, Stanford, California, 1951, s. 85). Diğer araştırmacılar da, Sovyet istatistiklerini «yeniden gözden geçirmek» ve «küçültmek» için çaba göstermişler ve bu «düzeltme» işleminde oldukça başarılı da olmuşlardır! Örneğin, Profesör D. R. Hodgman, *Soviet Economic Growth* adlı derlemeye (Derleyen, A. Bergson, New York, 1953) alınan yazısında, Sovyet sanayi üretim göstergesinin 1927-1928 ile 1938 yılları arasında yüzde 15-16 olarak, 1946-1950 dönemi için de yüzde 10 olarak (bunlar yıllık ortalama net artışıdır -ç.n.) düzeltilmesi gerektiğini yazıyor. Diğer taraftan, Alexander Gerschenkron (Profesör), Sovyet istatistik serilerinde ve üretim gösterge sayılarında (endeklerinde), başka ülkelerin istatistiklerinden farklı bir şişkinlik ve abartma olmadığını, geniş ve yorucu çalışmalar sonunda ortaya koymuş bulunuyor. «1926-27 göstergesinde —ne yazık ki çok kaypak olan ve gözden kolaylıkla kaçan— yanlışlığın, ne ölçüde büyük olduğu, hâlâ tartışma konusudur ve bir hesap sorunudur.» demekten de kendisini alamıyor. (A *Dollar Index of Soviet Machinery Output, 1927-28 to 1937*, The Rand Corporation, 1951) s. 58. Bu yazar, kendi araştırmalarına dayanarak, Sovyet istatistiklerinin özellikle yanlış ve abartma olduklarının söylenemeyeceğini ortaya koyuyor. Bundan birkaç yıl önce ben de, Sovyet ulusal gelir istatistiklerinin güvenilir olmadığı görüşündeydim (Benim, «The National Income and the Product of the U.S.S.R.» adlı, *Review of Economic Statistics*'te yayınlanan —Kasım, 1947— yazıma bakabilirsiniz). Sonradan konuyu yeniden ele aldım ve Sovyet istatistiklerinde bir abartmanın gerçekten de var olduğunu bir kez daha gördüm; ne var ki, bunun, hemen her ülkede ve her gösterge (endeks) sayısı ile ilgili istatistikte görülebilir cinsten bir abartma olduğunu da anladım; üstelik, parça parça ya da tek tek ele alınan fiziksel üretim rakamlarının, Sovyet toplam üretim rakamlarına doğrular nitelikte bulunduklarını öğrendim. Jasny, Gerschenkron, Schwartz gibi yazarların Sovyet istatistikleriyle uğraşmaları, «bilim aşkına bilim, salt bilim» uğraşı olmaktan çok öte çabalar; bu bir gerçek. Bu çabalar, bütün bu anlamsız karalamaların ve hesaplamaların çok üstünde bir tarihsel başarı elde etmiş olan sosyalist planlamayı gözlerde küçültmek için yürütülen propaganda çalışmalarının birer parçası niteliğindedir. Mr. P.J.D. Wiles'in sözleriyle, «Sovyet istatistiklerini, istediğiniz kadar budayın ve küçültün, Sovyetlerin sanayi üretim artış hızları, gene de, her hangi

bir kapitalist ülkenin elde ettiğinden yüksek olacaktır. Bu gerçeği değiştirmeye gücü yeten, bunun tersini kanıtlamayı başaran bir tek uzmanın, ne kadar kuşkucu ve siyasal bakımdan düşman olursa olsun, bir tek bilim adamının var olduğunu sanmıyorum.» *The Economist* dergisinin 19 Eylül, 1953 tarihli sayısında yayınlanan mektuptan. (İtalikler orijinalde).

70. A. Bergson, *Soviet National Income and Product in 1937* (New York, 1953), s. 10. Aynı sayfada yer alan bir notta, Profesör Bergson, Mr. Jasny'nin araştırmasında ve hesaplamalarında bile, 1937 yılındaki hayat standartlarının, 1938 yılındaki hayat standartlarından yüzde 10 daha ileri olduğunu anlaşılabileceğini söylüyor.

71. Bkz. Mlenkov'un, 1952 Ekiminde toplanan Ondokuzuncu Parti Kongresinde okuduğu Rapor ve 1954 Ekonomik Planının Başarılmasıyla ilgili Rapor, *Pravda* gazetesinin 21 Ocak, 1955 tarihli sayısında.

72. Bu nokta, Maurice Dobb tarafından çeşitli vesilelerle yenilenmiş ve vurgulanmıştır. Yazarın *Soviet Economic Development Since 1917* (London, 1948), (özellikle 10. Bölümünü okuyunuz) adlı eserine bakınız. Gene aynı yazarın, *Some Aspects of Economic Development* (Delhi, 1951) s. 37.

73. SSCB'inde sermaye-üretim oranının, yaklaşık olarak, Batı ülkelerinde hesaplanan sermaye-üretim oranları ortalamasının yarısı kadar olduğu söylenebilir. (Yani aynı birim sermaye maliyetle SSCB'nde iki misli net üretim yapılmaktadır -ç.n.) Bunun bir başka anlamı da, Sovyet işçilerinin, ellerindeki sermaye mallarını, Batılı işçilere kıyasla iki misli bir verimlilik ve yoğunlukla kullanmakta oluşlarıdır. Bkz. S.S.C.B. Bilimler Akademisinin, Ekonomi Enstitüsünün, *Politiceskaya Ekonomya-Uçebnik* (Ekonomi Politik-Derskitabı), (Moskova, 1954), s. 470.

74. *Capital* (Kerr baskısı), II. Cilt, 21. Bölüm.

75. *Soçineniya* (Eserler (Moskova, 1947), s. Cilt, s. 137.

76. Bkz. Maurice Dobb'un «Rates of Growth Under the Five - Year Plans» adlı çok güzel yazısı, *Soviet Studies* (April, 1953) içinde yayınlanmış, yazarın, *On Economic Theory and Socialism* (London, 1955) adlı kitabında yeniden yayınlanmıştır.

77. Dış ticaret olanlığının varlığı, bu yargının özünü değiştirmez. Eğer dış ticarete açık bir ekonomi modelinde düşüncecek olursak, ihracat sanayilerinin, ürettikleri malların fiziksel özelliklerine bakmadan, bunları «üretim malları çıkaran sanayiler» grubuna sokmamız gerekecektir. Çünkü bu mallar, döviz karşılığı satılabilir ve bu dövizlerle de yatırım malları (sermaye malları) ithal edilebilir. Böyle bir, yolun izlenip izlenmemesi, söz konusu ülkenin doğal kaynaklarının niteliğine

bakılarak kararlaştırılabilecek bir şeydir; böyle bir kararın verilmesinde, ülkenin, üretim malları sanayilerine yönelmesinin göresel üstünlüklerine (eğer varsa tabii), kalkınan bir ülkenin ihracatını artırma kararı aldıktan sonra ticaret hâdlerinin aleyhine gelişip gelişmeyeceğine de bakmak gerekir.

78. Bu tür hatalar, Sovyetler Birliğinde de, Avrupa'nın Doğusunda ve Güneydoğusunda yer alan diğer sosyalist ülkelerde de yapılmıştır ve kentlerin beslenmesi bakımından büyük güçlükler doğurmuştur. Bu konuda ilginç bir inceleme için bkz. «The Economy of Hungary, 1950 to 1954», United Nations, *Economic Bulletin for Europe* (August, 1955) içinde.

79. *Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries* (Oxford, 1953), s. 45. İkinci alıntı da aynı eserden, s. 44.

80. Sanayi işçilerinin bir kısmı, kırsal bölgelerdeki «gizli işsizler»den aktarılmayacağı, bunlardan daha değişik türde birtakım kent işsizlerinden aktarılacağı için, bu noktada biraz durmak gerekecektir. Kentlerdeki bu işsizler, «Keynes'ci işsizlik» denilen kategoriye girmiyorlar: bu sonuncu işsizlik türü, genel ya da kısmi bir ekonomik bunalım dolayısıyla üretimin kısılması yüzünden işlerini yitiren insanları kapsamaktadır çünkü. Bizim sözünü ettiklerimiz ise, kente iş aramaya gelmiş, iş bulamayınca da, kentteki «gizli işsizler» ordusuna katılmış insanlardır; bunlar, toplumun kıyılarında bitkisel bir ömür süren, zaman zaman beş on kuruş kazanan, dilencilik, hırsızlık v.b. işler yapan kimselerdir. Bu tür «Lumpenproleterlerin» sayısı bazı ülkelerde pek büyüktür. Bunlar, aslında çok zaman işsiz kalmış olmaktan ötürü ruhen yıkılıp perişan olmuş kişiler oldukları için, yukardaki metinde açılan tartışma bakımından büyük önem taşımazlar. Bunların, eskiden beri «ikamet ettikleri» izbelerde ve koğuklarda yaşamalarına izin verilirse, yararlı işçiler hâline dönüşmeleri de beklenemez.

81. «A Note on the So-Called Degree of Capital - Intensity of Investment in Under - Developed Countries», *Economie Appliquee* (Paris, 1954), K. 3. Yazarın, *On Economic Theory and Socialism* adlı kitabında yeniden yayınlanmıştır (London, 1955); yukardaki alıntı bu kitabın 149. sayfasındadır.

82. Sovyetler Birliğinin dış ekonomik ilişkilerinin kısa bir incelemesi ve çözümlemesi için, benim, «The U.S.S.R. in the World Economy» adlı yazıma bakınız. *Foreign Economic Policy for the United States* adlı derleme içinde (derleyen, S.E. Harris) (Cambridge, Massachusetts, 1948).

83. Burada söylemeden anlaşılmaması gereken, fakat çok rastlanan kafa karışıklığı ve yanlış ortaya koymalar nedeniyle gene de vurgula-

mayı kaçınılmaz gördüğümüz bir nokta var: kapitalist dünyadan bağımsız olma çabası, hiç bir zaman, «bir kendine yeterlilik felsefesinden» ya da buna benzer bir akla aykırı kavramdan kaynak almamaktadır. Böyle bir bağımsızlık elde etme çabasının nedeni, yabancı ekonomik ve askerî saldırısı tehlikesinin sürekli varlığının anlaşılması ile Rus ekonomik kalkınmasının, uluslararası pazarlardaki dalgalanmalardan uzak ve bağımsız tutulması gereğinin anlaşılmasıdır. Birinci nedenin ve kaygının haklılığı, Devrimden hemen sonra Batının Rusya'ya, ekonomik ve askerî saldırılarıyla «kanıtlandı»; ikinci tür kaygının haklılığı da, ham madde ihraç eden ülkelerin ikidebir karşısına çıkan, «ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesi olgusuyla» destekleniyor. Daha 1927 yılı Ekim ayında, Birinci Beş Yıllık Planın uyması gereken ilkeleri saptayan Komünist Partisi Merkez Komitesi Kararında açıkça belirtildiği gibi: «Kapitalist ülkelerin, tarihin yazdığı ilk proleter devlete karşı askerî saldırı oluştığı dikkate alınarak, genel olarak ulusal ekonominin ve özel olarak sanayinin ilgili dallarının, ülkemizin, bir savaş sırasında, savunulmasını ve ekonomik dengesinin bozulmamasını sağlayacak yönde üretimde bulunması garanti edilecektir.» (Bu bölümün 48. Nolu dipnotunda adı geçen eser), 2. Kesim, s. 202.

84. Engels, «The Peasant Question in France and Germany», Marx ve Engels, *Selected Works* içinde (Moscow, 1949-1950), Cilt II, s. 394.

85. *Economic Bulletin for Europe* (August, 1955), s. 94.

86. *Zagadnenya Ekonomii Politichney* (Problems of Political Economy - Ekonomi Politik Sorunları) (Warsaw, 1953), s. 127 ve devamı. Ayrıca bkz. D. Granick, «The Pattern of Foreign Trade in Eastern Europe and Its Relation to Economic Development Policy», *Quarterly Journal of Economics* (August, 1954).

87. Bu, hemen bütün kapitalist ülkelerde görülen, kentsel bölgelerle kırsal bölgeler arasında mevcut ekonomik ve kültürel uçurumun, zamanla azaltılması bakımından da önemli bir koşul niteliğindedir.

88. Eğer söz konusu olan, bir az gelişmiş ülkede zaten üretilmekte olan bir nensayı satarak bunun karşılığında gerekli olan metayı almak ile bu metayı yerli olarak üretmek arasındaki fark (her iki yöntemin maliyetleri arasındaki fark) ise buna, «göresel üstünlükler tablosu» adını vermek daha uygun olacaktır. («ya da mukayeseli üstünlükler tablosu veya eğrisi» ç.n.). Bazen söz konusu metanın yerli üretimi, katlanılamayacak kadar yüksek bir maliyeti gerektirir; bazan da, başlangıçta yüksek bir maliyet farkı vardır yerli üretimin aleyhine, fakat zamanla, yerli üretim arttıkça bu fark da azalmaya yüz tutar; birkaç yıllık bir eğitim ve deneyimden sonra bu farkın büsbütün ortadan

kalktığı haller de vardır. Yabancı ülkeden getirmekle, yerli olarak üretmek arasındaki bu fark, uygun bir biçimde hesaplanmalı ve ilgili fabrika ve donatım yatırımlarının maliyetlerine eklenmelidir. (Bu farkı hesaplarken, yerli planda öngörülen üretim miktarı alınır ve içerdeki maliyetlerle çarpılır; daha sonra bu üretim düzeyi yurtdışı maliyet gelişmeleri tahminleri ile bir daha çarpılır ve aradaki fark alınır). Toplam giderleri bakımından daha az kaynak kullanımını gerektiren girişimlere, çok fazla kaynak yutacak girişimlere göre öncelik —eğer diğer koşullar bakımından iki proje arasında bir eşitlik varsa tabii— verilmelidir. Örneğin, bir basımevinin kurulması, bir içki fabrikasının kurulmasından daha büyük giderlerin sineye çekilmesini gerektirebilir; gene de birinci projeye öncelik verilecektir bu durumda. (Demek ki, diğer koşullar bakımından her zaman bir eşitlik yoktur, iki projeden birinin seçimi yapılırken.). Buna göre, bir «göresel üstünlükler tablosu» hangi yatırımın seçilmesi gerektiğinden çok, çeşitli yatırım seçeneklerinin karşılıklı maliyet yapılarını bilmemize yardım ediyor; çünkü yatırımlardan biri ya da öteki seçilirken, maliyetlerden de önemli etmenleri dikkate almak gerekebilir.

89. A.O.Hirschman, *National Power and the Structure of Foreign Trade* (Berkeley ve Los Angeles, 1945), s. 13.

90. *The Communist Manifesto*, Marx ve Engels, *Selected Works* içinde, (Moscow, 1949-1950), Cilt I., s. 36.

91. *Critique of the Gotha Program*, aynı eser., Cilt II, s. 22. (İtalikler orijinalde).

92. Lenin, *Selected Works in Two Volumes* (Moscow, 1950), Cilt II, Kesim 2, s. 469.

93. *Economic Problems of Socialism in the USSR* (New York, 1952), s. 53.

94. Bu nokta Freud'un başlıca zayıf noktasıdır ve onu, özellikle son eserlerinde, mistisizmin tehlikeli sınırlarına kadar götürmüştür.

95. T.W. Adorno'nun «Der Entzauberte Traum» adlı denemesinde bu hususun kesin ve ustaca bir çözümlemesi verilmiştir. Bkz. *Die Rundschau* (2. baskı, 1951); yazarın, *Prismen, Kulturkritik und Gesellschaft* (Berlin ve Frankfurt, 1955) adlı eserinde yeniden basılmıştır.

96. Marx, *Critique of the Gotha Program*, Marx ve Engels, *Selected Works* (Moscow, 1949-1950) içinde, Cilt II, s. 21. (İtalikler orijinalde).

97. Max Planck, *Das Weltbild Neuen Physik* (Leipzig, 1929), s. 9.

NELER DEDİLER

Stanford Üniversitesinde, Paul Baran ile birlikte 14 yıl öğretim üyeliği yaptık... Dersleri, konuları derinliğine ele alışı, klâsik bilgisinin zenginliği, şaka ve fıkralarının doğal akışı ile heyecan verici ve canlı birer deneydiler... «Bireyin ruhu, nevrozlardan ne çekiyorsa, toplum da özel mülkiyetten onu çekiyor.» sözleri hâlâ kulaklarımda...

Profesör M. Abramovitz

Baran, ekonomi politiğin toplumsal ve tarihsel karakterini gerçekten anlamış bir ekonomistti; derin bir düşünür, bir ustaydı...

Profesör A. Aguilar

Onunla ilk kez Kalküta'da karşılaştık, 1955-56 kışında. Hindistan'ın İkinci Plânını tartışmak üzere çağırılmıştık. Oskar Lange ve Jan Tinbergen de oradaydı. Paul Baran'ın, derin toplumsal ve ekonomik dönüşümler olmadan, Hindistan'da hızlı bir ekonomik kalkınmanın imkânsız olduğunu, ne büyük bir enerji ile savunduğunu hiç unutmam. Olaylar onu haklı çıkardı...

Profesör C. Battelheim

Bir Amerikan Üniversitesinde hocalık eden tek Marksist, ekonomist olmanın bütün bildik cilelerini çekmişti. Sesini

kısımlardır, fısıltıyla konuşmak durumunda kalmıştır. Fakat, devrimci ve içe işleyen bir fısıltıydı bu!

I. Deutscher

Paul Baran'ın ölümü, dünyanın dört bucağındaki solcular için büyük bir kayıp olmuştur. Taze ve özgün düşüncelerin sahibiydi, üstün bir aydın iyi bir hocaydı... «Büyümenin Ekonomi Politikası» adlı eseri ülkesini «yeni sömürgecilikten» kurtarmaya çalışan bütün geribıraktırılmış ülke insanlarının bağımsızlık ve ekonomik kurtuluş savaşlarını güçlendirecek temel kitaplardandır.

Profesör M. Dobb

Paul Baran'ın ölümüyle birlikte, genel olarak toplum bilimci ve özel olarak Marksizm, üstün nitelikli bir düşünürünü ve bilginini yitirdi.

Profesör L. Goldmann

Yoldaş Baran için ne büyük bir hayranlık duyduğumu söylemem bilmem gerek var mı?... Bir ekonomist ve bir devrimci olarak Küba için özel bir önemi vardır Baran'ın.

Ernesto Che Guevara

Yiğitliği ile herkese örnek oluyor, esin veriyordu... Ulusal ve toplumsal kurtuluş hareketlerinin yer aldığı ülkelerin devrimci savaşçıları için, Büyümenin Ekonomi Politikası kadar yararlı ancak bir iki Marksist eser daha vardır bu çağlarda yazılan.

Profesör E. Hobsbawm

Hayatını insanlığın kurtuluşuna adanmış düşünürler arasında, onun gibi önemli ve sürekli bilimsel katkılarda bulunmuş çok az sayıda insan yaşamıştır.

Leo Huberman

MAY YAYINLARI
yeni kitaplar

36. Huberman - Sweezy, SOSYALİZME GİRİŞ
35. Lenin, KÜLTÜR VE KÜLTÜR DEVRİMİ
34. Karl Marks, EKONOMİ POLİTİKİN ELEŞTİRİLMESİNE KATKI
33. Çetin Yetkin, TÜRK HALK HAREKETLERİ VE DEVRİMLER, Cilt 1
TÜRK HALK HAREKETLERİ VE DEVRİMLER, Cilt 2
32. Georges Politzer, FELSEFENİN TEMEL İLKELERİ
31. Paul Baran, BÜYÜMENİN EKONOMİ POLİTİKASI
30. Maurice Dobb - Paul Sweezy, FEODALİZMDEN KAPİTALİZME GEÇİŞ SÜRECİ
29. Freville - Plekanov, SOSYALİST GÖZLE SANAT VE TOPLUM
28. Max Beer, SOSYALİZMİN VE SOSYAL MÜCADELELERİN TARİHİ
27. Andre Ribart, İNSANLIĞIN TARİHİ, Cilt 1
İNSANLIĞIN TARİHİ Cilt 2
26. Francois Barret, EMEĞİN TARİHİ

40 lira

MAY YAYINLARI